

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

ISSN: 1300-9052

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

TAED 58

ATATÜRK
ÜNİVERSİTESİ

ERZURUM - 2017

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı / Number 58 ❧ Kış / Winter 2017

Yayımlayan / Published

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü

Sahibi / Owner

Yönetim Kurulu Adına
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü
Doç. Dr. Rifat KÜTÜK

Yayın Yönetmenleri / Editors

Doç. Dr. Bahadır GÜCÜYETER
Yrd. Doç. Dr. Servet TİKEN

Misafir Editör / Guest Editor

Doç. Dr. Lokman TURAN

Yayın Yönetmeni Yardımcısı / Assistant Editor

Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOPAL

Halkla İlişkiler / Public Relations

Arş. Gör. Nilay KINAY - Arş. Gör. Metin İŞİKOĞLU

Teknik Redaksiyon / Technical Redaction

Arş. Gör. Caner SOLAK - Arş. Gör. Ahmet KARADOĞAN

Dizgi / Typesetting

Arş. Gör. Veli KILIÇARISLAN

Kapak Tasarım / Cover Design

Mehmet YILDIRIM

Yazışma Adresi / Correspondence

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
Müdürlüğü
25240 ERZURUM

Telefon / Telephone: + 90 442 231 13 66

elmek / e-mail: turkiyat@atauni.edu.tr

web adres / web address: www.turkiyatjournal.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ali KAFKASYALI (*Giresun Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. Halit DURSUNOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA (*Cumhuriyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal H. KARPAT (*İstanbul Şehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kenan ERDOĞAN (*Celal Bayar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kerima FİLAN (*Saraybosna Üniversitesi*)
Prof. Dr. Layli ÜLKÜBAYEVA (*Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Lile TANDİLAVA (*Şota Rustaveli Devlet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Liu BIN (*Sincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin EKİCİ (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI (*Azerbaycan İlimler Akademisi*)
Prof. Dr. Mihai MAXIM (*Bükreş Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhsin MACİT (*Anadolu Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Niu RUJI (*Sincan Pedagoji Üniversitesi*)
Prof. Dr. Peter ZIEME (*Brandenburgische Akademie*)
Prof. Dr. Recep TOPARLI (*Cumhuriyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Suat UNGAN (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Suzuki TADASHI (*Tokyo Üniversitesi*)

Yabancı Dil Danışmanları

Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Mehmet TAKKAÇ
Prof. Dr. İsmail ÖĞRETİR
Arş. Gör. Hakan SOYDAŞ

Baskı / Press

Eser Ofset Saraybosna Cad. Altunalem Sitesi D Blok
No.1 Tel: 0442 233 4667 ERZURUM

ISSN 1300-9052

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Sistemi (ULAKBİM), Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İNDEX) ve Modern Language Association (MLA) tarafından indekslenmektedir.

Danışma Kurulu / Board of Advisory

- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN (*Gazi Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ahmet BURAN (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bahtiyar KARİMOV (*Özbekistan Millî Üniversitesi*)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (*Kırıkkale Üniversitesi*)
Prof. Dr. Ceval KAYA (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Dosay KENJETAY (*Ahmet Yesevi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ (*Atatürk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Ekrem ČAUŠEVIĆ (*Zagreb Üniversitesi*)
Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esin DERİNSU DAYI (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (*Fırat Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gulnisa JAMAL (*Sincan Ekonomi ve Finans Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKAYA (*Marmara Üniversitesi*)
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (*Ege Üniversitesi*)
Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Halil KOCA (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hanifi VURAL (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (*Galatasaray Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal POLAT (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Kemal YAVUZ (*Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi*)
Prof. Dr. LAYLİ ÜLKÜBAYEVA (*Manas Üniversitesi*)
Prof. Dr. Leyla KARAHAN (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (*Gazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet ARSLAN (*Cumhuriyet Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM (*Nevşehir Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin AKKUŞ (*Düzce Üniversitesi*)
Prof. Dr. Metin ÖZARSLAN (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mukim SAĞIR (*Erzincan Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH (*Erciyes Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN (*İstanbul Üniversitesi*)
Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ (*Ardahan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA (*İstanbul Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Rıdvan CANIM (*Trakya Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (*Dicle Üniversitesi*)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (*Selçuk Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Turgut KARABEY (*Erzincan Üniversitesi*)
Prof. Dr. Vahit TÜRK (*İstanbul Kültür Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz AKPINAR (*Ege Üniversitesi / Emekli*)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (*Atatürk Üniversitesi*)

Bu Sayının Hakemleri

- Prof. Dr. Adem CEYHAN (*Manisa Celal Bayar Üniversitesi*)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN (*Uludağ Üniversitesi*)
Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Medine SİVRİ (*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (*Hacettepe Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK (*Dicle Üniversitesi*)
Prof. Dr. Sedat ADIGÜZEL (*Atatürk Üniversitesi*)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ (*Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Ali Fuat ARICI (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)
Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Doç. Dr. Bahadır GÜCÜYETER (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Bülent ÖZKAN (*Mersin Üniversitesi*)
Doç. Dr. Erhan DURUKAN (*Karadeniz Teknik Üniversitesi*)
Doç. Dr. Funda KARA (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Gülhan ATNUR (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)
Doç. Dr. Hüseyin BAYDEMİR (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Lokman TURAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ (*Marmara Üniversitesi*)
Doç. Dr. Melike GÖKCAN (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Doç. Dr. Nesrin FEYZİOĞLU (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Oğuzhan SEVİM (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Rifat KÜTÜK (*Atatürk Üniversitesi*)
Doç. Dr. Saadet KARAKÖSE (*Pamukkale Üniversitesi*)
Doç. Dr. Serhan Alkan İSPİRLİ (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ERKAL (*Artvin Çoruh Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Abdülmuttalip İPEK (*Aksaray Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Adem BALKAYA (*Kafkas Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet TOPAL (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Behice VARIŞOĞLU (*Gaziosmanpaşa Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Erhan GİRAY (*Artvin Çoruh Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Fatih YALÇIN (*Bayburt Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Hüsna KOTAN (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Meheddin İSPİR (*Erzurum Teknik Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Sedat BALLYEMEZ (*Bartın Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU (*Artvin Çoruh Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Servet TİKEN (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Sevda ÖNAL (*Atatürk Üniversitesi*)
Yrd. Doç. Dr. Sibel BAYRAM (*Düzce Üniversitesi*)
Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (*Afyon Kocatepe Üniversitesi*)

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

1994'ten bugüne kadar yayın hayatına kesintisiz olarak devam eden *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*'nin 58. sayısını büyük bir heyecanla yayımlamış bulunuyoruz.

Uzman hakemlerimizin incelemesinden geçen; Türk kültürü, Türk dili, eski Türk edebiyatı, yeni Türk edebiyatı, Türk halk edebiyatı, Türk lehçeleri, Türk tarihi ve Türkçe eğitimi olmak üzere çeşitli alanlardan 20 makalenin neşredildiği 58. sayımıza çalışmalarını gönderen bilim insanlarına, bu çalışmaları titizlikle değerlendiren kıymetli hakemlerimize, sürece fikren ve kalben destek sağlayan bütün meslektaşlarıma, dergimize emeği geçen Enstitü çalışanlarına teşekkür ederim. Ayrıca derginin bu sayısında misafir editör olarak yer almamı sağlayan Enstitü yönetimine minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Doç. Dr. Lokman TURAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Hakan SOYDAŞ

FERÂİZCİZÂDE MEHMED ŞAKİR'İN *İNÂDCI YÂHÛD ÇÖPÇATAN* VE *EVHÂMÎ*
OYUNLARINDA MOLIÈRE ETKİSİ

MOLIÈRE INFLUENCE ON FERÂİZCİZÂDE MEHMED ŞAKİR'S PIECES İNÂDCI YÂHÛD
ÇÖPÇATAN AND EVHÂMÎ

1-14

Mehmet Nuri ÇINARCI

BAKÜ EL YAZMALARİ ENSTİTÜSÜNDEKİ TÜRKÇE EL YAZMALARİ (DİVAN
EDEBİYATI NUMUNELERİ)

TURKISH MANUSCRIPTS HELD IN MANUSCRIPTS INSTITUTE OF BAKU
(PRODUCTS OF DIVAN LITERATURE)

15-53

Mehmet ALTUNMERAL

KANDİYELİ ALİ RÂŞİD EFENDİ VE TERKİB-İ BENDİ

ALİ RÂŞİD EFENDİ WHO IS FROM KANDİYE AND HIS TERKİB-İ BEND

55-75

Ahmet TOPAL

ON YEDİNCİ YÜZYIL DİVAN ŞAIRLERİNDEN AHMEDÎ ve ESERLERİ

SEVENTEENTH CENTURY DIVAN POET AHMEDÎ AND HIS WORKS

77-105

Serkan TÜRKÖĞLU

TÜRK EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİNLER VE BEKÂÎ'NİN *KİTÂB-I KERBELÂ*
MESNEVİSİ

MAKTEL-I HUSEYIN'S IN TURKISH LITERATURE AND BEKÂÎ'S KİTAB-I KERBELA

107-128

Ahmet İÇLİ

NİĞİNİ, MECMUASI VE ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

NİĞİNİ, HIS COMPILATION AND EXAMPLES FROM HIS POETRY

129-157

Lokman TAŞKESENLİOĞLU

DİVAN EDEBİYATINDA ELİFNAMELER VE BİLİNMEYEN İKİ ELİFNAME ÖRNEĞİ:

MEMİ CAN SARUHÂNÎ ve ÖMER KARÎBÎ ELİFNAMELERİ

ELIFNAMES IN DİVAN LITERATURE AND SAMPLE OF TWO UNKNOWN ELIFNAMES:

MEMI CAN SARUHANI AND OMER KARIBI ELIFNAMES

159-202

Yasemin YAYLALI

SELMÂN-I SÂVECİ'NİN *FİRÂKNÂME*'SİNDE MEVSİM TASVİRLERİ

DEPICTIONS OF THE SEASONS IN SALMAN-I SAVECI'S "FIRAKNAME"

203-219

Ümit Özgür DEMİRCİ

SEYF-İ SARÂYÎ'NİN *GÜLİSTAN TERCÜMESİ*'NDE İSİMDEN FİİL YAPIMI

AT SEYF-İ SARÂYÎ'S TRANSLATION OF GÜLİSTAN, THE NAME OF THE VERB FORMATION

221-243

Oğuz ERGENE

KUTADGU BİLİĞ'DE ÖZEL ADLAR

PROPER NOUNS IN KUTADGU BİLİĞ

245-288

Arzu Sema ERTANE BAYDAR

ERZİNCAN AĞIZLARINDAKİ *OTUR-LAN-* VE *SUVAR-LAN-* ÜZERİNE

ON ERZİNCAN DIALAECTS OTUR-LAN- AND SUVAR-LAN-

289-294

Ömer ÖĞÜNÇ

İZZEDDİN ÇALIŞLAR'IN *BÜYÜK ROMAN: SON CARİYE, İLK SULTANİÇE*'SİNDE
TARİHSEL ÜSTKURMACA UNSURLARI

A CRITIQUE OF HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN

İZZEDDİN ÇALIŞLAR'S BÜYÜK ROMAN: SON CARİYE, İLK SULTANİÇE

295-314

Mehmet Ali GÜNDOĞDU

TANZİMAT YAZARLARINA GÖRE ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ SEBEPLERİ

*THE REASONS OF THE COLLAPSE OF ANDALUSIA ACCORDING
TO THE AUTHORS OF THE TANZİMAT*

315-338

Yasin Mahmut YAKAR

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA GÖÇ OLGUSU
MIGRATION PHENOMENON IN TURKISH CHILDREN'S LITERATURE

339-353

Metin EREN

ANADOLU SAHASI TÜRK MASALLARINDA DUA MOTİFİ

PRAYER MOTIFS IN ANATOLIA FOLK TALES

355-375

Ezgi METİN BASAT

DELİ DELİ OLMA FİLMİNDE ÂŞIKLIK GELENEĞİ
MINSTREL TRADITION IN THE FILM DELİ DELİ OLMA

377-387

İlyas TOPÇU / Nebahat ORAN ARSLAN

KARS'TA 1950-1954-1957 MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ VE DEMOKRAT PARTİ
1950-1954-1957 PARLIAMENTARY ELECTIONS AND DEMOCRAT PARTY IN KARS

389-407

Serkan ERDAL / Selçuk AYDIN

SİVİL TOPLUM BAĞLAMINDA II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE (1908-1918) ÖĞRETMEN
CEMİYETLERİ VE TERAKKİ-İ MAÂRİF VE İTTİHÂD-I MUALLİMİN CEMİYETİ
*TERAKKI-I MAÂRİF, İTTİHÂD-I MUALLİMİN AND TEACHERS' COMMUNITIES DURING
THE 2ND CONSTITUTIONAL PERIOD (1908-1918) IN TERMS OF NON-GOVERNMENTAL
ORGANIZATIONS*

409-435

Adem İŞCAN

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KÜLTÜR AKTARIM ARACI OLARAK
FİLMLERDEN YARARLANMA
*UTILISING FROM MOVIES AS A MEAN OF CULTURAL TRANSMISSION IN TURKISH
LANGUAGE TEACHING AS A FOREIGN LANGUAGE*

437-452

Mehmet GEDİK

ORTAOKUL 2. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA BECERİSİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE
EĞİTSEL OYUNLARIN BAŞARI VE KALICILIĞA ETKİSİ
*THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL PLAYS ON ACHIEVEMENT AND PERMANENCE IN
THE IMPROVEMENT OF 2TH GRADE STUDENTS' READING SKILLS*

453-464

**FERÂİZCİZÂDE MEHMED ŞAKİR'İN *İNÂDCI YÂHÛD ÇÖPÇATAN* VE
EVHÂMÎ OYUNLARINDA MOLIÈRE ETKİSİ****Hakan SOYDAŞ*****Geliş Tarihi:** 16.11.2016**Kabul Tarihi:** 02.01.2017**Öz**

Türk tiyatro tarihinde ilk tanınan, eserlerinden en çok uyarlama ve çeviri yapılan yazarların başında Molière gelir. Fransız tiyatro yazarının eserlerinin farklı isimler tarafından defalarca çevrildiği ve bu çevirilerin telif eserlere bir esin kaynağı olduğu görülür. Tanzimat sonrası Türk Edebiyatı yazarları tiyatro eserini adeta bir kürsü gibi değerlendirir. Toplumda dair düşüncelerin serdedildiği bu kürsü çeviri edebiyatımızın gölgesinde ilerleme kaydeder. Bu çeviri eserler için en çok önemsenen türler arasında komedyanın bulunması ise bu türün kendine mahsus özellikleri ile açıklanabilir.

Ferâizcizâde Mehmed Şakir ise Molière'den çeviriler yapmış olan seleflerinin aksine özgün bir kalem olmayı başarmış ender örneklerdendir. Yazarın "Menâzirü'l Letâif" üst başlığı ile neşrettiği tiyatro eserleri özgünlükleri ile edebiyat tarihimiz için önem arz eden eserlerdir. Bursa'daki edebî çalışmalarının neticesi olan bu eserlerde açık bir Molière etkisi görülür.

Bu çalışmamızda Molière tiyatrosunun Osmanlı coğrafyasındaki varlığı üzerine kronolojik bir okumayı takiben neden komedya türünün ilgi çekmiş olabileceği üzerine incelemede bulunulacaktır. Bu tespitler eşliğinde Ferâizcizâde Mehmed Şakir'i tiyatroya yönelten saikler ve yazarın seçili eserleri üzerindeki Molière etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ferâizcizâde Mehmed Şakir, Molière, Komedya, Karşılaştırmalı Edebiyat

**MOLIÈRE INFLUENCE ON FERÂİZCİZÂDE MEHMED
ŞAKİR'S PIECES *İNÂDCI YÂHÛD ÇÖPÇATAN* AND *EVHÂMÎ*****Abstract**

Molière on the head of the writers whose works are mostly adapted and translated in our history of theatre. French writer's pieces were translated so many times by different people and these translations became an inspiration center for our writers. The literary writers after Tanzimat evaluate theatre works as a chair. This chair which was used for explaining social ideas came along under the shadow of literary translations. Preference of comedy translations more than other works can be explained this genre's special qualifications.

Ferâizcizâde Mehmed Şakir is one of the rare examples of his precedents by achieving to be original. Writer's pieces which are published under "Menâzirü'l Letâif" title are important for our history of literature by

*Arş.Gör.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, hakan_soydas@hotmail.com

their original aspects. We can see clearly Molière influence on his pieces which are consequences of the literary practices by the years passed in Bursa.

In this article subsequent to a chronologic reading on Molière's theatre in Ottoman geography, we will focus on the reasons why comedy preferred. We will try to enlighten the reasons which manipulated Ferâizcizâde Mehmed Şakir to theatre and determine Molière influence on his pieces by these evaluations.

Key Words: Ferâizcizâde Mehmed Şakir, Molière, Comedy, Literature Comparative.

Giriş

Doğu medeniyeti dairesinde yaşamış ve özgün eserler vermiş olan Türk edebiyatı, Tanzimat sonrası yeni edebî türlere ilgi duyar ve örneklendirme çabası içerisine girer. Batı medeniyetinin düşünüş ve duyularının merkeze alındığı bu süreç boyunca Türk yazarları yeni kavramlar ve konularla birlikte toplumu eğitmek ve Batılılaşma sürecini halka taşımak gayesiyle edebiyatı bu amaç için en elverişli vasıtalar arasında değerlendirmişlerdir. Tiyatro ise topluma dönük bu edebiyatın halkı eğitmek için seçtiği kürsü olacaktır.

Metin And, 1839 yılının Türk dilinde Batı tiyatrosundan bahsetmek için erken bir tarih olduğunu kaydetmekle beraber tiyatro binalarının yapımının yoğunlaştığı için bu yılı Batılı tiyatronun başlangıcı olarak değerlendirmektedir (And, 1972: 19). Refik Ahmet Sevengil ise Batılı sahne sanatlarının başlangıç tarihi olarak 1840 yılını işaret etmekte, 1858 yılının ise Türk tiyatro tarihi için üç büyük girişimle özel bir önemi olduğunu ileri sürmektedir. Sevengil için devlet eliyle bir tiyatro binasının yapılması, Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* adlı komediyi yazması ve Türkçeye çevrilen bir tiyatro oyununun Naum Tiyatrosu'nda halka sunulması bu tarihi önemli kılar.

Türkçeye çevrilen ilk tiyatro eseri *Ceride-i Havadis*'in 20 Mayıs 1858 tarihli ilanına göre Hekim oğlu Sirap tarafından İtalyan dilinden çevrilen *Riyakâr ve Müseyyip* adlı oyundur (Sevengil, 2015: 179-180). Batılı tiyatronun Osmanlıya girişi ise öncelikle yabancı elçiliklerde kurulan, daha sonra saray ve saray çevresine sirayet eden geçici tiyatrolarla ve gezici tiyatro toplulukları ile gerçekleşir.

Saraylarda yapılan geçici tiyatrolardan daha önce yabancı elçiliklerde geçici tiyatrolar yaptırılmış ve oyunlar oynanmıştır. XVII. yüzyılda Marquis de Nointel'in Corneli Magni'ye İstanbul'daki Fransız Elçiliğinde yaptırdığı tiyatro binası ve burada oynanan oyunlar önemlidir (And, 1972: 38). Antoine Galland'ın 1672-1673 yılları arasında İstanbul'da kaldığı yıllarda tuttuğu günlüklerde bu yıllarda oynanan oyunlar hakkında açıklayıcı bilgiler mevcuttur. Galland 8 Ocak Pazar günü Fransız Büyükelçinin B. Venedik Balyozunu davet ettiği yemeğinin akabinde Komedi Fransez'in iki oyunu ile eğlenildiğinden bahseder. Bu oyunlar Molière'in *Le*

Dépit Amoureux ile *Cocu imaginaire* adlı piyesleridir. Bu iki oyunun 12 Ocak Perşembe günü İngiltere kâtibi ve İngiliz tüccarlarının önünde ikinci defa oynandığı kaydedilmektedir. *La Femme Juge et Patrie* ve *Cocu Imaginaire* oyunları ise 15 Ocak Pazar günü Cenevre elçisi ve Latinlerin patriği karşısında, bir akşam yemeği sonrasında oynanır. 22 Ocak Pazar günü *La Femme Juge et Patrie* ikinci defa elçilikte oynanır. 29 Ocak Pazar günü *Cide ve L'École des maris* adlı oyunların da Beyoğlu ve Galata halkından pek büyük bir kalabalığın önünde oynandığı kaydedilmektedir. 12 Şubat pazar günü *La Femme Juge et Patrie* ve *L'École des Maris* oyunları Fransa konağında İngiliz elçisi huzurunda oynanır (Galland, 1998: 4-22). Bu ifadelerden de açıkça anlaşılmaktadır ki XVII. yüzyılda Fransız elçiliğinde kurulan sahne üzerinde Fransız tiyatrosundan ve Molière'den kimi oyunlar zaman zaman halka açık olmak kaydıyla sahneye konulmuştur. Niyazi Akı'nın dikkatiyle Marquis de Nointel'in 1673'te İstanbul'da verdiği temsiller dikkate alındığı takdirde Molière'in en azından 1673 tarihinden itibaren tanındığı söylenebilir (Akı, 1963: 37). Bu tespitler ışığında Fransız komedisinin ve Molière'in XVII. yüzyıl son çeyreğinden itibaren Osmanlı coğrafyasında tanındığı ve oyunlarının oynanmış olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız bu oyunların izleyicileri daha çok gayrimüslim tebaa olmuştur.

III. Selim devrinde biri dışarıda, öteki sarayda iki geçici tiyatro olduğu nakledilmektedir. Bu yıllarda Avrupalı tiyatro oyuncuları, soytarıları, gözbağcıları ve benzerlerinin Sultanın sarayına temsiller vermek için çağrıldığı bilinmektedir (And, 1972: 21-22). II. Mahmut Devri'nde ise sarayın desteğiyle iki amfiteatr kurulur. Bunlardan birincisi Gaetano-Mele tarafından Beyoğlu'nda Avrupa operaları ve Fransız oyunları oynanmak için kurulmuştur. Diğer taraftan saraylarda da geçici tiyatrolar kurulur, oyunlar oynanır. 1856 yılında Çırağan Sarayı'nda Daterny ve Felicien yönetiminde Fransız tiyatro topluluğunun temsiller verdiği bilinmektedir. Safvet Bey'in Çırağan Sarayı'nda Molière'den yapılan çeviri oyunlarda genç müzik öğrencilerinin bu oyunlarda oynadığı kaydedilir. Bir akşam yemeği sonrasında Sultan Abdülmecit'in huzurunda Molière'in *Le Malade Imaginaire* ile *George Dandin*'i kendisine eşlik eden üç hekimle birlikte seyretmiş olması da bir o kadar önemlidir. Böylelikle Molière'in bu tarihlerde Türkçeye çevrildiği ve oyunlarının Müslüman Türk oyuncular tarafından oynandığı tespit edilmektedir (And, 1972: 25-30).

Elçilik solanlarında düzenlenen temsillerde, saraylardaki geçici tiyatrolarda ve kurulan tiyatro binalarında oynanan oyunları ile Molière Osmanlı'da tanınan bir komedyacıdır. Adolphe Thalasso *Molière en Turquie* adlı çalışmasında Molière'in Türkiye'de Levantenler içinde yüksek sınıfa mensup insanlarca tanındığını ama aşağı sınıftan insanlarca tanınmadığını söyler. Türklerde ise aksine aşağı sınıftan insanlarca tanındığını ama üst sınıf insanlarca

tanınmadığını nüktedan bir üslupla dile getirir (Thalosso, 1888: 5). Fransız komedyasının meşhur sanatkarı Molière'in Osmanlı'nın erken tarihlerinden itibaren tanınması önemlidir. Zira bir tür olarak komedyanın ilgi ile karşılanmış olması ve bu türün en tanınmış yazarının ve eserlerinin biliniyor olması bir tercihin işaretidir. Bu tercih komedinin kendine konu edindiği insan manzaraları ve bunların sunumunda kullanılan tekniklerle alakalı olmalıdır.

Türk tiyatro tarihinde dramdan önce komedi görülür (Akı, 1963: 36). Batı tiyatrosunun öncesinde de güldürü geleneğinden beslenen seyirlik oyunlar mevcuttur. Batılı komedyada yazarın amacı seyirciyi güldürürken bir taraftan da kusurlarını düzeltmektir. Toplum ahlakına ters düşen her türlü aşırılık ve zaaf alaya alınarak kusurlu kişi uyarılır. (Şener, 1974: 26). Komedi eseri toplumdaki veya fertteki alışılmamış bir durumu, bir hareketi, bir düşünceyi yakalayıp alışılmış olanla zıtlığını belirtir ve bu suretle bir eleştiriye dönüştürür (Akı, 1963: 40).

Batılılaşma dönemi tiyatrosunun temel amacı eğitmektir. Derin bir kültürel değişime maruz kalan toplumda görülen aykırılıkların, toplumu eğitmekle kendini sorumlu gören yazarlarca ele alınırken Batı tiyatrosunda komedyaya türünün en yetkin yazarlarından olan Molière'in örnek teşkil etmesi, kültürel etkilenme kadar yeninin kabulünü de sağlar¹. Gerek çeviriler gerekse de uyarlamalar yoluyla, edebiyatımızda Batılı tarzda komedyanın gelişimi büyük ölçüde Molière'in etkisi altında kalmıştır.

I. Molière Komedyasının Teknik Unsurları

Ortaçağ'ın sonuna doğru, Batı Avrupalı milletlerin çoğunun kendilerine has bir halk komedisi vardır. Rönesans sonrasında ise Latin komedi yazarları ile Orta Çağ komedisinin sentezlenmesiyle modern Fransız komedisi doğar. Fransa'da modern komedi genellikle Latin kökenli eserlerin etkisiyle kaleme alınmıştır. Klasik komedide karşılaşılan muhayyel hastalar, cimriler, âşıklar, kurnaz uşaklar Latin Platus'un ve Terentius'un eserlerinden tevarüs etmiş tiplerdir. Öncesinde Latin komedisinin bir taklidi olan Fransız komedisi XVII. yüzyılda Molière'in etkisi altında özgünleşir. Onun eserlerinde Ortaçağ'ın kaba güldürü tarzı olan farsların da izlerini görmek mümkün iken, Molière'le birlikte çağdaş adetlerin tasviri ve karakterlerin canlandırılması yoluyla komedi türü olgunlaşmış olur (Perin, 1944: 40-41). Molière alışagelmış kalıpları kırarak komedyaya türünü baştanbaşa yenilemiş ve bir *gözlem tiyatrosu* yaratmıştır. Molière'in en büyük özelliği insanları doğal halleriyle gözler önüne sermeyi başardığı karakter ve töre komedyaları ortaya koymasıdır (Vardar, 2005: 131-132). Molière'in karakter komedyası klasik sanat anlayışı gereği "tabiat"a ve "akla" uygundur. Tabiat ve akla yönelik bu dikkat şüphesiz devrin edebî zevkiyle yakından ilgilidir. Çünkü Komedyaya

¹ 1859-1928 yılları arasında Molière'in yirmi eseri otuz dört defa çevrilir ve uyarlanır. bk.: Poyraz. (T). Tuğrul (N.). (1967). *Tiyatro Bibliyografyası 1859-1928*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

tabîî, gerçekçi karakter ve olayları sunar, bayağılık ve basitliklerden kaçınarak devrin edebî türlerinin genel kurallarına uyar (Mornet, 1943: 147-148). Karakter komedyaları ile bireysel aksaklıkları ve gülünç halleri eleştiren Molière, töre komedileriyle karakterleri mükemmel bir biçimde sunmayı başarır. Onun gözlem alanı burjuvalardır. Hiçbir zaman halkı bir sınıf olarak ele alıp işlemekten yana değildir (Er, 2003: 107).

Molière öncesi Fransız komedyasında konu, vaka ve dekor ön plandadır. Molière'de ise fikir ve sosyal fayda ön plana çıkarılır. Piyeslerinde şahısların kendilerine özgü bir dilleri ve kelime dağarcıkları vardır. Klasik edebiyatın *üç birlik kuralının* ve *tabiata uygunluk* ilkelerinin Molière'in piyeslerinde tamamıyla uygulandığını söylemek güçtür. Yazar gerekli gördüğü zamanlarda bu ilkeleri görmezlikten gelmeyi de bilmiştir. Piyeslerinde devrini yansıtırken XIV. Louis ve devrinin sosyal bir tablosunu okuruna ve seyircisine sunar. Molière'in eserlerini bu denli kalıcı yapan husus yalnızca devrinin sosyal hayatını yansıtması değildir. O, Fransız klazizminin insan tabiatı üzerine çevrilmiş dikkatini karakter komedisini kurmak ve yetkin örneklerini vermek suretiyle realizmle az çok birleştikleri noktada klasik zevkleri klasik komedi ile tatmin etmeyi başarmıştır. Aynı zamanda Molière'in eserleri birer tezli piyestir. Kendine has ahlakî değer yargıları vardır. Bu değer yargıları tabiata itimat ve sadakat, yalandan, riyadan ve gösterişten nefret olarak özetlenebilir (Perin, 1944: 110-123).

II. Ferâizcizâde Mehmed Şakir'in İnâdcı Yâhûd Çöpçatan ve Evhâmî Komedyalarında Molière Etkisi Üzerine Bir İnceleme

Ferâizcizâde Mehmed Şakir 24 Ocak 1853 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. İlk derslerini babasından okumuş, sonrasında ise çoğu babasının arkadaşları olan Bursa bilginlerinden derslerine devam etmiştir. On beş yaşlarında iken Hüdavendigâr Vilâyeti mEKktubi kalemine 1867 yılında "mülâzemeten" girmiş ve 1868 yılında aynı kalemin kâtipliğine asil olarak tayin edilmiştir (Alangu, 1953: 210). Bursa Mektupçuluk Kaleminde 1870 yılında mümeyyiz olmuş, Bursa İdadisinde ahlâk ve edebiyat dersleri vermiştir. 1902 yılında Kırklareli Tahrirat Müdürlüğündeki görevinin akabinde Bursa'ya geri dönmüştür (Gövsa, 1945: 364).

Ferâizcizâde, 1879-1882 yılları arasında Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sırasında kendisine tiyatro çalışmalarında yardımcı olmuştur. Aynı zamanda Bursa'daki Fasulyacıyan Kumpanyası mensuplarına diksiyon ve edebiyat dersleri de vermiştir. (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 412). Ferâizcizâde Bursa'nın basın ve kültür hayatına girişi, 1872 yılında *Hüdavendigâr* gazete ve matbaasının müdürlüğü ile olur. 1898 yılına kadar bu hizmetine kimi zaman müdür kimi zaman da yazar olarak devam etmiştir. Yine 1892'den 1896'ya kadar Bursa Mülkiye İdadisinde edebiyat ve ahlâk dersleri vermiş, 1897 yılına kadar da kimya öğretmenliği görevini

sürdürmüştür. 1885 yılında ise Kemâleddin Fenârî ile birlikte Ferâizcizâde matbaasını kurmuşlardır. 9 Aralık 1886 tarihinden itibaren de *Nilüfer* isimli bir dergiyi çıkarmağa başlarlar. Bu derginin yayın hayatı 16 Eylül 1891 tarihli 60. sayıya kadar devam eder. İlk iki yılını birlikte çıkardıkları bu dergiyi, ortağının ölümü üzerine tek başına çıkarmayı sürdürür. Molière'e karşı bilgi ve sevgisini Ahmet Vefik Paşa'dan elde eden Mehmed Şakir Efendi, devrin valisi ve kendisinin hocası konumundaki Ahmed Vefik Paşa'dan farklı olarak Molière'in komedi eserlerini uyarlamamış, özgün ve yerli renklerde komediler ortaya koymuştur (And 1974: 56). Bu nedenle Ferâizcizâde Mehmed Şakir, komedyada alanında Tanzimat'ın en başarılı yazarıdır. Dolantıları kurma, karakterleri canlandırma, çağını yansıtma ve eserlerinde kullandığı dil bakımından çağının ilerisindedir (And, 1970: 436-437).

Ferâizcizâde'nin tiyatro alanında yazıp yayımladığı eserlerinden *Înâdcı Yâhûd Çöpçatan* ve *Evhami* bu çalışmada incelenmişlerdir. *Înâdcı Yâhûd Çöpçatan* Molière'in *Scapin'in Dolapları* ile *Evhami* ise *Tartuffe* adlı oyunla benzerlikler gösterir.

A. *Înâdcı Yâhûd Çöpçatan ve Scapin'in Dolapları*

Înâdcı Yâhûd Çöpçatan 1301 yılında Bursa'da Ferâizcizâde Matbaasında basılmıştır. Beş fasıldan oluşan oyunun vakası Uşak'ta geçmektedir. Birinci fasıl üç bab, ikinci fasıl altı bab, üçüncü fasıl üç bab, dördüncü fasıl beş bab, beşinci fasıl ise altı babdan ibarettir.

Şahıslar: Hazret, Hibreti Yedigâr, Fıtratî, Kamkâr ve Fikretî'dir. Hazret, Buhara Muhacirlerinden Zarıfcan Efendi olup² (s.42) Çağatayca konuşan inatçı (s.53, 64, 65, 69) kuşkucu (s.81) bir şahıstır ve oyun boyunca bu inadını sürdürür. Hibret, Hazretin oğlu, her kelim ve hareketi hikmetli (s.9), asilzâde (s.11) ve öz kızı olduğunu bilmemesine rağmen Fıtratî'ye karşı merhametli tavrı ile müşfik bir mizaca sahip (s.18) şahıstır. Yedigâr kiskanç mizaca sahip (s.84) iken Kâmkâr zeki, anlayışlı (s.67) ve oyunbaz birisidir. Fıtratî, öksüz bir Tatar kızı (s.9) olup, doğruluktan yana (s.22,23), kimsesiz (s.22), oyunbaz (s.58) ve öcünü almayı bilen (s.74) biridir. Fikretî nasihatlerde bulunan (s.11,23), devrin geçer akçesini bilen, işgüzar ve kurnaz (s.23) biri olmakla birlikte, sürekli sabır ve selameti telkin eder (s.76). Zehra ise habis (s.10), müfteri (s.16), geveze (s.52), yalancı ve aldatıcı (s.54-55) birisidir. Meliha Hibret'in memlekette yedi aylık hamile iken (s.10) bıraktığı eşidir (s.80). Nimetî Fıtratînin ayrı düştüğü ve kavilleştiği sevgilisidir (s.13). Vassaf düzenbaz (s.35), kurnazdır (s.55) ve arabulucudur.

Oyundaki şahıslar gerek karakterleri gerekse ait oldukları toplumsal sınıf açısından toplumun bir aynası olma özelliğine sahiptir. Birbirine zıt karakterlerin bir arada bulunması

² Esere yapılan göndermeler için bk. Ferâizcizâde Mehmed Şakir (1301/1884). *Înâdcı Yâhûd Çöpçatan*. Bursa: Ferâizcizâde Matbaası.

farklı düşüncelerin birlikte okuyucuya/izleyiciye sunulmasını sağlar. Zehra ne kadar art niyetli ise Fikretî de bir o kadar iyi niyetli ve makuldür. Şahıslara verilen kimi isimler ise ilgili şahısların karakterleriyle uyumludur. Fıtratî, insan fıtratının kimi eksiklikleriyle birlikte yüceliklerini de kendinde taşır. Fikretî ise makul kişiliği, orta yollu tavrı ve ifadeleriyle ismine uygun bir karakter arz eder. Vassaf da aynı şekilde son derece mahir ve aynı anda birden fazla işle meşgul olabilen becerikli birisidir. Oyundaki şahısların ait oldukları toplumsal sınıflar da çeşitlilik gösterir. Oyundaki şahıs kadrosu toplumun farklı sınıflarından karakterlerle oluşmuştur. Besleme ve hizmetkârlar zengin ve asilzâdelerle birlikte oyunda yer alır.

Ferâizcizâde'nin komedyasındaki Vassaf, Molière'in *Scapin'in Dolapları*³ adlı komedyasındaki hilekâr uşak Scapin ile karşılık bulur. Léandre'nin uşağı olan Scapin menfaatperest (s.65) ve düzenbazdır (s.15, 19, 21, 46). Vassaf'ın ev sakinleri için düzenlediği oyunların benzerini Scapin de Leandre (s.34-36), Argante (s.38) ve Geronte (s.48) için düzenler. Her iki karakter de gizli âşıklar için birer arabulucu (s.21) rolünü üstlenirler. Kendileri için fayda gözetirler. Scapin'e kıyasla daha olumlu ve mutedil bir karakter olan Silvestre ise Fikretî ile benzerdir. Octave'nin uşağı olan Silvestre efendisinin faydasını gözetken sadık bir hizmetkârdır (s.57). Fikretî nasıl zaman zaman hayata dair ders verici konuşmalar yapıyorsa Silvestre de Scapin'in hilekârlığının aksine dürüst bir karakter gösterir (s.18-19, 64). Ferâizcizâde'nin oyununda olduğu gibi Molière'in komedyasında da asiller ve hizmetkârlar oyunda bir arada yer alır. Alt tabakadaki karakterler iyi ve kötü olmak üzere iki düzeyde temsil edilir. Ferâizcizâde'nin de Molière'in gibi karakterleri yer yer mahallî şiveleriyle (s.59) konuşturduğu görülür. Her iki komedyadaki karakterler olaylar karşısında aldıkları tavırlarıyla karşılaştırıldığında, Kamkar ve Vassaf'ın hikâyeleri Octave ve Hyacinte'ı; Léandre ve Zerbinette'in hikâyeleri ise Nimetî ve Fıtratî'yi anımsatır. Kayıp kızına kavuşan Hibret Argante ile karşılık bulurken, Hazret ise torunu Kamkar'la Géronte'a benzer.

Oyunda birden fazla dolantı iç içe geçmiş haldedir. Fıtratî ve Nimetî'nin birbirlerinden ayrı düşmeleri, tekrar bir araya gelmek üzere sözleşmeleri ve bir tesadüf üzere vuslata ermeleri henüz oyunun başında izleyiciye/okuyucuya sunulan bir dolantıdır. Fıtratî'nin öz babası olduğunu bilmediği Hibret'in evinde hizmetçi olması ve gelişen vakalar neticesinde gerçeğin anlaşılması, önceki dolantıya ekli bir başka dolantıdır. Aynı zamanda Hibret ve Nimetî iki arkadaşlardır. Nimetî, sevgilisi Fıtratî'nin sevgilerinin nişanı olarak dokuduğu benzer iki seccadeden birini ve bir miktar parayı Hibret'e emanet etmiş, sevgilisini aramaya koyulmuştur. Nimetî'nin ve Hibret'in iki arkadaş olarak başlayan ilişkilerinin damat kayınpeder hâline dönüşmesi bir başka dolantıdır. Zehra Yadigârı öne çıkarmak için Fıtratî'yi hırsızlıkla suçlar.

³ Göndermede bulunulan eser için bk. Molière (2006). "Scapin'in Dolapları". *Molière Toplu Oyunları*. (çev. Ayberk Erkey). İstanbul: Mitos Boyut Yay.

Zehra kazanç elde etme hırsıyla Fıtratî'yi görücü usulüyle evlendirmeye çalışır. Vassaf Yadigâr'ı sevdiği kişi ile baş göz etmek için bir oyun düzenler. Vassaf'ın Yadigâr ile baş göz etmeye çalıştığı kişi Kamkar, aslında Hazret'in yolunu gözlediği ve Yadigâr'a münasip gördüğü torunudur. Kaderin bir cilvesi olarak Kamkar ve Yadigâr tesadüf eseri karşılaşır ve birbirlerine âşık olurlar. Vassaf bu yardımı ile Kamkar'dan para aşırır. Vassaf ve Fikretî Hazret'i ikna etmek için bir oyuna girişirler. Kamkar da Yadigâr'a kavuşmak için oyuna dâhil olur. Fıtratî el koyulan eşyalarını geri almak için Zehra'ya karşı bir başka oyun kurar. Ferâizcizâde'nin komedyasında Kamkar'ın aslında Hazret'in yolunu gözlediği torunu olduğunun ortaya çıkması, Hibret'in yıllardır kayıp karısının ortaya çıkışı ve aile ilişkilerinin çözümlenmesi gibi birçok iç içe geçmiş dolantı mevcuttur.

Molière'in *Scapin'in Dolapları* adlı oyununda ise, Octave babasının zorlaması ile sevmediği bir kızla, Senyör Géronte'un kızıyla evlendirilmeye mecbur bırakılır. Bu sebeple de kız Toronto'dan Octave'ın yanına getirilmek istenir. Octave'ın bu evliliğe mecbur bırakılmasının nedeni babası ve Géronte'un ortak ticari menfaatleridir (s.16). Bu esnada Octave Hyacinte adında bir kıza âşık olur ve onunla evlenir. Octave ve Hyacinte'in birbirlerine âşık olmalarında Kamkar ve Yadigârda olduğu gibi tesadüfî bir tanışma etken olur (s.17). Babası, Octave'ın bu âşıklık halinden habersizdir. Octave babasından duyduğu korku nedeniyle istediği kızla evliliğini sürdürebilmek için Leandre'nin uşağı düzenbaz Scapin'den (s.15) yardım ister. Buraya kadarki dolantı Yadigâr ve Kamkar'ın hikâyelerine benzer. Ferâizcizâde'nin oyununda erkek olarak Kamkar'ın Buhara'dan gelmesi beklenirken, Molière'in oyununda Géronte'un kızının Toronto'dan gelmesi beklenir (s.13). Her iki oyunda da beklenen müstakbel eşler aslında hali hazırdaki sevgililerdir, ama oyundaki şahıslar bunu bilmemektedirler. Molière'in oyunundaki sevgililer evlenmiş iken (s.18) Ferâizcizâde'nin oyununda evlenme söz konusu değildir. Ferâizcizâde'nin oyununda Fıtratî tanımadığı babasının yanında hizmetçi olarak çalışırken, şans eseri ev sahibi Nimetî'nin babası olduğunu öğrenir. Molière'in oyununda ise Octave'ın sevgilisi Hyacinte'nin (s.36) Geronte'un kayıp kızı olduğu anlaşılırken (s.68) Çingene olduğu sanılan Léandrre'nin sevgilisi Zerbinette'in ise Argante'nin kızı olduğu anlaşılır. Buna imkân tanıyan kızın kolundaki kolyedir (s.69). Hibretî de kızı olduğunu öğrendiği Fıtratî'nin arkadaşı Nimetî'nin sevgilisi olduğunu kendine emanet edilen seccade sayesinde öğrenmiştir. Vassaf nasıl kılık değiştirerek Hazret'i dövmüş ise, Scapin de hile yoluyla Géronte'u bir çuval içinde döver (s.58). Yine Fikretî'nin Hazret'i ikna etmek için kılık değiştirmesi gibi Silvestre da Argante'ı kandırmak için kılık değiştirir ve korku salar (s.43-45). Silvestre bu oyunuyla Fikretî'yi hatırlatır. Hem Molière'in hem de Ferâizcizâde'nin oyunlarındaki ortak noktalardan biri de uşakların oyunlar içinde aldıkları rollerdir. Komedy sahnelerinde kimi zaman uşaklar adeta bir dış gözlemci olarak olayları özetlemek, öngörülerde

bulunmak ve vakaları çözümlmek ile sorumludurlar. Scapin de Vassaf ve Fikretî de yer yer vakalar ekseninde hayata dair değerlendirmelerde bulunmakta, oyun karakterleri hakkında tahliller yapmakta ve çıkarılacak dersler okuyucuya/izleyiciye betimlenmektedir. Oyunlarda hemen her karakter zıttı ile birlikte bulunur. Vassaf ve Fikretî nasıl yardım edici bir tavra bürünürler ise Silvestre ve Zehra da o denli engelleyici bir rol üstlenirler.

Înâdcı Yâhûd Çöpçatan oyunun başından sonuna dek devrin âdetlerinin betimlendiği ve bazen de yerildiği görülmektedir. Beslemeler kendilerine itibar edilmeyen hizmetkârlar olarak anılırlar. Mirasyediler ve kibirli insanlar, politikacılığın ikiyüzlülük demek olduğu, görücü usulü evlilik, değişen gelenek ve görenekler bağlamında eleştirilmiştir. Aynı zamanda eleştirel bir üslupta ele alınmamakla birlikte her evin bir büyüğü olduğu, evlenecek insanda asaletin gerekliliği, devrin kabul görmüş adetleri, düğün geleneği gibi öğeler üzerinden yaşanan devre ayna tutulmaya çalışılmıştır. Bu eleştirilerin yanı sıra devir için genel telkinlerde ve önermelerde bulunmaktadır. *Scapin'in Dolapları*'nda ise rızası alınmadan evlendirilmek istenen gençler, alt sınıftan insanlarla evliliğin hoş karşılanmaması, ayrımcı bakış açısı ön plana çıkar. Soyluluk kavramı Molière komedyasında da baskın bir kavramdır. Soyluların kendi aralarında evlenme adetleri sunulurken, aşağı sınıftan biriyle evlenmenin uygun görülmediği sahnelenir. Baba olgusu her iki yazarın oyunlarında baskın ve hâkim bir motiftir. Çocukların eğitimi ise Molière tarafından özellikle vurgulanır. Evliliklerin noter huzurunda yapıyor olması, bozulması için avukata ihtiyaç duyulması devrin şartlarına ayna tutmaktadır. Her iki oyunda da azınlıklar vakaya dâhil edilmiş durumdadır. Molière Çingene ve Ermenileri kullanırken Ferâizcizâde etnik bir topluluk olarak Tatarlara yer verir. Yazar Scapin'in ağzından devrin mahkemelerinin adalete riayet etmediklerini dile getirmektedir. Hazret ve Argante'in şahıslarında inatçı karakterler ve cimrilik eleştirilir. Her iki oyunda da kölelik kavramları işlenmekte, uşak ve hizmetçilerin yaşamı ve karakterleri vakaya dâhil edilmektedir. Yine Uşaklar ait oldukları toplumsal ve etnik tabakaya uygun şekilde mahallî ağızla konuşturulurlar. Kılık değiştirme motifi de her iki oyun içinde sıklıkla başvurulan bir motiftir. Farklı dinlere mensup olsalar da Molière ve Ferâizcizâde'nin kader karşısında aldıkları tavır ve mütevekkil karakterleri ön plana çıkarmaları da ortak bir hassasiyeti paylaştıklarını gösterir.

B. *Evhâmî ve Tartuffe*

Evhâmî 1302 yılında Bursa'da Ferâizcizâde Matbaası'nda basılmıştır. Oyun üç fasıldan ibarettir. Birinci fasıl yedi bab, ikinci fasıl sekiz bab, üçüncü fasıl on bir bab olarak tertip edilmiştir.

Evhâmî, elli yaşlarında saf⁴ (s.65) bir adamdır. Vehimli (s.11-12, 31, 36, 57, 67), bencil (s.10), buluttan nem kapan (s.14), kendini beğenmiş (s.19, 33) ve ön yargılı (s.20) bir karakterdir. Sabire ve Lütfiye, Evhâmî'nin iftiraya kurban gitmiş (s.75) ilk karısı ve küçük kızı iken Leman avanak ve çocukça konuşan (s.25) oğludur. Hasna, Evhâmî'nin büyük kızı, Pertev ile evlenmek isteyen (s.52), iyilik telkin eden (s.54) hayırlı bir evlattır (s.53). Pertev Evhâmî'nin büyük kızına talib (s.19), makul (s.24), önsezileri güçlü (s.27) bir zabittir (s.20). Leknahuri ve Penbe'nin ayyarlıklarının farkında olan, bir yardımcı ve rehber (s.19) karakterdir. Leknahuri, gerçek adı Şemi (s.75) olan katil ve suçlu (s.63, 76) biridir. Evhâmî 'yi kandırmak üzere Çin ve Hindistan'da eğitim aldığı (s.7) söyler. Evhâmî'nin arkasından işler çeviren (s.15), alimâne tavırlara bürünen (s.16,24, 35-41) kurnaz (s.6) biridir. Penbe ise Evhâmî 'nin ikinci karısıdır. Leknahuri hile gereği Evhâmî'nin kayını, Penbe'nin sevgilisidir (s.17). Penbe aslında Leknahuri'nin memleketten birlikte kaçtığı sevgilisidir (s.42, 44, 50). Evhâmî'yi dolandırabilmek için bu hileye girişirler (s.64). Namus kavramından ziyade para pul arzusundaki (s.14) bu kadın aynı zamanda Ferhad'ın sevgilisidir. Ferhad ise Penbe'ye âşık ve ona kavuşabilmek için hilelere girişebilecek (s.49) bir karakterdir. Evin iki de emektarı vardır. Dursun, Kastamonu köylüsü (s.33), anlayışı kıt (s.3), iri yapılı (s.4), patavatsız (s.5) ve evin işlerini görmekle vazifeli (s.2-3) bir uşaktır. Sünbül ise efendisinin oğluna vermek istediği ama kendisinin Dursun'a varmak istediği (s.53) cariyedir.

Molière'in Tartuffe'ü ile Ferâizcizâde'nin Leknahuri'si arasında çok yakın benzerlikler vardır. Tartuffe misafiri olduğu evin sahibi Orgon'un gözünde gerçek bir azizdir (s.6). Aslında yalancı bir sofudan başka bir şey olmayan Tartuffe⁵ (s.17) Leknahuri gibi kendisini çevresindeki insanlara ciddi bir ilim adamı olarak (s.5) tanıtmıştır. Orgon ise Tartuffe'a karşı teslimiyeti ve duyduğu güvenle (s.15) Evhâmî ile benzerlikler arz etmektedir. Evhâmî gibi sahtekâr bir sofu ve ilim adamı olan Tartuffe'e karşı safça (s.13) bir bağlılığa sahiptir. Leknahuri'nin hovardalığı ile Tartuffe'ün ahlakî düşüklüğü de (s.49-51) birbirlerine benzemektedir. Leknahuri Evhâmî'nin kızıyla evlenmek isterken, Tartuffe Orgon'un karısı Elmire'le gönül ilişkisi kurmak ister. Diğer yandan da Orgon'un kızı Mariane'a talip olur. Molière'in oyun karakterlerinden Dorine, Evhâmî komedyasındaki Dursun karakteri gibi sahte sofunun oyununu bozmak için farklı oyunlar düzenleyen bir uşaktır (s.48). Her iki karakter de oyunun ilk perdesinden itibaren sahtekâr ve dolandırıcı karakterleri oyunun diğer karakterlerine göstermeye çabalarlar. Bunun yanı sıra Dorine'in, Valère ve Mariane adlı iki sevgilinin kavuşabilmeleri için arabulucu (s.43) olduğu da görülür. Evhâmî 'nin kızı Hasna babasının onu Leknahuri ile evlendirme isteğine karşı ne denli mütevekkil ise, Orgon'un kızı Mariane da babasının onu Tartuffe ile evlendirme

⁴ Esere yapılan göndermeler için bk. Ferâizcizâde Mehmed Şakir (1301/1884). Evhâmî. Bursa: Ferâizcizâde Matbaası

⁵ Gönderme yapılan eser için bk. Molière (1944). Tartuffe. (çev. Orhan Veli Kanık). Ankara: Maarif Matbaası.

isteğine karşı o derece itaatkârdır (s.33). Hasna'nın sevgilisi Perteve gibi Mariane'in sevgilisi Valère de sevgilisini ve Orgon'un güvenini kazanabilmek için sahtekâr sofunun foyasını ortaya çıkarmaya çabalar (s.93).

Ferâizcizâde'nin komedyasında farklı dolantılar iç içe geçmiş haldedir. Leknahuri ve Penbe Evhâmî'yi aldatabilmek için kardeş rolünü oynarken Leknahuri, Evhâmî'nin kızı Hasna ile evlenerek Evhâmî'nin altınlarına ulaşmaya çalışır. Penbe ise bu durumun farkına varır ve gönül ilişkisi kurduğu Ferhad ile iş birliği yaparak Leknahuri'ye karşı yeni bir oyuna girişmeye kalkar. Diğer taraftan Perteve, Hasna ve Sünbül ise bu iki dolandırıcının oyunlarını ortaya çıkarmak için bir hile tertip ederler. Böylelikle Perteve ve Hasna vuslata erecekleri gibi, yalancı Leknahuri ve Penbe'nin oyununa son verecektirler. Bu esnada Sünbül de Leman'dan kurtulacak ve Dursun ile evlenebilecektir. Tartuffe komedyasında ise Leknahuri'nin Penbe ile birlikte tertip ettiği hileyi Tartuffe tek başına yapacaktır. Tartuffe, Leknahuri'nin Evhâmî'nin kızı Hasna için tasarladıklarını aynı şekilde Orgon'un kızı Mariane için tasarlamaktadır. Sevgilileri olan Perteve ve Valère'den ayrı düşmeye gönülleri razı olmayan Hasna ve Mariane aynı amaç uğruna ortak bir tavırla hizmetçileri olan Dursun ve Dorine ile iş âbirliği yapacak, sahtekâr sofu/âlim Tartuffe ve Leknahuri'nin gerçek yüzlerini ortaya çıkaracaklardır. Son perdede ise Tartuffe Kral'ın yardımı ile cezasını bulacakken, Leknahuri gönüldaşı Penbe'nin ihaneti ile hüsrana uğrayacaktır.

Evhâmî zaman zaman anlamlarını dahi bilmeden Arapça ifadeler kullanır (s.21) ve Leknahuri'nin Arapça'nın üstünlüğüne dair ifadeleri (s.39) devrin ilim ve âlim telakkisi için bir eleştiri olarak düşünülebilir. Aynı zamanda Leknahuri'nin Evhâmî'yi aldatmak için batıl inançları (s.24, 59, 315, 68, 70,) kullanması, bu durumun farkına varan Sünbül ve Perteve'in de bir türbe başında oynadıkları oyun (s.60) devir içinde batıl inançların günlük hayatta ne denli etkili ve yönlendirici olduğunu gösteren sahnelerdir. Bununla birlikte kudema ve salihlere (s.73) kayıtsız inanç da eleştirel bir üslupla ele alınmıştır. Kızların rızası alınmaksızın yalnızca baba ve efendilerinin emri ile evliliğe mecbur bırakılmaları bir başka eleştiri konusudur. Oyunda bu eleştiri, rızaları dışında evlendirilmek istenen Sünbül ve Hasna örneklerinde görülmektedir. Bireysel bir eleştiri de insanların uğradıkları suçlama ve iftiralar karşısında cezaya çarptırılmaları bahsidir. Evhâmî'nin ilk karısı ve küçük kızının evden kovulmaları (s.322) da bu eleştiriye örnek teşkil eder. Oyun içindeki karakterler de zaman zaman okuyucu/izleyici için eleştiri ve nasihatlerde bulunurlar. Leknahuri her ne kadar kötü bir karakter olsa da itidal ve ihtiyat (s.10) telkin etmektedir. Hasna'nın sabrı ve teslimiyeti, Perteve'in kaza ve kader telakkisi (s.71) önemlidir. Perteve'in insani ilişkilerde takip edilmesi gereken ölçüye dair anlattıkları (s.74) muhatabına nasihat ve uyarılarda bulunan özlü ifadelerdir. Orgon'un, Tartuffe'ün bir aziz yaşantısı izlenimi veren tavırlarına ve ifadelerine kanması ile Evhâmî'nin Leknahuri'nin sahte

âlimliğine kanması ortak yönleridir. Ferâizcizâde de tıpkı Molière gibi bilgiçlik taslayan sahte dindarları ve ilim adamlarını eleştirinin merkezine almaktadır. İki soylu kişi olarak Orgon ve Evhâmî 'nin farkına varamadığı bu sahtekârlığın evin hizmetçisi Dorine ve Dursun tarafından daha ilk perdeden itibaren dile getirilmesi kentsoylu sınıfa karşı bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Zira Dursun'un köylü olduğu bilinmektedir. Kadın erkek ilişkisi de oyunlarda ele alınan konular arasındadır. Hem Evhâmî hem de Orgon iki evlilik yapmışlardır ve aynı zamanda evlendirmek istedikleri kızlarının rızalarını almaya dahi gerek duymamaktadırlar. Namus kavramı hem Hasna hem de Mariane için vazgeçilemez birer değer yargısıdır. Babalarına karşı bu denli itaatkâr olmalarının nedeni de hem dile düşmekten hem de devrin ahlakî değer yargılarına karşı gelmekten korkmalarıdır. Her iki oyunda da kader meselesi bir motif olarak kullanılmaktadır. Mağduriyetin pençesinde kıvranan karakterler her zaman için kader kavramıyla kendilerini teselli etmekte ve çaresizliklerini sineye çekmektedirler.

Sonuç

Ferâizcizâde ve Molière'in seçili eserleri üzerinden yapılan bu incelemede Metin And'ın işaret ettiği *dolantıları kurma, karakterleri canlandırma ve çağını yansıtma* ilkeleri ölçü alınmıştır. Bu üç özellik ölçü alınmak suretiyle dört eser karşılaştırılmıştır. Ferâizcizâde'nin komedyalari eksene alınarak bu eserlerde Molière tarzı komedyaya unsurlarının etkileri tespit edilmiştir. Tanzimat öncesi İmparatorluk coğrafyasında oyunları sahnelenen Molière, bir Tanzimat yazarı olan Ferâizcizâde Mehmed Şakir'in oyunlarına hem teknik hem de muhteva açısından nüfuz etmiştir. *İnâdcı Yâhûd Çöpçatan* ve *Scapin'in Dolapları* adlı oyunlardaki kimi karakterler ortak özellikler arz ederken, dolantılar açısından ise birbirlerine eklendikleri noktalarda detay seviyesinde benzerlikler vardır. *Evhâmî* ve *Tartuffe* adlı oyunlarda da öncekiler ile benzer etkileşimler mevcuttur. Ancak bu oyunlara uyarlama denilemez. Her bir oyun kendine ait özgünlüklerle doludurlar. Molière tiyatrosunun toplumu yansıtma iddiası Ferâizcizâde'nin oyunlarında da görülür. Toplumun üst ve alt sınıfından seçilen örnekler ait oldukları toplumsal sınıfa uygun bir jargon ve tavır ile sergilenirler. Aynı zamanda düzenlenen şahıs kadrolarında zıt karakterlerin bir araya getirildiği görülür. Karşılıklı konuşmalarıyla okuyucuların bu karakterleri anlaması sağlanır. Her iki sanatkar da oyunlardaki hizmetkârları zeki ve uyanık kişilerden seçerler. Alt sınıfa ait bu insanlar efendilerinin zaaflarını ve gafletlerini anlayıp onlar için öngörülerde bulunabilen yetenektedirler. Gerek *İnâdcı Yâhûd Çöpçatan* gerekse *Evhâmî* yazdıkları devrin karakterlerini ve adetlerini yansıtırken, toplumsal düzeyde görülen çarpıklıkları da eleştirel düzeyde ele almışlardır. Oyunlarda ait oldukları devire ve toplumsal hayata dair eleştiriler gizlidir.

Oyunlardaki başka bir ortak özellik ise birbirine kavuşmaya çalışan sevgililerdir. Oyunların temel dolantisını oluşturan bu tema, arzu nesnesi ile özneler arasında yaşanan ikinci

dereceden vakalarla oyunun içe içe geçmiş dolantılarını oluşturur. Ferâizcizâde'nin oyunlarda kullandığı Fıtratî, Fikretî, Evhâmî gibi isimler tesadüf eseri değildir. Bu tercihler sayesinde şahısların isimleri üzerinden karakterlerine dair ipuçları taşır. Molière'in Tartuffe'ünde kullandığı Loyal ismi de önceki örneklerle aynı amaca hizmet eder. Oyun isimlerinin tercihinde de bu durum görülür. Evhâmî vehim sahibi kuruntulu birine göndermede bulunurken Tartuffe ise İtalyanca ve Fransızcadan türetilmiştir ve dolandırıcı, sahtekâr (Baluffe, 1888: 245) anlamlarına sahiptir. Motif düzeyinde bir başka ortaklık ise kader meselesindedir. Her iki oyun yazarı da mütevekkil karakterleri seçmiş ve kaderci bir üslup geliştirmişlerdir. Tanzimat romanında baba eksikliği motifi görülürken bu oyunlarda anne eksikliği motifi görülür. Oyunların başında sahneye çıkmayan anne motifinin ise kimi zaman oyunun sonunda tüm dolantılar çözüldüğünde sahneye çıktığı görülür.

İnâdcı Yâhûd Çöpçatan ve Scapin'in Dolapları, günlük hayattaki olayları merak uyandıracak ve şaşırtıcı bir biçimde ele almalarıyla entrika komedyası, Evhâmî ve Tartuffe ise insanların aksak ve gülünç yönlerini konu edinmeleriyle karakter komedyası olarak değerlendirilebilirler. Geniş bir gözlem gücünün kullanıldığı bu oyunlarda dikkat edilecek bir başka öge ise üç birlik kuralına karşı alınan tavırdır. Bu kuralın tam olarak uygulandığı söylenemez. Komedyaya türü açısından ise başarılı oyunlardır.

Kaynaklar

- Akı. N. (1963). *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu*. Erzurum: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Akyüz. K. (1995). *Modern Edebiyatın Ana Çizgileri*. İstanbul: İnkılab Kitabevi.
- Alangu. T. (1953). "Ferâizcizâde Şakir Efendi", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.II, S.16, 210-215.
- Albayrak. N. (1995). "Ferâizcizâde Mehmed Şakir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.12, 366-367.
- And. M. (1970). "Duru Türkçe Yazmış Bir Tanzimat Molière'i", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C.XXII, S.228, 436-442.
- And. M. (1972). *Tanzimat ve İstibdad Döneminde Türk Tiyatrosu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- And. M. (1974). "Türkiye'de Molière", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, *Molière Özel Sayısı*, S.5, 49-64.
- Baluffe. A. (1888). *Autour de Molière*. Paris: Librairie Plon.

- Bursalı Mehmed Tahir (1972). *Osmanlı Müellifleri II.Cilt.* (Yay. Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen) İstanbul: Yaylacık Matbaası.
- Enault. L. (1855). *Constantinople et La Turquie.* Paris: Librairie Hachette.
- Er. A. (2003). *Fransız Tiyatrosunun Ana Hatları (Ortaçağdan Günümüze).* Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ferâizcizâde Mehmed Şakir (1301/1884). *Înâdcı Yâhûd Çöpçatan.* Bursa: Ferâizcizâde Matbaası.
- Ferâizcizâde Mehmed Şakir (1301/1884). *Evhâmî.* Bursa: Ferâizcizâde Matbaası
- Galland. A. (1998). *İstanbul'a Ait Günlük Anılar II. Cilt.* (çev. Nahid Sırrı Örik) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gövsâ. İ.A. (1945). *Meşhurlar Ansiklopedisi.* İstanbul: Yedigün Neşriyatı.
- Molière (1944). *Tartuffe.* (çev. Orhan Veli Kanık). Ankara: Maarif Matbaası.
- Molière (2006). "Scapin'in Dolapları". *Molière Toplu Oyunlar I.* (çev. Ayberk Erkay). İstanbul: Mitos Boyut Yay.
- Mornet. D. (1943). *Molière.* Paris: Boivin.
- Nüzhet. (1306). *Elsine-i Garbiyye ve Üdebâsı.* İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.
- Perin. C. (1944). *Fransız Edebiyatında Komedi ve Molière.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Poyraz. T. TUĞRUL (N.). (1967). *Tiyatro Bibliyografyası 1859-1928.* Ankara: Millî Eğitim Basımevi.
- Sevengil. R. (2015). *Türk Tiyatrosu Tarihi.* İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sevük, İ.H. (1340). *Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi.* İstanbul: Maarif Vekâleti Neşriyatı.
- Sokullu. S. (1979). *Türk Tiyatrosunda Komedyanın Evrimi.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şener. S. (1974). "Molière ve Türk Komedyası". *Tiyatro Araştırmaları Dergisi,* Molière Özel Sayısı, Sayı:5, 25-31.
- Thalasso (1888). *Adolphe, Molière en Turquie.* Paris: Tresse and Stock.
- Töre. E. (2009). "Türk Tiyatrosunun Kaynakları". *Turkish Studies Journal,* 4/1-II,2181-2348.
- Vardar. B. (2005). *Fransız Edebiyatı.* İstanbul: Multilingual.

**BAKÜ EL YAZMALARİ ENSTİTÜSÜNDEKİ TÜRKÇE EL YAZMALARİ
(DİVAN EDEBİYATI NUMUNELERİ)**

Mehmet Nuri ÇINARCI*

Geliş Tarihi: 31.01.2016

Kabul Tarihi: 12.12.2016

Öz

Geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk kültürü, yerleşmiş olduğu bütün bölgelerde Türk dilinin zenginliğine binaen yazılı eserler vücuda getirmiştir. Kadim kültürlerin çok azına nasip olan bu özellik sayesinde Türk diline ait yazılı kaynaklar her dönemde nicelik olarak da artarak varlığını sürdürmüştür. Bugün Saray Bosna'dan Kazan'a, Kahire'den Tahran'a kadar birbirlerinden fersahlarca uzakta bulunan şehirlerin çeşitli kütüphanelerinde Türkçe el yazmalarına rastlanması da bu sebeptendir. Bu açıdan tarih boyunca Türk dilinin merkezlerinden sayılan Bakü ve el yazmalarının toplandığı Bakü El Yazmaları Enstitüsü ayrı bir önemi haizdir. Bakü El Yazmaları Enstitüsündeki Türkçe El Yazmaları I (Halk Edebiyatı Numuneleri) adlı makalenin devamı olan bu çalışmada enstitüde bulunan divan edebiyatı mahsulleri tanıtılmıştır. Türkçe yazmalar arasında Osmanlı, Çağatay ve Azeri Türkçeleriyle yazılmış eserler bulunmaktadır. Osmanlı ve Çağatay sahalarında yazılmış eserlerin hemen hemen hepsinin müellifleri bilinmektedir. Ancak denilebilir ki enstitü kütüphanesi, 19 ve 20. yüzyıl Azeri divan şairlerine ait yazmaların bulunduğu önemli bir kaynak niteliğindedir. Yazmalar arasında hem o dönem Rus himayesinde bulunan Kuzey Azerbaycan hem de İran himayesinde bulunan Güney Azerbaycanlı divan şairlerinin eserlerini bulmak mümkündür. Yazmaların tanıtımı yapılırken öncelikle alfabetik sıraya göre isimleri, akabinde numaraları ve fiziksel özellikleri verilmiştir. Birden fazla nüshası olan yazmaların kayıt numaraları dipnot hâlinde verilmiştir. Yazmaların birebir görülmesiyle meydana getirilen bu çalışmada, Türkçe yazmaların bir dökümü yapılmış ve künyeleri ile ilgili bilgi verilerek genel bir değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Yazmalar, Bakü El Yazmaları Enstitüsü, Divan Şairleri, 19. Yüzyıl Azeri Edebiyatı.

**TURKISH MANUSCRIPTS HELD IN MANUSCRIPTS
INSTITUTE OF BAKU
(PRODUCTS OF DIVAN LITERATURE)**

Abstract

Turkish culture, which spread over a wide geography given the richness of Turkish language in all regions have made to the body that established the written works. With this feature, which share very few written sources of ancient culture belonging to the Turkish language it has existed as an increase in quantity in each period. Today the palace Kazan from Bosnia, from Cairo to Tehran as encountered in various libraries located in the city of away from each other in Turkish manuscripts are of this reason. In this respect, considered the center of

---

* Yrd. Doç. Dr.; Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi,
mehmetnuriedb@gmail.com

the Turkish language is collected throughout the history of the Institute of Manuscripts in Baku it is of a special importance and manuscripts. Turkish Manuscripts Institute of Manuscripts in Baku I (Folk Literature Products) crops in divan literature institute in this study is a continuation of the article was introduced. Writing in Ottoman Turkish, there are works written by Chagatay and Azeri Turkish. Almost all authors of works written in Ottoman and Chagatay field is known. However, it can be said that writing, 19 and qualification is an important source of manuscripts belonging to the 20th century which Azerbaijani poets. Both in writing and during that period both in the Russian patronage is possible to find the works of Northern Azerbaijan South Azerbaijani poets in the protectorate of Iran. According to the alphabetical order of first names while the introduction of writing, is given followed by numbers and physical properties. Multiple copies of manuscripts that record numbers are given in the notes. This study was formed by seeing exactly the writing, and giving a breakdown of writing about the Turkish imprint was made to go to an overview of the way.

Key Words: Turkish manuscripts, Baku Manuscripts Institution, Divan's Poets, 19. Century Azerbaijan Literature.

GİRİŞ

El yazmaları, kültür tarihinin nesilden nesile aktarılmasında en büyük rolü oynayan kaynakların başında gelmektedir. Hele bu kültür, Türk kültürü gibi kökleri çok eski tarihlere dayanan ve geniş bir coğrafyada neşvünema bulmuş bir kültüre bu tarz yazılı kaynakların kıymeti bir derece daha artmaktadır. Türkler, geçmişten bugüne kadar sosyal hayatlarını sürdürdükleri hemen her bölgede yazılı veya sözlü birçok eser meydana getirmişlerdir. Bu nedenle Türk kültürünün geçmişte etkin olduğu birçok yabancı ülkenin bugün dahi kütüphanelerinde o dönemden kalmış Türkçe el yazmalarına rastlamak mümkündür.

“Türk dilinin eski dönemlerinin pek çok hazinesi, yani el yazmaları Türkiye içi ve Türkiye dışı kütüphanelerde yer almaktadır. Bunların varlıklarını biz, ancak yapılan katalog çalışmalarından öğrenmekteyiz.” (Parlatır, 2005: 1). Bu yurt dışı kütüphanelerinden biri olan Bakü El Yazmaları Enstitüsü hem İran hem Orta Asya hem de Anadolu'ya komşu olan bir bölgede bulunması hasebiyle dikkate şayandır. Bu enstitüde, Ali Şîr Nevâyî ve Kışverî gibi Çağatay Türkçesi ve Mahdumkulu gibi Oğuz Türkçesiyle yazan şairlerin divanlarının yanı sıra Osmanlı sahasında eser vermiş birçok şairin divanları ve mesnevileri bulunmaktadır. Bu şairler arasında özellikle Bâkî, Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî, Nedîm ve Nâ'îlî gibi divan şairlerinin divanları ile Hamdullah Hamdî, Nâbî, Güvâhî ve Süleyman Çelebî'nin mesnevileri dikkat çekmektedir. Enstitüdeki yazmaların çoğu, kaleme alındıkları yer itibarıyla Azeri Türkçesiyle yazılmışlardır. Yine bu enstitüde Şâh İsmail ve Nesîmî gibi çok önceleri yaşamış Azeri şairleriyle birlikte Cennetî ve Hayâlî gibi 20. yüzyılda yaşamış şairlerin de divanlarına rastlanır. Ancak enstitünün en kayda değer özelliği 19. yüzyıl Azerbaycan'ında yetişmiş ve birtakım edebî okulların

kurulmasına vesile olmuş şairlerin divanlarına ev sahipliği yapmasıdır. Bu nedenle 19. yüzyıl Azeri edebiyatına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başı, Azeri tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden biridir. Safevi hanedanının yıkılışından sonra İran'da iç karışıklar çıkmış ve İran topraklarında yer alan Kuzey ve Güney Azerbaycan bölgelerindeki topluluklar hanlıklara bölünmüştür. Devrin önemli güçlerinden olan Rusya, İran ve Osmanlı devletlerinin iç kargaşalarla mücadele ederek gerilemeye başladıkları bu dönemde, askerî, ekonomik ve kültürel alanda yaptığı ıslahatlarla bölgenin en güçlü devletlerinden biri hâline gelmiştir. Rusya, bölünmüş ve merkezî otoriteden yoksun Azeri hanlıklarını 1801'den itibaren işgal etmeye başlamıştır. Resmîyette Azerbaycan topraklarının sahipliğini üstlenen İran, Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. 1813'te Gülistan Antlaşması ve akabinde 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla Kuzey Azerbaycan Rusya'ya Güney Azerbaycan ise İran'a verilmiştir. Her iki devlet arasındaki sınır ise Aras nehri olarak belirlenmiştir.

Azerbaycan edebiyatı tarihi ile ilgili kaynaklar genellikle Modern Azeri edebiyatının başlangıcını Türkmençay Antlaşması olarak gösterirler (Akpınar, 1994: 84; Heyet, 1990: 426). Kuruluşundan itibaren klasik edebiyatına Arap ve Fars edebiyatının yön verdiği Azerbaycan edebiyatı ve kültürü 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli şehirlerde kurulan kültür ve sanat ocakları ile yine bu şehirlerde neşredilen gazeteler vasıtasıyla yüzünü Batı medeniyetine döndürür (Alkaya, 2009: 75). Ancak bu Batı tesirinde gelişecek olan modern edebiyat algısı sadece Rus himayesindeki Kuzey Azerbaycan için geçerlidir. Batı edebiyatının tesiriyle Kuzey Azerbaycan'da gazete, tiyatro, musiki ve opera gibi birçok yenilik Azerbaycan sanat hayatında kendini göstermeye başlamıştır. Kuzey Azerbaycan'da görülen bu tür yeniliklerin aksine Güney Azerbaycan'da hem siyasi hem de sosyal açıdan herhangi bir değişme olmamıştır. Kuzey Azerbaycan'da edebiyat Rus tesiri sebebiyle çağdaş hayata göre şekillenmeye başlarken Güney Azerbaycan'daki edebiyat klasik ananeleri içerisinde gittikçe sönükleşir bir taklit ve nazire edebiyatı hâlini alır (Okumuş, 2002: 138). Ancak her şeye rağmen klasik edebiyat hem kuzey hem de güneyde etkisini aynı hızla devam ettirmiştir.

Kendi ananelerine ve nazım şekillerine bağlı divan edebiyatı (klasik edebiyat), 19. asırda da güçlü olmuş, canlılığını sürdürebilmiştir (Akpınar, 1994: 40). Güney Azerbaycan'da klasik edebiyat, varlığını kimi zaman tasavvuf erbabı şairlerin şiirleriyle sürdürürken çoğu zaman da farklı şehirlerde bulunan şairlerin bireysel çabalarıyla bu etkinlik icra edilmiştir. Devrin en önemli mutasavvıf şairi hiç şüphesiz Nebâfî, Mecnûnşâh ve Hançobanî mahlaslarıyla şiirler yazan Seyyid Ebulkasım'dır. Öte yandan Muhammed Âciz-i Gemrûdî ve İshâk Zencânî de Türkçe şiirler yazan Güney Azerbaycanlı şairlerdendir. Kuzey Azerbaycan'da klasik

edebiyat faaliyetleri güneye göre daha iyi organize edilmiştir. Meclis-i Üns, Meclis-i Ferâmûşân ve Divan-ı Hikmet adlarındaki sanat mahfillerinde şairler bir araya gelerek sanat icra etmişlerdir. Yazmalar arasında divanları bulunan Şehid, Bülbül, Mahzûnî, Nevvâb, Ali Asker ve Asî Meclis-i Ferâmûşân, Mahfî ve Şeydâ ise Meclis-i Üns şairlerindedir. Bu yüzden enstitüde bulunan divan edebiyatı yazmaları 19. yüzyıl Kuzey ve Güney Azerbaycan edebiyatlarına ciddi bir katkı sağlamaktadır.

Bakü El Yazmaları Enstitüsü¹ tarafından 2009'da divan edebiyatı mahsullerini barındıran Rusça bir katalog² yayımlanmıştır. Enstitünün Türkçe ya da Azeri Türkçesiyle yayımlanmış herhangi bir katalog çalışması mevcut değildir. Bu yüzden kütüphane yetkililerinin de onay ve yardımlarını alarak çalışmada yer alan bütün yazma eserleri görmek suretiyle böyle bir katalog düzenlendi. Birden fazla nüshası olan yazmaların sadece bir örnekleri görülerek künyesi verilmiştir. Diğer nüshaların ise numaraları dipnot şeklinde sunulmuştur.

Ahmediyye³ (No: B-5663): Pend-nâme olarak da bilinen eser, 18. yüzyıl divan şairlerinden Ahmed Mürşidî'ye aittir. Yazmanın başlığı Dîvân-ı Ahmedî şeklindedir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsiz ve sondan eksiktir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 205 varak, 16 satır ve 11,5x15,5 cm ebadındadır.

Başı: Bismi'llah ola işin ibtidâsı

Anın 'avnıyla olur intihâsı

Sonu: Ehl-i şehîr bu işe seyrân olalar

Ki ta'accüb eyleyüp hayrân olalar

Beng ü Bâde⁴ (No: A-459): Eser, Fuzûlî'ye aittir. Müstensihî belli olmayan yazma, Hicri 977'de (1569-70) istinsah edilmiştir. Ciltsizdir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 21 varak, 13 satır ve 12x19 cm ebadındadır.

Başı: Ey viren bezm-i kâ'inâta nesak

Burağan câm-ı 'aşka neş'e-i hak

¹ Bakü El Yazmaları Enstitüsü'nde, Türkçe el yazmaları ile birlikte Fars ve Arap el yazmaları da mevcuttur. Yazmaların ciltlenmesi tamir ve tasnif edilmesi işlemleriyle de ilgilenen kütüphane yetkilileri talep ettiğiniz el yazmasının isim ve numarasını bildirmek suretiyle çok kısa zamanda ilgili yazmanın kopyasını tarafınıza cd olarak vermektedirler.

² bk. Azerbaycan Milli İlimler Akademiyası Mehmed Fuzuli Adına El Yazmalar İnstitutu, Türk El Yazmaları Katalogu, II Cild (Poeziya) Bakı, Nurlan (2009)

³ Ahmediyye'nin diğer bir nüshası B-6137'de kayıtlıdır.

⁴ Beng ü Bâde'nin diğer nüshaları: A-373, B-1768, B-6614, M-216.

Sonu: Var ümîdim ki ‘özümler ola kabûl

Olmaya böyle cürmler mes’ûl

Beyân-ı Hâl⁵ (No: B-1408): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Abbas Ağa Nâzir’e aittir. Müstensahi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 57 varak, 12-13 satır ve 17x21,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey gönül yatma besdir bîdâr ol

Aç gözün bir dakika huşyâr ol

Sonu: Hayf kim yohdur i’tibâr-ı cihân

Bir kıl üstinde asılupdur cân

Civâr-ı İslâm⁶ (No: B-6817): Müellifi belli olmayan bir eserdir. Hicri 1248 (1832) tarihinde istinsah edilen yazmanın müstensahi belli değildir. Yazma, karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 3 varak, 19-20 satır ve 17x22 cm ebadındadır.

Başı: Bismi’llahirrahmanirahîm

‘Azam-ı esmâ-i ‘âlim ü hâkim

Sonu: Husûsan bu kitâbın kâtibine lutf u ihsân it. Senin feyz ile ihsânına yüzün.....

Dîvân-ı ‘Âciz (No: D-286): Eser, 18. yüzyıl Azeri divan şairlerinden İran’ın Germrûd şehrine mensup Halife Muhammed Âciz’e aittir. Yazma, Selman Mümtaz tarafından Hicri 1273 (1856) tarihinde istinsah edilmiştir. Yazmanın sonunda Pîş-i Vak’a adında hacimce az, başka bir eser daha bulunmaktadır. Yazma, karton kapaklıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eserin ilk cildi 161 varak, satırlar muhtelif sayıda ve 12x20 cm ebadındadır.

Başı: Evvelâ nâm-ı Hudâvend-i kadîm

Ya’ni bismi’llahirrahmanirahîm

Sonu: İlâhî esmesin bu gülsitâna mihrigân hergiz

Açılısın gûne gûne gül bile gülgeşt-i hurremden

Dîvân-ı ‘Asker⁷ (No: B-268): Eser, Asker mahlasını kullanarak şiirler yazan Muhammed Efendi Gülâboğlu Kütahyevî’ye aittir. Ali bin Abdülazim Şekili tarafından Hicri

⁵ Beyân-ı Hâl’in diğer bir nüshası B-1671’de kayıtlıdır.

⁶ Bu yazmada El-Manzûme Fî-Akâyid, Kaside-i Beynamâz ve Na’t-ı Resul adında üç eser daha vardır. Eserler hacimce azdır.

⁷ Dîvân-ı Asgar’ın diğer nüshaları: A-1148, B-2294, B-31, B-6371, B-3014, B-6575, B-4607, B-3108, B-794, B-3100, B-581, B-2007, B-380, B-801, B-1347, B-566, B-1393, B-6612, B-3320, B-4148, B-1725.

1279 (1862) tarihinde istinsah edilen yazma, karton ciltlidir. Yazmanın giriş bölümünde Şems mahlasını kullanan bir şairin Farsça şiirleri bulunmaktadır. Nesih hatla yazılan eser, 76 varak, 14 satır ve 12,5x21 cm ebadındadır.

Başı: Benim ol cân olan cânân kamu cânlara cân içre

Güneş gibi tulû' itdüm zemîn ü âsümân içre

Sonu: Hâlim[i] fâş eylemezdüm halka lâkin bir nefes

Sabra tâkat kalmadı hiç Asker 'aceb n'eyleyim

Dîvân-ı Bâkî Çelebi (No: B-7302): Eser, 16. yüzyıl şairlerinden Bâkî Çelebi'ye aittir. Yusuf bin Mustafa tarafından Hicri 1069 (1658) tarihinde istinsah edilen yazma deri ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser 111 varak 13 satır ve 14,5x20,5 cm ebadındadır.

Başı: İtdi şehri şeref-i makdem-i sultân-ı cihân

Reşk-i bâğ-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân

Sonu: Anı delü musannife bağışla sen hemân

Varsun götini silsün o da bir fakirdür

Dîvân-ı Bülbül⁸ (No: M-70): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Meşhedî Muhammed bin Kerbelâyî İsmail Bülbül-i Şûşevî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Divanda şairin hem Farsça hem de Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 59 varak, muhtelif satırlar ve 18x22 cm ebadındadır.

Başı: Olma hûrî-sıfat nihân gözden

Kesme bî-çârelerden ihsânun

Eser âhir hazân bahâr geçer

Olur efsürde bu gülistânun

Sonu: Eger ber-gazâbest bülbül-i sezâvâr

Ki ber-rahmetet dâred ümmîd-varî

Dîvân-ı Cennetî⁹ (No: B-1545): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Abdulhâlık Abdulgaffaroğlu Cennetî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Şair, Cennetî mahlasının yanı sıra Vâsîf ve Attâr mahlaslarını da kullanmıştır. Nestalik hatla yazılan eser, 143 varak, 18 satır ve 16x21,5 cm ebadındadır.

⁸ Dîvân-ı Bülbül'ün diğer bir nüshası FR-1299'da kayıtlıdır.

⁹ Dîvân-ı Cennetî'nin diğer nüshaları: B-2700, B-1199, B-1530, D-750, M-552.

Başı: Soruldu benden istihfâf ile âyâ nedür şâ'ir

Didüm dünyâ sadehdür bir dür-i yek-dânedür şâ'ir

Sonu: Zulm u fessâda Cennetîyâ cehldür sebab

Yazılır sînen üzre bu düzgün 'ibâreti

Dîvân-ı Dilsûz (No: B-1567): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Muhammed Emin Dilsûz Hıyabânî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Yazma, müstakil bir eserden ziyade müsvedde hâlinde bulunmaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 94 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

Başı: Kûla bir el yite ol zülf-i mutarrâ eline

Belki ser-rişte düşe 'âşık-ı rüsvâ eline

Sonu: Hansı yirdür sen orda kûn-dâda

Mest olup virmedin götün bâda

Dîvân-ı Fenâ (No: B-2190): Eser, Fenâ mahlasını kullanarak şiirler yazan Azeri bir şaire aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nesih hatla yazılan eser, 42 varak, muhtelif satırlar ve 16,5x22,5 cm ebadındadır.

Başı: Uçalmış gülsitânda her taraf çün nağme-i Dâvud

Çekâvuk gannası kumrı livâsı hüdhüd efgânı

Sonu: Sana tâlibem sana mâ'ilem bu cihân-ı dâr-ı fenâda men

Mene hall-i 'akd-i merâm olur yiterem o demde murâda men

Dîvân-ı Fuzûlî¹⁰ (No: B-3844): Klasik edebiyatımızın en önemli şairlerinden Fuzûlî-i Bağdâdî'nin divanıdır. Ciltsiz olan yazmanın müstensihî Mustafa Veled-i Rahîm, istinsah tarihi ise belli değildir. İlk sayfada yazmanın Abdülaziz Molla Hacı Mustafa Efendi'ye ait olduğuna dair bir not mevcuttur. İkinci ve üçüncü sayfanın kenar boşluklarında Şeyhî'ye ait beş beyitlik bir gazel vardır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 129 varak, muhtelif satırlar ve 16x22,5 cm ebadındadır.

Başı: Kad enâre'l işku li'l 'uşşâkî minhâce'l-Hudâ

Sâlik-i râh-ı hakîkat 'aşka eyler iktidâ

¹⁰ Dîvân-ı Fuzûlî'nin diğer nüshaları: B-1810, B-3039, B-6614, B-4299, B-5108, B-4366, B-7025, B-1148, B-2343, B-3675, B-2241, B-1316, B-769, B-120, B-245, B-6178, B-1721, B-1715, B-1336, B-2704, B-2753, B-2953, B-3111, C-773, C-192, C-865, C-175, D-119, M-205, M-369

Sonu: Hâk oldum u her yana gubârum gitdi

El-kıssa kapunda i'tibârum gitdi

Dîvân-ı Hatâyî¹¹ (No: D-768): Safevi hükümdarı Şah İsmail'in divanıdır. Divanın içerisinde şiirlerin yanı sıra Nasihâtnâme adlı eseri de yer almaktadır. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan nüsha, ciltsizdir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 219 varak, muhtelif satırlar ve 18x43 cm ebadındadır.

Başı: Eyledüm bünyâd evvel ben de ez-nâm-ı Hudâ

Ol yaratmış server-i merdân 'Aliyyü-l-Murtazâ

Sonu: Aldın şikeste gönlünü miskîn Hatâyî'nün

Çîndür vefâlu bulmağı hûb-ı Hıtây olan

Dîvân-ı İbrahîm Hakkı¹² (No: M-28): Eser, 18 yüzyıl şairlerinden Erzurumlu İbrahîm Hakkı'ya aittir. Deri ciltli olan yazma, Hicri 1192 (1778) tarihinde Abdullah bin Yusuf bin Ömer bin Mustafa tarafından istinsah edilmiştir. Nesih hatla yazılan eser 124 varak 21 satır ve 13,5x20,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey mâlik-i mülk-i dü cihân Vâhid ü Kakhâr

Yokdur sana sâni

Sen dâ'im ü bâkîsin yok darda deyyâr

Eşyâ heme fânî

Sonu: Her ne cân kim duyar işârâtdan

Hurrem olsun dili beşârâtden

Dîvân-ı Hayâlî¹³ (No: B-514): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Muhsin Ahundzâde Hayâlî'ye aittir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Divanın sonunda farklı şairlerin şiirleri de bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 189 varak, 8-10 satır ve 17,5x22 cm ebadındadır.

Başı: Sad hamd ber-Hudâ'ya virüp 'âleme hayât

Yekser açup halâyıka yüz nakş-ı kâ'inat

¹¹ Dîvân-ı Hatâyî'nin diğer bir nüshası da B-2679'da kayıtlıdır.

¹² Dîvân-ı İbrahîm Hakkı'nın diğer bir nüshası B-4223'te kayıtlıdır.

¹³ Dîvân-ı Hayâlî'nin diğer bir nüshası da B-2677'de kayıtlıdır. Hayâlî'nin 18 varaklık şiirlerinin yer aldığı yazma B-1523'te kayıtlıdır.

Sonu: Bu fikr kim genc ola virâne yanında¹⁴

Dîvân-ı Hayrân Hanım (No: M-217): Eser, 18. yüzyıl Azeri kadın şairlerinden Hayrân Hanım'a aittir. Divanda Hayrân Hanım'ın Türkçe şiirleriyle birlikte Farsça şiirlerine de yer verilmiştir. İstinsah tarihi bilinmeyen eserin müstensihisi de belli değildir. Karton kapaklıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 16 varak, 15 satır ve 12x20 cm ebadındadır. .

Başı: İlâhî İlâhî be-zât-ı hodet

Büzürgî vü şân-ı sıfât-ı hodet

Sonu: Der-cihân deh çîz düşvârest be-'nezd-i âkilân

Ger tasavvur kerden-i o mî-şevved dil bî-huzûr

Dîvân-ı 'İsmetî (No: M-21): 17. yüzyıl divan şairlerinden Mehmed 'İsmetî'ye ait şiirlerdir. Müstensihisi belli olmayan yazma, Hicri 1074 (1663) tarihinde istinsah edilmiştir. Deri ciltle kaplıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 12 varak, 25 satır ve 11x20 cm ebadındadır.

Başı: Demdür ki feyz-yâb ola 'âlem bahârdan

Güldeste-i neşât ile dil rûzgârdan

Sonu: O bih-nümâ serây-ı dilkeşin târîh-i itmâmın

Didi hâtif 'aceb a'lâ müferrih kasr-ı sultânî

Dîvân-ı Kâ'imî (No: M-48): Eser, 17. yüzyıl şairlerinden Kâ'imî mahlasıyla şiirler yazan Bosnalı şair Hasan Efendi'ye aittir. Müstensihisi belli olmayan yazma, Hicri 1287 (1870) tarihinde istinsah edilmiştir. Cildi karton kapaklıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 238 varak, muhtelif satırlar ve 15x20 cm ebadındadır.

Başı: Kande isen Hak seninle kâ'im ü dâ'im ola

Birden artuk bulamazsın kendüne gel gir yola

Sonu: Bir beşâret dahi vardur bostâna geçdikde imâm

Şevk-i Ahmed tarz-ı 'ilm-i çâr-yâr yâ Hak

Dîvân-ı Kanâdî-i Şîrvânî (No: B-1588): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Ali Ekber bin Meşhedî Receb Kanâdî-i Şîrvânî'ye aittir. Müstensihisi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 91 varak, 17 satır ve 17,5x22 cm ebadındadır.

¹⁴ Dîvân-ı Hayâlî'nin bu son beytinin ikinci dizesi yazma yıprandığından okunamamıştır.

Başı: Yâ Rab bana tevfkün sen hem-râh it
Ahkâm-ı şerî'atün bana dil-hâh it

Sonu: Ey olan tâcdâr münsifler
Çâbük-şehvâr münsifler

Dîvân-ı Kâsir (No: FR-1266): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza İsmail Selimoğlu Ahundzâde Kâsir'e aittir. Müsvedde hâlinde bulunan yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 190 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

Başı: İdende turre-i ser-nigûn 'anber-efşânlık
Yiter bu hâtır-ı vîrâne yüz perîşânlık

Sonu: Onun âl-ı pâkine olsun müdâm
Hezârân salavât ü hezârân selâm

Dîvân-ı Kâtibî (No: FR-995): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Muhammed Meşhedî Bayramoğlu Kâtibî'e aittir. Ali Abbas Müznib tarafından istinsah edilen yazmanın istinsah tarihi belli değildir. Üçüncü ve beşinci varakta şairin hayatı ile ilgili bilgiler olup yazma müsvedde hâlinindedir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 47 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

Başı: On dokuzuncu asrın ikinci yarısındaki şâ'irlerden biri de Muhammed Kâtibî'dir.

Sonu: Nazm-ı neşât ü mesîh-i şî'r zülâmı ki meger
Kâtib okur ser-be-ser ruhuma lezzet virür

Dîvân-ı Kâzım Ağa Sâlik¹⁵ (No: S-267): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Kâzım Ağa Sâlik-i Kazakî'ye aittir. Divanda şairin Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça şiirleri de yer almaktadır. Şair, klasik nazım şekillerinin yanı sıra halk edebiyatı nazım şekilleriyle de şiirler yazmıştır. İstinsah tarihi bilinmeyen yazmanın müstensihî de belli değildir. Karton kapaklıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 116 varak, muhtelif satırlar ve 14x29 cm ebadındadır.

Başı: Mollâ Vâkıf Penâh'dan sonra merhûm Kâzım Ağa Sâlik...

Sonu: Ba'd ez-ân ahd nemûdem ki ne gûyem suhenî
Der-meyân-ı men ü dil hem-çünîn ikrâr güzeşt

Dîvân-ı Kavsî (No: B-4366): Eser, 17. yüzyıl Safevi İran'ında yaşamış devrin önemli şairlerinden Alican Kavsî-i Tebrîzî'ye aittir. İstinsah tarihi belli olmayan yazma, Ahmed bin

¹⁵ Dîvân-ı Kâzım Ağa Sâlik'in diğer bir nüshası B-1632'de kayıtlıdır.

Mahmud Efendi tarafından istinsah edilmiştir. Deri ciltle kaplanmıştır. Nestalik hatla yazılan eser 37 varak, 12-13 satır ve 22x16,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey itmiş müdde-i bismi'llâhdan tuğrâ-yı dîn peydâ

Anun bir noktası zımnında Kur'ân-ı mübîn peydâ

Sonu: Yâdunla gözüm merdümüdür katre-i eşküm

Ger var çerâğumda benüm nûr senündür

Dîvân-ı Kemâl Ümmî (No: B-391): Eser 15. yüzyıl mutasavvıf şairlerden Kemâl Ümmî'ye aittir. Yazma Hasaneddin bin Bahaeddin tarafından Hicri 1290 (1874) tarihinde istinsah edilmiştir. Karton kapaklıdır. Yazmanın sonunda Arapça düz yazıyla kaleme alınmış başka bir eser daha vardır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 81 varak, 20 satır ve 17x21 cm ebadındadır.

Başı: Ey kadîm-i zü'l-celâl zü'l-celâl

Ey mukîm-i pîr kemâl bî-zevâl

Sonu: Mü'minât-ı evvelîn ve'l-âhirîn

Rahmetullahî 'aleyhim ecma'in

Dîvân-ı Kışverî (No: M-27): Eser, 15 ve 16. yüzyıl Azeri edebiyatı şairlerinden Nimetullah Kışverî'ye aittir. Ali Şîr Nevâyî'nin önemli takipçilerinden olan şairin bu divan nüshası baştan eksiktir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 77 varak, 12 satır ve 11x17 cm ebadındadır.

Başı: Ol gice kim açasın ağyâr önine hân-ı vasl

Çü itindür Kışverî kıl bir sümük per-tâb ona

Sonu: Yâr ü mey ü nev-bahâr yâ Rab ola mı

Budur mana ihtiyâr yâ Rab ola mı

Birgün yitire Ka'be'yi maksûda meni

Bu gerdiş-i rüzigâr yâ Rab ola mı

Dîvân-ı Kuddûsî¹⁶ (No: D-707): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Hasîb bin Alikûlî bin Hacı Melik Kuddûsî-i Bâdkûbi'ye (Bakü) aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi bilinmeyen yazma, deri kaplıdır. Divanda şairin Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça şiirleri de yer

¹⁶ Dîvân-ı Kuddûsî'nin diğer bir nüshası D-184'te kayıtlıdır.

almaktadır. Yazmanın girişinde yer alan beyit, eserin şaire ait üç cilt divanı olduğunu ortaya koymaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 436 varak, 19 satır ve 21x34 cm ebadındadır.

Başı: Makâm-ı seyr-i erbâb-ı vefâdur

Üçimci cildi gülzâr-ı safâdur

Sonu: Gül-‘izâr-ı çemen ‘ıyşını dehr eyledi havâr

Bülbül-i Kuddusni çarh eyledi âvâre bacı

Dîvân-ı Mahfî (No: A-272): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Muhammed Ali Beg Meşhedî Esed Begoğlu Mahfî’ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, siyah deri ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 138 varak, 12 satır ve 11,5x17,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey sanem incir mi senden hâtırım kılsan cefâ

Kim tarîk-i ‘aşkda ‘uşşâka cevrendür vefâ

Sonu: Eylesin bu mısra’ı şâm ü seher ü vird-i zebân

Elimizden ne gelür hayr du’âdan gayri

Dîvân-ı Mahdûmkûlu¹⁷ (No: A-170): Eser, 18. yüzyıl büyük Türkmen şairi Mahdûmkûlu’na aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltli olup satırları okunamayacak derecede yıpranmıştır. Baştan ve sondan eksik olan yazmanın birçok sayfası yırtılmıştır. Nestalik hatla yazılan eser, 55 varak, muhtelif satırlar ve 10,5x14 cm ebadındadır.

Dîvân-ı Mîrzâ Hacı Ordubâdî (No: M-475): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Hacı Ağa Muhammedoğlu Fakîr-i Ordubâdî’ye aittir. Yazmanın bazı sayfalarının kenarları yırtılmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, kahverengi deri ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 169 varak, 14 satır ve 17,5x28 cm ebadındadır.

Başı: Sipâs ü şükr ü hamd-ı ferd-i yektâ

Hudâ-yı bî-misl hayy ü .....¹⁸

Sonu: Hâk it beni bâb-ı çârdeh ma’sûma

Sal başıma zıll-ı dâmen-i şîr-i Hudâ

Dîvân-ı Mîrzâ Nasrullah (No: S-265): Eser, Dîde mahlasıyla şiirler yazan 19. yüzyıl Azeri şairi Mirza Nasrullah’a aittir. Hicri 1278 (1861) tarihinde istinsah edilen yazmanın müstensihî belli değildir. İlk sayfaları eksik olan divan, karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 119 varak, muhtelif satırlar ve 17x26,5 cm ebadındadır.

¹⁷ Mahdûmkûlu Divan’ının diğer bir nüshası B-1558’de kayıtlıdır.

¹⁸ Dizenin bulunduğu sayfanın sonu yırtılmıştır.

Başı: Basup fezâ-yı cihânı ‘ayb-ı mihnet-i gam
Ki her çemende bisât-ı mehâfil-i mâtem

Sonu: Meddâhımın fazileti dünyâda olmuyor
Dide gerek bu hürmeti âhirde gösterem

Dîvân-ı Mollâ Cuma (No: B-1937): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Molla Cuma’ya aittir. Yazmanın sonunda istinsah tarihi olarak April (Nisan) 1929 ibaresi geçmektedir. Müstensihi belli olmayan yazma, baştan ve sondan eksiktir. Nestalik hatla yazılan eser, 253 varak, 18 satır ve 16,5x21,5 cm ebadındadır.

Başı: Nâgehân gördi gözüm sen gibi insânı perî
Güzeller sultânı sen mahbûbların hânı perî

Sonu: Kadrini bilmez idüm tâ bugüne dek
O sebebden hacîl ü pişmân giderim

Dîvân-ı Muhammed Bakır Halhâlî (No: B-1296): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Muhammed Bakır Halhâlî’ye aittir. Hicri 1310 (1892) tarihinde istinsah edilen yazma, müellif hattıdır. Ciltsizdir. Yazmada şairin Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça şiirleri de mevcuttur. Nestalik hatla yazılan eser, 242 varak, muhtelif satırlar ve 14,5x21,5 cm ebadındadır.

Başı: Böyle nakl eyledi Mîrzâ Falânî
Kelâmı doğrudur yokdur yalanı

Sonu: Bu ferd-i âhirin nazm ü sevâbı
Beyân eyledi târîh-i kitâbı

Dîvân-ı Müşterî¹⁹ (No: D-622): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairi Muhammed Ağa Müctehidzâde Müşterî’ye aittir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 138 varak, muhtelif satırlar ve 21,5x34,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey diyen n’oldı sebep geldi mi ol gonçe-dehân
Gülşen-i vasla kadem koymadı ol serv-i revân

Sonu: Ey serv-i bâğ-ı hüsn ü gül-i gülşen-i kemâl
Yetdi bahâr-ı ‘ömrine ki efsûs tîz-zevâl

¹⁹ Müşterî’nin hacimce az olan şiirlerinin numaraları şunlardır: D-621 (28 varak), D-623 (8 varak), D-624 (15 varak), D-626 (19 varak), D-628 (6 varak).

Dîvân-ı Nâdim (No: D-350): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairi Mirza Bahış Nâdim Nevâhî'ye aittir. Yazmanın ilk 35 varlığında şairin tercüme-i hâli yer almaktadır. Eser, 1928 tarihinde Ağa Kerim tarafından istinsah edilmiş olup son şiirler Farsçadır. Ciltsizdir. Nesih hatla yazılan eser, 253 varak, muhtelif satırlar ve 22x35 cm ebadındadır.

Başı: Selâm ola sana ey nîk-baht hoş ikbâl

Huceste tâli'-i ferhunde hümâyûn fâl

Sonu: Düşmen egerçi hûred bûd ez-tarîk

O-râ büzürg dân gam-hâr-ı hîş gîr

Dîvân-ı Nâ'ilî (No: M-21): Eser, 17. yüzyıl Sebk-i Hindi'nin önde gelen şairlerinden Nâ'ilî-i Kadîm'e aittir. Hicri 1074 (1663) tarihinde istinsah edilen yazmanın müstensihî belli değildir. Deri ciltle kaplanmışır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 100 varak, 25 satır ve 11x20 cm ebadındadır.

Başı: Reşkâ ziyâret-i hürrem-i ravza-i Resûl

Kim ceyb-i câna rîziş-i nâf-ı gazâl ider

Sonu: Târîh-i vefâtını dimiş mâder-i dehr

Gehvâre-i râhat ola Tıffî'ye lahd

Dîvân-ı Nâkâm²⁰ (No: M-58): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden İsmail Sadrettin Nâkâm'a aittir. Yazma, Hicri 1307 (1889) tarihinde İsa bin Hacı Bilal Efendi Nehevî tarafından istinsah edilmiştir. Karton ciltli olan yazmanın başlıkları kırmızı kalemle yazılmışır. Nestalik hatla yazılan eser, 66 varak, 16 satır ve 13,5x20,5 cm ebadındadır.

Başı: Tebâreke'illezî bi-yedihi'l-mülkü ve hüve 'alâ kullî şey'in kadîr. Hamd ü sipâs şükr-i bî-kıyâs mahz-ı Hudâvend...

Sonu: Nâkâm olma kesret-i cürmle nâ-sabûr

Hatm-ı rûsul şeff'idür Allah'dur gafûr

Dîvân-ı Nâzir²¹ (No: B-5102): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Abbas Ağa Nâzir'e aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton kapaklıdır. Yazma ziyadesiyle yıpranmıştır. Nestalik hatla yazılan eser, 69 varak, 16 satır ve 17x21 cm ebadındadır.

²⁰ Dîvân-ı Nâkâm'ın diğer nüshaları: B-270, B-1599, B-2912, M-39, S-41, S-541. Nâkâm'ın M-58 numaralı divan nüshasında ayrıca şaire ait Hadîs-i Latîf adında başka bir eseri daha vardır.

²¹ Dîvân-ı Nâzir'in diğer nüshaları: B-6408, B-1356, B-2546.

Başı: Cemâlin gülşeninde bâğ-ı cennetden eser gördüm
Açup tâvûsı tek zülfin o gülzâr içre per gördüm

Sonu: Gökden kesildi mi çâre-i imkânın ey ‘Arab
Hayfâ o yahşî gönüllerin devrânın ey ‘Arab

Dîvân-ı Nebâtî (No: B-6599): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Seyyid Ebulkasım Nebâtî-i Karacadağî’ye aittir. Şair, şiirlerinde kimi zaman Hançobanî ve Mecnûnşâh mahlaslarını da kullanmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazmanın sonunda Tebriz’de alındığına dair Farsça bir temellük kaydı bulunmaktadır. Karton ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 80 varak, 14 satır ve 17x21 cm ebadındadır.

Başı: Birce bah gör açılıp ol gül-i hamrâ hamrâ
Ki böyle vâlih olup bülbül şeydâ şeydâ

Sonu: Yazıkum geldi Nebâtî sana yandı üregim
Hayfın çohda dahi gezme böyle dîvâne

Dîvân-ı Nedîm²² (No: B-317): Eser, 18 yüzyıl divan şairlerinden Ahmed Nedîm’e aittir. İstinsah tarihi belli olmayan yazma, Osman bin Muhammed tarafından istinsah edilmiştir. Deri ciltlidir. Nesih hatla yazılan eser, 104 varak, 21 satır ve 12,5x19,5 cm ebadındadır.

Başı: Bîgâne gamzen ‘âşîka nâdâna âşînâ
Tâ key tegâfûl ey büt-i bîgâne âşînâ

Sonu: Böyle sıklet mi eyler idi
Benden olmasa dâverâ muztar

Dîvân-ı Nesîmî²³ (No: M-227): Eser, 14. yüzyıl ünlü Hurûfî şairlerinden Seyyid Nesîmî’ye aittir. Deri kaplı, karton kapaklı yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nesih hatla yazılan eser 201 varak, 13satır ve 18x24.7 cm ebadındadır.

Başı: İbtidâ geldi kelâm-ı lâ-yenâm
Fî vü zâd ü lâm-ı Hak’dan ve’s-selâm

Sonu: Gelinüz kamumuz ‘aşka uyalum
Bu ‘aklı koyalum yolda kaladur

²² Dîvân-ı Nedîm’in diğer bir nüshası M-62’de kayıtlıdır.

²³ Dîvân-ı Nesîmî’nin diğer bir nüshası da M-188’de kayıtlıdır.

Dîvân-ı Nevâyî²⁴ (D-344): Eser, ünlü Türk şairi ve devlet adamı Ali Şîr Nevâyî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, deri ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser 242 varak, muhtelif satırlar ve 22x34,5 cm ebadındadır.

Başı: Fesâhat dîvânının gazel-serâyı tab'-ı mahzenidin şûrîde-hâl 'âşıkları...

Sonu: Öz tevkî'âtı böyle muvazzah kılup bu bikâ'ga muhallid ü müeyyed bolganım ma'lûm boldı, ve'd-duâ'.

Dîvân-ı Nevberî²⁵ (No: S-464): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Kerbelâyî Kara Meşhedî Süleymanoğlu Nevberî-i Şûşevî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, kahverengi deri ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 234 varak, muhtelif satırlar ve 19x24 cm ebadındadır.

Başı: 'Âşık ol ey dil cihân kıldın başından kıl cüdâ

'Aşkdır bâ'is olan bu hilkate en ibtidâ

Sonu: Mîm harfiyle olan gazellerin el-bakiyyesi ikinci cilde yazılacaktır.

Dîvân-ı Nevres²⁶ (No: B-1383) : Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza 'Ali Asgar 'Abidinoğlu'na aittir. Şairin yazmış olduğu şiirlerin müsvedde hâlidir. Derli toplu bir hâlde olmayan yazma, ciltsiz ve ilk sayfası eksiktir. Müellif hattıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 154 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

Başı: Gözüm düşdi çün hatt-ı şark-ı Rus

Lebim hatt-ı noktasından aldı bûs

Sonu: Yâri tapşırdım ağıyâra

Bu derde pâsbân men oldum

Dîvân-ı Nevvâb²⁷ (No: B-7548): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Mir Muhsin Hacı Mir Ahmedoğlu Ağa Mirzâde Nevvâb'a aittir. Nevvâb mahlasıyla şiirler yazan şairin aynı zamanda Farsça yazdığı bir şairler tezkiresi de mevcuttur. Divanda şairin Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Hicri 1312 (1894-95) tarihinde istinsah edilen yazmanın müstensihî belli değildir. Karton kapakla ciltlenmiştir. Nestalik hatla yazılan eser, 89 varak, muhtelif satırlar ve 17x21 cm ebadındadır.

²⁴ Dîvân-ı Nevâyî'nin diğer nüshaları: A-372, B-6578, B-308, B-560, B-4425, B-6082, B-467, B-39, B-64, B-3099, B-2308, B-263, B-848, B-450, M-359, M-301, M-461, M-114, M-89, M-199, M-83, M-206, S-61, S-161, S-609, S-619, S-623, S-1104, S-1042, S-58, S-288, S-779, S-162.

²⁵ Dîvân-ı Nevberî'nin diğer nüshaları: S-466, S-467, S-465. İlk iki nüsha birbirlerinin devamıdır. S-466'da elif harfinden mîm harfine kadar, S-467'de ise nûn harfinden ya harfine kadarki şiirler bulunmaktadır.

²⁶ Dîvân-ı Nevres'in diğer nüshaları: S-1115 (I-II), FR-995.

²⁷ Dîvân-ı Nevvâb'ın diğer bir nüshası B-2721'de kayıtlıdır.

Başı: Minnet o hâlîka ki odur râzîku'l-verâ
Odur Hudâ-yı kadir [ü] vehhâb ü kibriyâ

Sonu: Cilve-i dîdârına 'âşık olan
Vâdi içre anda sararup solan
Nevvâb tek bî-ser ü sâ mân kalan
Kimdi salan 'âleme gavgâsını

Dîvân-ı Niyâzî-i Mısırî (No: M-28): Eser, 17. yüzyılın büyük mutasavvıf şairlerinden Niyâzî-i Mısırî'ye aittir. Yazma, Muhammed bin Ali Erzurûmî tarafından Hicri 1201 (1786) tarihinde istinsah edilmiştir. Deri ciltle kaplıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 43 varak, 21 satır ve 13,5x20,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey gönül gel gayrdan geç 'aşka eyle iktidâ
Zümre-i ehl-i hakikat anı kılmış muktedâ

Sonu: Temmet eş'âr-ı dîvân-ı Niyâzî el-Mısırî kaddese'llâhu te'âlâ sırrahu'l-'azîz.

Dîvân-ı Sâgarî (No: B-1391): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Molla Zeynelâbidîn bin Molla Sâdık Sâgarî-i Karabağî'ye aittir. Hicri 1263 (1846) tarihinde istinsah edilen yazma, müellif hattıdır. Baş tarafı yıpranan nüsha, karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 113 varak, 14 satır ve 17x22 cm ebadındadır.

Başı: Kad tecellâ li'l-'aşkü'l-'irfân envârü'l-Hudâ
'Aşk ehline sezâdur 'aşka itmek iktidâ

Sonu: Feryâd yitürdiler bugün câna beni
Yandurdu başım eyledi dîvâne beni

Dîvân-ı Sâkıb²⁸ (No: D-240): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairi Haşim Beg Hacı Begoğlu Sâkıb'a aittir. Hicri 1349 (1928) tarihinde istinsah edilen yazma, müellif hattıdır. Çok yıpranmış olan yazma, karton kapaklıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 121 varak, muhtelif satırlar ve 21,5x33,5 cm ebadındadır.

Başı: Esîr-i zülf-i perîşân bilinmemiş kaldı
Fedâ-yı nâvek-i müjgân bilinmemiş kaldı

²⁸ Dîvân-ı Sâkıb'ın diğer nüshası FR-948'de kayıtlıdır. Sâkıb'ın hacimce çok az olan diğer şiirlerinin numaraları şunlardır: B-1454 (14 varak), D-357 (5 varak), FR-173 (3 varak), FR-1148 (1 varak), FR-1192 (1 varak), FR-108 (1 varak).

Sonu: Vefâ uman degülem Sâkîbâ güzellerden

Geçer mi hiç meger zerrece gümânımdan

Dîvân-ı Seyyid ‘Azîm Şîrvânî²⁹ (No: B-5264): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Hacı Seyyid ibn Seyyid Muhammed Şîrvânî’ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 288 varak, 12 satır ve 16x21,5 cm ebadındadır.

Başı: Kad tecellâ min şu’ail-ke’si envârü’l-bahâ

Tilke fadlu’llâhi bel yehdî li-nûrihî men yeşâ’

Sonu: Şî’re bakkâl hoş-bıkr virmez

Şî’r bir nahldür semer virmez

Dîvân-ı Seyyid Hâşim (No: M-59): Eser, 18. yüzyıl divan şairlerinden Celvetiye tarikatının Haşimiye kolunun kurucusu Mustafa Hâşim’e aittir. Divanın içerisinde ayrıca şairin Vâridât adında mensur olarak kaleme aldığı başka bir eseri daha yer almaktadır. Müstensihî belli olmayan yazma Hicri 1218 (1803) tarihinde istinsah edilmiş olup karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 93 varak, 19 satır ve 15x21,5 cm ebadındadır.

Başı: Hazâ dîvân-ı es-Seyyid Hâşim Efendî el-Üsküdârî kaddese sırrahu’l-‘azîz.

Sonu: Temmet ed-dîvân-ı Hâşimî Mustafa Baba 1218.

Dîvân-ı Sıdkî (No: B-1301): Eser, 19. yüzyıl Ordubâd asıllı şair Muhammed Taki Kerbelâyî Caferoğlu Sıtkı’ya aittir. Divanda şairin Farsça şiirleri de bulunmaktadır. Kitap ciltsizdir. Yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nestalik hatla yazılan eser 77 varak, muhtelif satırlar ve 17x22 cm ebadındadır.

Başı: Hayâl-ı nakş-ı rûyun pâye-i fazl-ı kemâlimdür

Tecerrüd ‘âleminde nokta-i hâlin hayâlimdür

Sonu: Sıdkî inşâ eyleyüp yazdı bu tâze gazeli

İşiden göz basup ağzın bozacakmış ne bilüm

Dîvân-ı Sıdkî (No: B-2931): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Sadık Ebulhasanoğlu Sıdkî Bakülü’ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Divanda şairin Farsça ve Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 33 varak, muhtelif satırlar ve 14x20 cm ebadındadır.

²⁹ Seyyid Azîm Şîrvânî’nin diğer divan nüshaları: B-1993, B-8008, B-4561, B-1374, D-306, M-146.

Başı: Salli yâ Rab Ahmed ilen ibn-i ‘ümmi Haydar’a

Ba’de Zehrâ vü Hasan ilen ol Hüseyin rehberine

Sonu: Dermân-ı dil-i rîşem la’l-ı nemekîn bâdâ

Revnağ-ı o revnağ der-mezheb ü dîn bâdâ

Dîvân-ı Süreyyâ (No: M-58): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Ağa Dadaş Süreyyâ’ya aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 118 varak, muhtelif satırlar ve 16,5x20 cm ebadındadır.

Başı: Gördiler bes ki eyleyür âh-ı figân Sekîne’ni

Saldılar nâkadan yire girye-künân Sekîne’ni

Sonu: Bir zülf-i müşk-bârdür ki ‘ömrüm kılan fenâ

Cânım salan hatâya bir âhû nigâhdür

Dîvân-ı Şeydâ (B-6564): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Necefkulu Beg Mirza Muhammed Hasanoğlu Şeydâ Bahârlı’ya aittir. Müellif hattı olan yazmada her şiirin yazılış tarihi altında not edilmiştir. İlk şiir 1886 son şiir ise 1936’da yazılmıştır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 65 varak, muhtelif satırlar ve 16,5x21,5 cm ebadındadır.

Başı: Yokdur ‘âlemde bir ‘âşık kim ola kâmi revâ

Ger olup ‘âşık vekil ‘âşıkdur kâmi nâ-revâ

Sonu: Niçün kim zâr ü muztarsın terahhum benden istersin

Hemî âzârde çâkersin hemî şeydâyâ benzersin

Dîvân-ı Şühî (No: M-125): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mustafa Ağa Şühî’ye aittir. Müstensihî belli olmayan yazma, Hicri 1309 (1890) tarihinde istinsah edilmiştir. Karton ciltlidir. Yazma 1 ön söz ve şiirlerin alfabetik sıraya göre sıralandıkları dizinle devam eder. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 109 varak, 14 satır ve 17x21 cm ebadındadır.

Başı: Hamd ü senâ-yı ‘âcizâne-i bî-pâyân hazret-i dârende-i ‘âlim-i ‘âlemiyâne...

Sonu: Dil-i şüride Şühî buldı pîç-i zülf-i cânâne

N’olur encâmı vâdihâ-yı pîçân târ ile gitdi

Dîvân-ı Yüzbaşıoğlu³⁰ (No: B-967): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Hasan Ali Yüzbaşıoğlu Karabağı'ye aittir. Divan iki cilt halindedir. Müstensihî belli olmayan yazmanın 132. varağında Hicri 1318 tarihi bulunmaktadır. Karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eserin ilk cildi 167 varak ikinci cildi ise 174 varaktır. Muhtelif satırlar hâlinde kaleme alınan yazma, 16,5x20 cm ebadındadır.

Başı: Ey olan zâtı ezelden hüsrev-i mülk-i bekâ

Ve'y ebed tahsînde yoh senden sivâ bir pâdşâh

Sonu: Şerbet-i la'l-i lebinden bir kadeh besdür bana

İstemem Nevâyî-i hazer elinden bin zülâl

Dîvân-ı Zâkir³¹ (No: B-2070): Eser, 19. yüzyıl Azeri şair ve aydınlarından Kasım Beg Zâkir'e aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, kahverengi kartonla ciltlenmiştir. Divanda klasik şiir nazım şekillerinin yanı sıra halk edebiyatı nazım şekillerine de yer verilmiştir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 130 varak, muhtelif satırlar ve 17x21 cm ebadındadır.

Başı: Munca kim vardur ol gamze-i câdüda belâ

Yohdu yüzden biri bu çarh-ı cefâ-cûda belâ

Sonu: Sühan-i cehl sözine merd-i dâna i'tibâr itmez

Sana tahkîk lâzımdur dise bir zen taleb menden

Esrâr-nâme³² (No: B-5266): Eser, 15. yüzyıl Akkoyunlu dönemi şairlerinden Ahmed-i Tebrizî'ye aittir. İki sütun hâlinde kaleme alınan eserin müellifi Abdulgani en-Nehevî'dir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 66 varak, muhtelif satırlar ve 14,5x20,5 cm ebadındadır.

Başı: Çü bismi'llahdur her işde fettâh

Anınla başla kim feth ide fettâh

Sonu: Girdi 'attâr evine Mevlânâ hoş

Şems elinden ol şarâbı kıldı nûş

Eş'âr-ı Abdulhâlık Yusuf (No: A-35): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Abdulhâlık Yusuf Baküyî'ye aittir. Yazmada, 21 gazel, 3 kıt'a ve 1 mektup bulunmaktadır.

³⁰ Dîvân-ı Yüzbaşıoğlu'nun diğer nüshaları: M-91, S-105. Ayrıca B-1971'de şairin 8 varaklık şiirleri de vardır.

³¹ Dîvân-ı Zâkir'in diğer bir nüshası B-1740'ta kayıtlıdır.

³² Esrâr-nâme'nin diğer bir nüshası da B-1236-1'de kayıtlıdır.

Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser 26 varak, muhtelif satırlar ve 10,5x17,5 cm ebadındadır.

Başı: Gönüm hoş olur ol büt-i zîbâya bahanda
Vecd eylerim ol zülf-i semen-sâya bahanda

Sonu: İn hâne-i ‘aşkest nighedâr-ı kadrem
İn ‘arz mukaddesest fâhle’ na’leyk

Eş’âr-ı ‘Âsaf (No: B-1239): Eser, Asaf mahlasıyla şiirler yazan Azeri bir şaire aittir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Kitapta şairin Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça şiirleri de bulunmaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 53 varak, 20 satır ve 13x19 cm ebadındadır.

Başı: Her nefes tâ var nefes eyler gönül hamd ü senâ
Bir nefes çekmeklige itmez bu şükrüm iktifâ

Sonu: Dökül bigânededen gûyâ belâlar aşinâdandur³³

Eş’âr-ı ‘Âsî (No: B-1239): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Muhammed İsmail Abdüsselamoğlu Âsî-i Bozovnevî’ye aittir. Hicri 1332 (1913) tarihinde istinsah edilen yazma, müellif hattıdır. Ciltsizdir. Yazmanın girişinde “Suret-i Eşgâl-ı Mahsûsa” başlığı altında şair kendi hayatını anlatmaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 86 varak, muhtelif satırlar ve 12,5x18 cm ebadındadır.

Başı: Men Muhammed İsmâ’il ‘Abdü’s-selâm oğlu Bozovnevî el-mütehallıs Âsî.

Sonu: Tamâm oldı bu niyiştécât fî 11 mah-ı Muharremü’l-harâm 1332.

Eş’âr-ı Hüsnî (No: B-6599): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Hüsnî mahlaslı bir şaire aittir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Şairin şiirleri yazmanın 124. sayfasından sonra başlamaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 172 varak, muhtelif satırlar ve 17,5x22 cm ebadındadır.

Başı: Girenler bezm-i dervîşe ider dehr ile kat’-ı tayy
Alup tanbûr u def meyhânede sâkîden ister mey

Sonu: Gözüm perdesi pâ-y-endâz gider
Bütün dünyâ ne varsa ser-bâz gider

³³ Yazma tek beytle bitmektedir.

Eş'âr-ı Keffâş (No: A-588): Keffâş mahlasını kullanan bir şairin Farsça ve Türkçe mersiyelerinin yer aldığı bir eserdir. Yazmanın son sayfası ciddi şekilde yıpranmıştır. Müstensahi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 33 varak, muhtelif satırlar ve 11x18 cm ebadındadır.

Başı: Münkir olan fezâ'ilde ey imâm-ı dîn

Çıhsun gözi o kimsenin kâfirdi yâ 'Alî

Sonu: Getirüp yere vurdu istedi başını³⁴

Eş'âr-ı Mîrzâ Semender (No: B-203): Eser, Azeri şairlerinden Mirza Semender Derbendî'ye aittir. İstinsah tarihi belli olmayan yazma, müellif hattıdır. Karton ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 29 varak, 12 satır ve 12x19 cm ebadındadır.

Başı: Her ol esrâr-ı Hak kim ehl-i 'irfândan olur peydâ

Ne Tevrât ü ne İncil ü Kur'ân'dan olur peydâ

Sonu: Gizleyen nice gice bâde ki bezme gelen var

Esbâb-ı tarab-ı sâkî müheyyâ gerek olsun

Eş'âr-ı Mollâ Vâkıf Penâh³⁵ (No: A-421): Eser, 18. yüzyıl Azeri devlet adamı ve şairi olan Mollâ Vâkıf Penâh'a aittir. Divanda klasik edebiyata özgü nazım şekillerinin yanı sıra halk edebiyatı nazım şekillerinden koşma ve geraylı gibi türlere de rastlanır. Müstensahi ve istinsah tarihi belli olmayan yazmanın kapağı kahverengi deriyle kaplıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 31 varak, muhtelif satırlar ve 14,5x15 cm ebadındadır.

Başı: Ey reng ü ruh-ı alına hayrân gül ü lâle

Cân kurban ola sen kimi bir kaşı hilâle

Sonu: Yüz bâğ-ı İrem ger ola yüz ravza-i gülşen

Yüz huld-ı berîn menzil-i a'lâ vü müzeyyen

Eş'âr-ı Sabûrî (No: B-2669): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Ali Paşa Sabûrî'ye aittir. Şairin şiirleri 3 farklı müsvedde hâlinde bulunmaktadır. 1914'te istinsah edilen şiirler müellif hattıdır. İlk şiir müsveddesinin 1 ve 3. sayfalarında şairin hayatıyla ilgili bilgiler vardır. İkinci şiir müsveddesinde yer alan her şiirin sonunda şiirlerin yazılış tarihleri bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 146 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

³⁴ Yazmanın son dizesi yırtılmıştır.

³⁵ Mollâ Vâkıf Penâh'ın diğer şiirleri B-4669, A-988'de kayıtlıdır.

Başı: Döndüren zulmâtı kim nûrana mekteb-hânedür

Ögreden ‘ilm ü edeb insâna mekteb-hânedür

Sonu: Helâk itdi ‘uşşâkı hecrin yine

O bî-çârenin vasla ümîdi var

Eş’âr-ı Şehîd (No: B-2681): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Ebulhasan bin Kerbelayî Kazım Şehîd-i Şuşevî’ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, müsvedde hâlinde bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 70 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

Başı: Hücûm-ı eşk ider her dem cigerde yâreler peydâ

Ki tarâc olsa gülşen cûybâr eyler eser peydâ

Sonu: Hoşdur dil ü câna³⁶

Ferhâd u Şîrîn (No: S-490): Eser, Ali Şîr Nevâyî’nin mesnevisidir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton kapaklıdır. Mesnevi sondan eksiktir. Nestalik hatla yazılan eser, 275 varak, 11 satır ve 16,5x27,5 cm ebadındadır.

Başı: Bi-hamdele feth-i ebvâbü’l-ma’nî

Nasîb it könglüme feth olmak anı

Sonu: Yanacam ‘Acem’de urup nevbet

‘Arab’da dağı câlib-i kavs-ı şevket

Gazelliyât-ı ‘Abdî (No: B-2762): ‘Abdî mahlasıyla şiirler yazan bir şairin gazellerinden müteşekkil bir eserdir. İstinsah tarihi bilinmeyen yazma Abdulganî Efendi En-Nehevî tarafından istinsah edilmiş olup deri ciltle kaplıdır. Nesih hatla yazılan eser, 3 varak, 19-20 satır ve 17x22 cm ebadındadır.

Başı: Cihânda kalmadı gitdi gelenler

Birine bir eser kodu bilenler

Sonu: Onlara Hakk rahmet ide kim bu umuplar

‘Abdi’ye rahmet itse ‘aleyh diye mi

³⁶ Eş’âr-ı Şehîd tek beytle bitmektedir.

Gazelliyât-ı Bâkî Çelebi (No: A-462): 16. yüzyıl şairlerinden Bâkî'nin gazellerinin yer aldığı bir eserdir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 22 varak, muhtelif satırlar ve 12,5x19 cm ebadındadır.

Başı: Sahrâlara düşer n'ola nâfe-i gazâl

Sevdâlara salupdur anı dilberâ o hâl

Sonu: Sözinden ne gam Bâkîyâ müdde'înün

Sana mâ'il olunca 'âlemde şâhid

Gazelliyât-ı Fuzûlî³⁷ (No: C-257): İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Hem manzum hem de mensur parçalar içermektedir. Nestalik hatla yazılan eser 1^a-10^b varaklar arasında, 12 satır ve 10,5x17 cm ebadındadır.

Başı: Ol eyyâmda Hârûn Reşîd zamânında Bağdâd kâdılarında bir kâdı var idi.

Sonu: Sana Allah belâ virsün

Gözün egsün hacil itsün

Gazelliyât-ı Hatâyî³⁸ (No: B-392): Şah İsmail'in gazellerinden müteşekkil az hacimli bir eserdir. Yazma, 20. yüzyılın ilk yarısında Yusuf Vezir Çemenzemlinü tarafından Şah İsmail divanının Paris nüshası esas alınarak yazılmıştır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 12 varak, muhtelif satırlar ve 16,5x41,5 cm ebadındadır.

Başı: Hâk-ı pâyin çün dilberâ tâc-ı devletdür mana

Hüsn-i yüzün görmek baht ü sa'âdetdür mana

Sonu: Hatâyî derdmendüm bir kemîne

Anınçün hû diyün şâhın demine

Gazelliyât-ı İbrahim Tâhir³⁹ (No: A-243): Eser, 20. yüzyıl Azeri şairlerinden Ağa İbrahim Tahir Meşhedî Abdaloğlu'na aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, deri ciltlidir. Yazmada şairin hem Türkçe hem de Farsça şiirleri bulunmaktadır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 74 varak, muhtelif satırlar ve 10,5x17 cm ebadındadır.

Başı: Şitâbân-ı ferâvân Hudâ-râ ser-ânest

Zâd-ı sâf er her çe hânem edâst

³⁷ Gazelliyât-ı Fuzûlî'nin diğer bir nüshası da B-1434'te kayıtlıdır.

³⁸ Gazelliyât-ı Hatâyî'nin diğer bir nüshası da D-627'de kayıtlıdır.

³⁹ Gazelliyât-ı İbrahim Tâhir'in diğer nüshaları: B-709, B-1788.

Sonu: Görenler yandı yekser hâlîme gördi de evzâ'm

Niçün dildâr bilmez derd-i mihnet yârla hâlîmi

Gazelliyât-ı Leyla Hanım (No: B-1568): Eser, 19. yüzyıl divan şairlerinden Leyla Hanım'a aittir. Müstensahi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 83 varak, muhtelif satırlar ve 14,5x22,5 cm ebadındadır.

Başı: Giceler itdüğim âh itmedi mi âgâh seni

Âh u feryâddan agâh ider Allah seni

Sonu: Esip savurmadan gayrı ferâgat eyledi Leylâ

Bu rütbe-i hüzne bâ'is rüzgâr-ı hasret olmuşdur

Gazelliyât-ı Mazlûm: (No: B-8008): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mazlûm Şîrvânî'ye aittir. Müstensahi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Yazmanın çeşitli sayfalarında Seyyid Azim Şîrvânî, Dilsûz, Vâkîf, Zâkir ve Sarraf gibi şairlerin şiirleri mevcuttur. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 115 varak, 14 satır ve 17,5x22 cm ebadındadır.

Başı: İbtidâ çün câma düşdi aks-ı zât-ı Kibriyâ

Kibriyâ zâtın sevenler câma olsun âşinâ

Sonu: Böyle rüsvâ-yı cihân oldı kuvve ey Mazlûm

Reh-i 'aşk içre menüm gayret ü 'ârım gitdi

Gazelliyât-ı Mücrim-i Buhârî (No: B-142): 19. yüzyıl Özbek şairlerinden Abid Hacı bin Mîrek Mücrim-i Buhârî'ye ait 37 gazelin bulunduğu yazmadır. Yazma, Farsça bir divan içerisinde bulunmaktadır. Muhyî-i Buhârî tarafından Hicri 1321 (1903) tarihinde istinsah edilen yazma karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan gazeller, 16 varak, muhtelif satırlar ve 12,5x20 cm ebadındadır.

Başı: Her çe gûyem her çe hânîm ander evsâf-ı tu mâ

Gerçi evvel nâme be-niviştend mevlâ hastend

Sonu: Ez-kıyâs ez-gümân ez-vehm a'lâ berterî

Lîk âhir nakz kerdend ahd-râ ez-kâfiri

Gazelliyât-ı Nâbî (No: B-5215): Eser, 17. yüzyıl hikemi tarzın öcülerinden Yûsuf Nâbî'nin gazellerini ve rubailerini içermektedir. Yazma, Hicri 1164 (1750) tarihinde Muhammed Sâdık el-Vânî tarafından istinsah edilmiştir. 499 gazel, 29 rubainin yer aldığı

yazma ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 122 varak, 17 satır ve 15x20,5 cm ebadındadır.

Başı: Elfâza beden ma'nâya cândur bu
Mîzân-ı kemâl-i ehl-i 'irfândur bu
Ta'bir-i zebân-ı 'Arab u Rum u 'Acem
Cem' olsa 'aceb mi sahn-ı dîvândur bu

Sonu: 'Aşkunla idüp sîneyi pür-şerha ezel
Dibâce-i ârzûya çekdüm cedvel
Zülfinde iken ilişdi dil kâkûline
Ser-menzile çıkdı rismân-bâz-ı emel

Gazelliyât-ı Nâkâm (No: S-217): 19. yüzyıl Azeri şairlerinden İsmail Sadrettin Nâkâm'ın 83 gazelinden müteşekkil bir eserdir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton kaplıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 20 varak, 17 satır ve 20x26 cm ebadındadır.

Başı: Yâ sani'a'l-bedâyi' yâ hâlîka'l-verâ
Yâ vâcibe'l-vücûd leke'l-hamdü ve's-senâ

Sonu: Gönülde kalmadı Nâkâm ârzû artık
Bu müjde idi bana cümleden güzîde var

Gazelliyât-ı Nâşî (No: A-595): Nâşî mahlaslı bir şairin yazmış olduğu gazellerden müteşekkil bir eserdir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton kapalıdır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 64 varak, muhtelif satırlar ve 11x19 cm ebadındadır.

Başı: Mahv oldı kamer hûrşid-i ruhsârını körgeç
Târ oldı güneş 'ârız-ı gülnârını körgeç

Sonu: Yokdu senden gayrı bir kes kim mu'în olsun bana
Dehr-ârâ ey dilber-i ra'nâ gözlerim gözler seni

Gazelliyât-ı Nevâyî (No: B-2008): Eser, Ali Şîr Nevâyî'nin gazellerinden müteşekkilidir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 26 varak, 11 satır ve 12x16 cm ebadındadır.

Başı: Zihi hüsnin zuhûrından tüşüp her kimge bir sevda bu sevdâlar ile günin...

Sonu: İki sipendeni gerçi 'âşık olmağı lazım gelür

Bari olmak ki bolgay zımnında yüz min hayât

Gazelliyât-ı Râcî⁴⁰ (B-1569): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Tebriz doğumlu Hacı Abdulhasan Râcî'ye aittir. Yazmanın içerisinde şairin Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça şiirleri de bulunmaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Yazma derli toplu bir eser olmaktan ziyade müsvedde halindedir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 20 varak ve muhtelif satırlardan oluşmaktadır.

Başı: Rakîbe mahrem olan günden ey güzel görirem

Olup eger 'âşık hayli kem-hacil görirem

Sonu: Yüz igirmi dörd bin âdem minnetin çekince gel

Râcî git çek bir emîrû'l-mü'minîn minnetin

Gazelliyât-ı Rahmetî-i Tebrîzî⁴¹ (No: B-1621): 17. yüzyıl Azeri şairlerinden Rahmetî-i Tebrîzî'nin gazelleridir. Esas itibariyle şairin Farsça divanının sonunda yer alan Türkçe yazılmış 25 gazelidir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 25 varak, muhtelif satırlar ve 14,5x22,5 cm ebadındadır.

Başı: Bezm-i vaslın mahremi virdi çok hasret mana

Lîk her bir hasret oldu hecrde râhat mana

Sonu: Rahmetî tek ey sanem zünnâr-ı zülfün çohları

Küfre saldı evvel ü âhir müselmân eyledi

Gazelliyât-ı Sabâhî (No: B-1381): Eser, Sabâhî mahlaslı bir şaire aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 99 varak, 19 satır ve 14x20 cm ebadındadır.

Başı: Dün bâğda gördüm ki gezir bir kad-i ra'nâ

Yoh şübhe buna dâye olup Meryem-i Sârâ

Sonu: Var-ı yoh gitdi civânlıkda Sabâhî ne gamım

Gör olan vakte kefen cisme kamis olduğumu

⁴⁰ Gazelliyât-ı Râcî'nin diğer bir nüshası B-160'ta kayıtlıdır.

⁴¹ Gazelliyât-ı Rahmetî-i Tebrîzî'nin diğer bir nüshası B-143'te kayıtlıdır.

Gazelliyât-ı Takî (No: A-30): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Aşık Takî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma ciltlidir. Yazmanın sonunda müellifin hayatı ile ilgili bilgi mevcuttur. Nesih hatla yazılan eser, 17 varak, muhtelif satırlar ve 10,5x15 cm ebadındadır.

Başı: İbtidâ derd-i dilimi sana câr eylerim kağız

Seni bu gönlümün evinden haberdâr eylerim kağız

Sonu: Cây diler ancak 'avâm olup şairliğini kenâra

V'âşikâra çıharan olmayup niçe bu nâkiler

Hadîs-i Erba'în Tercümesi (No: B-2873): Edebiyatımızda Miftâhü'l-fütûhât olarak da adlandırılan Hâkânî Mehmed Bey'in kırk hadis tercümesidir. Baştan ve sondan eksik olan yazma, deri ciltlidir. İstinsah tarihi belli olmayan eserin müstensihî Muhammed Veled-i Hacı Molla Ali'dir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 47 varak, 23 satır ve 15x19,5 cm ebadındadır.

Başı: Oldı levlâke le 'amrük tâc ona

Ka'be kavseyn oldı hem mi'râc ona

Sonu: Girdi attar evine Mevlâna hoş

Şemseddîn ol şarâbı kıldı nûş

Hayriyye-i Nâbî⁴² (No: B-4321): Eser, 17. yüzyıl hikemi tarzın temsilcilerinden Yûsuf Nâbî'nin toplumsal hayata dair öğütlerinin yer aldığı ünlü mesnevisidir. Yazma, Ahmed bin Mahmud Efendi Ni'met-âbâdî tarafından Hicri 1260 (1844) tarihinde istinsah edilmiştir. Karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 51 varak, 15-16 satır ve 16x22 cm ebadındadır.

Başı: Hamd ol Allah-ı 'azîmü'ş-şân

Mübdî-i dâ'ire-i imkâna

Sonu: Çün Ebu'l-hayr konuldu nâmun

Hayr ide Hazret-i Hakk encâmun

Hamse-i Nevâyî (No: M-128): Eser, Çağatay edebiyatının büyük şairlerinden Ali Şîr Nevâyî'ye aittir. Müstensihî belli olmayan yazma, Hicri 1315 (1897) tarihinde istinsah edilmiştir. Yazmada Nevâyî'nin sırasıyla Hayretü'l-ebrâr, Ferhâd ü Şîrîn, Leylâ vü Mecnûn Seba'-ı Seyyâre ve Sedd-i İskender mesnevileri bulunmaktadır. 4 sütun hâlinde kaleme alınan

⁴² Hayriyye-i Nâbî'nin diğer bir nüshası Nâbî'nin gazelliyatının da bulunduğu B-5215'te kayıtlıdır.

yazma, karton ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 362 varak, 19 satır ve 15,5x23,5 cm ebadındadır.

Başı: Bismi'llahirrahmanirahîm

Riştege çekdi pençe-i dürr-i yetîm

Sonu: Nevâyî kılup Tengri kâming revâ

Sana rûzî âyeti 'acâyib nevâ

Hıfzû'l-Îmân (No: M-155): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Mirza Hüseyin bin Ağa Mirza Muhammed Ahundzâde Râhî-i Erdebîlî'ye aittir. Müstensihî belli olayın yazma, Hicri 1320 (1902) tarihinde istinsah edilmiştir. Kitapta Râhî'ye ait kaside, gazel ve mersiyeler bulunmaktadır. Karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 134 varak, 15-16 satır ve 21x54 cm ebadındadır.

Başı: Bâ'is bu kitâbı Türkî cem' eyledüm ki hamusı başuma gelüp.

Sonu: Rahâtı koyma kala nâle-i efgândasın

Rahm kıl hâlimi olmaga reftâr bugün

Hicviyyât-ı Nâci (No: B-6599): Eserde 19. yüzyıl şairlerinden Mirza Mehdi Nâcî, Abdullah Âsî ve daha birçok şairin yazıları yer almaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser, 50 varak, 12 satır ve 17,5x22 cm ebadındadır.

Başı: 'Arzıma gûş kıl ey panbuk atanın bâlâsı

Galat itdüm bu sözi ey melikânın bâlâsı

Sonu: Ki senin bu amelin şive-i şeytâna deger⁴³

'İlm-i Engâm (No: B-1236): Müellifî belli olmayan eserde Yunus Emre, Aziz Mahmud Hüdâyî, Hüseyin Efendi ve Ahizâde gibi şairlerin şiirlerinden örnekler yer almaktadır. Deri ciltli olan yazma, baştan ve sondan eksik olup müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 63 varak, muhtelif satırlar ve 16x22,5 cm ebadındadır.

Başı: Ey hevâ-i nefse uyan

İnsafa gel kork Allah'dan

⁴³ Hicviyyât-ı Nâcî'nin sonu, tek bir beyitle bitmektedir.

Sonu: Bize tevîk[in] refik it yâ İlah

Rabbenâ eslihlenâ a' mâlenâ

İzhâr-ı Te'essüf (No: S-637): Eser, Müşterî mahlasını kullanan bir müellife aittir. 22 Kasım 1928 tarihinde istinsah edilen yazmanın müstensihi belli değildir. Yazma ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser 15 varak, 9-11 satır ve 22x29,5 cm ebadındadır.

Başı: Bilmezem cânâ niçün ehlin ferâmûş eyledin

Sâgar-ı 'ıyşıma tîz döker yek şerâb-ı mihneti

Sonu: Bana ey diyen ne vaktde tamâm oldı mâh-tâbın

Ne zamân zevâle geldi bu hüs-n-i âfitâbın

Kenzü'l-Ma'ârif (No: S-200): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Muhammed Takî bin İbrahim Kumri-i Derbendî'ye aittir. Yazmada şairin Hazreti Muhammed ve Hazreti Ali'ye medhiye olarak yazdığı Türkçe ve Farsça şiirleri yer almaktadır. Yazmanın ilk varagındaki ilk üç beytin son sözcükleri bulunduğu yaprak yıpranmıştır. Koyu kırmızı karton kapalıdır. Nesih hatla yazılan eser, 42 varak, muhtelif satırlar ve 20x29 cm ebadındadır.

Başı: Der-hidâyet âye-i vallâhu yehdî min yeşâ

Nakş-ı setr-i evvelîn ez-defter-i tûmâr-ı 'aşk

Sonu: Var ne kadar 'ömri töküp subh u mesâ eşk teri

Mihnet-i vâkı'a-ı şâh-ı şehîdân bu gice

Kıssa-i Yûsuf u Züleyhâ (No: B-4932): Eserin müellifi belli değildir. Baştan ve sondan eksik olan yazmanın istinsah tarihi ve müstensihi de belli değildir. Başlıkları kırmızı mürekkeple yazılan eser, ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser 37 varak, 15 satır ve 17x22 cm ebadındadır.

Başı: İşitdi munı Yûsuf kıldı efgân

Zamânı pîr sözine oldı galtân

Sonu: Makâmından ana ma'lûm kıldı

Garîb işler ana mefhûm kıldı

Kıssa-i Yûsuf (No: B-3422): Eser, 13. yüzyıl şairlerinden Ali'ye aittir. Bu eser aynı zamanda Türk edebiyatında kaleme alınan ilk Yûsuf u Züleyhâ mesnevisidir. İstinsah tarihi belli olmayan yazmanın müstensihi Abdullah bin 'Adaş'tır. Baştan eksik olan yazma 4. varaktan itibaren başlamaktadır. Nestalik hatla yazılan eser 70 varak, 16 satır ve 18x22 cm ebadındadır.

Başı: Tokuz kardeşi Yûsuf'a diyer idi

Yehûda birle da'vet dururlar imdi

Sonu: Temmet el-kitâb ketebe 'Abdullah bin 'Adaş

Kitâb-ı Seyyâdî (No: B-429): Eserin müellifi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Yazmada dinî konular ele alınmıştır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 64 varak, 12 satır ve 14x21 cm ebadındadır.

Başı: Bir merhamet eyle ey Hudâyâ

İşim sana ilticâdur.....⁴⁴

Sonu: Ve âlihi ve ashâbihi ecmâ'in Fâtîha

Külliyât-ı Nâkâm⁴⁵ (No: M-40): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden İsmail Sadrettin Nâkâm'a aittir. Müstensihî belli olmayan yazma, Hicri 1316 (1898) tarihinde istinsah edilmiştir. Karton ciltli olan yazmanın başlıkları kırmızı kalemle yazılmıştır. Külliyatın içerisinde şairin Dîvân, Ferhâd ü Şîrîn ve Leylâ vü Mecnûn eserleri bulunmaktadır. Nestalik hatla yazılan eser, 194 varak, 16 satır ve 14,5x21 cm ebadındadır.

Başı: Hüceste subh-demi kim bahâr-ı bâğ-ârâ

Kılup cihânda diger gûne nakşlar peydâ

Sonu: Be-hak-ı hâtem-i hatm-ı nübüvvet

Kitâb-ı hâtimem kıl bâ-sa'âdet

Külliyât-ı Nevâyî⁴⁶ (No: M-45): Ali Şîr Nevâyî'nin Çihl Hadîs, Nazmü'l-cevâhir, Hamsetü'l-mütehâyirîn, Mecâlisü'n-nefâyis, Münşeât ve Vakfiyye adlı eserlerinin bulunduğu külliyatıdır. Yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 270 varak, 12 satır ve 13x19 cm ebadındadır.

Başı: Hamd onga kim kelâm-ı hayr-ı meâl

Kıldı ilge resûl-ı dîn irsâl

Sonu: Yanga ikrâr kılup bir kişi tasarrufiga kim öz kâbilimdin müteveli kılup erdüm.

Külliyât-ı Sâbit (No: M-25): Eser, 17. yüzyıl divan şairlerinden Bosnalı Sâbit'e aittir. Külliyatın ilk bölümünde şairin divanı daha sonra sırasıyla Edhem ü Hümâ, Berbernâme ve

⁴⁴ Birinci beytin ikinci dizesinin bulunduğu yaprak yırtılmıştır.

⁴⁵ Külliyât-ı Nâkâm'ın diğer nüshaları: B-8007, M-375.

⁴⁶ Külliyât-ı Nevâyî'nin diğer bir nüshası D-314'te kayıtlıdır. Bu külliyatta Lisânü't-tayr, Leylâ vü Mecnûn ve Sedd-i İskender mesnevileri mevcuttur.

Derenâme mesnevileri bulunmaktadır. Müstensihî belli olmayan yazmanın istinsah tarihi Hicri 1124 (1724) olup karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 143 varak, 19 satır ve 12x19,5 cm ebadındadır.

Başı: O şeb zabt itdiler târîh-i mi'râc-ı mu'allâyı

Midâd-ı müşk ile kitâb-ı dîvân-hâne-i mi'nâyı

Sonu: Bi-hamd ü subhâne vü te'âlâ işbu dîvân-ı 'Ala'addin Bosnevi Beg'in yüz igirmi dördüncü sene-i Hicrîde Zilkade ayının muntazıfında erbâb-ı zevk ü safâ için yâdigâr olarak tahrîr kılındı. 1124.

Leylâ vü Mecnûn (No: B-1623): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden İsmail Sadrettin Nâkâm'a aittir. Müstensihî belli olmayan yazma, Hicri 1315 (1897) tarihinde istinsah edilmiştir. Karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 358 varak, muhtelif satırlar ve 13x23,5 cm ebadındadır.

Başı: İlahî bâb-ı tevfikin güşâd it

Meni tevfikin ile ber-murâd it

Sonu: Be-hak-ı hâtem-i hatm-ı nübüvvet

Kitâb-ı hâtimem kıl bâ-sa'âdet

Leylâ vü Mecnûn⁴⁷ (No: B-2468): Eser, Fuzûlî-i Bağdâdî'nin ünlü mesnevisidir. Yazmanın giriş bölümünde 1 rubai ve dibace, sonunda ise Farsça nesirle kaleme alınmış Kelâm-ı Mîrzâ Kâzım adlı başka bir eser mevcuttur. Deri ciltle kaplanmış yazma, Fethullah bin Muhammed 'Ali Aştîyânî El-Kumî tarafından Hicri 1256 (1840) tarihinde istinsah edilmiştir. Nestalik hatla yazılan eser, 78 varak, 10 satır ve 15x20 cm ebadındadır.

Başı: El-hamdü li-vâhibi'l-mekârim

Ve'ş-şükrü li-sâhibi'l-merâhim

Sonu: Şâ'irliğe iftihâr idüben

Kendi özine şi'âr idüben

Leylâ vü Mecnûn (No: B-201): Eser, Azeri şairlerinden Mirza Hüseyin bin Mirza Kerim Çâker-i Şûşevî'ye aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Yazma baştan sona kurşun kalemle tekrar düzenlenmiştir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 61 varak, 14 satır ve 11,5x20 cm ebadındadır.

⁴⁷ Leylâ vü Mecnûn'un diğer nüshaları: A-373, B-154, B-193, B-775, B- 3988, B-1819, B-6510, B-547, B-5010, B-4015, B-4361, B-6658, B-7527, B-4601, B-7657, B-2317, B-1723.C-192, C-862, C-257, C-832, M-205, M-213,

Başı: Târîh-i selefde çün esâtîr

Bu tarzla eyleyüpdür tahrîr

Sonu: Elde bilig yalın ayak baş açık⁴⁸

Lisânü't-Tayr⁴⁹ (No: S-310): Eser, Ali Şîr Nevâyî'nin mesnevisidir. Yazma, Muhammed Abdullatif el-Hüseyni tarafından Hicri 944 (1537) tarihinde istinsah edilmiştir. Kitabın sonunda eserin Muhammed Beg Selim Han'a ait olduğuna dair bir temellük kaydı mevcuttur. Karton kapaklı yazma, siyah deri ciltle kaplıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 194 varak, 15 satır ve 18x31 cm ebadındadır.

Başı: Cân kuşu çün mantık-ı râz eylegey

Tengri hamdı birle âgâz eylegey

Sonu: Bir perîşân söz ki yazdım yâ Kerîm

Barçadan estağfirü'llahe'l-'azîm

Manzûme-i İshâk Zencânî (No: B-1487): Eser, Azeri şairlerinden İshâk Zencânî'ye aittir. Yazma, Abdüsselam Sâni-i Nehevî tarafından Hicri 1205 (1790) tarihinde istinsah edilmiştir. Yazma ciltsizdir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 9 varak, 19-20 satır ve 15x21 cm ebadındadır.

Başı: Kiliddür besmele gülzâr-ı 'ilmin

Revâcî ü revnak-ı bâzâr-ı 'ilmin

Sonu: Temmet hazâ manzûme-i İshâk Zencânî....

Marifet-nâme (No: A-161): Eser, Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerine aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi bilinmeyen yazma, karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 220 varak, muhtelif satırlar ve 11x17 cm ebadındadır.

Başı: Hakikat 'âleminde Hak diyüp Hak danışan

Hakkını Hak tapup Hakk'ınun emrin dutan

Sonu: Yakîn olduran âdemler ahiret gününde burda dadar

Zâlim birinün düşmenidür Allah kûlun

⁴⁸ Yazma tek beytle bitmektedir.

⁴⁹ Lisânü't-tayr'ın diğer bir nüshası da D-390'da kayıtlıdır.

Mihr ü Vefâ⁵⁰ (No: B-7768): Eser, 15. yüzyıl şairlerinden Ümmî ‘İsâ’ya aittir. Muhtelif satırlar halinde yazılan eser, 1249 (1833-1834) tarihinde Abdulgani bin Hacı Muhammed Efendi Nehevî tarafından istinsah edilmiştir. Yazma, deriyle kaplanmış karton kapaklıdır. Nestalik hatla yazılan eser, 18 varak, muhtelif satırlar ve 17x21 cm ebadındadır. Ayrıca eserin sonunda Risâle-i Mu’amma-i Kenzû’l-‘âşîkîn adlı başka bir eser daha bulunmaktadır.

Başı: Ol Allah adını yâd idelüm

Söze bismi’llâh bünyâd idelüm

Sonu: Okuyanı dinleyeni yazanı

Rahmetinle yârlıġagıl yâ Ganî

Na’t-ı Resûl: (No: B-6817): Hazreti Peygamber’in övgüsüne yer verilen eserin müellifi belli değildir. Yazma, Abdulgani Halaskarzade Nehevi tarafından Hicri 1262’de (1845) istinsah edilmiştir. Kitapta Na’t-ı Resûl dışında Türkçe yazılmış El-Manzûme Fi-‘Akâ’id, Civâr-ı İslâm ve Kasîde-i Beynamâz adında üç farklı eser daha vardır. Nestalik hatla yazılan eser 5 varak, 20 satır ve 17x22 cm ebadındadır.

Başı: Enbiyânın ‘ismetini olmuşdurur günden ‘ayân

Nass-ı kat’ ile Hakk’â itdiler anı beyân

Sonu: Kamu dünyâ benim olsa gamım gitmez nedendir bu

Tâ ezelden kurulmuşdur gam ilen bir bedendir bu

Nevha vü Mersiyeler (No: B-1193): Eserin kime ait olduğu belli değildir. Yazmada dini şiirler ve ehl-i beyte yazılmış mersiyeler bulunmaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltsizdir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 72 varak, muhtelif satırlar ve 17x24 cm ebadındadır.

Başı: Nice diyem bu sözi yohdu nutkda gûyâ

Ne dîndür bu ne mezheb bu ne îmândur

Sonu: Gel gitme kârzâra civânım ‘Alî ‘Alî

Olsun fedâ o cânâ bu cânım ‘Alî ‘Alî

Pend-nâme-i Güvâhî (No: B-175): Eser, 16. yüzyıl şairlerinden Güvâhî’ye aittir. İki sütun hâlinde yazılan eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Nestalik hat ile yazılan eser 63 varak, 14 satır ve 13,5x20 cm ebadındadır.

⁵⁰ Mihr ü Vefâ’nın diğer bir nüshası da B-5655’te kayıtlıdır.

Başı: Semâ vü ‘arz sultânı ‘azîm-i zü’l-celâl Allah
‘İbâdına çok ihsânı kerîm vir kemâl Allah

Sonu: Tamâm oldu kitâbın intihâsı
Gerekdür kâtibe şerbet bahâsı

Pend-nâme-i Zarîfi (No: M-48): Eser, 18. yüzyıl divan şairlerinden Rusçuklu Zarîfi’ye aittir. Nasihatname olarak da bilinen eser, siyah deri ciltle kaplanmıştır. Müstensihi belli olmayan yazma Hicri 1287 (1870) tarihinde istinsah edilmiştir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 37 varak, muhtelif satırlar ve 15x20 cm ebadındadır.

Başı: Hamd-ı bî-hadd ol Hudâ’ya ibtidâ
Hikmetine yokdur anın intihâ

Sonu: Zarîfi pendini gûş eyle sen de
Hayât âbım nûş eyle sen de

Sa’lebiyye (No: A-1413): Eser, 19. yüzyıl Azeri şairlerinden Muhammed Bakır Halhali’ye aittir. Müstensihi ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, devrin kötü davranışlarından kıskançlığı eleştirmektedir. Yazmanın 10 ve 15. varaklarının sayfa kenarlarında şiirler bulunmaktadır. Ciltsiz olan eserin sonu Farsça bitmektedir. Nestalik hatla yazılan eser, 15 varak, muhtelif satırlar ve 11x18 cm ebadındadır.

Başı: ‘Ayâline kılup artuk vasiyyet
Ona çoh söz didi virdi nasihat

Sonu: Sitâyîş kerde âdem tâ ki âdem şud der-în ‘âlem
Hevâyeş Nûh ber-ser daşt tâ îmin zi-Tufân

Şerh-i Bist Bâb (No: B-1914): Eser, Abdulali Berhendî adında bir müellife aittir. Mensur olarak kaleme alınan yazma, dinî konular içermektedir. Yazmanın içerisinde aynı zamanda Mahzûnî mahlaslı bir şaire ait şiirler de bulunmaktadır. Mirza bin Mollâ İmâmkuili Bâdkûbi tarafından Hicri 1245 (1829) tarihinde istinsah edilen yazma, ciltsizdir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 24 varak, muhtelif satırlar ve 10x35 cm ebadındadır.

Başı: Fâtîha hitâbdur her bâb ü hâtîme makâldür heme hâl sipâs ü sitâyîş-i hakîmdür

Sonu: Kad vaka’a’l-ferâğ bi-yedi’l-hakîr Mirza bin Mollâ İmâmkuili Bâdkûbî (1245)

Şikâyet-nâme-i Rûhî-i Bağdâdî (No: B-5355): 16. yüzyıl şairlerinden Rûhî-i Bağdâdî'nin ünlü Şikâyetnâme'sidir. Eser, Arapça bir kitabın içerisinde yer almaktadır. Hicri 1008 (1599) tarihinde istinsah edilen yazmanın müstensihî belli değildir. Nestalik hatla yazılan eser 3 varak, muhtelif satırlar ve 14,5x20,5 ebadındadır.

Başı: Min kelâm-ı Rûhî-i Bağdâdî 'aleyhi rahmete, der-beyân-ı ahvâl-ı zamâne vü ebnâ-yı güfte şüd

Sonu: Hazret-i Hak'dur terakkîden tedennîden beri

Lahza lahza yoksa artup mâsivâ eksilmede

Tercüme-i Şerh-i Hadîs-i Erba'în (No: B-2873): 16. yüzyıl müelliflerinden Hazînî'nin Muhammed bin Ebu Bekr el-Usfurî'nin Arapça yazdığı Hadîs-i Erba'în şerhinin Türkçe tercümesidir. Ahmed Musa İsmail Efendi tarafından Hicri 1239 (1823) tarihinde istinsah edilen yazma, ciltlidir. Nestalik hatla yazılan eser 46 varak, 15 satır ve 15x19,5 cm ebadındadır.

Başı: Eş-şükr ü senâ ol Allah'a kim kısmet idüpdür vârisler arasında öz lutf u 'inâyet ile.

Sonu: Her birine iki ve bâkî iki kalur. Bu ikiden her kardeşe biri ol kardeşler kim atadandır.

Terkîb-i Bend⁵¹ (No: M-71): Eser, Tanzimat edebiyatının önemli şairlerinden Ziya Paşa'ya aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, karton ciltlidir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 12 varak, 12 satır ve 16,5x21 cm ebadındadır.

Başı: Bu kargâh-ı sun' 'aceb ders-hânedür

Her nakş bir kitâb-ı ledünden nişânedür

Sonu: Meydân-ı suhanda yoğ iken sen gibi bir er

Bir şâ'ir-i Rûm oldu sana şimdi berâber

Varka vü Gülşâh⁵² (No: B-4228): Eser, 14. yüzyıl mesnevi şairlerinden Yûsuf-ı Meddâh'a aittir. Deri kaplı karton kapağı olan eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Baştan ve sondan eksik olan eser, ciddi şekilde yıpranmıştır. Metin içerisindeki başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser, 37 varak, muhtelif satırlar ve 14x19,5 cm ebadındadır.

⁵¹ Terkiib-i Bend'in diğer bir nüshası B-1998'de kayıtlıdır.

⁵² Varka vü Gülşâh'ın diğer nüshaları: B-5266-1, B-7768.

Başı: Hem molânın ol gice kızı olur

Ol dahi bir kıymetli gevher bulur

Sonu: Gâh ağlar gâh ol hayrân olur⁵³

Vesiletü'n-necât⁵⁴ (No: B-6835): Eser, Süleyman Çelebi'nin ünlü mevlid-i şerifidir. İki sütun hâlinde kaleme alınmış eser ciltlidir. Yazma, Abdülğani bin Hacı Muhammed Efendi tarafından Hicri 1267 (1850) tarihinde istinsah edilmiştir. Nestalik-şikeste hatla yazılan eser 19 varak, muhtelif satırlar ve 17x21 cm ebadındadır.

Başı: Allahın adın zikr idelüm evvelâ

Vâcib oldur cümle işde her kûla

Sonu: Okuyanı okudanı dinleyeni

Rahmetinle yârlığagıl yâ Ganî

Yûsuf u Züleyhâ⁵⁵ (No: B-4465): Eser, 14. yüzyıl mesnevi şairlerinden Sülî Fakîh'e aittir. İki sütun hâlinde kâğıda geçirilen eser, Hâfız Muhammed Ali tarafından 1255 (1839) tarihinde Kars'ta istinsah edilmiştir. Karton kapağı olan kitabın ilk sayfasında bir mühür vardır. Nesih hatla yazılan eser 203 varak, 15 satır ve 15x21 cm ebadındadır.

Başı: Kılalım şükr-i Hudâven-i cihân

Söyleyelüm bir 'acâyib destân

Sonu: Yûsuf'ı çıkardı Tengri emriyle⁵⁶

Yûsuf u Züleyhâ⁵⁷ (No: B-4441): Eser, 15. yüzyıl Akkoyunlu dönemi şairlerinden Hatâyî-i Tebrîzî'ye aittir. Başlıkları kırmızı mürekkeple yazılan eser, Molla Veysel Rahimoğlu tarafından Şihli köyünde Hicri 1252 (1836) tarihinde istinsah edilmiştir. Ciltsizdir. Nestalik hatla yazılan eser, 41 varak, 13 satır ve 17x21 cm ebadındadır.

Başı: İbtidâ kılduk be-nâm-ı ol kerîm

Ey ki bismi'llahirrahmanirahîm

⁵³ Yazmanın son dizesinin yer aldığı yaprak yırtılmıştır.

⁵⁴ Vesiletü'n-Necât'ın diğer nüshaları: A-617, A-947, B-5231, B-5702, B-1625, B-1515, B-6526, B-4957, B-2409, B-7235, B-4955, B-4321, B-3020, B-6285, B-4950, B-4601, B-1759, B-6267, B-4807,

⁵⁵ Yûsuf u Züleyhâ'nın diğer bir nüshası da S-146'da kayıtlıdır.

⁵⁶ Yazma çok silik olduğundan son dizesi okunamadı.

⁵⁷ Yûsuf u Züleyhâ'nın diğer nüshaları: B-5709, B-3231, B-5460, B-1928, B-6594, M-185.

Sonu: Tamâm oldı Züleyhâ'nun nazmı munda

Ohuyanlar bir du'â kılsun hem onda

Yûsuf u Züleyhâ⁵⁸ (No: A-438): Eser, 16. yüzyılda özellikle mesnevileriyle tanınan Akşemseddînzâde Hamdullah Hamdi'ye aittir. Yazmanın müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, baştan ve sondan eksiktir. Karton ciltlidir. Nesih hatla yazılan eser, 137 varak, 15 satır ve 11x18 cm ebadındadır.

Başı: Nîza alsa eline ol hûnî

Halka gibi kapaydı gerdûnı

Sonu: Kand-ı pend ile halkı toylardı

‘İlm ü hikmet kelâmı söylerdi

Yûsuf u Züleyhâ (No: B-2333): Eser, Hasan adında bir müellife aittir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli olmayan yazma, ciltli ve çok yıpranmıştır. Eserin bazı sayfa kenarlarında çeşitli şairlerin şiir örneklerine rastlanır. Nestalik hatla yazılan eser 15 varak, 12 satır ve 14x20 cm ebadındadır.

Başı: Allah vahîd ü hâlık-ı eşyâ

Dilimni ism-i zâta eyle gûyâ

Sonu: Ögmesine hak ile kurbet kıla

Canavarlar pes ana hıdmet kıla

---

⁵⁸ Yûsuf u Züleyhâ'nın diğer bir nüshası A-204'te kayıtlıdır.

Sonuç

Klasik edebiyatımızın temel malzemelerinden olan Türkçe el yazmaları, bugün dünyanın birçok farklı ülkesinde yer alan yazma eser kütüphanelerinde mevcuttur. Kütüphanelerin tozlu raflarında bulunan bu yazmaları bilim âlemine tanıtmamızın şüphesiz ilk adımı katalog çalışmalarından geçer. Bakü El Yazmaları Enstitüsündeki halk edebiyatı numunelerine yer verdiğimiz ilk katalog çalışmasının ardından bu ikinci katalog çalışmasında ise divan edebiyatı numunelerini yer verdik. Yazmalar içerisinde Osmanlı, Çağatay ve Azeri sahalarında Türkçe eserler kaleme almış şair ve münşilerin eserleri yer almaktadır. Yazmalar içerisinde müstakil eserlerin yanı sıra müsvedde hâlinde bulunan eserler de bulunmaktadır. Yazma eserlerin önemli bir kısmı 19. yüzyıl Azeri şairlerin divan ve gazelliyatlarından oluştuğu için bu dönem Azeri edebiyatı tarihi ile ilgili çalışma yapacaklar için değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Enstitüde Kasım Beg Zâkir'den Mirza Muhsin Ahundzâde'ye Seyyid Azim Şirvânî'den İsmail Sadreddin Nâkâm'a kadar 19. yüzyıl Azeri edebiyatına damga vurmuş birçok şairin divanları veya mesnevilerini bulmak mümkündür. Enstitünün daha önce yayımladığı katalog çalışmasının Rusça olması, böyle bir çalışmanın zarureti ortaya koymuştur.

Kaynaklar

- Akpınar, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2009). *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çınarcı, M. N. (2014). “Bakü El Yazmaları Enstitüsü’ndeki Türkçe El Yazmaları I (Halk Edebiyatı Mahsulleri).” *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, s. 33-60.
- Devellioğlu, F. (2011). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ergin, M. (1981). *Azeri Türkçesi*, İstanbul: Ebru Yayınları.
- Hacaloğlu Albayrak, R. (1992). *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu (Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Heyet, C. (1990). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*, C. 2, Tahran.
- Okumuş, S. (2002). “Modern Güney Azerbaycan Edebiyatı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, C. 6, s. 137-148.
- Parlatır, İ. (2005). “Macar İlimleri Akademisi Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları Kataloğu Çalışması”, *Baltam Türklük Bilgisi Dergisi*, S. 2, s. 119-124.
- Redhouse, J. (2006). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

KANDİYELİ ALİ RÂŞİD EFENDİ VE TERKİB-İ BENDİ

Mehmet ALTUNMERAL*

Geliş Tarihi : 05.09.2016
Kabul Tarihi : 05.01.2017

Öz

Ali Râşid Efendi Giritlizâde İsmail Efendi'nin oğludur. 1274/1858'de Kandiye'de doğdu. Devlet kademesinde çeşitli görevler yaptı ve 25 Şubat 1918'de vefat etti. Trabzon'da görev yaptığı sırada Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon'un kimi nüshalarını tertip etti. Bugün elimizde Râşid'in üç eseri bulunmaktadır. Bu eserler; Safâ'u'l-Kulûb (1307/1889-1890), Nümûne-i Hikmet (1312/1894-1895) ve Terkîb-i Bend (1299/1881-1882). Çalışmamızın konusu Terkîb-i Bend adlı Hanya'da basılan eseridir. Bu eser 20 benddir. Her bendde 11 beyit bulunmaktadır. Ali Râşid Efendi eserini hazırlarken Ziyâ Paşa'nın aynı adlı eserinden etkilenmiştir. Çalışmamızın amacı Terkîb-i Bend metnini araştırmacıların hizmetine sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ali Râşid, Terkîb-i Bend, Safâ'u'l-Kulûb, Nümûne-i Hikmet, Kandiye.

ALİ RAŞİD EFENDİ WHO IS FROM KANDİYE AND HIS TERKİB-İ BEND

Abstract

Ali Raşid Efendi is son of Giritlizade İsmail Efendi. He borned at Kandiye in 1274/1858. He did some jobs at govenment service and died in 25 February 1918. When he worked in Trabzon organijed Salname-i Vilayet-i Trabzon's some serials. Today we have Raşid's three works. Safau'l-Kulub (1307/1889-1890), Nümune-i Hikmet (1312/1894-1895) and Terkib-i Bend (1299/1881-1882). Our works subject is his Terkib-i Bend named work that was printed in Hanya. It is formed 20 stanzas. It has 11 couplets in each stanza. When Ali Raşid Efendi preparing his work he was influenced Ziya Paşa's same named work. Our works aim is put Terkib-i Bend's text at researchers disposal.

Key Words: Ali Raşid, Terkib-i Bend, Safa'u'l-Kulub, Nümune-i Hikmet, Kandiye.

Giriş

1. Ali Râşid Efendi'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Ali Râşid Efendi, Giritlizâde İsmâil Efendi'nin oğludur. 1274/1858'de Kandiye'de dünyaya gelmiştir. Rüşdî mektebinde okuyup özel hocalardan Buhârî, Dürer, Mültekâ, Aruz, Meanî, Bedi, Beyân, Coğrafya, Hendese, Logaritma, Usul-i Defterî derslerini almıştır.

* Yrd. Doç. Dr.; Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, maltunmeral@bartin.edu.tr

Bulunduğu görevler şunlardır: Kandiye Hukuk Mahkemesi'nde (1289/1872) ve tahrirat kaleminde memurluk, Maarif Meclisi ve Ticâret Mahkemesi fâhrî ve vilâyet Meclis-i Umûmî azalığı, Kastamonu (1299/1882) ve Trabzon Mektûbî Kalemi (1300/1883) mümeyyizliği ve vilâyet gazetesi muharrirliği, Avlonyalı Ferid Paşa'nın valiliğinde (1317/1900) Konya mektupçuluğu ve sadaretinde cemiyet-i rüsumiyye azalığı, Teke Mutasarrıflığında (1326/1908) çeşitli görevler ve Çanakkale Mutasarrıflığında (1329/1911) memurluk. Ali Râşid Efendi 1331/1913'te haksız yere azledilerek Büyükçekmece'de inzivâya çekilmiş ve sıkıntılı günler geçirmiştir. Ulâ sınıf-ı evvelî rütbesine ve birinci rütbe Mecidî ile ikinci rütbe Osmanî nişanlarına sahip olan Râşid, 25 Şubat 1918'de inme inerek vefat etmiş ve Büyükçekmece Kabristanı'na defnedilmiştir (İnal, 2002: 1814; Tuman, 2001: 315).

Tarz-ı atık ile tarz-ı cedîd arasında kendine mahsûs vuzûh u halâvet-i beyâna mâlik bir zât-ı irfân-simât olan (Tâhir, 2000: 215) Ali Râşid, nazmından ziyâde nesriyle meşhurdur. Rumca'nın yanında Arapça ve Farsça'ya aşına olsan şairin *Safâ'u'l-Kulûb*, *Nümûne-i Hikmet* ve *Terkîb-i Bend* dışındaki eserleri zayi olmuştur. (İnal, 2002: 1815)

Ali Râşid'in eserlerine bakıldığında en verimli döneminin Trabzon'da görev yaptığı yıllar olduğu görülmektedir. *Safâ'u'l-Kulûb* ile *Nümûne-i Hikmet* bu dönemde basılmıştır. Bu dönemdeki memuriyetinde aldığı görevle ilgili olarak Râşid, Trabzon vilâyeti ile ilgili sâlnâmelerden bazılarını tertip etmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan 1286, 1287, 1305 ve 1309 senelerine ait *Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon*'ları onun tertip ettiği belirtilmiştir. İncelendiğinde Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı 1286 ve 1287 senelerine ait sâlnâmelerde ve İSAM'da kayıtlı olan -1305 ve 1309 tarihli sâlnâmeler hariç- tüm sâlnâmelerde Ali Râşid'e ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sadece 1305 ve 1309 tarihli sâlnâmelerde "Mektûbî-i Vilâyet Mümeyyizi 'izzetü¹' Ali Râşid Efendi ma'rifetiyle tertîb olunmuştur." kaydı bulunmaktadır.²

Eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla, nesre daha fazla önem veren ve özellikle hikemî tarzı benimseyen Ali Râşid'in bazı gazetelerde yayımlanmış şiirleri bulunmaktadır. *Son Asır Türk Şâirleri* adlı eser bunlardan birini kaydetmektedir. "Makber-i Mecâzî'den Ser Menzil-i Hakikate İntikal" başlıklı 38 beyitten oluşan bu manzûmenin Ali Râşid'in vefatından otuz altı sene evvel -yani 1882 senesinde- *Tercüman-ı Hakikat*'te dercedildiği yazmaktadır (İnal, 2002: 1817-1820). Bunun yanında Girit'te çıkan "*İntibâh*" adlı gazetede "Girîd" redifli 20 beyitlik bir manzûme bulunmaktadır (Sevgi, 1993: 50-51). Bu şiirin "erbâb-ı kalemde mü'teberân-ı tüccârdan Kandiye A. Râşid Efendi"ye ait olduğu yazılıdır. 1298 senesinde yayınlanan bu

¹ Bu kelime 1305 tarihli *Sâlnâme*'de bulunmamaktadır.

² Gerekli bilgi için bk: *Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon*. 1305, *Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon*. 1307.

şiiirin öncesinde verilen bu bilgiler -“mü’teberân-ı tüccardan” kısmı dışında- üzerinde çalıştığımız zata ait olduğunu göstermektedir.

2. Ali Râşid Efendi’nin Eserleri

2.1. Safâ’u’l-Kulûb

Ali Râşid Efendi’nin elimizdeki eserlerine göre mensur olarak basılan ilk kitabıdır. Eser, 1307/1889-1890 yılında İstanbul Mihrân Matbaası’nda basıldığı sırada yazar Trabzon mümeyyiz-i mektûbî-i vilâyet görevindedir. *Osmanlı Müellifleri*’nin “Konya mektûbcusu iken tab’ itdirmişdir.” (Tâhir, 2000: 215) şeklinde verdiği bilgi yanlıştır.

221 sayfa tutarındaki bu hacimli biyografik eser için “Bir İki Söz” başlıklı ilk kısımda yazar şunları söyler:

“Benim tercüme vü te’lîf sûretinde yazılmış olan bu eserim kutb-ı Rabbanî, muhakkik-i bî-müdânî ‘Abdü’l-Vehhâb Şi’rânî’nin -radıya’llâhu ‘anh- *Levâkihu’l-Envârü’l-Kudsiyye fî Menâsibü’l-’Ulemâ ve’s-Sûfiyye* nâm ‘Arabü’l-ibâre kitâb-ı müstetâbdan muktebesdir. Hicretin karn-ı tâsî’i ile karn-ı ‘âşiri evâ’ilinde ‘Ümm-i Dünyâ’ diyârında neş’et iden e’azze-i kirâm u ‘ulemâ-yı benâmdan seksen beş zâtın terâcüm-i ahvâlini hâvî olan bu eser-i nâçîzânemin tarz-ı tahrîrindeki letâfet cihetiyle değil mevzû’undaki kudsiyyet hasebiyle mazhar-ı rağbet ü i’tibâr olabileceğini ümîd idersem temennî-i muhâl itmiş olmam i’tikâdayım.” (Râşid, 1307: 4-5).

Yazar, hicretin 9 ve 10. asırları arasında Mısır’dan yetişen 85 âlim, şeyh ve arifi eserine kaydetmiş, şahısları manevi ve irfani boyutları ile ele almış, varsa eserleri hakkında bilgiler vermiştir. Şahısların ismi başlık olarak kaydedilirken memleketine ve mezhebine dikkat çekilmiştir.

2.2. Nümûne-i Hikmet

Ali Râşid’in Trabzon mektûbî mümeyyizi olduğu sırada basılan diğer eseridir. 1312/1894-1895 yılında Trabzon Vilâyet Matbaası’nda basılmıştır. Râşid’in Trabzon Gazetesi’nde tefrika ettiği yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. 151 sayfadır.

“İfâde-i Mahsûsa” başlıklı ilk bölümde eserini yazma sebebini şöyle açıklar:

“‘Âcizâne birkaç senedir hıdmet-i tahrîriyesinde bulunduğum Trabzon Gazetesi’ne bir vaktten beri derc itmekte ve bundan sonra da ilâ mâşaa’llâh neşrine devâm itmek ‘azmini beslemekde olduğum ‘cümel-i hikemiyye-i ‘Arabiyye’ tercümelerinin öyle gazete yaprakları üzerinde perâkende vü perîşân kalarak mavh-âbâd-ı nisyân olması yazık olacağından bunların bir de

kitâb şekline konulması münâsib olacağını ba'zı zevât ihtâr buyurdılar... Bu ihtârı 'âdetâ emr sûretinde telakkîye olan mecbûriyet-i ihtirâm-kârânem iyi-kötü emek sarfıyla vücûda gelmiş bir eserin âfet-zede-i fenâ olmasına kâ'il olmamak gibi her muharririn gönlünde hükm süren hiss-i tabî'îyi uyandırmış olduğundan şimdiye kadar neşr olunan bi-lutfihi te'âlâ bundan böyle de neşr olacak olan parçaların bir de şöyle kitâb şeklinde neşrine karar virdim." (Râşid, 1312: 2-3).

Kitabın dış kapağında "cüz'-i evvel", iç kapağında "cild-i evvel" yazmaktadır. Yukarıda yer verilen açıklamalar da dikkate alındığında eserin devamının da olması gerektiği düşünülmektedir. Ancak araştırıldığında kütüphane kayıtlarında ve kaynaklarda bu eserin diğer cilt veya ciltleriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Bu da şu sonucu doğurur ki -varsa- sonraki tefrikalar kitap olarak basılmamış ya da basılan cilt veya ciltler henüz gün ışığına çıkmamıştır.

Eser ile ilgili Râşid'in şu kaydı önem arz etmektedir:

"Her cümel-i hikemiyye birer makâle-i müstakile hükmünde olup mâ-kâbiline mâ-ba'dına irtibâtı olmadığından aralarında tekaddüm ü te'ehhür gibi usûl-i teşrifât cârî olmayacak ve binâ'en 'aleyh gazete ile en evvel neşr edilmiş olan bir cümle-i hikemiyye ihtimâl ki şu kitâbda en sonra nâ'il-i mevki'-i kabûl olacaktır." (Râşid, 1312: 3).

Yazar eserini hazırlarken önce açıklayacağı cümlenin Arapça aslına yer vermiş ardından Türkçe anlamını kaydetmiştir. Sonra da o cümleyi farklı yönlerden açıklama gayretine düşmüştür. Kitapta açıklanan cümle sayısı ise 25'tir.

2.3. Terkîb-i Bend

Ali Râşid'in gazetelerde yayımladığı -ulaşabildiğimiz- iki şiiri dışında Terkîb-i Bend namında manzum bir eseri olup 1299/1881-1882 yılında Hanya'daki Mekâtib-i İslâmiye Matbaası'nda basılmıştır. Eser 20 bendden oluşmaktadır. Her bend 11 satır olmakla birlikte her bend bir sayfa teşkil etmektedir. Mef'ûlü/Mefâilü/Mefâilü/Feülün kalıbıyla yazılmıştır. 19. bendin son beyti Arapçadır.

Araştırmacılar (Örnek olarak; Gülhan, 2010: 70; Alptekin, 2013: 441) Coşkun Ak'ın verdiği bilgiyi (Ak, 2001: 50-51) temel alarak Ali Râşid'in Bağdatlı Rûhî'nin Terkîb-i Bendi'ne nazîre kaleme aldığını belirtmişlerdir. Eserin biçim ve muhtevasına bakıldığında Rûhî'den ziyâde Ziyâ Paşa'nın Terkîb-i Bend'ine (Nazîf, 1925: 134-146) nazire olarak yazıldığı anlaşılmaktadır. Ali Râşid'in Ziyâ Paşa'da olduğu gibi bendleri 11 beyitten oluşturması, hikemî unsurları Paşa'nın söyleyiş tarzında ve sık sık onun kelimeleri ile kullanması ve Ziyâ Paşa'nın 12 bendde kullandığı 6 ayrı kafiye ve redifi (-ândır, sanursın, 'âlem, -âhî, -âdan, -âyız)

kullanması düşüncemizi destekler niteliktedir. Aşağıdaki örnek beyitler ise Râşid'in Paşa'dan etkilenme derecesini göstermektedir ve bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ziyâ PaşaI. Bend 1. Beyit

Sâkî getir ol bâdeyi kim mâye-i cândır
Ârâm-dih-i 'akl-ı melâmet-zedegândır

IV. Bend 1. Beyit

Bir katre içen çeşme-i pür-hûn-ı fenâdan
Başın alamaz bir dahi bârân-ı belâdan

IV. Bend 11. Beyit

İdrâk-i me'âlî bu küçük 'akla gerekmez
Zîrâ bu terâzü o kadar sıkleti çekmez

VII. Bend 3. Beyit

Çok mukbili gördüm ki güler içi kan ağlar
Handân görinen herkesi hurrem mi sanursın

Ali RâşidI. Bend 1. Beyit

Sâkî getir ol bâdeyi kim neş'e-resândır
Her katresi erbâb-ı dilin cânına cândır

V. Bend 2. Beyit

Âzâde-ser olmaz bu sitem-hânede kimse
Sehm-i gam u endîşe-i bârân-ı belâdan

I. Bend 8. Beyit

Mîzân-ı 'ukûle sığamaz hikmet-i Mevlâ
Bu sıkleti dağlar çekemez hayli girândır

XVII. Bend 4. Beyit

Handân olur ammâ içi pür-hûn-ı elemdir
Mesnedde olan mukbili hurrem mi sanursın

Ali Râşid Efendi'nin "Zerrât-ı cihân tîr-i kazâya hedef olmuş" (Râşid, 1299: 5) mısraı ile Ziyâ Paşa'nın Tercî-i Bend'indeki "Zerrât cümle tîr-i kazâya nişânedir" (Nazîf, 1925: 121) mısraının benzerliği de ilgi çekicidir.

Eserin muhtevasına bakıldığında dünyanın geçiciliği, zamandan şikâyet, Allah'ın varlığı gibi konular işlenmektedir. Bu konular işlenirken genellikle okuyucuya seslenme üslubu kullanılmaktadır.

O'na göre Allah'ın gizli nice hikmetleri vardır ve bunu görmek için dünyanın safa ve zevkinden geçmek gerekir. Hiçbir şârih veya vâsıf Allah'ı ve onun hikmetlerini açıklayamaz.

İdrâk idemez 'akl-ı beşer sırrını yâ Rab

Şerh eyleyemez vâsıfını bir şârih ü vâsıf (III/4)

İnsanların nefislerinin hoş isteklerinden vazgeçmelerini, adalet ile hükmetmelerini, ilim ve irfan sahibi olma yolunda çalışmalarını, bu dünyadaki asıl görevin aşk ve sevgide eser vermek olduğunu bilmelerini anlatır. Kalıcı olmanın sırrını şöyle açıklar:

Tâ haşre kadar yâd olunur merd-i sühan-ver

Dâ'im kalur ehl-i hünerin nâmı mu'ammer (VII/11)

Zaman, kendisinden şikâyet edilecek bir duruma gelmiştir. Çünkü dönemin şartları olumsuz yönde gelişmiş ve değişmiştir. Hakikatler yalan, cahiller âlim, gafiller ise kâmil olarak kabul edilmektedir.

Ehl-i hüner ü dânişi tahkîr idiyorlar

Hakkı bu zamân 'aksine tefsîr idiyorlar (V/6)

Râşid'e göre çarhın gidişi mestâneye hatta dîvâneye, erbâb-ı fenâ şu'le-i pervâneye, bî-çârelerin sînesi vîrâneye, merd-i hakîmin sözü dür-dâneye, erbâb-ı dilin derûnu peymâneye, âdâb-ı mahabbetde kusur eyleyen ahbâb bîgâneye, hikmete ve akla uymayan söz köhne bir efsâneye, bezm-i fenâ bir tehî hum-hâneye, hâme-i ta'riz kâkül-şiken-i dilber olan şâneye benzer. Sonunda şu soruyu sorar:

Bin şekle girer reng-i hayâlinde bekâ yok

Gerdûn bu garîb şekl ile âyâ neye benzer (X/10)

Eserinin sonunda kendisini şâ'ir-i şûrîde-edâ olarak kabul eden Râşid, bu şiirin erbâb-ı kalem tarafından hoş karşılanmasını umar.

Erbâb-ı kalemden umarız hüsn-i telakkî

Biz mu'tasım-ı dâmen-i 'avf-ı üdebâyız (XX/10)

Terkîb-i Bend³

mef'ûlü/mefâilü/mefâilü/feülün

[I. Bend s. 2]

- 1 Sâkî getir ol bâdeyi kim neş'e⁴-resândır
Her katresi erbâb-ı dilin cânına cândır
- 2 Sâkî yetiş imdâdına Allâh için olsun
Zîrâ feleğin gerdiş-i nâ-sâzı yamandır
- 3 Boş turmasun elden ele devr eylesün akdâh
Sahbâ getirin mest olayım ân bu ândır
- 4 Esrâr-ı hakîkât olamaz herkese rûşen
Hakkın nice hikmetleri vardır ki nihândır
- 5 Kâbil olamaz kâl ile takrîr-i serâ'ir
Erbâb-ı dilin söylediği başka lisândır

³ Çeviri yazı hazırlanırken tam transkripsiyon uygulanmamış, uzun ünlüler (^), ayın harfi (') ve hemze (') gösterilmiştir.

⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, bu kelimeyi “neşve” şeklinde kaydetmiştir. bk. Bursalı Mehmed Tâhir, (2000). *Osmânî mü'ellifleri C. II*. (Hazırlayanlar: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz). Ankara: Bizim Büro Yayınevi. 215.

- 6 Çeşm-i dil-i âgâha bu 'âlemde serâser
Esrâr-ı şu 'ûnât-ı İlâhîyye 'ayândır
- 7 Birdir mütegayyir olamaz asl-ı hakâyık
Yek tavr-ı bekâ olmayan ahvâl-i zamândır
- 8 Mîzân-ı 'ukûle sığamaz hikmet-i Mevlâ
Bu sıkleti dağlar çekemez hayli girândır
- 9 Varken sana temyîz gibi rehber-i vicdân
Vâdî-i dalâletde dolaşmak hezeyândır
- 10 Ref' oldı nikâb ser-te-ser ehadiyyet
Keşşâf-ı ezel perde-ber-endâz-ı gümândır
- 11 'İbretle bakın sun'-ı Hudâ-yı müte'âle
Hayrân olamaz mı bu temâşâ-yı kemâle⁵

[II. Bend s. 3]

- 1 Bir özge belâdır elem-i hançer-i 'âlem
Sabr-efgen olur sadme-i rûz-âver-i 'âlem
- 2 Zî-rûhsa hakikatde hatar-gâh-ı fenâdır
Sûretde müzeyyen görünen pister-i 'âlem
- 3 Dâğ-efgen olur sîne-i erbâb-ı kemâle
Devr ü revîş-i bü'l-'aceb-i mihver-i 'âlem
- 4 Bin dürlü 'acâyib getirir mehd-i zuhûra
Tek durduğı yok subh u mesâ mâder-i 'âlem
- 5 Besdir sana bu eldeki sermâye-i 'irfân
Nâdâna şeref virmedi sîm ü zer-i 'âlem
- 6 Birgün doğacak şems-i cihân-tâb-ı hakikat
Birdenbire bînâ olacak a'ver-i 'âlem
- 7 'Ummân-ı fenâ ka'rına dalmakdadır eşyâ
Yâ Rab ne geniş merci' imiş masdar-ı 'âlem
- 8 Lâ-büdd irişür gâyete her mebde'-i hâdis
Tenhâ kalacak bir gün ola kişver-i 'âlem
- 9 Birgün çözülür 'ukde-i cem'iyet-i eşyâ
Kalmaz ebedî mihr ü meh ü ahter-i 'âlem
- 10 Bir mest-i ser-efgende-i lâ-ya'kıla benzer
Seyrinde edâsında kad-i⁶ hod-ser-i 'âlem

⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, bu beyiti "Hayrân olur elbet bu temâşâ-yı kemâle" şeklinde kaydetmiştir. *bk.* Bursalı Mehmed Tâhir, *age.* 216.

- 11 'Âkil ana dirler ki alur gayrdan 'ibret
Ammâ ki gerek 'ibret için çeşm-i basiret

[III. Bend s. 4]

- 1 Yâ Rab olamaz kimse senin sırrına vâkıf
İdrâk idemez hikmetini hiç bir 'ârif
- 2 Mir'at-ı safâ-yı sıfatındır bütün eşyâ
Senden gelür eşyâya bu reng-i mütehâlif
- 3 Bürhân-ı bekâdır sana 'ulviyyet-i şânın
Zât u sıfatın vasf-ı kademde müterâdif
- 4 Yağma-ger-i hân-ı ni'amındır bütün 'âlem
Cûd u keremin arz u semâda müte'ârif
- 5 Nûr-ı nazarın mâye-i feyz-i ezelîdir
Nâm-ı keremin fâtihatü'l-hayr-ı 'avâtıf
- 6 Feyz ü ferî senden alır a'râz u cevâhir
Sensin yine sen menba'-ı envâr-ı letâyif
- 7 'Allâm-ı guyûbsun ki senin 'ilmine nisbet
Bir zerre değil zâhir olan 'ilm ü me'ârif
- 8 Fermânına râm oldu ne varsa yaradılış
Hâ'il olamaz hükmüne bir emr-i muhâlif
- 9 Evsâf-ı kemâl sende mükemmeldir İlâhî
Noksân u ziyâdet ana olmaz mütesâdif
- 10 İdrâk idemez 'akl-ı beşer sırrını yâ Rab
Şerh eyleyemez vasfını bir şârih ü vâsıf
- 11 Bâb-ı kereminden bizi dûr itme İlâhî
Olduksa da âlûde-i çirk-âb-ı menâfî

[IV. Bend s. 5]

- 1 Yok zerre nişânı feleğin mihr ü vefâdan
Ümmîd-i rehâ itme bu cellâd-ı kazâdan
- 2 Âzâde-ser olmaz bu sitem-hânedede kimse
Sehm-i gam u endîşe-i bârân-ı belâdan
- 3 Zerrât-ı cihân tîr-i kazâyâ hedef olmuş
Sâlim geçemez kimse bu pehnâ-yı fenâdan

⁶ Vezne uygun olması amacıyla "kadd-i" kelimesi "kad-i" şeklinde okunmuştur.

- 4 Mahlûkî bırak Hâlık'a tefviz-i umûr it
Ümmîdini kesme kerem ü lutf-ı Hudâ'dan
- 5 Sen kendini bil mebde'-i 'irfân sana sensin
Âgâh olasin birgün ola sırr-ı hafâdan
- 6 Nâz u sitem-i yâri çeker şevk ile 'âşık
İzhâr-ı şikâyet idemez cevri ü cefâdan
- 7 Tathîr-i zavâhir ile olma mütekayyid
Pâk itmeğe bak gönlünü evsâh-ı riyâdan
- 8 Vâsıl olamaz menzil-i maksûd-ı kemâle
Geçmezse kişi merhale-i fakr u gınâdan
- 9 Ben er diyemem râm olana müştehiyâta
Ayrı er isen meşgale-i nefsi ü hevâdan
- 10 Râhat yaşamış var mı bu zindân-ı belâda
Hiç var mı eser 'âlem-i fânide safâdan
- 11 Allâh'a sığın geç bu cihânın kederinden
Hıfz eylesün Allâh seni şerr ü zararından

[V. Bend s. 6]

- 1 Meftûn olamaz mı gönül ol cilve-i yâre
Çekdikçe o sîmîn teni tenhâda kenâre
- 2 Zülf-i siyehi safha-i ruhsârına inmiş
Gösterdi şebîn zulmetini nûr-ı nehâre
- 3 Vicdân gibi yokdur sana mîzân-ı hakikat
Hem-denki olamaz doğrusı bir şey bu 'âyâra
- 4 Âteş gibi etrâfa 'alev saçma mekîn ol
Saldırma bu hiddetle amân herkesi nâre
- 5 Yağma idiyor pertev-i feyz-i dili gaflet
Daldırma Hudâ 'aşkına şu hırsız dâra
- 6 Bir heykel-i bî-cân gibidir yerde dikilmiş
Ten-perveri teşbîh iderim seng-i mezâra
- 7 Mahkûm-ı kavânîn-i kazâdır bütün eşyâ
Fermân-ı kader böyle imiş yok buna çâre
- 8 Hâtır-şiken olma sana lâzım mı bu 'âdet
Urma o kadar şiddet ile her dil-i zâre

- 9 Her dem gelecek mi sana bu düşeş-i ikbâl
Aldanma bu oynak feleğin atdığı zara
- 10 Kim girdise bâzâr-ı fenâyâ zarar itmiş
Sermâye-i 'irfânı sebep oldu hasâra
- 11 Ehl-i hüner ü dânişi tahkîr idiyorlar
Hakkı bu zamân 'aksine tefsîr idiyorlar

[VI. Bend s. 7]

- 1 Her zerre birer cilve-geh-i sun '-ı Hudâ'dır
Her çehrede esrâr-ı Hudâ cilve-nümâdır
- 2 Kalbin uyanık olmalı gaflet beri dursun
Kim nûr-ı yakîn çeşm-i dile kuhl [ü] cilâdır
- 3 Düşdün ele sen kendini kurtarmayacaksan
Feryâdını dinler mi bu cellâd-ı kazâdır
- 4 Girdâbına kim düşdüse nâ-bûd olur elbet
Bu 'âlem-i mihnet-zede 'ummân-ı fenâdır
- 5 Nâdir bulunur yâr-i muvafık bu zamânda
Ağyâr ile ülfet ise bir özge belâdır
- 6 Tab'ında vefâ kalmadı ebnâ-yı zamânın
Da'vâ-yı muhabbet kurı bir nâm u edâdır
- 7 Nâkıs çekemez kâmilî kâmil ana düşmez
Erbâb-ı kemâlin sebep-i mahvı zekâdır
- 8 'İbretle bakan şûriş-i ahvâl-i cihâne
Hengâme-i mahşer dise elbette becâdır
- 9 Ta'bir-i hamîyyet ile lafz-ı medenîyyet
Parlak görünür şivede ammâ ki riyâdır
- 10 Râhat geçinür gam yimez erbâb-ı tevekkül
Bî-fâ'ide endîşelerin mahz-ı hatâdır
- 11 Tedbîr ü tekâpû ile ikbâl ele girmez
Lâkin yine bî-sa'y u 'amel mâl ele girmez

[VII. Bend s. 8]

- 1 Ebnâ-yı zamânın dili pür-derd ü elemdir
Zîrâ feleğin kâ'ide-i devri sitemdir
- 2 Bir yâd-ı hazîn andırıyor geçmişi şimdi
Mâzî denilen şey bize nisbetle 'ademdir

- 3 Her bir varak-ı kemteri bir nüsha-i 'ibret
Gerdûn ne 'aceb mekteb-i 'îrfân u hikemdir
- 4 Her ferd bulur bunda nasîb-i ezeli'sin
Bu hâk-i fenâ menşe'-i ahvâl-i ümemdir
- 5 Sâ'at gibi işler duramaz vakti şaşırılmaz
Çarhın duracak vakt-i hevel-nâki ne demdir
- 6 'İrfân u fazîlet şeref-i nev'-i beşerken
Şimdi bu şeref tâbi'-i dînâr u diremdir
- 7 Hâk-i kadem ol mâye-i aslîye nazar kıl
Gâfildir o kim mâ'il-i dârât u haşemdir
- 8 Nefse uyarak hakkı kabul itmeyen âdem
Bil sen ki anın rütbe-i mâhiyeti kemdir
- 9 Sermâye-i ta'n olsa da nâdâna hüner-ver
Nezd-i 'urefâda o pesendîde şiyemdir
- 10 Tahsîl-i kemâlâta çalış nâdire-dân ol
En başlu meziyyet sana âdâb-ı kalemdir
- 11 Tâ haşre kadar yâd olunur merd-i sühan-ver
Dâ'im kalur ehl-i hünerin nâmı mu'ammer

[VIII. Bend s. 9]

- 1 Tenden geçerek 'âlem-i ma'nâya sefer vir
İm'ân ile âsâr-ı tecellîye nazar vir
- 2 Dalma o kadar hâb-ı girâna ne bu gaflet
Çeşm-i dile feyz ü fer-i feryâd-ı seher vir
- 3 Vakf-ı nazar it hikmet-i âsar-ı vücûda
Sırr-ı ezele vâkıf isen gel de haber vir
- 4 Sakla güher-i râzı sadeh-hâne-i dilde
Ağyâr eline virme sakın sırrını ser vir
- 5 'Aks-i revîş-i çarh ile olma mütegayyir
'İrfân u mekânet ile etvârına fer vir
- 6 Pervâne-sıfat şem'-i şeb-ârâ-yı cemâle
Ser-tâ-be-kadem 'âşık isen cân u ciğer vir
- 7 Kürsîde gururlanma Hudâ çünkü Gayûr'dur
Vâ'iz ko riyâyı bize bir ders-i 'iber vir

- 8 Da'vâ-yı mücerredle pek uğraşmağa gelmez
Sıdkın var ise 'aşk u mahabbetde eser vir
- 9 Düşme feleğin dâmına bir noktada durma
Daldan dala gez tâ'ir-i tedbîrine per vir
- 10 Erbâb-ı hüner devha-i bâr-âvere benzer
Nahl-i edeb ol bâğ-ı fazîletde semer vir
- 11 Gayretle olur her ne olursa bu cihânda
Takdîr olunur zikr-i terakkî bu zamânda

[IX. Bend s. 10]

- 1 Bir dâne için dâma düşer mürğ-ı hevâyî
Bülbül çekiyor bir gül için derd-i nevâyî
- 2 Tesmîm idilür zehr-i havâdisle 'anâsır
Ta'lim idiyor hikmet-i tıb derde devâyî
- 3 Kürsîde okur hürmetin ammâ yine vâ'iz
Nefsinde mübâh 'add idiyor ahz-ı ribâyî
- 4 Zâhid arıyor gökde hilâl-i Ramazânı
Râsıd getirir pâyına ecrâm-ı semâyî
- 5 Göz var ki görür asgar-ı zerrât-ı nihânı
Göz var göremez azher-i âyât-ı Hudâ'yı
- 6 İnsân viriyor cânını nâmûsa mukâbil
Nâdân satıyor bir pula nâmûs u hayâtı
- 7 Gâfil bulunur râzı değil hükm-i kazâya
Kâmil bulunur kendi arar derd ü belâyı
- 8 'Âbid çekilüp secde-i Rahmân'a kapanmış
Mülhid tanımaz kıble-i minhâc-ı hüdâyî
- 9 Fâzıl yatıyor üstüne bir eski hasîrin
Câhil atıyor altına kemhâ-yı safâyı
- 10 Hâ'in dinilür nâsıh-ı hak-gûy-ı emîne
Şâyeste-i tasdîk olur akvâl-i mürâyî
- 11 Yâ Rab ne garîbdir bu temâşâ-yı tecellî
Bir hâl ile herkes mütecellî mütesellî

[X. Bend s.11]

- 1 Çarhın gidişi hâlet-i mestâneye benzer
Mestâne değil 'âdeta⁷ divâneye benzer

⁷ Bu kelime vezin gereği "'âdetâ" değil "'âdeta" şeklinde okunmuştur.

- 2 Ser-tâ-be-kadem şem'-i mahabbetde yanarlar
Erbâb-ı fenâ şu'le-i pervâneye benzer
- 3 Pîrâye-i gûş it sühan-ı hikmeti zîrâ
Her merd-i hakîmin sözi dür-dâneye benzer
- 4 Bin dürlü belâ nâzil olur ehl-i kemâle
Bî-çârelerin sînesi vîrâneye benzer
- 5 Erbâb-ı dilin dîde-i pür-hûn-ı derûnı
Her dem boşanur bir dolu peymâneye benzer
- 6 Âdâb-ı mahabbetde kusûr eyleyen ahbâb
Hem-bezm olıcak olsa da bîgâneye benzer
- 7 Bir söz ki değil hikmet ü 'akla mütevâfık
Hâyîde-edâ köhne bir efsâneye benzer
- 8 Hayfâ dökülüp kalmadı hiç bâde-i şevki
Bu bezm-i fenâ bir tehi⁸ hum-hâneye benzer
- 9 Ol hâme-i ta'rîz ki cessâs-ı hatâdır
Kâkül-şiken-i dilber olan şâneye benzer
- 10 Bin şekle girer reng-i hayâlinde bekâ yok
Gerdûn bu garîb şekl ile âyâ neye benzer
- 11 'Âdî görünür dîde-i nâdâna bu dünyâ
Her sûret-i pür-hikmeti şâyân-ı temâşâ

[XI. Bend s.12]

- 1 Erbâb-ı hevâ neş'e için bâde ararlar
Def'-i gamı keyfiyyet-i sahbâda ararlar
- 2 Tavr u harekâtında bekâ var mı sipihrin
'Ukbâda olan şeyleri dünyâda ararlar
- 3 Câmîd gibi cânsız durur erbâb-ı atâlet
Bî-sa'y u 'amel süfre-i âmâde ararlar
- 4 Anlar ki değil 'umk-ı nazar feyzine mâlik
Dürr ü güheri sâhil-i deryâda ararlar
- 5 Haysiyyet-i zâtiyye müsemâmâda aranmış
Kadr ü hüneri şöhret-i esmâda ararlar
- 6 Mahviyyet iken eşref-i 'unvân-ı meziyyet
Şân u şerefi rütbe-i bâlâda ararlar

⁸Bu kelime vezin gereği "tehi" değil "'tehi" şeklinde okunmuştur.

- 7 Âlûde-i evhâm olan erbâb-ı tasavvur
Mâhiyet-i eşyâyı heyûlâda ararlar
- 8 Mefkûd gibidir çeşm-i taharrîde basîret
Nûr-ı nazarı dîde-i a' mâda ararlar
- 9 Âsâr-ı fenâ ortada zâhir görünürken
İmkân-ı bekâ suret-i eşyâda ararlar
- 10 Sa'y itmeğe vâ-beste iken nakd-i ma'îşet
Sîm ü zeri keyfiyyet-i kimyâda ararlar
- 11 Her gözde birer başka nazar var mütebâyin
Her mes'elede fikr-i tehâllûf müte'âyin

[XII. Bend s. 13]

- 1 Evhâmdır 'akl-ı beşerin asl u esâsı
Bürhân-ı hakîkat olamaz zann u kıyâsı
- 2 Mümkün olamaz 'akl ile tağyîr-i tabî'at
Toplansa da bir yere cihânın 'ukalâsı
- 3 Hâmî-i hukûk olmak için cilve-ger olmuş
Her yerde mukaddes tutulan fikr-i siyâsî
- 4 Dünyâdaki erbâb-ı 'ukûl bir yere gelse
Bir noktada cem' eyleyemez meslek-i nâsı
- 5 Müdhiş görünür 'illet-i sevdâ-yı ta'assub
Bu hasteliğin hiç bulunmaz mı devâsı
- 6 Fuşş işleyenin fâhiş olur nefesine zulmü
Hakkın buna yokdur bilesin emr ü rızâsı
- 7 Mâhiyyet-i a' mâline nisbetle kişinin
Tertîb olunur 'adl ile mikdâr-ı cezâsı
- 8 'Ukbâyı gözet olma ser-üftâde-i minnet
Bir varlığa kim yok anın imkân-ı bekâsı
- 9 Sâkîsi ecel bâdesi zehr-âb-ı fenâdır
Bu mey-kedenin var mı 'aceb zevk ü safâsı
- 10 Terk it ta'amı bir kurı ekmek seni besler
Mâlin çok olur dağdağa-i derd ü belâsı
- 11 Doymaz mı gözün sende bulunmaz mı kanâ'at
Bu hirs ile dünyâda yanaşmaz sana râhat

[XIII. Bend s.14]

- 1 Bir mebde' -i aslıye döner cümle mebâdî
Tefsîr iderim işte sana sırr-ı ma'âdî
- 2 Bu 'aciz ile kâbil midir idrâk-i hakâyık
Tevfik-i Hudâ olmasa her dem bize hâdî
- 3 Dillerde gezer ise de 'unvân-ı mahabbet
Îfâ idecek var mı bugün resm-i vedâdî
- 4 Temyîz idecek fikr ü nazar yok da anınçün
Bir pula virirler güher-i sıdk u sedâdî
- 5 Bir başka usûl üzredir âheng-i 'umûmî
Ahkâm-ı zamândır bunun îcâdına bâdî
- 6 Âsâyiş ü emniyyet ararsan bulamazsın
Bin dürlü fiten kapladı âfâk-ı bilâdî
- 7 Zehr-âb-ı elemdir feleğin sundığı bâde
Bu bezm-i fenâda yok imiş neş'e-i şâdî
- 8 Hakkı unutup ziynet-i dünyâyâ taparlar
İfsâd idiyor tûl-i emel fikr-i 'ibâdî
- 9 Başka yola sapmış gider efkâr-ı zamâna
Doğru yol iken eğri sanur râh-ı reşâdî
- 10 Tefsîr olunur 'aksine ahkâm-ı 'adâlet
Tervîc idiyorlar 'alenen fikr-i fesâdî
- 11 Mebnâ-yı 'ilimdir bize kânûn-ı şerî'at
Meydânda durur işte bu bürhân-ı hakîkat

[XIV. Bend s.15]

- 1 Bu bezm-i fenâ doğrusı bir dâr-ı mihendir
Her kûşesi bir şu'le-geh-i nâr-ı fitendir
- 2 Sad-pâre ider sâgar-ı ser-şâr-ı safâyı
Gerdûn mu bu yâ muğbeçe-i şîşe-şikendir
- 3 Sâhil-res-i maksûd oluyor fikr-i taharrî
Tevfik-i Hudâ keştî-i tedbîre dümendir
- 4 Câh-ı şerefe döndüğü var çâh-ı belânın
Ammâ ki gönül mu'tekif-i beyt-i hazandır
- 5 Dânâ ile nâdân olamaz kâbil-i ülfet
Erbâb-ı hüner dîde-i nâdâna dikendir

- 6 Ehl-i hasedin çehresi her dem mütegayyir
Yârân-ı safâ zevk idiyor dâ'ima⁹ şendir
- 7 Söz olmalıdır hikmet-i efkâre mukârin
Mi'yâr-ı edeb sûret-i terkîb-i sühandır
- 8 Nefsinle savâş düşmen-i bed-hâhını râm it
Mağlûb-ı irâdât-ı hevâ zümre-i zendir
- 9 Dünyâda kalur topladığın mâl-ı firâvân
Kabre gelecek var ise bir parça kefendir
- 10 Ma'dûm oluruz yok bize imkân-ı selâmet
Bâkî kalacak var ise bir nâm-ı hasendir
- 11 Dünyâ bize mâl olmadı biz bunda garîbiz
Kahr-ı nazar-ı mevt-i sebük-pâya karîbiz

[XV. Bend s.16]

- 1 Bir zerre kadar feyz-i safâ var mı bu yerde
Sermâye-i ârâm u sükûn kalmadı serde
- 2 Bin dürlü hakâyık geçiyor pîş-i nazardan
Hâ'il olur idrâkimize gözdeki perde
- 3 Mîzân-ı hakîkat olamaz dîde-i zâhir
Nûr-ı ezeli olmalıdır kalb-i beşerde
- 4 Bir hayli uzundur bu bizim gitdiğimiz yol
Envâ'-ı metâ'ib bulunur tûl-i seferde
- 5 Meydâna dökülmüş nice ahvâl-i garîbe
Bir bir çıkıyor her ne ki gelmişse haberde
- 6 Zâhir oluyor suret-i eşyâda mü'essir
Meşhûd oluyor sun'-ı Hudâ nefis-i eserde
- 7 Tedbîr-i beşer olsa da hiç olmasa birdir
Elbette olur her ne ki var hükm-i kaderde
- 8 Hüsrânda kalur uykuya dalmış uyuyanlar
Taksîm olunur feyz-i Hudâ vakt-i seherde
- 9 Evhâm ile tağyîr olunur şîm-i hakîkat
Bin dürlü delâ'il duruyor pîş-i nazarda
- 10 Gözden boşanur menfezi yok başka derûnun
'Aşkın eseri zâhir olur dîde-i terde

⁹ Bu kelime vezin gereği "dâ'imâ" yerine "dâ'ima" okunmuştur.

- 11 Bak dîde-i 'ibretle bedî'ât-ı vücûda
Vâkıf olasin hikmet-i âsâr-ı şühûda

[XVI. Bend s. 17]

- 1 Birgün atacaklar seni de zîr-i zemîne
Ev halkı bütün başlayacak âh u enîne
- 2 Hâl u 'amelinden seni elbette sorarlar
Hüsrân sana buğz itmiş isen dîn-i mübîne
- 3 Meydânda durur 'urve-i vüskâ-yı şerî'at
İhlâs ile el uralı bu habl-i metîne
- 4 Yoldan çıkarır âdemi yârân-ı hevâyî
Gaflet ile bak düşmeyesin sû'-i karîne
- 5 Vâsıl olayım dersen eger menzil-i Hakka
Gitme reh-i nâ-reste-i şeytân-ı le'îme
- 6 İnsâf u 'adâlet ile hüküm itmeli hâkim
Rabt itmelidir hükmini bir re'y-i rezîne
- 7 Kalbinde uyandırmağa bak zikr-i Hudâ'yı
Nâ'il olasin meş'ale-i nûr-ı yakîne
- 8 Çarhın bize yağdırdığı mihnetlere karşı
Âhen gibi saht olmalı âdemdeki sîne
- 9 Mahzûn bulunur dâ'ima¹⁰ her merd-i dil-âgâh
Rahmetle bakar çeşm-i Hudâ kalb-i hazîne
- 10 Elbette bulur yaptığının mislini zâlim
Mazlûmların âhı çıkar 'arş-ı berîne
- 11 Tevfikini bahş it bize yâ hazret-i Allâh
Nûr-ı nazar-ı himmetini kıl bize hem-râh

[XVII. Bend s. 18]

- 1 Her bâde-keş-i bed-güheri Cem mi sanursın
Her dem içilen zehr-i gamı dem mi sanursın
- 2 Bundan yüce Hakkın nice 'âlemleri vardır
Bu 'âlem-i dîn-perveri 'âlem mi sanursın
- 3 Mikyâs olamaz sîretine sûreti şahsın
Her âdemi insân-ı mükerrerem mi sanursın

¹⁰Bu kelime vezin gereği “dâ'imâ” değil “dâ'ima” şeklinde okunmuştur.

- 4 Handân olur ammâ içi pür-hûn-ı elemdir
Mesnedde olan mukbili hurrem mi sanursın
- 5 Gel kûşe-i vahdetde safâ-yâb-ı huzûr ol
Bu kûşeyi siccîn-i cehennem mi sanursın
- 6 Lâ-yuhtî değilsen ne kadar olsa kemâlin
Her söylediğin sözleri mülhem mi sanursın
- 7 Ehl-i dil olur nâtk-ı esrâr-ı hakîkat
Kendin gibi sen herkesi ebkem mi sanursın
- 8 Bir akçeye bin kerre satar cevher-i dînin
Açgözlü olan hâ'ini Hâtem mi sanursın
- 9 Rûhu'l-kudüs-i hikmeti her tab' doğur[a]maz
Sen her zeni hem-rütbe-i Meryem mi sanursın
- 10 Gelmez mi 'aceb yâdına feryâd-ı kıyâmet
Bir günlük olan varlığı her dem mi sanursın
- 11 Elbette döner merci'-i aslîsine hâdis
Allâh kalur bes ki odur Hâlık u Vâris

[XVIII. Bend s. 19]

- 1 Bu muğber-i vîrân-ı fenâ reh-güzerimdir
Zîrâ ki benim mebde'-i seyr ü seferimdir
- 2 Evvel gücenirdim feleğe şimdi gücenmem
Bildim ki ne gelse bana hüküm-i kaderimdir
- 3 Pinhân olamaz mekmen-i dilde eser-i 'aşk
Keşşâf-ı hafâyâ-yı derûn çeşm-i terimdir
- 4 Ben olmadım ahvâl-i perîşânıma bâ'is
Bunlar bana mîrâs-ı kadîm-i pederimdir
- 5 Bülbül gibi feryâd ile takrîre ne hâcet
Esrâr-ı dili fâş iden âh-ı seherimdir
- 6 İm'ân ile her dem bakarım nüsha-i kevne
Her bir varakı meşhed-i fikr ü nazarımdır
- 7 Ol bâde ki câm-ı feleği âteşin eyler
Bir katre-i seyyâle-i hûn-ı ciğerimdir
- 8 Bî-çâre gönül bir gün ola şâd olacak mı
Hengâme-i ye'sim bu tükenmez kederimdir
- 9 Kahrın çekerim fâsılasızın bu sipihrin
Çarhın bana bu zulmi cezâ-yı hünerimdir

- 10 Allâh'a dayandım o bana merhamet eyler
Bu 'azm-i kavî bâdî-i fevz ü zaferimdir
- 11 Kuldan ne gelür hazret-i Mevlâ'yı penâh it
'İbret ile âsârına bir kerre nigâh it

[XIX. Bend s. 20]

- 1 Gayret dinilür sînedede bir saf-derimiz var
İklîm-i gamı feth edecek 'askerimiz var
- 2 Meftûn değiliz biz mey-i ikbâline dehrin
Endîşe-i minnet çekemez bir serimiz var
- 3 Dil-teşnelere câm-ı mahabbet sunarız biz
Bu mey-kedede bâde-i cân-perverimiz var
- 4 Fevâre-i dil hazm idemez âb-ı sirişki
Bir ân kurumaz dîde-i her-dem-terimiz var
- 5 Nâbit olamaz nahl-i emel bâğ-ı fenâda
Ammâ ki bizim devha-i bâr-âverimiz var
- 6 Çıkdık sefer-i kişver-i a'yân-ı vücûda
İhlâs u tevekkül gibi zâd u zerimiz var
- 7 Çalsun başına çarh-ı felek mansıb u câhı
Bizim kerem-i Hak'da mükemmel yerimiz var
- 8 Besdir bize feyz ü şeref-i dîn-i Muhammed
'Arab u 'Acem'in serveri peygamberimiz var
- 9 Şeh-râh-ı rızâdan gideriz menzil-i Hakka
İmân gibi dillerde bizim rehberimiz var
- 10 Fâsık değiliz reh-rev-i minhâc-ı salâhız
Bu yolda bizim 'ârif-i bi'llâh erimiz var
- 11 تا لله لقد نماز من اختار رضاه
باق هو والهاالك حلكن سواه¹¹

[XX. Bend s. 21]

- 1 Bizler hele ser-dâde-i şemşîr-i kazâyız
Zîrâ ki rızâ bâbına düşmüş fukarâyız
- 2 Atdı bizi sultân-ı kader hâk-i fenâyâ
Andan beri âzürde-dil-i derd ü belâyız

¹¹ Allah'a yemin olsun ki O'nun (Allah'ın) rızasını seçen (tercih eden) kazanmıştır. O bâkîdir, O'ndan başka ne varsa yok olacaktır.

- 3 Olduksa da müstağrak-ı deryâ-yı ma'âsî
Münker değiliz kâ'il-i tevhd-i Hudâ'yız
- 4 Çekdik eli bu 'âlem-i pür-zerk ü riyâdan
Biz mu'tekif-i dergeh-i teslîm ü rızâyız
- 5 Mest-i mey-i zevki değiliz bezm-i fenânın
Biz teşne-dil-i neş'e-i ikbâl-i bekâyız
- 6 Makbûl olacak bir 'amel-i sâlihimiz yok
Her lahzada fermân-ber-i şeytân u hevâyız
- 7 Hâ'il olur idrâkimize perde-i gaflet
Çünki beşeriz mürtekib-i sehv ü hatâyız
- 8 Endîşe-i firkat bizi bir dem salıvirmez
Dîvâne-sıfat nâle-keş-i subh u mesâyız
- 9 İtdikse de inşâd bu terkîb-i bedî'i
Râşid yine biz şâ'ir-i şûrîde-edâyız
- 10 Erbâb-ı kalemden umarız hüsn-i telakkî
Biz mu'tasım-ı dâmen-i 'afv-ı üdebâyız
- 11 Depretmem ayağı ser-i mû bâb-ı rızâdan
Bir zerre-i hâkim kaçamam feyz-i ziyâdan

Kaynaklar

- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı - Karşılaştırmalı Metin I-II*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Alptekin, L. (2013). "Bağdatlı Rûhî'nin Terkîb-Bendi'ne Yazılmış Bir Nazire: XVIII. Yüzyıl Şairi Berberzâde Mehmed Zihnî'nin Terkîb-Bendi", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*. 8/13. Ankara. 439-454.
- Bursalı Mehmed Tâhir (2000). *Osmânlı Mü'ellifleri* (Hazırlayanlar: Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz). Ankara: Bizim Büro Yayinevi.
- Gülhan, A. (2010). "Levhî ve Bağdatlı Rûhî'nin Terkib-bend'ine Naziresi", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2. İstanbul. 61-78.
- İnal, İ. M. K. (2002). *Son Asır Türk Şâirleri* (Hazırlayan: İbrahim Baştuğ). Ankara: AKM Yayınları.
- Nazîf, S. (1925). *Külliyât-ı Ziyâ Paşa-Nazm Kısmı*. İstanbul: Yeni Matbaa.

Râşid, A. (1299). *Terkib-i Bend*. Hanya: Mekâtib-i İslâmiye Matbaası.

Râşid, A. (1307). *Safâ'u'l-kulûb*. İstanbul: Mihrân Matbaası.

Râşid, A. (1312). *Nümûne-i Hikmet*. Trabzon: Vilâyet Matbaası.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon (1305).

Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon (1309).

Sevgi, A. (1992-1993). "Giritli Şairler", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*. 7-8. Konya. 33-51.

Tuman, M. N. (2001). *Tuhfe-i Nâilî* (Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı). Ankara: Bizim Büro Yayınları.

ON YEDİNCİ YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN AHMEDÎ ve ESERLERİ*

Ahmet TOPAL**

Geliş Tarihi : 17.11.2016

Kabul Tarihi: 27.12.2016

Öz

Ahmedî, 17. yüzyıl şairlerindedir. İshak Hocası Ahmed Efendi adıyla şöhret bulmuş, Acem Ahmed Efendi diye de anılmıştır. Ünlü mutasavvıflardan Niyazî-i Mısri'ye intisap etmiş, onun halifelerinden olmuştur. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Felsefe, astronomi, mantık, tefsir gibi ilim dallarıyla ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde Hacı mahlasını kullanmıştır. Edebî alandaki kudretini *Vahdetnâme* adlı mesnevisiyle göstermiştir.

Bu makalede şairin hayatı ve tespit edilebilen eserleri hakkında bilgi verilerek edebî kişiliği değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, İshak Hocası Ahmed Efendi, Vahdetnâme

SEVENTEENTH CENTURY DIVAN POET AHMEDÎ AND HIS WORKS

Abstract

Ahmedî is one of seventeenth century poets. He is known as İshak's Hodha Ahmed Efendi and appealed Ahmed Efendi. He initiated to famous mystic Niyazî-i Mısri and became one of his caliphs. He teaches in different madrasa. He wrote many books in Arabic, Persian and Turkish about different science such as philosophy, astronomy, logic and hermeneutic. He used Ahmedî pseudonym in Turkish and Hacı in Persian works. He showed his real ability in literature with his mesnevi *Vahdetnâme*.

In this study we gave information about the poet's literary character and his works which can be confirmed by us.

Key Words: Classical Turkish Poetry, İshak's Hodha Ahmed Efendi, Vahdetnâme

17. asır Osmanlı Devleti'nin sosyoekonomik durumundaki birçok olumsuzluğun aksine, önceki asırlarda tekâmül ettiği güçlü gelenek sayesinde şiirde gelişimin devam ettiği bir yüzyıldır. Bu dönemde önceki klasik tarzı devam ettiren şair ve yazarların yanında Hikemî üslup, Sebki Hindî ve mahallîlik gibi farklı anlatım tarzlarını deneyen ve bu alanlarda eserler veren sanatçılar da görülmektedir. Bahtî (ö. 1617), Kafzade Faizi (ö. 1622), Azmizade Haleti (ö. 1631), Nevîzade Atayî (ö. 1635) İsmail Rüşuhî Efendi (ö. 1631), Nefî (ö. 1635), Şeyhülislam

* Bu makale, *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tahmet@atauni.edu.tr

Yahya (ö. 1644), Şeyhülislam Bahayî (ö. 1635), Fehim-i Kadim (ö. 1648), Nailî-i Kadim (ö. 1666), Neşatî (ö. 1674), Nabî (ö. 1712), Sabit (ö. 1712) gibi güçlü şair ve yazarların yetiştiği bu dönemde beş yüze yakın sanatçının yaşadığı bildirilmektedir.¹ Bu asırda yetişen şairlerden biri de Ahmedî'dir.

I. Hayatı

Şairin adı Şemseddin Ahmed'dir. Aydın Güzelhisar yakınlarındaki Sobuca isimli köyde dünyaya gelmiştir.² Bu köyün sakinlerinden Hayreddin Efendi'nin oğludur.³ Künyesi Ahmed b. Hayreddin el-Güzelhisarî er-Rumî el-Hanefî olarak kaydedilmiştir.⁴ Şairin doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 1100-1108/M 1688-1697 seneleri arasında kaleme aldığı *Vahdetnâme* adlı eserindeki;

Ayağum aldı elli yaş benim

Lerze-nâk oldu dest ü pâ vü tenüm⁵

beytinde elli yaşında olduğu bildirildiğine göre şairin 1048-1049/M 1639-1640 ile 1056-1057/M 1647-1648 seneleri arasında doğmuş olması muhtemeldir.⁶

İlk tahsilini babası Hayreddin Efendi'den alan Ahmedî, genç yaşında bir müddet Diyarbakır ve Irak taraflarında kaldıktan sonra⁷ Şirvan'a gitmiş, burada beş yıl boyunca Hoca Nimetullahzade'den ilim tahsil etmiş⁸ ve icazet almıştır.⁹ Şair Irak'ta geçirdiği yıllar nedeniyle

¹ Ali Fuat Bilkan, "XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış* (Editör: M. Kayahan Özgül), Ankara 2013, s. 198-199.

² İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân*, Bursa 1302, s. 411; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, I-III ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Ankara, 2009, s. 232; Reşat Öngören, "İshak Hocası", *DİA*, XXII, 533; Halit Karatay, *Hattat Divan Şairleri*, Ankara 2008, s. 90; Hasan Enüşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî (Edeb-i Fârisî der-Anatoli ve Balkan)*, Tahran 1383, s. 35. Bazı kaynaklarda şairin doğum yeri Menteşe (Pervin Çapan, *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî*, Ankara 2005, s. 79; Adnan İnce, *Tezkiretü 'ş-su'arâ, Sâlim Efendi*, Ankara 2005, s. 198; Habib, *Hatt u Hattâtân*, İstanbul, 1302, s. 97-98) ve Germiyan olarak gösterilmiştir. (Mehmet Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâ'ili, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001, I, 20) Nihal Atsız, "İshak Hocası veya Ahmed Rızaî" maddesinde özellikle şairin adı, doğum yeri ve mahlası ile ilgili hatalı bilgiler vermektedir. Atsız, şairin asıl adının Ahmed Rızaî, doğum yerinin ise Menemen'e bağlı Güzelhisar köyü olduğunu belirtir. (Nihal Atsız, "İshak Hocası veya Ahmed Rızaî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, C. XX, s. 232) Yazar herhâlde, manzum eserlerinde Rızaî mahlasını kullanan İshak bin Tokadî ile Ahmed Efendi'yi karıştırmıştır. Zira Rızaî'ye ait *Nazmu'l-Le'âlî* adlı eserin serlevhasında yer alan bilgide Rızaî'den "İshak Hocası" şeklinde bahsedilmektedir. (Rızaî, *Manzûmetü'l-Le'âlî*, İstanbul 1268, s. 3) Her halde Atsız'ın bu maddesinden hareketle *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* adlı eserde de şairin *Ahmed Rızaî* olarak da bilindiği ifade edilmiştir. (Salim Ayduz, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. I, s. 119) İshak bin Tokadî hakkında geniş bilgi için bk. Bayram Özfırat, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-ulûm, Nazmu'l-le'âlî ve Manzûme-i Keydânî adlı Mesnevileri*, (İnceleme-metin), SÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2006.

³ Şeyhi Mehmed Efendi, *Şakâyık-ı Numâniyye ve Zeylleri, Vakâyü'l-Fuzalâ*, (haz. Abdulkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 301; Enüşe, *age.*, s. 35. *Tuhfe-i Nâ'ili*'de Hayreddin Efendi'nin Germiyanlı olduğu kaydedilmektedir. (Mehmet Nail Tuman, *age.*, C. I, s. 20)

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Arifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, İstanbul 1951, C. I, s. 168.

⁵ Ahmet Topal, *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s. 420.

⁶ Bu beyitten hareketle ve şairin adı geçen eserini 1100-1102/M 1689-1691 tarihleri arasında yazdığına yönelik bir tespite istinaden şairin 1050-1052/M 1640-1642 tarihleri arasında doğmuş olabileceği de söylenmiştir (Nesrin Sofuoğlu, *İshak Hocası Ahmed, Vahdetnâme-i Âlem-Engîz İnceleme-Metin*, DÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012, s. 18).

⁷ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. I, s. 294.

⁸ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232.

sonraki dönemlerde “Acem Ahmed Efendi” diye anılmıştır.¹⁰ Şairin bu dönemde kendisini oldukça iyi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Mehmed Siraceddin, Ahmedî’nin, döneminde revaçta olan ilimleri tahsil ettiğini belirterek, onu özellikle ilm-i hikmette (felsefe) asrın Farabîsi ve ilm-i heyette (astronomi) İbn-i Sinası şeklinde nitелеmektedir.¹¹ Irak’ta geçirdiği yıllardan sonra Bursa’ya gelen şair, burada Sultan III. Mehmed’in musahiplerinden İshak Efendi’ye hocalık yapmış, bu nedenle “İshak Hocası” sanıyla tanınmıştır.¹² Başka bir rivayete göre ise şair İshak Efendi’nin oğluna hocalık yaptığı için bu ismi almıştır.¹³

Bursa’da bulunduğu dönemde hüsn-i hat sanatına ilgi duyan Ahmedî, sülüs ve nesih yazı çeşitlerini Nefeszade Seyyid İsmail Efendi (ö. 1679)’den meşk etmiştir.¹⁴ Bu dönemde her ramazan ayında nesih hatla bir mushaf yazarak Bursa’daki selatin camilerine vakfettiği rivayet edilmektedir.¹⁵ Talik, tevki ve siyakat gibi hüsn-i hat çeşitlerinde de mahir olduğundan Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa’ya tezkireci olmuştur.¹⁶ Ahmed Efendi’nin, Fazıl Ahmed Paşa’nın babası Sadrazam Mehmed Paşa’nın tezkireciliğini yaptığı da rivayet edilmektedir.¹⁷

İshak Hocası Ahmed Efendi, Bursa’da müderrislik yaparken Halvetî tarikatı şeyhlerinden Niyazî-i Mısırî (ö. 1694) ile tanışmış ve ona intisab etmiştir. Ahmedî, başlangıçta Niyazî-i Mısırî’ye intisab etmekte, halkın dedikodusundan çekinerek tereddüt etmiş; İbrahim Rakım Efendi’nin bildirdiğine göre, bir gün Niyazî-i Mısırî’nin “Ya Rab iki Ahmed’den birisiyle kulunu teyid et!” diye dua ettiğinden haberdar olunca müteessir olmuş ve kendisine intisab etmiştir.¹⁸ İbrahim Rakım Efendi bu olayı şu şekilde anlatır: *Ve dahi Hazret-i Rasûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem ve şefîc-i ümem sallâlahu te’âlâ ‘aleyhi ves-sellem Hazretleri evâ’il-i bi’setlerinde Rabb-i müte’âl celle celâluh Hazretleri dergâhından dîn-i mübînî ki şeri’at-i mutahharadır ‘Ömerynin biri ile takviye ve mazarrat ricasında olub du’âları makbul ve Hazret-i ‘adalet me’âb ‘Ömer ibn-i Hattâb razıyallahu te’âlâ ‘anhu Hazretleri islâm ile ümmet-i erba’îne vâsil ve anlar yüzünden bu kadar âsâr-ı ‘azîme hasıl olduğu gibi ben kara yüzli Mısırî dahi Hudâ-yı mucibü’-d-da’vât bârigâh-ı bi iştibâhından hâlâ bu şehri-i Burusa’da rûkn-i rakîn ve tarz u tavırları makbûl u güzîn iki Ahmed Efendi ki vardır biri fahrü’l-müderrisînü’l-kirâm*

⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232; Enüşe, *age.*, s. 35; TDEA, C. I, s. 61.

¹⁰ Çapan, *age.*, s. 78; İnce, *age.*, s. 198.

¹¹ Mehmed Siraceddin, *Mecma’ü’ş-Şuarâ*, İstanbul 1325, s. 113.

¹² İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412; Çapan, *age.*, s. 78; İnce, *age.*, s. 198; Öngören, *agm.*, s. 533; Habîb, *age.*, s. 97-98; Karatay, *age.*, s. 90; Şeyhi Mehmed Efendi, İshak Efendi’nin Sadrazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa’nın nedimlerinden olduğunu belirtir (Şeyhî Mehmed Efendi, *age.*, s. 301)

¹³ Enüşe, *age.*, s. 35; TDEA, C. I, s. 61.

¹⁴ Habîb, *age.*, s. 97-98; Karatay, *age.*, s. 90.

¹⁵ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 419; Öngören, *agm.*, s. 533.

¹⁶ Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i Hattatîn*, İstanbul 1928, s. 96; Karatay, *age.*, s. 90.

¹⁷ Mehmed Siraceddin, *age.*, s. 113.

¹⁸ Mustafa Aşkar, *Niyazî-i Mısırî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 2004, s. 221; Mustafa Kara, *Niyazî-i Mısırî*, Ankara 1994, s. 40.

*İshak Hâcesi dinmekle ma'rûf Ahmed Efendidir ve biri yine fahrü'l-müderrişînü'l-izâm Gaznevî Ahmed Efendidir. Bu ikiden birini takviye-i tarîkat ve temşîye-i âyîn-i evliyâ râh-ı hidâyet için isterim deyu nice defa taleb ü ricâ-yı manevîde olduklarından sonra bu taleb-i ilhâmîleri zîb-i mesâmi' ahbâb olub esâtize-i 'asrın efdal ü a'lemi musevvid menâkıb bendelerinin üstâz ve'l-eşrâdı mefharü'l-mü'ellifin ve kıdvetü'l-musannifin mümâ ileyh faziletli İshak Hâcesi Ahmed Efendi merhumun dahi bu husûs gûş-zedleri oldukda Hazret-i şeyhin bendegân u dostânından bir mu'temed zât-ı şerifin delâleti ile hakîpâyîlerin ziyarete 'âzim ve âsîtanelerinde hücre-i seniyyelerine vâsıl u dâhil olduklarında destmâllerin kendü gerdelerine ta'lik ve iki avucun bir idüp ve sağ eli ile tût-ı pîşgâhlarında sultânım Hazretleri bu Ahmed kulunuz efendimin kemter-i 'abd-i derem-i harîdesidir. Misilli edâ-i hulûs-i nişân ile dest-i meyâmın pirâmenlerine rûmâl olmuşlar*¹⁹

Raşid Tarihi'nin bildirdiğine göre Ahmedî'nin hocalığını yaptığı İshak Efendi, padişaha oldukça yakın olduğundan döneminde sözü geçen biri idi. Bu nedenle devrin sadrazamı Kara İbrahim Paşa (ö. 1687) kendisine kin tutmuştu. Sürgün ettirilmesi için fırsat gözetiyordu. Nihayet memuren Mısır'a gitmesine irade çıkarıldı. İshak Efendi yolculuğa tahammül edemediği için Eskişehir'de hastalanıp geri döndü. Kurnaz sadrazam kendisine hürmet ve muhabbetini bildiren mektuplar yazıyordu. Fakat aynı zamanda padişaha da İshak Efendi İstanbul'da ocak halkıyla ittifak etmiş, sizi hal' ettirecek diye tezviratta bulundu. Rodos'a sürüldü. Daha sonra yeni iftiralar atılarak 1095/M 1683-1684 yılında katletti.²⁰ Ahmedî hamisinin felaketinden sonra Bursa'da müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Şair önce 1098/M 1686 tarihinde İshak Paşa müderrisliğine tayin edilmiştir.²¹ Daha sonra Köprülüzade Mustafa Paşa (ö. 1691) sadrazam olunca Ahmedî'yi 1100/M 1688-1689 senesinde Bıçakçızade Mustafa Efendi yerine Gazi Hudavendigâr medresesine müderris tayin etmiştir.²² Köprülüzade Mustafa

¹⁹ Kamil Beki, *İbrahim Râkım Efendi, Vâkı'ât-ı Niyazî-i Mısırî, İnceleme-Metin*, UÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1997, s. 63. Genel kanı Ahmedî'nin Ahmed Gazzî'den önce Niyazî-i Mısırî'ye halife olduğu yönündedir (bk. Kara, *age.*, s. 40-41; Aşkar, *age.*, s. 221) Ahmed Gazzî'nin daha önce Niyazî-i Mısırî'ye halife olduğu ve Ahmedî'nin bundan rahatsızlık duyduğu şeklinde bir rivayet de söz konusu edilmiştir. Gazzizade Abdullatif'in *Menâkıb-ı Gazzî* adlı eserinde Mısırî'nin halifelerinden Rakım Efendi'den rivayet edildiğine göre; *Mısırî - Gazzî hilafet meclisini İshak Hocası Ahmed Efendi duyduğunda o gün akşamla yatsı arasında Mısırî dergâhına varıp: "Aman efendim, bu Ahmed senin aşkını kabul eylemez. Ben de sana âşığım ama bu ana kadar izhar edemedim. İhsan eyle veraset-i kâmileyi bu kuluna ver" diye ağlayarak ayaklarına kapanıp yalvarınca Mısırî şöyle cevap verdi: "Ahmed Efendi, olan oldu ve veraset kâmilin verildi, değişiklik mümkün değildir, nasib Ahmed Gazzî Efendinin imiş. Bizim elimizde bir şey yoktur. Bizde olan emanet-i kübrayı sahibi Gazzî'ye ihsan eyledi. Ama sen de me'yus olma, daima manevî velayete biraz seni de irşad edelim" deyip İshak Hocası Ahmed Efendi'ye dahi telkin-i zikir buyurup zümre-i bendegân divanına kayıt eylediler. Hamdi Tekeli, Ahmed Gazzî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, UÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1991, s. 31; İhrâmcızade İsmail Hakkı Altuntaş, *Niyazî-i Mısırî, Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, 2010, s. 73.

²⁰ Ali Canip Yöntem, "Onikinci Asrın Meşhur Simalarından: İshak Hocası Ahmed Efendi", *Yasin Aras, Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Makaleleri*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1999, s. 69.

²¹ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412. *Vakâyü'l-Fuzalâ*'da bu tarih 1093/1681 olarak kayıtlıdır. (Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, s. 301)

²² İsmail Belig, *Güldeste*, s. 412; Karatay, *age.*, s. 90.

Paşa, Ahmedî'yi İstanbul'a davet etmiş ve Anadolu muhasebecisi göreviyle Belgrad seferine de götürmüştür.²³ Sadrazamın seferde vefat etmesi üzerine Ahmedî, 1102/M 1691 yılında tekrar Bursa'ya dönmüştür.²⁴ Bursa'ya döndükten sonra Yıldırım, İshak Paşa, Hudavendigar ve Muradiye medreselerinde müderrislik yapan Ahmedî, Rebiülevvel 1103'te (Aralık 1691) mûsile-i sahn, 1107/M 1696'da sahn müderrisi olmuş;²⁵ ardından 1115 Cemaziyelevvelinde (Ekim/Kasım 1703) Fenarizade Seyyid İbrahim Efendi yerine Muradiye Medresesi'ne tayin olunmuştur.²⁶

Ahmedî, Bursa'ya döndükten sonra ömrünün kalan kısmını burada müderrislik yaparak geçirmiştir. Kaynakların çoğunun bildirdiğine göre, Ahmedî 1120/M 1708 senesinde II. Murad Han medresesi müderrisi iken vefat etmiştir.²⁷ Bursalı İsmail Belig, şairin ölüm tarihini gün ve ay belirterek 10 Şaban 1120 (25 Ekim 1708) olarak göstermektedir.²⁸ Salim Efendi tezkiresinde şairin öldüğü yıl, *sene bin yüz yigirmi iki hilalinde...*²⁹ ifadesiyle 1122/M 1710-1711 olarak gösterilmektedir ki bu bilgi diğer kaynaklarca desteklenmemektedir. *Kâfile-i Şu'arâ*'da ise şairin ölüm tarihi sehven 1220/M 1805-1806 olarak gösterilmiştir.³⁰

Ahmedî, vefatından sonra Sarban Şeyh Mehmed (Deveciler) mezarlığında Karaçelebizade Abdulaziz Efendi'nin kabri yanına defnedilmiştir.³¹

Ahmedî'nin ölümüne Huldî tarih düşürmüştür:

Hâce-i 'âlemiyân Ahmed Efendi kim anuñ

Derkden 'âciz idi rütbe-i 'ilmin evhâm

'İlm-i hikmetde nazîri yoğidi dünyâda

Bû 'Alî olsa zamânında olurdu kem-nâm

Dest-i endîşesi hey'etde tasarruf itse

Gûy-ı çevgâna dönerdi kürre-i heft-ecrâm

Niceler meclis-i dersinde çerâğ oldu anuñ

Eylesün kabrini pür-nûr Hudâ-yı 'allâm

²³ Çapan, *age.*, s. 78; İnce, *age.*, s. 198; Yöntem, *age.*, s. 69.

²⁴ Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, s. 301; Öngören, *agm.*, s. 533.

²⁵ Şeyhi Mehmed Efendi, *age.*, s. 301; Öngören, *agm.*, s. 533.

²⁶ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 413; İnce, *age.*, s. 199; Karatay, *age.*, s. 90.

²⁷ İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1999, s. 5; a.mlf., *Güldeste*, s. 413; Habîb, *age.*, s. 98; Mehmet Nail Tuman, *age.*, C. II, s. 1142; Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232; Osmanzade Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul 2006, C. V, s. 122; Öngören, *age.*, s. 533; Karatay, *age.*, s. 90; Aşkar, *age.*, s. 221; Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûzu, İnceleme-Metin*, Burdur 2001, s. 25.

²⁸ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 413.

²⁹ İnce, *age.*, s. 199.

³⁰ Mehmed Tevfik (Çaylak), *Kâfile-i Şu'arâ*, İstanbul 1290, s. 51.

³¹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, s. 232; Öngören, *agm.*, s. 533.

Huldiyâ gûş idicek fevtini târîh didim
 Eyleye medrese-i cennet-i ‘ulyâda makâm (1120)
 ايليه مدرسة جنت علياده مقام³²

Beliğ de şairin ölümüne tarihler düşürmüştür.

Çeşm-i devrân hazret-i Hâce Efendi gitdi hayf
 Görmemişdür ‘ilm ü fazlile müdekkik fâzılı

Yoğidi bir nâ-şenîde fen ki ma’lûmı değül
 Genc idi kâlâ-yı ‘ilm ü dânişe gûyâ dili

Hall iderdi şübhesiz elbet benân-ı fikreti
 Her ne denlü sâ’ilün muğlak olursa müşkili

Dikkate hâcet komazdı fehme bir kerre anar
 Zihnine mahsûs idi derk eylemek ‘akl-ı külli

Cilve-gâh-ı rûh-ı pâki cennet-i a’lâ olub
 Şâne olsun zülf-i hûr-ı ‘îne ya Rabbî eli

Rihletini gûş iden didi mücevher târîhin
 Gülşen-i firdevs ide Hâce ilâhî menzili
 كلشن فردوس ايده خواجه الهى منزلى (1120)

Diger

Harf-ı cevher-dâr ile hâtif didi târîhini
 Eyleye Ahmed Efendi ravza-ı ‘Adn’i makâm (1120)
 ايليه احمد افندى روضة عدنى مقام³³

Ahmedî’nin ölümüne tarih düşürenler arasında Vâkıf mahlasıyla şiirler yazan oğlu Mahmud Efendi de yer almaktadır:

Ref’ idüb iki elim fevtine didim târîh
 Vâlidim Hâce Efendi ide ‘Adn’i menzil (1120)
 والدم خواجه افندى ايده عدنى منزل³⁴

Kaynaklarda şairin Mahmud ve Muhammed adlarında iki oğlundan bahsedilmektedir. Divan şairleri arasında yer alan ve Vâkıf mahlasını kullanan Mahmud Efendi³⁵ ilköğrenimini

³² İsmail Beliğ, *Güldeste*, s. 414-415.

³³ İsmail Beliğ, *Güldeste*, s. 414-415.

³⁴ İsmail Beliğ, *Güldeste*, s. 415.

babasından tahsil etmiş, Bursa'da çeşitli medreselerde görev yaptıktan sonra Sultan Orhan Medrese'sinde müderris iken 1137/M 1724-1725 senesinde vefat etmiştir.³⁶ Vakıf'ın, döneminde babasına nisbetle Hâcezade Efendi adıyla meşhur olduğu bildirilmektedir.³⁷

Mahmud Efendi'nin kardeşi Muhammed Efendi de ilk tahsilini babasından almıştır. Derviş meşrep biri olarak bilinen Muhammed Efendi çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1173/M 1759-1760 senesinde vefat etmiştir. Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin'in *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefâyât-ı Urefâ* adlı eserinde bildirildiğine göre Muhammed Efendi'nin kabri Deveciler Kabristan'ında ağabeyi Mahmud Efendi ve babası Ahmed Efendi'nin kabri yakınlarındadır.³⁸ Yine aynı eserde Bursa'nın ileri gelenlerinden Cizyedarzade Hüseyin Efendi'nin oğlu Mahmud Efendi'nin Ahmedî'nin torunu olduğu belirtilmektedir.³⁹ 1208/M 1793-1794 senesinde vefat eden Cizyedarzade Mahmud Efendi'nin oğlu Halep Mollası Ahmed Bahaeddin Efendi'nin⁴⁰ de mürettep münşeatında ve sair eserlerinde İshak Hocası diye imza attığı ve bununla iftihar ettiği belirtilmektedir.⁴¹

II. ESERLERİ

II.1. Mensur Eserleri

II.1.1. Risâle fi'l-'Amel bi'r-Rub'i'l-Mukantarât (Risâle-i İrtifâ)

İshak Efendi adına yazıldığı için *İshakiyye* olarak da bilinen eser ilm-i heyet (astronomi) ile ilgilidir. Türkçe yazılan eser, bir mukaddimeden sonra on yedi bab ve hatimeden meydana

³⁵ Safayî Tezkiresi'nde "Vakıf" başlığı altında Mahmud Efendi'nin ismi Mehmed olarak anılmıştır: *Nâmü Mehmed'dir. Mahrûsa-ı Burûsa'dan zuhûr etmiştir. 'Asrının yegânesi ve dehrin ferzanesi 'allâme-i cihân edib-i devrân İshak Hâcesi ve 'Acem Ahmed Efendi denmekle meşhûr-ı cihân olan fâzıl-ı devrânın oğludur. Evâ'il-i hâlinde pederi terbiyesiyle tahsil-i ma'ârif etmekle mahrûsa-ı Burûsa müderrislikleri silkine dâhil olmuştur. 'Asrın zurafâ ve şu'arâsından bir şâ'ir-i şîrînkârdır...* (Çapan, age., s. 711).

³⁶ İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr*, s. 649; Vakıf hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Sadık Erdem, *Ramiz ve Âdâb-ı Zurafâsı*, Ankara 1994, s. 277.

³⁷ Mehmet Nail Tuman, C. II, s. 1142.

³⁸ Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin, *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefâyât-ı Urefâ*, Ankara Milli Ktp., Yz., nr. 176, v. 58^a.

³⁹ *Cizyedâr El-hâc Hüseyin Ağa-zâde Mahmûd Efendi: mültecâ-yı sigâr u kibâr ve merci'-i erbâb-ı devlet ve'l-iktidâr kâfil-i umûr-ı erâmil ü eytâm-ı bî-yeksân ve mahzen-i cevâhir-i zevâhir re'fet ü ihsân hâlen mütelebbis-i ferve-i fâhire-i sıhhat ve mesned-ârâ-yı ikbâl-hâne-i semâhat Cizyedâr el-hâc Hüseyin Ağa hazretlerinin sulbünden ve Hâce-zâde Mahmûd Efendinin kerime-i mükerrmelerinden mahrûse-i Burusada bisât-ı izzet-menât kevne kudûm iden mahdûm-ı Mübeccel-i sa'âdet-rûsûm ve ferzend-i dil-bend-i fazîlet mevsûmları mazhar-ı 'inâyât-ı rabb-i vedûd masdar-ı teşrîfât-ı kâdir-i zi'l-cûd cenâb-ı mekârim-efzûd hazret-i Mahmûd Efendidür* (Eşrefzade Şeyh Ahmed Ziyaeddin, age., v. 52^b).

⁴⁰ Cizyedarzade Ahmed Baheddin Efendi (1741-1794): Tarih yazarı. Cizyedarzade el-Hac Hüseyin Ağazade Mahmûd Efendi'nin oğlu. İlk tahsilini Bursa'da yaptı. Arapça ve Farsça öğrendi. 1759'da İstanbul müderrisi unvanıyla ulema sınıfına dâhil oldu. 1791'de kendisine Halep kadılığı verildi. Bu görevden ayrıldıktan sonra Bursa'da öldü. 1773'te Hoca Sadeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'ini özetleyerek yazdığı eseri *Cizyedâr* tarihi namıyla tanınmaktadır (Nuri Akbayer, "Cizyedarzade Ahmed Baheddin Efendi", *TDEA*, İstanbul 1977, C. II, s. 80).

⁴¹ İsmail Belig, *Güldeste*, s. 414-415.

gelmektedir. *Risâle-i İrtifâ*, Cemaziyelevvel 1102 (Ocak-Mart 1691)'de telif edilmiştir.⁴² Eserin, çeşitli kütüphanelerde farklı adlarla kayıtlı birçok nüshası bulunmaktadır.⁴³

II.1.2. Aksa'l-'ereb fi-Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb

Zemahşerî'nin (ö. 1144) Arapça'nın kuralları ve faydalarını anlatan *Mukaddimetü'l-edebe* adlı eserinin 1117/M 1705 senesinde yapılmış tercümesidir. Ahmedî, eseri tercüme ederken Cevherî'nin (ö. 1009) *es-Sıhah*, Firuzabadî'nin (ö. 1415) *el-Kâmûsu'l-mugîs* ve Zemahşerî'nin *el-Fâik* ve *el-Esâs* adlı eserlerinden de faydalanmıştır. Zemahşerî, eserini el-Esma, el-Ef'al, el-Huruf, Tasarrufu'l-Esma, Tasarrufu'l-Ef'al olmak üzere beş kısım olarak tertip etmiştir. Ahmedî bu beş kısımdan sadece el-Esma ve el-Ef'al kısımlarını Türkçe'ye tercüme etmiştir. El-Esma iki cilt hâlinde basılan eserin birinci cildinin ikinci yarısını, el-Ef'al ise ikinci cildin tamamını oluşturur. Eserin başına, okuyucular tarafından daha kolay anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla biri Arapça diğeri Farsça kaideleri anlatan iki mukaddime konulmuştur. Birçok nüshası bulunan eser, 1313/M 1895 yılında İstanbul'da *Aksa'l-'ereb fi tercemeti Mukaddimeti'l-edebe* adıyla iki cilt olarak basılmıştır.⁴⁴

II.1.3. Risâle-i Ma'mûle fi Beyâni'z-Zılli ve Tahdîdi'l-Cihât ve Ta'yîn-i Semti'l-Kıble bi'd-Dâ'ireti'l-Hindiyye

Gölge ile ilgili astronomi işlemlerinden, yönlerin tayininden ve "dairtü'l-hindiyye" yardımıyla kıble yönünün tayininden bahseden bir eserdir. Müellif, kıblenin tayini ile ilgili kısmı eserine sonradan ilave etmiştir. 1102/M 1691'de telif edilen eserin içerisinde üç de şekil yer almaktadır.⁴⁵ Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.

II.1.4. Tercüme-i Hadîs-i Erba'în

Ahmedî, kırk hadisi vezir Fazıl Ahmed Paşa'nın emir ve iltiması üzerine tertip etmiştir. Eser mensurdur. Nesri ne sade ne de külfetli sayılır. Eserde önce seçilen hadisin tercüme ve şerhine yer verilmekte, ardından iktibaslar ve misaller gelmektedir. Bazı hadislerin şerhinde, aynı mealde olan diğeri hadislerle tercüme takviye edilmiştir. Ayrıca şerh esnasında, bütün hadislerde olmasa da, İslam dünyasının bilinen hikâyelerinden de faydalanılmıştır. Risaledeki

⁴² Ekmeleddin İhsanoğlu vd., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, C. I, s. 374.

⁴³ Şairin bu eserinin ve diğeri eserlerinin tespit edilebilen nüshaları için bk. Topal, *age.*, s. 30-37.

⁴⁴ Özcan Kaş, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, MÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 40-42.

⁴⁵ İhsanoğlu vd., *age.*, C. I, s. 373.

bazı hadislerin Okçuzade'nin *Ahsenü'l-Hadîs* adlı eserinde de bulunması Ahmedî'nin Okçuzade'den istifade ettiğini hissettirir.⁴⁶ Eserin iki yazma nüshası tespit edilmiştir.

II.1.5. Kavâ'id-i Fârisiyye

Ahmedî eserin mukaddimesinde; Farsça'da kullanılan ibarelerin hakiki manalarını beyan; bazı ince noktalarını izah için daha önce risaleler ve defterler tasnif edildiğini; fakat bunların bazı eksikleri olduğunu ve zamanla unutulduğunu bildirmiş, bunun üzerine Farsça divanları tarayarak heveslilerine faydalı olmak için eseri hazırlamıştır.⁴⁷

II.1.6. Akvemü'l-Vesâ'il fi Tercemeti's-Şemâ'il

Eser hadis âlimi Muhammed Tirmizî'nin (ö. 892-893) *Eş-Şemâilü'n-Nebeviyye fi Hasâili'l-Mustavafiye* adlı eserinin tercümesidir. Ahmedî bu tercümeyi 1111/M 1699-1700'de yapmıştır.⁴⁸

II.1.7. Şerhu Dâ'ireti'l-Hindiyye

*Osmanlı Müellifleri'*nde⁴⁹ *Dâ'ire-i Hendesiyye* şerhi olarak kaydedilen eser kible tayininde kullanılan daire-i Hindiyye hakkında bilgi veren Arapça iki varaklık küçük bir risaledir.⁵⁰

II.1.8. 'İlm-i Tılsım ve Def'-i Tâ'ûn

Kendi içerisinde bölümlerden oluşmak üzere üç makale hâlinde yazılmış Türkçe bir risaledir.⁵¹

II.1.9. Silsile-i Fahr-ı Kâ'inât

Hz. Peygamber'in nesebi şema hâlinde gösterilmiştir.⁵²

II.1.10. Münşeât

Ahmedî'nin muhtelif kişi ve makamlara yazdığı mektupları ihtiva eder.⁵³

II.1.11. Risâle fi Tahkîki Ma'nâ'l-Hidâye

Arapça kısa bir risaledir.⁵⁴

⁴⁶ Abdülkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis (Tercüme, Toplama ve Şerhleri)*, İstanbul 1954, s. 239-240.

⁴⁷ İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 1939, yk. 5^a.

⁴⁸ Atsız, *agm.*, s. 232.

⁴⁹ Bursalı Mehmet Tahir, *age.*, s. 233.

⁵⁰ Öngören, *agm.*, s. 534.

⁵¹ Pertev Paşa, *Mecmua*, 618, 83^b-101^b.

⁵² Pertev Paşa, *Mecmua*, nr. 618, 69^a.

⁵³ Aydüz, *age.*, C.I, s. 120.

II.1.12. Takrîz ‘ala Şerhi’l-Muhammediyye el-Müsemmâ bi-Ferahi’r-Rûh

Eser Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785/22’de kayıtlı 2 varaktan oluşan kısa bir risaledir.

II.1.13. Şerh-i Mektûb-ı Mevlânâ Câmî

Eser Molla Camî’nin bir mektubunun şerhi mahiyetindedir.⁵⁵

II.1.14. Sandûkatu’l-Ma’ârif

Muamma ve lugazın tarifi ile aralarındaki farkları konu edinen Farsça mensur bir eserdir. Eserde ariflerin, filozofların Arapça, Farsça ve Türkçe latifeleri; İmam Ali gibi din ve siyaset büyüklerinin sözleri; Hakanî, Hatîfî, Hayyam, Kınalızade, Nef’î, Ebu Temmam gibi şairlerin şiirlerinden örnekler yer alır. Eserin müellif nüshası İran’ın Kum şehrinde bulunan Ayetullah Maraşî Kütüphanesi’nde 2558 numarada kayıtlı bulunmaktadır.⁵⁶

II.1.15. Telhîs-i Şerhü’l-Mu’ammayât-ı Emrî

Emrî’nin halledilmesi güç muammalarının açıklamalarını içeren bir eserdir. Müellif nüshasından istinsah edilen ve yer yer müellifin kontrolünden geçen bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.⁵⁷

II.1.16. Şerh-i Lugaz-ı Kadı Muhammed Maksûd

Şirvan kadısı Kadı Muhammed Maksud’un bir lugazının şerhidir. Farsça kaleme alınmıştır.⁵⁸

II.1.17. Mecmû’a (Muamma ve Lugazlar)

Müellifin başta ünlü İranlı şair Camî’nin muamma ve lugazları hakkında yazmış olduğu risaleler olmak üzere; muamma ve lugazın çeşitleri hakkında; bazı Farsça müşkil muammaların halline dair Farsça ve Türkçe risaleleri bu mecmua içerisinde bulunmaktadır.⁵⁹ Mecmuada şu başlıklar yer almaktadır: *Risale-i Mu’ammâ li Câmî mensûr-ı Farisî* (4b-40b), *Risâle-i Mu’ammâ li Monlâ Câmî Manzûm-ı Farisî* (41a-44a), *Risâle-i Diger Muammâ li Câmî-i Manzûm* (46b-55a), *Risâle-i Farisî-i Lugaz-ı Mensûr* (56a-57a), *Şerh-i Lugaz* (57b-58b), *Şerh-i*

⁵⁴ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785, 122^a.

⁵⁵ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2808.

⁵⁶ Enûşe, *age.*, s. 36.

⁵⁷ İstanbul Üniversitesi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 1970, 69 vk.

⁵⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3785, 146^b-147^a.

⁵⁹ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, Mecmua, nr. 618.

Lugaz-ı Farisî (59b-68b), *Şerh-i Lugaz-ı Türki* (70b-81a), *Şerh-i Lugaz-ı Farisî* (102b-110a), *Şerh-i Lugaz* (110b-117b).

II.1.18. Şerh-i Lugaz-ı Fârisiyye (Şerh-i Lugaz-ı Acem)

Farsça lugazların şerhine dair bir eserdir.⁶⁰

II.1.19. Talikât-ı Envârü't-Tenzîl

Kadı Beyzavî'nin tefsirinin bazı bölümlerine yazdığı talikattır. On adet risaleden oluşur.⁶¹

II.1.20. Talikât-ı Tehzîbü'l-Mantık

Taftazanî'nin *Tehzîbü'l-Mantık* adlı eserinin dibacesindeki Molla Celal ve bazı önde gelen âlimlerin görüşlerinin açıklanıp özetlendiği bir eserdir.⁶²

II.1.21. Talikât-ı Şifâ-ı Şerîf

Kadı İyaz'ın *Şifâ-ı Şerîf* adlı eserine talikattır.⁶³

II.1.22. Hâşiye-i Mîr Ebu'l-Feth

Mir Ebu'l-Feth'in adab-ı münazaraya dair eserinin haşiyesidir.⁶⁴

II.1.23. Hâşiye 'ala Tefsîri'l-Beydavî

Beyzavî'nin *Tavâli 'ul-envâr fi'l-keâm*'ına haşiyedir.⁶⁵

II.1.24. Şerh-i Lugaz-ı Arabî: Temin edemediğimiz eser isminden ve katalog bilgilerinden anlaşıldığı kadarıyla 4 varaklık Arapça lugaz şerhidir.⁶⁶

II.2. Manzum Eserleri

II.2.1. Vahdetnâme

Ahmedî'nin edebî yönünü gösteren eldeki en önemli eseridir. Eserin ismi müellif nüshalarından biri olan Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Pertev Paşa, nr. 618'de *Tevhidname* olarak kaydedilmiştir. Ferağ kaydında Bursa'da Gazi Hüdavendigâr medresesinde müderris iken kaleme alındığı bildirilmektedir. Nüshada telif tarihi belirtilmediği için iki kez bu medresede müderrislik yaptığı belirtilen Ahmedî'nin hangi dönemde bu nüshayı kaleme aldığı net değildir.

⁶⁰ Süleymaniye Ktp., nr. 3647/2.

⁶¹ Eserin Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 39'da kayıtlı bir nüshası bulunmaktadır (Aydüz, *age.*, C. I, s. 120)

⁶² Bursalı Mehmet Tahir, *age.*, s. 233.

⁶³ Bursalı Mehmet Tahir, *age.*, s. 233.

⁶⁴ Öngören, *agm.*, s. 534.

⁶⁵ Öngören, *agm.*, s. 534.

⁶⁶ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Talat 63 (https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=101399, Son Erişim Tarihi: 09.11.2016)

Eserin diğer müellif nüshası ve müstensih nüshaları dikkate alındığında bu nüshanın bizzat müellif tarafından sonradan gözden geçirildiği ve büyük oranda değiştirildiği anlaşılmaktadır.

Eserin diğer müellif nüshası Nuruosmaniye Yazma Eser Ktp. Nr. 2649/1'de kayıtlı bulunmaktadır. Ferağ kaydında bu nüshanın da Gazi Hüdavendigâr medresesinde kaleme alındığı belirtilmiştir. Ferağ kaydından sonra *Vahdetnâme*'nin *ahirine yazıla* şeklindeki bir ibareyle *kalemiyye* muhtevalı bir bölüm yine müellifin hattıyla ilave edilmiştir. Bu bölümde 1694/1695-1698/1699 yılları arasında Reisülküttâplık yapan Ramî Paşa'ya bir medhiyenin (Reisülküttâb Ramî-râ Firistâde Şüd) yer alması nüshanın Rami Paşa'nın görev süresi içerisinde tamamlandığını gösterir.

Bu nüshalar haricinde tespit edilebilen 14 nüshaya bu nüsha kaynaklık etmiştir.

2921 beyitten oluşan *Vahdetnâme*, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Eserin 2648-2921. beyitler arasında yer alan bölüm muhteva bakımından eserin asıl bölümünün dışında değerlendirilebilecek bir kalemiyye örneği teşkil eder. Eser tür itibarıyla peygamberlerin tevhid mücadelesini anlatan bir kısas-ı enbiya niteliğindedir. Eserde âlemin yaratılışı, felekler, seyyar ve sabit yıldızlar, anasır-ı erbaa, mevalid-i selase gibi kozmolojik unsurlar tevhidî bir bakış açısıyla ele alındıktan sonra Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in kıssalarına yer verilmiştir.

Vahdetnâme'de biri Türkçe (2678-2738), diğerleri Farsça olmak üzere üç kaside yer almaktadır. 60 beyitlik Türkçe kaside, mesnevi nazım biçimiyle ve kaleme hitaben yazılan bölümün devamı mahiyetindedir. İkinci kaside bu kez devata hitaben yazılan Türkçe bölümün devamı niteliğinde 77 beyitlik Farsça bir kasidedir (2771-2848). *Vahdetnâme*'de üçüncü kaside de yine Farsça kaleme alınmıştır. 53 beyitten oluşan manzume bu kez kağıda hitaben yazılmış Türkçe bölümle aynı muhtevadadır (2870-2921). Şairin Ramî Paşa'ya yazdığı kaside de bu bölümde yer almıştır (2907-2921).

Ahmedî kasidelerin diline göre mahlas seçimi yapmıştır. Şair Türkçe kasidesinde Ahmedî mahlasını, Farsça kasidelerinde Hace mahlasını kullanmıştır. *Vahdetnâme*, Hafif bahrinin *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* vezniyle yazılmıştır.

II.2.2. Tezkirelerde Yer Alan Şiirleri

Ahmedî'nin divanı olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte tezkirelerde şaire ait olduğu ifade edilen bazı şiirler mevcuttur. Safayî, şairin biyografisini aktardıktan sonra aşağıda matlaları verilen şiirleri örnek olarak kaydetmiştir:

Levh-i ruhuñda hatt-ı perîşân görünmesin

Mir'ât-ı dilde jeng-i firâvân görünmesin

Düşüp ayagina sâkîye 'izzet eyleyelim
Varıp suyunca şarâbına hürmet eyleyelim

Dil meyl ederdi kâkül-i cânânı görmege
Sevdâsı şimdi zülf-i perîşânı görmege⁶⁷

Beliğ de *Güldeste*'de şairin bir ruba'îsiyle birlikte Vecdî'ye yazdığı nazirelerinden bölümlere yer vermiştir:

Devrân sirişk-i âlumı bezme şarâb ider
Sîh-i belâda bağrumı hûnîn kebâb ider

Mi'mâr-ı kec-esâs-ı sipihre budur revîş
Ma'mûr idince bir dili bin dil harâb ider

Bî-hûş u mest görse eger ol perî meni
Nâr-ı cefâyı çihre-i gül-âb ider

Tâ çâk-ı girîbânımı dâmâne getürdüm
Âgâz-ı ser-kârımı pâyâne getürdüm

Yüz tîr-i ciger-dûzımı dilden geçürdüm
Sad âb-ı hayât tuhfe için cânâ getürdüm

Hûnîn müjelerden dil-i sad-çâki gören dir
Dâmâna güli pençe-i mercâna getürdüm

Kış basdı bu şehre kadem-i şûmını hattâ
Eyyâm-ı temmûzda iken hep ton durayazdı

---

⁶⁷ Çapan, *age.*, s. 79-80.

Eczâ-yı bedende bulunan ‘unsûr-ı mâ’î

Az kaldı ki ser-tâ-be-kadem tondurayazdı⁶⁸

Ahmedî’nin tezkirelerdeki bu şiirlerinin yanında çeşitli mecmualarda da şiirleri yer almaktadır.⁶⁹

Yukarıda sayılanların dışında da bazı eserlerin Ahmedî’ye atfedildiği görülmektedir. Bunlardan biri *Kavâ'id-i Ressâmiye* adlı eserdir. Muhtemelen kütüphane kayıtlarından hareketle bu eser İshak Hocası Ahmed Efendi’ye ait olarak gösterilmiştir.⁷⁰ Ancak İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde bulunan ve müellif nüshası olduğu anlaşılan nüshadan eserin Kara Mühendishanesi muallimlerinden Hafız İshak Reis’e ait olduğu ve 1250/M 1834 yılında; yani Ahmedî’nin vefatından 126 yıl sonra telif edildiği anlaşılmaktadır.⁷¹

Risale fi Âdâbi Hizmeti's-Sultân adlı eser de Ahmedî’ye ait gösterilmiştir. “*Saray-ı Atik Muallimi* ismiyle de anılan eser *Saray Hocası* ismiyle de meşhur olmuştur”⁷² şeklinde bir bilgiyle Ahmedî’ye ait olduğu belirtilen eserin zahriyesinde adı, *Âdâbi Hizmeti's-Sultân İshak Efendi* şeklinde kaydedilmiştir.⁷³ Eserin ferağ kaydı başta olmak üzere hiçbir yerinde Ahmedî’ye ait olduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Rızaî’ye ait *Nazmu'l-Le'âlî* adlı eser de yanlışlıkla İshak Hocası’na ait olarak gösterilmiştir.⁷⁴ *Manzûme-i Akâ'id* adıyla Ahmedî’ye atfedilen⁷⁵ eser de bu olmalıdır.

III. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Biyografi kaynaklarında Ahmedî’nin daha ziyade ilmî yönü öne çıkarılmakla birlikte edebî kişiliği hakkında da değerlendirmeler yapılmıştır. Belîğ, Ahmedî hakkında ...*Hakka ki vücûd-ı kâam-yâb-ı âdîlleri sıdk-ı kemâlâtda perveriş olmuş dürr-i nazîm ve nevâdir-i fûnûn-ı nâ-dîdede kasabu's-sebak-ı dânişverân-ı kadîm idi*⁷⁶ şeklinde bir değerlendirmede bulunurken, Safayî onun şiirlerini, ... *cümle-i fezâ'ilinden fazla eş'âr-ı âbdârı vardır. Gonca-i güftârı rengin ve şi'r ü inşası sihr-âferîndir* şeklinde nitelemiştir.⁷⁷ Şairin edebî kişiliği hakkında Salim Efendi

⁶⁸ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 415.

⁶⁹ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 618; Esad Efendi, nr. 3785; Fatih, nr. 4101 (Öngören, agm., s. 534).

⁷⁰ Aydın, age., C. I, s. 120.

⁷¹ İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 6829, 137^b.

⁷² Aydın, age., C. I, s. 120. Bu bilgide eser ismi olarak gösterilen *Saray Hocası*, Ahmedî ile aynı yıl vefat eden eski saray muallimlerinden müderris Ahmed Efendi’nin (ö. 1708) lakabıdır. (Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, Osmanlı Ünlüleri*, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, C. I, s. 187) *Sicill-i Osmânî*’nin 1308 tarihli eski harfli matbu baskısında Saray Hocası Ahmed Efendi’nin biyografisi, İshak Hocası Ahmed Efendi’ninkinin hemen akabinde ve aynı paragrafta verildiği için müellif ismi eser ismi olarak algılanmış olabilir (bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye*, Matbaa-ı Âmire, 1308).

⁷³ İstanbul Üniversitesi Ktp. Türkçe Yazmalar, nr. 2721, 1^a.

⁷⁴ Aydın, age., C. I, s. 120.

⁷⁵ Öngören, agm., s. 534.

⁷⁶ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 414.

⁷⁷ Çapan, age., s. 78.

daha detaylı bilgi verir: *Süyûtî-i zamân, Câmî-i devrân bir fâzıl-ı kesîrû't-tahrîrdir kim 'Arabîyyatda yed-i tûlâsı dirâz ve Fârisîde bâğ-ı iktidârı her müşkile bâz idi. Te'lifâtı ekserü min en-yuhsâ ve âsâr-ı kalemi nâ-kâbil-i 'add u ihsâdır. Husûsâ lugat-ı kavme ol rütbede intisâbı ve edebîyyâta şol mertebede iktisâbı varidi kim kâmûsu'l-muhît-i 'akl-ı tâm kef-ber-dehân-ı hayret idigi mâlâ-keîâmıdır... nice memdûh u mümtaz gazeliyyât u kasâ'id ü elgâz ve nazm u nesr-i mu'teberden nice güherleri vardır ki her biri kutra-ı sımâh-ı tahsîn olмага şâyeste...*⁷⁸ şeklinde değerlendirmeler yapmıştır.

17. yüzyılda klasik Türk şiiri büyük oranda Sebki Hindî üslubunun etkisi altında kalmıştır. Bu etki tekdüze olmamış; farklı şekillerde kendini hissettirmiştir. Sebki Hindî aslında İran edebiyatında da temel üslup özellikleri aynı olmakla birlikte zaman içinde çeşitli açılardan farklılaşan iki ekole bölünmüştür. Genel eğilimleri dikkate alındığında Saib (ö. 1670-71) ve Kelim'in (ö. 1650) temsilcisi olduğu ekol; klasik, yani Sebki Irakî diye bilinen üsluba yaklaşan özellikler göstermektedir. Vech-i şebahlerin ve dolayısıyla mısralar arasındaki teşbih ilişkisinin sağlam ve kolay olması, gazel bütünlüğünün önemsenmesi; kullanılan dilin akıcı ve gündelik konuşma diline yakın olması, mesel kullanma eğilimi, beytin yapısal bütünlüğünün ve şiirsel söyleyişin hayal kadar önemsenmesi, marifet, irfan ve hikmet konularına ağırlık verilmesi gibi özellikler bu üslubun öne çıkan taraflarıdır. Şevket (ö. 1695-96) ve Bidil'in (ö. 1720) temsilcisi olduğu diğer ekol ise genel hatlarıyla bu özelliklerin tam tersi bir karakter arz etmektedir.⁷⁹ Saib ve Şevket'in Türk şairleri üzerindeki etkisinden dolayı Saibane ve Şevketane diye adlandırılabilir iki farklı ekolün 17. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda da izlerini sürmek mümkündür. Fehim (ö. 1646-48), İsmetî (ö. 1665-66), Neşatî (ö. 1674-1678), Nailî (ö. 1666-68), Şeyh Galib (ö. 1799) ve hatta bazı gazel ve beyitleriyle Nedim (ö. 1730) gibi şairler ikinci ekolü temsil ederken Nabî (ö. 1712) ve takipçileri birinci ekolün başlıca temsilcileri durumundadırlar.⁸⁰

Edebiyatımıza Nabî ile bir ekol olarak giren hikemî şiirin özelliklerini; genellikle öğüt ve nasihat ifade eden ayet ve hadisler, sosyal ve siyasî olayların hakimane (bilgece) bir biçimde formüle edilmesi, halkın dilinde söylene söylene klişeleşmiş ve onun hayat anlayışını yansıtan atasözleri ve deyimler, kıssadan hisselere düstur olan kelam-ı kibarlar, insanların hafızasında canlı bir tablo gibi yaşayan ve tecessüm eden âdet ve geleneklerin gerçek hayata yansımaları, ahlakî ve tasavvufî birtakım kavramların öğüt verici tarzda işlenerek insanlar arasında yüzyıllardır oluşturduğu anlayış birliği gibi konular teşkil eder.⁸¹

⁷⁸ İnce, *age.*, s. 198.

⁷⁹ Ali Emre Özyıldırım, "Sebki Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar", *Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebki Hindî (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul 2006, s. 144-145.

⁸⁰ Özyıldırım, *agm.*, s. 145-146.

⁸¹ Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, İstanbul 1996, s. 12-13.

Başta *Vahdetnâme* olmak üzere tezkirelerde yer alan şiirleri de dikkate alındığında Ahmedî'nin Nabî ve takipçilerinin çizgisine daha yakın olduğu söylenebilir. *Vahdetnâme*'de özellikle kıssalar öncesinde anlatılan feleklerin yaratılışı, gökyüzü unsurları, insanın çeşitli özelliklerle var edilişi gibi bölümlerde yaratılışın, eşyanın ve bütün bunların bir nizam içerisinde sürekliliğinde hakikati kavramaya ve yansıtmaya yönelik bir çaba dikkat çekmektedir. Peygamber kıssalarının anlatımında da hikmet vurgusu kendini hissettirmektedir. Peygamberler hikmet sahibi kişiler olarak takdim edilirken yaşadıkları olaylar da insanlığa ders verir nitelikte hikmet dolu kıssalar olarak anlatılmıştır.

Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Allah'ın bütün sözlerinin ve fiillerinin bir hikmet içerdiği vurgulanmıştır. Bu fikir daha da geliştirilerek, feleklerin hareketini yorumlarken akla ve deneye göre hareket eden filozoflara itibar edilmemesi tavsiye edilmiş, bu hareketlerin arkasında yer alan görünmeyen güce dikkat çekilmiştir.

Kavl ü fi'li hemîşe pür-hikmet

Her kelâm-ı kadîmi bî-âlet⁸²

Râh-ı Hakdan sakın 'udûl itme

Felsefî gitdüğü yola gitme

Ne bilür hikmetini her gevden

Sözleri cümle yerden ü gökden

Çarh-ı atlas didikleri hayrân

O da bir bî-sitâre ser-gerdân

Çarh-ı heştüm de emrine münkâd

Yohsa eylerdi burcını berbâd⁸³

17. yüzyılda özellikle Nabî ve takipçilerinde hikemi şiire bağlı olarak sıkça görülen günlük konuşma diline ait unsurlara, atasözü ve deyimlere; günlük hayattan alınma âdet ve geleneklere Ahmedî'nin de yer verdiği görülmektedir. Şair bazen atasözü ve deyimleri öne sürdüğü fikri desteklemek amacıyla örnek vererek kullanır. Bu tür durumlarda vurgulanmak istenen düşünce söylendikten sonra atasözü veya deyimle desteklenir:

⁸² Topal, *age.*, s. 275.

⁸³ *age.*, s. 196.

Dîdesiyle egerçi gâv bakar
Fâ'ide ne bulunmadıkca semer

Maksadı olmagıla âb u giyâ
*Bir bakar kör dinür aña meselâ*⁸⁴

Bazen bir beytin tamamı atasözü ve deyimden oluşturulur. Aşağıdaki beyitte *yoluna kurbanlar kesmek* ve *al kanlar dökülmek* deyimleri beyti oluşturmaktadır:

Şâh-ı hâver *yoluna kurbanlar*
Kesdi gerdûn *dökildi al kanlar*⁸⁵

Günlük dilde yaygın olarak kullanılan bu ifadelerin dışında şairin çeşitli mesleklere ait deyim ve tabirlere de aşına olduğu görülmektedir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde yer verilen *tuhm azdı* (*tohum azmak*) deyimini çiftçilikte; ikinci beyitte kullanılan *üçerleme kum* tabiri ise denizcilikte kullanılan ifadelerdir:

Pîr-i dihkân egerçi cân ezdi
Kişt-zâr-ı zemünde *tuhm azdı*⁸⁶

Hoş-nişîn-i şarâba itme hücûm
Bozmasın lengerin *üçerleme kum*⁸⁷

Aynı zamanda hattat olan Ahmedî'nin bu hünerinin edebî kişiliğine etki ettiği, en azından bu sanata ait kelime, deyim ve tabirleri kullanarak kelime dünyasını zenginleştirdiği görülmektedir. *Vahdetnâme*'de kalem, kâğıt ve devat hakkında yazılan *kalemname/kalemiyye* olarak adlandırılan bölümler bir yana, şair, eserin muhtelif beyitlerinde de bu sanata ait deyim ve tabirlerden faydalanmıştır. Eserde *hat çekmek*, *elif çekmek*, *cetvel çekmek* gibi hüsn-i hat sanatında kullanılan terimlere yer verilmiştir. Şair bir yerde ise harflerin şekil özellikleriyle bir istif yaparak, hurufilikte yaygın olarak bilinen insan suretini resm etmektedir:

Kuvve-i bâsıra idüb ihsân
Âdemi kıldı zübde-i a'yân

⁸⁴ *age.*, s. 256.

⁸⁵ *age.*, s. 231.

⁸⁶ *age.*, s. 296.

⁸⁷ *age.*, s. 429.

Yazdı gûyâ ki hâme-i îcâd
 Bir elif üzre ser-nigûn iki sâd (682-683)

Astronomiye dair eserler kaleme alan Ahmedî'nin, *Vahdetnâme*'sinde bu ilimle ilgili terminolojiyi de sıklıkla kullandığı görülmektedir. Söz konusu eserinde âlemin yaratılış sergüzeştini anlatırken seyyareler, sabiteler, anasır-ı erbaa, mevalid-i selaseye yönelik tevhidî bir bakış açısıyla değerlendirmeler yapmıştır. *Vahdetnâme*'de *Bazı Evzâ'-ı Kevâkib* başlığı altında astronomi ve astroloji ile ilgili, *kırân-ı ulviyyin, ictimâ, hazîz, istikâmet, ric'at, ikâmet, cevzeher, re's, zeneb, ukde, tâli', feth-i bâb, terbi', tesdîs, saâdet, ikbâl, nuhûset, su'üd, hübût, 'urûc, sukût, mihâk, ihtirâk* kavramları da aynı yaklaşımla anlatılır.⁸⁸

Aşağıdaki beyitlerde astronomide yer ve göğün evliliği olarak adlandırılan gezegenler ile dört unsur arasındaki etkileşimi bu fikre uygun olarak aktarırken dönemin evlilikle ilgili örf ve adetleri hakkında da bilgiler vermiştir:

Oldı nüh kâne cilve-ger âbâ
 Ya'nî eflâk-ı tis' ser-i bâlâ

Tâlibân-ı 'arûs-vâr tolu
 Kîsesi sîm ü zer ile memlû

Ümmehât-ı 'anâsıra kâbîn
 Eyleyüb oldı çünki 'âdet-bîn

Nukre-i ahter ü zer-i mihri
 Eyledi fi'l-mesel anuñ mehri

İzdivâcuñ bekâsı mehriledür
 Nev-'arûsuñ vefâsı mihriledür

Dest pür olsa dest-peymândan
 Cân u baş ile rağbet eyler zen

⁸⁸ *age.*, s. 211-212.

Olmasa sîm ü zer eger dilbend

Kimseye kimse eylemez peyvend⁸⁹

Ahmedî'nin edebî kişiliğini değerlendirirken muamma ve lugaz hakkındaki eserlerini de dikkate almak gerekmektedir. Şair, Camî ve Emrî gibi şairlerin muammalarıyla ilgili açıklamalar yazdığı gibi onun *Sandukatu'l-ma'arif* adlı eseri, muamma ve lugazın teorisiyle ilgili bir eser hüviyetindedir. Tezkire yazarlarından Salim Efendi'nin bildirdiğine göre, Ahmedî'nin aşağıdaki Arapça lugazı devrinde özellikle İstanbul'da oldukça meşhur olmuş, dönemin şairlerinden Habeşizade Efendi'nin bu lugaza yazdığı cevapname diğerleri arasında öne çıkmıştır. Ahmedî'nin sözkonusu Arapça lugazı şu şekildedir:

و يفرخ فى البوادرى و البطاح	ما تقول فى طير يطير بلا جناح
و عيناه فى موضع قدمه	رأسه فى ذنبه
و ينظر بعين زانده	يسمع بأذن واحده
و يعرفه كل من ينظر اليه و يذوق	موزون كالنخلة السحوق
و يسجد طول الليل الى سهيل	يصلى المغرب بالليل
و يوحدون الله بقلب صادق	تتقرب الملائكة به الى الخالق
و الكتب المنزلة بذلك شهود	النصارى تتقربون به و اليهود
و وبره غزير	ريشه كثير
و يضرب فى الدنيا به المثل	طعامه اللوز و العسل
و نقله الملح و التمر	و شربه اللبن و الخمر
و تهواه الغلمان	تكرهه النسوان
و يفترس الاسد و هو نحيف	يحمل حمل الاثقال و هو ضعيف
وان طلب هلك	ان هرب ادرك
بلا حيلة ولا صناعة	يقطع الارض فى ساعة
و تعرفه السوقه و محرمه	تعرفه الملوك و تكرمه
و يهوى بالليل القبور	يسكن فى النهار القصور
و يندم فقد الشباب	و يبكى على الاحباب
ولا حازه اثنى ولا ذكر	و ما ملكه قط بشر
و يتلى فى سورة الانفال	يلعب به الاطفال
و يقعد و يقوم	يصلى و يصوم
و صنعته لا يستقصى	خلقته لا يحصى
فانه يعجز عن حله الاعالى ⁹⁰	فسروه ايها الموالى

⁸⁹ *age.*, s. 194.

⁹⁰ *Ne dersin o kuşa ki uçar ama kanatsızdır, çöllerde ve ovalarda yavrular. Başı kuyruğundadır ve gözleri ayağının yerindedir. Tek kulakla işitir ve bir fazla gözle bakar. Yüce bir hurma ağacı gibi dengelidir. Ona bakan ve onu*

Ahmedî'nin muamma ve lugaza karşı ilgisini de yaşadığı dönemin edebî atmosferinin etkisiyle değerlendirmek gerekir. Bilindiği gibi Sebk-i Hindî üslubunun belirgin özellikleri en fazla gazelde görülmekle birlikte zamanla diğer nazım şekillerinde de geçmiştir. Bu üslupta gazelin yanı sıra lugaz, muamma ve tarih düşürmeye de çok büyük önem verilmiştir. Lugaz, muamma ve tarih düşürmenin 17 ve 18. yüzyıllarda şairler arasında fazla ilgi görmesinde hem halkın zevk ve beğenisi hem de çeşitli sosyal ihtiyaçlar etkili olmuştur. Bu nazım türleri şairlerin sanat kudretini göstermekten çok toplumdaki belli bir ihtiyacın karşılanması amacıyla yazılmış türlerdir.⁹¹

Ahmedî'nin *Vahdetnâme*'sinde, yaşadığı toplumda geçerli ahlak kurallarının izlerini görmek mümkündür. Şair, tezkirelerde yer alan şiirlerinde özellikle içki ve içki meclisi etrafında gelişen klişeleri kullanmasına rağmen; *Vahdetnâme*'de musiki ve meyhane terminolojisini ele alırken meseleye helal-haram noktasından baktığı görülmektedir. İçki meclisi ve içki hakkındaki görüşleri dikkate alındığında şairin klasik Türk şiiri geleneğinde sakiname olarak bilinen şiirlere farklı bir boyut kazandırdığı görülmektedir.

Ahmedî, içki meclisi ve bu meclisteki her unsuru eleştirmekten öte bedduaya varan ifadeler kullanmaktadır. Burada şairin meyhane terminolojisine yaklaşımı, bu unsurları tasavvufî duygularını dile getirmekte birer mecaz olarak kullanan şairlerinkine benzemez. Şair, bu bölümlerde klasik Türk şiirinde yaygın olan rindane söylemin aksine zahidane bir edayla içkinin kötülüklerini anlatan bir vaiz tavrı takınmakta; sakiname türüne adeta bir reddiye kaleme almaktadır:

Hâk-ber-ser surâhî-i çîniñ

Seng-der-pâ zücâc-ı rengîniñ

tadan herkes tanır. Akşam namazını gece kılar, Süheyl'e kadar geceyi secde ile geçirir. Melekler onunla Tanrı'ya daha yaklaşırlar, sadık bir gönülle Tanrı'nın birliğini anarlar. Hıristiyan ve Yahudiler onunla (Tanrıya) yaklaşırlar ve indirilen kitaplar ona şahittir. Tüyü çok ve sıkçadır. Yiyeceği bademle baldır, dünyada onunla atasözü getirilir. İçeceği sütle içkidir, taşıdığı tuzla hurmadır. Onu kadınlar sevmez, gulmanlar ondan hoşlanır. Zayıf olduğu halde ağır yük taşır, cılız olduğu halde aslanı paçalar. Kaçarsa, istediğine ulaşır; elde etmeye çalışırsa yok olur. Yeryüzünü hiçbir vasıta ve fenne başvurmadan bir anda kat eder. Onu padişahlar tanır ve saygı gösterir, sıradan insanlar da onu tanır ve hürmet eder. Gündüzleri köşklere yaşar, geceleri ise mezarlara iner. Dostlara ağlar, gençlerin ölümlerine (kaybolarına) pişman olur. İnsan ona hiç sahip olmadı; ne dişi ne erkek onu elde edebildi. Çocuklar onunla oynar, Enfal suresinde okunur. Namaz kılar ve oruç tutar, oturur ve kalkar. Mizacı sayılmaz ve sanatı bilinmez. Ey efendiler onu açıklayınız, zira onu çözmekte bilgili kişiler bile aciz kalmıştır.

Ahmedî'nin bu lugazına Habeşizade'nin cevabnamesi:

يا عين الافاضل انت شمس	يا عين الافاضل انت شمس
نثرت جواهر اللبات لغزا	نثرت جواهر اللبات لغزا
اعينك بالثاني من عيون	اعينك بالثاني من عيون

Ey ileri gelenlerin gözü, sen güneşsin! Ufuk hergün senden ışıklanır. Sözü tatlı, manası ince akıl cevherlerini lugaz olarak saçtın. Nazarlardan yüce ayetlerle sana sığınırım, zira nazarın gerçek olduğundan söz etmişsin. (İnce, s. 201-202)

⁹¹ Cafer Mum, "Sebk-i Hindî", *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C. II, s. 389.

Meclis-i bâde telh-kâm olsun
Duhter-i rez baña harâm olsun

Açmasun mey-fürûş dükkânı
Şerbetile deli itdi yârânı

Basmasun düz ayağı mey-hâruñ
Kâsid olsun metâ'ı hammâruñ

Olmazuz anuñile hem-sohbet
Almazuz satmasun bize hikmet

Sahn-ı hum-hâneye düşüb âşûb
Ser-nigûn ola câm u hum menkûb

Zarf-ı lağv ola sâgar-ı mînâ
Şîşeler hemçü lafz-ı bî-ma'nâ

Murg-ı dem-beste gibi bülbüleler
İtmesün birbiriyle kulkuleler

Eylesün bâd-ı fitne hâne-harâb
Açmasun gözlerini bir de habâb

Zevrak u bat garîk-i bahr-ı 'adem
Hîk-i pür-bâd ola kedû pür-gam

Hasret-i bâde ile ser-hoşlar
Gözlerinden akıtsun âteşler

Mey-gede hâsılı harâb olsun
Meste itdiklerini hep bulsun⁹²

---

⁹² Topal, *age.*, s. 425.

Vahdetnâme'de şair, sakiye içkiden vazgeçmesi ve insanları vazgeçirmesi hususunda nasihatlerde bulunur. Şaire göre saki artık inadı bırakıp içki dağıtmaktan vazgeçmelidir. Saki sevgili ya da mürşit olmak bir yana insanları yoldan çıkaran biridir. İçki dağıtarak şaşkınların şaşkınlıklarını artırmakta, insanların aklını alıp onları deliye döndürmektedir.⁹³

Sende ey sâkî gel 'inâd itme
Gör geçür meclisi sürüb gitme

Câm-ı billûrî eyleme kan-zil
Dürd-i peymâna eyle pâ-der-gil

'Aklın alma bir iki mağbûnuñ
Girme kanına nice mecnûnuñ

Nice dîvâne olmasun mey-hâr
Ay başıdur piyâle-i ser-şâr

Mâl-i hûlyâ me'âl-ı zevk-i kadeh
Hâsılı hâsıl-ı hesâb-ı ferah

Meclis-i bâdede karâbe-i mey
Hatt-ı câmdan okur hikâyet-i key

Pey-be-pey 'âdetüñ egerçi 'atâ
Çîn-i pîşânî mezhebiñde hatâ

Nehr-i sâ'il yanuñda 'ayn-ı harâm
Hürmetüñ gördi rind-i dürd-âşâm

Gam-zidâyî saña tabî'atdur
Dil-nevâzî sirişt ü hasletdür

⁹³ Sakinamelerde, meclise neşe ve canlılık veren sakinin görevi içki dağıtmaktır. Sevgilinin yerini tutar veya bizzat sevgilidir. En önemli özelliklerinden biri güzelliğidir. Aşık, bazen içkiden değil sevgilinin güzelliğinden sarhoş olur. Hızır veya aya benzetildiği olur. Tasavvufî şiirde ise mürşittir (Rıdvan Canım, *Türk Edebiyatında Sakinameler ve İşretname*, Ankara 1998, s. 14) Sakinamelerde sakiye sesleniş genel anlatım tekniklerindedir (Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum 2006, s. 219)

Öz babañ da olursa pîr-i mugân
Kan yalaşma birâderüñ rindân

Ayağuşla o halkaya girme
Çehre sür her birine yüz virme

Bâde-i telhi itme der-sâgar
Mey-perestâna türüş-rû göster⁹⁴

Şairin musikiye karşı tavrı da içki ve içki meclislerine karşı aldığı tavırdan farklı değildir. Ahmedî'nin musiki hakkındaki eleştirilerini döneminde yaşanan tartışmalarla birlikte değerlendirmek gerekir. 17. yüzyılda IV. Murad (*salt.* 1623-1640) dönemi vaizlerinden Kadızade Mehmed Efendi (ö. 1635) ile dönemin tanınmış halveti şeyhlerinden Abdulmecid-i Sivasî (ö. 1639) arasında başlayan ve sonrasında muakkipleri tarafından devam ettirilen Kadızadeliler Hareketi önce fikrî seviyede tartışmalarla başlamış, sosyal ve dinî hayatın yanında devletin ana kurumlarını da etkisi altına alacak şekilde gelişme göstermiştir. Kadızade Mehmed Efendi ile Abdulmecid-i Sivasî arasındaki tartışmaların başlıca konularından birini de zikir ve musiki konularını da içine alan tasavvufî düşünce ve uygulamalarla ilgili meseleler oluşturmuştur.⁹⁵

Ahmedî'nin *Vahdetnâme*'de musiki hakkında dikkat çekecek derecede görüş belirtmesinde bu tartışmaların etkili olduğu düşünülebilir. Şair eserinin 641-676. beyitlerinde otuz beyti aşkın bir şekilde bu konuda görüş belirtir. Şaire göre kulak musikiye düşkünlüğü ile küfre yaklaşmış olmaktadır. Bilge kişi musikiden uzak durmalı, kulağını ilim ve hikmete açmalıdır.⁹⁶ Ahmedî, çeng, rebab, tanbur, musikar, kaval, ney, kudüm, tablek, def, santur, ud, kanun, erganun gibi çeşitli musiki enstrümanlarını sıralayarak her biri hakkında çeşitli benzetmelerle olumsuz görüş belirtir. Başta Mevlevilik olmak üzere tasavvuf musikisinde önemli bir yeri olan ney hakkında şair şu şekilde bir benzetmeyle fikrini ortaya koymaktadır:

El uciyla tutar neyi neyzen
Eylemez anı gerçi zîr-efken

⁹⁴ Topal, *age.*, s. 427-428.

⁹⁵ Mehmed Efendi, aklî ilimlerin tahsili, türbe ve kabir ziyareti, cemaatle nâfile namaz kılınması, tütün ve kahve içilmesi ve musafaha konularında olduğu gibi ezan, mevlid ve Kur'ân'ın makamla okunması, sema ve devranı da bidat ve haram saymıştır. Abdulmecid Sivasî ise söz konusu meselelerde genellikle müsamahalı davranmıştır (Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızadeliler", *DİA*, C. XXIV, s. 100-101).

⁹⁶ Topal, *age.*, s. 251.

Râst-hemdem degildüğün iş'âr
Eylemez mi nigâhı düşmen-vâr

Bî-meâl olduğın zarîfâne
Gösterür barmağıla yârâna

Göz ucıyla bakup ider iğmâz
Cünbişi hod 'alâmet-i i'râz⁹⁷

Eserin münacat içerikli bölümünde ise günahının çokluğundan bahsederken zamanla musikiye itibar ettiğinden yakınır:

Saldı âvâz-ı 'ûd u çeng ü rebâb
Her nefes sem'ime benüm sîmâb
Ger mü'ezzin vireydi bâng-ı e-ân
Nağme-i bezm iderdüm anı gümân⁹⁸

Bir halvetî olan ve Niyazî-i Mısırî'ye intisap eden Ahmedî'nin musiki konusunu helal-haram noktasından ele alması ve bu konuda Halvetilerle büyük tartışmalarda bulunan Kadızadeliler'e yakın görüşler serdetmesi dikkat çekicidir.⁹⁹ Zira bilindiği gibi Halvetîlikte musiki önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁰ Bütün bunlara rağmen Ahmedî'nin musikiye karşı takındığı

⁹⁷ *age.*, s. 252.

⁹⁸ *age.*, s. 421.

⁹⁹ Katip Çelebi, dönemin belli başlı tartışma konularına değinirken *teganni*, *raks* ve *sema*, *tasliye* ve *tarziye*, *tütün*, *kahve* vb. konularda yapılan tartışmalara dair görüşlerini de dile getirmiştir. Katip Çelebi, musiki hakkında "yüce şeriatla bu yolda yasaklar bir hikmete dayanır. Aslı budur ki nağmeler, önceden söylendiği gibi, mutlaka ruhlara ve bedenlere tesir edip, ruhu ve bedeni tahrikte büyük tesiri olduğundan hükema [hakimler] şöyle demiştir. Bir kişinin ki ruhu nefsinin yenmiş ola, gönlünü arıtma ve riyazet ile emmâre nefsinin ezip, beden ülkesinde hükümet dizginini ruh sultanının eline vermiş ola; nağmeleri ve musikarın elhanını dinlemek onun ruhunu ruhaniyata doğru yöneltmiş ola, ta ki tanrılaşmış mebd-i evvelin nitelikleriyle vasıflanır ve derinden arzulanmaya şevk verir.

.....

Amma bir kimsenin ki nefsi ruhunu yenmiş olup emmâre nefsi hükmünü yürüte, nağmeleri dinlemek onun nefsinin hayvani arzular tarafına öyle tahrik eder ki dertli insan bazen aşıkane bir beyit dinleyerek heva ve hevesin alçak basamaklarına doğru uçar gider, haberi olmaz.

İmdi teganni konusunda zarar ile yarar bir araya toplandı. Haslar hasına yararlı, lakin kamuya manevi zararı üstün olduğu için; yüce şeriat usulüne göre, bir konuda tehlike ile ibâha bir araya gelse, tehlike tarafının üstün tutulması temel kaidedir. Bu temele dayanarak yüksek tabakanın yararlanmasına bakmayıp kamuyu zarardan korumak için yasak kılındı. Kamuya gerek olan yüce şeriatla uymaktır. (Katip Çelebi, *Mîzânü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ehakk*, Ter. Orhan Şaik Gökyay/Süleyman Uludağ, İstanbul 2008, s. 30)

¹⁰⁰ Halvetîlikte haftanın belli günlerinde tekkelerde cehrî olarak topluca icra edilen darb-ı esma, devran, hadra adlı zikirler yer almakta; devranda ilahiler okunmaktadır. Oturarak bir halka oluşturan müridler, zikre ayakta devam eder, daha sonra da devrana başlarlar. Zikir yapılırken musikiye de önem verilir ve başta ney, kudüm ve def olmak üzere çeşitli musiki aletleri kullanılır. Hatta bundan dolayı kendilerine karşı çıkan bazı âlimlerin itirazlarını reddetmek için Halvetîler devrani savunan eserler yazmışlardır. (Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *DİA*, XV, 394) Rivayete göre Mevlevîliğe sıcak bakan Niyazî-i Mısırî, talebelerinden Mehmed Dede'ye *Mesnevî*'den bazı beyitler okuyarak şerh eder, hangi makamlara işaret ettiğini anlatır, dervişlerini de mevlevîhaneye göndermiştir. Dahası

tavrı anlayabilmek için, tarikat mensuplarının, zaman zaman tarikatları ile mezhepleri arasında bir tercih yapma durumunda kaldıkları yönündeki tespitler¹⁰¹, Ahmedî'nin tavrını anlamakta yardımcı olabilir. Süleyman Uludağ, musiki hakkında mezheplerle tarikatlar arasında görülen çatışmayı şu şekilde dile getirir: ...*Mesela Hanefî mezhebinde bulunan kimselerin, tarikatları icabı bu mezhebin müzik hakkındaki görüşünü benimsemelerine engel teşkil etmiştir. Bu gibi durumlarda umumiyetle mezhep görüşleri terk edilerek, tarikat görüşleriyle amel edilmektedir. Bu ise tarikat-şeriat, mutasavvıf-müteşerri' çekişmesinin önemli bir kaynağı olmaktadır. Mesela Hanefî mezhebinde olan bir Mevlevî, müzik bahsinde mezhebinin görüşünden tarikatının görüşünü üstün tutmaktadır. Tasavvufla fikhın en büyük ihtilaf konusunu teşkil eden müzik bahsinde, müzik hakkındaki görüşlerine bakarak bir sufünün hangi mezhebe mensup olduğunu tayin etmek mümkün olmamaktadır. Daha ileri gidilerek denebilir ki; müzik hakkında fikhın görüşleri tasavvufî çevrelerce tamamen veya kısmen terk edilmektedir.*¹⁰² Ahmedî'nin benzer bir tercih yapma noktasında kaldığı fakat bu konuda tarikatının görüşlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

“Hace” mahlasıyla Farsça şiirler yazan Ahmedî, *Vahdetnâme*'de İran şairlerinden yalnızca Nizamî'nin adını anmakla yetinmiştir. Şairin kendi şiirini överken Nizamî'yi kendisine rakip olarak görmesi onu takdir ettiğinin ifadesi olarak düşünülmelidir.

Gevher-i nazm u nazm-ı gevheriñe

Gûş-ı rûh-ı Nizâmî reşk eyler

Ahmedî'nin İran şairlerinden Molla Camî'yi okuduğu ve bu şairden etkilendiği anlaşılmaktadır. Şair Camî'nin muammalarını açıklayan eserler kaleme aldığı gibi onun bir mektubunu da şerh etmiştir. Ahmedî, *Vahdetnâme*'de ise şairin bir mısraını tazmin etmiştir. Aşağıdaki beytin ikinci mısraı Camî'nin bir gazelinden alınmıştır.

Bu-tereddüd hemân çü bâd-ı şimâl

قم و سر نحو قبلة الآمال¹⁰³

İsmail Belig'in bildirdiğine göre Ahmedî, çağdaşı şairlerden Vecdî (ö. 1661 ?) nin gazellerine nazireler de yazmıştır. Vecdî'nin,

bizzat mevlevîhaneyi ziyaret edip ney dinleyerek ağlar imiş (Kenan Erdoğan, *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Ankara 2008, s. 103).

¹⁰¹ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Sema*, İstanbul 2004, s. 132.

¹⁰² *age.*, s. 132.

¹⁰³ Bu mısra Camî'nin *Der-medh-i Sultân Mehmed-i Rûmî* başlıklı şiirinin ilk beytinde yer alır. Camî'nin beyti şu şekildedir:

طالب ریاک ای نسیم شمال

قم و سر نحو کعبه العشاق (*Külliyât-ı Dîvân-ı Camî*, Tahran 1385, s. 632)

Lutf-ı felek ki ellere âbı şarâb ider
 Dil-teşne-i mahabbete bahrı serâb ider¹⁰⁴
 matlalı gazeline Ahmedî, Belîğ'in üç beytini kaydettiği aşağıdaki gazeliyle nazire yazmıştır:

Devrân sirişk-i âlumı bezme şarâb ider
 Sîh-i belâda bağrumı hûnîn kebâb ider

Mi'mâr-ı kec-esâs-ı sipihre budur revîş
 Maḡmûr idince bir dili bin dil harâb ider

Bî-hûş u mest görse eger ol perî meni
 Nâr-ı cefâyı çihre-i gül-âb ider¹⁰⁵

Yine Vecdî'nin;
 Mestâne dili meclis-i rindâne getürdüm
 Bir bülbül-i şûrîde gîlistâne getürdüm¹⁰⁶

matlalı gazeline Ahmedî aşağıdaki beyitlerin yer aldığı gazelini nazire olarak söylemiştir:

Tâ çâk-ı girîbânımı dâmâne getürdüm
 Âgâz-ı ser-kârımı pâyâne getürdüm

Yüz tîr-i ciger-dûzını dilden geçürdüm
 Sad âb-ı hayât tuhfe için câna getürdüm

Hûnîn müjelerden dil-i sad-çâki gören dir
 Dâmâna güli pençe-i mercâna getürdüm¹⁰⁷

¹⁰⁴ Eşref Yanmaz, *Vecdî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, AÜ, SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995, s. 66.

¹⁰⁵ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 419.

¹⁰⁶ Yanmaz, *age.*, s. 100.

¹⁰⁷ İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 419.

Sonuç

17. yüzyıl şairlerinden Ahmedî, devrinde ilmî ve edebî kişiliğiyle öne çıkan şahsiyetlerden birisidir. III. Mehmed'in musahiplerinden İshak Efendi'ye hocalık yaptığı için İshak Hocası diye meşhur olmuş; bir müddet Irak'ta bulunduğu için Acem Ahmed Efendi diye anılmıştır. Yaşadığı yüzyılın ünlü mutasavvıf şairi Niyâzî-i Mısrî'ye intisap etmiş ve halifelerinden olmuştur. Aynı zamanda iyi bir hattat olan Ahmedî, felsefe, mantık, hadis, tefsir ve astronomi ile de ilgilenmiş; bu konularda çoğu risale boyutunda Arapça, Farsça ve Türkçe eserler kaleme almıştır. Bu ilimlerden özellikle felsefe ve astronomi alanında döneminin önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Edebiyatla ilgili muamma ve lugaza dair teorik eserler ve şerhler kaleme alan şair Türkçe şiirlerinde Ahmedî, Farsça şiirlerinde Hâce mahlasını kullanmıştır. İran şairlerinden Nizamî ve Molla Camî'yi okuduğu anlaşılan şairin Camî'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Ahmedî'nin tezkirelerde yer alan şiirleri bir yana bırakılırsa edebî yönünü en iyi yansıtan eseri *Vahdetnâme* adlı mesnevisidir. Döneminin revaçta olan akımı Sebki Hindî'den etkilendiği anlaşılan şair Nabî takipçileri arasında değerlendirilebilir.

Kaynaklar

- Akbayar, Nuri, "Cizyedarzade Ahmed Baheddin Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1977, II, 80.
- Akkuş, Metin, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum 2006.
- Altuntaş, İhramcızade İsmail Hakkı, *Niyâzî-i Mısrî, Divan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*, Yayın yeri yok, 2010.
- Aras, Yasin, *Ali Canip Yöntemin Eski Türk Edebiyatıyla İlgili Makaleleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ, SBE, Erzurum 1999.
- Aşkar, Mustafa, *Niyâzî-i Mısrî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul 2004.
- Atsız, Nihal, "İshak Hocası veya Ahmed Rızâ", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1972, XX, 232-233.
- Aydüz, Salim, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, I, 119-120.
- Ayyıldız, Emeti, *Vahdetnâme*, (Yayımlanmamış Mezuniyet Tezi), CBÜ, FEF, Manisa 2001.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn, Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, İstanbul 1951.

- Beki, Kamil, *İbrahim Râkım Efendi, Vâkı'ât-ı Niyâzî-i Mısri, İnceleme-Metin*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜ, SBE, Bursa 1997.
- Bilkan, Ali Fuat, "XVII. Yüzyıl Türk Edebiyatı", *Türk Edebiyatı Tarihine Bir Bakış*", Editör: M. Kayahan Özgül, Kurgan Yay., Ankara 2013.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, I-III ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*, Ankara 2009.
- Canım, Rıdvan, *Türk Edebiyatında Sakinameler ve İşretname*, Ankara 1998.
- Çapan, Pervin, *Mustafa Safâyî Efendi, Tezkire-i Safâyî*, Ankara 2005.
- Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızedeliler", *DİA*, XXIV, 100-101.
- [Çaylak], Mehmed Tevfik, *Kafile-i Şuarâ*, İstanbul 1290.
- Erdem, Sadık, *Ramiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı*, Ankara 1994.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısri, Divânı*, Ankara 2008.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, I, 294.
- Habîb, *Hatt u Hattâtân*, İstanbul 1302.
- Hasan Enûşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârisî (Edeb-i Fârisi der-Anatoli ve Balkan)*, Tahran 1383.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, vd. *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997.
- İnce, Adnan, *Tezkiretü'ş-şu'arâ, Salim Efendi*, Ankara 2005.
- İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefâyât-ı Dânişverân*, Bursa 1302.
- İsmail Belig, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*, (haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu), Ankara 1999.
- Kara, Mustafa, *Niyazi-i Mısri*, Ankara 1994.
- Karahan, Abdülkadir, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis (Tercüme, Toplama ve Şerhleri)*, İstanbul 1954.
- Karatay, Halit, *Hattat Divan Şairleri*, Ankara 2008.
- Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fî İhtiyâri'l-Ehakk*, Ter. Orhan Şaik Gökyay/Süleyman Uludağ, İstanbul 2008.
- Kaş, Özcan, *Osmanlı Döneminde Arapça Sözlük Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul 2007.
- Külliyât-ı Divân-ı Câmî*, Tahran 1385.
- Mehmed Siraceddin, *Mecma'ü's-Şuarâ*, İstanbul 1325.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî, Osmanlı Ünlüleri*, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.
- Mum, Cafer, "Sebk-i Hindî", *Türk Edebiyatı Tarihi*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2006, C. II, s. 369-393.
- Oğraş, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endüzu, İnceleme-Metin*, Burdur 2001.

- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul 2006.
- Öngören, Reşat, “İshak Hocası”, *DİA*, XXII, 533-534.
- Özcan, Abdülkadir, “Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa”, *DİA*, XXVI, 264-265.
- Özfırat, Bayram, *Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-ulûm, Nazmu'l-le'âlî ve Manzûme-i Keydânî adlı Mesnevileri*, (*İnceleme-metin*), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), SÜ, SBE, Konya 2006.
- Özyıldırım, Ali Emre, “Sebk-i Hindî'nin Türk Edebiyatındaki Seyri Üzerine Notlar”, *Sözde ve Anlamda Farklılaşma: Sebk-i Hindi (29 Nisan 2005 Bildiriler)*, (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul 2006, s. 142-154.
- Rızaî, *Manzûmetü'l-Le'âlî*, İstanbul 1268.
- Şeyhi Mehmed Efendi, *Şakâ-yık-ı Numâniyye ve Zeylleri, Vakâyü'l-Fuzalâ*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, İstanbul 1994.
- Tekeli, Hamdi, *Ahmed Gazzi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), UÜ, SBE, Bursa 1991.
- Topal, Ahmet, *Ahmedî (İshak Hocası), Vahdetnâme-i Âlem-engîz (İnceleme-Metin)*, AÜ, SBE, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011.
- Tuman, Mehmet Nail, *Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2001.
- Uludağ, Süleyman, “Halvetiyye”, *DİA*, XV, 394.
- Uludağ, Süleyman, *İslam Açısından Müzik ve Sema*, İstanbul 2004.
- Yanmaz, Eşref, *Vecdî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ, SBE, Erzurum 1995.
- Yorulmaz, Hüseyin, *Divan Edebiyatında Nabi Ekolü, Eski Şiirde Hikemiyat*, İstanbul 1996.

TÜRK EDEBİYATINDA MAKTEL-İ HÜSEYİNLER VE BEKÂÎ'NİN KİTÂB-I KERBELÂ MESNEVİSİ*

Serkan TÜRKÖĞLU**

Geliş Tarihi : 18.11.2016

Kabul Tarihi: 15.12.2016

Öz

Türk edebiyatında kaleme alınan maktel-i Hüseyin'ler ve XVIII. yüzyıl şairlerinden Darendeli Bekâî'nin maktel türündeki eseri *Kitâb-ı Kerbelâ*'nın tanıtıldığı bu makalenin giriş bölümünde maktel türünün doğuşu ve gelişimi hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Türk edebiyatında öne çıkan makteller tanıtıldıktan sonra Bekâî'nin hayatı ve eserleri üzerinde durulmuştur. Sonraki bölümde ise *Kitâb-ı Kerbelâ* mesnevisi ele alınmıştır. Eserin adı, yazılış tarihi, türü, vezni tespit edilerek eserin muhtevasına dair bilgiler sunulmuştur. Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ*'sından mülhem olarak yazılan bu eser, *Hadikatü's-Süedâ*'nın manzum ve muhtasar bir formudur.

Anahtar Kelimeler: Bekâî, *Kitâb-ı Kerbelâ*, maktel, mesnevi, şiir.

MAKTEL-I HUSEYİN'S IN TURKISH LITERATURE AND BEKÂÎ'S KİTAB-I KERBELA

Abstract

In this study we will examine Maktel-i Hüseyin's which are written in Turkish literature and Darendeli Bekâî's *Kitâb-ı Kerbelâ* as an example of this genre. In the prolog we made an evaluation about maktel as a literary genre by its genesis and evolution. Subsequent to introduction about the mostly known maktels in Turkish literature we focused on Bekâî's life and literary works. In the next part we examined *Kitâb-ı Kerbelâ* masnavi. After the name of work, writing date, genre, rhytm were determined, information about content of work was explained. This work which was written by the inspiration of Fuzûlî's *Hadikatü's-Süedâ* is a poetic and brief form of *Hadikatü's-Süedâ*.

Key Words: Bekâî, *Kitâb-ı Kerbelâ*, Maktel, Masnavi, Poem.

Giriş

Vuku bulduğu andan itibaren İslami edebiyatın vazgeçilmez bir konusu hâline gelen Kerbelâ hadisesinin Türk edebiyatına girişi doğal olarak Türklerin İslâm'ı kabulünden sonra olmuştur. Türk edebiyatındaki geçmişi uzun olmakla birlikte, İslâm tarihinin en feci ve acıklı

* Bu makale, *Bekâî Kitâb-ı Kerbelâ (İnceleme-Tenkitli Metin)* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Artvin Çoruh Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, turkoglu5858@hotmail.com

olaylarından olan Kerbelâ hadisesi *klasik edebiyattan avamî âşık edebiyatına kadar süzülüp inmiş*¹ ve kısa zamanda Divan edebiyatının, Dinî-tasavvufi edebiyatın özellikle Alevî-Bektaşî kolunun önemli bir konusu hâline gelmiştir.²

Kerbelâ hadisesinin meydana geldiği dönemden itibaren Hz. Hüseyin'in hayatı efsanevi ve menkıbevi bir hüviyet kazanmıştır. Özellikle Şîf müelliflerinin mezhebi gayretleriyle abartılarak anlatılan şehadetinin hikâyesi yüzyıllarca yazılarak okunmuş, anlatılmış ve dinlenmiş, ismi etrafında yeni birtakım inançlar şekillenip yayılmıştır. Bu gelişme, olayda bazı sırların ve hikmetlerin bulunduğu yönünde tecessüslere ve bunların batını yorumlarına da kapı aralamıştır. Bu sebeple bazen hadis bile uydurulmuş, hatta Ahzâb sûresinin 33., Şûrâ sûresinin 23. âyetleri zorlama yorumlarla Ehl-i Beyt hakkında tefsir edilmeye çalışılmıştır. Böylece Kerbelâ adı adeta bir kült hâline almış, Hz. Hüseyin'in şehâdeti için matem tutmak ve bu konuda eser vermek sevap kazanmaya bir vesile olarak kabul edilmiştir.³

Genel olarak dinî-tasavvufi Türk edebiyatında, özellikle de Alevilik-Bektaşilik gibi zümre edebiyatlarıyla divan, halk ve âşık edebiyatında Kerbelâ olayı ile ilgili müstakil eserler, mersiye ve manzumeler telif edilmiş, ayrıca başta divan şairleri olmak üzere konuya eğilen sanatkârların, halk âşıklarının his ve hayal dünyalarının ortaya konmasında Kerbelâ adı önemli bir mazmuna dönüşmüştür. Türk edebiyatında Kerbelâ olayını ele alan lirik eserlerin pek çoğu manzum olmakla birlikte manzum-mensur karışık ve sadece mensur eserler de kaleme alınmıştır.⁴

Arap ve Fars edebiyatlarında olduğu şekilde Türk edebiyatında da Kerbelâ hadisesini konu edinen müstakil eserler, *Maktel-i Hüseyinler* kaleme alınmıştır. Sözlükte *katledilen, öldürülen yer*⁵ anlamına gelen maktel; son halife Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini anlatan bir mersiye çeşidedir. Kaybedilen bir varlığın arkasından duyulan hüznün dile getirildiği mersiye türünde, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi başlıklı mersiyeler, çokça işlenmiş olmak nedeniyle bağımsızlaşmış ve dinî içerikli bir tür olarak *Maktel-i Hüseyin* adıyla yaygınlaşmasını sağlamıştır.⁶ Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâmiyet'le ilgili mücadeleler, hilafet meselesinden kaynaklanan öldürmeler ahbar, tarih, ensab kitaplarında genellikle maktel kelimesiyle karşılanmış ve ayrı bölümler hâlinde yazılmıştır. Zamanla ölümlerin sayısı ve önemi arttıkça *maktel* veya *makâtil* başlığı altında tarihî-edebî nitelikli müstakil eserler kaleme alınmıştır. Maktellerin öldürmeleri konu edinen diğer eserlerden farkı,

¹ Abdülkadir Karahan, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), İÜ, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1938, s. 13.

² Elnure Azizova, *Kerbelâ Vak'ası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul 2001.

³ Mustafa Uzun, "Türk Edebiyatında Kerbelâ", *DİA*, XXV, s. 274.

⁴ Uzun, *agm.*, s. 274.

⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000, s. 576.

⁶ Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası-Edebî Türler ve Tarzlar*, Fenomen Yay., Erzurum 2007, s. 136.

bu metinlerde yalnız katl olayının ele alınması ve söz konusu hadiselerin etraflı şekilde anlatılmasıdır.⁷ Türk edebiyatında maktel-i Hüseyin türüne örnek oluşturabilecek öne çıkan eserlerden bazıları şunlardır.

1. Kastamonulu Şâzî (ö. 1362'den Sonra), Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin: Türk edebiyatında en eski maktel, Kastamonulu Şâzî'nin *Dâstân-ı Matel-i Hüseyin* adlı eseridir.⁸ Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Şâzî'nin Kastamonulu olup eserini de İsfendiyar oğulları beylerinden Celâlüddin Şâb Bâyezîd (ö. 1385)'e sunmuştur. *Kastamonu'da 763/1362 yılında nazmedilmiştir.*⁹ Şâzî, 763/1362'de tamamladığı eserini Kastamonu emîri Candaroğlu Âdil Bey'in oğlu Ebû Celâleddin Şâh Bey Bâyezîd'e ithaf etmiştir: *Benâm-ı Bâyezîd-i bahşâyende ve bahşâyîş kerde.*¹⁰ Eserini mesnevi nazım şekliyle kaleme alan şair, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* veznini kullanmıştır. Eserde ayrıca kaside nazım biçimi ile yazılmış şiirler de mevcuttur. Nurcan Güder'in hazırladığı metne göre 3034 beyitten oluşan mesnevinin destansı özelliği ön planda olup nazım tekniği bakımından zayıftır. Sade bir Türkçe ile yazılan eserde derin bir duygu yoğunluğu hissedilmektedir.¹¹ Eserin bir nüshası Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi Kemankes Bölümü numara 528'de bulunmaktadır.¹²

Şâzî, olayın hikâye edilmesinde Ebû Mihnef'ten yararlanmakla birlikte ondan birebir alıntı yapmamıştır. Dolayısıyla onun eseri tercümeden çok, telif-tercüme olarak değerlendirilmelidir.

Kastamonulu Şâzî'nin kaynak olarak Ebû Mihnef'in eserini kullandığı şu beyitlerden anlaşılmaktadır:

İbn-i Mihnef Lutoğlı söyledi / Yezd-i Yahyâdan rivâyet eyledi

Ol dahî râvî rivâyet eyleyen / Sa'd-ı Vakkâs oğludur der söyleyen

2. Lâmi'î Çelebi, Mahmud b. Osman b. Ali Bursevî (ö. 1531), Maktel-i Âl-i Resûl : Asıl adı Mahmud b. Osman olan Lâmi'î Çelebi Bursalıdır. "Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid, Sultan I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamıştır."¹³ İran edebiyatından yaptığı tercümelemlerle meşhur olan Lâmi'î'nin makteli, tamamı manzum olarak,

⁷ Şeyma Güngör, "Maktel", *DİA*, XXVII, İstanbul 1997.

⁸ Güngör, *agm.*, s. 456.

⁹ Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi (XV. yy. 'a Kadar)*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, s. 56.

¹⁰ Ertuğrul Ertekin, "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyin'ler", *Âşinâ Dergisi*, VII/23-24, Kış-İlkbahar 2006, s. 86.

¹¹ Nurcan Öznal Güder, *Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme, Metin, Sözlük, Adlar Dizini)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ, SBE, İstanbul 1997, s. XXV-XXVI.

¹² Ahmet Atilla Şentürk-Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2004, s. 138.

¹³ Metin And, *Ritüelden Drama Kerbelâ-Muharrem-Taziye*, YKY, İstanbul 2002, s. 198.

mesnevi nazım şekliyle aruzun *Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış ve yaklaşık olarak 1000 beyitten müteşekkildir.¹⁴

Lâmi'î Çelebi'nin makteli, bir giriş ve on bölümden oluşmaktadır. Lâmi'î, büyük oranda Molla Câmî'nin *Şevâhidü'n-nübüvve*'sini kendi eserine örnek almıştır. Hatta *Şevâhidü'n-nübüvve*'de yer alan Hz. Hüseyin bahsini olduğu gibi nazma çektiği ifade edilmektedir.¹⁵ Eserin en önemli özelliği Türkçe makteller içerisinde içeriğinin, tarihî gerçekliklere en yakın maktel olmasıdır.¹⁶

3. Yahyâ b. Bahşî (ö. 1499'dan sonra), Maktel-i Hüseyin¹⁷: “Bursa’da medfûn Emîr Sultân Hazretleri’nin hulefâsından âlim ve fâzıl bir zâttır.”¹⁸

Altmış altı varaklık bu eserin dize sayısı kırk birinci varağa kadar 21-22 dize, kırk ikinci varaktan itibaren ise 42-44 dize arasında değişir.¹⁹ 976 beyit ve altı bölümden müteşekkil olan eser, sade bir dil ile kaleme alınmış ve 905/1499 tarihinde tamamlanmıştır. Yahyâ b. Bahşî konuya Hz. Peygamber’in torunları Hasan ve Hüseyin’i ne kadar sevdiğini anlatan mısralarla başlamıştır. Diğer makteller gibi belirli günlerde, meclislerde okunmak üzere kaleme alınmıştır. Eserin bir nüshasının Ankara DTCF kütüphanesinde yer alan Muzaffer Ozak kitapları arasında 1/248 numarada bulunduğu, Şeyma Güngör tarafında belirtilmektedir.²⁰

4. Hacı Nûreddîn Efendi (ö. 1530-31'den sonra), Maktel-i Hüseyin: Nureddin Efendi'nin doğum/ölüm tarihi, memleketi vb. herhangi bir bilgi yoktur. Onun hayatına dâir bilgiler bizzat kendisi tarafından eserinin “Sebeb-i te'lîf-i kitâb” başlığı altında verilmiştir.²¹ Hacı Nûreddîn Efendi'nin 940/1533-34 yılında tamamladığı eser,²² on bölümden oluşmuştur. Tamamı manzum olarak mesnevi nazım şekliyle aruzun *Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır.²³

Ebû Mihnef'e dayanan bu eser, *Vak'a-i Kerbelâ* adıyla 1285/1868'ten itibaren dört defa basılmıştır.²⁴

¹⁴ İbrahim Boğalı, *Maktel-i Âl-i Resûl, Lâmi'î Çelebi*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), İÜ, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1971, s. 1.

¹⁵ Boğalı, *age.*, s. 1.

¹⁶ Ertuğrul Ertekin, “Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyinler”, *Âşinâ Dergisi*, VII/23-24, Kış-İlkbahar 2006.

¹⁷ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Eroğlu, “Yahya Bin Bahşî Ve Maktel-i Hüseyin’i”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ*, Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu, Sivas 2010, C. II, s. 43-61.

¹⁸ Busalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri, I-III ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2009, I, s. 199.

¹⁹ Ertekin, *age.*, s. 90.

²⁰ Güngör, *Hadikatü's-Süedâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. XXVII.

²¹ Abdülmecit İslamoğlu, “Hacı Nûreddin Efendi ve Hüseyin’in Makteli Adlı Eseri”, *Çeşitli Yönleriyle Kerbelâ*, Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu, Sivas 2010, C. II, s. 19.

²² Güngör, *agm.*, s. 456.

²³ Karahan, *age.*, s. 29.

²⁴ Güngör, *agm.*, s. 456.

5. Âşık b. Ali Natta'î-Âşık Çelebi- (ö. 1572), Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ: Âşık Çelebi, Hüseyin Vâ'iz'in bu eserini bazı eklemelerle tercüme etmiştir.²⁵ *Latîfi Tezkiresi*'nde şu şekilde bahsedilmektedir: “Ravzatü's-Şühedâ nâm kitâbın zebân-ı Fürsden nesr-i müseccâ ile lisân-ı Türkîye terceme idüb mahall ü münâsebetle âyât u ahbârdan ve emsâl-i meşâyih-ı ahyârdan müfid ü nâfi' çok nesne ilhâk etmişdür.”²⁶ Vâ'iz'in eserine bağlı kalınarak yapılan bu tercüme ve bilhassa Âşık Çelebi tarafından ilave edilen mukaddime kısmı müzeyyen bir üslupla yazılmıştır.²⁷ Günümüze ulaşan bu eserin iki nüshası mevcuttur.²⁸

6. Câmî-i Rûmî (ö. 1595'ten sonra), Sa'âdetnâme (Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ): Gelibolulu Câmî'nin *Sa'âdetnâme* adlı eseri, Vâiz Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ* adlı Farsça eserinin Türk diline tercümesidir.²⁹ Sade bir dille kaleme alınıp yer yer şairin duygularına tercüman olan manzum ve mensur ifadelerle süslenen *Saâdetnâme*, birçok Türk ve İranlı şairin konuya uygun şiirleriyle de zenginleştirilmiştir. Eser, aslına bağlı kalınarak on bab şeklinde tercüme edilmiş, başında ve sonunda Kanûnî'yi öven parçalara yer verilmiştir.³⁰ Eserin kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur.³¹

7. Fuzûlî (ö. 1555), Hadîkatü's-Süedâ: Fuzûlî'nin en hacimli mensur eseridir. Konu olarak Kerbelâ vakasının işlendiği³² eser, Türk edebiyatındaki en önemli maktellerden biridir.

Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sı Türkçe, arada manzum parçalar da bulunan mensur bir eserdir. Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ravzatü's-Şühedâ*'sı esas kabul edilerek yazılmıştır. Eser, Kâşifi'nin bab sırasına göre düzenlenmiş fakat araya yeni bölümler de eklenmiştir.

Hadîkatü's-Süedâ, kısa bir mukaddime ile başlar. Fuzûlî, burada Arapça'da Tâvûsî'nin bir makteli bulunduğunu, Farsça'da Hüseyin Vâiz'in *Ravzatü's-Şühedâ*'yı yazdığını, kendisinin de bu eserleri örnek alarak, başka eserlerden de faydalanarak *Hadîkatü's-Süedâ*'yı yazdığını anlatır.³³

8. Eğirdirli Şerîfî (ö. 1631), Şevâhidü's-Şühedâ: Tam adı *Şevâhidü's-Şühedâ fî mekâyidi'l-a'dâ* olan eserin, telif tarihi belli olmamakla birlikte III. Murad'a sunulduğu

²⁵ Filiz Kılıç, *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şuarâ (İnceleme Metin)*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, C.I, s. 44.

²⁶ Rıdvan Canım, *Latîfi, Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ, (İnceleme Metin)*, AKM Başkanlığı, Ankara 2000, s. 382.

²⁷ Güngör, *age.*, s. XXVIII.

²⁸ Bayezid Ktp. Nr. 5329; Süleymaniye Ktp. Ayasofya Nr. 3445.

²⁹ Güngör, *age.*, s. XXVIII.

³⁰ Mustafa Uzun, “Câmî-i Rûmî”, *DİA*, VII, s. 102-103.

³¹ Süleymaniye Ktp., *Halet Efendi* nr. 593; Topkapı Sarayı Müzesi, Revan nr. 1092.

³² Necmettin Hacıeminoğlu, *Fuzûlî*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008, s. 26.

³³ Haluk İpekten, *Fuzûlî, Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 55-56.

bilinmektedir. Şerîfî eserini manzum-mensur karışık olarak kaleme almıştır. Büyük oranda Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Süedâ*'sından etkilenmiştir.³⁴ Eserin bir nüshası mevcuttur.³⁵

9. Âşıkî (ö. 16. yüzyıldan önce), Maktel-i Hüseyin: Şair hakkında kesin bilgiler yoktur. Kaf-zâde Fâizî³⁶ ve Riyâzî Mehmed'in verdiği bilgilere göre 16. yüzyılda veya daha önce yaşamıştır. 2094 beyitten oluşan ve konusu itibariyle halk için kaleme alınan bu eser, sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Eserin telif tarihi belli değildir.³⁷ Eserin Türk Dil Kurumu Kütüphanesinde bir nüshası yer almaktadır.³⁸

10. Yûsuf-ı Meddâh, Maktel-i Hüseyin: Şairin hayatına dair neredeyse hiçbir bilgi mevcut değildir.³⁹ Eser, mesnevi nazım şekliyle ve aruzun remel bahrinin, *fâilâtün fâilâtün fâilün* kalıbında kaleme alınmıştır. 2824 beyitten müteşekkildir. Diğer maktel metinlerinde olduğu gibi bu eser de değişik zamanlarda okunmak üzere on meclis hâlinde yazılmıştır. *Maktel-i Hüseyin*'de Kerbelâ hadisesi ve ilgili olaylar on farklı mecliste kronolojik sıra gözetilerek anlatılmaktadır.⁴⁰

11. Senîh, Mersiye-i Şerîf: Cerîde-i Askeriye matbaasında 1 Nisan 1871 tarihinde basılan bu eser, altı sayfadan ibarettir. Terci-bend şeklinde yazılmıştır. Otuz sekizer beyitten oluşan sekiz terci-bendi ihtiva eder.⁴¹

12. Senîh, Vâkıa-i Kerbelâ Mukaddimesi: Herbiri otuz dokuz beyitlik on yedi terkib-hane, sekiz beyitlik bir münacât ile dokuz beyitlik bir hâtimedden oluşan ve *Mersiye-i Şerîf* adlı eserinden bir sene sonra (21 Mart 1872) basılan on iki sayfalık bu eserin içeriği, ilk sayfasında şu şekilde özetlenmiştir: “Vâkıa-i Kerbelâ'nın mukaddimesi yani İmam Hüseyin Efendimizin Mekke-i Mükerrreme'den cânib-i Kerbelâ'ya teveccüh ve azîmetlerinden evvel Kûfe'ye irsâl buyurdıkları amca-zâdeleri Müslim b. Akîl ile iki nev-resîde şehzâdelerin vuku-u şehâdetleri beyânındadır.”⁴²

13. Kâzım Paşa (ö. 1890), Riyâz-ı Asfiyâ (Makâlid-i Aşk): Türkçe başlayıp Arapça bir beyitle sona eren tevhidin ardından Kerbelâ olayına giriş sayılabilecek bir mukaddime şeklinde düzenlenmiş, aynı Arapça beyitle birbirine bağlanan, beyit sayıları farklı altı bölümlük

³⁴ Sadık Yazar, “XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfî'nin Şevâhidü's-Şühedâ'sı”, *Turkish Studies*, Volume 4/2 Winter 2009, s. 1092-1116.

³⁵ Sadberk Hanım Müzesi, Hüseyin Kocabaş Yazmaları, nr. 167.

³⁶ Namık Açıköz, *Riyâzî's-Şu'arâ, Riyâzî Muhammed Efendi, (Metin-Dizin)*, Ankara Üniversitesi DTCF, Yüksek Lisans Tezi, 1982, s. 154.

³⁷ Özlem Demirel, *Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ, SBE, İstanbul 2007, s. 11.

³⁸ Türk Dil Kurumu Ktp. Yz. A 84/1.

³⁹ Kenan Özçelik, *Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2008, s. 8.

⁴⁰ Özçelik, *age.*, s. 11.

⁴¹ Karahan, *age.*, s. 40.

⁴² Karahan, *age.*, s. 40.

uzun bir manzumeyle başlar. Eserde, bentler hâlinde ve terkip beyitleriyle bağlanarak yazılmış yirmi sekiz mersiye ile bir kıta yer alır. Sonra *Kasîde der Sitâyiş-i İmâm Hüseyin* başlığını taşıyan altmış üç beyitlik manzumeyle sona erer.⁴³

14. Edhem, Vak‘a-i Kerbelâ: Kerbelâ olayının tarihî hikâyesi hüviyetinde olan tercüme bir eserdir. Eserin kimden ya da hangi dilden tercüme edildiği hakkında bir bilgi yoktur.⁴⁴

15. Cemâlî Memiş-zâde Şeyh Hasan Bâbâ (ö. 1894-95), Menâkıb-ı Âl-i Abâ ve Mesâib-i Şehîd-i Kerbelâ: Hasan Baba, Tekirdağlı’dır. Mahmut Baba-zâde Nâfi Baba’dan icazet almıştır. İyi saz çalar ve iyi şiir söylemiş. Tahminen 1320 (1902) tarihinde Tekirdağ’da vefat etmiştir.⁴⁵ Eser, Cemâlî mahlasını kullanan, Tekirdağlı Şeyh Hasan Baba’ya aittir. Millî kütüphanede yer alan nüshanın ilk sayfası eksiktir. “Dördüncü bâb irfân-ı şerî’at burhân-ı tarîkat ma’den-i ma’rifet mahzen-i hakikat olan cevher-i erkân pîr-i Horasan Hacı Bektaş Velî Efendimizin vilâdetleri”⁴⁶ ifadeleriyle başlar. Eser mensur olmakla birlikte aralarda Hasan Cemâlî Baba’ya ait manzumeler de yer almaktadır.⁴⁷

16. Molla Mustafa/Şevkî (ö. 1809), Maktel-i Hüseyin: 1324 (1906) yılında İlyas Oğlu İbrahim b. Mustafa tarafından istinsah edilen bu eser, şiirlerinde Şevkî mahlasını kullanan XVIII. yüzyıl şairlerinden Molla Mustafa’ya aittir. Kerbelâ hadisesi ve Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi anlatılmaktadır. Manzum olarak kaleme alınan eserin bir nüshası mevcuttur.⁴⁸

15. Küçük Filibeli-zâde M. Âsım, Nâle-i Uşşâk: İstanbul’da Mihrân Matbaası’nda 1301 (1883)’de basılmış on iki sayfalık küçük bir kitapçıktır. Kâzım Paşa’nın *Riyâz-ı Aşfiyâ*’sını taklit ve tanzir suretinde yazılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserin dili oldukça sadedir. *Fâilâtün Fâilâtün Fâilün* vezniyle yazılmıştır.⁴⁹

16. Azîz, Mersiye-i Mahsusa-i Firkat-nümâ der Hakk-ı Cenâb-ı Hüseyin-i Şehîd-i Kerbelâ: On beş beyitlik dört bentten oluşan bu terci-bent,

İtme tafsîl Azîz ‘arz-ı tazarru ederek

Gel biraz vâcibetü’l-vasfını eyle ifşâ

⁴³ Mustafa Uzun, “Kâzım Paşa”, *DİA*, C. XXV, s. 152.

⁴⁴ Karahan, *age.*, s. 43.

⁴⁵ Saadettin Nüzhet Ergün, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, s. 47.

⁴⁶ *Menâkıb-ı Âl-i Abâ ve Mesâib-i Şehid-i Kerbelâ*, Ankara Millî Ktp., Yz., 2597/1.

⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. Seyfullah Yıldırım, *Hasan Cemâlî Baba, Hayatı, Sanatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya 2005.

⁴⁸ *Maktel-i Hüseyin*, Ankara Millî Ktp. Yz. 2447.

⁴⁹ Karahan, *age.*, s. 44.

beytinden anlaşıldığı kadarıyla “Azîz” adlı biri tarafından kaleme alınmıştır. Ne zaman yazıldığı belli değildir. Ancak şairin üslubu ve kelime dağarcığı, son dönem (XIX) ürünlerinden olabileceğine işaret etmektedir.⁵⁰ Eserin Bilkent Üniversitesinde bir nüshası mevcuttur.⁵¹

17. Ali Rızâ, Hâdise-i Kerbelâ: Yirmi dört varaklık bu matbu eser, 1294/1877 yılında İstanbul’da yayımlanmıştır. Mensur olarak kaleme alınmıştır. Bir nevi Hz. Hüseyin’in biyografisi hüviyetindedir. Hâliyle Kerbelâ hadisesi de anlatılmaktadır. Eserin giriş bölümünde kitabın muhteviyatı hakkında bilgi verilmektedir. Eser, *Hadîkatü’s-Süedâ*’nın son bölümlerinin zamanın üslubuyla yapılmış bir özeti mahiyetindedir.⁵² “İşbu risâle Hazret-i İmâm Hüseyin’in velâdetinden şehâdetine kadar olan sergüzeştini hâvîdir”⁵³ Eser, sade bir Türkçe ile yazılmıştır. Müellif, neden sade bir dil kullandığını eserin sonunda yer alan bölümde şöyle ifade etmektedir: “...ancak her okuyanın suhûletle anlaması için elden geldiği mertebede gâyet açık bir sûretde yazıldığı cihetle...”⁵⁴ Müellifin Fuzûlî hakkında söylediği şu sözler de dikkate değerdir: “Gerçi me’ hazımız olan Sultân-ı şuarâ Fuzûlî merhûmun bu mâcerâdan bahseden Hadîkatü’s-süedâsına diyecek yok ise de müşâr-ı ileyhin de bu vâdî-i dehşet-nümâda çamlı olduğu kalem esas maksad-ı nazar-ı âmda mübhem bıraktığı kâbil-i inkâr değildir.”⁵⁵

18. İbnü’l-Emîn Ali Haydar ‘İlmî, Hâile-i Kerbelâ: 1329/1911 yılında Dersaâdet’te *Hâile-i Kerbelâ* adıyla basılan bu eser yüz on altı varaktan ibarettir. Eserin kapağında şu dörtlük yer almaktadır.

Ârâm-güzîn-i huld-ı saâdetdir ey gönül

Rûmâl-ı âsitâne-i Âl-i Abâ olan

Dâreynde nâil olur mecd ü rif’ate

Allâh yolunda mazhar-ı sırr-ı fenâ olan⁵⁶

Mensur olan bu eserin bazı bölümlerinde, kime ait olduğu bilinmeyen şiirler yer almaktadır. Fuzûlî’nin tesiri eserde açık bir şekilde bellidir. Müellif de *Hadîka*’yı haşiyelerde belirtmiştir. Bir türlü şahsiyetini bulamamakla beraber birçok şair ve edibin eserlerinden faydalanarak vücuda getirilen bu eser, Tanzimat’tan sonra yazılan makteller içerisinde en başarılı olanıdır.⁵⁷

⁵⁰ Orhan Kemal Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Eski Türk Edebiyatı Tarihi II, C 5, Sayı 10, s. 217.

⁵¹ Bilkent Ü. Ktp. Özel Koleksiyonlar, BP 193.13.C65 1872.

⁵² Karahan, *age.*, s. 43.

⁵³ Ali Rızâ, *Hâdise-i Kerbelâ*, İstanbul 1294.

⁵⁴ Ali Rızâ, *age.*, s. 43.

⁵⁵ Ali Rızâ, *age.*, s. 46.

⁵⁶ İbnü’l-Emîn Ali Haydar, *Hâile-i Kerbelâ*, Osmanlı Matbaası, Dersaâdet 1329.

⁵⁷ Karahan, *age.*, s. 47.

19. Mehmed Nâzım, Kerbelâ: Mehmed Nâzım tarafından kaleme alınan yirmi üç sayfalık bu eser, 1327/1909 yılında İstanbul Şems Matbaası'nda basılmıştır. Müellif, mukaddime bölümünde eserin yazılış nedeni ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "...okuduğum bazı mersiyeler vak'anın cereyân sûretindeki teessürât ile yazılmış bukâ-yı kulûb mahsûlü olup her vechile sezâ-vâr-ı takdîr ise de Ehl-i Beyt-i muazzamın ka'b-ı celîline ve Kerbelâ hâilesinin müstenid olduğu hikmetlerin gavâmız-ı manevisine ait daha şanlı zemîni ifâde iltizâm olunmak münâsib olacağına kâniim. Şu muhtasarda bu maksadı takîb ettim ve şân-ı celîl-i Ehl-i Beyte lâyıf zemîn ile vak'anın güzerânını ve yine o şân-ı celîlin âsâr-ı mezâhim-kârisini göstermek istedim."⁵⁸

Eser, Namık Kemal ve Süleyman Nazif'in üsluplarının etkisi altında hususi bir ifade ile yazılmıştır.⁵⁹

20. Seyyid Hüseyin, Hülâsa-i Vâveylâ: On beş varaklık bu risale, Kerbelâ olayının bir nevi özeti hüviyetindedir. Manzum olarak yazılmıştır. İlk sayfada *Destûr Yâ Hüseyin* başlığı yer almaktadır. Başlığı müteakiben şu beyitler gelir:

Geldi ol mâh-ı Muharrem ey muhibb-i Mustafâ

İdelüm cümle Yezîde la'neti subh u mesâ

Sîne çâk eyler bu mâtem-i bende-i Âl-i Abâ

Kesdiler Âl-i Resûli itmeyüb Hakdan hayâ⁶⁰

Eserin sonunda yer alan şu ifadeler, yazılış sebebi ve muhteviyatına dair bilgiler vermesi bakımından önemlidir.

"Hazret-i İmâm Hüseyin şâh-ı şehîd garîb-i deşt-i Kerbelâ Efendimiz Hazretlerinin vak'a-i dil-sûz-ı mâtem-fezâları hakkında nice erbâb-ı dînin mersiyeleri intişâr olunmuş ise de âcizâne şu hâtıra-i Kerbelâyı fakîrânem şâh-ı şehîd mazlûmdan mağîret ümîdiyle rûhâniyet-i âlîlerine tevessülen tab' ve neşr olunmuştur."⁶¹

21. İbnürreşâd Ali Ferruh, Kerbelâ: Eser, 10 Muharrem 1305/1887 tarihinde Paris'te *Kerbelâ* adıyla yayımlanmıştır. İki yüz yirmi sekiz sayfadan oluşan bu eser, manzum olarak yazılmıştır. On sekiz sayfalık bir mukaddime ile başlar. Mukaddimedede İslâmiyet'in doğuşu, dil ve mezheplerin önemi, Hz. Peygamber ve dört halife dönemi, halifelerin şahadetleri anlatılmaktadır. Son olarak Muaviye ve Yezid'den bahsedilerek mukaddime sonlandırılmıştır.

⁵⁸ Mehmed Nâzım, *Kerbelâ*, Şems Matbaası, İstanbul 1327, s. 4.

⁵⁹ Karahan, *age.*, s. 46.

⁶⁰ Seyyid Hüseyin, *Hülâsa-i Vâveylâ*, Vezîr Hânende Metîn Matbaası, İstanbul 1327, s. 2.

⁶¹ Seyyid Hüseyin, *age.*, s. 15.

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan eserde, Fuzûlî'nin tesiri açıkça görülmektedir. Olaylar, kronolojik sıra takip edilerek ve destansı bir üslupla anlatılmıştır. Müellifin genç yaşta kaleme aldığı bu eserde, nazım tekniğinin sağlam olması, dikkat çeken bir başka husustur.⁶²

22. Bandırmalı Şeyh Yûsuf Nizâmeddîn Efendi (ö. 1165/1752), Mersiye-i Şâh-ı Şehîd-i Kerbelâ: Nizâmeddîn Efendi, eserin giriş bölümünde *Şiir ve Şâir* başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Gazel, kaside, mersiye gibi şiir türlerinin nasıl yazılması gerektiğine dair fikirlerini beyan etmiştir.

“Daha önce edipler ve şairler tarafından Arapça ve Farsça olduğu gibi Türkçe dahi birçok mersiyyeler yazılmış olduğu hâlde, âşıklar arasında belli başlı, İstanbul’da en ziyade tanınan, her sene için bir mersiye inşâd ederek Hak âşıklarını bu sa’yinden dolayı sevinçli kılan, bu suretle “ev tebâkâ” müjdesinden hissedar olarak cennetler diyarına göçen ve Cenâb-ı Mennân’ın feyizlerine nâil olduğu apaçık bulunan merhum Kâzım Paşa (ö. 1307/1890)’nın her ne zaman Riyâz-ı Asfiyâ veya Makâlîd-i Aşk adlı eserini elime alsam bu muvaffakiyetden dolayı hayretler içinde kalır, merhûma fatihalar ithaf ederek takdis eder ve benim de hem yukarıda serdedilen (ağlamak veya ağlatmak) emr-i nebeviyyesine uymak, hem tarikat muhibbânı ve hakikat yolunun âşıkları tarafından hayır duâ ile yâd edilmekliğim için bir mersiye yazabilmek hevesini duyardım. Binâenaleyh şiddetli sevgi, Hazret-i İmâm ve Hazret-i Seyyidü’l-Enâm’ın müjdeleri hasebiyle iktidarsızlık ve liyakatıma şu iki mersiyyeyi af dileyerek neşr eyler, bütün mü’min ve mü’minâtın Hazret-i Seyyidü’ş-Şühedâ’nın şefâ’atine mazhar olmasını temennî ederim.”⁶³

Şair, eserinde iki mersiye yer vermiştir. İlk mersiye muhammes tarzında on beş bentten, ikinci mersiye ise mesnevi şeklinde kırk iki beyitten oluşmaktadır.⁶⁴

23. Ali Zâkî, Medhiye ve Mersiye: 1301/1883’te *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şâhâne* dördüncü sınıf şâkirdânından Ali Zâki isminde bir genç tarafından Sahrâ-yı Kerbelâ Şehîdi Hz. Hüseyin hakkında yazılarak *Medhiye ve Mersiye* adıyla yayımlanan beş sayfalık bir eserdir. Kerbelâ şehitlerinin şefaata mazhar olmak amacıyla yazılmıştır.⁶⁵

Bekâî'nin Hayatı

Klasik Türk edebiyatı şair ve yazarlarının birçoğunda olduğu gibi Bekâî hakkında da kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir. Bekâî hakkında en kadim bilgiler Şeyhülislam Arif Hikmet Bey ve Bursalı Mehmed Tahir tarafından nakledilmektedir. Hasan Bekâî, Malatya'nın

⁶² Karahan, *age.*, s. 44-45.

⁶³ Bandırmalı Yûsuf Nizâmeddîn Efendi, *Mersiye-i Şâh-ı Şehîd-i Kerbelâ*, İstanbul 1339.

⁶⁴ Selami Şimşek, “Bandırmalı Şeyh Yûsuf Nizâmeddîn Efendi ve Mersiye-i Şâh-ı Şehîd-i Kerbelâ”, *AÜ, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 30, Erzurum 2006, s. 71.

⁶⁵ Karahan, *age.*, s. 45.

Darende ilçesinde dünyaya gelmiştir.⁶⁶ Doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Darendeli Mehmet Hayret Efendi ve Süleyman Penahî'nin büyük kardeşidir. Soyu, Şeyh Hamid-i Veli Hazretleri'ne kadar uzanan Zaimoğulları ailesinden, Zaim Mustafa Ağa'nın oğludur.⁶⁷ Şeyh Hamid-i Veli'nin soyu dört kola ayrılmıştır. "Zaimli" bunlardan bir tanesidir. Halk arasında Ekmekçi Koca, Somuncu Baba adlarıyla bilinen Şeyh Hamid-i Veli'nin oğlu Tayyib (Taybi) ile Hac dönüşü ömrünün son demlerini Darende çilehanesinde geçirdiği bilinmektedir. Halil Taybi'nin dört oğlundan birine kadar uzanan Zaimzâdeler silsilesi içine Bekâî de dâhildir.⁶⁸

Zaimzâde Abdi Paşa, Abdi Paşa Ağa (1722), Ali Paşa (1744), Koca Abdi Paşa (1789), Abdurrahman Bey (1801) gibi şahsiyetler de aynı ailedendir; ancak Hasan Bekâî'den önce yaşamışlardır. Bekâî'nin Şeyh Hamid-i Veli'den kendisine kadar olan nesebi şöyledir: Şeyh Hamid-i Veli, Halil Taybi, Seyyid Ahmed, Vali Muhyiddin Paşa, Alaaddin Paşa, Derviş Paşa, Zaimzâde Hasan Paşa, Dergâhî Ali Ser-Bevvâbinî Mehmed Paşa ve babası Zaim Mustafa Ağa'dır.⁶⁹

Yukarıda yer alan şecerde adı geçen Abdi Paşa Ağa ile ilgili *Meydan Larousse*'da şu ifadeler yer alır: *Ağa Adurrahman Paşa tarafından yetiştirildi. 1693'te Kapıcılar Kethüdası idi. 1695'te Çavuşbaşı savaşında gösterdiği fedakârlığa karşılık, kendisine 1698'de Rumeli Eyaleti ile Tamişvar Muhafızlığı, aynı zamanda vezirlik rütbesi verildi. Birçok eyalette valilik görevlerinde bulundu. Hotin valisi iken öldü (1722). Oğlu Ali ve torunu Abdi Paşalar da aynı yüzyılda Osmanlı Devleti'nin valileriydi.*⁷⁰

Vezirlik ve valilik gibi üst düzey görevlerde bulunan bir ailenin yakını olan *Bekâî*, "Ulema" sınıfındandır. Kendisi gibi diğer iki kardeşi de âlim şahsiyetlerdir. Kardeşi Süleyman Panâhî'nin hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yer almamaktadır. Doğum tarihi hakkında kesin bilgi yoktur.⁷¹ İlim ve fazileti şahsında birleştirmiş bir âlimdir. Birçok eserinin varlığından söz edilmekteyse de bilinen yegâne eseri *Nasihâtname*'dir.⁷²

⁶⁶ Ahmet Şentürk-Mehmet Gülseren, *Malatyalı Şairler Antolojisi*, Yeni Malatya Gazetesi Ofset Tesisleri, Malatya, 1990, s. 16.

⁶⁷ Ahmed Akgündüz - Said Öztürk - Yaşar Baş, *Darende Tarihi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., İstanbul 1992, s. 716.

⁶⁸ Selman Özsoy, *Silsile Nesev Tarihi: Zaimzadeler*, Osmaniye 1974.,

⁶⁹ Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Alisi*, Seyyid Osman Hulusi Efendi Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 64-65.

⁷⁰ *Meydan Larousse*, C II, s. 208.

⁷¹ *Süleyman Penahî'nin 1203 / 1789'da doğduğu sanılmaktadır.* (Ahmed Akgündüz - Said Öztürk - Yaşar Baş, *Darende Tarihi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., İstanbul 1992, s. 719). Aynı eserde: *Penâhî, Mehmed Paşa'nın Mısır valiliği görevini almasından çekinerek 1193 / 1779'da kapı kethüdalığından istifa etmek istemiştir.* Şeklinde bir bilgi mevcuttur. Mezkur bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ve Penâhî'nin kardeşi Hasan Bekâî'nin de 1200 / 1785'te vefat ettiği düşünüldüğünde Penahî için verilen doğum tarihinin doğru olamayacağı kanaatindeyiz.

⁷² Akgündüz - Öztürk - Baş, *age.*, s. 720-721.

Bekâî'nin diğer kardeşi, Hayret Mehmed Efendi'dir. Divân-ı Hümâyün kaleminden yetişmiştir. Hâcegân rütbesiyle Sadrazam Yusuf Ziyâ Paşa, Celal Paşa, Mehmed Gâlip Paşa, Ahmed Şakir Paşa'nın divan katipliklerinde bulunmuştur. Daha sonra Mısır'a giderek Mehmed Ali Paşa'nın divan katipliğini yapmıştır. 1242/1827'de Mısır'da vefat etmiştir.⁷³

Şeyhülislam Arif Hikmet, *Tezkiretü'-Şuarâ* adlı eserinde Bekâî'nin kısaca hal tercemesinden ve eserlerinden bahsetmektedir: *Hayret Efendinin Birâder-i mihteridir. Beldelerinde kâtip-zâdellikle müştehirler. Dârende hânedânlarındadır. Büyük 'Abdî Paşa ism-i ağalarından imiş. Ve 'indinde gâyet makbûl imiş. Gâyet mükesser nazımda selâset üzre câhilâne Fuzûlî mertebesinden aşığınca şi'ri vardır. Seyyid Battal kıssasını tamamen nazm etmiş. Ve Hadîkatü's-süedâyı nazm etmiş ve Mevlid-i Nebiullâh Es-selâti's-selâmı nazm etmiş ve iki yüz hudûdunda beldesinde vefât etmiş.*⁷⁴

Tezkiretü'-Şuarâ'da yer alan bilgileri kısaltarak tekrar eden *Bursalı Mehmed Tâhir*, Bekâî'nin hayatına dair birkaç cümle ile bilgi verdikten sonra onun şairliği konusunda bir tespitte bulunur. Ona göre Bekâî, birinci sınıf bir şair değildir ve şiirleri orta hâllidir. Mehmed Tahir, Bekâî ile ilgili şu bilgileri nakleder: *Dârendeli Hayret Efendi'nin büyük biraderidir. Memleketinde Kâtip-zâde şöhretiyle ma'rûfdur. (1200) hudûdunda vatanında irtihâl etdi. (Mevlid-i Nebî) manzûmesi olduğu gibi (Seyyid Battal Gazi) gazavâtı ve (Haîkatü's-Süedâ) yı nazmetmiştir. Eş'ârı orta hâllidir. Büyük 'Abdî Paşa mukarriblerindendi.*⁷⁵

Bekâî de kardeşi Hayret Mehmed Efendi gibi katiplik yapmıştır. İslam tarihine vâkîf, ilim ve fazilet sahibi olarak tanınan bir şahsiyettir. Bekâî, kendi kumandasındaki kuvvetlerle birlikte birçok savaşa katılmış, bu uğurda Rumeli'de şehit düşmüştür. Şehit düştüğü yere defnedilmiş, şehadeti ve harpte gösterdiği cesarete binaen zamanın padişahı I. Abdülhamid tarafından kabri üzerine bir türbe yaptırılmıştır.⁷⁶

Bekâî'nin annesi Ekâbir Hanım'ın ailesi, Urfa eşrafındandır. Ekâbir Hanım, hayır hasenat sahibi ve ibadetle meşgul olan bir kadın olarak tanınmıştır. Darende'nin eski mevkii civarında kendi adına bir cami yaptırmıştır. Bekâî, ömrünün son demlerini sürdüğü İmroz Kalesi'nde bir tekke açarak hizmetini devam ettirmiştir.⁷⁷

⁷³ Akgündüz - Öztürk - Baş, *age.*, s. 717-718.

⁷⁴ M. Nuri Çınarcı, *Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'-Şuarâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi, SBE, 2007, s. 33.

⁷⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *age.*, C II, s. 105.

⁷⁶ Cemil Gülseren, "Hasan Bakai", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, yıl 2, sayı 8, Mart 1996, s. 18.

⁷⁷ Gülseren, *agm.*, s. 18.

Eserleri

1. Battalnâme: XVIII. yüzyılda ve III. Mustafa devrinde Kâtip-zâde Dârendeli Bekâî tarafından Silâhdar Mehmed Paşa'ya takdim amacıyla yazılmış olan (1183/1769) manzum *Battal-nâme* 6600 beyit tutarındadır. Eserin muhtevasından ve müellifin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre bu eser, mensur *Battal-nâme*'nin biraz kısaltılmış hâliyle nazma çekilmiş şeklidir.⁷⁸ Kütüphanelerde eserin birçok yazma nüshası mevcuttur.⁷⁹

2. Mevlid: Şeyhülislam Arif Hikmet, *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eserinde ve Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde Bekâî'nin *Mevlid*'i olduğundan bahsetmişlerse de eserin herhangi bir nüshasına ulaşamamıştır.⁸⁰

3. Kitâb-ı Kerbelâ

Eserin Adı

Müellif nüshasını tespit edemediğimiz eserin müstensih nüshalarında *Kitâb-ı Kerbelâ*, *Maktel-i Şühedâ* gibi başlıklar yer almaktadır. Eserden bahseden *Osmanlı Müellifleri*'nde ve *Tezkiretü's-Şuarâ*'da *Hadikatü's-süedâyı nazm etmiş* denilmekte ve eserin adına dair herhangi bir bilgi verilmemektedir.

Eserin *Sebeb-i Te'lif-i Kitâb-ı Kerbelâ* başlıklı bölümünde eserin adının açıkça söylendiği görülmektedir. Bekâî, eserine *Kitâb-ı Kerbelâ* adını vermiştir.

Yazılış Sebebi

Eserde *Sebeb-i Te'lif-i Kitâb-ı Kerbelâ* başlığı altında müstakil bir sebep-i te'lif bölümü yer almaktadır. Bir dost meclisinde Bekâî'den Kerbelâ olayını yazması istenir.

Sebeb-i Te'lif-i Kitâb-ı Kerbelâ

Meger bir gün ahibb u âşinâdan

Dirildiler tebâr-ı Mustafâdan

Dönüp dest-i ta'aruzla giribân

Dediler söyle bâri Kerbelâdan

⁷⁸ Yağmur SAY, "Anadolu Kültür, Edebiyat ve İnanç Tarihinde Önemli Bir Kaynak: Battalname ve Battal Gazi", <http://www.egm.gov.tr/StratejiGelistirmeDB/dergi/38/web/makaleler>

⁷⁹ Millî Ktp., Ankara Adnan Ötügen İl Halk Ktp., 06 Hk 1630, 169 yk.; TDK Ktp., Türkçe Yazmaları, Yz. A 368, 201yk.; Millî Ktp., Türkçe Yazmalar 06 Mil. Yz. B 987 161 yk.; Millî Ktp., Türkçe Yazmalar 06 Mil. Yz. B 283, 176 yk.; Millî Ktp., Türkçe Yazmalar 06 Mil. Yz. A 5658, 222 yk.; Millî Ktp., Türkçe Yazmalar 06 Mil. Yz. A 1192, 161 yk.

⁸⁰ Serkan Türkoğlu, *Bekâî Kitâb-ı Kerbelâ (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2012, s. 63.

Beyân et gerdiş-i devrân cefâsın
 Haber ver Kerbelâ-yı nâ-sezâdan
 Görelim pîşîne-i gerdûnı ey yâr
 Hem âgâh olalım bu mâcerâdan (43-46)

Dostlarının bu isteklerine karşılık Bekâî, Kerbela olayını Fuzûlî'nin baştan sona kadar anlattığını hatırlatmıştır.

Dedim anı beyân etmiş Fuzûlî
 Dimişdir ibtidâ-i intihâdan

Bunun üzerine mecliste bulunanlar, Fuzûlî'nin Kerbelâ hadisesini mensur olarak naklettiğini söylemişler ve Bekâî'nin bu olayı manzum şekilde kaleme alması konusunda ısrar etmişlerdir.

Dediler nesrile etmiş beyânı
 Sen anı eyle nazm-ı müntehâdan
 Ki nakl etmiş vefât-ı Mustafâdan
 Demiş cüz' -i belâ-yı enbiyâdan
 'Ayân etmiş dahı Zehrâ vefâtın
 Beyân etmiş vefât-ı Murtazâdan
 Bular meşhûr olupdur nâs içre
 Bilindi ibtidâsı intihâdan
 Hemân bize beyân et Kerbelâyı
 Hasan nûş etdiği ol zehr-i mâdan (48-52)

Yoğun ısrarlar karşısında daha fazla direnmeyen Bekâî, eserini yazmaya karar vermiştir.

Dedim takdîr ise veznile sizi
 Haber-dâr edem Âl-i Mustafâdan
 Murâd etdim edem veznile takrîr
 Gazâ-yı Kerbelâ-yı pür-cefâdan (53-54)

Yazılış Tarihi

Eserden haber veren kaynaklarda eserin yazılış tarihine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemektedir. *Kitâb-ı Kerbelâ*'da da eserin yazılış tarihine ait bir kayıt yoktur.

Türü

Maktel: kelime anlamı olarak, Arapça “k t l” kökünden ism-i mekandır ve “katl olunan, öldürülen yer, mahll-i katl, meşhed” anlamlarına gelmektedir. İstılahî ve edebî anlamı ise “Hz. Peygamber'in torunu ve Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi konusunda yazılan eserler”dir. Bu bilgiler ışığında ve eserin muhtevası, yazılış amacı göz önünde bulundurulduğunda eser, Maktel-i Hüseyin türünde kaleme alınmıştır.⁸¹

Vezni

Aruz vezniyle kaleme alınan bu eserde şairin sıklıkla kalıbı değiştirdiği, aralara serpiştirilen manzumelerde ve mesnevinin akışı içerisinde farklı hikayelere geçildikçe çoğu zaman aruzun farklı kalıplarının kullandığı dikkat çekmektedir. Eserde kullanılan kalıplar şunlardır:

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Fe'ülün (Hezec Bahri)

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün (Hezec Bahri)

Fa'ilâtün Fâ'ilâtün Fa'ilâtün Fa'ilün (Remel Bahri)

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün (Remel Bahri)

Eserin Muhtevası

Türk edebiyatında maktel-i Hüseyin'ler içinde belki de en önemlisi Fuzûlî'nin *Hadîkatü's-Sü'edâ*'sıdır. Fuzûlî'nin eseri Hüseyin Vâiz Kaşifî'nin *Ravzatü'ş-Şühedâ* adlı Farsça maktelinden mülhemdir. Çeviri olmakla birlikte eklemeler, kısaltmalar yapmış, kendi güçlü üslubu ile özgün bir eser ortaya koymuştur.⁸²

Fuzulî, *Hadîkatü's-Süedâ* mukaddimesinde, “..... asl-ı te'lîfde *Ravzatü'ş-Şühedâ*'ya *iktidâ kılub sâyr kütübde olan nikât-ı garîbeleri mümkün oldukça aña ilâve kılam...*” diyerek, eserini kaleme alırken *Ravzatü'ş-Şühedâ*'ya tâbi olduğunu, fakat bununla beraber başka eserlerden de faydalandığını ifade etmektedir.⁸³

⁸¹ Türkoğlu, *age.*, s. 66.

⁸² And, *age.*, s. 203.

⁸³ Güngör, *age.*, s. XXXIII.

Hadikatü's-Süedâ, mensur bir eserdir. Aralara manzum parçalar eklenmiş, ayrıca yer yer *Kur'an-ı Kerim*'den ayetlere, hadislere yer verilmiştir. Eser çok okunmuş ve çok sevilmiştir. Bektaşilerde kutsal sayılan kitaplar arasında görülmüş, Muharrem ayının ilk on gününde her gün bir bölümünün okunması âdet olmuştur.⁸⁴

Darendeli Bekâî, *Kitâb-ı Kerbelâ* adlı eserinin *Sebeb-i Telif* bölümünde, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süedâ* adlı mensur eserini nazmettiğini (nazma çektiğini) ifade etmektedir. Eser, tevhid, münacat ve na't bölümlerinin ardından sebeb-i telif bölümüyle devam eder. *Haidkatü's-Süedâ*'ya nispeten oldukça muhtasar sayılabilecek bu eserde asıl konu, Hazret-i Ali'nin vefatı ve Muaviye'nin hilafet makamına geçmesiyle başlamaktadır. *Hadikatü's-Süedâ*, on bab hâlinde tertip edilmiştir; fakat *Kitâb-ı Kerbelâ*'da böyle bir tasnif söz konusu değildir.

Eser, Hz. Ali'nin hayatı, kişiliği, savaşları ve faziletlerinin anlatıldığı bölüm ile başlar. “Hazret-i İmâm ‘Alî Kerremallâhi Veche Hazretlerinin Şehîd Olması” başlıklı bölümde, bu konular muhtasar olarak ele alınmıştır. Akabinde “Hazret-i İmâm Hasan’ın Zehri Nûş İtdiği” başlıklı Hz. Hasan’ın doğumu, kişiliği ve şehit edilmesinin anlatıldığı bölüm yer alır. Daha sonra Hz. Hüseyin’in doğumu ile başlayan bölümde, hayatı, kişiliği bazı menkıbeleri ve hicreti anlatılmaktadır (İmâm Hüseyin’in Medîne’den Mekke’ye Teveccüh Eylediği). *Kitâb-ı Kerbelâ*'da aynı konu, “Müslim Akîl’in Kûfe’ye Gıtdiği Beyân”, “Müslim Akîl’in Gazâ-yı Mâcerâsı”, “Müslim Akîl’in İntihâ-yı Şehâdeti Beyân”, “Müslim Akîl’in Evlâdları Serencâmı ve Şehîd Olduğu Beyân” başlıkları altında, Müslim bin Akîl ve evladının şehit edilmeleri anlatılır. Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’ya gelmesi ve savaş sabahına kadarki ahvalin anlatıldığı bölüm “Hazret-i İmâm Hüseyin’in Mekke’den Kûfe’ye Hicreti”, “Muharrem’in Dokuzuncu Gicesi Kerbelâ’da Olan Vukû’ât”, “İmâm Hüseyin’in Kerbelâ’ya Varub Hurr İle Mülâkâtı” başlıkları altında verilmiştir. Hz. Hüseyin, Hurr ve Ehl-i Beyt mensuplarının Yezid askerleri tarafından şehit edilmelerinin anlatıldığı bölüm “İmâm Hüseyin’in Yezîd Leşkeriyle Olan Muhârebesi”, “Hurr’un Yezîd Leşkeriyle Olan Cengi ve Şehîd Olduğu”, “Karındaşı Kâsım’ın Cengi”, “İmâm Hüseyin’in Karındaşlarının Cengi Şehîd Olduğu”, “İmâm Hüseyin’in Evlâdı ‘Alî Ekber’in Cengi”, “Hazret-i İmâm Hüseyin’in İntihâ-yı Şehâdeti” başlıklarıyla ele alınmıştır. *Hadikatü's-Süedâ*'da hâtime bölümünde Ehl-i Beyt kadınlarının Şâm’a gitmeleri ve oradan Mekke’ye dönüşlerini teferruatlı bir biçimde anlatmıştır. Bekâî, bu konuya kısaca değinmiş, ayrıntılı bir şekilde anlatmamıştır.

⁸⁴ And, *age.*, s. 203.

Eserin Nüshaları

1. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nr. 06 Mil Yz A 3117

104 varak; 3301 beyittir. Çift sütun, satır sayıları 14 ile 17 arasında değişmektedir. Harekeli nesih ile yazılmıştır. *Kitâb-ı Kerbelâ* adıyla kayıtlıdır. Nokta şemseli, zencirekli, siyah meşin bir cilt içerisindedir. Baştan eksik, yapraklar rutubet lekeli. Bölüm başlıkları yoktur. Müstensihî belli değildir. “Temmetü'l-kitâb bi-ıjavni'llâhi'l-Melikü'l-Vehhâb” kaydıyla istinsah tarihi (H. 1277 / M. 1860) verilmiştir.

Nüsha;

Arûs-ı bî-nevâdır kim kimesne edemez tenkîh

Eder mi bikrini inzâl hezârân âşinâdır bu

beytiyle başlamakta

Zelîl etme Bekâi pür-hatâyı

Bu ancak arz-ı ızmârım İlâhî

beytiyle sonlanmaktadır.

2. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nr. 06 Hk 494

126 varaktır. 3546 beyit, çift sütun 15 satır, kaba meşin kaplı mukavva ciltle kaplıdır. Cedit kâğıt kullanılmıştır. Harekeli nesih yazıyla istinsah edilmiştir. Kırmızı çift cetvelli, başlıklar ve bazı kıtalar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. “ İşbu Kerbelâ kitâbınınñ vak'ası biñ üç yüz on bir senesi kamerî cemâziyelâhiriñ yigirmi ikinci pencşenbe günü ve biñ üç yüz on senesi mâlî kânûnevvel-i rûmîniñ sekizinci günü tahrîri hitâm bulup Nigdeniñ Ağca şarkîyesi sâkinlerinden Mustafâ oğlu Hâfî Alîniñ yâdigârı bulunmakla Hazret-i Sultân Hünkâr kutb-ı 'ilm Hâcî Bekdâş Velî kaddesa'llâhi sırru'l-celî ve'l-'âlî efendimiziñ mübârek dergâh-ı pâk-i 'âlîsinde mâtem-i Hazret-i Hüseyinde ve sâ'ir günlerde kırâ'at olunmak için fî-sebîli'llâh vakf olunmuşdur” kaydıyla istinsah tarihi (H. Cemâziyelâhir 1311 / M. Aralık 1893) verilmiştir fakat müstensihî belli değildir. Eserin sonunda ayrıca bir manzume yer almaktadır.

Nüsha;

İlâhî abd-i bîmârım İlâhîz

Za'if-i ma'siyet-kârım İlâhî

beytiyle başlamakta,

Mâcerâ-yı Kerbelâ çün bunda oldu ihtitâm

Rûh-ı pâk-i Mustafâya ver salâtıla selâm

beytiyle sonlanmaktadır.

3. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nr. 06 Mil. Yz. A 3891

94+V varak, 3396 beyit, çift sütun 21 satır, çiçek şemseli, zencirekli, köşebentli, siyah meşin bir cilt içerisinde. İnce saman kâğıt kullanılmıştır. Harekeli nesih yazıyla istinsah edilmiştir. Cetveller kırmızı, başlıklar siyah mürekkeple yazılmıştır.

Nüsha;

İlâhî abd-i bîmârım İlâhî

Za'îf-i ma'siyet-kârım İlâhî

beytiyle başlamakta

Kerbelâ vakası çün oldu tamâm

Mustafâya ver salâtıla selâm

beytiyle sonlanmaktadır.

4. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nr. 06 Mil Yz. A 3547

1904 yılında istinsah edilmiş olup 3262 beyitten müteşekkildir. 1b-91a yaprakları arasında yer almaktadır. *Kitâb-ı Kerbelâ* adıyla kayıtlıdır. Cedit kâğıt kullanılmıştır. Çift sütun, 19 satır, cetvelli, harekeli nesih yazıyla istinsah edilmiştir. “Kad vak'a'l-ferâğu Kitâb-ı Kerbelâ min yedi'l-fakîrû'l- hakîr el-muhtâc ilâ-rahmet-i Rabbi'l-Kadîm Hidâyet İbn-i Râşid Dârendevî fî-gurreti'l-Muharremü'l-harem Gafaru'llâhuleh velivâlideyne ve'l-mü'minîne ve'l-mü'minât ve'l-müslimîne ve'l-müslimât bi-rahmetike yâ erhamü'r-râhimîn ve'l-hamdüli'llâhi Rabbi'l-âlemîn” kaydıyla istinsah tarihi (H. 1322 / M. 1904) verilmiştir.

Nüsha;

İlâhî abd-i bîmârım İlâhî

Za'îf-i ma'siyet-kârım İlâhî

beytiyle başlamakta,

Gel Bekâî söyle târîh-i Lâ-Yenâmiñ aşkına

Âl-i asbâbı şehîd-i Kerbelânın aşkına

beytiyle sonlanmaktadır.

5. Hacı Bektaş Veli Araştırma Uygulama Merkezi Kütüphanesi

107 varak, 3422 beyittir. Çift sütun, ortalama 19 satır ve nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonunda (H. 1250 / M. 1834) olarak istinsah kaydı verilmiştir.

Nüsha;

İlâhî abd-i bîmârım İlâhî

Za'îf-i ma'siyet-kârım İlâhî

beytiyle başlamakta

Fâ'ilât fâ'ilât fâ'ilât

Ver Muhammed Mustafâya salavât

beytiyle sonlanmaktadır.

6. Kahire Millî Ktp., nr. Ez-Zekiye-Mahtûtâtu Fârisiye ve Türkiye 12

195 varaktır. Her sayfada 15 satır vardır. Kerbelâ-nâme adıyla kayıtlıdır. Tüm çabalarımıza rağmen nüshaya ulaşılamamıştır.

7. Darende Nüshası

Malatya'nın Darende ilçesinde ikamet eden bir şahsın özel kütüphanesinde yer alan bu nüshaya ulaşılamamıştır.

8. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nr. 06 Mil Yz. A 8382

95 varaktır. 3298 beyittir. *Kitâb-ı Kerbelâ* adıyla kayıtlıdır. Kahverengi meşin bir cilt içerisinde. Harekeli nesih yazıyla kaleme alınmıştır. Çift sütun, 19 satır, cetvelsizdir. Başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eserin sonunda *Cimcime Sultan* başlıklı bir hikâye yer almaktadır.

“Çok emek çeküp gördüm elem işbu temmet dedim sildim kalem hayra yazsun şerrin Kirâmen-kâtibîn her kim du'âda añar bu kitâbın kâtibin Aragez karyesinden Katrancıoğlu Abdurrahmân Efendi kazâ-yı Şa'bânözü temmetü'l-kitâb 21 Muharrem 92” kaydıyla istinsah tarihi verilmiştir.

Nüsha;

İlâhî abd-i bîmârım İlâhî

Za'îf-i ma'siyet-kârım İlâhî

beytiyle başlamakta

Kerbelâ çün bunda oldu bunda ihtitâm

Mustafâya hem salâtıla selâm

beytiyle sonlanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında, XVIII. yüzyıl şairlerinden Bekâî'nin hayat hikâyesi ortaya konulmuş, eserleri ve *Kitâb-ı Kerbelâ* adlı eseri tanıtılmıştır.

XVIII. yüzyılın önemli şairlerinden Bekâî, Malatya'nın Darende ilçesinde dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Darendeli Mehmet Hayret Efendi ve Süleyman Penahî'nin büyük kardeşidir. Soyu itibariyle Şeyh Hamid-i Veli Hazretlerin'ne kadar uzanan Zaimoğulları ailesinden, Zaim Mustafa Ağa'nın oğludur.

Bekâî, kardeşi Hayret Mehmed Efendi gibi katiplik yapmıştır. İslam tarihinde vâkıf, ilim ve fazilet sahibi olarak tanınan bir şahsiyettir. Bekâî, kendi kumandasındaki kuvvetlerle birlikte birçok savaşa katılmış ve 1785 yılında bu uğurda Rumeli'de şehit düşmüştür.

Şiirlerinde Bekâî mahlasını kullanan şair, *Battalnâme* adlı eseri ve *Hâdikatü's-Süeda*'yı nazma çekmesiyle şöhret bulmuştur. Bu eserlerinin haricinde *Mevlid*'inin de olduğu söylenir. Fakat *Mevlid*'in hiçbir nüshası tespit edilememiştir.

Çalışmamızın konusu oluşturan *Kitâb-ı Kerbelâ* adlı eser, Hadikatü's-Süeda'nın manzum şeklidir. Eserin sebep-i telif bölümünde şair, Fuzulî'nin eserini nazma çektiğini açıkça ifade etmektedir. Eser, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesini ve o süreçte yaşanan olayları konu edinmektedir. Bu tür eserlere edebiyatımızda genel olarak maktel / maktel-i Hüseyin adı verilmektedir. Bu tür eserler, halk tarafından kolay okunup anlaşılması için genel olarak sade bir dille kaleme alınır. *Kitâb-ı Kerbelâ*'ya bu açıdan bakıldığında yoğun Arapça, Farsça terkip ve ibarelerden uzak, sade ve anlaşılır bir dil kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Kitâb-ı Kerbelâ'nın yurt içinde ve yurt dışında muhtelif kütüphanelerde sekiz nüshası tespit edilmiştir. Eser, tertip bakımından klasik mesnevi kurgusuna tam olarak uygunluk göstermemektedir.

Bekâî'nin hayatıyla ilgili bilgilerin sınırlı olmasıyla beraber, çalışmamız dahilinde müracaat ettiğimiz şair tezkirelerinde çalışmamıza konu olan eserin varlığına dair yeterli bilgilere rastlayamadık. Böylesine akıcı bir dille, döneminin kültüründen izleri okurun beğenisine sunan sürükleyici mesnevînin, kendi zamanında hak ettiği değeri bulamamış olması ve araştırmacılar tarafından da yeteri kadar itibar görmemesi dikkat çekicidir.

Kaynaklar

- Akgündüz, Ahmed; Öztürk, Said; Baş, Yaşar *Darende Tarihi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., İstanbul 1992.
- Ali Rızâ, *Hâdise-i Kerbelâ*, İstanbul 1294.
- Azizova, Elnure, *Kerbelâ Vak'ası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ, SBE, İstanbul 2001.
- Bandırmalı Yûsuf Nizâmeddîn Efendi, *Mersiye-i Şâh-ı Şehîd-i Kebelâ*, İstanbul 1339.
- Boğalı, İbrahim, *Maktel-i Âl-i Resûl, Lâmi'î Çelebi*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), İÜ, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1971.
- Busalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri, I-III ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmi-i Müellifin*, (Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yay., Ankara 2009.
- Canım, Rıdvan, *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, (İnceleme Metin)*, AKM Başkanlığı, Ankara 2000.
- Çınarcı, M. Nuri, *Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş-Şuarâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantap Üniversitesi, SBE, Gaziantep 2007.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2000.
- Eroğlu, Süleyman, "Yahya Bin Bahşi ve Maktel-i Hüseyin'i", *Çeşitli Yönleriyle Kerbela*, Uluslararası Kerbela Sempozyumu, Sivas 2010, C. II.
- Ertekin, Ertuğrul, "Arapça, Farsça ve Türkçe Maktel-i Hüseyin'ler", *Âşinâ Dergisi*, VII/23-24, Kış-İlkbahar 2006.
- Güder, Nurcan Öznal, *Kastamonulu Şâzî Maktel-i Hüseyin (İnceleme, Metin, Sözlük, Adlar Dizini)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ, SBE, İstanbul 1997.
- Gülseren, Cemil, "Hasan Bakai", *Somuncu Baba Kültür Edebiyat ve Araştırma Dergisi*, yıl 2, Sayı 8, Malatya 1996.
- Güngör, Şeyma "Maktel", *DİA*, XXVII, İstanbul 1997.
- , "Hadîkâtü's-Süedâ", *DİA*, C XV, İstanbul 2003.
- , *Hadikatü's-Süedâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Fuzûlî*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay., İstanbul 2008.

İbnü'l-Emîn Ali Haydar, *Hâile-i Kerbelâ*, Osmanlı Matbaası, Dersaâdet 1329.

Karahan, Abdülkadir, *Anadolu Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), İÜ, Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1938.

Say, Yağmur, “Anadolu Kültür, Edebiyat ve İnanç Tarihinde Önemli Bir Kaynak: Battalname <http://www.egm.gov.tr/StratejiGelistirmeDB/dergi/38/web/makaleler>

Seyyid Hüseyin, *Hülâsa-i Vâveylâ*, Vezîr Hânende Metîn Matbaası, İstanbul 1327.

Şentürk, Ahmet – Gülseren, Mehmet, *Malatyalı Şairler Antolojisi*, Yeni Malatya Gazetesi Ofset Tesisleri, Malatya 1990.

Yazar, Sadık, “XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfi'nin Şevâhidü'ş-Şühedâ'sı”, *Turkish Studies*, Volume 4/2 Winter 2009.

NİĞİNİ, MECMUASI VE ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

Ahmet İÇLİ*

Geliş Tarihi : 06.05.2016

Kabul Tarihi: 04.09.2016

Öz

Türk edebiyatı tarihinin önemli süreçlerinden olan klasik Türk (Divan) edebiyatı döneminde, kültürel ve edebî mirası kullanarak eser veren nice şahsiyetler/şairler yetişmiştir. Bu şairler çeşitli meslek grubundan kişiler olabilmekte; bir devlet memuru da bu edebiyatın gelenekleri çerçevesinde eserler verebilmekteydi.

Bu dönemde ismi bilinip eserleri hakkında bilgi bulunamayan birçok şair de vardır. Bunlardan bazıları hakkındaki bilgiler, edebiyatın önemli kaynaklarından olan tezkirelerde geçmektedir. Bu şairlerden birisi de 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış Mühürdâr Nigîni Çelebi'dir.

Asıl adı Mehmed olan şair, mühürdâr olmanın yanında iyi bir hattattır. Kendisi hakkında 18. yüzyıl tezkirelerinde bilgiler mevcuttur. Hattat olduğu için hattatlar hakkında yazılan eserlerde de Nigîni'ye ait bilgiler görülür. Bu kaynaklarda şaire ait birkaç beyit dışında eserleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Edebiyat tarihimiz açısından önemli kaynaklardan olan mecmualar; birçok esere, müstakil metinlere, adı bilinen veya bilinmeyen birçok şair hakkındaki bilgiye ulaşmamıza yardımcı olmaktadır. Şairlere ait yeni şiirler ve eserler de bu mecmualarda görülebilir. Sayısı kesin olmayan binlerce mecmuadan birisi de Mühürdâr Nigîni'ye aittir.

Nigîni Mecmuası'nda, kendisine ait şiirlerin yanı sıra şiirleri bilinen ve bilinmeyen birçok şaire ait beyitler, gazeller ve metinler bulunmaktadır. Birçok şairin yayımlanmamış yeni şiirlerini barındıran mecmua, edebiyat tarihimiz açısından kayda değer bir eserdir. Mecmuada bulunan sözlük, atasözü ve deyimler dizini ile Arapça kalıp ifadeler, özellikle Türk dili açısından da zengin bir kaynak niteliğindedir. Ayrıca mecmuada, birçok yeni latife/fıkra, tarihî metin ve mektup da geçmektedir. Fasîh Ahmed Dede'nin Farsça divanının bir nüshası da yine *Nigîni Mecmuası*'nda görülür.

Bu makalede, hattat ve şair Nigîni ile mecmuası tanıtıldıktan sonra Nigîni'nin şiirlerinden örnekler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Nigîni, mecmua, şiir

NİĞİNİ, HIS COMPILATION AND EXAMPLES FROM HIS POETRY

Abstract

Many important figures/poets created literary works are based upon cultural and literary tradition during one of the most important literary periods, the Classical Turkish Literature (Divan). Some of them belonged to various commercial chambers, crafts, some were officials, but still produced literary works in line with the general principles of the tradition of the period.

* Doç. Dr.; Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ahmeticli@ardahan.edu.tr

There are some figures about whom, much is known, but no information about whose works is present. Knowledge about some of such figures can be found in tezkires (reminders) which are very important sources. One of these figures is Mühürdar Nigini Çelebi, who lived during the second half of the 17th century up to the first quarter of the 18th century.

His real name is Mehmed and he was a sealer as well as calligrapher. There is some information about him in the reminders from the 18th century. Some other information can be found in works on painters of the day as he was one of them. In these resources, except for a few poetic lines, nothing is mentioned.

Compilations, which are significant sources for our literature, help researchers to attain information about many works, hidden texts and poets whose names are either known or not. New poems belonging to poets can also be found in these compilations. One of the thousands of compilations, whose number is uncertain, belongs to Mühürdar Nigini.

In his compilation, there are poems written by him as well as poems by known and unknown many other poets in addition to gazels, lines and other texts. The compilation, which brings together new poems unpublished anywhere else, is a significant resource for our literature. The dictionary, proverbs and idioms index present in the compilation as well as structured Arabic expressions are very significant for the Turkish language. In addition, there are many jokes, historical texts and letters in the compilation. A Persian Divan by Fasih Ahmed Dede is also given place in the source.

In this article, first off all the painter and poet Nigini will be discussed and then some examples from his poetry will be presented.

Key Words: Classical Turkish literature, Nigini, compilation, poetry

Giriş

Klasik Türk edebiyatı edebî geleneği bünyesinde yetişmiş şairlerden biri de 18. yüzyılın ilk çeyreğinde vefat eden Mühürdar Nigînî Mehmed Çelebi'dir. Tezkirelere ve diğer biyografik kaynaklara göre iyi bir hattat olduğu belirtilen şairin herhangi bir eserinin varlığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Edebî, tarihî, siyasi, toplumsal, ahlaki ve pek çok bakımdan önemlilik arz eden güzide eserlerimiz arasında mecmualar önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Mecmualarda birçok şaire ait yeni şiirlere ve isimleri bilinip de eserlerine ulaşılmayan şairlere de ulaşılabilmektedir.

Tezkirelerde birçok yeni şiire ve şaire ait yeni bulgulara ulaşılabilmektedir. Mesela bir şair hakkında verilen bilgilerde şairin başka bir şair ile olan iletişimi söz konusu olabilmektedir. Böylelikle bahse konu yeni bilgiler, bir önceki şair hakkında yeni değerlendirmelere kapı aralayabilir. Aynı durum mecmualar için de geçerlidir. Bir şairin başka şair(ler)le olan iletişimi, mecmuayı tertip eden tarafından bildirilmiş olabilir. Tüm bu bulgular, mecmuaların önemine işaret eden küçük önermelerdir. Mecmualar, birçok yeni bilgiyi taşıyan hazine mahiyetindedirler. Mecmuaların bunlardan başka işlevleri de söz konusudur. Bunlardan biri de eserlerin/şiirlerin okunma düzeyidir.

İyi bir hattat olan Nigîni Mehmed'in tarafımızdan tespit edilen kayda değer bir mecmuası vardır. Eser, birçok yeni ürünü barındıran değerli bir kaynaktır. Mecmuada Nigîni'nin şiirleri de bulunur. Çalışmamızın birinci bölümünde Nigîni tanıtılacak, ikinci bölümünde mecmuası hakkında bilgiler sunulacaktır. Üçüncü bölümde ise Nigîni'ye ait şiirlerden örnekler verilecektir.

1. Nigîni Mehmed Çelebi

a. Hayatı

Tezkirelerin verdiği bilgilere göre İstanbul'da doğan şairin asıl adı Mehmed'dir (İnce, 2005: 679; Çapan, 2005: 680). Nigîni'nin doğum tarihi belli değildir. Fakat Kara Hasanzade Mustafa Paşa'nın Yeniçeri ağalığında ona mühürdâr olmasından (Mehmed Süreyya, C.IV, 577) ve Seyyid Hasan Haşimî'den hat dersleri almasından (Müstakimzâde, 1928: 489) hareketle bazı tahminlerde bulunulabilir.

Mustafa Paşa'nın yeniçeri ağası olduğu tarihler, *H* 1085-*H*1088/*M* 28 Haziran 1674-*M* Temmuz 1677'dir (Mehmed Süreyya, C.IV, 404). Hat hocası Hasan Haşimî'nin vefatı *H* 1098/*M* 1687'dir (Müstakimzâde, 1928: 165). Bu bilgiler ışığında Nigîni'nin en geç 1674 veya 1677 yılında mühürdâr olduğu söylenebilir. Şair, hat derslerini ise mühürdârlıktan önce tamamlamıştır. (Müstakimzâde, 1928: 489) Şairin resmî bir iş olan mühürdârlıktan önce; stajyer veya asaleten çeşitli kâtipliklerde bulunduğu da düşünüldüğünde, göreve geldiğinde en az 25 yaşında olması gerekir. Bu durumda şair Nigîni'nin doğumunun *M* 1650 dolayında olduğu söylenebilir.

Mühürdar Nigîni, Kara Hasanzade Mustafa Paşa'nın, yeniçeri ağalığından sonra, *H* 1095-1097 yıllarında İstanbul Kaymakamlığı (Mehmed Süreyya C.IV, 404) yaptığı dönemde de ona mühürdârlık (Çapan, 2005: 680; İnce, 2005: 679) yapmıştır.

Hattat Mehmed'in, şöhret bulmadan önce birçok metni kendi hattıyla yazdığı ve iyi bir Farsça bilgisine sahip olduğu da Müstakimzâde tarafından bildirilir (1928: 489). Şair Nigîni'nin Farsça bilgisi ve tasavvuf ile olan münasebeti kendisi tarafından da mecmuasında dile getirilmektedir (yk. 100b).¹

Nigîni'nin ölüm tarihi kaynaklarda açık bir şekilde belirtilmiştir. *H* 1134 yılının 28 Saferinde, *M* 18 Aralık 1721'de vefat eden şairin (Mehmed Süreyya C.IV: 577; Özcan, 1989: 745) ölümüne düşülen tarih dizesi şudur:

“Nigîni ‘afv-ı bâkîde müşârü bi'l-benân ola”

¹ Nigîni'nin elimizde mecmua hâlinde bulunan tek eserinden yapılan tüm alıntılar parantez içinde yaprak numarası ile ön ve arka sayfalarının belirtilmesi şeklinde olacaktır. Buna göre bu atıf, mecmuanın 100. yaprağının arka/b yüzü içindir.

نکینى عفو باقیده مشار بالبنان اوله

Harf değeri 1137 olan dizenin tamiyesi vardır. Müstakimzâde, dipnotta “عفو” kullanımından dolayı “ب” harfinin izalesiyle 1135 olduğu yönünde fikir bildirir (1928: 489). Fakat diğer kaynaklarda 1134 yılı günüyle birlikte ısrarla bildirilmiştir. Belki de “ب” ile birlikte “پ” harfinin de düşmesi icap eder. “با” harflerinin değeri 3 (üç) olduğuna göre, 1137’den 3 çıktığında 1134 tarihi netleşir. Bu görüş Karatay tarafından da dile getirilmiştir (2008: 316).

Eldeki verilere göre en erken 70’li yaşlarda vefat eden şairin ölüm yeri İstanbul’dur. Vakayiu’l-Fuzâla’da verilen bilgilere göre cenaze namazı, Fatih camiinde öğle namazını müteakip kılındıktan sonra Topkapı’da Tatlıkuyu Camii mezarlığında defnedilmiştir (Özcan, 1989: 745).

b. Edebî Kişiliği

Asıl adı Mehmed (Müstakimzâde, 2000: 428/a) olan şairin mahlası Nigînî’dir.² Şair, bu mahlası mühürdâr olduktan sonra kullanmıştır. Nigînî, şairin mesleğine mutabık olarak mühür, yüzük anlamındaki (Devellioğlu, 2010: 976) “nigîn” kelimesinden oluşmuştur. Bilindiği gibi şairlerin mahlas almalarında birçok etken vardır. Bunlardan biri de şairin mesleğine uygun mahlas alması/seçmesidir. Nigînî de mühürdârlık görevinden dolayı bu mahlası seçmiştir (Yıldırım, 2006: 86). Oğraş (2015: 62) da şairin mühürdârlığı ve mahlasına aynı şekilde atıfta bulunmuştur.

Nigînî’nin şiirlerine, mecmuasına ve tezkirelerin verdiği bilgilere bakıldığında hoş sohbet ve zarif bir kişiliğinin olduğu söylenebilir. Şairin irfan ehli birisi olduğu Müstakimzâde tarafından belirtilir (1928: 489). Safâyî, onu “asrın zürefâsından ve şehrin şuarasından” olarak niteler (Çapan, 2005: 680). Salim de şairi, âlimler ve ariflerin malumu/tanıdığı birisi olarak belirttikten sonra onun bu meclislerin vazgeçilmezi olduğunu ifade eder (İnce, 2005: 679).

Nigînî’nin herkesçe sevilmesinde şakacı bir mizaca sahip olması önemli bir etkidir. *Vakayiu’l-Fuzalâ*’da şairin “hoş-tab ve latife-guy” olduğu ifade edilir. (Özcan, 1989: 745) Salim de onu meclislerin vazgeçilmez latifecisi olarak niteler (İnce, 2005: 679). Müstakimzâde ise onun şiirlerinin ve fıkralarının/latifelerinin olduğundan bahseder (2000: 428/b).

Nigînî Mehmed, kendi döneminde birçok şair ile iletişim hâindedir. Bunlardan birisi de Urfalı Şair Fayık’tır. *Salim Tezkiresi*’nde (İnce, 2005: 536-538) verilen bilgilere göre Fayık, dostu Nigînî’ye bir mektup yazarak kendi yalnızlığından ve arkadaşlarının kendisine karşı olan

² Nigînî’nin ismi TDEA’da “Nikini” maddesinde verilmiştir. bk. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler (TDEA)* (1988) C. 7 İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 61.

davranışlarından şikâyetçi olur. Bu mektupta bir de beyit geçmektedir. Söz konusu dizeler Nigîni'nin elimizdeki mecmuasının ilk yaprağında da aynen geçmektedir. Şair Nigîni de bu mektuba cevap vermiş ve durumu bir beyitle izah etmiştir. Fayık ve Nigîni arasındaki bu mektuplaşma, Abdullah Aydın tarafından da bir makalede aynen aktarılmıştır (2013: 63-64).

Nigîni'nin şair çevresi çok geniştir. Bunlardan en önemlileri şair tarafından kendi yazısıyla bildirilmiştir. Bunlar arasında Nâbî, Nahîfî ve Rüşdî de vardır. Bu yazıda Nigîni, Nâbî'nin evindeki misafirliklerinden ve diğer şairlerle olan sohbetlerinden bahsetmektedir. Buna göre Nahîfî, Fehîm'in "büyütdür-sükütdür" (Üzgör, 1991: 398-400) kafiyesindeki şiirine atıfta bulunarak bu kafiyede söylenecek söz bırakmadığını gıpta ile belirtir. Bu esnada başka bir işle meşgul olan Nâbî, şiirden bir mısraın okunmasını ister ve hiç düşünmeden "Elfâz-ı şî'r şâhed-i nazmuñ künütüdür" dizesini söyler. Aynı mecliste bulunan Rüşdî ve diğer bazı şairler de bu olaya şâhid olup hayranlıklarını dile getirmişlerdir (yk. 100b).

Şairin, Nâbî ile yirmi yıla yakın olan dostluğu, komşuluğu ve İstanbul'da yaptıkları gezintiler de yine mecmuada Nigîni tarafından aktarılmıştır (yk. 100b).

Nâbî'nin Musahip Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'dan ayrılması üzerine Nigîni'nin yazmış olduğu manzumeden de anlaşıldığı kadarıyla Nigîni, Nâbî'den çok etkilenmiştir. Manzumede Nâbî'nin İstanbul'dan ayrılmasından sonra mana ve simge değeri olan şiirlerin yetim kaldığı belirtilmektedir (yk. 100b).

Şair ile Nâbî arasındaki dostluk o kadar ileri seviyededir ki Nâbî, H 1105 yılında Halep'te Nigîni'ye olan hasretini dile getirdiği bir mektup kaleme alır. Söz konusu mektup, Nigîni'nin hattıyla mecmuada yer almaktadır (yk.100b).

c. Eserleri

Kaynakların verdiği bilgilere bakıldığında Nigîni'nin ismi konmuş herhangi bir eserinden bahsedilmemiş, sadece onun şiirlerinden ve tarih manzumelerinden örnekler sunulmuştur. *Safayî Tezkiresi*'nde (Çapan, 2005: 680), Nigîni'ye ait olduğu bildirilen şiir eklenirken kullanılan "gazeliyyâtından birkaç beyt tahrîr olundu" ifadelerine bakıldığında şairin en azından gazellerinin olduğu fikrine varılabilir. Müstakimzâde "lehü eş'ârun ve letâ'ifün" (2000: 428/b) cümlesiyle onun şiirlerinin yanı sıra "letâif"inin olduğundan bahseder. Bu ifadeler ona ait latifelerin olduğuna da işaret edebilir. Ama belirtildiği gibi bugüne kadar yapılan çalışmalarda şaire ait herhangi bir eseri, divanı veya "latife"lerine dair bir bulguya

rastlanmamıştır. Fakat mecmuada geçen “Mutayebe” başlığında verilen 73 adet latifenin saire ait olma ihtimali göz ardı edilmemelidir.³

Nigînî'nin tespit ettiğimiz mecmuasına bakıldığında çeşitli eserlerin varlığı görülür. Bunların kime ait olduklarına dair bilgiler, eserlerin geniş incelemesi ve aynı türden başka eserlerle yapılacak olan karşılaştırmalarla daha da netlik kazanacaktır.⁴

2. Nigînî Mecmuası

Mecmualar, derleme sınıfına giren eserlerdir (Kurnaz-Aydemir, 2013: 52). Ayrıca antoloji olarak da değerlendirilirler (Aydemir, 2011: 99). Nigînî'ye ait mecmua, her ne kadar müstakil bir eser sayılmasa bile, Nigînî hattından çıktığı ve onun edebî zevkini taşıdığı için ona ait bir eser olarak değerlendirilebilir.

Mecmualar, birçok yönden değerlendirilmeye ve sınıflandırılmaya tabi tutulabilir.⁵ Her bir mecmuanın kendine has bir özelliği vardır. Levend, edebiyat tarihi bakımından mecmuaları beş başlık altında inceler. Bunlar kısaca; a) nazire mecmuaları, b) antoloji niteliğindeki seçme şiir mecmuaları, c) çeşitli konulardaki risale mecmuaları, d) aynı konuda eserlerden oluşan mecmualar ve e) tanınmış kişilerce hazırlanmış, birçok yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmualardır. Levend bu tasniflere örnekler sunduktan sonra, Fasîh mecmuası olarak tanımladığı *Nigînî Mecmuası*'nı *tanınmış kişilerin hazırladıkları mecmualar* başlığında sunar. Levend'in de uzun uzun değerlendirdiği bu mecmuada seçme şiirler, biyografyalar, küçük risaleler, önemli eserlerden seçilmiş parçalar, fıkralar, hikâyeler, latifeler ve türlü bilgiler bulunur (1998: 166-175).

Mecmuanın herhangi bir yerinde, mecmuaya verilmiş bir isimlendirme yoktur. Fakat manzum-mensur ve farklı konularda yazılmış bir mecmua olarak nitelenebileceği gibi, tanınmış kişilerce veya derleyeni belli kişilerce hazırlanmış mecmualar sınıfına alınabilir. *Nigînî Mecmuası*'nı Atabey Kılıç'ın (2012: 76-96) yaptığı tasnif denemesine göre kısaca değerlendirebilirsek;

1. *Tertip durumuna göre*; mürettep olmayan fakat tertip edeni belli bir mecmuadır. Manzumeler, mensur metinler, satır sayıları, sütûn sayıları, kâğıt çeşidi gibi hususiyetler açısından karışık bir mecmuadır. Mürettibi de bilindiği üzere Nigînî'dir. Fakat bazı yapıları Fasîh Ahmed'e ait olabilir.

³ Mecmuada geçen diğer eserler başlığında da bu latifelere değinilecektir. Ayrıca bu metinler üzerinde çalışmalarımız da söz konusudur.

⁴ Mecmuanın ana hatlarıyla tanıtımında da verilecek olan bu bilgilerde eserlerin kime ait oldukları veya Nigînî'ye aidiyetleri üzerinde kısa bilgiler sunulacaktır.

⁵ Mecmua tasnifleri ile ilgili birçok çalışma söz konusudur. Bunlar arasında Ağâh Sırrı Levend'in (1998) çalışması bulunur. Günay Kut (1988) da bir tasnif denemesi yapmıştır. Son ve kapsamlı çalışmalardan biri de Atabey Kılıç'a (2012) aittir. Eserlerin tam künyeleri kaynakçada belirtilmiştir.

2. *Şekil açısından; Nigîni Mecmuası*, tam bir nazım şekli ile yazılan metinleri barındırmaz. İçerisinde gazel, kaside, mesnevi, gibi manzumeler ve tarih kıtaları bulunduğu gibi mensur sözlükler, tıp ile ilgili metinler de bulunmaktadır.

3. *Dil açısından*; mecmua çok dilli bir eser sayılabilir. Farsça ve Türkçe manzumelerin yanında Arapça metinler de söz konusudur. Ayrıca Arapça, Farsça ve Türkçe karışık bir sözlük de mecmuada bulunur.

4. *Muhteva bakımından* da *Nigîni Mecmuası*, çok yönlü bir eserdir. Din, tarih, musîkî, tıp, latife, hikâye vb. birçok konuda metinler barındırır.

5. Mecmuanın kim için tertip edildiği kesin değildir. Fakat içerdiği bilgilere bakıldığında *Nigîni'nin kendisi için tertip ettiği bir mecmua* olduğu söylenebilir.

Mecmuaların özelliği ve barındırdığı ürünler açısından değerlendirilme ilkeleri, Kurnaz ve Aydemir (2013) tarafından bir makale formatında çeşitli sorular ekseninde de belirtilmeye çalışılmıştır. *Nigîni Mecmuası*'ni bu ölçütlere göre değerlendirmek daha kapsamlı bir çalışmanın konusudur. Fakat bu ölçütlerin bir kısmına göre, genel bilgiler verilerek mecmua tanıtılabilir.

2.1. Mecmuanın Bulunduğu Yer

Nigîni Mecmuası, Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Seksiyonu Ağah Sırrı Levend Yazmaları 555 Mec 13 numaraya kayıtlıdır.

2.2 Mecmuanın Fiziksel Özellikleri

Levend'in (Karahan'a gönderdiği mektupta geçen bilgilere göre) yazmanın fiziksel özellikleri şöyledir: "Sırtı vişne rengi meşin, üstü ebru kâğıtlı, mıkplepli, mıkplebin de sırtı vişne rengi meşin, üstü ebru kâğıt; yüzölçüsü 22X13 cm. var. Sayısı: 146. Kâğıdı: aharlı, Fasîh Ahmed Dede'nin el yazısı ve talik hattı ile yazılmış" (Karahan, 2001: 205).

Mecmua, Levend'in tanıttığı gibi 146 yapraktan oluşmaktadır. Fakat yazmada herhangi bir yaprak veya sayfa numarası yoktur. Çalışmamızda vermiş olduğumuz yaprak ve sayfaya yapılan atıfların tamamı tarafımızdan ilk yaprak **1a** sayılarak verilmiştir.

Mecmuada, 15. ve 27. yapraklar hariç aynı renkte kâğıt kullanılmıştır. Bu durum çeşitli yorumlar barındırmaktadır. Çünkü söz konusu yapraklarda Fasîh'in hatt-ı desti olduğu düşünülen bölüm vardır. Burada Fasîh'in Farsça divanındaki şiirler mürettep bir şekilde görülür. Nigîni'nin, kendisi gibi devlet adamı olan Fasîh ile önemli bir iletişimin olduğu mecmuada çok açık bir şekilde görülür. Çünkü mecmuada şaire ait, bir kısmında da mahlas olan 42 yeni rubai (İçli, 2015b: 9-11) ile birçok manzume bulunmaktadır. Nigîni'nin Fasîh'ten, kendi hattıyla

Farsça divanını yazmasını istemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Büyük bir ihtimalle Fasîh bunu yazdı, Nigînî de bu kâğıtları alıp kendinde tuttu. Sonra da oluşturduğu ciltli yazmasına ekledi ve bir bütün hâline getirdi. Mecmuadaki bu işlem hem fiziksel kontrollerimizde hem de fotoğraf formatında çok açık bir şekilde görülmektedir. Mecmuada 17. yüzyıl şairlerinden Sürûrî'ye⁶ ait çeşitli mektuplar ve yazılar söz konusudur. Bu yazıların bulunduğu kâğıtlar da biraz kırmızı renkte olup farklılık arz etmektedir.

Mecmuanın ilk yaprağında çeşitli tanıtıcı bilgilerin yanı sıra birkaç manzume de bulunmaktadır. İlk olarak söylenmesi gereken şey, mecmuanın en üst orta yerindeki yazının bir şekilde kazındığıdır. Bu kısımda “Nigînî” yazıldığını çağrıştıran işaretler ve kâğıt izleri vardır. Bu yazı tam da Nigînî'nin hatt-ı destidir. Fakat daha sonra bu yazı silinmiştir.

Yazmanın alt kısımlarına doğru, mecmuanın kime ait olduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur. Bunlardan ilki şudur: “Mecmu'a-i hatt-ı Faşîh Dede ve ğayrihim”. Bu bilgiler ışığında denilebilir ki;

Bu mecmuanın eline geçtiği kişilerden biri, Nigînî'nin şiirlerini de mecmuada geçen bir şair olarak düşündü ve ona ait hattı tanımadı, ayrıca Sürûrî'ye ait olduğunu düşündüğümüz hattın da kime ait olduğu konusunda kesin fikir belirtmedi ve eserdeki diğer yazıları “ğayrihim” olarak niteledi. Bahse konu bu ifadeler, mecmuanın bu sayfasında, “El-‘abdu'l-fakîr Rif‘at” yazan yazı ile aynı kalem ve stildendir. Rıfat'ın kim veya hangisi olduğuna dair elimizde kesin bir bilgi olmadığı için bu bilgilerle yetinilmiştir.

Yazmanın aynı sayfasında, mecmuanın kendisine ulaştığı kişilerden biri de İzzet isimli bir şairdir. İzzet, mecmuanın kendi kitapları arasında olduğunu ifade eder. Bu ifadelerin olduğu yerde İzzet mahlaslı şaire ait beş beyitlik bir gazel bulunmaktadır. Gazelin matlası ve maktası ve aşağıdadır:

fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün

Ġarażum sañmanuz şikâyetdür / Arz-ı hâl itmedür hikâyetdür

Ayağuß tozına yüzüm sürmek / Baña ‘âlemde ‘ayn-ı İzzetdür

Mecmuanın bu yaprağında Azmî-zâde Hâletî mecmuasından alıntı olarak belirtilen bir yazı vardır. Yazı, Surh-serân/Kızılbaşların niçin kırmızı sarık taktıklarına dair bilgileri ihtiva eder.

⁶ Çalışmamızda Sürûrî hakkında geniş bilgi makale gereği verilmedi. Sürûrî hakkında geniş bilgi için bk.

İsmail Hakkı Aksoyak, “SÜRÛRİ, Mustafa Sürûrî Efendi ”

<http://www.turkedebiyatilisimlersozluğu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1878> (Erişim Tarihi: 05. 02. 2016)

2.3. Mecmua Yazarı

Mecmuayı ilk olarak Ağâh Sırrı Levend tanıtmıştır. Fakat Levend, mecmuayı 17. yüzyıl şairlerinden *Fasîh Ahmed Dede Mecmuası* şeklinde tanımlamıştır:

“Devrinin ünlü şairlerinden ve hattatlarından olan Mevlevî Fasîh Ahmed Dede (öl. H 1111: M 1699)’nin kendi el yazısıyla yazdığı bu mecmua bir hazinedir. İçinde Dede’nin Farsça divanı, Türkçe şiirleri, fıkralar, tarihsel hikâyeler, tarihler, yararlı bilgiler, risâleler, Türkçe ve Farsça seçme şiirler, biyografyalar, türlü eserlerden parçalar, küçük risâleler yer almaktadır. (Fuzûlî’nin Akkoyunlu Türkmenlerinden olduğuna değin Nidâi Çelebi’nin fikrası da bunlar arasındadır) (1998:175).

Aynı mecmuaya ait tanıtımlar Karahan tarafından da Levend’in kendisine mektup olarak gönderdiği bilgiler ışığında yeniden yapılmıştır. Karahan’ın ifadeleri şöyledir: “30 Mart 1949 tarihli bir mektupla bu mecmuanın evsafını bildirdiği gibi mezkûr vesikanın fotoğrafını da göndermiştir” (Karahan, 2001: 205). Bahsi geçen vesika, Nidâi Çelebi’nin Fuzûlî’nin oğlu Fazlî ile olan görüşmesini konu edinen küçük bir anekdottur. Fotoğraf Karahan tarafından kitaba dâhil edilmiştir (bk. Karahan, 2001: 454). Söz konusu fotoğraf *Nigîni Mecmuası*’nda yk. 141a’da dördüncü sütunda bulunur.

Mecmua daha sonra İçli tarafından da çeşitli vesilelerle tanıtılmıştır. İlk olarak Fasîh’in *Gül ü Mül’ü* üzerinde yaptığı kitap çalışmasında İçli, Levend’in verdiği bilgiler ışığında mecmuayı tanıtmıştır (2014:11). Mecmua üzerinde yaptığı çalışmalar ışığında Fasîh’e ait birçok yeni gazel ve rubai tespit eden İçli, iki yeni çalışmasında da mecmuayı yeniden tanıtmaya fırsatı bulmuştur (2015/a: 54-55; 2015/b: 215-216). Bu incelemelerde İçli, Fasîh’in hattı ile yazılmış olan Farsça divanı dışındaki kısımların Fasîh’e ait olamayacağını vurgulamıştır. Çünkü Fasîh’e ait Farsça divanın olduğu 15b-27b yaprakların derkenarında geçen yazı ile metin yazısı aynı değildir. Mecmua derkenardaki yazı ile tamamlanmıştır. Fasîh’in diğer el yazısı örnekleri de düşünüldüğünde Farsça divan (ki bu da kesin olmayabilir) haricindeki bölümler kesinlikle Fasîh’e ait değildir.

Nigîni’yi merkeze alan sorulara birkaç cevap vermek gerekirse;

Nigîni’nin mecmuayı niçin tertip ettiğine dair bir bilgi yoktur. Fakat içeriğe bakıldığında, bazı şiirlerin nazire olduğu görülür. Ayrıca mecmuada geçen bazı eserlerin, şair tarafından beğenildiği ve yazıldığı anlamına da gelebilir. Mecmuanın büyük çoğunluğunun, tematik olarak aynı olan konularda yazılmış beyitleri ihtiva ettiği görülür. “Mecmualarda bugün üslup çalışmalarının önemli bir bölümünü teşkil eden bazı kavramların, unsurların, farklı şairlerden örneklerle bir araya getirildiğini görürüz. Bu mecmualar tahlil çalışmalarına da

yardımcı olacak niteliktedir” (Aydemir, 2001: 149). *Nigînî Mecmuası* da bu açıdan önem arz etmektedir. “Saç, yüz, Yûsuf, maşuk” gibi sembollerin yoğun kullanıldığı şiirler aynı sayfa ve bölümlerde geçmektedir. Örnek olarak; yaprak 113b’de sevgilinin salınması ve yürümesi, 124b’de “sevgili-Yusuf” bağlamında, şairlerin uygun beyitleri sıralanmıştır. Bu şiirlerden bir kısmı da Nigînî’ye aittir.

Nigînî ile mecmuasına dâhil ettiği şairler arasındaki dostluk ve arkadaşlık ilişkileri, şairin edebî kişiliğinde sunulmuştur. Özellikle Nâbî, Nahifî ve Rüşdî gibi şairlerle olan arkadaşlığını bizzat ifade etmiştir. (yk. 100b)

Şairin mecmuasına aldığı şiirlerin büyük çoğunluğu 17. yüzyıl şairlerine aittir. Fakat daha önceki yüzyıl şairleri de görülür. Metindeki tarih manzumelerine bakıldığında en geç *H* 1116 /*M* 1704 yılına ait yazının bulunması, şairin en geç bu tarih civarlarında eserini tamamladığına hükmedilebilir. Fakat tüm şairlerin geniş bir şekilde incelenmesi, yapılması gereken önemli vazifelerdendir.

Mecmuada, Nigînî’ye ait birçok şiir bulunur. Farklı nazım şekillerinde görülen bu manzumeler, çalışmamızın üçüncü bölümünde şiirlerin geçtiği yaprak/sayfa sırasına göre verilmiştir.

Mecmuanın Fasîh’e ait olduğunu bildiren Levend’in verdiği bilgiler ve tarafımızdan yapılan değerlendirmelere bakılacak olursa;

Mecmuanın birçok yerinde “li-muharrihi” başlığındaki şiirlerin hiç birisi Fasîh’e ait yayınlanmış şiirleri arasında yoktur. (bk. Çıpan, 2003; Sevindik 2011; İçli 2014; 2015a; 2015b; 2016). Fakat bu metinlerden bazılarının Nigînî’ye ait olduğu açık ve net bir şekilde görülür. Şöyle ki;

Mecmuada yaprak 58a’da geçen aşağıdaki beytin üstünde “Velehü” başlığı kullanılarak beyit, şair Nigînî’ye atfedilmiştir. Çünkü öncesinde Nigînî başlıklı metin vardır. Aynı beyit, yaprak 108a’da bir kez daha “li-muharririhî” başlığı ile verilmiştir.

fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün

Çeşm-i terde ‘aks-i zülfüñ gördiler

Şîşe içre saçlı sünbül didiler

Beyit, mecmuanın muharririnin “Nigînî” olduğunu gösteren en büyük delildir. Çünkü aynı beyit iki defa yazılmıştır. İlk yazımda Nigînî’ye atfedilen şiir, daha sonra mecmuanın muharririne/yazarına atfedilmiştir. Bu durumda Nigînî ve mecmua yazarı aynı kişidir. Esasında aynı şiirin mütekerrir olarak verilmiş olması, şairin dikkatinden kaçmış bir durumdur. Fakat bu dalgınlık, mecmua yazarının kimliği konusundaki netliğe yardımcı olmuştur.

2.4. Biyografi Kaynağı olarak Nigîni Mecmuası

Bilindiği üzere mecmualar, tezkireler gibi edebiyat tarihine özellikle biyografik malzeme sunar. Şiir mecmualarının biyografiye katkısı hakkında Köksal (2011, 2012), Gürbüz (2011) ve Aydemir'in (2007, 2011, 2013) çalışmalarına bakılabilir.

Nigîni Mecmuası, derleyeni bir şair olduğu için, “edebiyat tarihi araştırmalarına katkısı bakımından kuşkusuz daha kıymetli sayılır” (Köksal, 2012: 419).

Aydemir (2011) mecmualarda yer alan biyografik bilgileri ve bu bilgilerin biyografi çalışmalarına katkılarını maddeler hâlinde sayar. Bu maddelere bakıldığında mecmuaların çok önemli görevler icra ettiği görülecektir. *Nigîni Mecmuası*'na bu başlıklardan sadece ikisi ekseninden kısaca bakıldığında;

a. Başka kaynaklarda bulamadığımız yeni türler, eserler ve şiirler:

Fasîh, İtrî, Levendî vb. birçok şairin yeni şiirleri mecmuada geçmektedir. Bu bilgiler ışığında bu şairlerin biyografileri de yeniden şekillenebilir. Mecmualar, herhangi bir “şairin bir şekilde divan nüshalarına girmeyen veya bulunmayan nüshalardan kaynaklanan eksik şiirlerini temine yardımcı” olmak bakımından da önemli metinlerdir (Aydemir, 2007: 127). *Nigîni Mecmuası* da bu açıdan değerlendirilebilecek bir hazine mahiyetindedir. Bu mecmuada Fasîh'e ait onun divan nüshalarında olmayan birçok şiir bulunmaktadır. (yk. 42b-43a; yk. 27b. vb.) Bunun yanı sıra, henüz divanlarına ulaşılmamış İtrî ve Levendî gibi şairlere ait manzumeler de söz konusudur (bk. yk. 38b). *Nigîni Mecmuası* “şair veya yazarlara ait yeni sayılabilecek manzume veya eser barındırmak” (Kurnaz-Aydemir, 2013: 56) bakımından önemli kaynaklar arasındadır.

b. Şairlerin Birbirleriyle Olan Özel İlişkilerine Dair Bilgi ve Belgeler

Nigîni Mecmuası'nda Nâbî ve Nahîfî ile ilgili verilen bilgiler de bu mecmuanın biyografik birçok yeni bilgiye kaynaklık edebileceğini belirten önemli göstergelerden birisidir. (yk. 100b).

Ayrıca, Karahan'ın da (2001: 205, 454) Fuzûlî hakkında bu mecmuadaki bilgiyi (yk. 141) kullanıp onun Akkoyunlu Türkmenlerinden olduğuna dair sunduğu yeni bilgiler de bu mecmuadan alıntılanmıştır. Mecmua bu türden bilgileri barındırma açısından önemlidir.

Mecmuanın geniş ve kapsamlı bir incelemesi sonucunda daha önce tezkirelerde adına rastlanmayan kimi şairlere ulaşmak pek de uzak bir ihtimal değildir. Yine mecmuada geçen bazı nazire şiirler de biyografi çalışmalarına (özellikle edebî şahsiyet değerlendirmelerine) kaynaklık edebilecek türdendir.

2.5. Mecmua ve İçerdiği Manzumeler⁷

Nigîni Mecmuası, içerdiği manzumeler açısından da zengindir. Birçok Farsça ve Türkçe şiirin bulunduğu mecmuadaki bazı manzumelere örnek vermek gerekirse;

Mecmuanın ilk yaprağında Nâbî'ye ait “yokdur” redifli gazelin bir beyti bulunur. Fakat mecmuadaki birinci dize ile divan nüshalarında geçen kullanım arasında farklılık söz konusudur:

Yârûñ dehen-i nâzına düşmez sühan-ı telh (*Nigîni Mecmuası*)

Düşmez leb-i şîrînine yârûñ sühan-ı telh (Bilkan, 1997: 583)

Genellikle 17. yüzyıl şairleri olmakla birlikte önceki dönem şairlere ait metinler de görülür. Türkçe yazılmış şiirlerin şairleri, birkaç yapraktaki bilgilere göre şöyledir:

Levendî, Nâbî, Figânî, Hisâlî (yk. 2b), Aklî, Bakî, Nevî, Tarzî, Emrî, Tıflî, Enverî (yk. 3a), Atayî, Sultan Cem, Haşîmî, Fevrî, Cemâlî, Emânî, Ümîdî, Ahî, Hâletî (yk. 5b), Vecdî, Vechî, Vahidî, Hüdâyî, Vahdetî (yk. 30b), Gafûrî, Şefîî, Himmetzâde (yk. 31a), Vânî, Nesib-i Kadîm, Behcetî (yk. 46b).

Farsça yazılmış metinlerin de çokça bulunduğu mecmuada, Fasîh'in Farsça divanının bir nüshası bulunmaktadır. (yk. 15b-27b) Bunun dışında özellikle Fars edebiyatının önemli simalarından olan Şevket'in (yk. 47b), Sâib'in (yk. 59b-60b), Kelim'in (yk. 77b), Attar'ın (yk. 141b) ve diğer Fars şairlerin birçok manzumesi önemli bir yekûn tutmaktadır.

2.6. Mecmua ve İçerdiği Diğer Metinler⁸

Nigîni Mecmuası'nda, manzumeler dışında, birçok makale, edebî metin, mektup, muamma ve farklı bilim dallarında yazılmış yazılar bulunmaktadır. Bunların bir kısmının kim tarafından yazıldığı belirtilmekle birlikte bir kısmının yazarı açıklanmamıştır. Yazarı açıklanmayıp daha sonra yapılan araştırmalar sonucu eserlerin müelliflerine ulaşılmış bazı metinler söz konusudur. Bunlardan birisi tıp ilminin sınırlarına dâhil edilebilen “Tercüme-i Buberiyye”dir. Mensur metin, yazmanın 40a-41b yaprakları arasında geçer. Eser, “Tercüme-i Havâss-ı Büberiyye Risalesi” adıyla neşredilmiştir (Kültürel-Koç, 2015).

⁷ Mecmuada geçen şairlerin ve manzumelerinin tümünün tasnifi çalışmamızın hacminin artmasına neden olacağından sadece önemli birkaç isim üzerinde durulmuştur.

⁸ Metinlerin tasnifi de önemli ölçüde yapılmış olup tümünün belirtilmesi yine çalışmamızın hacmini arttıracakı kaygısıyla buraya alınmamıştır. Fakat mecmua üzerinde çalışmalarımız ve yayınlarımız devam edecektir.

17. yüzyıl şairlerinden Sürûrî'nin mektupları ve bazı mensur makaleleri de eserde görülür. Bunlar arasında bir muammanın çözümü de yer almaktadır. Söz konusu metinler mecmuanın 9a-10a yapraklarında geçmektedir.

İyi bir şair olup özellikle resmî görevi de olan şairlerle dostluğu olan Nigîni'nin bunların eserlerinden faydalanması kaçınılmazdır. Mecmuada, özellikle sözlük bilimine katkısı olabilecek üç farklı bölüm bulunur. Bu metinlerin kime ait olduğu araştırılmaya açık bir konudur. Fakat bir derleme olan bu mecmuada, Nigîni'nin kendisine ait bir sözlük çalışması olduğu düşüncesi göz ardı edilemez. Mecmuanın 50b-55a yaprakları arasında Nigîni hattıyla bir atasözü ve deyimler listesi bulunmaktadır. Açıklama yapılmadan verilen atasözü ve deyimler, alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

Mecmuada sözlükçülük açısından önem arz eden bir diğer bölüm ise, kelime sözlüğüdür. Kelimelerin harf sırasına göre verilip kısaca anlamlandırıldığı bölüm, mecmuanın 62b-76b yaprakları arasındadır. Bölüm, bir nevi deyim, kavram ve kelime sözlüğüdür.

Yazmada Türkçe dışında Arapça deyimler ve kalıp ifadeler hakkında da bilgiler mevcuttur. Bazı Arapça ibareler Türkçe olarak açıklanmıştır. Bazı kalıp ifadelerin kullanım yeri, ne şekilde olduğu, varsa hikâyesi gibi durumlar mecmuada açıkça bildirilmiştir. Mecmuanın 95b-97a yaprakları arasında bir dizi olarak geçen bölüm dışında farklı yerlerde de buna benzer açıklayıcı kalıp ifadelerle dair bilgiler mevcuttur.

Farklı şairlerin, ediplerin ve devlet adamlarının çeşitli mektuplarını barındıran mecmua döneme ait birçok yeni bilgiyi de gün yüzüne çıkarmaktadır. Özellikle Nâbî'nin Nigîni'ye göndermiş olduğu mektup (yk. 100b) mecmuanın hem Nigîni'ye aidiyeti hem de Nigîni'nin şair dostları hakkında verdiği bilgiler açısından önemlidir. Bilindiği gibi mecmualarda geçen birçok bilgi bazı şairlerin eserlerine yenisini eklemektedir.

Nigîni Mecmuası'nda edebî kişiliği ve eserleri bağlamında değerlendirilebilecek en önemli bölüm 126a-129a yaprakları arasındaki "Mutâyebe"lerdir. Müstâkimzâde'nin belirtmiş olduğu ve şaire ait latifelerin olduğu bilgisine (2000: 428/b) binaen, bu latifelerin/ fıkraların Nigîni'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Mecmuanın farklı yerlerinde geçen başka mutayebeler de vardır. Nigîni'nin yaşadığı dönem veya daha öncesinde yazılmış letaif ve fıkra örnekleri ile karşılaştırılması hâlinde, bu metinlerin kim tarafından derlendiği veya kime ait özgün metin olduğu kanısına varılabilir. Bu konuda çalışmalarımız devam etmektedir.

3. Nigîni'nin Şiirlerinden Örnekler

3.1. Tezkirelerde ve Diğer Kaynaklarda Geçen Manzumeler

Tezkirelerde ve diğer biyografi kaynaklarında Nigîni'nin bazı manzumelerinin varlığı görülür. Tarafımızdan tespit edilen mecmuada olmayan bu şiirler, aşağıda sunulmuştur⁹:

3.1.1. Üç beyit olarak görülen aşağıdaki manzumenin ilk beyti mukaffadır. Bundan dolayı da şiire gazel denilebilir. *Safâyi Tezkiresi*'nde (Çapan, 2005: 680) şiirin Nigîni'nin gazeliyatından olduğu bilgisi bulunmaktadır. Gazelin başka beyitlerinin varlığı hakkında bilgi yoktur. *Vakayiu'l-Fuzalâ*'da da (Özcan, 1989: 745) geçen bu gazelin, *Sâlim Tezkiresi*'nde (İnce, 2005: 679) ve *Tuhfe-i Hattatın*'de (s. 489) sadece son beyti verilmiştir.¹⁰

mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün mefâ 'lün

O haṭ kim cā-be-cā ruḥsār-ı dilberde nümāyandır

Diyār-ı ḥüsnünü taḥrībe ceş-i ehl-i tuğyāndur

Mu'anber ḥāmesinden¹¹ küfrine ḥaml itme kim ol haṭ

Diyār-ı ḥüsne¹² miskīn tāze¹³ gelmiş nev-müselmāndur¹⁴

Nigīnī dil ser-ā-pā¹⁵ zaḥm-h'ār-ı¹⁶ tīg-ı hicrāndur

Sebeb bu inşirāḥ-ı ḳalbe nām-ı naḳş-ı¹⁷ cānāndur

3.1.2. Aşağıdaki tarih manzumesi/kıtası, Nigîni'nin *H* 1130/*M* 1718 Nemçe¹⁸ sulhu için yazdığı bir manzumedir. Metin başka kaynaklarda görülmemiştir.

⁹ İncelemeye esas tüm şiirlerin nazım şeklinin belirlenip sunulmasında Kurnaz-Çeltik'in (2013) kaynakçada geçen çalışması esas alınmıştır.

¹⁰ Fakat bu kaynaklarda şiirler arasında küçük farklar söz konusudur. Bu durum açıklama gerektiren her kullanımdan sonra dipnot ile belirtilmiştir. Ayrıca yeni yazıya aktarımda bulunulurken (*bk.* Karatay, 2008: 316) bazı küçük okuma farklılıkları da göze çarpmaktadır.

¹¹ "ḥāmesinden" *Vakayiu'l-Fuzalâ*'da "cāmesinden" şeklinde geçer.

¹² "ḥüsne" *Tuhfe-i Nâilî*'de "ḥüsnüne" şeklinde geçmektedir.

¹³ "miskīn tāze" ifadesi *Tuhfe-i Nâilî*'de "bir tāze" şeklinde görülür.

¹⁴ "nev-müselmāndur" *Vakayiu'l-Fuzalâ*'da "bir müselmāndur" şeklinde geçer.

¹⁵ "Nigīnī dil ser-ā-pā" *Tuhfe-i Hattatın*'de "ser-ā-pā dil Nigīnī" olarak yeri değişmiş şekliyle görülür.

¹⁶ "zaḥm-h'ār-ı" *Tuhfe-i Hattatın*'de "zaḥm-dār-ı" şekliyle geçmektedir.

¹⁷ "nām-ı naḳş-ı" *Tuhfe-i Hattatın*'de, *Kamusü'l-Ālâm* (C.6, s. 4600) ve *Tuhfe-i Nâilî*'de "naḳş-ı nām-ı" şekliyle geçmektedir.

¹⁸ Nemçe, Avusturya ve Macaristan'ın Osmanlı zamanındaki ismidir.

Tārîh-i Şulh-ı Nemçe*fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün*

Şulha bādī oldı re' yin yāverüñ Allāh olup

Güldi dünyā hürrem itdi sa'yi ehl-i Mekke'yi

Reşk idüp 'ālem Nigîni didiler tārîhini

Nemçe şulhuñ Aşafā mermerde kızdı sikkeyi (Çapan, 2005: 680)

3.1.3. Nigîni'nin kaynaklarda geçen bir diğeri (tarih) beyti de İbn Arabî'ye dil uzattığını düşündüğü Şeyh Süleyman'ın görevinden uzaklaştırılması üzerine yazdığı manzumedir:

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Nefyine İbni 'Arab böyle buyurmuş tārîh

Arabî-sille Süleymān nicedür gördüñ mi¹⁹ (Çapan, 2005: 680)

3.1.4. Şairin mecmuasında bulunmayan bir diğeri beyti de arkadaşı Fâyık ile mektuplaşmalarından birinde görülür. Fâyık, gönderdiği mektupta arkadaşlarından, geçim sıkıntısından ve borçlarından şikâyet eder. Aşağıdaki dize Fâyık'a ait olup Nigîni'ye gönderilen mektubun içinde yazılıdır. Şiir, *Nigîni Mecmuası*'nın ilk sayfasında da aynen geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Keşret-i dām itmedi āzāde pîç ü tābdan

Eyledi şermende bu manşıb beni aḥbābdan (Fâyık)

Sâlim, tezkiresinde Fâyık'ın gönderdiği mektuba Nigîni'nin verdiği cevap hakkında bilgiler vermiş ve Nigîni'nin mektupta geçen beytini aktarmıştır:

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Râst-rev ol dest-i dāyinden ḥalās et dāmenüñ

Yohsa birgün dām-ḥāhān aksadur Fâyık seni (Nigîni) (İnce, 2005: 537-538; Aydın, 2013: 63-64)

3.2. Şairin Kendi Mecmuasında Geçen Manzumeleri

Mecmuada şaire ait çeşitli nazım şekillerinde yazılmış birçok manzume vardır. Bunların büyük çoğunluğu matla ve müfred şeklindedir. Bu metinlerde şair, bazen başlık olarak mahlası

¹⁹ İkinci dizenin harf değerleri *H* 1130 / *M* 1717/1718'i göstermektedir.

olan “Nigînî”yi bazen yalnız “Mühürdâr”ı bazen de “Mühürdâr Nigînî”yi yazmıştır. Mecmuanın birçok yerinde, mecmua yazarı olarak “li-muḥarririhî” başlığı da kullanılmıştır. Veyahut mahlası olan veya kendisine ait başlıkla belirtilmiş şiirlerinden sonra “velehü” ile şiirleri kendisine atfetmiştir.

Şaire ait müstakil gazel ve kıtalar da barındıran mecmuada mesnevi formunda küçük manzumeler de söz konusudur. Şairin isminin bulunduğu manzumelerin yakınında (altında da) olan çeşitli isimsiz manzumeler de vardır. Bunlar şaire aidiyeti kesinlik kazanmadığı için incelememize alınmamıştır. Şiir örnekleri, mecmuada geçtiği yapraklar ve sütun sırası gözetilerek sırasıyla aktarılmıştır.

3.2.1. Gazel; Mecmuada müstakil olarak bir gazel geçmektedir. Yazmanın 2. yaprağının ön yüzünde ikinci sütunda bulunan gazel sekiz beyittir. Gazelin başında Nigînî’ye ait olduğu yazılıdır.

mef’ülü mefâ’ilü mefâ’ilü fe’ülün

Ümmîd-i kerem yok a vefâ düşmenümüzden

Çekmez elini şaḥne ğam-ı dâmenümüzden

Efkâr-ı ḥaṭuñla siyeh-i fitne vü âşüb

Bir laḥza cüdâ olmadı pîrâmenümüzden

Keştî-i ğamuñ eyleme ümmîd-i necâtın

Bu dilde olan lücce-i mevc-efgenümüzden

Te’sîr idemez ol şeh-i iklîm-i cefâya

Feryâd bu âh-ı dil-i pür-şîvenümüzden

Biz pâdişeh-i milket-i teslîm ü rızâyuz

Anka geçemez dâ’ire-i meskenümüzden

Hep çekdüğü ol kaşî kemân âfet-i cânuñ

Peykân-ı ciğer-düz-ı sitemdür tenümüzden

Açılmadı ser-beste kalup ğonçe-i ümmîd

Gitdi eşer-i neşv ü nemâ gülşenümüzden

Hürşîd-i cihân-gîr-i felek tâbı Nigîni

Deryüze ider âyîne-i rüşenümüzden

3.2.2. Matla; Yaprak 2a'da geçen matlanın başında “Nigîni” başlığı vardır. Aynı beyit, yaprak 58b'de de tekrarlanmıştır. Fakat ikinci kullanımda beytin üzerindeki tanımlama “Velehü”dür. Bu durumda aynı sayfadaki ilk Nigîni mahlaslı ve sonrasında gelen manzumeler, Nigîni'ye aittir. Böylece şairin “velehü” tabirlerindeki isabet göze çarpmaktadır. Aynı matla yaprak 112a'da da “Nigîni” başlığı altında görülür gibidir:

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün veya

Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Ser-bürehne kımaz elbette hüdâ bendesini

Setr ider sâye-i luftıyla ser-efgendesini

3.2.3. Müfred; Yaprak 2a'da geçen müfred bir önceki matladan hemen sonra gelmektedir. Beyit için herhangi bir tanımlayıcı bilgi yoktur. Ama beyit “Nigîni” mahlasını taşır:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Ey Nigîni zâhidün dest-i riyâsından görüp

Şubha dek çekdüm çevirdüm şubha-i şad-dânemi

3.2.4. Matla; Yaprak 2a'da geçen matlanın üstünde “velehü” ibaresi vardır. Böylelikle manzume Nigîni'ye atfedilmiştir. Dizelerin mesnevi nazım şekline ait olabileceği ihtimal dâhilindedir.

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ilün

Hayâli dâdeden gitmez o mâhuñ

Yerin şırça-sarây itdüm o şâhun

3.2.5. Müfred; Yaprak 6b'de geçen beytin üstünde “Mühürdâr Nigîni” başlığı kullanılmıştır.

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Bu televvün nice bir serseri gezmek ne belâ

Merd iseñ dâmen-i nakşîye yapış da dut kal

3.2.6. Matla; Yaprak 7a'da geçen beytin üstünde “Nigîni” başlığı kullanılmıştır.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Vir lisān-ı hāl ile eşbāha rūh-ı pākimüz

Mazhar-ı hayyüz ebed yokdur fenādan bākimüz

3.2.7. Matla; Yaprak 10a'da "Nigīnī" başlığı ile geçmektedir. Aynı beyit, yaprak 109b'de de "Nigīnī" başlığı ile görülür. Fakat ikinci dizedeki "farq" kelimesi kalıbı bozmayacak şekilde "farqı" olarak yazılmıştır.

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Diyeler kāküli kaydında olan bendelerin

Ƙıl kadar fark yok iller ile efgendelerin

3.2.8. Matla; Yaprak 14a'da geçen beytin üstünde "Mühürdār Nigīnī" başlığı vardır.

mef'ülü mefā 'ilü mefā 'ilü fe 'ülün

Mecmū 'a-i evrāk-ı perīşānum açıldı

Güş itmedi ol serv-i hırāmānum açıldı

3.2.9. Matla; Yaprak 32a'da geçen beytin üstünde "Nigīnī" başlığı vardır. Beytin bir mesneviye ait olduğu tahmin edilmektedir.

mef'ülü mefā 'ilü fe 'ülün

Dür-dāne-i eşküm neme döndi

Seyl-āb-ı ser-eşküm yeme döndi

3.2.10. Kıta; Yaprak 39b'de geçen iki beyitlik kıtanın üstünde "Nigīnī" başlığı bulunmaktadır. Manzumenin matla beyti görünmemektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Her şüküfe tarhı içre şemseler

Şems tāb-ı reşkle itdi çerāğ

Bunca pişkin etle meşkin māhı gör

Şimdi cirm-i pişkin oldı aña dāğ

3.2.11. Mısra; Yaprak 47a'da geçen dizinin üstünde "Nigīnī" yazılıdır.

mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

Elif gibi ta'allukdan geçen abdāla 'aşq olsun

3.2.12. Matla; Yaprak 58a'da geçen beytin üstünde "Nigīnī" başlığı vardır.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Havf-ı şemşirüñle 'ālem ser-be-ser emn ü emān

Tīg-ı bürrānuñ cihānda naşş-ı kıtı 'dur hemān

3.2.13. Kıta; Yaprak 58a'da geçen 3 beytin üstünde herhangi bir başlık kullanılmamıştır. Fakat üçüncü beyitte mahlas olarak “Nigîni” geçmektedir. Esasında bir **gazeli** andıran manzumenin matla beyti olmaması şeklen kıta olduğunu göstermektedir (Kurnaz-Çeltik, 2013: 380-393). Belki de manzumenin matla beyti vardır; ama mecmuada yazılmamıştır.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Aks-i rüyuñla dü-merdüm san Bebek Bağçesidür

Aynıdur didi görenler iki çeşm-i merdümü

Hem-çü süzen geç bu çarhuñ aţlasından zāhidā

İsi-i mu 'ciz-demüñ olmağsa kaşdıñ maħremi

Bezm-i meyde sedd-i Ye' cüc-ı gama İskender ol

Ey Nigîni cām-ı Cem al destle gör 'ālemi

3.2.14. Matla; Yaprak 58a'da geçen manzumenin üstünde “Nigîni” başlığı kullanılmıştır. Beyit kısa vezinlidir. Bir mesneviden aktarılmış da olabilir.

müfte 'lün müfte 'lün fā 'ilün

Pır-i muğān halka ider ihtirām

Raţl-ı girān ile ağırlar müdām

3.2.15. Müfred; Yaprak 58a'da geçen manzumenin üstünde “Velehü” başlığı kullanılarak beyit, şair Nigîni'ye atfedilmiştir.

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Terk-i elvān-ı ta 'am eyleyelüm 'ālemde

Loğma-i şabri ħased-kerde-i Loğmān idelüm

3.2.16. Matla; Yaprak 58a'da geçen manzumenin üstünde “Velehü” başlığı kullanılarak beyit, şair Nigîni'ye atfedilmiştir. Aynı beyit, yaprak 108a'da “li-muħarririhî” başlığı ile verilmiştir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Çeşm-i terde 'aks-i zülfüñ gördiler

Şişe içre saçlı sünbül didiler

3.2.17. Müfred; Yaprak 58a'da geçen manzumenin üstünde “Velehü” başlığı kullanılarak beyit, Nigîni'ye atfedilmiştir. Beyit, aynı sayfadaki üç beyitlik (yukarıdaki 3.2.13 maddesindeki) kıtanın/gazelin bir parçası da olabilir. Çünkü anlam ve kalıp açısından aynı özellikleri barındırır. (Bk. yk.58a)

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Kılsa ser-beste 'aceb mi gonce-veş büy-ı murād

Ol gül-i bāğ-ı leṭāfet güldürür mi ādemi

3.2.18. Müfred; Yaprak 58b'de geçen manzumenin üstünde “Nigîni” başlığı kullanılarak beyit, Nigîni'ye atfedilmiştir.

mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

O tıfl-ı gül- 'izārın dīdede 'aksin görenler dir

Bebek bağçesidür yāḥud perīdür şīşede güyā

3.2.19. Mısra; Yaprak 58b'de geçen dizinin üstünde “velehü” başlığı kullanılarak dize, şair Nigîni'ye atfedilmiştir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Şem ' -i 'aşkuñ her seher başında āteşler yanar

3.2.20. Müfred; Yaprak 58b'de geçen manzumenin üstünde “Mühürdār” başlığı kullanılarak beyit, şair Nigîni'ye atfedilmiştir.

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Faḥr-ı Rāzī de olursa yine rāzın açmaz

Uḳalā böyle ider zevḳ göñül açmazdan

3.2.21. Kıta; Yaprak 78b'de geçen iki beyitlik nazmın üstünde “Nigîni” başlığı kullanılmıştır.

mefā 'ilün mefā 'ilün fe 'ülün

Dü-çeşme kuḥl-ı mā-zāğu 'l-başardur

Ġubār-ı āşitānuñ yā Muḥammed

Ser-â-ser mübhemâti itdi izhâr

Dehân-ı nüktedânuñ yâ Muhammed

3.2.22. Kıta; Yaprak 100b’de geçen iki beyitlik kıtanın üstünde “li-muharririhî” başlığı bulunmaktadır.

mefâ ‘ilün mefâ ‘ilün fe ‘ülün

Cenâb-ı hâzret-i Nâbînuñ el-ḥâḳ

Ma ‘ârifle derûnı oldu meşḥûn

Sitânbuldan gidünce dürr-i zâtı

Yetîm oldu şehirde tıfl-ı mazmûn

3.2.23. Matla; Yaprak 103b’de geçen dizelerin üstünde “Nigîni” başlığı kullanılarak beyit, şaire atfedilmiştir.

fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün

O Yahûdî beççenüñ gözleri tatarı yekûn

Gözleri de koydı göz ḥabsine ‘uşşâkı bütün

3.2.24. Matla; Yaprak 106a’da geçen dizelerin üstünde “Nigîni” başlığı kullanılarak beyit, Nigîni’ye atfedilmiştir.

fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilâtün fe ‘ilün

Bezm-i şoḥbetde benüm karşıma ol meh düşmiş

O ḥayâl ile yatup gördigümüz hep düşmiş

3.2.25. Matla; Yaprak 106a’da geçen beytin üstünde “li-muharririhî” başlığı kullanılarak beyit, şaire atfedilmiştir.

fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün

Bunca yıllar açmış iken bî-sütünda kûh-ken

Bir beliye oldu Şîrînuñ beli de dir gören

3.2.26. Matla; Yaprak 108a’da geçmektedir. Beytin üstünde “li-muharririhî” başlığı kullanılarak beyit, Nigîni’ye atfedilmiştir.

fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilâtün fâ ‘ilün

Câmi ‘-i ḥüsnünde Leylînuñ olur maḥfil-nişîn

Ḳâmetin Mecnûn gibi ḥam eyleyen merd-i güzîn

3.2.27. Matla; Yaprak 108a'da geçmektedir. Yaprak 58a'da geçen ve üzerinde “li-muḥarririhi” ifadesi bulunan (3.2.16 maddesinde de belirtilen) *Çeşm-i terde 'aks-i zülfüñ gördiler /Şişe içre saçlı sünbül didiler* dizelerinden hemen sonra gelir. Üzerinde de kime ait olduğuna dair bilgi yoktur. Fakat iki beyit arasında müellifini bilmediği şiirler için kullandığı “lā-edrī” veya kısaltılmışı olan “lā” ibaresi yoktur. Beyit aşağıdaki gibidir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Çekdüler gönülüm elümden aldılar maḥbūblar

Resmdür bāzīçe-i eṭfāl olur meczūblar

3.2.28. Matla; Yaprak 108b'de “Nigīnī” başlığı ile geçmektedir. Beytin ilk dizesinde bir hece fazla çıkmaktadır.

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Ḥasanī ḥaṭ kara(la)yup oldı hebā

Şülüşī ḳalmadı nesh oldı bahā

3.2.29. Matla; Yaprak 109a'da “Nigīnī” başlığı ile geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Ḥayl-i ḥaṭtın sür'atinden böyle itdüm ben tırāş

Azmi mülk-i ḥüsni şebḥün etmedür gāfil me-bāş

3.2.30. Matla; Yaprak 110b'de “Nigīnī” başlığı ile geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Rūzgār-ı zūr-kāruñ böyledür dā'im işi

Bilye bed-rāyī Firenge mü'mine virür neşī

3.2.31. Matla; Yaprak 110b'de “velehü” başlığı ile geçmektedir. Bir önceki beyit de “Nigīnī”ye aittir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Rūzgār-ı zūr-kāruñ böyledür dā'im işi

Ḥāre-baḥş-ı verd ider destān-serāya nālişi

3.2.32. Matla; Yaprak 111b'de “Nigīnī” başlığı ile geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Seyr-i gülşen kaçdın itmiş mihr-i rahşānum bugün

Taşra çıkmak üzeredür seyr eyleñüz cānum bugün

3.2.33. Müfred; Yaprak 112a'da “Mühürdār Nigîni” başlığı ile geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Seyl-i eşküñ nice dem böyle hurūşān görmedük

Gerçi cūlar hem-çü pül bir bir gözümde geçdiler

3.2.34. Matla; Yaprak 113b'de “Nigîni” başlığı ile geçmektedir. Aynı sayfanın son sütununda beyit tekrarlanmıştır. Fakat “şeydā” kelimesi yerine “gedā” kullanılmıştır.

mefā 'ilün mefā 'ilün fe 'ülün

Şalıncaççı gibi dizildi şeydā

Şalınsın nāz ile ol serv-i ra'nā

3.2.35. Matla; Yaprak 113b'de “Nigîni” başlığı ile geçmektedir.

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Şolağa itdügi ef'āli Emīn

Yazamaz kātib-i a'māl yemīn

3.2.36. Matla; Yaprak 113b'de “Nigîni” başlığı ile geçmektedir.

mefā 'ilün mefā 'ilün fe 'ülün

Şalıncağa süvār olunca ol yār

Şalıncaç hastesi oldu dil-i zār

3.2.37. Müfred; Yaprak 115a'da “Nigîni” başlığı ile geçmektedir.

mef'ülü mefā 'ilü mefā 'ilü fe 'ülün

Zāhirde çeker zemme mey-i köhne(y)i zāhid

Halvetde sıkır tāzesini 'aşrın elinden

3.2.38. Gazel; Yaprak 116b'de “Li-muharririhî” başlığı ile geçmektedir. İki beyitlik metnin ilk beyti mukaffadır.

mefā 'ilün mefā 'ilün fe 'ülün

Fetillerle ser-ā-ser tende yāre

Zebān-ı halle söylerdi yāre

Çıkar mı tır-i dil-dūzuñ gönülden

Meger şemşir-i gamzeñ iki yāre

3.2.39. Matla; Yaprak 119a'da “Li-muḥarririhî” başlığı ile geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Görmeyenler şūr-ı İsrāfili görsün ney-zeni

Mā-ḥaşal ihyā ider bir demde ney merd ü zeni

3.2.40. Müfred; Yaprak 119a'da “Li-muḥarririhî der-ḥaqqı Zarīf Çelebî ” başlığı ile geçmektedir.

mef'ülü mefā 'ilün mef'ülü mefā 'ilün

Germ-ābe-i rindide dellāk-ı füsünkāre

Ger kīse süründünse kir ḳor mı Zarifā hīç

3.2.41. Matla; Yaprak 120b'de “Li-muḥarririhî” başlığı ile geçmektedir.

fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilātün fe 'ilün

Merdüm-i çeşme düşüp 'aksi o nūr-ı başaruñ

Bir perī-ḥānedür 'aynı ile ey dil nazaruñ

3.2.42. Matla; Yaprak 120b'de “Li-muḥarririhî” başlığı ile gelen şiirden sonra “velehü” başlığı ile verilmiştir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Mūya dönsün müyeden çeşm-i nizāruñ zāhidā

İnceden ince ḥayāl ister miyān-ı dil-rübā

3.2.43. Müfred; Yaprak 120b'de “Nigīnī” başlığı ile geçmektedir.

fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilātün fā 'ilün

Ma 'bed-i ḥaqq(ı) yıḳup yapdum künişt-i bātılı

Virdüm eşnām-ı derūna zīb u fermānı gibi

3.2.44. Matla; Yaprak 124b’de “Nigîni” başlığı ile geçmektedir.

mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün

Yūsuf gibi bir dilbere dil oldu rübūde

Zülfi hevesi cān u dili çekdi kıyuda

3.2.45. Kıta; Yaprak 134b’de “Nigîni, der-ḥakk-ı Nazmî Şeyḥ Muḥammed Efendî” başlığı ile bir tarih beytidir.

fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

Ḥîn-i fevtinde didi aḥbābına

Kendi tārîhini **Nazmî el-vedā‘ (H 1112/ M1701)**

Sonuç

Klasik Türk edebiyatının önemli şahsiyetlerinden birisi de Nigîni’dir. Mühürdâr Mehmed Çelebi olarak tanınan şair, devrin önemli hattatlarından. Nigîni Mehmed 17. yüzyıl şairleri ve devrin ileri gelenleri ile iletişimi güçlü bir şahsiyettir.

Kaynaklarda herhangi bir eserinden bahsedilmeyen Nigîni’nin kendi hattıyla yazdığı bir mecmuası, tarafımızdan tespit edilmiş olup bu çalışma vesilesiyle ilim âlemine tanıtılmıştır. Eser üzerinde daha önce var olan küçük tanımlayıcı bilgilerin tamamı değerlendirilip eserin içeriğinde yazarına ait olduğu tespit edilen şiirler ve diğer yazılardan hareketle Nigîni’ye ait olduğu belirtilen esere tarafımızdan kısaca “*Nigîni Mecmuası*” adı verilmesi uygun görülmüştür.

İyi bir hattat olan Nigîni’nin bu mecmuasında farklı yazı stillerini kullandığı görülür. Bunlar talik/nestalik ve divânî kırmacı yazıdır. Fasîh Ahmed Dede’nin hattı olduğu düşünülen bir talik hat da mecmuada görülmektedir. Bu bölüm Fasîh’in *Farsça Divanı*’dır.

Birçok konuyu ihtiva eden eser, manzum ve mensur metinler açısından da zengindir. Özellikle barındırdığı latifeler, atasözleri ve deyimler, sözlük ve şiirler açısından önem arz eden mecmua, Nigîni’nin çevresi ve edebî şahsiyeti hakkında da ipuçları barındırmaktadır. Devrin şairlerinden Nâbi’nin yirmi yıllık komşusu olup neredeyse her gece edebiyat/şiir meclislerinde bulunan Nigîni’nin hoş sohbet oluşu ve latifeleri tezkirelerde de vurgulanan önemli bir ayrıntıdır.

Nigînî'nin şiirlerinden birkaç örnek, tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda geçmektedir. Divanının olup olmadığı konusunda da kesin bilgi bulunmayan şairin bahse konu mecmuasında kendisine ait bazı şiirleri vardır.

Şu ana kadar 4'ü (dördü) tezkirelerde daha önce yayımlanan çalışmalarda, 45'i (kırkbeşi) de tarafımızdan tespit edilmiş yeni manzumeler olmak üzere Nigînî'ye ait toplam 49 (kırk dokuz) manzumeye ulaşılmıştır. Nigînî'nin tek ve çok kafiyeli nazım şekillerinden örnekler verdiği görülmektedir. Şiirler arasında iki de "mısra" bulunmaktadır.

Mecmuda, şaire ait başka manzumelerin de varlığı söz konusu olabilir. Fakat kesin bilgi olmadığından dolayı bunların Nigînî'ye ait olduklarına dair fikir beyan etmedik. Yapılacak olan yeni araştırmalar, incelemeler ve çalışmalar sonucu şaire ait yeni bilgilere ulaşılabilir. Çalışmamız bu yolda atılmış öncül adımlardan birisidir.

Kaynaklar

Aksoyak, İ. H. "SÜRÜRÎ, Mustafa Sürûri Efendi"

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1878> (Son Erişim Tarihi: 05.02.2016)

Aydemir Y. (2007). "Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler" *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer, s. 123-137.

Aydemir, Y. (2001). "Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü" *Bilig*, S. 19, s. 147-156.

Aydemir, Y. (2011). "Biyografi Kaynağı Olarak Mecmualar", (s. 87-100). *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi, Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Aydın, A. (2013). "Divan Şairlerinin Şiir Aracılığıyla Atışmaları", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 3, Cilt 3 Sayı: 6 Güz. 2013, s. 49-90.

Bağlı, E. (2006). "Nigînî". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. C. 6. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları 623.

Bilkan, A. F. (1997). *Nâbî Divanı* (C. 1-2), İstanbul Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Çapan, P. (hızl.) (2005). *Mustafa Safâyî Efendi Tezkire-i Safâyî, İnceleme-Metin-İndeks*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları 680.

Çıpan, M. (2003). *Fasîh Divanı, İnceleme-Tenkidli Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 26. Baskı Ankara: Aydın Kitapevi.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürbüz, M. (2011). “Biyografik Değer Bakımından Şiir Mecmuaları”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Gürbüz, M. (2012). “Şiir Mecmuaları Üzerine Bir Tasnif Denemesi” s. 97-113, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- İçli A. (2016), “Fasîh’in Yeni Türkçe Şiirleri” *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* Volume:2, Issue: 1, Winter 2016, (189-204) Doi Number: 10.20322/lt.54591
- İçli, A. (2015a). “Fasîh’in Yayınlanmamış Türkçe Şiirleri, Gazeller” *Belgü*, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2015, Yıl:1, Sayı:1, s, 49-73.
- İçli, A. (2015b). “Fasîh’in Yayınlanmamış Türkçe Rubâileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 219, Aralık 2015, s. 209-222.
- İçli, A. (2014). *Fasîh-i Mevlevî Gül ü Mül*, Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları.
- İnce, A. (hzl.) (2005). *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ Sâlim Efendi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İpekten, H. M. İsen, R. Toparlı, N. Okçu, T. Karabey (1988). *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kanar, M (2010). *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Derin Yayınları
- Karahan, A. (2001). *Fuzûlî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Karatay, H. (2008). *Hattat Divân Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, A. (2012). “Mecmua Tasnifine Dair” s. 75-96, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları.
- Köksal, M. F. (2012). “Şiir Mecmualarının Önemi ve Mecmuaların Sistemik Tasnifi Projesi (MESTAP)” s. 409- 431, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 7 Mecmua: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı*, İstanbul: Turkuaz Yayınları.

- Köksal, M. Fatih (2011). “Biyografik Kaynak Olarak Şiir Mecmuaları ve Kastamonulu İshâk-zâde Fevzi Mecmuası”, *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, s. 449-468.
- Kurnaz, C., Y. Aydemir. (2013). “Mecmualara Sorulması Gereken Sorular” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter, p. 51-64, Ankara-Turkey.
- Kurnaz, C., Çeltik, H. (2013). *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, Ankara: Kurgan-Edebiyat.
- Kurnaz, C., Tatçı, M. (hızl.) (2001). *Mehmed Nâil Tuman, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. C. I-II. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Kut, G. (1988). “Mecmua” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler* (TDEA) C.6, İstanbul Dergâh Yayınları, s. 170-176.
- Kültürel, Z., A. Koç. (2015). “Zeki Ali’nin Tercüme-i Havâss-ı Büberiyye Risalesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Cilt: 8 Sayı: 41 Volume: 8 Issue: 41 Aralık, s. 272-282.
- Levend, A. S. (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (2011). Kubbealtı Lugâti, (Ed. İlhan Ayverdi), 4. Baskı, İstanbul.
- Muallim Naci. (2009). *Lugat-ı Naci*, (Haz. Ahmet Kartal,) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müstakimzâde Süleyman Sadeddin (1928). *Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi (2000). *Mecelletü'n-Nisâb* (Tıpkıbasım). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhan-ı Katı* (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs.), İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nigînî Mehmed Çelebî, *Mecmua*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Yazmaları ASL 555.
- Oğraş, R. (2015). “Divan Edebiyatında Meslek ve Mahlas İlişkisi”, *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi Ayrıntı*, S. 25, s. 59-65.
- Oktay A. (2014). *Nâbî'nin Münşeât'ı: İnceleme-metin*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı Doktora Tezi.

- Özcan, A. (hızl.) (1989). *Şeyhî Mehmed Efendi Şakaik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri-Vekâyiü'l-Fudalâ*. C.II-III. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 4. Baskı, Ankara: Yargı Yayınları.
- Redhouse, S. J. W. (2006). *Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Sevindik, H. (2011). *Fasîh Ahmed Dede'nin Behişt-Âbâd Adlı Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya 2011.
- Steingass, F.J. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şemsettin Sami (1996). *Kâmûsu'l-'Alâm*, Tıpkıbasım. C. 6. Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şemsettin Sami (1996). *Kamus-ı Türki*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tulum, M. (2013). *Osmanlı Türkçesi Büyük El Sözlüğü*, 1.Baskı, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler (TDEA) (1988)*. C. 7
İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Üzgör, T. (1991). *Fehim-i Kadim, Hayatı, Sanatı, Divanı ve Metninin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yıldırım, A. (2006). *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

**DİVAN EDEBİYATINDA ELİFNAMELER VE BİLİNMEYEN İKİ ELİFNAME
ÖRNEĞİ: MEMÎ CAN SARUHÂNÎ ve ÖMER KARÎBÎ ELİFNAMELERİ**

Lokman TAŞKESENLIOĞLU*

Geliş Tarihi : 26.09.2016
Kabul Tarihi : 23.12.2016

Öz

Klasik edebiyatımızda harflerle ilgili söz hünelerinden biri de elifnamelerdir. Divan ve halk edebiyatının müşterek unsurlarından biri olan elifnameler, çok eski dönemlerden itibaren edebiyatımızda yazılmaya başlanmış, özellikle dinî ve tasavvufî konularda eser veren şairlerin itibar ettiği bir tarz olmuştur. Edebiyatımızda yüze yakın örneği bulunduğu tahmin edilen; Fuzûlî, Muhibbî, Âşık Paşa gibi büyük şairlerin de kaleme aldığı elifnamelerin sayısı yapılan yeni araştırmalarla artmaktadır.

Bu çalışmada elifnameler ile ilgili genel bilgiler verilmiş, özellikle divan edebiyatı şairlerinin elifname örnekleri derlenmiş, Halvetilik tarikatının kıymetli isimlerinden olan 16. y.y. şairleri Memî Can Saruhânî ve Ömer Karîbî'nin divanlarında yer alan elifnameleri bilim dünyasına kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elifname, Divan edebiyatı, Memî Can Saruhânî, Ömer Karîbî, Halvetilik.

**ELIFNAMES IN DİVAN LITERATURE AND SAMPLE OF TWO UNKNOWN ELIFNAMES:
MEMI CAN SARUHANI and OMER KARIBI ELIFNAMES**

Abstract

One of the verbal skills about letters in our classic literature are elifnames. Elifnames which are one of the common elements of classical and folk literature were began to be written from ancient times in our literature, it has a reputation by poets who especially master in religious and mystical matters. The number of elifnames which is estimated to have about a hundred samples, and is penned by the great poets like Fuzuli, Muhibbi, Aşık Paşa is increasing according to recent researches.

The study provides general information about elifnames, especially elifname samples of divan literature's poets were compiled, the elifnames which are located in divan of 16th century poets Memi Can Saruhani and Ömer Karibi who are important names of Halveti cult, is tried to be presented to the world of science.

Key Words: Elifname, Divan literature, Memi Can Saruhani, Ömer Karibi, Halveti cult.

* Yrd. Doç. Dr.; Giresun Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, lokmantaskesenlioglu@gmail.com

Giriş

Divan edebiyatının karakteristik özelliklerinden biri de şairlerin geleneksel bir edebî daire içinde orijinal bakış açısı yakalama amacı gütmeleridir. Bu arayış şairlerin her türlü sanatsal unsuru kullanarak kişisel bir şiir anlayışı oluşturmalarını sağlamıştır. Anlatımların çok daha çekici hale getirilmesinin bir yolu da harflerin hem şekil hem de anlam bakımından imge olarak kullanılmasıdır. Lebdeğmez, muvaşşah, mühmel, mucem, hayfa, rakta gibi harf temelli söz sanatları, harflerin şekillerine göre benzetmeler yapılması ve ebced hesabı ile ilgili unsurlar harflerle ilgili hususiyetlerden yalnızca birkaçıdır.

Bir tür, şekil veya söz sanatı oluşu ile ilgili farklı görüşlerin mevcut olduğu elifnameler (Güvenç, 2013: 1005; Kaya, 2007: 309; Öztoprak, 2009: 817), mısra veya beyitlerin genellikle başındaki kelimelerin ilk harflerinin alfabetik olarak “elif”ten “ye”ye veya “ye”den “elif”e düzenlenmesi (Güzel, 2009: 247; Tökel, 2003: 145; Gökalp, 2016: 238) şeklinde tanımlanabilir. Divan ve halk edebiyatında yüze yakın örneği bulunan elifnameler; dinî, tasavvufi veya din dışı konularda yazılmış; kelimeler, şair tarafından rastgele değil muhtevaya uygunluk gösterecek şekilde seçilmiştir (Çelebioğlu, 1998: 605).

Elifnamelerin, en belirgin özellikleri mısralarda alfabedeki harf sırası ile başlayan kelimelerin kullanılmasıdır. Bu ortak özelliğin haricinde şekil ve muhteva özellikleri değişmektedir. Mesnevi, kaside, gazel, murabba, muhammes, müseddes; koşma, destan gibi farklı nazım şekillerinde aruz veya hece ölçüsüyle dinî ve din dışı konularda yazılmışlardır. Hatta bazı şairler her mısranın ilk kelimesini alfabetik sırada kullanırken, bazı şairler her beytin veya bendin ilk kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Mısra veya beyit başlarında kullanılan harfler bazı şiirlerde ayrıca yazılmış bazılarında ise yazılmamıştır. Bazı şiirlerde ise tek mısradan birden fazla harf kullanılarak mısra sayısının az olması sağlanmıştır. Pek çok farklı özelliğin ortaya çıktığı elifnamelerdeki bu değişik özellikler, verilen örneklerde detaylı olarak belirtilecektir.

Halk şairleri içinde Dertli, Ruhsatî, Noksanî, Âşık Şenlik, Reyhânî, Âşık Zülalî, Seyranî, Kul Himmet, Âşık Ömer, Kaygusuz Abdal, Sefil Ali, Zahmî, Âşık Kenzi, Nihanî, Türabî, Ruhsatî gibi pek çok âşığın elifname yazdıkları tespit edilmiştir (Celep, 2013: 7; Memmedova, 2010: 238; Çetin, 1992: 40; Özkan, 2012: 187; Kaçar, 1997: 310). Ayrıca sadece Anadolu sahasında değil, diğer Türk yurtlarında da kuvvetli şairlerin elifname örnekleri verdikleri bilinmektedir (Elesger, 2004: 23; Gökçimen, 2010: 107). Hatta halk edebiyatında Latin harflerine geçişten sonra dahi elifname yazma geleneği devam etmiştir (Güvenç, 2013: 1006).

Klasik Edebiyatımızda Elifnameler

Elifnamelerin, halk edebiyatında olduğu gibi klasik edebiyatta da pek çok örneği mevcuttur. Âşık Paşa, Nesîmî, Muhibbî, Fuzûlî, Mihrî Hatun gibi önemli şairlerin elifname kaleme almış olmaları, divan şiirinde elifnamelere olan rağbeti göstermektedir.

Edebiyatımızda bilinen ilk elifname olarak kabul edilen metin, 11. yüzyılda Uygur sahasında yazılan bir manzumedir. Reşit Rahmeti Arat tarafından tespit edilen ve şairi belli olmayan şiir, Uygur-soğd alfabesinin tek şekilli harflerine tekabül eden alfabetik sırayla oluşturulmuş sekiz mısralı yirmi bir cüzden ibarettir. Burkan kültürü çerçevesinde oluşan bu manzumenin dil ve ifade bakımından sade olduğu ve dönemin benzer örneklerine göre dinî tabirleri çok fazla içermediği söylenebilir (Arat, 1991: 102). Toplam 168 mısralık eserin ilk ve son kısımları şöyledir:

a başlağ-lıg aşnu-kı sav sav-larig.

anca bitilim bitigde.

adak-ın başın aşısturu kelürgil.

ançulayu bulganma tidig-te.

anı teg sav-lar-ning açık-ın bilser.

adruk ermez-mü bilig-te.

amrılıp olurup adkag-sız bolsar

ançata tatıgay yilig-te.

(önce a ile başlayan söz ve tabirleri

bu yazıda bir az yazalım

ayağını başını iyice bağlayıp getir,

öylece çamura bulanma.

insan öyle sözlerin seçkinini bilirse,

bilgide daha üstün olmaz mı?

istiğraka dalıp her türlü bağlardan sıyrılırsa

o nisbette iliğin lezzetini tatmış olur.)

kayu aj-unta kılılur erki.

kangımız suu-sınga kili.

kamağ il-i-ning mengilig bolmakı

karaçu budun-nung bili.

kaçan-kadegi kaygu-suz yırgaz-un.

kamağ uluş-ı ili.

*kara yirge kirginçe küç bireli tip.
kangımız suu-singa tili.*

(hangi âlemde acaba
babamızın saadetine hudut yapılır;
bütün memleketin mesud olması
karaçu halkının bili;
nice zamana kadar kedersiz rahat etsin
bütün memleketi ve halkı,
kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye
babamızın saadetine dili.)

İslami devir Türk edebiyatında ilk elifname örneği, Âşık Paşa'nın bazı Garibnâme nüshalarının sonunda yer alan manzumesi olarak kabul edilmektedir. Her biri dört mısralık yedi benden oluşan otuz cüz ihtiva eden eser, elifname kimliği bakımından eşsizdir. Alfabenin her harfi ile başlayan bir mısra yazmakla yetinmeyen Âşık Paşa, her harf ile (kaf harfi ile iki cüz) başlayan yirmi sekiz mısra oluşturmuş, toplamda 840 mısralık uzun bir eser meydana getirmiştir. Hece ve aruz ölçüsünü birlikte kullanan şair, her mısraya aynı harfle başlamak arzusuyla şiirini şekillendirmiştir (Demirel, 1996: 204). Metin çok uzun olduğu için aşağıda “elif” ve “ye” harfleri ile başlayan bölümler verilmiştir:

Harfü'l-elif

I

*Evvel bize vâcib ü farz
Allâh adın anmak-durur
Anun adın zikr idelüm
Ol kim kamu müştâk-durur*

*Evvel dahı oldur kadîm
Âhır oldur mukîm
Oldur kerim oldur rahim
Oldur kim ol rezzâk-durur*

*İki cihân yaradan ol
Ay u güneş yürüden ol
İns ü melek düriden ol
Eyle kim ol Hallâk-durur*

Oldur ahad *oldur* samed
Oldur ezel *oldur* ebed
Ol bi-hisâb u bi-‘aded
Oldur ki şeksüz Hak-durur

Oldur ki cân virdi tene
Oldur ki ten virdi cana
Oldur ki renk virdi kana
Ol hâkim-i mutlak-durur

Ansuz ana kim iriser
Ansuz anı kim göriser
Ansuz ana kim varısar
Andın yana ol bak-durur

Ayrılmaz bulduk anı
İrilmesüz bildük anı
Önden sona Âşık canı
Anınla müstagrak-durur

Harfül-yâ

XXX

Yir yüzinde olduğumca
Yüregümi yiyü verem
Yüz yıl ömrüm olur-ısa
Yüzümü süriyü virem
Yönüm sendin döndürmeyem
Yâdlara baş indürmeyem
Yanar odum söndürmeyem
Yolunca balkıyu verem
Yilem yügürem armadın
Yanam yakılam durmadın
Yazdum canuma ışk odın
Yanınca okıyu verem

Yumşar-ısan yola döyem
Yakın ırakdur dimeyem
Yatıp uyku uyımayam
Yılduzları soyu verem

Yolunda ger yağı görem
Yanar od olursa girem
Yüz bin cânım varsa virem
Yağımı dokıyu verem

Yavu varursam ne çara
Yay u kış evden avara
Yig oldur kim soranlar
Yesiriven diyü verem

Yine bu ışk kondı cana
Yine içüm yandı yine
Yine rengüm döndi yine
Yine Âşık diyü verem

Elifnamelerle ilgili ilginç örneklerden biri lisan-ı pepegi ile yazılan ve Bektaşî şair Nehrî'ye ait olan elifnamedir (Çelebioğlu, 1998: 501). Harf sıralı kelimeler veya heceler mısraların içine serpiştirilirken ayrıca kekeme dili kullanılmıştır:

A a akdem bi bi bizler ta ta taban oluruz
Sa sa sam cü cü cümle ha ha handan oluruz

Ha ha hayli de de demde zi zi zillet çekeriz
Re re renci za za zahmet su su sultan oluruz

Şi şi şimdi so so sonra da da darb ile hemen
Ta ta tahir za za zahir i i irfan oluruz

Ga ga gayri fe fenada ku ku kudretle hemen
Ka ka kâfir le le lerle mi mi mizan oluruz

Ne ne Nehrî hi hidayet vi vilayet gözedir
E elifle la la lam'a ya ya yaran oluruz

Divan edebiyatında elifname sahibi şahsiyetlerden bir diğeri de 17. y.y. şairi Talib Ahmed Bosnavî'dir ve aşağıdaki elifnamesini klasik divan şiiri aşk mazmunları çerçevesinde kaleme almıştır (Sorgun, 2009: 15-16):

- Elif: *Ah* eyleyüp agaz idelüm efgâna
Be: *Beyân* eyleyelüm hecr-i gam-ı cânâna
Te: *Tufakkud* idelüm hâtırını ol şûhun
Se: *Senâ* leşkerini gönderelüm sâ mâna
Cim: *Cefâ* eylemesün lutf u keremden gayrı
Ha: *Hazer* it diyü söyle o kerîmü'ş-şâna
Hı: *Halilüm* yetiş ey cân-ı dil-i bîmâre meded
Dal: *Devâ* eyle götür teşne-leb-i hayvâna
Zel: *Zekan-ı* çâhına cezb eyle dil-i şeydâyı
Re: *Revâ* görme anı hecr-i teb-i sûzâna
Ze: *Zebân* kılamam dürr-i nisâr nazm itsün
Sın: *Selâm* eyle var ey nâme götür cânâna
Şın: *Şikâyet* sana senden dil ider ey gonca
Sad: *Sadâkat* bu mıdur bülbül-i hoş elhâna
Dat: *Zâ'if* itdügin şâm-ı firâkun âhir
Tı: *Tabi'atda* neler çekdi düşüp hicrâna
Zı: *Zılâm-ı* şeb gîsû-yı girih-giründür
Ayın: *Ayenân-ı* dil ü cânı sâln harâna
Gayın: *Gabrâ-yı* zemîn içre kodun teşne bizi
Fe: *Femün* bahş-ı hayât eyler iken insâna
Kaf: *Kiyâmet* mi kopar kaddüni göster görelüm
Kef: *Kemâlünde* ruhun döndi meh-i tâbâne
Lam: *Leb-i* bûs u kenâr olmayıcak âlemde
Mim: *Melâgat* mi virür gonca-dehen bustâna
Nun: *Nevâ-yı* bülbüliyüz gülbün ü gülşende müdâm
Vav: *Var* ey peyk-i sabâ eyle duâ yârâna
He: *Hilâl* oldı tenüm firkat-i yârı çekerek
Lam elif: *Lâle-i* 'ömr irdi dahı pâyâna
Ye: *Yanup* nâr-ı firâk eyle kebâb oldı ciger
Dûzah-ı gam bizi Tâlib çeker nîrâna

19. yüzyılın önemli mutasavvıflarından Ahmed Sûzî-i Sivâsî, “Yigirmi Tokuz Harf Üzerine Olan Nutuklar” başlıklı elifnamesinde (Arslan, 2010: 56-58) müridlerine nasihat vermekte, düşebilecekleri tuzakları göstermekte, doğru yolu işaret etmektedir:

Elif *Allah* ismini di evvel
 Yârin ola her deminde ol Hudâ
 Bâ' *Bismillah* ile it ibtidâ
 Lâm elifle bula umûr intihâ
 Tâ *tevbeyle* inâbet eyle gel
 Hû hû diyü Hakka eyle ittikâ
 Sâ *sevâb-ı* dü- cihân ister isen
 Virme nefse fırsatı bir şeyde
 Cim *cemâl-i* yâr ile bulgıl şeref
 Nûr ile pür-nûr ola kalbin şehâ
 Hâ *Hakkın* emrine eyle imtisâl
 Mahv kıl her varını çekme ‘anâ
Harman-ı ‘ömri hevâyâ virme sen
 Lâfla mahsûlini itme hebâ
 Dâl *değişme* dinini dünyâyâ gel
 Kâmil isen dinini al bul bekâ
 Zal *zennûbi* ‘ayb-ı nâsı görmegil
 Kıl basiret kendi hâlin dâ’im
 Râ *revâ* mıdur ki gâfil olasın
 Fırsatı fevt itme sakın ey dilâ
 Ze *zamânın* hâline aldanmagıl
 Gayret ile bir gün akdem bul rehâ
 Sin *seni* bil ne güherin kânın
 İbret ile kıl nazar çün aslına
 Şin *şev’in* sırrını bilsen eger
 Zâhir olur kalbine neşv ü nemâ
 Sâd *sâmim-i* kalb ile eyle sefer
 Tak zimâm-ı zikr-i nefsin başta

Dâd *durûb-ı* Hak ile tertib gör
Darbe-i zikr ile kuvvet vir sana
Tâ *tagılub* ceş-i â'dâ ger ola
Sânma bir daha ola gâlib sanâ
Zâ *zuhûr* eyler sana nasr u mu'in
Şân u şöhretle olub revnak-fezâ
Ayn *âlemler* sana müştâkdur
Server-i her dü-cihânsın dilberâ
Gayn *gayret* sende oldukca hemin
Zâ'il olmaz sende bu sırr dâimâ
Fâ *ferâset* remzini fehm eylegil
Rûhuna çekdirme sıklet hem cefâ
Kâf *kılub* ârifâne hürmet it
Züll ü tahkir ile bakma sen ana
Kâf *kemâl* fazl u şerefdâr isen
Devlet-i dârını Hakka kıl fedâ
Lâm *lecûc* olma hemân teslim ol
Hor gözetme kimseyi eyle hayâ
Mim *münevver* ola kalbin hâniyesi
Hak nazargâhidürür önden sona
Nûr-ı Hakdan irişe bir şem'e çün
Cân içinde bula cânın incilâ
Vâv *vusûl-i* bezm-i cânân olasın
Sâbit ola cân onda sâkiyâ
Hû *hüviyet* 'âleminden bir eser
Tâ bulasın kendi gönlin içre câ
Lâm *elifyâb* gönlin içre seyre gel
Bakma gayra kıl nazar Hakdan yana
Yâr demiyle dem-be-dem vâr olasın
Olmaya bir dem gönül yârden cüdâ

Hatm-i hurûf oldu didim bir kelâm
Sûzî özi Hakka tapşur ve's-selâm

Osmanlı döneminin ilk kadın şairlerinden olan Mihrî Hatun, mesnevi nazım şekliyle yazdığı tevhidinde (Gemici, 1990: 411-414) sözü güzelleştirmek için alfabedeki her harf ile başlayan bir beyit yazmayı tercih etmiştir:

Evvel ol ahaddür bi-zeval
Birliğine yokdur anun kil u kal

Beka oldur cihanda bi-güman
Hak buyurdu كلّ من عليها فان

Ta'alallah yaratdı âlemi
Anda mevcud itdi cümle âdemi

Süreyyadan seraya dek ne var
Anun emri ile oldu âşikâr

Cihanı yoğiken var eyledi
Birliğine mümin ikrar eyledi

Hayat oldur viren ölmüşlere
Dest-gir oldur kamu kalmışlara

Hayr u şer ne kim işlersin iş
Anun emrinsüz olunmaz bin dürüş

Devlet bulmak istersen ey kul
Emrile ol padişahun her dem ol

Zelil ü hor olur emrün sıyan
Akıbet mahrum olur nefse uyan

Rahın gözle gümrah olmagıl
Kıl hazer iblise hem-raf olmagıl

Zinhar ol dalaletden beri
Bulmak istersen behişt içre yeri

Seni doğub sögene kıl dua
Ta şefi'i ola resul-i Kibriya

Şefi'i olmak dilersen ger resul
İlm-i tevhidle daim yoldaş ol

Sandun mı cihanı ber-karar
Bu fenadur ahir olur tarumar
Zidd ol nefsün ile her nefes
Geçmesün ömrün cihan içre abes
Tavaf etmek dilersen mekkeyi
Her fakire hor bakma di eyi
Zulm adet idinme kendüne
Zira hayr itmez sana öndin sona
Aynundan revan it yaş u kan
Her nefes nefsün elünden kıl figan
Gafletden uyar gönül gözin
Ta göresin şübhesiz cennet yüzün
Fena âlemden eylersin sefer
Hazrete cürm ile varma kıl hazer
Katl it nefsüni hoş fariğ ol
Kim ne dirse disün sen sadık ol
Ger dağlarca eylersen günah
Tevbe kılsan afv ider anı İlah
Likin tevbeyi terk itmegil
Gaflet uyhusiyle yatmagil
Mihri-asiyem bir rû-siyah
Dergehüne var ümidim ya İlah
Ne dil ile kılan medhün beyan
Sen şahın medhünde aciz her lisan
Vay bana ki hayrum zerre yok
Tapuna layuk amel yok cürm çok
Heman ey hayy u rabbi'l-âlemin
Fazluna sığınmışamdur ben hemin
Lam-elif la dimezem noksanuna
Afvunu eyle şefi'i isyanuma

Yaratdun beni ey rabbü'l-enam
Rahmetün umaram yevmü'l-kıyam

Mihrî Hatun'un diğer elifnamesi ise divanı içerisindeki kaside nazım şekliyle yazdığı, sevgilinin bütün özelliklerini vafedip, ona olan hayranlığını ve tutkusunu anlattığı bu güzel şiiirdir ki, kadın şairler içinde din dışı konu babında sevgiliye olan aşkın açık bir şekilde ifade edildiği güzel örneklerdendir (Arslan, 2007: 212-214):

Elif *ey* kameti mevzun u eyâ hub-nigar
Bitmedi kaddüne benzer dahi bir serv ü çenar
Ba *bugün* gülşen-i hüsnünde ko efgan idelüm
Yaraşur sahn-ı çemende k'ide feryad hezar
Ta *temaşa* iderüz valsını lutfunla bugün
Dil-i dervişe atâ eylesen ey şah ne var
Sa *sena-han* olalı bülbül-i can gülşende
Hüsnüne karşı olur şam u seher hoş güftar
Cim *cemalüni* görüp gayra nazar eyler isem
Dostum tir-i müjenle iki gözümü çıkar
Ha *hayatum* gider ey dost yüzün görmeyicek
Sensüzün d'imdi nice eyleye can tende karar
Ha *hayalün* yazalı nakşını dil levhasına
Gözödür kible nüma gibi gözüm leyl ü nehar
Dal *dâd* itmez isen dâdımızu huni gözün
Beni na-hak yere öldürse gerek ahir-i kâr
Zal *zahid* güzeli sevmege tevb'itmiş imiş
Döndi cürmini bilüp itdi yine istiğfar
Ra *reva* gördi felek biz nidelüm gülşende
Bülbüle ah u figan hem-dem ola goncaya har
Za-i *zülfünde* beni aşk ile Mansur gibi
Can fedadur yolına eyleye hanum ber-dar
Sin *senden* çevirürsem yüzümü itme mecal
Kes kalem gibi başımı dilümü yar ey yâr

Şin *şehâ* zulmün eli şehri dili yıkdı diriğ
Çıkısar can bedenden idiser terk-i diyar
Sad *sandum* ki sehab içre nihan oldu kamer
Yar hüsnünde mege itmiş imiş zülfini tar
Dad *zaf-ı* gam-ı hecrünle ko ölsün yeridür
Dil-i aşufte ki cânâ ana pend itmedi kâr
Ayn *aynun* dil ile canlar mı kodi âlemde
K'itmedi gamzelerün tiri ile anı şikâr
Gayn *gayetde* safadur k'ola yanunda habib
Ol sana naz ide sen an'idesin buse-kinâr
Fa *firakun* gicesinde şu kadar ah itdüm
K'oldı dil ayinesi derdüm ile jeng-i gubar
Kaf *kandil-i* ruhundan yakar ey dost delil
Ki güneş âleme envarını eyler izhar
Kâf *gönlüm* evi viranını mamur itdi
Hamdü-lillah hele aşkun olalıdan mimar
Lam *lal-i* lebinün yâdına bir meh-rûnun
Hoş olur nuş ide mül çün irüşe vakt-i bahar
Mim *Mihri* düşeliden heves-i aşkuna yâr
Oldı rüsva-yı cihan gitdi kamu gayet ar
Nun *nem* var dahi aşkunda budur tahsilüm
Dilde gam didede nem sinede ateş her bâr
Vav *var* itdügüne sonra peşiman olasin
Gül yüzün dairesini tutıcak bir gün hâr
Hâ *heba* eyleme sa'yımı bu ben miskinün
Çok zamandır ki yolına dil ü can itdi nisar
Lamelif *layık* ola mı ki aceb kapunda
İtlerünle bile ben dahi olam hıdmet-kâr
Ya *yeter* cevri ü cefan ile beni şam u seher
Dostum hane-i gamda inilet zar u nizar

Din dışı konularda yazılan en güzel elifnamelerden biri Muhibbî'ye aittir. Büyük bir padişah olduğu kadar büyük bir şair kimliği de bulunan Kanuni Sultan Süleyman, aşk temalı bir elifname (Ak, 1987: 811-812) kaleme alarak bu geleneğin bir parçası olmuştur:

*Ey zülfi siyeh ebrusı çin çeşmi tatar
Nice feryad ideyin karşuna ey dost hezar*

*Bir gün ola mı kim yüzüm üzre basasın
Ayağın toprağına eyleyeyim canı nisar*

*Temaşa ideliden kadd-i dil-cumı şeha
Hidmete bağladı bil karşuna el tutdı çenar*

*Senalar idelüm olmaya ol hüsne zeval
Nitekim mihr ü meh ile ola bu leyl ü nehar*

*Can gülşeninini berk-i gül-i ahmerisin
Ne revadür ki şeha damenine tokına har*

*Hayat-ı edebidür sana kim vasıl ola
Nola Mansur gibi zülfüne kılsan ber-dar*

*Hayalin dil-i mahzunumu mesken tutalı
Beni divane kılıpdur bana ne gayret ü ne ar*

*Didüm var mı benim gibi yanında bülbül
Güldi gül gibi didi var senün gibi hezar*

*Zanunı senün nice beyan eyleyeyim
Her kaçan söylesen ol demde zeban oda yanar*

*Reva görme kapunda bana cevri felek
Lutfun olmaya yolunda ben olam şöyle gubar*

*Zemanın işi budur kime bir an vire yüz
Dönüp ağlatmayacak komaz anı ahir kar*

*Söyler ruhunun mehdin okur bülbül-i dil
Yüzüne karşı olur şam u seher hoş güftar*

*Şem '-i ruhuna canımı virsem ne aceb
Şem'i pervane kaçan görse ider canı nisar*

*Sundum elümi zülf-i kemendine irem
Bilmedüm sihr ile her tarını kılmış ol mar*

Darb ursa yiridür bana bu çarh-ı felek
Dil-i aşüfteye pend eylediler itmedi kar

Tavaf itmeye vardum haremin Ka'besini
Bu ümide ki şeha yakmaya hergiz beni nar

Zâlim gözüne hey didi ki kan eylemesün
Yoksa zulm ile bu ben âşıkı ider gubar

Âşık ser-i kuyunu diler şam u seher
Heves itmez bu gönül huri vü cennet dahi nar

Gayet de enis oldu bana ah u figan
Oldı dil ayinesi ahum ile jeng ü gubar

Firar itse nola görse bu dil hastesini
Şah olan kimsene dervişden ar itse ne var

Kande ola kim ire elüm damenüne
Kuyuna haküm ile bad meger ide güzar

Gönlüm evi bir vech ile viran oldu
Kim etibba ana cem olsa deva yok zinhar

La'l oldığiçün leblerün ey dost senün
Meyl-i la'lün yirine nuş iderem vakt-i humar

Merdümlük idüp gel bu Muhibbi'ye şeha
Kanı bu benden ile eyledüğin kavl ü karar

Nun olalıdan kametüm ey dost benüm
Beni hicrin yakısardur bilürem ahir kar

Vardukça ser-i kuyuna ey dost beni
Ger kabul eylesin eyleyeyim canı nisar

Heba oldu yolunda her ki ben çekdüm ise
Terk-i can eylemişem bana ne izz ü ne vakar

La dimezem hükmüne ferman koyam
Beni başdan ayağa eylesin pare ey yar

Yanar ahum odından tutuşup sakf-ı felek
Yakalı hasret ile yar beni leyl ü nehar

Elifname yazan şairler içinde müstesna yere sahip şahsiyetlerden biri de Şah İsmail'dir. Üç elifnamesi bulunan nadir şairlerden olan Hatâî, aşağıdaki (Ayan, 2014: 178-180) manzumesinde “pe, çim, je” harflerini alfabeye dâhil ederek beyit sayısını otuz üçe çıkarmıştır:

Elf-i *Allahdur* cemalün Sidre boyun münteha

Çün cemalindür senün رَحْمَانُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى

Bi *bilindi* kaddünün haddi ne mikdar olduğu

Bildiler ki tola sütun-ı ذرّاً عاً فِي اسْمَا

Ti *türabiler* elinde Zü'l-Fekar şemşir-i tiz

buyruldı Hakdan hem Muhammed Mustafa فَاخْتَرْنَا بُوَا

Si *sevabı* Hak yolında eylegil sen daima

Derdüne Hakdan devadur rencüne yüz min şifa

Cim *cemalin* nurıdur kim togdı maşrıkdanb ‘ıyan

Şu’le viedi her diracdan şöyle kim nur-ı ziya

Hi *hayat* irdi lebünden Hızr u İsa oldı hayy

Derd-mend aşukların derdine oldı çoh deva

Hı *haberdar* olmayanun tahtını div aldı bil

Bi-haber oldı özünden şöyle kaldı عَجَزْنَا هَا

Dal *delil* oldı dehanun remzini kıldı ‘ıyan

Bildi bildürdi resul ü hem ‘Aliyy-i Mürtaza

Zal *zakir* sufiler çoh zikre meşgul oldılar

Giydiler şal işleri al ta’ati zerk u riya

Ri-i *rahmanü* ’r-rahim oldı cemalün âleme

Niçün âdem dir ki بِسْمِ اللَّهِ ayıtgil daima

Zi-i *zahid* zühd ile zeyn itdi tac u hırkasın

Batını oldı mülevves zikrini kıldı heba

Sin *sa’adet* buldı her kim bildi Hakkun remzini

Anlara kim sıdk ile bu yolda çekdiler cefa

Şın *şehid* oldı sular kim ışk yolında öldiler

Gam yimez anlar ki bildi Hakdur ana kan baha

Sad *sadıkdur* olar kim sabr kıldı ihtiyar
Dil-berün yolında gör kim lütfâ irdi daima
Zad *dalaletden* halas itdi bizi Fazl-i ilah
Cism anundur nutk anundur ruh anundur cümleha
Tı ki *tapundur* vücudu anlarun kim batını
İçdiler cam-ı musaffa kıldılar zevk u safâ
Zi *zuhur* oldu cemal ü suret-i Hak âşıkâr
Görmeyenler gözleri kör oldu şöyle kim ‘ama
Ayn ‘*ıyan* ayne’l-yakin oldu lika-yı hüsn-i dost
Hak kimün kim gözin açdı gördi didar-ı Huda
Gayn *gayretlü* kişiler gafil olmaz kendüden
Şerm ider Hakkdan utanur nefsine virmez rıza
Fi *fena* darında her kim bulmaz olırsa necat
Fikri fasiddür anın kim ömrünü kıldı heba
Kaf-ı *kavseyn* oldu kaşun âşika mihrablar
Secde-gâh oldu anunçün didi şah-ı enbiya
Kef *kelamullah* ile Seb’al-mesanidür yüzün
Zülf ü kaş ü kirpiğündür yidi yidi hattuha
Lam *lebün* oldu Mesiha çün yüzün subh-ı nehar
Zülfünün sırrı kamerdür yüzünün şems-i duha
Mim *melek* suretli dilbersen aya bedr-i münir
Hüsn-i Yusufsan tecelli eyledi nur-ı Huda
Nun *nihan* oldu lebünde çeşme-i ab-ı hayat
Her kim içdi vacib oldu Cennetü’l-meva ana
Vav-ı *vecdün* kabesine her kim kılmadı sücud
Adı div oldu anun çün kaldı şöyle mübtela
Hi *hidayet* eyledi Mehdi vü Kuran-ı mübin
Ol ki eşya hilkatinden bize oldu reh-nüma
Lam *elif* üç harf olubdur bil ki Simurg-ı cihan
Bilmedi aslın hurufin kim didi bu harfe la

Yi *yüvesvisden* halas olmag dilersen âdemi
 Ohu ism-i azamı sen kendüne eyle dua
 Pi *penahımdur* menüm Hak perde-darımdur menüm
 Padişahum hanum oldur kim virüpdür dest ü pa
 Çim *çar* unsur olupdur terkibi her mazharun
 Munda buldı Hakkı külli enbiya vü evliya
 Ji-i *jale* çeşm ü ebru zülf ü ruh bu hatt u hal
 Mushaf-ı Hakdur muayyen ger ohırsan taliba
 Gaf-ı *gönlidir* Nesimi'nün mahabbetten serir
 Şol şehe kim gölgesidür zıll-ı Simurg u Hüma

Bununla birlikte Hatâî'nin düvazdeh olarak yazdığı aşağıdaki manzumesi (Özcan, 2015: 200-201) aynı zamanda ilginç bir elifname özelliği de göstermektedir. Onbeşinci beyte kadar beyitlerin ilk mısralarındaki kelimeler “dad” harfine kadar sıralıdır, “tı” harfinden itibaren ise aynı sıra on dördüncü beyitten birinci beyite doğru ters olarak bu kez beyitlerin ikinci mısralarındaki ilk kelimelerde sıralanmıştır:

Elif *anı* bilmişem men lâ fetâ illâ Ali
 Ye *yalan* söylememişem lâ fetâ illâ Ali
 Be *bekâ* mülkinde hâkim Mustafâ Murtazâ
 Lam elif *lâ* dimemişem lâ fetâ illâ Ali
 Te *temennâ* ile her dem sırrın izhâr eyleyüp
 He *helâk* levhinde gördüm lâ fetâ illâ Ali
 Se *siyâbum* od u su toprak u yildendür benim
 Vav *vücûdum* şehridür hem lâ fetâ illâ Ali
 Cim *celâliyle* cemâlün isteyüp kıldum talep
 Nun *niyâdât* buldı canum lâ fetâ illâ Ali
 Ha *hayâl* eyler zebanum âlini yâd itmege
 Mim *Muhammed* Mustafâ'dur lâ fetâ illâ Ali
 Hı *haber* virdi Hasan Hulk-ı Irzâ etbâma
 Lam *letâfet* mülki içre lâ fetâ illâ Ali
 Dal *dilümde* Şah Hüseyin-i Kerbelâ'nun medhi var
 Kef *kerem-kânı* Ali'den lâ fetâ illâ Ali

Zel *zelil* it nefisini Zeyne'l-abâ'nun ışkına
Kaf *karîbdür* Hak yolında lâ fetâ illâ Ali
Ra *riyâ* kıldı Havâricler Muhammed Bâkır'a
Fe *Fırat* akup didi kim lâ fetâ illâ Ali
Ze *ziyâde* kıldı beni Ca'fer'ün muhabbeti
Gayın *gayrı* dimezem men lâ fetâ illâ Ali
Sin *ser-hoş* eyledi ol Mûsâ-i Kâzım meni
Ayn *aynumda* ayândur lâ fetâ illâ Ali
Şın *Şâh-ı* Horasan ol Ali Mûsâ Rızâ
Zı *zuhûr* oldu cihânda lâ fetâ illâ Ali
Sad *safâ* ehli cihanda ol Muhammed Tâkî'dür
Tı *tarîkin* gösterir hem lâ fetâ illâ Ali
Dad *zamîrüm* mülkine server Nâkî'dür bilmişem
Askerî'nün zikridür hem lâ fetâ illâ Ali
Ol Muhammed Mehdî sahib-zaman-ı sırr-ı Resûl
Teskîh-i zikri dilimde lâ fetâ illâ Ali
Ey Hatâyî ger hayatı câvidân bulasun yola
Gönlümde mihmân olupdur lâ fetâ illâ Ali

Büyük Mevlevî şairlerden biri olarak kabul edilen 18. yy. şairi Esrâr Dede, “Neşîde-i Mevleviyâne” (Pala, 1995: 95-96) adını verdiği şiirinde Mevlevilik düsturunu anlatıp, nasihat verirken sözü etkili kılmak için manzumesini elifname olarak tertip etmiştir:

Elf *elfi* nemedir ey reh-var
Kuşanan doğru eylesin ikrar
Be *bu* binbir gûne işretidir
Ki oldur hizmetinde leyl ü nehar
Te *temamı* ol hizmetin teslim
Adedi deh rızadır eyle şümar
Se *sevakıb* menakıbı okusun
Nev-niyaz tarika-i hünkâr

Cim *celal* eyle celal edene
Ta görüne sana cemal-i nigar
Ha *halâl* olmak ister isen nan
Hidmet et kendin eyleme bikar
Hı *hılafet* hidayet-i hidmet
Hora geçse zuhur eder ey yar
Dal *def* ü nay ile sema eyle
Sine-guyan ü zar ol devvar
Zel *zevk-i* tarikat ey derviş
Sohbet-i pir ile olur her bar
Re *rüsûma* riayet eyleyenün
Zahir u batını olur muhtar
Ze *zamanı* geçirme sa'y eyle
Olma ehl-i kemalden bi-zar
Sin *semanın* ayan olur sırrı
Mahv-ı fani olursun ey hüşyar
Şın *şikâyet* edüp cefalardan
Deme şunda şu var bunda bu var
Sad *sabr* eyle kim hicab açılıp
Görüne yar mahv ola ağyar
Dad *dalaletdir* ehl-i tevhide
İkiliğe bu yolda olma duçar
Tı *taleb* kıl kemal erbabın
Kulu ol hizmetinde eyleme ar
Zı *zulümdür* measinin aslı
Kendüye gayrı eyleme azar
Ayn *ilm-i* ledünnidir ders al
Yani var Mesnevioku hem-var
Gayn *Galib* Dedem olup hakka
Dersi ben andan almışım Esrar

Fe *fenaya* verip bütün varım
Oldum o sitanda bir sek-i har

Kaf *kudumun* sadasını dinle
Ki eder Hakka zıkr ü istiğfar

Kef *külâhı* nemed ne a'lâdır
Ki onun sahibi olur Hünkâr

Lam *laf* urmazam hakikattir
Mevlevi bahşıdır bu dar u diyar

Mim *Monla-yı* Rumdur pirim
Mesnevi bahşıdır bu dar u diyar

Nun *naya* kulak urup dinle
Neyimiş sırr-ı Hayder-i Kerrar

Vav *varlık* kadar günah olmaz
Gaflet etme birader ol bidar

He *heva* vü heves yolunu urur
Matlabın gayr olmasın zinhar

Lam elif *lâyı* mahv eder illa
Leyse fi'd-dari gayri diyar

Ye *yazıp* hame-i şikeste-rakam
Bu da ihvana oldu bir asar

Divan edebiyatının en büyük şairlerinden olan Fuzûlî, “Der Medh-i Hazret-i Şâh-ı Velâyet ve Sitâyîş-i E'imme-i İsnâ Aşer” (Parlatır, 2014: 66-68) başlıklı kasidesinde Hz. Ali ve on iki imama dair sevgisini bir çiçek bahçesi tasviriyle ifade etmiş, elifnamelerin en güzel örneklerinden birini ortaya koymuştur:

Elhamdülillahi 'llezi halaka's-semâvâtî'l-'ulâ
K'andan tapar hâk-i zemin feyz-i bahar-i dil-küşa

Bürhân-i Hak'dır ey gönül her nesteren nisbetli gül
Sâni olan mümkün degül masnu'dan olmak cüdâ

Tâ hatm-i ahvâl-i derun arz itti akl-i zü-funûn
Ma'bûda oldu reh-nümun taptı tarîk-i ihtidâ

Sâbit Hak'ı gül-nâr eder halkı ki yoktan var eder
 Bir kândan izhâr eder bin turfa lâ'l-i hoş-nümâ
Cem'-i perîşan kim iter reh-berleri sünbül yeter
 Kim tîre topraktan biter eyler gönüller mübtelâ
Hak mahzarıdır her çiçek ger tutsan ey nakkâş şek
 Bir nârven şeklini çek vergil ana neşv ü nemâ
Hat verdi reyhan kim yakın bir Tanrı var ey ehl-i din
 Avzû bi-rabbi'l-âlemin estaizü mimmâ nehâ
Dutmuş Hak'a nergis yüzün açmış hakikat-bîn gözin
 Kılmış nazar görmüş özin sırr-i Hak ile âşinâ
 Bûstânda gör nilüferi tutmuş tarîk-i ber-teri
 Ezhârın olmuş reh-beri gör anda esrâr-i Hudâ
Râh-i talebdîr bî-âded ma'bûda ey ehl-i hîred
 Ger istesen kurb-i Samed sad-berg olur reh-ber sana
Zinhâr mahv ol hikmete bakgıl kemâl-i kudrete
 Nilüfer-i hoş-sûrete gör kim verir âb ü hevâ
 Ger olmasan medhûş tek baksan bir ehl-i hûş tek
 Hakkâ ki berzengûş tek tesbîh-handur her giyâ
Şâh oldu minber yek-sere çıktı şükûfe minbere
 Salvât eder Peygam-ber'e sallû'alâ hayrû'l-verâ
Sahn-i çemende erguvan her bergini itmiş zebân
 Tekrâr eyler her zaman medh-i Aliyyü'l-Murtazâ
Zâyi' geçürmez yâsemin ömr-i lâtif ü nâzenin
 İhlâs ile eyler özin hâk-i reh-i Hayrû'n-nisâ
Turfa reyâhin ser-be-ser kesb etti itr-i müşg-ter
 Hulk-i Hasenden bir eser gül-zâre göstergeç sabâ
Zâhir kılar hûnin kefen lâle kılar yüz pâre ten
 Tutar dönüp târ-i çemen Şâh-i Şehîd için azâ
Âbid-sıfat çekmekde gam olmuş benefşe kaddi ham
 Gûyâ kılar ol pâk hem Zeyne'l-'ibâd'a iktidâ

Gam def'i için her taraf gül-şende çekmiş sebze saf
Bâkır senâsında segaf bulmuş kılar vird-i senâ
Feyz-i Hak itmiş ârzû çıkmış şeyâkık sürh-rû
Kılmış bî-emr-i Hak gulû Sadıkı kılmış pîş-vâ
Kahr ile çerh-i lâciverd ger yasemîni kılrsa zerd
Ne gam çü görgeç ehli derd eyler ana Kâzım devâ
Keşf itmeğe esrâr-i Hak açmış semen sîmin varak
Virmiş ana gûyâ sabak ilm içre şâh-i dîn Rızâ
Lu'bet-sıfat gör zanbakı gül-zâre virmiş revnakı
Olmuş hevâ-hâh-i Takî kesb eylemiş andan safâ
Meddâh tek sûsen dili olmuş medâyih nâkili
Mehdinin olmuş kâ'ili Sultan Nakıyy-i bahr'-atâ
Nesrinin açık defteri olmuş hakâyik mazheri
Andan sıfât-i Askeri fehm etmiş erbâb-i zekâ
Vakt oldu gonce açıla gül hurdesin zâhir kıla
Mehdi zuhûrunu bile fâş ede sırrını kazâ
Her yirde tâ nev-rûz ola gül bûstan-efrûz ola
Nev-rûz tek firûz ola eyyâm-i Şâh-i Evliyâ
Ya'ni gül-i gül-zâr-i cân Hayder imam-i mü'minân
Ol kim anadır bî-güman miskin Fuzûlî bir gedâ

“Lamelif” harfini kullanmayarak yirmisekiz beyitlik bir elifname yazan Fuzûlî'nin Elifname'sinde, ayrıca daha sonra başka örneklere de rastlanan harf atlama durumu görülmüş, “zel ve sin” harfleri mısra başında değil farklı yerlerde kullanılmıştır.

Benderli Cesârî, birden fazla elifname kaleme alan şairlerdendir. 18. yüzyılın verimli şairlerinden biri olan Cesârî'nin murabba nazım şekliyle yazdığı na'tı (Akkuş, 2010: 1145) ve elifname kavramını kullandığı “Elif-nâme-i Pepegî” başlıklı gazeli (Akkuş, 2010: 564) divan şiirinin ilginç örnekleri arasında yer almıştır:

Eyâ şûh-ı cihân mahbûb-ı Hak 'âlem-nümâ
Be-küllî zâta sensün şâfi-i rûz-ı cezâ
Tahiyât-ı selâm olsun mutahhar rûhuna
Senâ vü nat-ı pâkûn eylerüm her dâ'imâ

Cemî-i enbiyânun hâtemisün ey Rasûl
Hadîsün gûş iden bin cân ile eyler kabûl
Hudânun emri ile buldı Cebrâ'il vusûl
Dahî Kur'ân sana hem ümmete oldı 'atâ

Ziyâd olmaklığı aşkum benüm sensün sebeb
Revân olsa gözüm yaşı bana olmaz aceb
Zebânum vasf ider zâtun eyâ 'âlî-neseb
Selîs-i nazm-ı evzânun okur bâ y u gedâ

Şerî'at hükmüne râm oldı cümle hâss u 'âm
Salâhiyyetle âlem buldı yirince nizâm
Dalâletden halâs imiş hemân kasd u merâm
Tapundur bâ'is-i Rahmet zihî bâb-ı ilticâ

Zuhûr-ı aşk âsâr-ı mahabbet ber-karâr
Âşıklar n'ola söyler dilinde nev-eş'âr
Gâyet olmalıdur sana müştâk itibâr
Ferâset ehli bu hâlâta olur âşinâ

Kadem basdun sa'âdet ile mi`râca hemîn
Kemâl üzre felek seyrânın itdün âferîn
العمرک tâcı başında olup şâh-ı güzîn

Muhassal her murâda irdün ey baht-güşâ

Nübüvvet mühri zahrunda idi devlet-me'âb
Visâlün arzû idenler oldı behre-yâb
Hidâyet Hak iderse lâm elif lâ iztirâb
Yolunda bu Cesârî-veş kılurlar cân fedâ

Elif-nâme-i Pepegî

E e evvel be be bende te te tekmiş şî'âr
Sa sa sâni ca ca cânâ ha ha hâsıl-ı esrâr

Hi hi hizmet da da dâ'im za za zâtım kıldı
Ra ra rağbet ze ze zerde se se sevdüm bir yâr

Şa şa şanı ben sa sa salsam da da Dahhâk gibi
Ta ta tan mı za za zâhir a a avn-i Hakk var

Ga ga gâyet fe fe *fenne* ka ka *kâdir* oldum
Ka ka *kâmil* le le *lendim* me me *mesken* bu diyâr
Na na *nâdir* va va *vardır* he he *hem*-dem olacak
Lâ *lâyık* ya ya *yâre* ola cân nakd-i nişâr
Ey Cesârî pepegiler gazeli bu nazar it
Buldu anınla hemîşe bu elif-nâme karar

17. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden olan ve eserlerinde harflerle ilgili unsurları çokça kullanan Bosnalı Kâimî, Allah ve peygamber sevgisini dile getirdiği münacât ve na't türlerinde iki elifname (Aydın, 2007: 477-478) kaleme almıştır:

Elif kaddün görüb aklın şaşurdu âşıkun ey can
Belâ vâdisine düşüb gezer mecnun-veş hayrân
Temâşâ zevkını sürdi bilenler aşk-ı cânânı
Sevâbum var günâhum var diyenler kaldılar hüsrân
Cemâlün seyrine geldük senünle bakaruz veche
Habîbâ çün hayâlündür bu çeşmümde olan her ân
Haber alduk dudağundan akan su âb-ı hayvândur
Dehânundan Hızır içmiş karanlıkda eyâ insân
Zelîl oldu iden inkâr senün sun'una ey dilber
Ruhuna eyleyen secde melâikdür degül şeytân
Ziyân ıssı ana n'eyler bulınca seni bir tâlib
Senün zâtunda mahv olmuş kamu ednâ ile ayân
Şehâdetden niçün kaçsun muhibbün muhlisün cânâ
Sıfâtun çün vücudı yok senün zâtunsuz ey sultân
Dalâlet ana irişdi seni tanmadı bu mülkde
Tama-kâr oldu dünyâyâ cahîme gitdi o hayvân
Zalemnâ rabbünâ söyler o kim ferzend-i âdemdür
Âlîm oldur sudûr içre ne fikr eylerse bu merdân
Gafûr âyetüni virdün tesellî kullara yâ rab
Fenâ olmak gibi yokdur huzurında eyâ Yezdân

Kanâat virici sensin süluk ehline her demde
Kemâli cümle mahlûkun senündür çünkim ey sübhân
Leke'l-hamd cevher-i hâlün çü sensin fâil-i muhtâr
Menâzil esfel ü a'lâ ki mahv oldı akıl izân
Ne denlü enbiyâ geldi velîler dahi lâ-yuhsâ
Ve bî-yantik ve bî-yübsir deminde kaldı ser-gerdân
Helâk olmak mukarrerdür buyurdun gayr-ı vechünden
Yâ gâfil Kâ'imî sen ben dimekle olamaz seyrân

16. yüzyıl şairlerinden Gazâlî'nin muhammes nazım şekliyle yazdığı münacâtı (Taş, 2008: 646-648) gönle hitaben yazılan dinî içerikli bir elifnamedir:

Elif *Allâhı* anup zikr-i ilâh eyle gönül
 Bâ *bekâ* mülki için n'ola bir âh eyle gönül
 Tâ *temennâ* kıluban Hâlîka râh eyle gönül
 Sâ *sevâb* ister-isen terk-i menâh eyle gönül
 Cim *cehd* ile düris hidmet-i sâh eyle gönül
 Hâ *hisâb* olasıdır tınla kamu yahşı yaman
 Hı *hacîl* olsa gerek ol arada çoklar inan
 Dâl *dâyim* özidür yokdur ana şekk ü gümân
 Zâl *zikr* eyle adın ger varısa sende imân
 Râ *riyâsız* amel et Hakkı penâh eyle gönül
 Zâ *zebûn* olmayagör nefis-ile şeytâna uyup
 Sin *saâdetle* yörü sıdk-ıla Rahmâna uyup
 Şin *şeriatla* düriş âyet-i Kurâna uyup
 Sâd *sarf* eyleyigör ömrini ihsâna uyup
 Dâd *zâyi* işe pes ömri tebâh eyle gönül
 Tâ *tahâret* aluban eyle namâzın güzâr
 Zı *zuhûr* olasıdır hayr-ıla şerrün ne ki var
 Ayn *âlemde* bir iş işlemedün Hakka yarar
 Gayn *gaftetde* neçe bir olası leyl ü nehâr
 Fâ *firâkında* gözin yaşını râh eyle gönül
 Kâf *kahrına* beli deyen erer lutfâ hemin
 Kef *kesb* eyle düriş tâ bola hem derdün emin

Lâm *lahd* olduğu dem tınla sana kar-ı zemin
 Mim *müşkil* işini bilmiş olasin o demin
 Nûn *nehy* eyle yeter nâme-siyâh eyle gönül
 Vâv *varmağa* yerün taht-ı türâb olduğunu
 He *henüz* bilme-misin dünya harâb olduğunu
 Lâmelif *lâ* deyene dürli azâb olduğunu
 Yâ *yakin* bil Gazâlî sûr u hisâb olduğunu
 Demidür tevbe kılup terk-i günâh eyle gönül

19. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Bendî Mustafa Baba da harflerle ilgili unsurları divanında değişik şekillerde kullanmıştır (Çelik, 2010: 208-209). Noktasız ve lebedğmez gazelleri de olan şairin ilahi aşkı ele aldığı bir murabbası elifname özelliği göstermektedir:

Elif *el* çekmezem ol şâha cândan mübtelâyım ben
 Be *bilürsen* ana hayli zamândan mübtelâyım ben
 Te *terzi* etvârına kayd dil andan mübtelâyım ben
 Se *senâlar* idüb Hakka nihândan mübtelâyım ben
 Cim *cemâlin* gören üftâdeler kılmaktadır zârı
 Hâ *hüsün* şem'ine yandırmada pervâne nâ-çârı
 Hı *haşre* dek melek-simâ dökem gözyaşını bârı
 Dal *delâl* hakkı-çün belli bir andan mübtelâyım ben
 Zal *zelîlim* bu aşkın odu vücûdum yaksa lâyıkdır
 Ra *raziyım* dü-çeşmimden müdâm kan aksa lâyıkdır
 Za *zârım* aşk-ı râhında semâya çıksa lâyıkdır
 Sin *senin* hüsnine bezm-i dîvândan mübtelâyım ben
 Şin *şifâ* zahmıma senden umub geldim kerem kânım
 Sad *sığındım* meded şâhım bu yolda arttı efgânım
 Dad *zaîfim* zaîfim eyle af ne ise isyânım
 Tı *tâkatım* geldi çehâr bi yandan mübtelâyım ben
 Zı *darbî* aşkınla şehr-i mülküm pâyı-mâl oldu
 Ayn *ayeni* hayâlimsin kulun gör nâ-mecâl oldu
 Gayn *gark* oldu bu bahre dil-i ummânım ne hâl oldu
 Fa *feyz-i* lutfunile hû ayândan mübtelâyım ben

Kaf *karâr* eylemez câna gönül aşkda yorulmaz gör
 Kef *kemâl* ehlinin hâli bu râh üzre sorulmaz gör
 Lam *lâli* lebine karşı kaşı turrâ dudulmaz gör
 Mim *Mevlâ* katımız bezm-i dîvândan mübtelâyım ben
 Nun *ne* çâre ideyim zahmı aşkda gayrı ben şâhım
 Vav *varub* zâr idem bâba hesabsız oldu günâhım
 He *hû* aşkınla çekem tâ tükenmez haşre dek âhım
 Ya *Ya 'kub* gibi Bendî eşkiyandan mübtelâyım ben

16. yüzyılda yaşayan Senî Ali, tasavvufi konuda elifname yazan şairlerden biridir. Allah aşkını ve peygamber sevgisini dile getirdiği elifnamesinde (Candan, 2012: 636-639) alfabetik sıralı kelimeleri her beytin ilk mısrasına yerleştirmiştir:

Elif *Allâh* zatına oldu işâret mutlakâ
 Hem elif tabir-i ülfetdür Hudâ halka şehâ
 Bâ *bekâdan* sâdır olan ruh u cevher ol durur
 Kim ana ruhum durur didi haberde Mustafâ
 Tâ *tebârek* nefis-i kül mevcud olmakdur delîl
 K'ol sebebdür cüz ü küllün fitratına ibtidâ
 Sâ *sübût* ider ki senden çok netâyic gelmege
 Arş u ferş ü hem anâsır hem tabayile serâ
 Cîm *cemâli* nurunu eşyâya saçdı ol cemîl
 Tâ ki mevcud oldılar ol dem âdemden bî-hafâ
 Hâ *hayât-ı* hayyı Hak hay kıldı eşyâyı tamâm
 Tâ müsebbih oldılar Mevlâyâ dâ'im ey fetâ
 Hı *hayâl-ı* vasl-ı Hakk eşyâya düşdi bî-gümân
 Tâ visâli şerbetiyle kana cümle bî-riyâ
 Dâl-ı *devlet* râh-ı aşka bunlara oldu delîl
 Davet ide aslına ervâha olup reh-nümâ
 Zâl *zât-ı* bahr-ı Hak cezbât ile cûş eyledi
 Tâ ki râci ide asla bunları Rabbü'l-alâ
 Râ *resul-ı* rahmet-i Rahmân irüben bunlara
 Hâne-i tevhîd kapusına didi essalâ

Zâ *zülâl-i* feyzine kandırdı ervâhı tamâm
Tâ nasîbi ile her biri kanup didi kefâ
Sin *saâdet* mülkine her biri oldu pâdişâh
Kim ana ehl-i tasavvuf didiler dâru'l-likâ
Şin *şühûd-ı* vech-i mutlakla müşerref oldılar
Gördiler kim bâtil imiş ol ki dirler mâsivâ
Sâd *sâim* oldılar mâ-dun-ı Hakdan cümlesi
Hamr-ı vasl-ı dilber ile mest olup buldı safâ
Dâd *zamm* etdi vücudın her biri aslı ile
Tâ dalâletden necâtı virdi rahmetle Hudâ
Tı *tahâret* şerbetin çün nuş kıldılar kamu
Gözlerine gayr-ı Hak bî-şübhe görindi fenâ
Zı *zuhûr-ı* vech-i Hak kıldı tecellî cânlara
Göz açup gördiler eşyâyı kamu doldı ziyâ
Ayn *ayn-ı* zât gördiler sıfâtın bî-gümân
Pes fenâdan sonra buldı cânları ayn-ı bekâ
Gayn *gayr-ı* zât-ı Hak mevcud yokdur gördiler
Bildiler vâhiddedür a'dâd-ı mücmel bâtinâ
Fâ *fenâdur* sûret-i eşyâ velîkin cânları
Bâkidür Hakk ile dâ'im buluban bî-hadd 'atâ
Kâf *kâdir* kudretin makdura takdîr eyledi
Tâ ki makdurât anun ile buldılar nümâ
Kef *kâfi-i* Hudâ her şeye olduğın kefil
Kâmil olan görüben hükmüne virdiler rızâ
Lâm *lutfını* görüp her câna sârî olduğın
Pes didiler innehu ma'nen cemî'u evliyâ
Mîm *mâlik* mülki üzre gördiler kim gayrı yok
Bildiler mâlikü'l-mülkün durur hükm-i kazâ
Nun *nur-ı* zâtını çün saldı ervâha İlah
Def oldu mâsivâ zulmât ol dem bî-riyâ

Vâv *vicdân-ı* vahdetinde cânları gark oldu bil
 Tâ velâyet halvetinde buldılar bî-reyb câ
 He *hüviyyetden* dinildi kul huvallâhu ehadd
 Yani din kim külli şey'in hâlik illâ vechunâ
 Lâmelif *lâ-raybe* kim Hakkun durur vârlık hemân
 Mâsivâsı zıll-ı zâ'ıldür yâ bâd-ı hevâ
 Yâ *yedullah* gayr-ı Hak vehmin hicâbın ref idüp
 Ey Senî tâ kâim oldu Hakk ile cân dâimâ

18. yüzyıl şairlerinden Fahrî Ahmed'in şerh ettiği Nesîb adlı bir şaire ait olan elifname, kıt'a nazım şekli ile yazılmış ve harfler mısraların içine serpiştirilmiştir (Öztürk, 2012: 176-177). Manzume, bu yönüyle diğer elifnamelerden farklılık göstermektedir:

Elifden başladı dil ba'da *buldı* sırr-ı ruhani
Tedenni eyleyüp tadan *sebat* ümmid edüp sâda
Cemale erüben cimden *halâvet* buldı ha ile
Hayal-i hama aldanmaz gönül dal ile *dünyada*
Zülâl-i vasl-ı Hakda ra gibi *reyyan* iken âhir
Zihi lutf-ı *sa'âdet* gördi di'dem sin ile zâda
Şarab-ı aşkı içdi şın ile sadm *safasına*
 Erişdi dil *ziya-i* dâdı buldı ta-i *Tâhâda*
 Giderür zıda cehlün *zulmetini* himmet-i mürşid
 Ayınla *ayn'a* erdim gayrdan geçdim kamu *gâda*
Felâha fâda irmek isteyen mürşid elin tutsun
 Dili *Kaf'ında* Anka eylesün ol pîri ma'nada
Kemal-i marifet bulsun *ledünni* lezzetin datsun
 Bu *mülk-i* fâniyi mim ile virsün cümleten bâda
 لمن الملك *nidasın* nun ile kalbe işitdürsün
 Vilayet tahtına vav ile şah olsun o şeh-zade
 Hele ha-i hüviyyetden değil mi iş bu bu ma'niler
 Bilür ârif olan kadrün kamu münkir kalur *lâda*
 Sakın tâ gibi alma üstine dünya vü ukbâyı
 Seni alt itmeden alt it nitekim oldılar *yâda*

Hele karga gibi bed meşreb ü zışt-hû olur münkir
Okur bir noktayı iki anun çün kaldı ‘amyâda

Eb ü ced sırrın istersen Nesibim nisbetin anla
Tutup daman-ı şeyhi ruz u şeb durma elif bâda

Yirmi dokuz harfin her birinin bir göstergesi olduğunu söyleyen 16. y.y. şairi Nidâî, “Der Beyân-ı Hurûf-i Tehecci” başlıklı şiirinde (Öztürk, 2012: 180-181) sembol olarak gördüğü harflerin anlamlarını açıklamıştır. Kelimelerin, mısraların başında veya içinde olması ve harflerin sadece alfabetik düzen oluşturma vasfının değil simge olarak anlama dâhil edilmesi yönüyle benzerlerinden ayrılan bir manzumedir:

Elif: *Allah* adın işaret ider
Bî: *bâtın* tarîkın beşaret ider
Ti: Tangrı kelamın *tilavet* idün
Tutun emrini cümle taat idün
Si: eyle *sena* Hakka bul çok sevab
Cim: açıla *cennetden* üstüne bab
Ha: *Hakdan* helalin dile her zaman
Hı: *hayrını* halk ide Hâlık heman
Anun dalı *derde* devadur bilün
Dil ü canum ana fedadur bilün
Şu kim bilmedi zâli *zilletdedür*
Zelil olur ol kimse mihnetdedür
Eğer rı olursa *refîkun* senün
Şehâ toğrı yoldur tarîkun senün
Zi komaz seni *zar* ile bi zevâl
Koma zerrece gönlün içre melâl
Sin oldu *sa’âdet* sana vü bana
Hudânın bu lutfin dahi gel ana
Şefa’at dinilmezdi şın olmasa
Şekavet olurdu bu din olmasa
Olur sâdı *sâdıklara* pür safâ
Safâ ehli bilür nedür bu sadâ

Ziyafet içündür bize dâdı bil
 Hurufi onat anla i' dâdı bil
 Tı *Tâhâ* durur hem zı zaharü'l-fesâd
 Bu *remzi* onat bil dilersen reşâd
 Ayn *ilmün* evvelki harfi olur
 O sırrı bu âlemde âlim bilür
 Gayn *gayrılardan* dimekdür kesîl
 Gama düşme âlemde Gaffarı bil
 Fi harfini gör *fazl-ı* ferd ü Ehad
 Fena olmaya okıyan ta ebed
 Bana çünkü *kâf* oldu evvel sabak
 Anınçün dilümde hemin ışk-ı Hak
 Bu dünyaya bünyad olan *kaf* imiş
 Esahh buna en-nunı ve'l-kaf imiş
 Bunı bil ki lâm aldı *lutfi* Hudâ
 Bizümçün durur yani zıll-ı livâ
Muhammed hakkıyçün bu müminlere
 Mim oldu alâmet selam anlara
 Hurufin birine dinür çünkü *nun*
 Okı harfi ma'ni bil ol zû-fünun
 Biri vav olur *vuslata* ibtidâ
 Kamu halka istemek anı revâ
Hidayet idüp bize hayı İlah
 Özinden yana yani gösterdi râh
 Şehâ *lamelifden* alâmet ayân
 Değil gayrı illa Hudâ var heman
 Gelüp *yâya* hatm oldu ma'niler
 Nazar eylesün kim ki ma'ni diler
 Çü bildüm bu ma'nayı ifkâr ile
 Söze ibtidâ itdüm ikrâr ile

Diledüm ki takrir idem var mahal
Yigirmi tokuz pür nasâyih mesel

Bu cümle hîkayetde on bâb ola
Kamusı ma'ani ma'ârif tola

Klasik edebiyatımızda Nesîmî, Hatâî, Kâimî, Benderli Cesârî gibi bazı şairler, birden fazla elifname örneği vermişlerdir. Fakat edebiyatımızda en çok elifname yazan şair 18. yüzyılda yaşamış olan Bursalı Feyzî Efendi'dir. Dokuz elifnamesi tespit edilen şair, eserlerinde Allah'a yakarmış ve tarikat yoluna girenlere nasihatlerde bulunmuştur (Öztoprak, 2006: 137). Biri gazel ve sekizi müseddes şekilleriyle kaleme alınan elifnamelerin biri de ters sıralıdır. Ayrıca şairin elifnamelerinin haricinde harflerle ilgili hususiyetlerin ön planda olduğu bi-nukat, leb-değmez, zencir, muvaşşah örnekleri ve ebced sırasıyla meydana getirdiği iki ebcednamesi mevcuttur:

Elf *Allah* için zikr ü fikrün daima
Bâ *bu* dehrün Halıkıdur çün cenâb-ı Kibriya
Tâ *tevekkül* babıdur matlab meger kim âşika
Sâ *sena* vü hamd ü şükr it halüne subh u mesa
Cim *cennetten* garaz çün rü'yet-i didardur
Hâ *habibi* hürmetiyçün göstere Bârî Huda
Hı *Huda'nun* nutkıdur lâ-taknetû min-rahmeti
Dâl *devlettür* bu müjde hâs u 'âma zahidâ
Zâl *zillet* semtine meyl itme isyan eyleyüb
Râ *reha* bulmak dilersen ibtida vü intiha
Zâ *zen-i* dünyayay meyl itmez o kim merdanedür
Sin *salimdür* gumum-ı dehrden müjde ana
Şın *şübhen* var ise ey talib eyke tecrîbe
Sad *subh* u şâmın olsun matla-i zevk u safa
Dad *dâl* olma uyup her dem heva-yı nefsüne
Tâ *tahür* eyle riyadan kendüni ey mübtela
Zî *zalam-ı* şebde bi-dar ol yürü encüm gibi
Ayn *ibretle* nazar kıl âleme hikmet nola

Gayn *gayret* kıl tarik-i Hak'da ir bir menzile
 Fâ *feragat* köşesinden ola emniyyet sana
 Kâf *kurbîyyette* Anka-meşreb ol her vech ile
 Kef *kerkes-veş* dolaşma cife-i dehre dilâ
 Lam *levh-i* dilde tahrir it nasihat sözlerüm
 Mim *maksudun* ola dergâh-ı izzetde deva
 Nun *nakd-ı* ömrünü sarf itme âlemde tehi
 Vav *vardur* kale-i nutkumda sûd-ı bi-riya
 Ha *hidayet* iste Hâdî'den hidayet bulasun
 Lam-elif *lâ-kayd* olur Hak'dan kula olsa 'ata
 Yâ *yiter* nazmı uzatma muhtasar kıl pendüni
 Olmasun bizar anı eyleyenler Feyzîyâ

İbtida âşık isen sırruna bir mahrem bul
Ba'dezin bu dil-i mecruha deva merhem bul
Teşne olma bu cihan varına hoş âlem bul
Sabit ol kavlüne her demde dem içre dem bul
Cehd idüp Ka'be-i maksudını ara hem bul
Hâsılı zümre-i irfana karış âdem bul
Hızr-veş geç zulumatı içegör ab-ı hayat
Damenün destüne almış gezeyor peyk-i memmat
Zal-veş riş-i sefidünden utan bul derecat
Rüstem olsan sana göstermeye devran sebat
Zahmet-i mevti çeker her kişi yok zerre necat
Sen gönül arif isen derdün içinde em bul
Şöhret-i devlet-i dünyaya sakın aldanma
Suret-i zinet-i unvan ile bâki sanma
Zarar-ı faizi bil ateş-i gabna yanma
Tahir ol bu zen-i dehrün sözine inanma
Zahira itdüğün işden dün ü gün utanma
Ayn-ı ibretle bak ayine-i dehri kem bul

Gayret it rah-ı mahabbetde gönül şam u seher
Fikr idüp menzil-i maksuda eriş eyle eser
Kısmetin virdi çü Kassam-ı ezel çekme keder
Kerem ü lutf-ı Huda'dan dile ey ehl-i hüner
Lutf u ihsan u kerem gayriden istersen eğer
Menba-ı cûd-ı gına dehrde bir hatem bul

Nâ-ümid ılma Huda'nun dün ü gün rahmetine
Varmaz akli kulun âlemde Hak'un hikmetine
Herkesün aslını sorma nazar it izzetine
Lâ-cerem virme gönül fani cihan zinetine
Yak çerağ-ı himemi fakr u fena devletine
Feyzîyâ bezm-i kadeh-bahşuna bir hemdem bul

Gazel şeklinde bir düz bir de ters sıralı elifname örneği veren Sâdık Kemâlî, halveti dervişlerindedir (Kınay, 2013: 1208-1210) ve her iki eserinde Allah aşkı, peygamber sevgisi, nefsin terbiyesi, dünyanın geçiciliği gibi tasavvufî konuları işlemiştir:

Elf *Allâhu* anuben yine kıl bir eyü kâr
 Be *bekâ* mülkünü iste fânidir bildün bu dâr

 Te *temennâ-yı* cemâl ile Hudâdan dün u gün
 Se *sevâbı* hâlas idüb yar ile ol hem civâr

 Cim *cemâl-i* aşk-ı dilberden irak olma sakın
 Hi *hayât-ı* cavidân bul câ idin darü'l-karâr

 Hı *hayâl-i* dilberi salma gönülden ârif ol
 Dal *delil* kıl aşkını elünde iken ihtiyâr

 Zâl *zelil-i* aşk olan zilletde kalmaz âşikâr
 Rî *rivâyetdir* ki âşıklar olurlar bî-karâr

 Zî *zülâl-i* şerbetinden mest olan rûz u ezel
 Sin *sekahum* rabbuhum hamrın içey leyl ü nehâr

 Şın *şehâdet* şehrine âşıklar olmuş pâdişâh
 Sad *safâsı* şerhin etmekde lisânım inkisâr

 Dad *ziyâ* virdi cemâli dilberin âlemlere
 Tı *tahâret* isterisen âşik ol eyleme 'âr

Zı *zuhûr* oldu cemâl-i pertevinden ay u gün
 Ayn *inâyetle* nazar kıldı bize lutf-ı nigâr
 Gayn *ganî* olmak dilersen âşık ol fî-küllî-hâl
 Fe *fenâ-fillâh* olana lutf ider Perverdigâr
 Kâf *kıyâmet* kâmetinden zâhir itdi zü'l-celâl
 Kef *kerâmetler* cemâlinden görünür âşikâr
 Lam *la'lûn* şerbetidir ayet-i yuhyil-ı'zâm
 Mim *melâhat* sende hatm oldu belî ey şehriyâr
 Nun *nihâyetsiz* güzelsin ey nebîler serveri
 Vav *visâlündür* murâdım göstere o Kirdigâr
 He *hilâlün* kabe kavseyn ayetinün şerhidir
 Lamelif *lâ-şekk* sebebsin hilkat-i berr ü bihâr
 Yâ-yi *yâri* kıl Kemâl-i Sâdika ey şâh-ı dîn
 Medhe ikdâm eyleyende kalmasun bile na-çâr

Na't türünde yazılan en güzel ve meşhur elifnamelerden biri de Kıbrıslı Kuddûsî'ye aittir (Pala, 1995: 39). Mısra başlarında kullandığı alfabetik sıralı kelimelerin seçiminde dahi şair, peygambere olan sevgisini sammiyetle göstermektedir:

Elif *Allah'ın* Habib'idir Muhammed Mustafa
 Be *beni* dûr etmesin aşkından ol şahın Huda
 Te *teşerrüf* eylerim ism-i şerifin yâd ile
 Se *sewab* olur anı yâd edene bi-dah şeha
 Cim *cemali* nurunun bir zerresidir afitab
 Ha *hayat-ı* cavidan bulur olan âşık ana
 Hı *Halil'dir* Huda'nın em Resul-i bi-güman
 Dal *dedi* peygamberimdir ol Habib-i ba-safa
 Zel *zelil* olmaz ana her kim eyler ittiba
 Rı *risalet* tahtının sultanı fahr-ı enbiya
 Ze *zeval* yok şer'ine anın ilâ-yemi'l-kıyam
 Sin *saadet* bulursan ol şaha edeb iktida
 Şın *şefaât* tacını başına giydirdi Huda
 Sad *salât* u selam olsun ana bi-inkıza

Dad *dalalet* üzre etmek ümmeti hiç ictima
Tı *taparlar* Hakka ancak dileyip vasl u lika
Zı *zuhur* etdikde nuru gitdi küfrün zulmeti
Ayn *âlemlere* rahmet geldi ol hayrî'l-vera
Gayn *gârât* eyledi aşkı bu gönlüm şehri
Fe *fırakıyla* tutuşup yanarım subh u mesa
Kaf *kudumîyle* teşerrüf eyledi halk-ı cihan
Kef *Kerim'dir* sailine bi-hesab eyler atâ
Lam *Livaü'l-Hamd'i* ihsan etdi Yezdan hem ana
Mim *mahabbet* eyleyen bulur o sultana alâ
Nun *nebler* hatemidir hem kamunun efdali
Vav *vücuda* geldi anınçün bu arz ile sema
He *hidayet* bulmuşuz anınla biz hak rahına
Lamelif *lâ Lâ-Yezal'in* dostudur ol "Ta ve Ha"
Ya *yaraşur* Halik u mahlûk anı medh etmeğe
Sen de Kuddusî anın meddahı olgıl daima

Latîfî Tezkiresi'nde "şairlerin en güzeli" olarak anılan 15. y.y. şairi Melîhî (Canım, 2000: 508), eserde sadece bir bölümü verilen ve kaside şekliyle yazıldığı belirtilen bir elifnameye sahiptir. Şaraba olan düşkünlüğü ile bilinen şairin ancak bu sayede rindane söyleyişler dile getirdiği ifade edilmektedir. Melîhî'ye ait bu manzume din dışı konuda yazılan elifnamelere güzel bir örnek teşkil etmektedir:

Ol kadüne öykündüğüçin serv ü çenar
Olmadı bunlara güftar ne reftar ne yar
Begüm bad-ı saba zülfüne tuş oldu meger
Ki dil ü can iline misk ü abir itti nisar
Temenna iden ancak tapunı ben değülem
Bu hevayile geçer şeyh ü feta mihr-i kibar
Seradan çekerdüm ahı Süreyyaya irer
Yıllar ie sana bir gün ne aceb itmedi kar
Can gözi görür nur-ı cemalinü senün
Levh-i dilde yed-i kudret yazalı nakş u nigar

Hayat-ı edebî buldı visalüne iren
Firkatün zehrin ier niceler leyl ü nehar

Hatundan utanır nush ile reyhan sülüs
Ta muhakkak sana manend olalı hat-ı gubar

Bu şairlerin haricinde klasik şairler arasında Dükakinzâde Ahmed, Giritli Aşkî, Fakîh, Haşimî, Fahîr, Bakâyî, Selâmî, Câferî Baba, Günahkâr, Seyyid Halvetî, Zekî ve Nazîm'in birer elifnameleri olduğu tespit edilmiştir.

Memî Can Saruhânî ve Elifnamesi

Evlîyâ Çelebi'nin Seyahatname'sinde İstanbul'u anlattığı ilk ciltte "Fetihten sonra Fatih zamanındaki evliyaullahları ve diğerkabir sahiplerini bildirir" başlığı altında "Kutuplar kutbu, Şeyh Memîcan Efendi" (Kahraman, Dağlı, 2013: 207) olarak zikrettiği bu zat hakkında tarihî kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Manisa'nın Saruhan ilçesinde doğan Memî Can, ilk tahsilini burada yaptıktan sonra Manisa, Bursa ve İstanbul'da Uşşaki tarikatına dâhil olmuş, Halvetilik tarikatının en önemli kollarından biri olan Uşşakilik kolunun kurucusu Hüsâmeddin Uşşakî'ye mürit olmuştur (Kılıç, 2004: 86). Büyük şeyh Hasan Hüsâmeddin Uşşakî'nin silsilesinin, yetiştirdiği yüzden fazla halife içinde sadece Memî Can ile günümüze ulaşabilmesi tasavvufi bakımdan önemli bir değer taşımaktadır. 1600'de İstanbul'da vefat eden Memî Can'ın silsilesi şeyh Ömer Karîbî ile devam etmiştir (Kılıç, 2002: 206). Lubbu'l-usûl fî mârifeti't-tarîki'l-vusûl, Metâlibu's-sülûk ve Uknûmu'l-hikem fî mârifeti'l-sırrî'l-kıdem (Bursalı Mehmet Tahir, 1972: 151) isimli tasavvufi muhteviyatta üç eseri bulunan Memî Can'ın bir divanı da vardır.

Memî Can'ın Divan'ının tespit edilen iki nüshasının yalnızca birinde rastlanan elifname, Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç'tan edinilen Karîbî, Tâlibî, İrşâdî ve Memî Can Saruhânî'nin şiirlerinin bulunduğu nüshada mevcuttur. 60 varaktan oluşan yazmanın kırmızı renkli cildi ve sarı renkli sayfaları oldukça hasarlıdır ve okumayı güçleştirecek su izleri, yırtılmalar vardır. Şiirlerin ayrıca başlıkları olmayıp bir sayfada ortalama 19 satır yazılmıştır. Memî Can'a ait şiirler 27b-38b sayfaları arasındadır, elifname ise eserin 35a sayfasındadır.

Dinî konularda yazılan diğerkpek çok elifname şairi gibi Memî Can da tevhid ifadeleri ile şiirine başlamıştır. Eserde Allah, sıfatları ile zikredildikten sonra İslam'ın temel esasları ve Hz. Muhammed'e olan sevgi, müminin taşıması gereken temel özellikler gibi konulara kısaca değinilmiş, Allah'ın sıfatlarıyla başladığı sözünü "hu" zikriyle tamamlamıştır.

Mutasavvıf bir şair olduğu, eserin şeklinden ziyade muhtevasına özen verdiği için şiir şekil bakımından kusurludur. 11'li hece ölçüsüyle yazılmış olmasına rağmen hece sayısının

tutmadığı mısralar dahi vardır. Ayrıca başka elifname örneklerinde mevcut olan harf atlama durumu bu şiirde de görülmüştür. “zel” harfi ile başlayan mısralar yazılmamış, “gayın” harfinin geçtiği kelime mısra başında kullanılmamış ve dördüncü bendin son mısrası eksik kalmıştır. Genel olarak divanı incelendiğinde Memî Can’ın kuvvetli bir şair olması, şiirlerde bu tür benzer kusurlara rastlanılmaması ve elifnamenin şaire ait divan nüshaları içinde sadece birinde mevcut olması nedeni ile nüshalar arası karşılaştırma yapılamaması bu kusurlarının en azından bir kısmının kâtime veya müstensihâe ait olduğunu düşündürmektedir.

Tasavvufî eserlerinin yanında seksen civarında şiiri ihtiva eden bir de divan yazmış olan Memî Can ve şiirleri hakkındaki çalışmamız, en kısa zamanda tamamlanacak ve edebiyat dünyasında yeteri kadar bilinmeyen Memî Can’ın şair kimliği bilim dünyasına kazandırılacaktır.

Elif Allah birdür elhamdülillah

Be Bâri Teâlâ barekallah

Te tekir-i Hakkdur anlagıl vallah

Se sevabda konan varlıkdur ey şah

Cim Cebbarın cemal pertavidür

Ha Hakkın olan kullarıdur

Hı Hallakun hazinesi evidür

Dal derdine konan varlıkdur ey şah

Zel

Re Rezzakun rızasına girenler

Ze zümre-i Muhammede irenler

Sin sidretü’l-müntehaya irenlerdir ey şah

Şın şadide konan varlıkdur

Sad su miyah ramazanı tutandur

Dad darbile küffarı kırandur

-

Tı torağı dererdüm oldı derde

Zı zıllullah konuldı gör yerde

Ayın ayne’l-yakindür gayn-ı serde

Fe fehminde konan varlıkdur ey şah

Kaf Kuran kurundan kıldı kudret

Kef kelamı gör nedir külli himmet

Lam lezzât-ı ezeldür ana minnet
Mim mülkünde konan varlıkdur ey şah
Nun nur-ı Mustafa'nın nola namı
Vav varanlar vahdetde oldı camı
He hazretinde hu didi hele Memi
Ye yolında konan varlıkdur ey şah

Ömer Karîbî ve Elifnamesi

Ömer Karîbî Efendi, “Kutub Ömer Efendi” veya “Dede Ömer Karîbî” adlarıyla meşhur bir Halveti-Uşşaki şeyhidir. Hasan Hüsâmeddin Uşşakî'nin halifelerinden Memî Can Saruhânî'nin halifelerindendir. Uşşaki silsilesi Memî Can'dan sonra Ömer Efendi ile yürümüştür. Hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber 1605'te Gelibolu'da vefat ettiği bilinmektedir. Çanakkale'nin meşhur erenlerinden Câhidî Ahmed de dâhil olmak üzere yirmi halife yetiştiren Ömer Efendi'den sonra tarikat iki kola ayrılarak Keşan'da Ali Sinan Efendi ile Kilidbahir'de ise Câhidî Ahmed Efendi ile devam etmiştir (Kılıç, 2001: 145). Pek çok mutasavvıf gibi düşüncelerini samimiyetle dile getirirken şiir dilini kullanmayı tercih eden Ömer Karîbî'ye ait bir divan da mevcuttur. Ahmed Câhidî, onun şeyhi Ömer Karîbî ve onun şeyhi Memî Can'ın şiirlerini içeren divanın bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsni Paşa Koleksiyonu 796 numaralı yazmada mevcuttur. Tespit edilen elifname örneği ise sadece yukarıda bahsedilen Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç'tan edinilen nüshanın 20a sayfasında bulunmaktadır.

Allah'ı onun sıfatlarıyla zikrettikten sonra şair, tasavvuf yolculuğu içinde katedilmesi ve kazanılması gereken unsurları sayarak tasavvufi bir elifname meydana getirmiştir. Alfabetik düzene uyulmuş olsa da harf dizisi ile başlayan kelimelerin yerlerinin düzenli olmadığı, dörtlüklerin bir kısmındaki bazı mısranın bu dizilişte yer almadığı görülür. Şiirlerinde hem hece hem de aruz ölçüsünü kullanan Ömer Karîbî, dörtlüklerle yazdığı elifnamede hece ölçüsünü kullanmış, fakat hem ölçüde hem de kafiyede kusurlar tespit edilmiştir. Memî Can gibi şiirlerinde şekil konusuna çok önem vermese de hataların en azından bir kısmının metni yazan kişiye ait olduğu, Ömer Karîbî'nin diğer şiirlerinde bu tarz kusurların çok fazla olmamasına bakılarak söylenebilir:

Elif *Allah* a'zamdur
 Azîmü'ş-şan Teâlallah
 Be *Bâri* bir bürhan ider
 İhsan u neval Allah

Te *Tevfik* tevbe-yi âbid
Se *Sevab* müminde sabit
Cim *Cebbarun* cebri lâ
Bir şan Hakk-ı Zülcelal Allah

Ha *Hayyu* 'l-Kayyum u kudret
Hı *Hayrü* 'l-halk içre Ahmed
Dal *Delil-i* nurı-ı Muhammed
Zel *Zülal-i* Zülcelal Allah

Re *Rıza-yi* Hak riyazet
Ze *Zümre-i* salahiyet
Sin *Sırr-ı* Hakka yok gayet
İrişdire kemal-Allah

Şin *Şarab-ı* Hakk-ı sübhan
Sad *Salat* sıdk u ru-mân
Dad *Ziya* u nur-i Rahman
İde bize menal Allah

Tı *Tarikinde* olan tabir
Zı *Zill-i* has olan zahir
Ayn *irfanda* mahir
Odur makbul hal-Allah

Gayn *Gayret* ü niyet
Fe *Firak-ı* ferdaniyyet
Kaf *Kavl-i* Hakka kurbîyyet
İdenler didi kal-Allah

Kef *Kelam-ı* küll-i i'lam
Lam *Lika-i* din-i İslam
Mim *Muradım* daru's-selam
Nun *Nur* u zeval Allah

Vav *Vela-i* vahdet kânı
Hu diyen bulur anı
Karibi'nin lâ nişanı
Ye *Yüsrili* visal-Allah

Sonuç

Elifnameler, klasik ve halk edebiyatımızın müştereklerinden olup mısraların, beyitlerin veya bendlerin ilk harflerinin alfabetik sıraya göre düzenlenmesinin esas alındığı metinlerdir. Daha çok dinî içerikte yazılan elifnamelerin din dışı konularda yazılmış örnekleri de mevcuttur. Elifnameler, divan şiirinde mesnevi, kaside, gazel, murabba, muhammes, müseddes nazım şekilleriyle; halk edebiyatında ise koşma ve destan nazım şekilleriyle kaleme alınmıştır. Bu yönleriyle elifnamelerin şekil ve muhteva bakımından ortak bir özelliklerinin mevcut olmadığı ve daha çok harflerle ilgili bir tertip unsuru olduğu için, diğer harflerle ilgili sanatlarda olduğu gibi, elifname bir söz sanatı olarak kabul edilebilir.

Divan edebiyatında dikkat çeken elifname şairlerinden Benderli Cesârî, Nesîmî, Hatâî, Bursalı Feyzî, Sadık Kemâlî, Kâimî, Mihrî Hatun gibi bazı şairler birden fazla elifname örneği oluşturmuşlardır. Bursalı Feyzî, Nesîmî, Hatâî, Sadık Kemâlî gibi bazı şairler alfabetik sıralı elifnameler ile birlikte tersten sıralanmış elifname örneği de yazmışlardır. En çok elifname sahibi şair ise dokuz elifname örneği kaleme alan Bursalı Feyzi'dir.

Farklı dönemlerde Uygur, Arap ve Latin alfabelerine göre düzenlenmiş metin örneklerinin mevcudiyeti elifnamelerin Türk edebiyatındaki yaygınlığını göstermektedir. Şimdiye kadar elifnameler ile ilgili yapılan çalışmalarda yeni örnekler tespit edilmeye devam edilmektedir. 16. yy. halveti şairlerinden Memî Can Saruhânî ve Ömer Karîbî'nin divanlarında yer alan elifnameler bu çalışma ile bilim dünyasına kazandırılmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

- Ak, C. (1987). *Muhibbi Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akkuş, Y. (2010). *Benderli Cesari'nin Divanı ve Divançesi (İnceleme-Tenkitleli Metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arslan, M. (2007). *Mihri Hatun Divanı*. Ankara: Uyum Ajans.
- Arslan, Z. (2010). *Divan-ı Suzi-i Sivasi Tenkitli Metin-İndeks*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayan, H. (2014). *Nesimi Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Aydın, M. U. (2007). *Kaimi Divanı Transkripsiyonlu Metni ve Tahlili*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bursalı Mehmet Tahir, (1972). *Osmanlı Müellifleri 2*. Cilt. İstanbul: Meral Yayınları.
- Candan, G. (2012). Senî Ali'nin Elifnamesi, *Turkish Studies*, 7/1, 631-641.
- Canım, R. (2000). *Latifi Tezkiretü'ş-Şuara ve Tabsıratü'n-Nüzama (İnceleme-Metin)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Celep, Ö. (2013). *Halk Şiirinde Elifname Söyleme Geleneği ve Elifnamelerde Eğitim Unsurları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çelik, H. (2010). *Bendi Mustafa Baba Divanı (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, İ. (1992). Elifnameler ve Sefil Ali'nin Bir Elifnamesi. *Milli Folklor*, 16, 39-43.
- Demirel, M. (1996). Âşık Paşa'nın Elifnamesi ve Dil Özellikleri, *Bilig*, 3, 203-246.
- Elesger, İ, (2004), *Aşık Elesger - Eserleri*. Bakü: Şerg-Gerb.
- Gemici, S. (1990). *Mihri Hatun Divanı Karşılaştırmalı Metin Cümle Yapısı ve Cümle Türleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökalp, H. (2016). *Türk Edebiyatında Manzum Tevhidler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gökçimen, A. (2010). Türkmen Edebiyatında Elif-name. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 43, 105-120.
- Güvenç, A. Ö. (2013). Latin Alfabesine Göre Ortaya Konan Elifnameler Üzerine. *Turkish Studies*, 8/13, 1003-1016.
- Güzel, A. (2009). *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaçar, B. (1997). Türk Edebiyatında Elif-nameler. *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Sektörel Bildirileri I*, Ankara, 307-316.
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. (2013). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.

- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2001). “Kutub Ömer Dede (Karîbî): Gelibolulu Bir Halvetî-Uşşâkî Şeyhi ve Şiirleri”. *Avrupa’ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu*, İstanbul. 145-149.
- Kılıç, M. E. (2002). “Manisalı Şeyh Memîcân-ı Sarûhânî (V. 1008-1600) ve Eserlerinde Mevlânâ’dan Tesirler”. *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri*, Manisa, 205-220.
- Kılıç, M. E. (2004), “Memî Can”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 39. Cilt, 206-208, İstanbul.
- Kınay, N. (2013). “Bir Edebî Tarz Örneği Olarak Sâdık Kemâlî’nin Elif-Nâmeleri”. *Turkish Studies*, 8/13, 1205-1213.
- Memmedova, E. (2010). “Türk Tasavvuf Şiirinde Elif-nâme-Yaşnamenin Senkretik Bir Örneği Üzerine”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu*, Lefke, 231-243.
- Özcan, H. (2015). “Hataî’nin Elifnâme Şeklinde Yazdığı Düvazdeh”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 76, 191-204.
- Özkan, F. H. (2012). “Kaygusuz Abdal’ın Elifnamesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 64, 185-198.
- Öztoprak, N. (2006). “Bursalı Feyzi Efendi’nin Elifnameleri”. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 35, 135-167.
- Öztoprak, N. (2009). “Elif-Nâmelerin Tertip Hususiyetleri ve Metin Tesisindeki Yeri”. *Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri 2*, Erzurum, 817-829.
- Öztürk, N. (2012). “Elifname ve Nidai’nin Elifnamesi”, *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Adana, 173-185.
- Pala, İ. (1995). *Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2014). *Fuzuli – Türkçe Divan*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sorgun, S. (2009) *Talib Ahmed Bosnavi Divanı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, H. (2008). “Deli Birader Gazali’nin Elifnamesi”, *Turkish Studies*, 3/2, 642-652.
- Tökel, D. A. (2003), *Divan Şiirinde Harf Simgeciliği*. Ankara: Hece Yayınları.

SELMÂN-I SÂVECÎ'NİN *FİRÂKNÂME*'SİNDE MEVSİM TASVİRLERİ

Yasemin YAYLALI*

Geliş Tarihi : 22.06.2016

Kabul Tarihi : 27.10.2016

Öz

Firâknâmeler genel anlamda ayrılık temasının işlendiği metinlerdir. Bu eserlerde sevgiliden ayrı kalıp, uzak düşme yanında eş, çocuk, kardeş, arkadaş gibi sevilen birinin ölümünün verdiği üzüntü ve hasret konuları da işlenmiştir. Bu türün hem Türk edebiyatında hem de Fars edebiyatında manzum ve mensur olarak örnekleri verilmiştir. Klasik Fars edebiyatında genellikle mesnevi tarzında yazılan firâknâmelerde sevgilinin ayrılığı, vefasızlığı, felekten ve alın yazısından şikâyet konularına yer verilmiştir. Fars edebiyatında bu türün önemli temsilcilerinden biri Selmân-ı Savecî'dir. Selmân-ı Savecî bir aşk mesnevisi tarzındaki *Firâknâme*'sini Sultan Üveys'in isteğiyle yazmıştır. Selmân, *Firâknâme*'de ayrılık, perişanlık ve mihnetle; nihayetinde sevgilinin ölümüyle son bulan hüzünlü bir aşk macerasını işlemiştir. Bu makalede *Firâknâme* mesnevisinde şairin mevsim tasvirlerine yer verdiği kısımlarda dört mevsimi nasıl işlediği ve edebî sanatlardan ne şekilde yararlandığı örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Firâknâme, ayrılık, mesnevi.

DEPICTIONS OF THE SEASONS IN SALMAN-I SAVECI'S "FIRAKNAME"

Abstract

Generally firaknames are prose or verses which related with separation. As well as remembering separation from sweetheart, mourns and longing issues of death of a loved one like spouse, child, siblings and good friends has been considered in this type of poems. Many examples have been introduced in Turkish literature as well as in the examples given in the Persian literature in both verse and prose for this type of elegies i.e. firakname's. Usually firakname's in classical Persian literature have been written in masnevi style and the separation of lovers, disloyalty of sweetheart, complaint from fate and predestination are the main containment and predominant subject of them. One of the most important representatives of this type of Persian literature is Selman-i Saveci. Salman wrote his elegy *Firakname* in masnevi's style because request of the sultan Üveys. Salman in his *Firakname* has related a sad love story that is full of distress, separation and miserable issues and finally ending with the death of his beloved. In This article the masnevi of *Firakname* has been translated into Turkish from Persian and how the four seasons have been described in his poem i.e. "Firakname" has been discussed according to the sections the poet's has been depicted seasons features.

Key Words: Firakname, separation, masnevi.

* Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, yasemin_yaylali@hotmail.com

Giriş

Klasik Türk edebiyatında *Firâk*, *Firâknâme*, *Firâkiyye*, *Fürkatnâme*, *Fürkâtnümâ*, *Gurbetnâme*, *Hecrnâme*, *Hicretnâme* gibi adlarla kaleme alınan firâknâmeler, ayrılığı anlatan metinlerdir. Bu eserler genel olarak ayrılık düşüncesini anımsattıklarından firâknâme ifadesiyle kimi zaman da sevilen bir kimsenin vefatı, bir devlet büyüğünün görevden alınması yahut öldürülmesi gibi elem verici olayların işlendiği küçük manzumeler ifade edilmiştir (Tavukçu, 2004: 90).

Klasik Türk edebiyatının başlangıcından itibaren çoğu manzum yirmi dört tane ayrılık konusunu işleyen *Firâknâme* bulunmaktadır. Bunlardan Âşık Paşa (ö.1332), Halîlî (ö. 1485?), Celîlî (ö. 1569), Nâdire (ö. 1842), Hüseyin Râci Efendi (ö. 1902) ve Süleyman Nahîfî (ö. 1738)'nin eserleri ile Adile Sultan'ın iki mesnevisi klasik edebiyatın örnekleri arasında gösterilmektedir. Yazarı bilinmeyen *Gurbetnâme-i Sultan Cem* adlı eser de bu türün mensur örneklerindedir. Ayrıca bu eserler dışında beş firâknâme ise bir devlet büyüğünün azlini ya da katledilmesi anlatmaktadır. Bunların yanında Derviş, Sürmelizâde, Firâkî ile Yunus Emrem firâknâmeleri ve yazarı bilinmeyen diğerleri ise gençlerin ve çocukların ölümlerini anlatan ağıt tarzında yazılmış firâknâmelerdir. Kadı Hasan b. Ali'nin *Binbir Gece Masalları*'ndan yaptığı tercüme *Firâknâme*'si de süslü nesrin örneklerindedir. *Firâknâme*'lerin sonuncusu ise Süleyman Nazîf'in bir şehir mersiyesi olan *Firâk-ı Irâk* adlı eserdir (Tavukçu, 2008: 11).

Fars edebiyatında ise nazım ya da nesir şeklinde çoğunlukla mesnevi tarzında yazılan firâknâmeler, Türk edebiyatındakilerle benzerlik göstermişlerdir. Bu eserlerde alınyazısı ve zamaneden şikâyet, maşukun uzaklık ve ayrılığından, sevgili ya da dostun vefasızlığından yakınma gibi konular işlenmiştir. Firâknâmeler gerçekte şairin ya da memduhunun gönlünü teselli için bazen de sevgiliden ya da bir büyükten şikâyet amacıyla söylenmiştir. Bir kısım firâknâmelerin sonunda âşıkane hikâyelerden bazı parçalara memduhun ya da müellifin durumuyla bağlantı kurmak suretiyle yer verilmiştir. Fars edebiyatında önemli firâknâmelerden biri Selmân-ı Savecî'nin *Firâknâme*'sidir. Enverî, Hâcû-yi Kirmânî ve Kemâlüddîn-i İsfahânî gibi şairler de firâknâmeler yazmışlardır. Her ne kadar firâknâmelerde daha çok sevgili ve onun ayrılığı konu edilmiş ve tasavvufi ve dinî konulara daha az yer verilmiş olsa da Mevlanâ'nın *Mesnevi* adlı eseri insanın Tanrı'dan uzaklığını ve ayrılığını anlatan tasavvufi; Mîr Mübârek Râgıb-ı Hindî ve İbn-i Kâzî'nin eserleri de daha çok dinî içerikli firâknâmelerdendir. Zuhûrî-yi Turşîzî ve Ali Ekber Feyz-i Kummî'nin *Firâknâme*'leri bu türün mensur örneklerindedir (Ziyâyî, 1381 hş., s. 1027-1028).

Bu türün önemli temsilcilerinden olan Hâce Cemâluddîn Selmân b. Hâce 'Alâuddîn Muhammed-i Sâvecî, Selmân-ı Sâvecî, adıyla meşhur olup şiirlerinde Selmân mahlasını

kullanmıştır (Safâ, 1386 hş., III/II, s. 1004). Siyak ilminde usta olan babası Hâce 'Alâuddîn Muhammed-i Sâvecî İlhanlıların sarayında maliye işlerinde görev almıştır (Karaismailoğlu, 2009: 446).

Selmân, 709 (1309) yılında Sâve şehrinde doğmuştur. İyi bir eğitim görmüş; zamanının ilimlerini ve siyak ilmini öğrenmiştir (Nu'mânî, 1339 hş., II, s. 156). Genç yaşta şiire ilgi duyan şairin ilk hamisi İlhanlı hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han'ın veziri Gıyâsuddîn Muhammed b. Hâce Reşîduddîn Fazlullâh'tır (Devletşâh, 1382 hş., s. 257). Selmân, İlhanlıların yıkılmasından sonra Bağdat'ta kurulan Celâyir devletinin kurucusu Sultan Şeyh Hasan-ı Bozorg ve eşinin davetiyle Bağdat'a gitmiş; orada Sultan Şeyh Hasan-ı Bozorg'un oğlu Sultan Üveys'in eğitimiyle meşgul olmuş ve melikü's-şuarâlîğe kadar yükselmiştir (Hidâyet, 1339, IV, s.350). Sultan Şeyh Hasan-ı Bozorg, karısı Dilşâd Hatun ve oğulları Sultan Üveys'e kasideler yazmıştır (Râzî, 1389 hş., s. 1100). İlhanlı sultanlarından başka Muzafferî emirlerinden Şah Mahmûd ve Şah Şucâ'a da methiye söylemiştir (Değirmençay, 1999: 3-4).

Selmân özellikle devrin sultan, emir ve ileri gelenlerine söylediği kasideleriyle ün kazanmış hicri sekizinci yüzyılın en ünlü kasidecilerindedir (Nefisî, 1363, I, s. 202). Dili fasih ve akıcıdır (Şuşterî, 1377 hş. II, s. 654). Kasidelerinde hicri altıncı ve yedinci yüzyıl kasidecilerinin üslubunu görülmektedir (Safâ, 1374 hş., s. 548). Kasidelerinde Menûchehrî, Senâî, Enverî, Hakanî ve özellikle Zahîr-i Fâyâbî ve Kemâluddîn-i İsfahânî'yi örnek almış; Gazelde ise Sa'dî ve Mevlanâ'yı takip etmiştir (Karaismailoğlu, 2009: 446-447). Mesnevilerinde de Sa'dî ve Nizâmî'nin etkileri görülmektedir (Değirmençay, 1999: 5). Memduhlarından aldığı bağışlarla bolluk içinde bir hayat geçirmesine karşın, ömrünün son yıllarını fakirlikle geçiren Selmân, 778 (1376) yılında ölmüştür (Browne, 1956, III, s. 265).

Eserleri: Selmân'ın kaside, gazel, kıta, terci', terki ve rubailerden oluşan yaklaşık on bir bin beyitlik şiir divanı (Değirmençay, 1999: 5), *Cemşîd u Hurşîd* ve *Firâknâme* adlı iki mesnevisi vardır (Nevâî, 1363 hş., s.353). Selmân, *Cemşîd u Hurşîd* mesnevisini, Sultan Üveys'in isteği üzerine 763 (1361) yılında hezec bahrinde Nizâmî'nin *Hüsrev u Şîrîn* mesnevisini örnek alarak kaleme almıştır (Karaismailoğlu, 2009: 447).

Firâknâme mesnevisini Sultan Üveys'i teselli için yazmıştır. Müttekârib vezninde 1000 beyitten oluşan mesnevi, Sultan Üveys ile Hâce Mercan'ın oğlu Bayramşah arasındaki muhabbeti ve Bayramşah'ın Gilan'da ölümüyle aralarına düşen ayrılığı anlatmaktadır (Değirmençay, 1999: 5). Selmân eserinde edebi sanatlara özellikle çok fazla teşbih ve istiare sanatına yer vermiş ve adeta bu sanatlarla bir ressam gibi hikâyeyi resmetmiştir. *Firâknâme* bazı hususlar açısından Nizâmî'nin *Leylâ vu Mecnun* mesnevisinden etkiler taşımaktadır. Örneğin, her ikisinde de âşık ve maşuk birbirlerine mektup yazarlar, bir süre birbirlerinden ayrı kalır;

maşuk ölür ve sonunda birbirlerine kavuşamazlar. Her iki eserde Allah'a hamd ve münacat ile başlar; ardından peygamberin övgüsüne geçilir ve miracı anlatılır. İkisi de memduha övgüyle ve evlada nasihatle devam eder (Niyâumrân, 1390 hş., 104, 112).

Firâknâme'de zaman dilimleri hikâyenin hızını artırmak; kendisi bizzat burada ayrılığın ve hicrandaki zavallı çaresiz aşığın hâllerinin nedeni olan ölüme ulaşmak için kullanılmıştır. Ayrılık hâllerini açıklamaya giriş yapılan hikâyede dramatize edilebilen bütün zamanlar görmezden gelinmiş; zamanın geçişi ve iki sevgilinin âşıklık zamanlarının uzunluğu açıklanmak için belli bir süre geçtikten sonra bahar yaza, yaz sonbahara, sonbahar kışa, gece gündüze dönüşmüştür (Namî, 1392 hş., s.70).

Selmân, inceleme konusu olan *Firâknâme* adlı mesnevisinde mevsim tasvirleri yaparken edebî sanatlarla başvurmuş; özellikle teşbih, istiare ve kinaye gibi sanatlara bolca yer vermiştir. Şair, dört mevsimin gelişini ve onların tabiatta meydana getirdikleri değişiklikleri ve güzellikleri çeşitli benzetmeler aracılığıyla daha çekici ve hoş bir hâle getirmiştir.

Selmân, baharın gelişiyle her yerde nesteren çiçeklerinin açtığını, ovaların bu çiçeklerle mine gibi kırmızıya boyandığını, çimenliğin cennet gibi güzel göründüğünü; gökyüzünden yağan bahar yağmurlarıyla her yerde çimenlerin yeşerdiğini, yasemin çiçeklerinin yaprak çıkarmaya, bülbüllerin ise ötmeye başladığını; güllerin açtığını; bülbüllerin öttüğünü, ılık rüzgârların estiğini; misk söğüdü ağacının dallarının yerlere kadar sarktığını; nehirlerin aktığını ve kuşların ötüştüklerini; lale ve nergis çiçeklerinin açtığını; goncaların âşıkların gönlü gibi henüz tomurcuk hâlinde olduklarını ifade ederek tabiatta meydana gelen değişimleri tasvir etmekte; böyle bir atmosferde dostların gece gündüz mutlulukla ney dinleyerek lal renkli şarabı içtikleri eğlence meclislerini; bu eğlence meclislerinden sonra atları üstünde yaylarını gerip etrafta salınan ceylanları avlamak için düzenledikleri av merasimlerini anlatmakta; kartal ve şahinin bu mevsimde sayıları artan keklik, ördek, kaz ve turaç kuşu gibi hayvanları avlamaya koyduklarını ve tüm bu güzellik ve değişimlerin yaşandığı bahar mevsiminin üç ay sürdüğünü ifade etmektedir.

BAHAR

Nesteren çiçeğinin gülümsediği baharlarda ova mine ve çimenlik cennet gibi oluyordu.

Hava küf yeşili örtüsünü seriyor, yasemin yaprak çıkarıyor ve bülbül ötmeye başlıyordu.

Zaman dadısı yeni doğmuş bebekler gibi gül ve serviye kucağına oturtuyordu.

Bülbül geceleyin masal anlatmaya başlıyor, rüzgâr dudak altından büyü üflüyordu.

Misk söğüdüünün dalı çimenliği hançerle tutmuş, çimenlik ülkesinde bekçi olmuştu.

Her bir tepeden bir nehir akıyordu; kuşlar sazla şarkı söylüyordu.

Bilmiyorum bülbül ne söylüyordu da geceleyn gül dudak altından gülüyordu?

Lalenin yanağı şarap kadehinden daha kırmızı, mağrur nergisin başı uyku sarhoşu.

Goncanın gönlü mızrak ucu gibi pas tutmuş, kana bulanmış, üzüntüden daralmıştı;

Âşıkların gönlü gibi oluyordu ve gönülden sürekli can kokusu geliyordu.

Bütün gece gündüz mutlulukla dostlar bahçede lal şarabı içiyordu.

Bahar zamanı ve gençlik vakti, sevgilinin arzusu ve şarabın neşesi.

Dördünü de elde eden kimse için zamanın ne kadar hoş olduğunu bilir misin?

Seher vakti lale, lamba gibi yanınca gülün otağını yakıyordu.

Onların meclisi ney ve şarapla süsleniyordu; gözleri şarapta, kulakları neydeydi.

Bahçeden avlanmaya meylettiklerinde, dağ ve çöl ceylana sığınak oluyordu.

Başparmağına zihgiri geçirince, ceylanın ruhu onların eline geçiyordu.

O gönül alıcı ovada salınarak aslan kuvvetinde binlerce ceylan peş peşe gidiyorlardı.

Doludizgin giden at (yerinden) şahlanınca, ceylan aczinden onun eline ayağına düşüyordu.

Kartal kekliğin ardından kalkıyordu, keklik kartalın önünde dönüyordu.

Ördeğin sevdasıyla şahin elden gidiyor, kekliklerin kaşısıyla esir oluyordu.

Keklik, turaç kuşu ve kazın çokluğundan şahin parmak ucunu dişıyla tutuyordu.

Baharın bu mutluluk ve eğlencesiyle bunların üzerinden üç ay süre geçiyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 543-544).

Şair, tabiattın kendini yenilediği, toprakta kıpırdanışların başladığı bir süreç olan bahar mevsimini; bu mevsimde tabiatta gerçekleşen olayları, eğlence ve kutlamaları üç kategoride toplamıştır:

1-Tabiat ve tabiattaki canlılar: Şair bahar mevsimini, bu mevsimin habercileri çiçekler (nesteren, yasemin, gül, lale, nergis, gonca vb. çiçekler), ağaçlar (servi, misk söğüdü) ve hayvanlar (bülbül, ceylan, kartal, şahin, keklik, turaç, ördek, kaz ve at) üzerinde yarattığı değişim ve güzellikleri anlatırken teşbih, teşhis, kinaye gibi edebi sanatlarına fazlaca yer vermiştir. Birkaç örnek:

بهاران كه خندان شدی نسترن   چو مینا شدی دشت و مینو چمن

Nesteren çiçeğinin gülümsediği baharlarda ova mine ve çimenlik cennet gibi oluyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 543)

Beytinde “gülümseme” ifadesi çiçeğin açmasından kinayedir (Enverî, 1383 hş., I, s. 515). Nesteren çiçeğinin açmasıyla ova kırmızı renkten dolayı mineye (şarap/şarap kadehine); çimenlik ise yeşillenip güzelleşmesi yönüyle cennete teşbih edilmiştir.

Nesteren: Mayıs aylarında açan kırmızı gülün yabani türlerindedir. Beş yapraklı, güzel kokulu olan çiçekleri kırmızı gülden daha küçüktür ve her dalında birkaç gül birlikte açmaktadır (Pûr, 1381 hş., s. 1201).

رخ لاله گلگون ز جام شراب سر نرگس سرگران مست خواب

Lalenin yanağı şarap kadehinden kırmızı, mağrur nergisin başı uyku sarhoşu (Sâvecî, 1376 hş., s. 544)

Lale çiçeği şekli ve kırmızı rengi bakımından şarap kadehine (Pala, 2002: 296); taç yapraklarının ortasında bulunan sarı bir noktadan ve yere doğru eğilen yapraklarının görünümünden dolayı da nergis, şekil itibarıyla uykulu göze (sevgilinin gözüne) teşbih edilmiştir (Şemîsâ, 1386 hş., II, s. 117).

Nergis: Hoş kokulu tam ortasında sarı bir nokta bulunan, daha çok beyaz ve sarı renkli yere yakın ve eğik taç yaprakları bulunan, bahar başlarında açan bir çiçektir (Pûr, 1381 hş., s. 1201).

گرفته به خنجر چمن شاخ بان به مرز چمن در شده مرزبان

Misk söğüdünün dalı çimenliği hançerle tutmuş, çimenlik ülkesinde bekçi olmuş (Sâvecî, 1376 hş., s. 543).

Şair, misk söğüdü ağacını kişileştirmiş; onun yere doğru eğilen ve adeta çimenlikle birleşen dallarını şekil itibarıyla hançere; çimenliği bir ülkeye ve misk söğüdünü de bekçiye teşbih etmiştir.

Misk söğüdü ağacı: Narin, güzel görünümlü, hoş kokulu yaprakları sivri, dalları aşağı doğru eğilen bir ağaçtır. Tohumundan yağ çıkarılır ve ilaç yapımında kullanılır (Dihhudâ, 1343 hş., X, s. 573).

ز بس یار کبک و دراج و غزاز گرفتگی به دندان سر انگشت باز

Keklik, turaç kuşu ve kazın çokluğundan şahin parmak ucunu dişiyle tutuyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 544).

Parmak ucunu dişiyle tutmak; şaşırmaq, hayret etmekten kinayedir (Afîfî, 1372 hş., I, s.176).

2- Eğlence meclisleri: Şair bahar mevsiminin bu güzel ortamında kurulan eğlence meclislerinde dostların mutlu bir şekilde lal renkli kırmızı şarabı içip ney dinlediklerine değinmektedir. Örnekler:

به شادی همه روز و شب دوستان ز دندی می لعل در بوستان

Bütün gece gündüz mutlulukla dostlar bahçede lal şarabı içiyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 544).

بیاراستی بزمشان نای و نوش به می بودشان چشم و بر نای گوش

Onların meclisi ney ve şarapla süsleniyordu, gözleri şarapta, kulakları neydeydi (Sâvecî, 1376 hş., s. 544).

3- Av merasimleri: Bu mevsimde insanların iştret meclislerindeki eğlencelerini yanında av merasimleri düzenlediklerini; doludizgin giden atlar üzerinde yaylarını gererek ceylanların peşine düştüklerini betimlemektedir:

چو کردند از باغ عزم شکار بر آهو شدی کوه و هامون حصار

چو چرم گوزن آمدیشان به شست روان گوزن آمدیشان به دست

گرازان در آن عرصه دلپذیر هزار آهو از پی همه شیر گیر

چو بر خاست اسب تکاور ز جاش قتاد آهو از عجز در دست و پاش

Bahçeden avlanmaya meylettiklerinde, dağ ve çöl ceylana sığınak oluyordu.

Başparmağına zihgiri geçirin, ceylanın ruhu onların eline geçiyordu.

O gönül alıcı ovada salınarak aslan kuvvetinde binlerce ceylan hep peş peşe gidiyorlardı.

Doludizgin giden at (yerinden) şahlanınca, ceylan aczinden onun eline ayağına düşüyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 544).

Selmân, yaz mevsimin gelmesiyle birlikte toprağın ısındığını, güneşin gül renkli yüzünün yani sıcaklığının arttığını; öyle ki böylesi bir sıcaklıkta buluttan yağacak yağmur damlalarının bile tıpkı birer kıvılcım gibi olduğunu, kanın misk gibi siyaha dönüştüğünü; harareten göletin ağzının deniz kenarı gibi kurduğunu dile getirdikten sonra sıcaklığın hayvanlar üzerindeki etkisine geçmektedir. Bu denli sıcak bir havada ağaç dallarındaki bülbülleri şişe geçirilmiş kebaba benzemektedir. Devamla sudaki balıkların suyun ve havanın sıcaklığından ateşe sığındığını; sıcaktan ateş gibi yakan ırmak suyunda siyah ve beyaz ördeklerin içlerinin yangınıyla semenderin hâlini kendilerinden daha iyi sayarak dertleştiklerini; sıcak havanın taşın içini parçaladığını, buluta ateş attığını, suyun ayağını yaktığını dile getirmektedir. Daha sonra yaz mevsiminin bu sıcak havasında hükümdarın daha güzel durumda olduğunu söyleyerek, hükümdar ve sevgilisinin Rıdvan'ın kendi evinden daha güzel göreceği bir evde kurdukları iştret meclisinde çalgılar eşliğinde baş başa şarap içtiklerini; seher vaktinin tatlı esintisiyle gönüllerini ferahlattıklarını; dışarı çıkmasıyla dağa güneş gibi çadır kuran hükümdarın, seher rüzgârıyla içinde başka arzuların uyandığını, gönlünün yasemin yaprağından daha taze olduğunu, bahar gibi güzel olan ay yüzüne güneşin her an daha fazla etki ettiğini, şahın bazen dağda bazen de ovada dolaştığını anlatmaktadır.

YAZ

Ay burcundan güneş yüzünü gösterince, gökyüzünün sıcaklığı toprakla dost oluyordu.

Onun gül renkli yüzü sararıyor, onun kanı maden damarında akıyordu.

Bulut bir an yağmur yağdırsaydı, sıcaklığının hararetinden damla kıvılcıma dönerdi.

Eğer havada yıldırım delip geçse pervane gibi onun kolu kanadı yanardı.

Kan sıcaklıktan misk gibi siyaha dönmüş, göletin ağzı denizin kıyısı gibi kurumuştu.

Bülbüller dalın ucunda, şişte kebab olan kuşlar gibi sıcaktan kebab olmuştu.

Suyun içindeki balıkların bedeni, ipeğin ateşte yandığı gibi suda yanıyordu.

Su ve havanın sıcaklığından öğle vakti balık hep ateşe sığınırdu.

O kaynayan suda ırmağın üzerinde siyah ördek ciğerinin yangınından beyaz ördeğe diyordu:

Semenderin durumu bizden daha hoştur, ne mutlu o kimsenin ruhuna ki ateşin üzerindedir.

Havadan öylesine sıcaklık aldı ki taşın yüreği güneşe yanıyordu.

Bazen hava buluta ateş atıyordu bazen yeryüzünde suyun ayağını yakıyordu.

Bu mevsimde böylesi bir hâlde hükümdar daha güzel bir durumdaydı.

Benim beyitlerim gibi fasih ve güzel bir evde iki sevgili güzelce oturmuştu.

İki yeni yetme meclise oturmuş üzüm suyuyla meclisi süslemişti.

Böyle bir evi olan kimseye ne mutlu! Rıdvan onu kendi evinden daha güzel sanırdı.

Şarap, rüzgâr ya da söğüt dışında, onun içine güneşin girmesine izin yoktu

Çalgıcı suyun üzerinde mızrap vurunca fiskiyeden derhâl cevap geliyordu.

Seher vakti serin rüzgârdan kuzeyin hoş kokusu gönüllerini serinletiyordu.

Hükümdar evden dışarı çıkınca dağa güneş gibi çadır kuruyordu.

Seher rüzgârıyla burnunu ve içini yasemin yaprağından daha taze tutuyordu.

Seher rüzgârının estiği an gönlüne başka arzular ulaşıyordu.

Onun bahar mevsimi gibi olan ay yüzünde güneş gün be gün daha sıcak oluyordu.

Şah bazen dağda dolaşıyor bazen ovada koşturuyordu.

Güneş ufuktan yükselince kendi hoş sürüsüyle yine geliyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 544-546).

Şair kavurucu sıcakların etkili olduğu yaz mevsimini tasvir ettiği kısımda ise iki olgu üzerinde durmuştur:

1- Yazın havanın aşırı derecede ısınmasının etkisi:

a. Sıcaklığın gökyüzü ve yeryüzündeki etkisi: Güneş, bulut, damla, gölet, ırmak, su, hava, toprak, taş. Şair sıcaklığın aşırılığını ve bunun yeryüzü şekilleri ve gökyüzündeki etkilerine teşbih, mübalağa, mecaz gibi sanatlarla vurgu yapmıştır. Örnek:

اگر ابر ناگه شدی قطره بار ز تاب تفش قطره گشتی شرار

Eğer bulut bir an yağmur yağdırsaydı, sıcaklığının hararetinden damla kıvılcıma dönerdi (Sâvecî, 1376 hş., s. 545).

Şair sıcaklığın fazlalığını mübalağalı bir kullanımla buluttan yağın yağmur damlalarının bile kıvılcıma dönüşecek diyerek ortaya koymuştur.

b. Sıcaklığın hayvanlar üzerindeki etkisi: Bülbüller, balıklar, siyah ve beyaz ördekler, semender. Şair yazın yakıcı sicağından hayvanların bunaldığına dikkat çekerken teşbih, teşhis ve intak gibi edebi sanatlardan bolca istifade etmiştir. Bir kaç örnek:

شده بر سر شاخ بریان ز تاب عنادل، چو بر سیخ مرغ کباب

Bülbüller dalın ucunda, şişte kebab olan kuşlar gibi sıcaktan kebab olmuştu (Sâvecî, 1376 hş., s. 545).

Dallara konan bülbüllerin sıcaklığın hararetinden kızarıp, bunalmasını şişe geçirip, nar gibi kızartılarak şişte kebab yapılan kuşlara teşbih etmiştir.

در آن آب جوشیده بر روی شط ز سوز جگر ماغ گفتی به بط

که وقت سمندر ز ما خوشتر است خنک خان آن کس که بر آذر است

O kaynayan suda ırmağın üzerinde siyah ördek ciğerinin yangınından beyaz ördeğe diyordu:

Semenderin durumu bizden daha hoştur, ne mutlu o kimsenin ruhuna ki ateşin üzerindedir (Sâvecî, 1376 hş., s. 545).

Şair sıcaklığın şiddetini anlatmak için ırmağın suyunu kaynayan suya teşbih etmekte ve bu suda ateş içinde yaşayan semenderi kendilerinden şanslı sayan siyah ördek ve beyaz ördekleri intak sanatıyla karşılıklı konuşturmuştur.

Semender: Ateşte yaşayan; ancak ateşin onu yakmadığı bir çeşit hayvandır. Bazıları onun bir kuş olduğunu, onun derisinden hükümdarlara ateş zarar vermesin diye elbise ve şemsiye yapıldığı rivayet edilmiştir (Tûsî, 1365 hş., s. 98).

2- Hükümdarın ve sevgilisinin bu mevsimdeki hâlleri: Şair hükümdarın bunaltıcı sıcaklığın ulaşamadığı bir evde kurdurduğu iştret meclisinde şarap içip sevgiliyle eğlendiğini; bazen dışarı çıkıp dolaştığını ifade eder. Bir kaç örnek:

درین موسم و در چنین حالتی   ملک بود در خوشترین حالتی
به بیتهی درون خوش نشسته دو یار   چو اییبات من روشن و آبدار

Bu mevsimde böylesi bir hâlde hükümdar daha güzel bir durumdaydı.

Benim beyitlerim gibi fasih ve güzel bir evde iki sevgili güzelce oturmuştu (Sâvecî, 1376 hş., s. 545).

Şair, hükümdarın evini kendi fasih ve güzel beyitlerine teşbih etmiştir.

چو از خانه بیرون شدی شهریار   زدی خیمه بر کوه خورشیدوار

Hükümdar evden dışarı çıkınca dağa güneş gibi çadır kuruyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 545).

Hükümdarın dağa çadır kurmasını, güneşe benzetmiştir.

چو فصل بهارش بر آن ماه چهر   شدی گرم تر روز در روز مهر
گهی شاه کردی بر آن کوه گشت   گهی تاختی اسب بر روی دشت

Onun bahar mevsimi gibi olan ay yüzünde güneş gün be gün daha sıcak oluyordu.

Şah bazen dağda dolaşiyor bazen ovada koşturuyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 546).

Hükümdarın yüzünü bahar mevsimine ve aya teşbih etmiştir.

Selmân, hazan rüzgârının esmeye başladığı sonbahar mevsiminde bağ bozumu yapılmasına uygun hâle gelen asmalardaki olgun üzümleri birer süse benzetmekte; esen rüzgârların asma ağaçlarına dokunmadığını; gül, lale ve yaseminleri ise soldurduğunu, söğüt ve çınar ağaçlarının yapraklarını döktüğünü dile getirmektedir. Bu mevsimle birlikte bahçedeki otların sarardığını, yeryüzünün sarı renge büründüğünü söylemekte; bahar ve gençlik zamanını renk, koku ve nakış yani güzellikler çağı olarak nitelemekte; buna karşın sonbaharı tabiatın yaşlılık ve ölüm vakti olarak tabir etmektedir. Bahar olmazsa onun ardından sonbaharın gelececeğini dolayısıyla ayva ve nar gibi bazı meyvelerin olgunlaşamayacağını, çınarın ölü yapraklarından kurtulamayacağını dile getirerek doğanın döngüsüne değinmekte; hazanla beraber havaların soğumaya başlamasıyla yeryüzündeki suların azalmaya birkaç gün sonrada soğumaya başlayacağını; asmaların bağ bozumuna uygun hâle geleceğini anlatmaktadır. Tabiattaki değişimleri tasvir ettikten sonra bu mevsimde hükümdarın ise eğlence meclisinde altın renkli şarabı yudumlayıp, güzel sevgiliyle eğlendiğini, onun hazanda bile baharı yaşadığını söylemektedir.

SONBAHAR

Hazan rüzgârı esince asmaları süsle donatıyordu.

Kötü hava bahçeyi vuruyor, ağaç havadan dolayı sararıp hastalanıyordu.

Hazan asmalara cilve yapıyor, gül ve lalenin ışığını söndürüyordu.

Bazen söğüt ağacına kılıç vuruyor bazen çınara el uzatıyordu.

Bahçe yaseminin aylık ateşiyle yandı, o yüzden sarı elbise giydi.

Görmüyor musun ki güneş sırtını dönünce yeryüzü sarı elbiseye büründü.

Gençlik çağı ve bahar mevsimi bütünüyle renk, koku, nakış ve desendir.

Sonbahar yaşlılık ve ölüm zamanıdır, yaprağın yüzü sararır ve rüzgâr onu alıp götürür.

Bahar olmasaydı sonbahar nasıl olurdu? Yaprakların yüzü böyle nasıl sarardı?

Ayvannın sarı yüzünü toz kaplıyor, narın dişlerini kanla kızartıyordu.

Aşırı yapraksızlıktan dolayı çınar elini başına vursa da, elinden bir şey gelmiyordu.

Birçok su inleyip “benim boynumdaki zincir nedendir?” diye kendine ağladı.

Bu birkaç günde havanın beni esir etmesi yeterli gelmez mi?

Dünya fetheden büyük hükümdarın meclisi gibi asmaların örtüsü altın içinde saklıydı.

Bu mevsimde o talihli şah subaşı ve ağaç dibi arıyordu.

Asma yaprağı gibi altın sarısı şarabı sonbahar havasında yudumluyordu.

Hazan rüzgârı esince sarhoşların eğlence meclisi hepten süslenirdi.

Hükümdarın sonbaharda ilkbaharı vardı, ağacı ürün verir, bağı meyveyle dolardı.

Örtüsüz sevgilinin dudağını ısırır, elma gibi beyaz çeneye dokunurdu.

Elma her ne kadar başkalarından güzel olsa da, onun çene çukuruyla pazarlık yapıyordu. (kendini kıyaslıyordu)

Her ne kadar tatlı nar tebessüm etse de, yârin lal dudağının karşısında o kendi durumuna gülüyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 546-547).

Şair sonbaharı betimlerken de edebi sanatlardan bolca yararlanmış ve hazan mevsiminin yarattığı etkileri iki kısımda toplamıştır:

1-Hazan mevsiminin tabiatta yarattığı değişimler: Şair sonbaharın özellikle sonbaharda esmeye başlayan hazan rüzgârının ve güneşin ısısının azalmasıyla tabiattaki ağaçlar

(asma, söğüt ve çınar ağacı ve ağaçlarla ilgili olarak dal ve yaprak), çiçekler gül, lale, yasemin ve genel olarak bahçe), meyveler (ayva, nar) ve sular üzerine meydana gelen değişim ve etkileri teşhis, intak, teşbih, kinaye ve mecaz gibi edebi sanatlar vasıtasıyla anlatmıştır. Bir kaç örnek:

نبینی که خور پشت چون بر کند زمین جامه زرد در بر کند

Görmüyor musun ki güneş sırtını dönünce yeryüzü sarı elbiseye büründü (Sâvecî, 1376 hş., s. 546).

Yeryüzünün sarı elbiseye bürünmesinden kasıt; sonbaharın gelişyle tabiattaki yaprakların, otların canlılığını, tazeliğini yitirerek sararmaya başlamasıdır. Şair yeryüzünü kişileştirmekte; tabiattaki yaprakların, otların sararmasını sarı elbiseye teşbih etmektedir.

خزان است ایام پیروی و مرگ شود روی زرد و برد باد برگ

Sonbahar yaşlılık ve ölüm zamanıdır, yaprağın yüzü sararır ve rüzgâr onu alıp götürür (Sâvecî, 1376 hş., s. 546).

Şair sonbaharda yaprakların sararmasını yaşlılığa, rüzgârın onları savurup götürmesini ise ölüme teşbih etmiştir.

2-Hazan mevsiminin hükümdarın hâl ve hareketlerinde yarattığı etki: Tabiatın adeta öldüğü, sessizliğe büründüğü bir mevsim olan sonbaharda bile hükümdarın baharı yaşadığını ve işret meclisinde güzellerle şarap içip eğlendiğini dile getirmektedir. Bir kaç örnek:

به فصلی چنان شاه پیروز بخت سر آب جستی و پای درخت

می زرد زرین چو برگ رزان کشیدندی اندر هوای خزان

Bu mevsimde o talihli şah subaşı ve ağaç dibi arıyordu.

Asma yaprağı gibi altın sarısı şarabı sonbahar havasında yudumluyordu (Sâvecî, 1376 hş., s. 546).

Şair altın rengindeki şarabı renk bakımından asma yapraklarına benzetmiştir.

ملک در خزان داشتی نوبهار درختش برومند و باغش به بار

گزیدی لب یار را بی حجب گرفتگی ز نخدان سیمین چو سبب

Hükümdarın sonbaharda ilkbaharı vardı, ağacı ürün verir, bağı meyveyle dolardı.

Örtüsüz sevgilinin dudağını ısırır, elma gibi beyaz çeneye dokunurdu (Sâvecî, 1376 hş., s. 546-547)

Sevgilinin çenesini elmaya teşbih etmiştir.

Selmân, kış mevsiminin gelişyle birlikte güneşin artık gökyüzünde görünmediğini; yapraksız kalan ağaçların dallarının esen soğuk rüzgârların etkisiyle sallandığını, dağların başlarının yağın karlarla beyazlaştığını ifade etmektedir. Kışın esen soğuk rüzgârlarla havanın sıcaklığının daha da azaldığını, suların donduğunu, her yerin karlarla beyaza büründüğünü,

karga dışında bir siyahlığın görünmediğini, yeryüzünün adeta civa denizine döndüğünü söylemekte; böylesi bir soğukta gül ağaçlarının ince ve narin bedenlerinin rüzgârla sallandığını, bulutların kar yağdırdığını, servi ve çınar ağaçlarının yapraklarının dökülmesiyle kuru dallarının ortaya çıktığını söyleyerek soğuk havanın tabiattaki etkilerini sıralamakta; daha sonra soğuk havanın insanlar üzerindeki tesirine geçmektedir. Havanın dışarı çıkan insanların burnunu, kulağını, yüzünü ve diğer uzuvlarını koparacak derecede soğuk olduğunu ancak böylesi bir havada hükümdarın kurdurduğu eğlence meclisinde mangallar yaktırıp kuşlar çevirttiğini, sevgiyle şarap içip eğlendiğini ve soğuk havanın ona ılık bir rüzgâr gibi geldiğini dile getirmektedir.

KIŞ

Doğunun hükümdarı kışın gökyüzü otağında nereye at koşturuyordu?

Dal güve gibi rüzgârdan titriyor, dağların yeşilbaşı beyazlanıyordu.

Behmen rüzgârı yerden kalkınca, ateşin eli ayağı söniyordu.

Kuru rüzgârdan su gelincik derisine giriyor (donuyordu), keçe söğüdü ağacı sincap derisinde gizleniyordu.

Bütün dağ ve bağ beyazlıkla bürünüyor, karga dışında kimse siyahlık görmüyordu.

O gün güneş kara batarsa artık nasıl çıkabilirdi?

Yeryüzü civa denizi gibi oluyordu, yeryüzü kardan dolayı başını bulutlara sürtüyordu.

Gül ağaçları ümitsiz durmuş, çıplak tenleri güve gibi rüzgârdan titremişti.

Bulut onların üzerine bir sürü ağıt yakıyor, inleyerek gözünden yaş akıtıyordu.

Servinin eli kurumuş solmuş, çınar onun yenine elini sokmuştu.

Hava aslanın postunu yırtıyor, karakulağın kulaklarını parçalıyordu.

Rüzgâr sokakta nerede birini görse atlıyor, yüzünden burnunu koparıyordu.

Hava okla kılı yarıyor, mızrak vuruyor, yüzü parçalıyordu.

Ateş derdi olmayan bir kimse, bir an bile ûd gibi mutlu olmuyordu.

Hükümdar altından mangal yakıyor, bütün ûd ve amberi ona atıyordu.

Mangal narçiçeğinden bahçeye dönüyor, bahçede birçok kuş kebab oluyordu.

Güneşin felek etrafında dönmesi gibi, şarap kadehi eğlence meclisinde dolaşmıştı.

Havada yükselen bir ateş gibi, billur kadeh mercan görünümündeydi.

*Aşk ve şaraptan her ikisinin başı sıcaktı, Aralığın soğuk nefesi fayda vermiyordu,
Şarapla hoş eğlence meclisine sahiptiler, Aralık ayının soğuk nefesini rüzgâr sandılar.
Aralık ayında bir kimsenin şaraptan ya da ay yüzlülerin yanağından bir ateşi olmazsa,
Gerçekten bil ki, sararıp solmuştur, ne solması hatta birden ölmüştür* (Sâvecî, 1376 hş., s. 547-548).

Şair kışı betimlediği bölümde yine bolca edebi sanatlardan yararlanarak kışın soğuk havasının şiddetini vurgulamış ve bu soğuğun etkisini üç grupta toplamıştır:

1-Soğuk havanın tabiat üzerindeki etkisi: Şair güneşin sıcaklık ve ısı etkisinin azaldığını; esen soğuk rüzgârların ağaçların (gül, servi, çınar ve keçi söğüdü) dallarını savurduğunu; dağların, bağların ve her yerin beyaz karlarla kaplandığını anlatmakta ve bu soğuk kış atmosferini kullandığı teşbih, teşhis, kinaye vb. sanatlarla daha da canlı bir hâle getirmektedir. Birkaç örnek:

کجاستاختی خسرو خاوران   عنان بر زمستان گه آسمان

Doğunun hükümdarı kışın gökyüzü otağında nereye at koşturuyordu? (Sâvecî, 1376 hş.,s. 547)

Beytinde “doğunun hükümdarı” terkibi, güneşten kinayedir (Servet, 1364 hş., s.120).

ستاده درختان گل نامید   برهنه تن از باد لرزان چو بید

Gül ağaçları ümitsiz durmuş, çıplak tenleri güve gibi rüzgârdan titremişti (Sâvecî, 1376 hş., s. 547)

Şair gül ağaçlarını güveye benzetmiş; dallarının rüzgârlarla sallanıp savrulmasını güvenin titrer gibi kıpırdamasına teşbih etmiştir.

شده سرو را خشک و افسرده دست   چنار است در آستین برده دست

Servinin eli kurumuş solmuş, çınar onun yeline elini sokmuştu (Sâvecî, 1376 hş., 547)

Servinin eli terkinde teşhis sanatı yapılarak servi kişileştirilmiştir; çınarın eli terkinde de aynı durum söz konusudur. Servinin ve çınarın eli terkinde ayrıca istiare sanatı söz konusudur; servinin ve çınarın elinden kasıt dallarıdır.

2-Soğuk havanın insanlar üzerindeki etkisi: Şair kışın havanın ve esen rüzgârın soğukluğunun insanlar üzerindeki şiddetini ve etkisini mübalağa, teşbih, teşhis ve mecaz gibi edebi sanatlarla daha dikkat çekici ve cazip bir şekilde anlatmıştır. Birkaç örnek:

کجا مرد را باد دیدی به کوی   بجستی و بینی ببردی ز روی
به ناوک هوا موی را می شکافت   سنان می زد و روی را می شکافت

Rüzgâr sokakta nerede birini görse atlıyor, yüzünden burnunu koparıyordu.

Hava okla kılı yarıyor, mızrak vuruyor, yüzü parçalıyordu (Sâvecî, 1376 hş., 547)

Şair, rüzgârı yırtıcı bir hayvana benzetmiş; onun atlayıp kişinin yüzünden burnu koparmasıyla da şiddetli ve sert esişini kastederek istiare sanatına yer vermiştir. “Okla kılı yarmak, mızrak vurmak, yüzü parçalamak” ifadeleriyle havanın şiddetli soğukluğuna mübalağa sanatıyla değinmiştir.

3-Hükümdarın bu havadaki durumu: Şair kış mevsimin böylesi soğuk havasının hükümdara tesir etmediğini; onun yaktırdığı mangallarda kuşlar çevirttiği, sevgiliyle hoş vakit geçirdiğini ve kurdurduğu meclislerde şarap içip baharı yaşadığını söylerken bilhassa teşbih sanatına bolca yer verir. Birkaç örnek:

ملک منقل زر بر افروختی   همه عود و عنبر بر آن سوختی
ز گانار منقل چو بستان شدی   به بستان بسی مرغ بریان شدی

Hükümdar altından mangal yakıyordu, bütün ûd ve amberi ona atıyordu.

Mangal narçiçeğinden bahçe gibi oluyor, bahçede birçok kuş kebab oluyordu (Sâvecî, 1376 hş., 547)

Şair mangalda yanan kor hâlindeki kömürleri kırmızı renginden dolayı çiçeklere, mangalı da bahçeye teşbih etmiştir.

روان گشته در بزم جام شراب   چو گردنده گرد فلک آفتاب
بلورین قدح بود مرجان نما   چنان کاتشی سر کشد در هوا

Güneşin felek etrafında dönmesi gibi, şarap kadehi eğlence meclisinde dolaşmıştı.

Havada yükselen bir ateş gibi billur kadeh mercan görünümündeydi (Sâvecî, 1376 hş., 547-548)

Şarap kadehinin mecliste dolaştırılmasını güneşin felek etrafında dönmesine; billur kadehi de içindeki şarabın kırmızı renginden dolayı ateşe teşbih etmiştir.

Sonuç

Selmân, Sultan Üveys'in isteğiyle kaleme aldığı ve Klasik Fars edebiyatının önemli firâknâmeleri arasında yer alan eserini aruzun mütekârip bahrinin müsemmen-i maksûr/mahzûf vezninde 1000 beyitlik mesnevi şeklinde söylemiştir. Allah'a hamd ve sena, münacat ile başlayan mesnevîde peygambere naat, peygamberin miracı kısmından sonra memduhun methi yapılmaktadır. Evlada nasihat kısmının ardından eserin Sultan Üveys'in isteğiyle kaleme

alandığını anlatan beyitler gelmekte; daha sonra hikâyeye geçilmektedir. Hikâyeye giriş kısmında dört mevsimin anlatıldığı mevsim tasvirleri yer almaktadır. Şair sırasıyla bahar, yaz, sonbahar ve kış mevsimlerini tasvir etmiştir. Mevsimler ve onların tabiatta yarattığı değişim ve güzellikler anlatılırken hükümdar ve sevgilisinin bu mevsimlerdeki muhabbet ve eğlence dolu günleri de yanında verilerek hem zamanın geçişi hem de iki sevgilinin geçirdikleri aşk dolu hoş ve güzel günlerinin uzunluğu vurgulanmak istenmiştir. Mevsimlerden sonra yapılan gece betimlemesi kısmında iki sevgilinin birbirinden ayrı kalışlarının anlatıldığı hüznü anlara geçilmektedir. Ardından iki sevgilinin birbirlerine yazdıkları mektuplar; sonunda maşukun ölmesi ve hükümdarın bunun üzerine kahrolması anlatılmaktadır.

Selmân, eserinde anlatımı güçlendirmek ve hikâyenin atmosferini resmederek okuyucunun gözünde canlandırmak için edebi sanatlara çokça yer vermiştir. Özellikle teşbih ve istiare sanatı ağırlıklı olarak kullanmıştır. Bunların yanında tabiatın ve tabiattaki canlıların anlatımı esnasında teşhis ve intak sanatı kullanılarak cansız varlıklar ve hayvanlar kişileştirilmiş ve bazen de karşılıklı konuşturulmuştur. Bilhassa yaz ve kış mevsimlerinin tasvir edildiği bölümlerde aşırı sıcak ve aşırı soğuğu kelimelerle anlatabilmek için mübalağa sanatına fazlaca başvurulmuştur. Kinayeli kullanımlara da bolca değinilmiştir.

Kaynaklar

- Afîfî, R. (1372 hş.). *Ferhengnâme-i Şi'ri*. Tahran.
- Ali Şîr Nevâî. (1363 hş.). *Mecâlisu'n-nefâyis* (nşr. 'Alî Asgar-i Hikmet). Tahran.
- Browne, E. G. (1956). *A Literary History of Persia*. Cambridge.
- Değirmençay, V. (1999). *Selmân-ı Sâvecî'nin Masnu' Kasidesi Bedâiyu'l-eshâr*. Erzurum.
- Değirmençay, V. (2014). *Fünûn-i Belâgat ve Sinâât-ı Edebî*. Ankara.
- Devletşâh-ı Semekandî. (1382 hş.). *Tezkiretu's-şu'arâ* (tsh. E.G. Browne). Tahran.
- Dihhudâ, 'A. E. (1346 hş.). *Lugatnâme*. Tahran.
- Enverî, H. (1383 hş.). *Ferheng-i Kinâyât-i Sohen*. Tahran.
- Hidâyet, R. K. (1339). *Mecmâu'l-fusehâ* (tsh. Muzâhir-i Musaffâ). Tahran.
- Karaismailoğlu, A. (2009). Selmân-ı Sâvecî, *DİA*, C XXXVI, İstanbul, 446-447.
- Nâmî, A. (1392 hş.). "Firâknâme" Rivâyetî Aşıkâne yâ Tegâzzulî Tovsîfi, *Mecmua-yi Faslnâme-i İlmî*, C 3, S 6, s. 61-72.

- Nefîsî, S. (1363hş.). *Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân ve der Zebân-i Fârsî*. Tahran.
- Niyâumrân, A. Z. (1390). Mukâyese-i Muhtevâî-yi Leylî vu Mecnûn-i Nizâmî ve Firâknâme-i Selmân-ı Sâvecî, *Mecmua-yi Pijûhişnâme-i Edeb-i Ganâî*, C9, S 16, s. 99-114.
- Nu'mânî, Ş. (1339 hş.). *Şi'ru'l-Acem* (trc. Seyyid Muhammed Takî Fahr Dâî-yi Gîlânî). Tahran.
- Pûr, İ. (1381 hş.). Giyâhân der Edeb-i Fârsî, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, C II, Tahran, 1181-1204.
- Râzî, E. A. (1389 hş.). *Heft İklîm* (tsh. Muhammed Rızâ Tâhirî). Tahran.
- Safâ, Z. (1386 hş.). *Târîh-i Edebiyât der Îrân*. Tahran.
- Safâ, Z. (1374 hş.). *Genc-i Sohen*. Tahran.
- Sâvecî, S. (1376 hş.). *Külliyât-ı Selmân-ı Sâvecî* (tsh. Abbâs 'Ali-yi Vefâî). Tahran.
- Servet, M. (1364 hş.). *Ferheng-i Kinâyât*. Tahran.
- Şemîsâ, S. (1386 hş.). *Ferheng-i İşârât*. Tahran.
- Şuşterî, K. Nûrullâh. (1377 hş.). *Mecâlisu'l-mu'minûn*. Tahran.
- Tavukçu, O. K. (2004) Türk Edebiyatında Firâk-nâme Adlı Eserler, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S 10, İstanbul, 89-122.
- Tavukçu, O. K. (2008). *Halîlî and His Fürkat-nâme*. ABD.
- Tûsî, E. (1365 hş.). *Luğat-i Furs* (tsh. Fethullâh-i Muctebâyî-'Ali Eşref-i Sâdıkî). Tahran.
- Ziyâyî. (1028 hş.). Firâknâme, *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*, C II, Tahran, 1027-1204.

SEYF-İ SARÂYÎ'NİN *GÜLİSTAN TERCÜMESİ*'NDE
İSİMDEN FİİL YAPIMI

Ümit Özgür DEMİRCİ*

Geliş Tarihi : 17.11.2016

Kabul Tarihi: 26.12.2016

Öz

Gülîstan Tercümesi, İran edebiyatının önemli şairlerinden Sadi tarafından yazılmıştır. Bu eser sadece Fars edebiyatının değil, aynı zamanda dünya edebiyatının da önemli eserlerinden biri olmuş ve dünya klasikleri arasına girmiştir. Sadi'nin daha pek çok eseri olmasına rağmen, başta İran edebiyatı olmak üzere tüm dünyada Sadi denilince akla gelen eserleri *Gülîstan* ve *Bostan*'dır. Sadi önce *Bostan*'ı ondan bir yıl sonra da *Gülîstan*'ı kaleme almıştır. Bu eserler bugüne kadar pek çok dile çevrilmiştir. *Gülîstan*, Seyfi Sarâyî tarafından Kıpçak lehçesine çevrilmiştir. İlgili eser, Ali Fehmi Karamanlıoğlu tarafından giriş, metin ve dizin olarak neşredilmiştir. Çalışmamız Karamanlıoğlu tarafından yapılan neşre dayanmaktadır. Karamanlıoğlu neşrindeki isimden yapılan fiiller fişlenmiş, fişlenen fiillerin etimolojileri, anlamları ve örnekleri verilmeye çalışılmıştır. İlgili fiiller ile ilgili bazı açıklamalar da verilmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda değerlendirmeler yapılırken, Clauson'un EDPT, Erdal'ın OTWF ve Nadalyev vd. tarafından hazırlanan DTS temel olarak alınmış, bunlara ek olarak Demirci tarafından hazırlanan *Eski Türkçede Fiiller* adlı çalışma ile Funda Toprak tarafından hazırlanan *Harezm Türkçesinde Fiiller* adlı çalışmadan da faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Gülîstan Tercümesi*, fiil yapımı, isimden türemiş fiiller, Sadi, Kıpçak lehçesi.

AT SEYF-İ SARÂYÎ'S TRANSLATION OF *GÜLİSTAN*,
THE NAME OF THE VERB FORMATION

Abstract

The translation of Gulistan, one of the prominent poets of Iranian literature, was written by Sa'di, this work only Persian literature, but also became one of the most important works of world literature and world has become a classic. Sadi although there are many more works of Iranian literature the Gulistan and bostan of sadi come to mind when the works that are mentioned in the world. Sadi penned by the bed of flowers from him a year later to the Boston ago. These works, far it has been translated into many languages. This is important work, it has been translated into Kipchak Turkic dialects by Seyfi Sarâyî. Related work, by Ali fehmi Karamanlıoğlu

*Yrd. Doç. Dr.; Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, umitdemirci41@gmail.com

introduction, text and index was issued. Our study is based on the manuscript made by Karamanlioğlu, Karamanlioğlu done my job in a prose marked verbs, etymologies, meanings, and examples were given. Some explanations were given about the related verbs. In our study the assessments when changes are made, EDPT make by Clauson, OTWF make by Erdal and make Nadalyev etc... DTS taken on a fundamental basis, in addition The Verbs of Old Turkish make by Demirci and The Verbs in Horezm Turkish forensic work has benefited from.

Key Words: The translation of the Gulistan, the verb, the construction of derived verbs in my work, Sadi, Kipchak dialect.

Giriş

0. Amaç

Kıpçak lehçesinin önemli eserlerinden olan *Gülistan Tercümesi*'ni neşreden Karamanlioğlu eserin tüm kelime kadrosunu dizin kısmında göstermiştir. Bizim bu çalışmamızda amacımız *Gülistan Tercümesi*'ndeki isimden türemiş fiillerin yapımını ortaya koymaktır.

1. Yöntem

Ali Fehmi Karamanlioğlu tarafından hazırlanan ve TDK tarafından neşredilen "*Gülistan Tercümesindeki*" fiiller fişlendi, isimden türemiş fiiller +A-, +I-, +(X)l-, +Ad-, +Ar-, +(X)r-, +DA-, +GA-, +(X)k-, +sA-, +lA- biçiminde, sınıflandırıldı. Çalışma hazırlanırken, tespit edilen fiiller ile ilgili, fiillerin alt kısımlarına değerlendirmeler yapıldı. Değerlendirmeler yapılırken EDPT, DTS, OTWF, *Eski Türkçede Fiiller*, *Harezmi Türkçesinde Fiiller* adlı eserlere bakılmış, bu eserlerdeki değerlendirmelerden de faydalanılmıştır.

2. Türemiş Fiiller

2.1.İsimden-Fiil Yapan Ekler:

2.1.1. +A-

Ek ile ilgili *Orhon Türkçesi Grameri* adlı eserinde Talât Tekin; daha çok geçişsiz eylemler türetir, demektedir (OTG 87), Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde, ekin yaygın kullanan bir ek olduğunu, umumiyetle geçişsiz fiiller yapan bir ek olduğunu belirtir (Eraslan 2012: 113). Erdal, *A Grammar of Old Turkic* adlı eserinde, ekin +lA- ekiyle birlikte en fazla kullanılan ek olduğunu, ekin hem geçişli hem de geçişsiz fiiller yaptığını ifade eder (Erdal, 2004: 227). Hacıeminoğlu, *Karahanlı Türkçesi Grameri* adlı eserinde, Karahanlı sahasında ekin yaygın olarak kullanıldığını, kök isimlere gelerek geçişli-etken fiiller, sıfatlara gelerek de oluş ifade eden geçişsiz fiiller türettiğini belirtir (Hacıeminoğlu, 2003: 148). Harezmi Türkçesinde

yine Hacıeminoğlu, Türk dili sahasında olduğu gibi, Harezm sahasında da yaygın olarak kullanılan bu ek; isimden-fiil yapmaktadır, demektir (Hacıeminoğlu, 1997: 133). *Harezm Türkçesinde Fiil* adlı eserinde, Funda Toprak ekin isimlerde hem etken geçişli hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller yaptığını ve ekin bu dönemde işlek olarak kullanıldığını belirtir (Toprak, 2005: 43). Ergin, ekin Batı Türkçesinde fazla işlek olmayan ve bazı öneklere görüldüğünü ifade ederek belli başlı örnekler vermiştir (Ergin, 2009: 181).

Ek ile ilgili yukarıda belli başlı kaynaklarda ifade edilenler şu şekilde özetlenebilir:

* Ek, Eski Türkçede ve Orta Türkçede oldukça yaygın kullanırken, Batı Türkçesinde kullanım alanı azalmış ve belli başlı kelimelerde kullanılmaktadır.

* Ek, Eski Türkçede ve Orta Türkçede hem geçişli-etken hem de oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır.

* Etken fiillerde geçişli fiiller türeten bu ek, oluş bildirdiği zaman geçişsiz fiiller yapmaktadır.

aşa- < aş+a- “aş yemek”

aşap hırka kéyerge “Aş yiyip hırka giyecek” (164/3)

Erdal, *aşa-* fiili ile ilgili kelimenin pratikte *ye-* fiili ile aynı anlamda olduğunu; ancak bazen de “yutmak” anlamlarında kullanıldığını ya da diğer olumsuz anlamlarda kullanıldığını belirtir (OTWF 418).

GT’de *aşa-* fiili tek bir yerde geçmektedir ve *etken-geçişli* çatılıdır. Köktürk lehçesinden beri dilimizde olan kelime ilk olarak, Toyok metinlerinde tespit edildi (Demirci, 2016: 153). Orta Türkçede de “aş yemek” anlamında *aşa-* fiili yaygın olarak kullanılmaktadır, Batı Türkçesinde Tarama Sözlüğünde “aş yemek” anlamında *aşa-* fiili yoktur; ancak “alt etmek, yenmek” anlamlarında *aşa-* fiili vardır (Dilçin, 2009: 27). Anadolu ağızlarında *aşa-* “aş yemek” anlamında vardır (DS 350).

béze- < *bédiz+e-* > *bédze-* > *béze-* “süslemek”

évlendi dağı évin çiçekler bilen bézedi “Evlendi ve evini çiçekler ile süsledi” (265/8)

GT’de *béze-* fiili bir yerde geçmektedir ve *etken-geçişli* çatılıdır. Kelime *bez+e-* biçiminden gelemez; çünkü bugün “bez” olarak kullandığımız kelime Eski Türkçede *böz* biçimindedir. Eski Türkçede “süs” anlamında kullanılan “*bediz*” isminden +A- isimden fiil yapan yapım eki ile türemiştir (Tekin, 2008: 79).

boşa- < boş+a- “boşamak”

ol ér kızımnu körüp boşayay “O adam kızımı görüp boşayacak” (158/7)

GT’de *boşa-* fiili bir yerde geçmektedir ve *etken-geçişli* çatılıdır. Eski Türkçede *boşa-* fiili bulunmamaktadır, Karahanlı lehçesinde “bırakmak, terk etmek” anlamlarında *boşa-* fiili KB’de bulunmaktadır (KB 2302), DLT’de *boşa-* fiili yoktur; ancak bu fiilin türevi olan *boşan-* fiili bulunmaktadır (DLT II 142). OTWF’da ve EDPT’de *boşa-* fiili yoktur, DTS’de *boşa-* fiili bulunmaktadır (DTS 113).

kına- < *kın+a-* “acı çektirmek, eziyet etmek”

cevr içinde irin hemîşe kınar “Eziyet içerisinde irin her zaman acı verir” (136/6)

GT’de *kına-* fiili bir yerde geçmektedir ve *etken-geçişli* çatılıdır. Kelime *kın* “acı, ısırap” anlamındaki isimden +A- isimden fiil yapan yapım eki ile türetilmiştir. Köktürk lehçesinde kelime bulunmamaktadır, Eski Uygur lehçesinden itibaren *kına-* fiilini dilimizde görmekteyiz (Demirci, 2016: 156).

oyna- < *oyun+a-(1)* “(baş, göz, yer vb.... için) hareket etmek”

yil hareket kılıp oynadı “Yel hareket edip oynadı” (133/13)

niçük baş oynasunlar “Niçin başını hareket ettirsinler” (44/6)

közleri oynar “gözleri oynar” (18/13)

baş oynap “başı hareket edip” /21/5)

yolunda baş oynap “Yolunda başı hareket edip” (225/12)

GT’de “(baş, göz, yer vb.... için) hareket etmek” anlamında *oyna-* fiili beş (5) defa geçmektedir. Bunlardan ikisi *etken-geçişli* çatılı iken, üç tanesi *etken-geçişsiz* çatılıdır.

(2) “(para ile oyun) oynamak”

né kim nakti bar idi oynadı “Ne kadar nakit parası varsa (bununla oyun) oynadı” (313/4)

GT’de “para ile satranç *oyna-* (kumar)” anlamında *oyna-* fiili bir defa geçmektedir. Fiil burada *etken-geçişli* çatılıdır.

(3) “(dans, halay gibi oyunlar) oynamak”

ebçisi bir yigit bilen oynar “Karısı bir yiğit ile (dans) oynar” (220/7)

GT’de “(dans, halay gibi oyunlar) oynamak” anlamında *oyna-* fiili 220/7, 157/3, 177/9, 297/2, 74/6, 122/12, 128/9, 156/12, 210/4, 210/10, 282/5 toplam on bir (11) defa geçmektedir. Buralarda *oyna-* fiili *etken-geçişli* çatılıdır.

(4) “sakal vb.... şeylerle oynamak”

sakalından tutup oğlanlar oynap “Oğlanlar sakalından tutup oynayıp” (282/8)

GT’de sakalı ile oynamak anlamında fiil bir yerde geçmektedir, *etken-geçişsiz* çatılıdır.

(5) “Kılıç kalkan oynamak, süngü oynamak”

kılıç kalkan oynap “Kılıç kalkan oynayıp” (296/6)

men süngü oynap at çapup köp érdem körgüzüp “Ben süngü oynayıp at sürüp çok çeşitli erdemler görüp” (21/6)

GT’de iki yerde bu anlamda kullanılan fiil *etken-geçişli* çatılıdır.

sına- < *sın+a-* “denemek”

ağır işke sınamış ér “Ağır işle denenmiş er” (298/10)

eygüni yamannı sınağan “İyiye kötüyü deneyen” (266/2)

sınamağan kişige ulu iş buyurğan kérek “Denenmemiş kişiye büyük iş buyurmak gerek” (294/1)

GT’de “denemek” anlamındaki *sına-* fiili üç defa kullanılmıştır. Burada *etken-geçişli* çatılıdır. Clauson, bu fiilin *sın* “beden, boy” anlamındaki isimden geldiğini belirtir (EDPT 835a). Erdal, *sına-* fiilinin “denemek, test etmek” anlamında olduğunu, bunun da *sın* “beden, boy” anlamındaki isimden geldiğini belirterek, her iki *sın* ismi arasında semantik bağlantının net olmadığını ve Türkmen lehçesi içerisinde her iki *sın* isminin de asli uzun vokalli olduğunu ifade eder (OTWF 423).

tarğa- < **tarıg+a-* “dağıtmak”

tarğamağa başladılar “Dağıtmaya başladılar” (329/3)

GT’de kelime bir yerde geçmektedir ve *etken-geçişli* çatılıdır. Kelime EDPT; OTWF; DTS ve Funda Toprak tarafından hazırlanan *Harezmi Türkçesinde Fiil* adlı eserde tespit edilemedi. Kelime Harezmi lehçesinde Kutb’un *Husrav u Şirin*’inde tespit edildi, *tarğa-* “(bulut için) dağılmak, (ev, hane için) dağılmak” anlamlarında bulunmaktadır (*bk.* Demirci-Karlı, 2014: 537).

tile- < *til+a-* > *til+e-* “dilemek”

tiledim kim bir zaman körsem cehān-ı “Cihanı bir zaman görsem (diye) diledim” (264/1)

GT’de kelime oldukça fazla kullanılmaktadır, fiili Köktürk lehçesinden beri dilimizde görmekteyiz; Köktürk lehçesinden günümüze kadar kelime hep “dilemek, istemek” anlamlarında kullanılmaktadır (Demirci, 2016: 163). GT’de *tile-* fiili *etken-geçişli* çatılıdır.

uğra- < *uğ(u)r+a-* “ulaşmak”

her kime bolsa tabi ‘at az yemek

allına kelse meşakkat sabr éder

kim beden besler ise kiñ ‘ayş üze

tar yérge uğrasa (168/7)

GT’de Karamanlıoğlu, fiili “o” ile *oğra-* biçiminde okumuştur (GT 338). Kelime GT’de bir yerde geçmektedir ve *etken-geçişsizdir*. Eski Türkçede *uğra-* fiilini Eski Uygur lehçesinden itibaren görmekteyiz. Burada *uğra-* “niyet etmek” anlamındadır, *uğra-* fiili “uğramak, karşılaşmak” anlamlarında Karahanlı lehçesinden itibaren bulunmaktadır. Eski Türkçedeki “niyetlenmek” anlamında tespit edilen *uğra-* fiili; Orta Türkçede sadece Kutb’un *Husrav u Şirin*’inde tespit edildi (Demirci-Karlı, 2014: 597), onun dışında Karahanlı lehçesinden itibaren hep “uğramak, karşılaşmak” anlamlarında tespit edildi (Demirci, 2016: 164).

yara- < **ya-r+a¹-(1)* “(iş) yaramak”

işge yarağay oğlı ayttı “İşe yarayan oğlu söyledi” (104/13)

her tirige cān bigin élge yarar “Her canlıya can gibi, ülkeye yararlı olur (13/4)

anıñ kibi kılmadıñ kim işke yarağay “Onun gibi işe yarayacak (iş) yapmadı” (105/1)

kim memleket tedbirine yarağay vezir ayttı “Vezir, memleket tedbirine yarayacak (sözler) söyledi” (46/6)

ol dem kélip sözlesey ulular katında yaramas kelām “O zaman gelip söylesen, ulular huzurunda söz (iş) yaramaz” (42/6)

vezirlerine ayttı ol kişi kim munuñ kibi yaramas “Vezirlerine o kişi bunun gibi (iş) yaramaz (diye) söyledi” (86/13)

¹ Bu konuda bk. Güner Galip, “Yarat- ‘yaratmak, halk etmek’ Fiilinin Etimolojisi,” *Turkish Studies*, Volume: 7/3, summer, s: 1415-1423.

bir 'abid ér kéçer idi anıñ ol yaramas hāline nazār kıldı ol yigit başın kötürüp ayıttı “Bir Abid adam geçerken onun (işe) yaramaz haline baktı, o yiğit başını çevirdi (ve) söyledi” (151/12)

(2)“kötü sözler söylemek”

yazuklı sultānğa sökti yaramas sözler sözledi “Günahlı sultana sövdü, kötü sözler söyledi” (17/11)

yaramas lafz birlen yād kılğay “Kötü sözlerle yâd etti” (97/5)

yaramas ünüm bar imiş “Kötü sesim varmış” (221/11)

Galip Güner, kelimeyi “ateş, ışık, parlaklık” anlamındaki *ya-* kökünden getirmektedir (Güner 2012: 1415- 1423). *yara-* fiili GT’de on (10) yerde geçmektedir: buralarda fiil *etken-geçişli* çatılıdır.

yaşa- < *yaş+a-* “yaşında olmak”

yétmiş yaşar sen “Sen yetmiş yaşındasın” (276/12)

GT’de *yaşa-* fiili altı (6) defa geçmektedir, bütün metinde “yaşında olmak” anlamlarında kullanılan kelime *etken-geçişli* çatılıdır. Bu fiil belki de “yaratmak” anlamındaki kelime ile aynı kökten gelmektedir.

2.1.2. +kA-

Ek için Demirci, çok işlek olmayan bir ek olduğunu, Eski Türkçede belli başlı sayıda kelimeye kullanıldığını belirtmektedir (Demirci, 2016: 190). Talât Tekin ek hakkında herhangi bir açıklama yapmamış; sadece *isirke-* ve *yarlı(k)ka-* örneklerini vermiştir (Tekin, 2000: 88); Gabain de ek hakkında açıklama yapmadan *isirke-*, *yarlı(k)ka-* ve *kingeş-* örneklerini vermektedir (Gabain, 2007: 49), Funda Toprak, ekin Harezmi lehçesinde birkaç fiilde görüldüğünü belirterek, *çulğa-*, *terge-*, *yarlıka-* ve *yövütke-* örneklerini vermiştir (Toprak, 2005: 60).

Yukarıda da görüldüğü gibi ek, Eski Türkçede ve Orta Türkçede az sayıda kelimeye görülmektedir. GT’de de sadece bir kelimeye tespit edildi.

Ek, etken çatılı fiillerde geçişli fiiller yapmaktadır, oluş bildiren fiillerde ise geçişsiz çatılı fiiller yapmaktadır.

yarlığa- < **yarlıg+ka-* “bağışlamak”

'afv étip yazuklarını yarlığa “Affedip günahlarını bağışla” (356/6)

Eski Türkçeden beri fazla işlek olmayan bu ek, belli başlı kelimelerde karşımıza çıkmaktadır; bugün çağdaş lehçelerde sadece Kırgız lehçesinde *carlıg kıl-* biçiminde birleşik fiil olarak bulunmaktadır (Demirci 2016: 190). Ek, GT’de de sadece bir örnekte tespit edildi. İlgili fiil *etken-geçişli* çatılıdır.

2.1.3. +I-

Talât Tekin, ekin daha çok geçişsiz fiiller yaptığını ifade ederek, *biti-*, *tokı-*, *yorı-* gibi örnekler vermiştir (Tekin, 2000: 88). Gabain ek ile ilgili, eki isimden fiil yapan vokal yapım ekleri içerisinde vererek sadece *öli-* örneğini vermiştir (Gabain, 2007: 48). Funda Toprak, ek ile ilgili ekin DLT’de daha çok oluş bildiren geçişsiz fiillerde kullanıldığını belirterek, DLT’den çeşitli örnekler vermiştir (Toprak, 2005: 49). Yine ekin Kıpçak sahasındaki görünümü ile ilgili Toprak, ekin Kıpçak lehçesinde oluş bildiren geçişsiz fiillerde görüldüğünü belirtir (Toprak, 2005: 49). Harezmi lehçesi için Toprak’ın verdiği örnekler incelendiğinde *ağrı-*, *bayı-*, *berki-* gibi örneklerde ekin oluş bildiren geçişsiz fiillerde kullanıldığını, *biti-* gibi örneklerde de ekin etken-geçişli örneklerde de görüldüğünü söyleyebiliriz (Toprak, 2005: 49).

ağrı- < *ağır+ı-* “(gönül için) incinmek, (göz için) ağrımak”

kişi köyli andan ağrıgay “İnsanın gönlü ondan acı çekecek” (GT 222/8)

anı ol hâlette körüp könlün ağrıdı “Onu halette görüp gönlüm incindi” (GT 286/4)

bir ahmak kişiniñ közi ağrıdı idi “Bir ahmak kişinin gözü ağrıdı idi” (293/10)

Köktürk lehçesinden beri dilimizde görülen *ağrı-* fiili, Köktürk lehçesinde “hastalanmak” anlamındadır (Demirci, 2016: 167). Eski Uygur lehçesinde “hastalanmak” anlamının yanı sıra “ağrımak” anlamını da görmekteyiz (EDPT 91a). Karahanlı lehçesinden itibaren “hastalanmak” anlamını tamamen kaybeden *ağrı-* fiili, bu dönemden itibaren “ağrımak” anlamında kullanılmaktadır (Demirci, 2016: 167). GT’de sekiz defa kullanılan *ağrı-* fiili yedi yerde “(gönül için) incinmek” anlamında, bir yerde ise “(göz için) ağrımak” anlamındadır. Fiil GT’deki tüm örneklerde oluş bildiren geçişsiz fiil yapmaktadır.

sékir- < *sékir+i-* “sıçramak”

ferāh bilen sékirir “Sevinçle sıçrar” (306/5)

Eski Türkçede bu fiil *sékri-* biçimindedir, Karahanlı lehçesinde de *sékri-* biçiminde olan kelime, Harezmi lehçesinde methatez sonucunda *sékir-* biçiminde, Kıpçak lehçesinde *sékri-*, *sékir-*, Çağatay lehçesinde *ségri-*, *ségir-*, Osmanlı lehçesinde *sékri-* ve *segri-* biçimlerinde bulunmaktadır (Demirci, 2016: 170). Anadolu ağızlarında; *segri-*, *sergi-*, *seri-*, *segir-* “koşmak” anlamlarında bulunmaktadır (DS 3568).

toqtı- < toq+ı- “dokumak”

sa ‘âdet tonluğun dâyim tokığay “Saadet elbisesini daima dokuyacak” (274/8)

Erdal, kelimenin belki de *toq+ıI-* biçiminden gelmiş olabileceğini; “*tok*” isminin ise yansıma bir isim olduğunu, hatta “*tok*” ismine örnek olarak *tok tok etti* örneğini vermektedir (OTWF 468).

Eski Türkçede iki tane *toqtı-* fiili vardır; *toqtı-(I)* “vurmak, dövmek; batırmak” *toqtı-(II)* “dokumak, örmek” (Demirci, 2016: 171). GT’de tespit ettiğimiz “dokumak, örmek” anlamlarındaki *toqtı-* fiilini ilk defa Eski Uygur lehçesinde tespit etmekteyiz (Demirci, 2016: 171).

GT’de *ağrı-* fiilinde tespit edebildiğimiz ek, oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır. *toqtı-* fiilinde ise *etken-geçişli* çatılıdır.

2.1.4. +I-

tiril- < tiri+l- “dirilmek”

cehân körgeñ kişi ‘aql ve edeb bilen tirilür “Cihan gören kişi akıl ve edep ile dirilir” (267/1)

Kelime EDPT ve OTWF’da **tir-(i)l-* biçiminde gösterilmiştir (EDPT 547b; OTWF 678), ben de *Eski Türkçede Fiiller* isimli çalışmamda bu kaynaklara uydum ve ilgili fiili **tir-(i)l-* biçiminde kabul ederek ilgili kaynaklara atıf yaptım (Demirci, 2016: 407). Ancak zamanla bu fiilin kökeni ile ilgili fikrim değişti ve bu kelimenin **tir-* fiilinden değil de *tiri* isiminden, isimden-fiil yapan +l- yapım eki ile türediğini düşünmekteyim.

2.1.5. +Ad-

Talât Tekin, ekin geçişsiz fiiller türeten bir ek olduğunu belirtmektedir (Tekin, 2000: 87). Gabain, ekin +A- isimden fiil yapan yapım eki ile “-t-” faktitiflik ekinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir ek olduğunu belirtmektedir (Gabain, 2007: 48). Erdal, bu yapının tabanının tek ya da iki heceli olabileceğini; bütün iki heceli tabanların konsonant ile bittiğini ve onların ikinci hecesinin /X/’e sahip olduğunu belirterek, *yağı+d-* ve *yuvğa+d-* gibi eskicil örnekleri verir ve bunların vokalle biten köklerden türediğini ifade eder. Onun sıklıkla +U- ile aynı anlama sahip olduğunu; öznesi insan olan +(A)d- ile yapılmış pek çok fiilde farklılaştığını belirterek, Eski Türkçede tespit ettiği ilgili fiilleri alfabetik olarak verir (OTWF 485). Funda Toprak, ekin Orta Türkçeden itibaren sondaki d > t değişmesine uğradığını ve Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak lehçelerinde “t” ile görüldüğünü belirtir (Toprak, 2005: 51). Toprak Harezmi Türkçesi için bu ekin geçtiği beş örnek tespit etmiştir (Toprak, 2005: 51).

Ek ile ilgili şunu söyleyebiliriz ki ek, Eski Türkçede ve Karahanlı lehçesinde daha yaygın olarak kullanılmakta iken (Marcel Erdal OTWF içerisinde bu ek ile oluşmuş yirmi beş (25) örnek vermiştir), ben DLT’de on bir (11) örnek tespit edebildim. Karahanlı lehçesinden sonra ekin kullanımı azalmıştır; GT’de sadece bir örnekte tespit edilmiştir. Batı Türkçesinde ise ek kullanımdan düşmüştür.

ulğad- < **ET.** *ulğad-* < *uluğ+ad-* “büyüme”

ulğaymış neşāti gülü solup “Büyümüş sevinç gülü solup” (270/10)

GT içerisinde bir yerde tespit edilen ek, oluş bildirmektedir ve geçişsiz çatılıdır. *ulğad-* fiili ilk Eski Kırgız lehçesinde tespit edildi; Köktürk lehçesinde tespit edilemedi (Demirci, 2016: 178). Eski Uygur lehçesinde kelime *ulğad-*, *bedü-* biçiminde ikileme olarak da kullanılmaktadır (OTWF 489).

2.1.6. +Ar-

Tekin ek ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır, sadece *tañlar-* örneğini vermiştir (Tekin, 2000: 87), Erdal ek ile ilgili tıpkı +(A)d- eki gibi, bu ek ile yapılmış fiillerin örneklerini alfabetik olarak sıralamıştır (OTWF 499).

köker- < *kök+er-* “(ekmek için) küflenmek”

kökermiş kuru étmek “Küflenmiş kuru ekmek” (178/10)

GT içerisinde Karamanlıoğlu fiili *köger-* biçiminde okumuştur (GT 178/10), ben fiili *köker-* biçiminde okudum, tabi imla her iki okuyuşa da uygundur; ancak ben k > g biçimine dönüşümün Oğuzca bir özellik olduğunu ve *köker-* > *göger-* biçiminin Batı Türkçesinde olabileceğini ve Kıpçak sahasında bu fiilin hâlen daha *köker-* biçiminde olduğunu düşünmekteyim, hatta Clauson da bu fiil ile ilgili verdiği Kıpçak lehçesi örneklerini *kök*, *köker-* (Tuh 83b, 6; EDPT 713a), biçiminde vermiştir. Kelime Köktürk lehçesinde tespit edilemedi, kelimeyi Eski Uygur lehçesinden itibaren tespit edebildim (Demirci, 2016: 181).

GT içerisinde bu fiil oluş bildiren geçişsiz çatılıdır.

yaşar- < *yaş+ar-* “yeşermek”

vaqt bolur kim yaşarur dağı bir vaqt kélür kim kuvarur “Vakit gelince yeşerir, vakti gelince sararır” (354/4)

kim ‘ömriniñ bustāni yaşarıp hüsni gülü yanla açılıp turur idi “Ömrünün bostanı yeşerip güzel yüzü yeni açılmıştı (24/13).

GT'de iki örnekte tespit edilen *yaşar-* fiili Köktürk lehçesinden itibaren dilimizde vardır ve her zaman oluş bildiren geçişsiz fiiller yapmaktadır. Kelime Batı Türkçesinde ince sıraya geçerek *yeşer-* biçiminde karşımıza çıkar.

2.1.7. +r-

Bu ek isimlere gelerek onlardan geçişsiz fiiller türeten ektir, ek Eski Türkçede vokalle biten isimlere doğrudan, konsonantla biten isimlere ise araya yardımcı vokal olarak eklenir (Demirci, 2016: 183). Eski Türkçede ve Orta Türkçede oldukça işlek kullanılan bu ek, Batı Türkçesine geldiğimizde fazla işlek olarak kullanılmaz; Ergin bu ek ile ilgili işlek olmayan belli başlı kelimelere gelerek, onlardan fiil yapan bir ektir, demektedir (Ergin, 2009: 183).

bélgür- < *bélgü+r-* “ortaya çıkmak, görünmek”

hüner ü ‘ayıb érde bélgürmes “Hüner ve ayıp bir kişide ortaya çıkmaz” (20/10)

va‘izlerniñ körkli ‘ibāretiniñ eseri hiç maña bélgürmes “Vaizlerin özlü sözlerinin tesiri bende hiç görünmez” (149/1)

Kelime Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde vardır, fiil oluş bildiren geçişsiz fiildir. Eski Türkçede ve Orta Türkçede *belgür-* biçiminde olan kelime, Batı Türkçesinde *belür-* > *belir-* biçimindedir; kelime “belirmek, ortaya çıkmak” anlamlarında çağdaş lehçelerde Kazak lehçesinde *bilgir-* biçiminde bulunmaktadır (Demirci, 2016: 184).

karar- < *qara+r-* “kararmak”

éşitkenlerniñ köñli kararur “İşitenlerin gönlü kararır” (281/8)

GT'de sadece bir yerde kullanılan bu fiil, oluş bildirmesine rağmen aynı zamanda geçişli bir fiildir. Eski Türkçeden beri dilimizde bulunmaktadır.

kayğur- < *kayğu+r-* “kaygılanmak”

kayğursun bu ümmet āhiretde “Kaygı duysun bu ümmet ahirette...” (7/7)

Eski Uygur lehçesinden itibaren dilimizde bulunan bu fiil, oluş bildiren geçişsiz çatılıdır. GT'de üç defa kullanılmıştır. Eski Türkçede *kadğur-* > **Kar.** *kadğur-*, **Har.** *kadğur-*, *kayğur-*, **Kıp.** *kayğur-*, **Çağ.** *kayğur-* biçimindedir (Demirci, 2016: 185).

Batı Türkçesinin Eski Anadolu lehçesinde kelime hem *kayur-* hem de *kayğur-* biçiminde bulunmaktadır (Dilçin, 2009: 143).

2.1.8. +DA-

Eski Türkçede fazla işlek olmayan bir ektir, *alta-*, *iste-*, *kün-te-*, *tıl-da-* ve *ün-de-* olmak üzere beş kelimedede tespit edildi (Demirci, 2016: 188, 189). Ek, Orta Türkçede de belli başlı kelimelerde görülmektedir, Harezmi lehçesinde, Funda Toprak, eki beş kelimedede tespit etmiştir (Toprak, 2005: 59). GT’de de ek dört kelimedede tespit edilmiştir. Böylece ek için Eski Türkçeden itibaren kullanılan bu ek, az sayıda belli başlı kelimedede kullanılmaktadır, diyebiliriz. Kullanıldığı kelimeler *etken-geçişli* çatılıdır.

alda- < *al+da-* “aldatmak”

közi gamze bilen zâhidler aldar “Gözü ve gamzesi ile Zâhidleri aldatır” (139/9)

lutf bilen aldap sözlediler fâide kılmadı “Lutf ile aldatıcı (sözler) söylediler, fayda etmedi” (34/2)

“al” hile anlamında kullanılan isimdir, *alda-* “hile yapmak, aldatmak” anlamlarındadır, Clauson ve Erdal, Eski Türkçede kelimeyi *alta-* biçiminde okumuşlardır (EDPT 133a; OTWF 455), DTS’de kelime *alda-* biçimindedir (DTS 34), Gabain kelimeyi *alta-* biçiminde almış (Gabain, 2007: 260), Demirci’de de kelime *alta-* biçimindedir (Demirci, 2016: 188). Kelimenin *alda-* mı yoksa *alta-* olduğu sorusunun yanıtına gelince, Eski Türkçede sonu l, r, n, d konsonantları ile biten kök/gövdelerden sonra {D} ile başlayan bir ek geldiği zaman “t” ile yazıldığı Köktürk lehçesinden beri bilinmektedir. Bundan dolayı kelime Eski Türkçede *alta-* biçimindedir. Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde olan kelime Eski Türkçede ve Karahanlı lehçesinde *alta-* biçiminde tespit edilmiştir (Demirci, 2016: 188). Harezmi lehçesinden itibaren *alda-* biçimindedir. GT’de iki yerde geçen kelime *etken-geçişli* çatılıdır.

inte- (bk. *ün-te-*)

iste- (bk. *iz-de-*)

izde- < **i-z+de-(1)* “aramak”

baktı kârvân kitmiş turup yol istep “Baktı kervan gitmiş, kalkıp yol arayıp” (206/1)

barıp ‘arab kabilesinde istep tapup alıp keldiler “Varıp Arap kabilesinde arayıp, bulup alıp geldiler” (251/11)

(2) “istemek”

tañ bile sulţān karnakı izdedi “Tan atınca sultan cariyeyi istedi” (95/2)

da ‘vini kâdı katına iltürler dâdnı sulţāndan izderler “Davayı kadı katına iletirler sultandan adalet isterler” (67/2)

Erdal, *iste-* fiili ile ilgili; fiilin “aramak, sormak” anlamlarında olduğunu, daha sonra fiile “istemek” anlamının da eklendiğini belirterek, hatta BT II 1012 ve HtPar 130, 3'te *iste-* ve *tile-* fiillerinin ikileme olarak tespit edildiğini belirtir (OTWF 455). Erdal ayrıca kelimenin “izin istemek” anlamında *istedi tüzünler izin* (Ht VII 10 b14) içerisinde de kullanıldığını belirtmektedir (OTWF 456). Erdal *izte-* > *iste-* değişimi ile ilgili de yazdığı dipnotta EDPT içerisinde bu kelimenin orijinalinin *ı:z* olabileceğinin önerildiğinin, buna da kaynak olarak KB 4411 içerisindeki *ızığ* ismi olduğunu; fakat EDPT içerisinde KB 2382 içerisinde geçen *iz+ig* akuzatifli biçimden bahsedilmediğini, bu kelimenin de açıkça “düşman izini sürmek” anlamında olduğunu, yine KB içerisinde pek çok isim örneğinin eksiz olarak özne görevinde kullanılmadığını, bundan dolayı *ızığ* isminin mutlaka ve şu anda bir düğüm noktası olduğunu belirtir (OTWF 456). Erdal, kelimenin Eski Uygur lehçesinde *ayıtmazun iztemeziün* örneğinde olduğu gibi *ayıt-* fiili ile birlikte kullanıldığını da belirtir (OTWF 456).

iste- fiilinin kökenini Hacıeminoğlu **i-* köküne götürmektedir ve *il-, ip, is, iz vb...* kelimelerin bu kökten geldiğini düşünmektedir (Hacıeminoğlu, 1991: 25). Eski Türkçede *iste-* fiili genellikle *iste-* biçiminde iken, bazen de Erdal'in de yukarıda verdiği örnekte görüldüğü gibi *izte-* biçiminde tespit edilmiştir. Az sayıdaki bu örnekler de göstermektedir ki kelimenin daha eski biçiminin *izde-* olduğu, sonradan kelimenin *iste-* biçimine dönüştüğünü söyleyebiliriz. Bu değişimde Clauson'un EDPT içerisinde ortaya sürdüğü bu kelimenin *ı:z* biçiminde asli uzun vokalli olmasından dolayı olabileceği fikri doğru olamaz, eğer bu kelimedeki asli uzun vokalin tesiri ile ortaya çıkan bir durum olsa, tam tersine sedalı bir konsonantın sedasızlaşması hadisesine değil, sedasız bir konsonantın sedalılaşması hadisesine rastlamamız gerekirdi. O hâlde *izde-* > *izte-* > *iste-* değişiminde yaygın kabul edilen “d” sedalı sesinin “t” sedasız sesine dönüşmesi sonucunda yani d > t değişimi nedeniyle sedasız konsonant olan “t” konsonantı sedalı “z” konsonantını sedasızlaştırarak “s”ye çevirir. *iste-* fiilinin asıl anlamı “aramak” anlamıdır, bu fiile “istemek” yan anlamı Eski Uygur lehçesinde az sayıdaki örnekte gelmeye başlamıştır ve Erdal'in de tespit ettiği gibi BT II 1012 ve HtPar 130, 3'te *iste-* ve *tile-* fiilleri beraber ikileme olarak kullanılmaktadır. Kelime Köktürk lehçesinde yoktur, Eski Türkçede umumiyetle kelime “aramak” anlamında kullanılmasına rağmen “istemek” anlamı da vardır. Orta Türkçe içerisinde de kelime umumiyetle “aramak” anlamında kullanılmasına rağmen, az sayıda örnekte “istemek, dilemek” anlamı da vardır (Demirci, 2016: 188). Batı Türkçesinin Eski Anadolu lehçesinde *iste-* “aramak, istemek” anlamlarında kullanılmaya devam etmiştir. Örneğin biz “aramak” anlamını *Yusuf u Zeliha*'da görmekteyiz:

kullarına buyurur kamu tıruu

düşümüñ ta'birini isten bulu

“Kullarına hepiniz (ayağa) kalkın ve düşümün tabirini arayıp bulun, diye buyurur” (YZ 180).

GT içerisinde kelime hem *iste-* hem de *izde-* biçimindedir, 16 adet *iste-* örneği varken, 19 adet *izde-* örneği vardır. Kelime *etken-geçişli* çatılıdır.

ün-te- < ün+te- “çağırma”

yana ün-dey yana kaytarğay “Yine çağırarak yine geri döndürecek” (8/2)

Clauson kelimeyi *ün-de-* biçiminde okumuştur (EDPT 180a), DTS’de de kelime *ün-de-* biçiminde okunmuştur (DTS 625). Gabain kelimeyi *ün-te-* biçiminde okumuş (Gabain, 2007: 306), Erdal kelimeyi *ün-te-* biçiminde okumuştur (OTWF 457). Demirci, Eski Türkçede Fiiller adlı çalışmasında kelimeyi *ün-de-* biçiminde okumuş; ancak daha sonra neşrettiği Eski Uygurca *Dört Çatik* adlı çalışmasında ise kelimeyi *ün-te-* biçiminde okumuştur. Şimdi kelimenin *ün-de-* mi yoksa *ün-te-* mi okunması konusuna geldiğimizde; Erdal kelimenin hem EDPT hem de DTS’de “d” ile yazıldığını, ancak kendisinin M III 9, 13; U II 26, 13; TT I 108; TT X 282; U IV A 142 ve ChristManus r 13 içerisinde “t” ile yazılmış örneklerini tespit ettiğini belirterek, *üntedi*, *ünteyü* örneklerini vermiştir (OTWF 457).

Kelimenin bazı Türkologlar tarafından *ün-de-* bazıları tarafından da *ün-te-* biçiminde okunmasının sebebi Uygur alfabesinde 𐰃 harfinin hem “d” hem de “t” sesini karşılamasıdır. Kelime de Eski Uygur yazmalarında 𐰃 ile yazıldığı için bazı Türkologlar kelimeyi *ün-de-* biçiminde okumuştur. Bence kelimenin doğru okunabilmesi için iki kriter önemlidir. Bunlardan birincisi Köktürk lehçesinde l, r, n, d sesleri ile biten kök/gövdelerden sonra gelen D’li eklerin “t” ile yazılmasıdır; ikinci husus da Uygur alfabesinde 𐰃 harfinin hem “d” hem de “t” seslerini vermesidir. Eski Uygur metinlerini neşreden pek çok Türkolog ilgili harfin bu özelliğini ve Köktürk lehçesindeki kuralı fazla dikkate almadan, Orta Türkçede tespit ettikleri *ün-de-* fiilinin de etkisiyle, kelimeyi *ün-de-* biçiminde okumuşlardır. Yukarıdaki verileri de dikkate alarak kelimenin *ün-te-* biçiminde okunması gerektiğini düşünmekteyim.

2.1.9. +sA-

Eski Türkçeden itibaren belli başlı sayıda kelimedede karşımıza çıkan bu ek, “istemek, arzulamak” anlamlarında kullanılmaktadır. GT içerisinde bir yerde tespit edilen ek, oluş bildiren geçişsiz çatılı fiil yapmaktadır.

susa- < su+sa- < suv+sa- “susamak”

ter içinde susap “Ter içerisinde susayıp” (43/9)

miskin susamış uykusunda “Miskin uykusunda susamış” (305/11)

GT içerisinde *susa-* biçiminde tespit edilen bu fiil Eski Türkçede *susva-* biçimindedir, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde de *susva-* biçimindedir (Demirci, 2016: 197). Kıpçak ve Çağatay lehçelerinde fiil artık *susa-* biçimine döner ve Batı Türkçesinde de *susa-* biçimindedir (Demirci, 2016: 197). Anadolu ağızlarında “hayvanlara su vermek” anlamında *suvar-* fiili bulunmaktadır (DS 3704). *suvar-* örneği su ismindeki arkaik “v” sesinin korunmasıdır.

2.1.10. +IA-

Eski Türkçeden günümüze kadar oldukça yaygın olarak kullanılan isimden fiil yapan yapım ekidir. Eski Türkçeden beri fonksiyonunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ek, umumiyetle etken-geçişli çatılı fiiller yapar.

ağırla- < *ağır+la-* “ağırlamak, hürmet etmek”

ka'be tonun keyer ağırlap halk “Kâbe elbisesini giyer (ve) halkı ağırlar” (GT 288/10)

ağırla- fiili Eski Uygur lehçesinde ilk olarak tespit edilmiştir; Eski Uygur lehçesinde umumiyetle *aya-* fiili ile kullanılmaktadır. Eski Türkçede *ağırla-* “ağırlamak, hürmet etmek, tanzim etmek, saymak” anlamlarında bulunan bu fiil (Demirci, 2016: 205), GT’de sadece “ağırlamak, hürmet etmek” anlamlarında tespit edilmiştir. Kelime *etken-geçişli* çatılıdır.

añla- < *añ+la-* “anlamak”

bir kişi ayıttı eyā rūşen zamir köñlek ıysından mısırdā añladın “Bir kişi söyledi: ‘Ey aydın kişi gömlek kokusundan onun Mısırdā olduğunu anladı’ (106/ 9, 10)

añla- fiili ile ilgili Erdal, OTWF içerisinde bu fiilin Eski Türkçe bir fiil olmadığını; EDPT içerisinde bazı Eski Kırgız lehçesine ait taşlarda tespit edilen *añla-* fiilinin de yanlış okuma olduğunu, DLT içerisinde bu fiilin Oğuzca olduğu belirtilmektedir, demektedir (OTWF 429). Clauson *añla-* fiilinin Eski Uygur lehçesinden itibaren tespit edildiğini belirtir (EDPT 186a). Clauson’un Eski Kırgız lehçesinde Malov tarafından tespit edildiğini belirttiği *añlar* kelimesi, Erdal’in de dediği gibi yanlış okumadır; nitekim Demirci de *Eski Türkçede Fiiller* adlı çalışmasında fiili ilk defa (U I 8 16) içerisinde tespit etmiştir (Demirci, 2016: 207).

avla- < *av+la-* “avlamak”

avçı çıkıban keyikler avlar “Avcı çıkıp geyikleri avlar” (209/6)

Eski Türkçede pek çok kaynakta kelime *abla-* biçiminde gösterilmiştir; Clauson, Erdal, Ölmez, Erhan Aydın ve Demirci, bu fiilin Köktürk lehçesinde de *avla-* olduğunu düşünmektedir (Demirci, 2014: 438-448). Fiil *etken-geçişli* çatılıdır.

bağışla- < Fars. *baḡš* + Türkçe +*la-* “bağışlamak”

sana bağışladım kırnaḡnı “Sana cariyeyi bağışladım” (96/2)

bağla- < *bağ*+*la-*

(1) “ip, urgan, bez vb... şeyler ile) bağlamak”

sultan buyurdi karanı daḡı kırnaḡnı élin ayaḡın bağlap ḡal’a burcından handaḡka bıraksunlar “Sultan emir verdi; zencinin ve cariyenin elini ve ayağını bağlayıp kale burcundan aşağıya hendeḡe atsınlar” (95/ 3, 4)

éllerin bağlap sulṡān ḡıdmatına kêtürdiler “Ellerini bağlayıp sultanın hizmetine götürdüler” (24/10)

(2) “(kapı için) kilitlemek”

éşik bağlap oturma “Kapıyı kilitleyip oturma” (125/9)

(3) **Deyim anlamlarında:**

bel bağla- “güvenmek”

men daḡı alar bilen bél bağladım “Ben onlara güvendim” (245/11)

suret bağla- “benzemek”

daḡı ḡalās tariḡi saḡa néçök suret bağlaḡay “Halas fakirleri sana niçin benzeyecek?” (260/10)

könül bağla- “sevmek”

bir kim érseniḡ ‘ıḡḡına könül bağlap idim “Bir kimsenin aşkına gönlümü bağladım” (242/9)

bağla- fiili Köktürk lehçesinde yoktur; Uygur lehçesinde ise *Suci Yazıtı*’nda “evlenmek” anlamında geçmektedir (Suci 6). Yine Uygur lehçesinde kâğıda yazılı metin olan İrq Bitig’de “bağlamak” anlamında *ba-* fiili bulunmaktadır (İrq Bitig 14). Erdal, Eski Uygur lehçesinde kelimenin *bağ bağlamak* (Ernte 58), *bars bağlamak* biçimlerinin yanı sıra Eski Uygur lehçesinde *bamak bağlamak* biçiminde ikileme şeklinden de bahsetmektedir (OTWF 432). GT’de *bağla-* fiili temel anlamların yanı sıra pek çok deyimde de tespit edilmiştir. Fiil *etken-geçişli* çatılıdır.

başla- < *ba-ş+la-* “başlamak”

ol meclisde bir cahil bég nasihat başladı “O mecliste cahil bir bey nasihate başladı” (59/13)

başla- fiilinin Eski Türkçede iki anlamı vardır. *başla-* (I) “başlamak” *başla-* (II) “liderlik etmek” (Demirci 2016: 208). GT’de “liderlik etmek” anlamında *başla-* fiili tespit edilemedi. GT içerisinde yirmi beş yerde tespit edilen fiil, *etken-geçişli* çatılıdır.

bésle- < *bésü+le-* “beslemek”

tüni kün bésledi “Gece gündüz besledi” (291/1)

bu oğlanı nāz ve ni‘met bilen béslediler “Bu oğlanı naz ve nimet ile beslediler” (27/9)

Eski Türkçede *bésle-* fiili bulunmamaktadır; Karahanlı lehçesinde de taranan eserlerde *bésle-* fiili tespit edilemedi. EDPT, OTWF, DTS’de bu fiil bulunmamaktadır. Harezmi lehçesine geldiğimizde Harezmi Türkçesinde Fiil adlı eserde *bésle-* fiili bulunmamaktadır; ancak Kutub’un Husrav u Şirin’inde *bésle-* fiili bulunmaktadır (Demirci-Karslı, 2014: 99). Kıpçak lehçesinde fiilin kullanımı artmıştır ve GT içerisinde on yerde geçen *bésle-* fiili *etken-geçişli* çatılıdır.

çöple- < *çöp+le-* “söz getirip götürmek”

çün iki kişi ara kiriş otdur bilsöz çöplegüçi otun yakar² “İki kişinin arasına girmek ateştir (bunu) bil; söz taşıyıcı (bu) ateşi yakar” (325/4)

GT içerisinde sadece bir yerde tespit edebildiğimiz *çöple-* fiili *etken-geçişli*dir. Eski Türkçede, Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde taranan eserlerde “söz getirip götürmek” anlamında *çöple-* fiili tespit edilemedi, CC’de *çöple-* fiili vardır; ancak onun anlamı da “dikiş dikmek” anlamındadır (CC 76). Batı Türkçesinde ise Tarama ve Derleme Sözlüklerinde *çöple-* “söz getirip götürmek” anlamlarında kelime tespit edilemedi; ancak bugün *çöpçatan* ismi Türkiye lehçesinde bulunmaktadır.

diñle- (bk. *tıñla-*)

iğla- (bk. *yığla-*)

işle- < *iş+le-(1)* “iş yapmak, (herhangi bir şey) yapmak, etmek”

könüller āzār kıılır sen anı işlemegil özgeler işlesin “Gönülleri kıracağı (için) sen onu yapma başkaları yapsın” (330/8).

² Karamanlıoğlu GT’de kelimeyi *yıkar* diye okumuş ve parantez içerisinde de (yakar) diye göstermiştir; tıpkıbasımda kelime açıkça *yakar* biçiminde yazılmıştır; ayrıca metnin anlam bütünlüğüne baktığımız zaman da kelimenin *yakar* biçiminde okunması daha doğrudur.

karındaşı ayttı sen né üçün işlemes sen “Kardeşi, sen niçin çalışmıyorsun, dedi” (90/2).

(2) “(hasır, elbise vb. şeyler) dokumak” *hasır işler tün kün* “Gece gündüz hasır dokur” (294/4).

Kelime Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır ve “(herhangi bir iş için) yapmak” anlamında tespit edilmiştir (Demirci, 2016: 217). Orta Türkçede bu anlama “(elbise, hasır vb. ... şeyler) dokumak” anlamı da eklenmiştir ve Batı Türkçesinde de aynı anlamlarda devam etmiştir. Bugün Türkiye lehçesinde *işle-* fiilinin “çalışmak” anlamı azalmış, onun yerine *çalış-* fiili kullanılmaya başlanmıştır. Çağdaş lehçelerde *işle-* fiili “çalışmak” anlamında halen daha kullanılmaktadır. GT içerisinde tespit edilen *işle-* fiili etken-geçişlidir.

kizle- < *kiz+le-* “gizlemek”

ger küneşni kizlese “Eğer güneşi gizlese” (170/12)

Kelime Eski Uygur lehçesinden beri vardır ve Eski Uygur lehçesinde “gizlemek, saklamak” anlamlarında kullanılmaktadır; hatta kelimeyi burada *yaşur-* fiili ile birlikte ikileme olarak da görmekteyiz (Demirci, 2016: 219). Erdal, *kizle-* fiilinin DLT içerisinde “(dolap, kutu vb. ... şeyler içerisinde) saklamak, gizlemek” anlamlarında görüldüğünü belirtir (OTWF 439). Kelime Batı Türkçesine geçince k > g değişimi sonucunda *gizle-* biçiminde aynı anlamda devam etmektedir. GT içerisinde yedi defa tespit edilen fiil *etken-geçişli* çatılıdır.

konukla- < *konuk+la-* “misafir etmek”

bir kün kırk teve kurbān étip ‘arab béglerin konukladım “Bir gün kırk deveyi kurban edip, Arap beylerini misafir ettim” (175/3)

Eski Türkçede *konukla-* fiili yoktur; ilk defa Karahanlı lehçesinde tespit edilmiştir (OTWF 577). DLT içerisinde *konukla-* fiilinin Oğuzca bir kelime olduğu belirtilir (DLT III 339).

közle- < *köz+le-(1)* “korumak”

çün dost seni sevüp hemişe közlep “Çünkü dost seni sevip her zaman koruyup” (30/4)

(2) “gözlemek”

hasūd ér kıanda kim ehl-i hüner bolsa anı közler “Haset insan nerede hüner ehli olsa onu gözler” (336/6)

Kelime Köktürk lehçesinde bulunmamaktadır; kelimenin bulunduğu en eski eser İrq Bitig'dir, orada “gözlemek, gözetlemek” anlamlarındadır, DLT içerisinde ise *közle-* “göze vurmak” gibi oldukça farklı anlamdadır. DLT'nin dışında “göze vurmak” anlamında *közle-* fiili tespit edilmedi.

mañla- < *mañ+la-* “bağırmaq”

melül niçe mañlasañ ol kerih ün bilen bolur hasta “Melul nice bağırırsan o çirkin sesinle hasta olursun” (223/7)

Eski Türkçede “bağırmaq” anlamında *mañla-* fiili yoktur, Eski Türkçede sadece Eski Uygur lehçesinde tespit edilen “yürümek, hızlı hızlı koşuşturmak” anlamlarında *mañla-* fiili vardır (Demirci, 2016: 222). Eski Türkçede “bağırmaq” anlamında *mönre-*, *muñra-* fiilleri vardır (Gabain, 2007: 286).

oğurla- < *oğrı+la-* “çalmaq”

teñri evinden bir bisât oğurladı “Tanrı evinden bir kilim çalındı” (112/10)

Erdal, BuddhKat 11 içerisinde kelimenin telaffuzu hakkında iki yerde olasılık verildiğini belirterek, kelimenin kökeninin de doğal olarak *oğrı* isminden geldiğini, sondaki “ı” sesinin +IA- yapım eki eklenirken benzer zorunluluklardan dolayı düştüğünü belirterek, sondaki “ı” sesi düşmeleri için *yığıla* > *yığla-*, *orı+la-* > *orla-* örneklerini verir (OTWF 441, 442). Normalde Türkçede orta hece vurgusunun zayıf olmasından dolayı orta hecede düşen “ı” vokalinin kelime sonunda düşmesinin sebebi analogik benzeşme (örnekseme) olabilir.

sakışla- < *sakış+la-* “hesaplamak”

ok atğuçı yahşı sakışlap “Ok atıcı iyi hesaplayıp” (338/7)

Eski Türkçede *sakışla-* fiili yoktur, bundan dolayı EDPT, OTWF, DTS, Räsänen, Demirci 2016 ve Leksika'da kelime tespit edilememiştir. Karahanlı sahasında taranan eserlerde de “hesaplamak” anlamında *sakışla-* fiili tespit edilemedi. Harezmi sahasına geldiğimizde Funda Toprak tarafından hazırlanan *Harezmi Türkçesinde Fiil* adlı eserde de “hesaplamak” anlamında *sakışla-* fiili yoktur; ancak Kutb'un *Husrav u Şirin*'inde “hesaplamak” anlamında *sakışla-* fiili bulunmaktadır (Demirci-Karlı 2014: 473). Kıpçak sahasında *Gülistan Tercümesi*'nde rastladığımız *sakışla-* fiiline, Eski Anadolu lehçesinde *Yusuf u Zeliha*'da *sağışla-* “saymak, hesap etmek” anlamlarında rastlamaktayız:

malik reyyān mālını sağışladı

kamusını yūsuf'a bağışladı “Melik Reyyan malını sayıp hesapladı, hepsini Yusuf'a bağışladı” (YZ 826).

saĸla- < *saĸ+la-* “saklamak, korumak”

sırrını köñülde saĸlaĸıl “Sırrını gönülde sakla” (323/10)

EDPT’de *saĸla-* fiili ilk olarak KB içerisinde tespit edilmiştir (EDPT 810a), Clauson bu fiil ile ilgili yaptığı açıklamada, fiilin Eski Türkçe ve Orta Türkçede “korumak, göz kulak olmak” anlamlarında bulunduğunu, ancak Osmanlı lehçesinde bu fiile “gizlemek” anlamının da eklendiğini belirtir (EDPT 810a). Erdal, *saĸla-* fiili ile ilgili; fiilin ilk defa KB içerisinde tespit edildiğini belirtir (OTWF 514). Demirci, *saĸla-* fiilini eski Uygur lehçesinde Abhidarma H 31v 6 içerisinde “korumak” anlamında tespit etmiştir (Demirci, 2016: 225).

sözle- < *söz+le-* “söylemek”

oturup her bir bâbdan söz açıp sözledim “Oturup her bir konudan söz açıp söyledim” (58/3)

Erdal, BuddhKat 12 içerisinde kelimenin ZUS-LA-MA-SA biçiminde tespit edildiğini, orada kelimenin ilk hecesinin “ü” ile olduğunu belirtmektedir (OTWF 445). Harezmi lehçesinden itibaren *söyle-* biçimine dönen kelime, Çağatay lehçesinde *sözle-* biçimindedir (Demirci, 2016: 226). Çağdaş lehçelerde *sözle-* biçiminde sadece S. E. Türkî ve Türkmen lehçesinde bulunmaktadır (EDPT 863a).

şişle- < *şiş+le-* “şişlemek”

avda kényik şişlediler “Avda geyik şişlediler” (61/1)

Eski Türkçede ve Karahanlı lehçesinde kelime tespit edilemedi, EDPT, OTWF, DTS’de kelime tespit edilemedi. Harezmi lehçesinde *şişle-* biçimi yoktur; ancak Kutb’un *Husrav u Şirin*’inde *şişlen-* biçimi tespit edildi (Demirci-Karlı, 2014: 522).

tıĸla- < *tıĸ+la-* “dinlemek”

tañsuk latife tıĸla “Tuhaf latifeyi dinle” (337/1)

Erdal, kelimenin BuddhKat 28 içerisinde DİN-LA-YUR biçiminde tespit edildiğini belirterek, “ses” anlamındaki *tıĸ* isminden türetildiğini ve HamTouen 1,1 ve 1, 49 ve pek çok yerde *tıĸçı* ve *tıĸka* biçimlerinin de mevcut olduğunu belirtir (OTWF 448).

tişle- < *tiş+le-* “dişlemek”

élin tişlegey “Elini dişleyecek” (258/13)

Kelime Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde vardır, Eski Türkçeden Türkiye lehçesine kadar anlam olarak herhangi bir değişikliğe uğramamıştır, sadece Batı Türkçesine geçince t > d değişimine uğrayarak, *dişle-* biçimine döner.

yazoqla- < yazoq+la- “(suçluyu) yakalamak”

bir kün sultān ol zālimni yazoqlap kuyuga saldı “Bir gün Sultan suçluyu yakalayıp kuyuya attı” (63/12)

Eski Türkçede kelime “hata yapmak, suç işlemek” anlamlarında kullanılmıştır (Demirci 2016: 234), DLT’de kelimenin “suçluyu yakalayıp bağlamak” anlamı da bulunmaktadır (DLT III 342), Harezmi lehçesinde Kutb’un *Husrav u Şirin*’inde *yazokla-* “suç işlemek” anlamındadır (Demirci-Karşlı, 2014: 647). Kıpçak lehçesinde *Gülistan Tercümesi*’nde ve CC’de “suçluyu yakalayıp bağlamak” anlamında tespit edilmiştir.

yıgla- < yıg+la- “ağlamak”

ol seni urmak tilese yıglağıl “O seni vurmaya isterse ağla” (200/8)

Erdal, kelimenin tıpkı *çağıla-*, *kağıla-* kelimeleri gibi yansıma bir kelime olduğunu belirtmektedir (OTWF 452). Eski Uygur lehçesinden beri dilimizde bulunan kelime, hem Eski Türkçede hem tarihî lehçelerde hem de çağdaş lehçelerde *yıgla-*, *ıgla-* biçiminde bulunmaktadır (Demirci, 2016: 214).

yırla- < yır+la- “şarkı söylemek”

yırlayı başladı “Şarkı söylemeye başladı” (119/4)

2.1.11. +k-

yoluq- < yol+(u)k- “rastlamak”

fakırlarğa yoluqtum “Fakirlere rastladım” (101/1)

Erdal, *yoluq-* fiilinin EDPT içerisinde bulunmadığını, DTS içerisinde ise fiilin bulunduğunu belirterek, *yoluq-* fiiline ETŞ, BT XIII 58, 25 ve ShōAgon A 59 içerisinde tespit edildiğini belirtmektedir (OTWF 497).

Kısaltmalar

-	: fiil kökü veya tabanı
+	: isim kökü veya tabanı
BT	: <i>Berliner Turfantexte</i>
C	: konsonant
CC	: Codex Cumanicus
Çağ.	: Çağatay lehçesi
Demirci 2016	: Eski Türkçede Fiiller
Demirci-Karşlı 2014:	Kutb’un <i>Husrav u Şirin</i> ’i
DLT	: <i>Divanü Lügati’t-Türk</i>
DS	: <i>Derleme Sözlüğü</i>

DTS	: <i>Drevetyarskij Slovar</i>
EDPT	: <i>An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish</i>
ETŞ	: <i>Eski Türk Şiiri</i>
GT	: <i>Gülistan Tercümesi</i>
Har.	: Harezmi lehçesi
Kar.	: Karahanlı lehçesi
KB	: <i>Kutadgu Bilig</i>
Kıp.	: Kıpçak lehçesi
Kİ	: <i>Kitābü'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk</i>
krş.	: karşılaştırınız
Kutb	: Kutb'un <i>Husrav u Şirin</i> 'i
OTG	: <i>Orhon Türkçesi Grameri</i>
OTWF	: <i>Old Turkic Word Formation</i>
S. E.	: <i>Türkî South-eastern Languages Groups</i>
Sang	: <i>Sanglax</i>
Toprak 2005	: <i>Harezmi Türkçesinde Fiiller</i>
Tuh	: <i>Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't Türkîyye</i>
UW	: <i>Uigurischer Wörterbuch</i>
V	: vokal

Kaynaklar

- Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig* (Çeviri). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1988). *Nehcü'l-Ferādis III*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyā II (Dizin)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ata, A. (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1988). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. C I, II, III, IV. Ankara: TDK Yayınları.
- Bayraktar, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London, Oxford the Clarendon Press.
- Demirci, Ü. Ö. (2012). "ıd- Fiilinin Yapısı Üzerine". *Turkish Studies*, 7(4), 1421-1431.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Fiiller*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

- Demirci, Ü. Ö. ve Karslı, S.(2014). *Kutb'un Husrav u Şirin'i -Dizin-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Derleme Sözlüğü* (1963-1982). Ankara: TDK Yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Doerfer, G. ve Tezcan, S. (1980). *Wörterbuch des Ghaladsch (Dialekt von Xarrab)*, Budapest: Akadémia Kiado.
- Eraslan, K.; Sertkaya, O. F. ve Yüce, N. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri (Fiil)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Wiesbaden.
- Grønbech, K.(1942). *Komanisches Wörterbuch*. København.
- Güner, G. (2012). “Yarat- ‘yaratmak, halk etmek’ Fiilinin Etimolojisi,” *Turkish Studies*, 7(3), 1415-1423.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk Dilinde Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Han, M. M. (1960). *Sanglax*.London, (Yay: Sır Gerhard Clauson).
- Karamanlioğlu, A. F. (1958).*Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara, T.D.K., Yayınları.
- Karamanlioğlu, A. F. (1989). *Gülistan Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Nadalyev, V. M; Nasilov, D. M; Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M (1969). *Drevnetyurskiy Slovar*. Leningrad, Izdatel'stvo Nauka.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki.
- Röhnborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch*. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, 1-6
- Tekin, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: (?).
- Tenişev, E. P. (2001). *Leksika*. Moskova.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*. Ankara.

KUTADGU BİLİG'DE ÖZEL ADLAR**Oğuz ERGENE*****Geliş Tarihi** : 20.09.2016**Kabul Tarihi** : 08.12.2016**Öz**

Kutadgu Bilig, zengin bir söz varlığına sahiptir ve bu söz varlığının bir bölümünü de özel adlar oluşturmaktadır. Yazarın metin bağlamında türlü amaçlarla yer verdiği özel adlar incelendiğinde farklı gruplardan pek çok sözcüğün değişen sıklıklarla ve yazma nüshalara göre değişebilen biçimlerle kullanıldığı görülür. Bu kapsamdaki örnekler arasında, eserdeki ana ve yardımcı kişilere ek olarak türlü hükümdar, peygamber, halife, bilgin, efsanevi kahraman vb.'ye ilişkin kişi adları; şehir, ülke, bölge için kullanılan yer adları; gezegen, yıldız, burç adları; kavim, ulus, boy adları; eser adları; dil adları; din ve mezhep adları ile bunların mensuplarını bildiren sözcükler, ayrıca başta Tanrı ve İslam peygamberiyle ilgili olmak üzere kimi özel adları karşılayan sözcükler ya da sözcük grupları yer almaktadır. Bu çalışmada, *Kutadgu Bilig*'deki özel adlar ve özel ad işlevli sözcükler belirlenmiş, sınıflandırılmış; bu sözcüklerin karşıladığı kavramlar, farklı nüshalardaki biçimleri, kullanım sıklıkları, belirleyici özellikleri, metindeki işlevleri ve metne katkı sağlayan türlü özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca belirlenen örneklerin eserde işlenen konuyla, eserin olduğu kültürel ortamla bağları incelenmiştir. Çalışmada; özel adların eserdeki türlü anlamsal, yapısal ve işlevsel özellikleri çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig*, ad bilimi, özel ad, özel ad bilimi

PROPER NOUNS IN KUTADGU BİLİG**Abstract**

Kutadgu Bilig has a rich vocabulary and proper nouns comprise one part of this vocabulary. When proper nouns that writers include for a variety of reasons in context of text are examined it seen that lots of words from different groups are used with changeable forms according to fluxional frequencies and manuscripts. Among the examples within this scope in addition to main and supporting characters in composition, personal names related to variety of emperor, prophets, khalifa, scholar, legendary hero etc.; names of place used for city, country, region; names of planet, star, horoscope; names of tribe, nation, clan; names of manuscripts; names of languages; names of religion and sect in addition to words used for the members of those plus especially about God and Islam prophets there are some words and word groups describing proper nouns. In this study, proper nouns and words functioning as proper nouns in *Kutadgu Bilig* are identified and classified; also it is discoursed about concepts describing these words, forms in different copies, frequency of occurrence, determinant attributes, functions and variety qualities contributing to text. Additionally, it is viewed the specified examples' bindings between the topic in the text and cultural setting that the text has arisen. Variety of semantic, structural and functional qualities of proper nouns has been found out in this study.

Key Words: *Kutadgu Bilig*, onomasiology, proper noun, onomatology

* Yrd. Doç. Dr.; Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, oguzergene@hotmail.com

1. Giriş

Dil, kendisini oluşturan toplumun sosyal ve kültürel yapısından, yaşama biçiminden, değer yargılarından, geçirdiği ya da etkilendiği değişikliklerden soyutlanamamakta; bu ve benzeri etkenler, dilin söz varlığını ve ürünlerini biçimlendirmektedir. Humboldt'a göre dil, bir ulusun karakterini açıkça ortaya koyar ve başka etkilerle birlikte bu karakterin biçimlenmesinde de rol oynar. Bir dilden o dili konuşan toplumun "karakterini, kültürünü, dünya görüşünü çıkarmak düşüncesi", Humboldt'ta ve onun çalışmalarında önemli bir yer tutar (Akarsu, 1998: 59, 60, 81). Aksan da toplumun "dünyayı kendi dilinin penceresinden" gördüğünü savunur ve söz varlığını, "o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası, maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı, dünya görüşünün bir kesiti olarak" düşünür. Aksan'a göre toplumun pek çok özelliği, "söz varlığının incelenmesiyle" ortaya çıkmaktadır (Aksan, 1996: 7, 8).

Söz varlığı ögelerinden biri olan özel adların dildeki diğer sözcüklerden çok farklı işlevleri bulunmamasına karşın "ayrı olarak ele alınan bir tek varlık ya da nesneyi" belirtme (Güz, Huber vd., 2007: 156), "tek bir kişiyi, belli bir varlığı veya topluluğu" gösterme (Korkmaz, 2010: 170) gibi nitelikleri vardır. Karaağaç da özel adın "yapı bakımından" genel adla aynı olmakla birlikte ondan farklı bir kategori oluşturduğunu belirtir. Karaağaç'a göre özel adlar, kullandığı malzeme açısından "genel adlardan ayrı" değildir, dildeki genel malzemedен yararlanırlar; sözlükten ya da gramerden seçilen bu ögelerin özelliği, "tek bir varlığa" ad oluşlarıdır. Özel adların; genel ad kaynaklı olması, genel adlardan daha çok değişikliğe uğraması, başka dillerde anlam karşılıklarının olmaması ve ikinci bir dile çevrilememesi, çoğullarının bulunmaması, genel ad durumuna gelebilmesi, anlam olaylarına sahip olmaması, ses-anlam bağı açısından karşıladığı varlıkla nedenli bir ilişki kurması gibi özellikleri bulunmaktadır (Karaağaç, 2001: 522-525).

Aksan, özel adların diğer sözcüklerde olduğu gibi insan zihninde "belli bir varlığı" canlandırdığını ancak taşıdıkları "özel tasavvurlar ve birtakım duygular" açısından dilin diğer sözcüklerine göre daha ağır bastığına dikkat çekmiştir (Aksan, 1978: 35). Özel adların anlamlarını ve kimi kullanım biçimlerini değerlendiren Günay'a göre özel adın anlamı olmayıp yalnızca göndergesi bulunur ve genel bir ilke olarak bu tür sözcükler, bir dilin sözcük listesinde yer almaz. Kimi dil bilimcilere göre ise özel adın "göndergesinin karakteristik ve tipik özelliklerini" belirten bir anlamı vardır. Özel adlar, ad aktarmalarında, kalıplaşmış karşılaştırmalarda kullanılabilir; sözlükte, türetilmiş biçimleriyle yer alabilir; bir duruma ilişkin genel özellik belirttiklerinde genel ad olabilir; özel adlarla cins adları arasında kullanımdan kaynaklanan bir geçişkenlik vardır (Günay, 2007: 44-46).

Ad bilimi, adları farklı boyutlarda ele alır. Bunlardan “dar anlamda adbilim”, özel adlar üzerinde çalışmakta; “geniş adbilim” ise adların karşıladıkları kavramlarla ilişkisini konu edinmektedir (Aksan, 1990a: 32; Aksan, 1990b: 93; Korkmaz, 2010: 7, 8). Aksan; ad biliminin özel adları konu edinen ve “ayrı birer inceleme ve araştırma dalı” olarak kabul edilen alt alanlarını “yer adları bilimi ya da yeradibilim, coğrafya adları bilimi (akarsu adları bilimi, dağ adları bilimi), kişi adları bilimi” olmak üzere üç ana gruba ayırmıştır. Araştırmacıya göre ad bilimi çalışmalarının dünyadaki en geniş payını oluşturan yer adları bilimi araştırmalarında, geçmişe ilişkin bilgilerin edinilmesi dışında dilin ve o bölgedeki yerleşimin tarihine, ülkedeki etnik yapıya yönelik önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Yer adlarıyla koşut özellikler taşıyan coğrafya adları da hem dilsel birer veri niteliği taşımakta hem de tarihsel ve kültürel kimi sorunların çözümüne ışık tutmaktadır. Kişi adları ise yukarıda anılan işlevlerle birlikte “filoloji, dilbilim, kültür tarihi ve halkbilim çalışmaları açısından” önemlidir (Aksan, 1990b: 101-117).

Bu çalışmada, *Kutadgu Bilig*’deki özel adlar ve özel ad işlevli sözcükler belirlenmiş, sınıflandırılmış; bu sözcüklerin karşıladığı kavramlar, farklı nüshalardaki biçimleri, kullanım sıklıkları, belirleyici özellikleri, metindeki işlevleri ve metne katkı sağlayan türlü özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca belirlenen örneklerin eserde işlenen konuyla ve eserin olduğu kültürel ortamla bağları incelenmiştir. Çalışmada; özel adların eserdeki türlü anlamsal, yapısal ve işlevsel özellikleri çıkarılmıştır.

2. *Kutadgu Bilig*

Karahanlı Türkçesiyle yazılan *Kutadgu Bilig*, İslami Türk edebiyatının ilk ürünü olarak değerlendirilmektedir. Yusuf Has Hacib’in mesnevi nazım biçimiyle ve aruzun Şehname vezni olarak bilinen *feûlün / feûlün / feûlün / feûl* kalıbıyla¹ 1069’da kaleme aldığı bu hacimli eserin, öncelikle yazılış amacı ve içeriği açısından, her iki dünyada yararlı olması ve okuyana yol göstermesi istenmiştir. Nitekim Yusuf Has Hacib de eserin adını, başlıca yazılış amacını ve yazılış tarihini şu beyitlerde dile getirir:

kitab atı urdum kıtađđu bilig

kıtađđu okıđđlıkka tutsu elig² (KB 350)

sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunnu tutđu elig³ (KB 351)

¹ Kutadgu Bilig’in 6521-6645. beyitleri arasında, Arat yayınında da “E I-II-III” biçiminde numaralandırılmış üç bölüm (“Yigitlikke Açıp Awuçğalıqın Ayur / Ödlek Artakın Dostlar Cefasın Ayur / Kitab İdisi Yusuf Uluğ Hacib Öziñge Pend Birür”) (Arat 1979a: 644-654) bulunmaktadır. Eserin sonunda yer alan bu üç bölümün “gazel tarzında”; eserin içine serpiştirilen 173 dörtlüğün ise “mani tarzında” kafiyelendiği görülür. Sonda bulunan eklemelerden ilk ikisi de “4 feûlün” kalıbıyla yazılmıştır (Ercilasun, 2008: 296).

² “Kitabın adını Kutadgu bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim.” (Arat, 1991: 36).

kişi iki ajunnu tutsa kutun

kutağmış bolur bu sözüm çın bütün⁴ (KB 352)

yıl altmış iki erdi dört yüz bile

bitiyü tükettim bu söz ülgüle⁵ (KB 6495) (Arat, 1979a: 49, 50, 641)

Kutadgu Bilig, belli kavramları temsil eden sembolik dört ana kahraman çevresinde kurgulanmıştır⁶. Karşılıklı konuşmalarla örüntülenen⁷ eserdeki dört ana kahramandan *Kün Toğdı*, hükümdar⁸ kimliğiyle “köni törü”yü⁹ (adalet); *Ay Toldı*, vezir¹⁰ kimliğiyle “kut”u¹¹ (saadet, devlet, ikbal); vezirin ođlu¹² *Ögdülmüş*, “ukuš”u¹³ (akıl, anlayış, idrak) ve vezirin yakını¹⁴ *Oğğurmuş* da “aķıbet”i¹⁵ sembolize etmektedir. Eserde bu ana kişiler dışında anılması gereken diğer iki kişi ise Ay Toldı’nın dostu¹⁶ *Küsemiş* ile Oğğurmuş’un kölesi¹⁷ *Ķumarı* dur.

Eser; bilgiye, akla, adalete, dünyaya ve ahirete, hayata ve ölüme, insan tavır ve davranışlarına, Türk devlet geleneğine ve teşkilatına yönelik bilgiler, saptamalar ve değerlendirmeler içermekle birlikte ideal bir devlet yönetiminin taşınması gereken özelliklere vurgu yapan, düşünsel ve öğretici bir metindir. Arat’a göre *Kutadgu Bilig*’in yazılış amacı, “insana her iki dünyada, tam mânası ile, kutlu olmak için lâzım olan yolu göstermek”; Yusuf Has Hacib’in asıl amacı ise “ideal bir hayat nizamını” ifade etmektir (Arat, 1979a: XXV, XXVI). Ercilasun da *Kutadgu Bilig*’in ana temini “ideal insan” olarak belirlemiştir (Ercilasun, 2008: 304). Eser; yalnızca devleti yönetenlere değil, bütün halka seslenmektedir çünkü yazarın “asıl hedefi hükümdar” olmakla birlikte halk da bu dairenin dışında bırakılmamıştır. Nitekim eserde “halk sınıflarının da kademe kademe yükselmesi ile memleketin daha iyi olacağı” bildirilmektedir (Yavuz, 2011: 616).

³ “Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım; bu kitap uzanıp, her iki dünyayı tutan bir eldir.” (Arat, 1991: 36).

⁴ “İnsan her iki dünyayı devletle elinde tutarsa, mes’ût olur; bu sözüm doğru ve dürüsttür.” (Arat, 1991: 36).

⁵ “Yıl dört yüz altmış iki idi, bu eseri yazıp, tamamladım.” (Arat, 1991: 465).

⁶ “...bu ‘aziz kitab dört uluğ ağır ul öze bina kılınmış turur...” (KB A29) (Arat, 1979a: 2).

⁷ “... taķı anlar ara munażara su ’ali cevabı keçer teg sözler sözlemiş turur...” (KB A35, A36) (Arat, 1979a: 3).

⁸ “Bu kün toğdı ilig tidim söz başı / yörügin ayayın ay edgü kişi” (KB 353) (Arat, 1979a: 50).

⁹ “Bu kün toğdı tıgli törü ol köni” (KB 355/1) (Arat, 1979a: 50).

¹⁰ “...devletķa ay toldı at birip vezir ornıńa kođmış turur...” (KB A32, A33) (Arat, 1979a: 3).

¹¹ “Bu ay toldı tıgli kut ol kör anı” (KB 355/2) (Arat, 1979a: 50).

¹² “Bir ök oğlı erdi bu ay toldınıń / kiçig erdi yaşı uş ol ođlınıń” (KB 1158); “atı erdi ögdülmüş aşlı arığ / yüzi körklüg erdi me kılķı arığ” (KB 1159) (Arat, 1979a: 133).

¹³ “Basa aydım emdi kör ögdülmüş / ukuš atı ol bu beđütür kişig” (KB 356) (Arat, 1979a: 50).

¹⁴ “...ķana ‘atķa oğğurmuş at birip vezirniń Ķarındaşı tip aymış turur...” (KB A33, A34); “ķana‘atķa oğğurmuş atı birür / muńar ma vezirniń yađuķı tiyür” (KB B71) (Arat, 1979a: 3, 10). Oğğurmuş, kaynaklarda “vezirin kardeşı” (Arat, 1991: 2) ya da “Ögdülmüş’in arkadaşı” (Ercilasun, 2008: 300) olarak nitelenmiştir.

¹⁵ “Anıńda basası bu oğğurmuş ol / munı ‘aķıbet tip özüm yörmiş ol” (KB 357) (Arat, 1979a: 50).

¹⁶ “adaş tuttı ay toldı edgü kişi / küsemiş atı erdi edgü işi” (KB 502) (Arat, 1979a: 65).

¹⁷ “Ķumarı Ögdülmüşke Ođğurmuşniń Ölmüşin Ayur” (KB LXXXII); “ķadaşı müridi Ķumarı çıkıp / selam kıldı ötrü közi yaş saçıp” (KB 6286) (Arat, 1979a: 622). Arat; *Kutadgu Bilig* dizininde, Ķumarı için “Oğğurmuş’un kölesi” karşılığını vermiştir (Arat, 1979b: 291).

Kutadgu Bilig’de; bilginin ve aklın övüldüğü, dünyanın kusurlarına, iyi ve kötü yönlerine değinildiği, hayatın ve ölümün sorgulandığı, kötü davranışların yerildiği, iyilik yapmanın öğütlendiği, türlü devlet görevlilerinin (hükümdar, bey, vezir, kumandan, elçi, kâtip, hazinedar vb.) taşıması gereken özelliklerin bildirildiği görülür. Örneğin *Kutadgu Bilig*’den hareketle hükümdarda bulunması gereken özellikler, “asalet, cesaret ve kahramanlık, akıllılık ve bilgelik, erdemlilik, cömertlik, affedicilik, alçakgönüllülük, tokgözlülük, adil olmak, nam ve şöhret sahibi olmak, özü sözü doğru olmak, merhametli olmak, sabırlı ve sakin olmak, zalim olmamak, ihmalkâr davranmamak...” biçiminde sıralanmış; “halkı refah içinde yaşatmak, kanunları düzenleyip uygulayarak dirlik ve düzenliği sağlamak, adaleti temin etmek, savaş gücü ile devleti düzen içinde bulundurmak ve fetihler yapmak” da bir hükümdarın görevleri arasında anılmıştır (Genç, 2002: 45-66). Ayrıca eserde, türlü makamlardaki ve statülerdeki insanlara (bey, hizmetçi, halk, bilim adamı, tabip, şair vb.) nasıl davranılması gerektiğine; evlilik, çocuk terbiyesi, davete icabet etme, ziyafetlerde yemek yeme usulü, doğruluğa ve insanlığa yine doğruluk ve insanlıkla karşılık verilmesi gibi konulara ilişkin hükümler yer almaktadır. Eserdeki bap başlıklarından da bu doğrultuda kimi çıkarımlar yapmak mümkündür:

9. *bâb* edgünlük kılmışka öt saw erig tutuzur; 10. *bâb* bilig ukuş erdemin asığın ayur; 13. *bâb* söz başı kün toğdı ilig ‘adil şıfatın ayur; 33. *bâb* vezirler negü teg kerekin ayur; 34. *bâb* sü başlar er negü teg kerekin ayur; 42. *bâb* tapuğçılar haqqı begler öze negü erdükin ayur; 54. *bâb* beglerke tapınmak törüsin tokusun ayur; 58. *bâb* ‘ilim adamları birle katılmağın ayur yime otaçılar mu‘azzimler mu‘abbirler müneccimler şa‘irler tarığçılar igdişler uzlar çığaylar birle katılmağ negü teg kerekin kerekmezin ayur; 69. *bâb* ögdülmüş iligke il itgü törüsin ayur; 71. *bâb* kişilikke kişilik yanut kılmışka ayur...¹⁸ (Arat, 1979a: 11-15).

Kutadgu Bilig’i esas itibarıyla “bir siyasetname (yönetim kuramı yazısı), bir pendname (öğüt yazısı), bir ütopya” olarak değerlendiren Dilâçar’a göre eserin kaynakları, Müslümanların ilk büyük filozoflarıyla onlara görüş ve düşünce aktaran Batılı filozoflarda yani Eflatun’da ve Aristo’da aranmalıdır. Bu iki bilginden Eflatun’un “Devlet” ve “Kanunlar ya da Yasama Bilimi”; Aristo’nun ise “Politika” ve “Ana Yasalar” adlı yapıtları, siyaset ve ahlak konularında yazılmıştır. Söz konusu eserlerde, “ideal devlet” ve “ideal toplum düzeni” konu edilmiş; bunlara

¹⁸ 9. *bâb* İyilik yapmak hususunda öğüt ve nasihat verir; 10. *bâb* Bilgi ve anlayışın fazilet ve faydasını söyler; 13. *bâb* Söz başı. Hükümdar Kün-Toğdı ile adâletin vasfını söyler; 33. *bâb* Vezirlerin nasıl olması gerektiğini söyler; 34. *bâb* Kumandanın nasıl olması gerektiğini söyler; 42. *bâb* Hizmetkârların beyler üzerinde ne gibi hakları olduğunu söyler; 54. *bâb* Beylere hizmet etmenin âdâb ve usulünü söyler; 58. *bâb* İlim adamları, tabipler, büyücüler, rüyâ tâbircileri, müneccimler, şâirler, çiftçiler, hayvan yetiştiriciler, ustalar ve fakirler ile nasıl muâmele edileceğini söyler; 69. *bâb* Ögdülmüş hükümdara memleket idâre etme usulünü söyler; 71. *bâb* İnsanlığa karşı insanlık ile mukabele etmeği söyler... (Arat, 1991: 8-11).

ilişkin esaslar açıklanmıştır. Ayrıca “adalet, erdem, öğretim, bilgi, ahlak, akıl” gibi öğeler de ileri sürülen görüşler doğrultusunda işlenmiştir. Müslüman filozoflardan Farabi, bu iki bilginin görüş ve düşüncelerini ele alarak İslamiyet’le birleştirmeye çalışmıştır. Farabi’den sonra gelen ve Sokrat’la Eflatun’dan etkilenen İbni Sina da benzer bir çizgide ilerlemiştir. Her iki düşünürün devlet yönetimini ele alan eserlerinde, yöneten-yönetilen ilişkisi, bu iki kesimin farkları ve birbirine karşı yükümlülükleri anlatılır. Sokrat’taki gibi İbni Sina’da da ahlakın amacı “kut”tur; Eflatun ve Aristo’da olduğu gibi Farabi ve İbni Sina’da da “bilgi” çok önemlidir. İslamiyet’te de ön planda tutulan “bilgi görüşü”, *Kutadgu Bilig*’de geniş bir yer tutar (Dilâçar, 1988: 24-28).

Kutadgu Bilig’in elimize ulaşmış üç yazma nüshası bulunmaktadır. Bu yazmalardan Fergana nüshası (B nüshası) ve Mısır nüshası (C nüshası) Arap harfleriyle, Viyana (Herat) nüshası (A nüshası) ise Uygur harfleriyle kaleme alınmıştır. Arat, Yusuf Has Hacib’in özgün metninde Uygur harflerinin kullanılmış olabileceğini, Kâşgarlı Mahmud’un “Türk yazısı” olarak adlandırdığı bu alfabenin o dönemde Türkler arasındaki işlevine dayanarak belirtir. Bombaci ise bu görüşe karşı çıkararak Divan’da geçen kimi ifadelerden, *Kutadgu Bilig*’in Arap harflerinin kullanıldığı İran edebiyatı etkisinde olmasından ve son olarak eserdeki “beg atı bilig birle bağlıg turur / bilig lamı kitse beg atı qalur” (KB 1953) (Arat, 1979a: 213) beytinde sözü edilen “lam harfi”nden hareketle özgün metnin Arap harfli olduğunu savunur (Bombaci, 1953: 67, 68). Arat’a göre yazıldıktan bir süre sonra unutulmuş ya da dar bir kesimin yararlandığı anlaşılan *Kutadgu Bilig*, iki defa kopyalanmış; her ikisi de elde olmayan bu kopyaların ilkinde esere 77 beyitlik manzum, diğerinde ise bunun “eksik ve kötü” bir özeti niteliğinde mensur mukaddime eklenmiştir. Bugün elimizde bulunan üç yazma nüsha, Arap harfli olan üçüncü kopyaya dayanır; istinsah tarihi açısından da Mısır ve Viyana nüshaları, Fergana nüshasına göre birbirine daha yakındır (Arat, 1979a: XXVIII-XXXII). Dankoff ise Arap harfli bir örnek metinden gelen bu üç nüshadan Mısır ve Viyana nüshalarının Fergana nüshasından ayrı olarak - fakat onunla aynı zamanda (13. yüzyıl) ya da daha sonra (14. yüzyıl) yazılan- “X” ile adlandırdığı ortak bir kaynaktan geldiğini kaydeder. Dankoff, Arap harfli bir nüshadan kopyalandığı kabul edilen Viyana nüshasını da istinsahında görülen kimi sorunlar nedeniyle Mısır nüshasıyla “aynı aşamada” oluşan ve bugün elimizde olmayan bir “Y nüshası”na dayandırır (Dankoff, 2015: 270, 271).

Eserin nüshalarından tarihi belli olan Viyana nüshası, 1439’da istinsah edilmiştir. Manzum mukaddimenin bulunmadığı Fergana nüshası, üç nüshanın en eskisi kabul edilir (Arat, 1979a: XXXVII). Bu görüşe katılan Dankoff da Mısır ve Viyana nüshalarının pek çok yönden birbirine benzemesine karşın Fergana nüshasının diğerleriyle bu türden bir yakınlık taşımadığını belirterek bu nüshayı tahminen 13. yüzyıla, Mısır nüshasını ise 1367’den önceye tarihlemektedir (Dankoff, 2015: 270). Ercilasun’a göre ise Fergana nüshası “14. yüzyılın ilk yarısında”, Mısır

nüshası da “1374’ten önceki bir tarihte” istinsah edilmiştir (Ercilasun, 2008: 296). Arat yayınında (Arat, 1979a) -manzum mukaddime hariç- 6645 olarak belirlenen beyit sayısı, eserin eldeki nüshalarında değişkenlik göstermektedir. Örneğin Arap harfli Fergana nüshası 6095, yine Arap harfli Mısır nüshası 5800, Uygur harfli Viyana nüshası ise 5971 beyittir (Sertkaya, 2011: 462). Arat’ın kimi beyitleri dipnot olarak verdiğini belirten Sertkaya’ya göre ise eserdeki beyit sayısının “İslami gelenek ve Kur’an’a saygı icabı” 6666 olması gerekir (Sertkaya, 2004: 58).

Kutadgu Bilig, zengin bir söz varlığına sahiptir. Arat’ın hazırladığı KB dizininde, “2861 madde başı, 2861 kelime” (Arat, 1979b: VI) bulunduğu belirtilmiştir. Hacıeminoğlu’na göre eserde, “946 fiil, 1861 isim, 154 edat” olmak üzere “toplam 2961 madde başı” bulunmaktadır (Hacıeminoğlu, 1996: 2). Yavuz ise eser üzerinde yapılan eklemelerle bu sayının 3190’a ulaştığını, sonradan eklendiği anlaşılan manzum ve mensur mukaddimenin çıkarılması durumunda ise 3154 olduğunu kaydeder (Yavuz, 2011: 617).

Kutadgu Bilig’in söz varlığının bir bölümünü, özel adlar oluşturur. Yazarın metin bağlamında türlü amaçlarla yer verdiği özel adlar incelendiğinde farklı gruplardan pek çok sözcüğün değişen sıklıklarla ve yazma nüshalara göre değişebilen biçimlerle kullanıldığı görülür. Bu kapsamdaki örnekler arasında, eserdeki ana ve yardımcı kişilere ek olarak türlü hükümdar, peygamber, halife, bilgin, efsanevi kahraman vb.’ye ilişkin kişi adları; şehir, ülke, bölge için kullanılan yer adları; gezegen, yıldız, burç adları; kavim, ulus, boy adları; eser adları; dil adları; din ve mezhep adları ile bunların mensuplarını bildiren sözcükler, ayrıca başta Tanrı ve İslam peygamberiyle ilgili olmak üzere kimi özel adları karşılayan sözcükler ya da sözcük grupları yer almaktadır. Eserdeki özel adların, yalın ya da ad çekim ekli kullanımları yanında söz konusu adların bir bölümünden Türkçe yapım ekleriyle türetilmiş sözcükler bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*’deki özel adlar arasında, eylemlerden ve özel ad dışındaki köklerden Türkçe eklerle yapılmış türetmeler de vardır. Metinde ayrıca türlü sözcüklerle yapılan farklı dillere özgü türetmeler ya da tamlamalar, Türkçe örneklerle bir arada kullanılmıştır.

3. *Kutadgu Bilig*’de Özel Adlar

3.1. Kişi Adları

Kutadgu Bilig’de kullanılan özel adların en büyük bölümünü, kişi adları oluşturmaktadır. Eserde, aynı adın farklı biçimlerde yer aldığı da görülür. Metinde geçtiği belirlenen bu kapsamdaki örneklerin toplam sayısı 36’dır¹⁹.

¹⁹ Bu sayıya, Tanrı’yı ve kimi kişi adlarını karşılayan özel ad işlevli adlar, sıfatlar vb. dâhil edilmemiştir.

3.1.1. Eserdeki Ana Kişilerin Adları

Ay Toldı: “Ay-Toldı” (Arat, 1979b: 47, 48).

“bu *ay toldı* aydı söz asğı uluğ / yirinçe tüşürse beğütür ıulug” (KB 1001) (Arat, 1979a: 117).

Kün Toğdı: “Kün-Toğdı” (Arat, 1979b: 302).

“bu *kün toğdı*²⁰ tigli törü ol köni / bu ay toldı tigli ıtut ol kör anı” (KB 355) (Arat, 1979a: 50).

Oğgurmış: “Oğgurmış” (Arat, 1979b: 332, 333).

“yana aydı *ođgurmıř* ayğıl mańga / ıalı keldińg emdi ne boldı sańga” (KB 3303) (Arat, 1979a: 334).

Ögdülmış: “Ögdülmış” (Arat, 1979b: 354, 355).

“uru bardı *ögdülmış* eğgü törü / ağırladı tegme kişisin körü” (KB 1770) (Arat, 1979a: 194).

3.1.2. Eserdeki Yardımcı Kişilerin Adları

ıumarı: “ıumarı, (Oğgurmış’ın kölesi)” (Arat, 1979b: 291).

“ıadaşı müridi *ıumarı* ıtıkıp / selam ıtıldı ötrü közi yaş saıp” (KB 6286) (Arat, 1979a: 622).

Küsemiş: “Küsemiş (Ay-Toldı’nın dostu)” (Arat, 1979b: 303).

“adaş tuttı ay toldı eğgü kişi / *küsemiş* atı erdi eğgü işi” (KB 502) (Arat, 1979a: 65).

Karşılıklı konuşmalarla düzenlenmiş *Kutadgu Bilig*’in metni, belli kavramları simgeleyen dört ana ve iki yardımcı kişi üzerine kuruludur. Eserdeki ana kişiler ve temsil ettiği kavramlar; hükümdar *Kün Toğdı* (köni törü “adalet”), vezir *Ay Toldı* (ıtut “saadet, devlet, ikbal”), vezirin oğlu *Ögdülmış*, (uıuş “akıl, anlayış, idrak”) ve vezirin yakını *Oğgurmış* (‘ aııbet) biçimindedir. Bunlar dışında, eserde ikincil öneme sahip kişiler ise Ay Toldı’nın dostu *Küsemiş* ile Oğgurmış’ın kölesi *ıumarı*’dur. Önler, kahramanlara yönelik eserdeki tanımlamaların, her birinin önem sırasına göre yapıldığını belirtir. Önler’e göre en önemli kişi, ilk anılan *Kün Toğdı*’dır ve görevi gereği “sosyal düzeni” temsil eden bu kişi, “güneşin niteliklerini” tařımaktadır²¹; Ay Toldı, “ay” ile ortak özelliklere sahiptir, nitekim onun

²⁰ kün toğdı: kün toğtı (satır altında Arap harfleriyle ‘*adl ve rasti*) → A10 (Arat, 1979a: 50/355 numaralı dipnot).

²¹ “künüğ kör irilmez tolu oı turur / yarıklığı bir teg talu oı turur” (KB 825), “menińg me ıtılınım anıar oışadı / könilik bile toldı eksümedi” (KB 826) (Arat, 1979a: 100).

sembolize ettiği kut da “ay gibi değişken” yapıdadır²²; Ögdülmiş, eserde geniş bir yere sahiptir ve bu, “akla verilen değerlerin bir göstergesi”dir; “mistik değerleri” temsil eden Oğğurmuş ise tüm zamanını ibadetle geçirmektedir²³ (Önler, 2004: 82-90).

Kutadgu Bilig dizinindeki veriler, hükümdar Kün Toğdı için metinde daha çok “ilig” sözcüğünün kullanıldığını gösterir. Eserin kurgulanışı ve Kün Toğdı'nın statüsü, bu kahramanın diğerlerine göre daha ön planda olmasını gerektirmiştir. Dizinde, metindeki iki yardımcı kişiden Kımaru'nun dört (KB 6286, 6293, LXXXII, LXXXIII), Küsemiş'in ise sekiz kez (KB 502, 506, 508, 511, 519, 521, 65, 66) kullanıldığı kaydedilmiştir (Arat, 1979b: 291, 302, 303). Söz konusu kullanımlardan bu iki kişinin çok az örnekte geçtiği ve eserin küçük bir bölümünde görüldüğü (Kımaru 8 beyit, Küsemiş 20 beyit) anlaşılmaktadır. Örneğin Kımaru'nun metne katıldığı yer, Oğğurmuş'un ölümünü Ögdülmiş'e bildirdiği, başsağlığı dilediği ve onu teselli etmeye çalıştığı bölümdür. Küsemiş ise Ay Toldı'nın has haciple tanışıp görüşmesini, dileğini ona ve hükümdara iletmesini sağlamıştır. Önler, Kün Toğdı dışındaki üç ana kişinin eserde, “hükümdarla ilişkileri ve ona ilgileri açısından” yer aldığını belirtmiştir. Örneğin Kün Toğdı, eserin tümünde yer alırken diğer üç kişi, belli bölümlerde bulunur (Önler, 2002: 180).

3.1.3. Hükümdar Adları

Buğra (Ĥan): “Buğra Han” (Arat, 1979b: 113) ~ **Melik Buğra Ĥan:** “Melik Buğra Han” (Arat, 1979b: 309).

Tawğaç Buğra Ĥan ~ Tawğaç Uluğ Buğra Ĥan ~ Tawğaç Kıara Buğra²⁴ ~ Uluğ Buğra Ĥan²⁵: Karahanlı hükümdarı Buğra Han.

“türkistan illerinde *buğra Ĥan* tilinge türk luğatinçe...” (KB A14) (Arat, 1979a: 2).

“...*melik buğra Ĥan*²⁶ ma anı ağırlap uluğlap öz Ĥaş Ĥacibliğini anğa birü yarlıkamış turur...” (KB A26-A27) (Arat, 1979a: 2).

“... meşriğ meliki *tawğaç buğra Ĥan*²⁷ üskiñge kigürmiş turur...” (KB A25-A26) (Arat, 1979a: 2).

²² “ağar suw yorık til bu kut turmadı / ajun tezgünürler yorıp tınmadı” (KB 669) , “mançsız turur kut vefasız yayığ / yorırda uçar terk adağı tayığ” (KB 670) (Arat, 1979a: 83).

²³ “anın keldim emdi bu yirke turup / bayat tapğı kılsa men yalñuz bolup” (KB 3339), “bu Ĥalkğa tözü yapmağınça kapuğ / törütügli rabka kılumaz tapuğ” (3341), “bu yalñuz turur sen tidiñg ay kıdaş / bayat yağı iş tap mañga ay adaş” (3349) (Arat, 1979a: 338).

²⁴ *Tawğaç Buğra Ĥan, Tawğaç Uluğ Buğra Ĥan* ve *Tawğaç Kıara Buğra*, Kutadgu Bilig dizinine *tawğaç* “Tavğaç, Türklerden bir bölük” (Arat, 1979b: 429) biçimiyle alınmıştır.

²⁵ *Uluğ Buğra Ĥan*, Kutadgu Bilig dizinine *uluğ* “ulu, büyük” (Arat, 1979b: 493, 494) biçimiyle alınmıştır.

²⁶ melik buğra Ĥan: *melik* → C16 (Arat, 1979a: 2/26 numaralı dipnot).

²⁷ tawğaç buğra Ĥan: *tawğaç Ĥanı* → A14; *tawğaç Ĥan* → B9 (Arat, 1979a: 2/25 numaralı dipnot).

“ajun tuttı *tawğaç uluğ buğra han* / kütadsu atı birsü iki cihan” (KB 88) (Arat, 1979a: 26).

“melikniñ önginde oqımış munı / bu *tawğaç qara buğra hanlar hanı*” (KB B60) (Arat, 1979a: 9).

“Yaruk yaz faşlın *uluğ buğra han*²⁸ ögdisin ayur” (KB IV) (Arat, 1979a: 23).

Qarun: “Karun” (Arat, 1979b: 226).

“ya kençim tükel boldı *qarun* neñgi teg / ya aşhab-ı res teg temür kend toqtıttım” (KB 6551) (Arat, 1979a: 646).

Nuşinrevan: “Nuşin-Revân (Adaleti ile tanınmış bir Sâsânî hükümdarı).” (Arat, 1979b: 331).

“muñgar bütmeşe kör bu *nuşin revan*²⁹ / uquş közi birle yaruttı cihan” (KB 290) (Arat, 1979a: 44).

Sikender: “İskender” (Arat, 1979b: 398).

“ajun bütrü tuttım *sikender* tutarça / tükel nuş yaşın men yaşadım yaşattım” (KB 6548) (Arat, 1979a: 646).

Şeddad: “Şeddâd” (Arat, 1979b: 414).

“tutayın ya kısıra ya qayşarça boldum / ya *şeddad*-u ‘ad teg taqı uçmaq ittim” (KB 6547) (Arat, 1979a: 646).

Kutadgu Bilig’in manzum ve mensur ön sözleriyle ana metninde *buğra han* (KB A14, B23), *melik buğra han* (KB A26), *uluğ buğra han* (KB D-IV³⁰), *tawğaç buğra han* (KB A25), *tawğaç uluğ buğra han* (KB 88), *tawğaç qara buğra* (KB B60) (Arat, 1979a: 2, 6, 23, 26) adlarıyla geçen kişi; Balasagunlu Yusuf’un kitabını sunduğu ve huzurunda okuduğu, ona has haciplik görevini veren, dönemin Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han’dır. Buğra Han’ın metinde geçtiği yerlerde, bu kitabın onun döneminde ve “Buğra Han dili” ile yazıldığı, onun huzurunda okunup sunulduğu, Buğra Han’ın yazarı takdir ederek yücelttiği ve kendisine has haciplik görevi verdiği anlatılmıştır. Ayrıca Buğra Han, dünyaya egemen bir kişi olarak nitelenmiş, övülmüş ve kendisine hayır dua edilmiştir. *Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebû Ali Hasan*, “Doğu Karahanlılarının büyük kağanı”dır. Büyük olasılıkla onun Kâşgar’a egemen olması, büyük kağan olduğu 1075’ten öncesine, babasının (Süleyman Arslan Han) ölümüne

²⁸ uluğ buğra han: tawğaç uluğ buğra han → B8-9, C6 (Arat, 1979a: 23/62 numaralı dipnot).

²⁹ nuşin revan: *nuşirevan* → A9 (Arat, 1979a: 44/290 numaralı dipnot).

³⁰ Sözcük, bap başlığında kullanılmıştır.

(1056-1057) dek uzanır. Babasının olduğu gibi Tavgaç Buğra Han'ın huzuruna da bilginlerin geldiği ve bunlardan birinin “şüphesiz” *Kutadgu Bilig*'in yazarı Balasagunlu Yusuf olduğu belirtilmektedir (Genç, 2002: 28, 29). Arat, eserin sunulduğu Kâşgar hükümdarını *Hasan b. Süleyman* adıyla anmış ve bu hükümdarın *Kutadgu Bilig*'in Fergana nüshasında, “...tavgaç uluğ buğra çara han ebu ‘ali hasan bin arslan han” biçiminde geçtiğini kaydetmiştir (Arat, 1979a: XVII).

Kur'an'da *Karun*'dan ve onun hazinesinden söz eden ayetler bulunmaktadır. Bu ayetlere göre Karun, Hz. Musa'nın kavminde yaşayan “çok zengin bir kişi”dir. Karun'un hazineleri, “genc-i Kârûn, mal-i Kârûn” adlarıyla bilinmektedir. Karun, “zenginliği ve cimriliğiyle” tanınmakta; sahip olduğu hazinelerden de Türk edebiyatında, atasözlerinde ve deyimlerinde genellikle bu bağlamda söz edilmektedir (Şener, 2001: 520). Karun, *Kutadgu Bilig*'de bir örnekte (KB 6551) kullanılmış, yer aldığı beyitte de onun zenginliği ve sahip olduğu hazine dile getirilmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre dünya geçici olduğu için Karun gibi dolu bir hazineye sahip olmak bile anlamlı değildir.

Adaletiyle ünlü *Nuşirevan*, “dâdger ‘adil” lakabıyla bilinmekte ve “Sasanilerin ilk büyük hükümdarı” olarak kabul edilmektedir. Sasanilere en parlak çağını yaşatan Nuşirevan'ın döneminde hem imar hem de eğitim ve kültür alanında önemli gelişmeler olmuştur. Örneğin kapatılan Atina Akademisinden kimi felsefeciler, kendisine sığınmış; değişik kavimlerden doktor ve bilim adamlarını sarayında bulundurmuş; İslami döneme kadar tıp eğitimine yönelik çalışmaları sürdüren “Cundîşâpûr Okulunu” kurarak burada Yunancayla birlikte farklı dillerden ve Sanskritçeden Orta Farsçaya kitapların çevrilmesini sağlamıştır. Ölümünden sonra Nuşirevan'ın özelliklerini, yönetimini pek çok şair ve yazar işlemiş; onu övmüştür (Yıldırım, 2008: 558, 559). Nuşirevan, buna koşut olarak *Kutadgu Bilig*'de iki kez geçmiş (KB 290, 6550) ve her ikisinde de ön plana çıkan kimi özellikleri (adil yönetimi, aklı) işlenerek övülmüştür. Eserde, Nuşirevan'ın kanunları doğru uygulayarak halkı zenginleştirmesi ve iyi bir ad bırakması (KB 291) da dile getirilmiştir. Nuşirevan; özellikle bilginin ve aklın üstünlüklerinin, yararlarının anlatıldığı bölümde (“Bilig Ukuş Erdemin Asığın Ayur” KB D-X 287-349; Arat, 1979a: 44-49), bu nitelikteki kişiler için bir simge olarak gösterilmiştir.

Makedonya kralı *İskender* (*Kutadgu Bilig*'de *Sikender*), İslam tarihinde efsanevi bir kişi olarak tanınmaktadır. İskender, geniş bir coğrafyadaki çok sayıda devleti on iki yıl içinde ortadan kaldırmış ve büyük bir imparatorluk kurmuştur. Zaferleri, kendisinden sonraki hükümdarları ve sanatçıları da etkileyen İskender, kazandığı başarılar ve zaferler sayesinde hakkında destanlar yazılan ve menkıbelere konu olan bir hükümdar olmuştur (Kaya, 2000: 555, 556). *Kutadgu Bilig*'de bir kez geçen (KB 6548) İskender, belirtilen özellikler doğrultusunda

“dünyayı elinde tutan” biri olarak nitelenmiştir. Ancak Yusuf Has Hacib’e göre İskender gibi dünyaya hâkim olursa dahi ölüm kaçınılmazdır ve sonunda toprağa dönülecektir.

Şeddat’ın dünyada cennetin benzerini (Bağ-ı İrem) yapmak istediği ancak bunu görmeden öldüğü rivayet edilmektedir. Şiirde, başka ünlü kişilerle birlikte Şeddat’ın adına, dünyanın geçiciliğini ve kimseye kalmayacağını anlatmak için yer verilmektedir (Tokel, 2006: 382). *Kutadgu Bilig*’de bir kez geçen Şeddat da bu işlevde kullanılmış tarihsel bir motiftir. Yusuf Has Hacib, söz konusu beyitte (KB 6547) ölümün kaçınılmazlığını, cennet yaptırmanın bile faydasız olduğunu belirterek dile getirmiştir.

3.1.4. Din ile İlgili Adlar

3.1.4.1. Tanrı

Teŋgri: Tanrı (Arat, 1979b: 437).

“kamuğ neŋke *teŋgri* kılur ol sebab / kamuğ eğgü isiz aŋgar öz ülep” (KB 1485) (Arat, 1979a: 166).

Clauson Teŋgri’yi “çok eski bir sözcük” olarak nitelemiş ve özgün anlamının “gökyüzü” olduğunu kaydetmiştir. Clauson’a göre Teŋgri, “Tanrı” için Manihaist ve Budist metinlerde standart sözcüktü ve bu anlamını, İslami dönemde de korudu (Clauson, 1972: 523). Teŋgri (KB 44, 1485, 3332, 4526, 6046 vd.), İslami dönem metinlerinden *Kutadgu Bilig*’de de “Allah” karşılığında olmak üzere -bu kavramı karşılayan kimi başka adlar ve sıfatlarla birlikte kullanılmıştır.

3.1.4.2. Peygamber Adları

Apa: “Âdem...” (Arat, 1979b: 21).

“*apalı* havalı ajunka ilip / uruğ yağtı dünya içinde kelip” (KB 6391) (Arat, 1979a: 632).

İsa: “Hz. İsa” (Arat, 1979b: 201).

“ya *İsa* bolup kökke ağdım tağı men / ya nuşin revan teg törü tüz yorıttım” (KB 6550) (Arat, 1979a: 646).

Muhammed: “Hz. Muhammed” (Arat, 1979b: 319).

“*muhammed* yalawaç halayık başı / kamuğ barçalarğa ol ol köz қаşı” (KB B8) (Arat, 1979a: 4).

Muştafa: “Hz. Muhammed Mustafa; bk. muhammed” (Arat, 1979b: 321).

“2. bab yalawaçımız uluğ *muḥammed-i muṣtafa*³¹ öğdisin ayur” (KB C2) (Arat, 1979a: 11).

Nuḥ: “Hz. Nuh” (Arat, 1979b: 330).

“ajun bütrü tuttum sikender tutarça / tükel *nuḥ* yaşın men yaşadım yaşattım” (KB 6548) (Arat, 1979a: 646).

Kutadgu Bilig'de aynı dizede olmak üzere birer örneği olan *Apa* “Adem” ve *Hava* “Havva, Âdem peygamberin eşi” (Arat, 1979b: 21, 177) sözcükleri *apalı havalı* “Adem ve Havva” (Arat, 1979a: 632; Arat, 1991: 458) biçiminde kullanılmıştır. Söz konusu beyitte, Âdem ve Havva'nın dünyaya inerek insan neslini yaydığı kaydedilir. Semavi kitapların “ilk insan ve ilk peygamber” olarak nitelediği Âdem, İslam kaynaklarında da “insanlığın atası” kabul edilmiştir. Kur'an'da Âdem ve Havva'ya cennetten kovulduktan sonra yeryüzüne inmelerinin buyrulduğu belirtilir. “Genellikle Yahudi geleneğinden aktarılmış bilgiler” ve bir kısım rivayetler doğrultusunda da Âdem ve Havva, dünyanın farklı yerlerine inmiş, daha sonra buluşarak evlenmiş ve çoğalmıştır (Bolay, 1988: 358, 362, 363).

Hristiyanlık dininin peygamberi olan İsa, edebiyatımızda türlü yönleriyle ele alınmış; “Meryem'in İsa'ya gebe kalışı, doğumu esnasında ve bebekken gerçekleşen olağanüstü hâller, peygamberlik mucizeleri, ölmeyip göğe çekilmesi, dördüncü kat gökte bulunması, maddeden arınmış olması, hiç evlenmemesi...”, şiir geleneğimizde birçok açıdan işlenmiştir (Pala, 2004: 235). Hz. İsa, *Kutadgu Bilig*'de, dünyanın geçiciliğinin anlatıldığı beyitlerden birinde (KB 6550) yer almış; onun “göğe yükselmesi” dile getirilmiştir. Söz konusu beyitlerde, diğer birçok durum gibi göğe çıkmanın da faydasız olduğu, ölüme engel olunamayacağı belirtilmiştir.

İslam peygamberi *Muḥammed*'in adına, *Kutadgu Bilig*'in manzum ve mensur ön sözleriyle bap fihristinde yer verilmiştir. Toplam üç kullanımdan ikisi, *Muḥammed-i Muṣtafa* (KB A6-A7, C2) biçimindedir. Eserde, İslami geleneğe uygun olarak Hz. Muhammed'e selam ve dua edilmiş; o, bütün insanların iyisi, peygamberlerin seçkini ve yaratılmışların başı olarak nitelenip övülmüştür.

Kutadgu Bilig metninde bir kez geçen (KB 6548) *Nuḥ*, “büyük peygamberler”den biri olarak kabul edilmektedir. Hz. Nuh'un “kendisine inanmayan kavmi tûfan ile” yok edilmiştir. Kur'an'da Nuh'un “500 yaşından sonra” üç oğlunun doğduğu, “600 yaşında iken” tufanın başladığı ve toplamda 950 yıl yaşadığı belirtilmektedir (Harman, 2007: 224, 225). *Kutadgu Bilig*'de de Hz. Nuh'un uzun ömrüne gönderme yapılmıştır. Yusuf Has Hacib; yaşlılığı

³¹ muḥammed-i muṣtafa: *muḥam(m)et-i musdafa* → A6-7; B'de bu bap bulunmamakta, C'de ise bap başlığında isim anılmadan “yalawaçımız ‘aleyhi's-selam” ibaresi yer almaktadır (Arat, 1979a: 11/2 numaralı dipnot).

anlattığı bölümde (“Yigitlikke Açıp Awuçğalıxın Ayur” KB E-I 6521-6564; Arat, 1979a: 644-647), “Nuh’un yaşını yaşadığını ve yaşattığını” ancak dünyanın geçici, ölümün ise mutlak olduğunu vurgulamıştır.

3.1.4.3. Halife Adları

‘**Ali**: “Ali b. Ebi Tâlib” (Arat, 1979b: 17).

“‘*ali* erdi munda basağı talu / kür ersig yürekliğ menğesi tolu” (KB 57) (Arat, 1979a: 23).

‘**Uşman**: “Üçüncü halife, Hz. Osman” (Arat, 1979b: 499).

“basa ‘*uşman* erdi uwutluğ silig / kişide ödürmiş ağı kiñ elig” (KB 55) (Arat, 1979a: 22).

İslam halifelerinden ‘*Oşman* (metinde ‘Uşman) ve ‘*Ali*, dört halifenin övüldüğü bölümde (“Tört Şahabeniñ Ögdisin Ayur” KB D-III 49-62; Arat, 1979a: 22-23) yer almıştır. *Kutadgu Bilig*’de birer kez geçen (KB 55, 57) bu sözcüklerin bulunduğu beyitlerde, söz konusu halifelerin belirgin yönleri (Hz. Osman’ın cömertliği, yumuşak huyluluğu; Hz. Ali’nin yiğitliği ve cesurluğu, bilgili oluşu vb.) işlenmiştir.

3.1.4.4. Diğerleri

‘**Hava**: “Havva, Âdem Peygamberin eşi” (Arat, 1979b: 177).

“apalı *havalı* ajunka ilip / uruğ yağtı dünya içinde kelip” (KB 6391) (Arat, 1979a: 632).

‘**Lukman**: “Lokman” (Arat, 1979b: 306).

“sewinçin awınçin küwençin ili / aşasu yaşasunı *lukman* yılı” (KB 123) (Arat, 1979a: 29).

İslamiyet öncesinde Arap toplumunda “uzun ömrü, bilgeliği ve özlü sözleriyle” sivrilen *Loğman*, “hekimliğin atası olarak” da tanınmakta ve “Kur’an’da kendisine hikmet verildiği bildirilen, peygamberliği tartışmalı bir din büyüğü” biçiminde tanımlanmaktadır (Harman, 2003: 205, 206). Lokman, Türk edebiyatında ise filozoftan çok hekim olarak görülen ve Türk edebiyatı ile folklorunda “Lokman Hekim, Lokmân-ı hâzık, tabip Lokman, dert Lokman’ı, şifâ Lokman’ı” gibi adlarla anılan bir kişidir (Uzun, 2003: 206). *Kutadgu Bilig*’de bir kez olmak üzere Buğra Han’ın övüldüğü bölümde (“Yaruğ Yaz Faşlın Uluğ Buğra Han Ögdisin Ayur” KB D-IV 63-123; Arat, 1979a: 23-29) geçen bu sözcükle Lokman’ın uzun ömrüne gönderme yapılmış ve Buğra Han’ın da Lokman kadar uzun ömürlü olması dilenmiştir (KB 123).

3.1.5. Tarihsel, Efsanevi, Mitolojik Kahramanların Adları

Efrasiyab: “Afrasyab, Türklerin ‘Tona Alp Er’ dedikleri millî ve efsânevî kahraman.” (Arat, 1979b: 143.)

“tejikler ayur anı *efrasiyab* / bu *efrasiyab* tuttu iller talap” (KB 280) (Arat, 1979a: 43).

Feridun: “Feridun (bir Fars padişahının adı)” (Arat, 1979b: 167).

“söküşlüg nelük boldı *zahhak* otun / nelük öğdi buldı *feridun* qutun” (KB 241) (Arat, 1979a: 40).

Rüstem³²: “İran’ın en ünlü milli kahramanı” (Yıldırım, 2008: 592).

“özüm haydar erse yaşın teg kılıçlığı / ya *rüstemleyü* men ajunda çawıqtım” (KB 6549) (Arat, 1979a: 646).

Toᅇga Alp Er³³: “Tonga Alp-Er efsanevi Türk kahramanının adı, Alp Er Tonga” (Arat, 1979b: 460).

“bu türk beglerinde atı belgülig / *tonᅇga alp er*³⁴ erdi qutu belgülig” (KB 277) (Arat, 1979a: 43).

Zahhak: “Dahhak” (Arat, 1979b: 564).

“söküşlüg nelük boldı *zahhak*³⁵ otun / nelük öğdi buldı feridun qutun” (KB 241) (Arat, 1979a: 40).

Kutadgu Bilig'de iki örneği belirlenen (KB 280) ve ülkelere akınlar yaparak ele geçirdiği söylenen *Efrasiyab*, -metinde de belirtildiği üzere- ünlü Türk kahramanı Toᅇga Alp Er'e İranlıların verdiği addır. Kâşgarlı Mahmud, Efrasiyab ile Toᅇga Alp Er'in aynı kişi olduğunu Divan'da ifade etmiştir. Kâşgarlı, *tonᅇga* sözcüğü için “filleri öldüren bir tür pars (bebr)” açıklamasını yaptıktan sonra sözcüğün unvan işleviyle sık kullanıldığını, “Türklerin büyüğü” Efrasiyab'ın Toᅇga Alp Er olarak adlandırıldığını ve bu adın “bebr gücünde olan kahraman adam” anlamına geldiğini kaydetmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 496, 497). Tekin'e göre Divan'daki ağıtta sözü edilen bu kişi, büyük olasılıkla Kapgan Kağan'ın 714 yılında kurulan bir pusuda öldürülen oğlu Toᅇga Tigin'dir (Tekin, 1989: 4). Köprülü de bir hayvan adı olan *tonᅇga*'nın “mecazen kahraman manasına” eski Türk adlandırmalarında sık

³² Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizininde *Rüstemle*- “Rüstem'e benzemek, Rüstem gibi olmak” (Arat, 1979b: 375) biçimiyle madde başı yapılmıştır. Tezcan, sözcüğün bu biçimiyle dizinden çıkarılıp *Rüstemleyü* “Rüstem gibi” olarak düzeltilmesini gerekli görmüştür (Tezcan, 1981: 57).

³³ Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizinine *Toᅇga Alp* (Arat, 1979b: 460) biçimiyle alınmıştır.

³⁴ *tonᅇga*: *tonᅇga* → A28; *toᅇga* → B9 (Arat, 1979a: 43/277 numaralı dipnot).

³⁵ *zahhak*: *saᅇhak* → A22 (Arat, 1979a: 40).

kullanıldığını belirtir (Barthold ve Köprülü, 2004: 290). Karahanlıların başında, efsanevi Alp Er Toᅇga'nın soyundan geldiklerine inanılan bir ailenin bulunması (Genç, 2002: 3), bu kahramanın Türkler arasındaki önemini göstermektedir. *Toᅇga Alp* adı, *Kutadgu Bilig*'deki iki beyitte (KB 277, 5861³⁶) geçmiştir. Eserde, bu kahramanın türlü yönleriyle övüldüğü görülür. Yusuf Has Hacib'e göre Toᅇga Alp Er, “ünlü, bilgisi ve erdemi çok, anlayışlı, seçkin, yiğit” bir kişidir ve dünyaya da ancak bu nitelikteki kişiler hâkim olabilir. Dolayısıyla Toᅇga Alp Er, eserde bir simgedir; dünyanın idaresi ve hâkimiyeti için onun niteliklerine sahip olunmalıdır.

İran mitolojisinin önemli kahramanlarından *Feridun*, “Pişdâdi hanedanının altıncı hükümdarı” olarak beş yüz yıl hüküm sürmüştür. “İslami kaynaklarda adilliğiyle övülen” bir hükümdar olan Feridun, ayrıca İslamiyet sonrası Arapça ve Farsça kaynaklarda da yer alan “en eski mitolojik çehrelerden” biridir. Babasını Dahhak'ın öldürdüğü Feridun, büyüyünce onun intikamını almak ister ve tahta geçtikten sonra Dahhak'a hücum eder. Türlü mücadelelerden ve olaylardan sonra da onu bir mağaraya hapseder (Yıldırım, 2008: 307, 308).

Dahhak (metinde *Žahhak*) ve *Rüstem*, İran'ın mitolojik kahramanlarıdır. Bunlardan Dahhak, “klasik İran rivayetlerine göre çok güçlü bir dev” olup “kötülüğün simgesi, kötü güçlerin varlığa bürünmüş şekli” olarak kabul edilmektedir. Dahhak'ın kötülükleri ve kötü huyları, İran edebiyatında da “yaygın olarak işlenmiştir” (Yıldırım, 2008: 227-230). Adının çevresinde pek çok efsane oluşan Rüstem ise İran'ın millî kahramanlarından Zâl'in oğludur; “dünya pehlivanı, ünlü İran efsanelerinin en büyük kahramanı” olarak nitelenmektedir. Rüstem'in İran mitolojisindeki efsanevi kahramanlığı, İslamiyet'ten sonraki İran kültüründe de devam etmiştir (Yıldırım, 2008: 592-594). *Kutadgu Bilig*'de birer kez ve aynı beyitte (KB 241) geçen Dahhak ve Feridun'un metindeki özellikleri, İran kaynaklarıyla koşutluk gösterir. Dahhak, küstah, alçak, sövülecek biri; Feridun ise kut sahibi ve övgüye layık biri olarak değerlendirilmiştir. Bu iki kahramana, iyilik etmenin övüldüğü ve yararlarının anlatıldığı bölümde (“Eđgölük Kılmağ Ögdisin Aşığların Ayur” KB D-IX 230-286; Arat, 1979a: 39-43) yer verilmiş; Dahhak'a kötü biri olduğu için sövüldüğü, Feridun'un ise iyi biri olduğu için övüldüğü belirtilmiştir (KB 242). Metinde bir kez geçen (KB 6549) ve kendisinden /+layu/ eki ile “Rüstem gibi” anlamında zarf türetilen (Taş, 2009: 44) Rüstem'in İran mitolojisindeki efsanevi kahramanlığı, eserde de işlenmiştir. Yusuf Has Hacib; yaşlılığını anlattığı bölümde, (“Yigitlikke Açıp Awuçğalıkın Ayur” KB E-I 6521-6564; Arat, 1979a: 644-647) kendisinin yıldırım kılıçlı Hz. Ali ve Rüstem gibi dünyada ün kazandığını belirtir.

³⁶ Arat, sözcüğün geçtiği “negü tir eşitgil toᅇga alp erig / bilip sözleşmiş kör bu öt saw erig” (KB 5861) (Arat, 1979a: 581) beytindeki *toᅇga alp er* adını, “kahraman ve cesür insan” (Arat, 1991: 419) biçiminde çevirmiştir. Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizininde ise kişi adı olarak kullanılan “toᅇga alp” madde başında verilmiştir (Arat, 1979b: 460).

3.1.6. Bilgin Adları

Oklidis: “Oklidis” (Arat, 1979b: 337).

“taķı ķolsa cebr-ü muķabel oķı / yime *oklidis*³⁷ ķapġı yetrü toķı” (KB 4382) (Arat, 1979a: 440).

Kutadgu Bilig'de bir örnekte (KB 4382) geķen Öklid (metinde *Oķlidis*), İslam bilim tarihinde çoġunlukla “Uklîdis” yazımıyla kullanılmaktadır. Müslüman bilginler, MÖ III. yüzyılda yaŗamıŗ bu ünlü matematikçiyi “geometrinin kurucusu” saymıŗlardır. Genellikle geometri üzerinde alıŗan Öklid, “bu alanda yalnız İlk aġ'ın deġil neredeyse bütün zamanların en önemli matematikçisi” olarak kabul edilmektedir (Topdemir, 2007: 24). Öklid'in *Kutadgu Bilig*'de geķtiġi beyit, “Yulduzķılar Birle atılmaķnı Ayur” (KB D-LV 4376-4391; Arat, 1979a: 440-441) adlı bölümde yer almaktadır. Bu bölümde, müneccimlerin almaları gereken eġitim, öġrenmeleri gereken konular vb. sayılmıŗ; “Öklid'in kapısını iyice al” ifadesiyle de Öklid'den yararlanılması öġütlenmiŗtir.

3.1.7. Yazar Adları

Yusuf ~ Yusuf aş acib ~ Yusuf Uluġ aş acib ~ Yusuf Uluġ acib³⁸: *Kutadgu Bilig*'in yazarı Yusuf Has Hacib.

“ay *yusuf* kerek sözni sözle köni / kereksiz sözüġ kizle ķılġa ķora” (KB 6627) (Arat, 1979a: 652)

“bu ma'ni üçün kör aġırlar anı / *yusuf aş acib* tip ayurlar köni” (KB B63) (Arat, 1979a: 9).

“...*yusuf uluġ aş acib*³⁹ tip atı awı ajunda yayılmıŗ turur...” (KB A28).

“Kitab İdisi *Yusuf Uluġ acib* Öziñġe Pend Birür” (KB E-III) (Arat, 1979a: 650).

Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf aş acib, metinde ikisi manzum ve mensur ön sözlerde, biri de bapların fihristinde olmak üzere toplam beŗ kez geķmiŗtir. Arat metninde, bu kullanımlar *yusuf uluġ aş acib* (KB A28), *yusuf aş acib* (KB B63), *yusuf* (KB C80, 6627), *yusuf uluġ acib* (KB E-III) (Arat, 1979a: 2, 9, 16, 650, 652) biçimlerindedir. Söz konusu bölümlerde, yazarın Yusuf aş acib adını aldġı, bu adla ünlendiġi ve sayġı gördüġü, *Kutadgu Bilig*'in sahibi olduġu vb. kaydedilmiŗtir.

³⁷ oklidis: *oķ-lî-tiz* → A31 (Arat, 1979a: 440/4382 numaralı dipnot).

³⁸ Tüm kullanımlar, *Kutadgu Bilig* dizinine *Yusuf* “Yusuf” (Arat, 1979b: 559) biçimiyle alınmıŗtır.

³⁹ yusuf uluġ aş acib: *yusuf aş acib* → A17, C17 (Arat, 1979a: 2/28 numaralı dipnot).

3.2. Yer Adları ile Bunların Mensuplarını Karşıllayan Sözcükler

Kutadgu Bilig'de, türlü niteliklerdeki coğrafi yerleri ve buralara mensup kişileri karşılayan 16 özel ad bulunmaktadır.

3.2.1. Ülke ya da Bölge Adları

Çin: “Çin ülkesi” (Arat, 1979b: 132).

“bu meşriğ ilinde kamuğ türk-ü *çin*⁴⁰ / munı teg kitab yoğ ajunda adın” (KB B19) (Arat, 1979a: 5).

Habeş: “Siyah ile beyaz arası, koyu esmer renk⁴¹” (Arat, 1979b: 171).

“kalığ bütrü tuttı sewügler kaşı / ajun boldı zengi *habeş* kırtışı” (KB 4961) (Arat, 1979a: 495).

“kopup çıktı ilke yuwuldı yaşı / ajun meñgi boldı *habeş* kırtışı” (KB 6213) (Arat, 1979a: 615).

Hıtay: “Hıtay, Orta Çin” (Arat, 1979b: 178).

“*hıtay*⁴² arqışı kesse arqış toğı / qayun kelgey erdi tümen tü ağı” (KB 4426) (Arat, 1979a: 445).

İla: “İla ülkesi” (Arat, 1979b: 182).

“negü tir eşitgil *ila*⁴³ beg sözi / sözi ma^c nisi ol sözüñge tözi” (KB 1779) (Arat, 1979a: 195).

“negü tir eşitgil *ila*⁴⁴ sır teñgi / idi edgü yañg bu bitig söz yañgi” (KB 2696) (Arat, 1979a: 282).

Maçin: “Maçin” (Arat, 1979b: 307).

“bu meşriğ meliki *maçinlar*⁴⁵ begi / biliglig uquşluğ ajunda yigi” (KB B12) (Arat, 1979a: 5).

Ötüken: “Ötüken” (Arat, 1979b: 367).

⁴⁰ türk-ü çin: *türk için* → C10 (Arat, 1979a: 5/19 numaralı dipnot).

⁴¹ Metinde iki kullanımı olan Habeş, her ikisinde de “habeş kırtışı” tamlamasında yer almıştır. Bu örneklerdeki Habeş sözcüğü, Kutadgu Bilig dizinindeki anlamından farklı bir özel ad olmalıdır. Nitekim Arat da anılan beyitleri “Göğün her tarafı âşık kaşları ile doldu; dünya zenci-habeş derisine büründü” (KB 4961), “Kalkıp, kapıya çıktı, göz yaşı döktü; dünyanın rengi habeş derisine benzemişti” (KB 6213) (Arat, 1991: 358, 444) biçimlerinde çevirmiştir.

⁴² hıtay: *hıday* → A35 (Arat, 1979a: 445/4426 numaralı dipnot).

⁴³ İla: *m-a* → A26 (Arat, 1979a: 195/1779 numaralı dipnot).

⁴⁴ İla: *til-e* → A37 (Arat, 1979a: 282/2696 numaralı dipnot).

⁴⁵ maçınlar: *maçın-lig* → A4 (Arat, 1979a: 5/12 numaralı dipnot).

“negü tir eşitgil *ötügen*⁴⁶ begi / sınap sözlemiş sözni yetrüp ögi” (KB 1962) (Arat, 1979a: 214).

Türkistan: “Türkistan” (Arat, 1979b: 481).

“*türkistan* illerinde buğra han tilinçe türk luğatinçe...” (KB A14) (Arat, 1979a: 2).

Çini: “Çinli; bk. çinli” (Arat, 1979b: 132).

“*çiniler* edebü'l-müluk tip ayar / maçınlar enisü'l-memalik atar” (KB B28) (Arat, 1979a: 6).

Çinli: “Çinli; bk. çini” (Arat, 1979b: 132).

“... *çinliğlar* edebü'l-müluk atadılar...” (KB A19) (Arat, 1979a: 2).

Hindi: “Hintli” (Arat, 1979b: 179).

“esirdin keligli kalık kuşları / kayu ray-i *hindi*⁴⁷ kayu kayşarı” (KB 94) (Arat, 1979a: 26).

Hindu: “Hindu, Hintli” (Arat, 1979b: 179).

“ağrılağu begler özin hem sözin / kerek *hindu* bolsun kümüz yuluğı” (KB 5000) (Arat, 1979a: 499).

İranlı: İranlı.

“*iranlığlar* şahname tirlir muḡar / turanlığ kutaḡu bilig tip uḡar” (KB B30) (Arat, 1979a: 6).

Rumi: “Rûmî” (Arat, 1979b: 375).

“yüzin kızledi yirke *rumi* kıızı / ajun meḡzi boldı bu zengi yüzi” (KB 6215) (Arat, 1979a: 615).

Turanlı: Turanlı.

“... *turanlığlar* kutaḡu bilig tip aymışlar...” (KB A22-A23) (Arat, 1979a: 2).

Tüm örnekleri manzum ve mensur ön sözlerde bulunan *Çin* (KB A9, A12, B18, B19), *Maçin* (KB A10, A12, A19, B12, B18, B28) ve *Türkistan* (KB A14); *Kutadgu Bilig*'in niteliklerinin sayıldığı, övgüsünün yapıldığı kimi bölümlerde yer almıştır. Bu bölümlerde eserin Çin âlimlerinin hikmetleri ve Maçin âlimlerinin şiirleriyle süslü olduğu; Çin ve Maçin

⁴⁶ *ötügen*: *ödügen* → A20 (Arat, 1979a: 214/1962 numaralı dipnot).

⁴⁷ *hindi*: *hinti* (satur altında Arap harfleriyle *hind*) → A28 (Arat, 1979a: 26/94 numaralı dipnot).

⁴⁸ Sözcük, Kutadgu Bilig dizininde *İran* “İran” (Arat, 1979b: 199) başlığı altında verilmiştir.

⁴⁹ Sözcük, Kutadgu Bilig dizininde *Turan* “Turan” (Arat, 1979b: 469) başlığı altında verilmiştir.

âlimleriyle hâkimlerinin eseri övdüğü, Türk, Çin ve maşrik ülkelerinde, bütün Türkistan'da bunun gibi başka bir kitap olmadığı konusunda birleştiği belirtilmiştir. *Çini* (KB B28) ve *Çinli* “Çinli” (KB A19) ile *İranlı* “İranlı” (KB A21, B30), *Turanlı* “Turanlı” (KB A22, B30) sözcüklerine ise *Kutadgu Bilig*'e başka toplumların verdiği adlar sayılırken değinilmiştir. Esere bu kapsamda verilen adlardan biri de Maçinlilere aittir.

Metinde iki kez geçen *Habeş*'in, her iki kullanımı da (KB 4961, 6213) “habeş kırtışı ‘habeş derisi’” örneğindedir. Habeş, Doğu Afrika ülkelerinden biri olan Habeşistan'ı ve bu ülkede yaşayan halkı ifade eder. Habeşliler, “daha çok siyah renkleri ve köle oluşlarıyla” anılmaktadır (Okuyucu, 2004: 138, 139). Bu özellik, divan şiirinde de işlenmiştir. Divan şiirinde, Habeş ile “gecenin rengi, sevgilinin kara renkli zülfü ve beni” kastedilir ve sözcük, Rum “gündüz” ile tezat oluşturacak biçimde “gece” anlamında kullanılır (Pala, 2004: 178, 380).

Hıtay, *Kutadgu Bilig*'deki üç örnekte de (KB 68, 4426, 5754), “Hıtay arkışı ‘Hıtay kervanı’” tamlamasında geçmektedir. Dizinde “Hıtay, Orta Çin” (Arat, 1979b: 178) karşılığı verilen bu bölgeyi, Kâşgarlı “Yukarı Çin” biçiminde tanımlamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 450). Metindeki kullanımlardan Çin kumaşının ve ipeklilerinin taşındığı, dünyayı gezen kervanlara sahip Hıtay'da yoğun bir ticari faaliyetin gerçekleştiği, buranın bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarda “Kıtâ, Kıtay, Hıtâ, Hoten, Hutun” adlarıyla da geçen bu bölge, “ticaret yollarının kavşağında” bulunduğu için tanınmış bir yerdir (Oğraş, 2004: 254). Hoten'in önemi, Çin ile Batı arasında ilişkilerin kurulmasını sağlayan İpek Yolu'nun açılıp bir kolunun buradan geçmesi ile daha çok artmıştır. İslam kaynaklarında da Hotenlilerin “genellikle ham ipek ticareti yaptıkları” belirtilir (Taşağıl, 1998: 251).

Kutadgu Bilig'de altı örneği olan (KB 841, 1629, 1779, 2319, 2696, 4752) *Ila*, dizinde “Ila ülkesi” (Arat, 1979b: 182) biçiminde tanımlanmıştır. Sözcük, Divan'da da bulunmaktadır. *Ila*, Divan'da “vadi”, “nehir” karşılıklarında kullanılmış; buranın “büyük bir ırmak” olduğu, “Türk diyarının Ceyhun'u” sayıldığı, iki kıyısında Yağma ve Toxsılarla Çigillerin bir bölümünün bulunduğu (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 11, 28, 44, 449) kaydedilmiştir. *Kutadgu Bilig*'de ise “Ila atlığı, Ila beg vb.” biçimlerde geçen sözcükle kastedilen kişinin zaman zaman övgüsü yapılmış ve söylediklerinin dinlenmesi öğütlenmiştir.

Ötüken, Köktürk Kağanlığı ile Ötüken Uygur Kağanlığı'nın merkezidir (User, 2009: 142). Ötüken'in adı ve yeri konusunda değerlendirmelerde bulunan Aydın, buranın bugünkü Moğolistan'da bulunan “Otgon Tenger Dağı” ile birlikte civardaki birkaç zirveyi (“as *öjüz* ve *kan idok baş*”) kapsayan bölge olabileceğini belirtir (Aydın, 2012: 145). İdare merkezi olması nedeniyle Köktürk ve Uygur yazıtlarında sıkça yer alan Ötüken, *Kutadgu Bilig*'de de bu öneme koşut bir kullanıma sahiptir. Nitekim sözcüğün geçtiği iki beyitten birinde (KB 1962); “sözünü

sınayarak ve aklına başvurarak söyleyen” biçiminde nitelenen Ötüken beyi, bir referans olarak ele alınmış ve “söylediklerinin dinlemesi” öğütlenmiştir. Diğer beyitte (KB 2682) ise Ötüken beyi, “çok iyi söyleyen ve sözün iyisini ulaştıran” bir kişi olarak tanımlanmıştır. Divan’da da geçen Ötüken adı, bu iki kaynaktan sonra yazılmış ve “Türk kültüründen” söz etmiş İslami metinlerde yer almamaktadır (İnan, 1991: 41).

Eserde bir kez kullanılan ve dizinde “Hindu, Hintli” (Arat, 1979b: 179) tanımıyla verilen *Hindu* (KB 5000), Arat çevirisinde “köle” (Arat, 1991: 361) sözcüğü ile karşılanmıştır⁵⁰. Metinde tek örnek olan ve dizinde de “Hintli” (Arat, 1979b: 179) karşılığı verilen *Hindi* (KB 94) ise “ray-i hindi” tamlamasında geçmektedir. Bu tamlama da “rây-i hîndî (bir kuş adı)” (Arat, 1979b: 374) biçiminde açıklanmıştır⁵¹.

Rumi sözcüğünün metinde dört örneği belirlenmiştir. Bu kullanımların biri dışındakiler (KB 3948, 4885, 6215), “Rumi kızı” tamlamasındadır. Söz konusu beyitlerde; gecenin olması, etrafın kararması, Rumi kızının yüzünü gizlemesiyle ya da zülüflerini çözüp yüzünü örtmesiyle ilişkilendirilmiştir. Rumi, aslen “Romalı” anlamına gelmekle birlikte Doğu Roma İmparatorluğu’nun sınırları içinde bulunan Anadolu’da yaşayanları da karşılamaktadır. Burada yaşayanların “beyaz ırktan ve güzel” olmaları nedeniyle sözcük, divan şiirinde de “gündüz” ve “sevgilinin yüzü” kavramlarını karşılamıştır (Pala, 2004: 380). Rumi, eserdeki bir örnekte ise (KB 5368) bir kumaş cinsini belirtmiştir.

3.2.2. Şehir Adları

Balasağun: “Balasagun (Kuz-Ordu)” (Arat, 1979b: 55).

“... tip aymışlar bu kitabı taşnif kıılığlı *balasağun*⁵² mevludluğ...” (KB A23, A24) (Arat, 1979a: 2).

Kaşğar: “Kaşğâr” (Arat, 1979b: 226, 227).

“barusın bitimiş yetürmiş nizam / bu *kaşğar* ilinde koşulmuş tamam” (KB B59) (Arat, 1979a: 9).

Kutadgu Bilig’de iki şehir adı geçmektedir. Metinde bir kez kullanılan (KB A23) *Balasağun* ile iki örneği belirlenen (KB A24, B59) *Kaşğar*, *Kutadgu Bilig*’in manzum ve mensur ön sözlerinde yer almıştır. Esere sonradan eklendiği düşünülen bu bölümlerde geçen Balasağun ve Kaşğar adları, kitabın yazarı Yusuf Has Hacib’den söz edilirken kullanılmıştır. Söz konusu

⁵⁰ “ağırlağı begler, özin hem sözün / kerek hindu bolsun kümüz yuluğı” (KB 5000) (Arat, 1979a: 499) beytinin çevirisi, “Bu bey para ile satın alınmış köle dahi olsa, onun hem kendisine, hem de emrine riâyet gösterilmelidir.” (Arat, 1991: 361) biçimindedir.

⁵¹ Beytin çevirisi “Esirden gelen semâ kuşları, kimi rây-i hindî, kimi kayserî” (Arat, 1991: 18) biçimindedir.

⁵² balasağun: bila-sağun → A11-12 (Arat, 1979a: 2/23 numaralı dipnot).

parçalarda, onun Balasagun'da doğduğu ve kitabını Kâşgar'da tamamladığı belirtilmektedir. Divan'da da sözü edilen Balasagun ve Kâşgar, Karahanlı devletinin önemli şehirlerindedir. Nitekim 840 yılında Uygurlar yıkıldıktan sonra onlara bağlı bir topluluk olan Yağmalar, Kâşgar'a gelmiş ve kimi yerleri ele geçirerek burada egemenlik kurmuştur. Kâşgar'ın böylece daha Karahanlıların ortaya çıktığı yıllarda, "devletin başlıca merkezlerinden olduğu" görülmektedir. Daha sonra civar bölgelerin alınmasıyla birlikte Balasagun önem kazanmış ve bu şehir, Kâşgar'la beraber "uzun süre devletin en önemli merkezi olarak" kalmıştır (Genç, 2002: 3, 7). Ayrıca Kâşgar ve Divan'daki haritanın "tam ortasında" bulunan Balasagun, Karahanlıların doğudaki kültür merkezleridir (Dilâçar, 1988: 18, 20).

3.3. Gök Cisimlerinin Adları

Kutadgu Bilig'de, gök cisimlerini karşılayan özel adların sıkça örneklendiği görülür. Eserin çoğunlukla "Yiti Yulduz On İki Ükekni Ayur" (KB D-V 124-147; Arat, 1979a: 29-31) adlı bölümünde yer alan ve kısmen metnin diğer bölümlerinde de anılan bu sözcüklerin toplam sayısı 30'dur. Bu sayıya, metindeki kimi beyitlerde aynı işlevde kullanılan *ajun* (KB 134, 460, 3652, 4959, 5028 vd.) ve *cihan* (KB 4960) da dâhildir.

3.3.1. Gezegen Adları

Ajun: "Dünya" (Arat, 1979b: 12, 13).

"yaşıq boldı törtinç yaruttı *ajun*⁵³ / yaqışsa yaruttur baqışsa özün" (KB 134) (Arat, 1979a: 30).

Arzu tilek: "Utarit (Merkür)" (Arat, 1979b: 27).

"basa keldi *arzu tilek*⁵⁴ arzular / qayuqa yağıuşsa aňgar öz ular" (KB 136) (Arat, 1979a: 30).

Ay: "Ay, kamer" (Arat, 1979b: 38, 39).

"bu *ay* ornı boldı ewi münqalib / orunsuz bolur münqalib neňg kılp" (KB 743) (Arat, 1979a: 91).

Bakırsuğun: "Merih yıldızı" (Arat, 1979b: 55).

"uğıp bardı azraq oğundı yana / töpüdin sawılmış *bakırsuğuna*" (KB 4888) (Arat, 1979a: 488).

Cihan: "Âlem, kâinat, dünya, yeryüzü" (Arat, 1979b: 125, 126).

⁵³ *ajun*: *acun* → A4 (Arat, 1979a: 30/134 numaralı dipnot).

⁵⁴ *tilek*: *tilek* (satr altında Arap harfleriyle *utarid*) → A6 (Arat, 1979a: 30/136 numaralı dipnot).

“yaşıq türtti yüzke sarıg za' faran / özin kıldı mina öngi teg *cihan*⁵⁵” (KB 4960) (Arat, 1979a: 495).

Ƙarakuş: “Jüpiter gezegeni” (Arat, 1979b: 223).

“baқа kördi öngdün *Ƙara Ƙuş* toğup / Ƙopa keldi yirdin yalın teg bolup” (KB 5675) (Arat, 1979a: 563).

Kürüd: “Merih yıldızı” (Arat, 1979b: 303).

“üçünçi *kürüd*⁵⁶ keldi köksün yorır / Ƙayuğa bu baƘsa yaşarmış Ƙurır” (KB 133) (Arat, 1979a: 30).

Öngay⁵⁷: Müşteri, Jüpiter.

“anıngda basa boldı ikinç *öngay*⁵⁸ / bir ewde Ƙalır on adın iki ay” (KB 132) (Arat, 1979a: 30).

Sekentir: “Zühal yıldızı” (Arat, 1979b: 385).

“bularda eñg üstün *sekentir*⁵⁹ yorır / iki yıl sekiz ay bir ewde Ƙalır” (KB 131) (Arat, 1979a: 30).

Sewit: “Zühre yıldızı” (Arat, 1979b: 394).

“sewüg yüz urundı bişinçi *sewit*⁶⁰ / sewe baƘtı erse sen özni awıt” (KB 135) (Arat, 1979a: 30).

Yalçık: “Ay” (Arat, 1979b: 517).

“bularda eñg altın bu *yalçık*⁶¹ yorır / yaşıq birle utru baƘışsa tolır” (KB 137) (Arat, 1979a: 30).

3.3.2. Burç, Yıldız ve Takımyıldız Adları

Adğır: “Siriüs yıldızı” (Arat, 1979b: 5).

“yarudı basa yıldırık *adğır*⁶² bile / tizildi erentir özin belgüle” (KB 5676) (Arat, 1979a: 563).

⁵⁵ cihan: *cehan* → A21 (Arat, 1979a: 495/4960 numaralı dipnot).

⁵⁶ kürüd: *kürüd* (satır altında Arap harfleriyle *merrih*) → A3 (Arat, 1979a: 30/133 numaralı dipnot).

⁵⁷ Sözcük, Kutadgu Bilig dizininde “yumuşak” (Arat, 1979b: 344) karşılığıyla verilmiştir. Tezcan da bu konuya işaret etmiş ve KB 132'deki karşılığın “Jüpiter (Müşteri) gezegeni” olması ve sözcüğün de ayrı bir madde başı ile gösterilmesi gerektiğini kaydetmiştir (Tezcan, 1981: 54).

⁵⁸ öngay: *onggay* (satır altında Arap harfleriyle *müşteri*) → A2 (Arat, 1979a: 30/132 numaralı dipnot)

⁵⁹ sekentir: *sekentir* (satır altında Arap harfleriyle *zühhal*) → A1; *seken tir* → B4 (Arat, 1979a: 30/131 numaralı dipnot).

⁶⁰ sewit: *sewid* (satır altında Arap harfleriyle *zühre*) → A5 (Arat, 1979a: 30/135 numaralı dipnot).

⁶¹ yalçık: *yalçık* (satır altında Arap harfleriyle *mah*) → A7 (Arat, 1979a: 30/137 numaralı dipnot).

Arslan: “Aslan burcu” (Arat, 1979b: 25)

“bu kün burcu *arslan* bu burc tepremez / ewi tepremezi üçün artamaz” (KB 834) (Arat, 1979a: 101).

Balık: “Balık burcu” (Arat, 1979b: 55).

“basa keldi oğlaq könek hem *balık*⁶³ / bular toğdı erse yarudı qalığ” (KB 141) (Arat, 1979a: 31).

Buğdaybaşı⁶⁴: Başak burcu.

“kör arslan bile qoşını *buğday başı*⁶⁵ / basa ülgü boldı çadan ya işi” (KB 140) (Arat, 1979a: 30).

Çadan⁶⁶: “Akrep burcu” (Arat, 1979b: 127).

“kör arslan bile qoşını buğday başı / basa ülgü boldı *çadan*⁶⁷ ya işi” (KB 140) (Arat, 1979a: 30).

Erentir: “Terâzi burcu, müşteri (jüpiter) yıldızı⁶⁸” (Arat, 1979b: 157).

“közı yazkı yulduz basa uğ kelir / *erentir*⁶⁹ qıçıq birle sançu yorır” (KB 139) (Arat, 1979a: 30).

“*erentir*⁷⁰ başı indı yirke yağıq / yaşıq baş kötürdi yüz açtı yaruq” (KB 6221) (Arat, 1979a: 616).

Koç: “Koç burcu” (Arat, 1979b: 273).

“*közı*⁷¹ yazkı yulduz basa uğ kelir / erentir qıçıq birle sançu yorır” (KB 139) (Arat, 1979a: 30).

Könek: “Kova burcu” (Arat, 1979b: 276).

⁶² adğır: *adğır* (satır altında *yıldız*) → B8 (Arat, 1979a: 563/5676 numaralı dipnot).

⁶³ balık: *balık* (satır altında Arap harfleriyle *hut*) → A11 (Arat, 1979a: 31/141 numaralı dipnot).

⁶⁴ Sözcük, Kutadgu Bilig dizininde *buğday* “buğday” (Arat, 1979b: 113) karşılığıyla verilmiştir. Tezcan, bu madde başını *buğday başı* “Başak burcu, (Sünbüle, Virto)” (Tezcan, 1981: 36) olarak düzeltmiştir.

⁶⁵ buğday: *toqtı* → A10 (Arat, 1979a: 30/140 numaralı dipnot).

⁶⁶ Sözcük, Kutadgu Bilig dizininde *çadan* “çiyan, akrep” (Arat, 1979b: 127) başlığı altında verilmiştir.

⁶⁷ çadan: *çıdan* → A10 (Arat, 1979a: 30/140 numaralı dipnot).

⁶⁸ Tezcan, Kutadgu Bilig dizininde *erentir* için verilen “Terâzi burcu, müşteri (jüpiter) yıldızı” (Arat, 1979b: 157) anlamını kabul etmez; çünkü Terazi burcunun eserdeki adı *ülgü* (KB 140), Jüpiter’ininki ise *onğay*’dır (KB 132). Tezcan’a göre Arat, *erentir* sözcüğünü doğru olarak yalnızca KB 139’da “Cevzâ (İkizler burcu) ile karşılaşmıştır” ve dizinde de bu anlam verilmelidir (Tezcan, 1981: 39).

⁶⁹ erentir: *eren-tez* (satır altında Arap harfleriyle *cevza*) → A9 (Arat, 1979a: 30/139 numaralı dipnot).

⁷⁰ erentir: *eren-yez* → A29; *eren-tiz* → B5; *eren* → C10 (Arat, 1979a: 616/6221 numaralı dipnot).

⁷¹ közı: *közı* (satır altında Arap harfleriyle *hamel*) → A9 (Arat, 1979a: 30/139 numaralı dipnot).

“basa keldi oğlak *könek*⁷² hem balık / bular toğdı erse yarudı alık” (KB 141) (Arat, 1979a: 31).

uık: “Yenge burcu (seretn)” (Arat, 1979b: 289).

“ozı yazı yulduz basa uğ kelir / erentir *uık*⁷³ birle sanu yorır” (KB 139) (Arat, 1979a: 30).

Kn: “Gneş” (Arat, 1979b: 300, 301).

“yana ma bu *kn* burcı şabit turur / bu şabit tidkm tpi berk bolur” (KB 833) (Arat, 1979a: 100).

Oğlak: “Oğlak burcu (cedy).” (Arat, 1979b: 333).

“basa keldi *oğlak*⁷⁴ *könek* hem balık / bular toğdı erse yarudı alık” (KB 141) (Arat, 1979a: 31).

Seran: “Seretn burcu, yenge burcu” (Arat, 1979b: 392).

“bu ay burcı *seran* bu ew ewrilr / ewi ewrilr hem zi ewrilr” (KB 744) (Arat, 1979a: 91).

Uğ: “Boğa burcu” (Arat, 1979b: 488).

“ozı yazı yulduz basa *uğ*⁷⁵ kelir / erentir *uık* birle sanu yorır” (KB 139) (Arat, 1979a: 30).

lg: “Terazi (mzan) burcu” (Arat, 1979b: 505).

“kr arslan bile oşnı buğday başı / basa *lg*⁷⁶ boldı ağan ya işı” (KB 140) (Arat, 1979a: 30).

lker: “lker yıldızı” (Arat, 1979b: 505).

“yana krdi *lker*⁷⁷ sawılmış başı / toğardın ağan opmış rlep tuşı” (KB 4889) (Arat, 1979a: 488).

Ya: Yay burcu⁷⁸.

⁷² *könek*: *könek* (satr altında Arap harfleriyle *delu*) → A11 (Arat, 1979a: 31/141 numaralı dipnot).

⁷³ *uık*: *uık* → A9 (Arat, 1979a: 30/139 numaralı dipnot).

⁷⁴ *oğlak*: *oğlak* (satr altında Arap harfleriyle *cediy*) → A11 (Arat, 1979a: 31/141 numaralı dipnot).

⁷⁵ *uğ*: *uğ* (satr altında Arap harfleriyle *sevr*) → A9 (Arat, 1979a: 30/139 numaralı dipnot).

⁷⁶ *lg*: *lg* (satr altında Arap harfleriyle *mizan*) → A10 (Arat, 1979a: 30/140 numaralı dipnot).

⁷⁷ *lker*: *l-key* → A34; *rker* → B12 (Arat, 1979a: 488/4889 numaralı dipnot).

⁷⁸ Szck, Kutadgu Bilig dizininde *ya* “veya” (Arat, 1979b: 511) karşılığıyla verilmiştir. Szck, “Yay burcu, Sagittarius” karşılığı ile ayrı bir madde başı yapılmalıdır (Tezcan, 1981: 69).

“kör arslan bile çoşni buğday başı / basa ülgü boldı çağan *ya işi*” (KB 140) (Arat, 1979a: 30).

Yaşık: Güneş (Arat, 1979b: 530).

“*yaşık*⁷⁹ yandı bolğay yana ornınga / balık kuğrukındın çozi burnınga” (KB 66) (Arat, 1979a: 24).

Yıldırık: “Yıldırık yıldızı; bk. adğır” (Arat, 1979b: 539).

“yaradı basa *yıldırık*⁸⁰ adğır bile / tizildi erentir özin belgüle” (KB 5676) (Arat, 1979a: 563).

Yitiken: “Yedi kardeşler, büyük ayı burcu” (Arat, 1979b: 548).

“*yitiken*⁸¹ kötürdi yana baş örü / tönğitti yana yıldırık adğır naru” (KB 6220) (Arat, 1979a: 616).

Kutadgu Bilig'de geçen gök cisimlerinin büyük bir bölümünün yer aldığı “Yiti Yulduz On İki Ükekni Ayur” adlı parçada, öncelikle âlemi, gökyüzünü, geceyi ve gündüzü, yıldızları Tanrı'nın yarattığı, bu yıldızların farklı niteliklerde ve işlevlerde olduğu belirtilmiş; yıldızlar, birer beyitle gökyüzündeki yerlerine göre en üsttekinden başlayarak sıralanmıştır. Her beyitte, anılan yıldızın kimi özelliklerine de değinilmiştir. Yıldızlardan sonra on iki burçtan söz edilmiş; burçlar, gökyüzündeki dizilişlerine göre sıralanmış; onların üçerli gruplara (bahar, yaz, sonbahar, kış ~ ateş, su, yel, toprak) ayrıldıkları ve birbirlerine göre durumları dile getirilmiştir. Metinde, bu bölüm dışındaki yıldız ve burç adlarının ise genellikle geçen bir zaman dilimini belirginleştirmek için kullanıldığı, yıldız ya da burç hareketlerinin birer işaret olarak algılandığı görülür.

Yusuf Has Hacib'in eserde belirttiği yedi yıldız Ay [(Ay (KB 4, 325, 1254, 2843, 3451 vd.), Yalçık (KB 137)], Güneş [Kün (KB 325, 1072, 2437, 3724, 4872 vd.), Yaşık (KB 66, 3283, 4960, 5359, 5669 vd.)], Jüpiter [Karaçuş (KB 5675, 6219), Onğay (KB 132)], Merkür [Arzu tilek (KB 136)], Merih [Bağırsuğun (KB 4888), Kürüd (KB 133)], Satürn [Sekentir (KB 131)], Venüs [Sewit (KB 135)]⁸²; on iki burç ise Akrep [Çağan (KB 140, 4889)], Aslan [Arslan (KB 140, 834)], Balık [Balık (KB 66, 141)], Başak [Buğdaybaşı (KB 140)] Boğa [Uğ (KB

⁷⁹ yaşık: *yaşık* (satır altında Arap harfleriyle *afıab*) → A20; *yaşık* (satır altında *kün*) → B13 (Arat, 1979a: 24/66 numaralı dipnot).

⁸⁰ yıldırık: *yıldırık* → A14; *yıldırık* (satır altında *yıldırık*) → B8; *yıldırık* → C17 (Arat, 1979a: 563/5676 numaralı dipnot).

⁸¹ yitiken: *yediken* → A28 (Arat, 1979a: 616/6220 numaralı dipnot).

⁸² Sözü edilen yedi yıldız, İran mitolojik inancında “*heft ahter* ‘yedi yıldız, yedi gezegen’” olarak adlandırılmakta; bu gök cisimleri için “ulu atalar, yedi atalar, atalar, yedi babalar/atalar, yedi ayna, yedi hanım, yedi ejderha, yedi gözcü, yedi baba, yedi parlayan, yedi kumandan, yedi felekler vb.” adları da kullanılmaktadır. Her biri ayrı bir gök tabakasında (“*heft âsumân* ‘yedi gök’”) bulunan “*Mâh* (Ay), *Tir* (Utarit/Merkür), *Nâhid* (Zühre/Venüs), *Behrâm* (Merih/Mars), *Bercis* (Müşteri/Jüpiter), *Keyvân* (Zühal/Satürn), *Şems* (Güneş)” gezegenlerine ilk kez Sümerlerin dikkat ettiği ve tapıldığı belirtilmektedir (Yıldırım, 2008: 363, 364).

139)], *İkizler* [Erentir (KB 139, 5676, 6221)], *Koç* [Kozı (KB 66, 139)], *Kova* [Könek (KB 141)], *Oğlak* [Oğlak (KB 141)], *Terazi* [Ülgü (KB 140)], *Yay* [Ya (KB 140)], *Yengeç* [Kuçık (KB 139), Serşan (KB 744)] olarak sıralanmıştır. Bunlar dışında *Sirius* [Adğır (KB 5676, 6220)], *Ülker* [Ülker (KB 4889, 6216)], *Süheyl* [Yıldırık (KB 5676, 6220)], *Büyükayı* [Yitiken (KB 6220)] da eserde adı geçen diğer yıldızlar ya da takımyıldızlardır⁸³. *Kutadgu Bilig*'deki kimi örneklerde ise aynı gök cisimi için iki farklı ad kullanılmıştır: *Ay*, *Yalçık* (Ay), *Kün*, *Yaşık* (Güneş), *Bakırsuğun*, *Kürüd* (Merih), *Karakuş*, *Ongay* (Jüpiter); *Kuçık*, *Serşan* (Yengeç burcu).

Kutadgu Bilig'de, mesnevi geleneğine uygun olarak girişte bulunan Tanrı'nın, peygamberin, dört halifenin ve hükümdarın övgüsünü izleyen özel bir bölümde, yıldızların ve burçların türlü nitelikleri, işlevleri, gökyüzündeki yerleri ve sıraları belirtilmiş; ayrıca gök cisimleri, türlü açılardan sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte eserde, kimi zaman dilimlerinin belirlenmesi için bu gök cisimlerinin hareketlerine başvurulması, söz konusu kavramların Türk kültüründeki yerini göstermesi açısından önemlidir. Güneş ve ayla birlikte diğer gök cisimlerinin en eski dönemlerden beri insanların ilgisini çektiği, bunların hareketlerinin izlendiği, türlü biçimlerde yorumlandığı bilinmektedir. Türkler arasında da buna koşut bir sürecin izlendiği söylenebilir. Örneğin eski Türk inancında güneş ve ay ile birlikte yıldızlar ve gezegenler kutsal sayılmış; Hunlarda belirlenen bu tür inanç ve uygulamalar, daha sonra devlet kuran Türklerde de devam etmiştir. Örneğin güneş ve ay kültürüne “Uygurlarda, Slavlaşmadan önceki dönemin Bulgarlarında, Kırgızlarda, XII. yüzyılda Kimeklerde” rastlanmıştır. Kırgızların “Venüs ve Satürn’ü ululadıkları, Mars’ı ise uğursuz saydıkları” bildirilmektedir (Günay ve Güngör, 2009: 70, 71). Bayat’a göre ise Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'de güneş, ay, yıldızlar ve burçlarla ilgili verdiği bilgilerle “dünya modelinin astral külte dayalı şemasını çizmeğe” ve “dünya modelinin mitolojik ve İslami görüşlerini birleştirmeye” çabalamıştır (Bayat, 2011: 93).

⁸³ On iki burcun oluşturduğu “takımyıldız ailesi”ne “burçlar kuşağı” adı verilmektedir. Bu kuşakta yer alan takımyıldızları, “*Aslan* (Esed, Leo), *Başak* (Bakire, Sünbüle, Hüşe, Azrâ, Salkım, Virgo), *Terazi* (Ülgü, Karakuş, Mizân, Terâzû-i Çerh, Terâzû-i Felek, Libra), *Akrep* (Akreb, Çadan, Çıyan, Kuyruklu, Uzun Kuyruklu, Scorpius), *Yay* (Nişancı, Kavis, Râmî, Sagittarius), *Oğlak* (Teke, Büz, Büzgâle-i Felek, Cedî, Capricornus), *Kova* (Saka, Könek, Delv, Aquarius), *Balık*lar (Hût, Hût-i Gerdûn, Pisces), *Koç* (Kozı, Hamel, Kebş, Bere, Bere-i Felek, Aries), *Boğa* (Ud, Sevir, Öküz, Taurus), *İkizler* (Cevzâ, Tevemîm, Sevemâni, Dü-Peyker, Eteev'emân, Gemini), *Yengeç* (Kuçık, Seretân, Keşef, Cancer)” adlarıyla bilinir. *Kutadgu Bilig*'de geçen diğer yıldızların ya da takımyıldızların adları ise “*Sirius* (Akyıldız, Şuarâ-i yemânî, Şirâ-i yemânî, Köpekyıldızı, Ubûr, Canicula, Aschere), *Ülker* (Yedikızkardeş, Pervîn, İkd-i Pervîn, Peren, Süreyyâ, Pleiades), *Yıldırak* (Adğır, Süheyl-i Yemâni, Süheyl, Kanapus, Canopus, Suhail), *Yitiken* (Büyük kepçe, Büyükayı, Yediger yıldız, Yedigir, Yedi uyuyanlar, Yedikardeş, Yitiken, Yedi yârân, Heftevreng)”dir (Pultar, 2007: 2 vd.).

3.4. Etnik Unsurların Adları

Kutadgu Bilig'in söz varlığında ulus, kavim, boy adları ile bunlara mensup kişileri karşılayan 6 özel ad bulunmaktadır.

3.4.1. Ulus Adları

Tejik: “Tacik, Fars” (Arat, 1979b: 434).

“*tejikler*⁸⁴ bitigde bitimiş munı / bitigde yoğ erse kim uğğay anı” (KB 282) (Arat, 1979a: 43).

Türk: “Türk” (Arat, 1979b: 481).

“yime yağı aymış bu *türk*⁸⁵ buyruğı / ” (KB 1163) (Arat, 1979a: 133).

Kutadgu Bilig'de kullanılan ulus adlarından *Tejik*, “Tacik, Fars” (Arat, 1979b: 434) karşılığındadır. Metinde üç kez örneklenen sözcüğün geçtiği ilk iki beyit (KB 280, 282), Alp Er Tonğa ile ilgilidir. Bu beyitlerde, Alp Er Tonğa'ya Efrasiyab adını verenlerin ve onu yazıya geçirenlerin Tejikler olduğu belirtilir. Sözcüğün yer aldığı diğer beyitte (KB 3265) ise Tejik âlimlerinin övgüsü yapılır, onların ün sahibi oldukları belirtilerek dediklerinin dinlenmesi öğütlenir. Metinde, dördü manzum ve mensur ön sözlerde olmak üzere toplam 8 kez kullanılan (KB A14, B15, B19, B33, 276, 277, 1163, 3817) *Türk* sözcüğünün özellikle olumlu yönleri ve üstünlükleri belirtilen bey, vezir, han gibi unvanlara sahip kişiler için kullanılması; Türk olduğu belirtilen bu kişilere ait sözlerin övülmesi dikkat çekicidir. Sözcük, bir beyitte de “Türkçe” karşılığındaki “Türkler tili” sözünde geçmiştir.

3.4.2. Kavim, Boy Adları

‘**Ad:** “Âd (Yemen’de bir kavmin adı)” (Arat, 1979b: 4).

“tutayın ya kısra ya kıyşarça boldum / ya şeddad-u ‘*ad* teg tağı uçmağ ittim” (KB 6547) (Arat, 1979a: 646).

Çigil: “Çigil (bir Türk boyu)” (Arat, 1979b: 132).

“negü tir eşitgil biliglig *çigil*⁸⁶ / biligsiz eşitgil boyun bir egil” (KB 3491) (Arat, 1979a: 350).

Tawğaç⁸⁷: “Tavğaç, Türklerden bir bölük” (Arat, 1979b: 429).

⁸⁴ tejikler: tecik-ler → A31 (Arat, 1979a: 43/282 numaralı dipnot).

⁸⁵ türk: terek → A14 (Arat, 1979a: 133/1163 numaralı dipnot).

⁸⁶ çigil: çegil → A21 (Arat, 1979a: 350/3491 numaralı dipnot).

⁸⁷ Metinde toplam dört kez geçen sözcüğün üçü, “Tawğaç Buğra Han” (KB A25), “Tawğaç Kara Buğra” (KB B60), “Tawğaç Uluğ Buğra Han” (KB 88) adlarında yer almıştır. Bir kullanımda ise indekste verilen anlamın dışında olmak

“yağız yir yaşıl torğu yüzke badı / hıtay arķışı yağtı *tawğaç eği*” (KB 68) (Arat, 1979a: 24).

Yağma: “Yağma (bir Türk kavminin adı)” (Arat, 1979b: 514).

“negü tir eşit yakşı *yağma* begi / kamuğ iş içinde yetilmiş ögi” (KB 4947) (Arat, 1979a: 494).

Metinde tek kullanımı belirlenen (KB 6547) ‘*Ad*, Kur’an’da da sözü edilen “eski bir Arap kavmi”dir. Tarihçilerin ve müfessirlerin iki bölüme ayırdığı bu kavmin “‘*Âd-ı ûlâ*” adıyla bilinen bölümü, kendisine peygamber olarak gönderilen Hz. Hud’u yalanladığı ve onun dinini inkâr ettiği için cezalandırılmıştır. Kavmin yaşadığı yer, birçok uzmana göre Yemen’dir (Kırca, 1988: 333, 334). *Kutadgu Bilig*’de bu kavmin adı, hükümdarı Şeddat ile aynı beyitte geçmektedir. Yusuf Has Hacib’in yaşlılığını anlattığı bölümde (“Yigitlikke Açıp Awuçğalıķın Ayur” KB E-I 6521-6564; Arat, 1979a: 644-647) yer alan bu beyitte, Şeddat’ın yaptırdığı rivayet edilen cennet bahçesine gönderme yapılmıştır. İrem Bağı, bu hükümdarın “yeryüzünde cennet oluşturma düşüncesi ile inşa ettirdiği bahçe”nin adıdır (Ağca, 2004: 399). Doğu-İslam edebiyatında da İrem, daha çok “Bâğ-ı İrem” biçimiyle “mutluluk verici, mamur ve gösterişli binaları, evleri vb. yerleri ifade eden bir mazmun”dur (Harman, 2000: 443). Yusuf Has Hacib de ‘*Ad*, *Şeddat* ve *uçmağ* kavramlarını, dünyanın geçiciliğini belirtmek için kullanmış; Şeddat’ınki gibi bir cennet yaptırılsa bile sonun yine toprak olduğunu vurgulamıştır (KB 6552).

Kutadgu Bilig’de geçen *Çigil* ve *Yağma*, Karahanlıları oluşturan boylar arasında sayılmaktadır. Karahanlıların Karluk ya da Yağma boylarından çıktığı yönünde iki ayrı tez bulunmakla birlikte Ercilasun, bu devleti oluşturan asıl boyların “Yağmalar, Karluklar ve Karluklardan ayrılıp müstakil boylar hâline gelen Çigiller ve Tohsılar olduğu” görüşündedir (Ercilasun, 2008: 287, 288). Çigil’in metinde iki örneği belirlenmiştir. Bu örneklerin birinde (KB 3491), söz konusu boy mensubunun “bilgili” olduğu belirtilmiş; bilgisizlerin onu dinlemesi ve ona boyun eğmesi öğütlenmiştir. Çigil, diğer kullanımda (KB 4448) ise tam tersine “bilgisiz” sıfatıyla nitelenmiştir⁸⁸. Yağma sözcüğü de metinde bir kez olmak üzere Yağma beyinin övüldüğü ve söylediklerinin dinlenmesinin öğütlendiği bir beyitte (KB 4947) yer almaktadır. Bu beyitte Yağma beyi, “her türlü işe akli eren” (Arat, 1991: 357) biri olarak gösterilmiştir. Yağma ve Çigil boyları, Divan’da da geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud; “Türklerin tabakaları ve boyların açıklanması hakkında” ve “Türk lehçeleri hakkında” başlıklarını taşıyan iki bölümde, bu

üzere “Çin” karşılığındadır: “Kara yer yüzüne yeşil ipek bağladı; hıtay kervanı da bunun üstüne *çin* kumaşı yaydı.” (Arat, 1991: 17).

⁸⁸ Sözcüğün geçtiği “tilin edğü sözle işinsinmegil / basınğan bolurlar biligsiz çigil” (Arat, 1979a: 447) beytini Arat, “Onlara tatlı söz söyle, fakat onlara arkadaş gibi hareket etme; bunlar câhil ve haşin insanlardır” (Arat, 1991: 322) biçiminde çevirmiştir.

boyların buldukları yeri belirtmiş ve dillerinden söz etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 10, 11).

Kutadgu Bilig dizininde dört örneği belirlenen *Tavgaç*, üç yerde (KB A25, B60, 88) eserin sunulduğu Tavgaç Buğra Han için kullanılmıştır. Bu sözcüğün bir etnik unsur için kullanıldığı örnek ise KB 68’de geçen ve Arat’ın “Çin kumaşı” (Arat, 1991: 17) biçiminde çevirdiği “*tavgaç eği*” tamlamasıdır. EDPT’ye göre Tavgaç, Çincedeki adı “t’o po” olan bir Türk boyudur. Bu sözcük, Köktürk ve Uygur metinlerinde “Çin, Çinli” karşılıklarında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 438). Tavgaç, Divan’da “Maçin’in adı, yukarı Çin; o diyarlarda oturan bir Türk boyunun adı; Çinli” biçimlerinde tanımlanmış; meliklere “Tavgaç Xan” denildiği, bunun ise “ülkesi eski ve büyük” anlamına geldiği belirtilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 197, 198). Genç, Karahanlılarda “Tavgaç (Tamgaç, Tabgaç, Tafgaç)” sözcüklerinin unvan olarak kullanılmasını ve Tavgaç Han’ın hükümdarlara verilen bir unvan oluşunu Divan’a dayandırarak verir. Genç’e göre Kâşgarlının bu sözlerinden hareketle Karahanlıların “saltanatlarının köklerinin eskiliğine” inandıkları ve “kendilerini Çin’in (Aşağı Çin) hâkimleri olarak” kabul ettikleri sonucu çıkarılabilir. Bu doğrultuda Karahanlıların kullandığı başka bir unvan olan “melikü’l-maşrik ve’s-sîn” de Tavgaç Han’ın Arapçaya çevirisidir (Genç, 2002: 83, 84).

3.5. Din ve Mezhep Adları ile Bunların Mensuplarını Karşılaman Sözcükler

Kutadgu Bilig’de, din ve mezheplerle bunların mensuplarını karşılayan özel adların sayısı 3’tür:

‘**Alevi**: “Alevi, Ali ile Fatma neslinden olanlar” (Arat, 1979b: 16).

“‘*aleviler*⁸⁹ birle neteg katılğusun ayur” (KB C57) (Arat, 1979a: 14).

Müsülman: “Müslüman” (Arat, 1979b: 323).

“*müsülman müsülman* bile ol kıadaş / kıadaşka kıatılma ulam eğgüleş” (KB 5490) (Arat, 1979a: 546).

Müsülmanlık: “Müslümanlık” (Arat, 1979b: 323).

“*müsülmanlık* açğıl şeri’ atnı yağ / atnğ bolğa eğgü özünğ bolğa keğ ” (KB 5488) (Arat, 1979a: 545).

Kutadgu Bilig’de ilişkide bulunulacak türlü halk kitlelerinin (âlimler, tabipler, müneccimler, şairler, çiftçiler, satıcılar, fakirler vb.) özelliklerini, ne tür işlerle uğraştıklarını, bu

⁸⁹ B’de bu bap yer almamaktadır; A’da ise bu sözcük için satır altında Arap harfleriyle *seyyid* yazılıdır (Arat, 1979a: 14/57 numaralı dipnot).

zümrelere ait kişilere nasıl davranılması gerektiğini işleyen bölümlerden biri (“Aleviler Birle Katılmağın Ayur” KB D-L 4336-4340; Arat, 1979a: 436), Alevilerle ilgilidir. Eserde biri bapların fihristinde olmak üzere iki kez kullanılan (KB C57, L) ‘*Alevi*’ sözcüğü, beş beyitlik bu bölümün başlığında yer almaktadır. Bu bölümde, Aleviler “sawçı urğı” (peygamber soyu) (KB 4337) olarak tanımlanmış; Alevilere saygı gösterilmesi, yardımcı olunması, onların çok sevilmesi öğütlenmiştir (Arat, 1979a: 436). Arat’ın “Ali-evlâdı” (Arat, 1991: 313) biçiminde çevirdiği Alevi’nin sözlük anlamı “Ali’ye mensup” olmakla birlikte “Hz. Ali soyundan gelenler” anlamındaki bu terimin İslam kültüründe “siyasî, tasavvufî ve itikadî anlamda” kullanıldığı da görülür (Ocak, 1989: 368, 369).

İslami dönem metinlerinden *Kutadgu Bilig*’de geçen *Müsülman* sözcüğü, genel olarak bu dinin mensuplarına ilişkin değerlendirmelerin yer aldığı, onlara yarar sağlayacak kimi eylemlerin uygun görülüp öğütlendiği beyitlerde kullanılmıştır. Metinde on iki kez⁹⁰ (KB 3250, 3503, 3929, 4809, 4991, 4991, 5489, 5490, 5490, 6440, 6481, 6482) geçen sözcüğün bulunduğu beyitlerde; Müslümanlara yardım edilmesi, onların sevindirilmesi, sıkıntılarının giderilmesi ve rahatsız edilmemesi gerektiği, Müslümanların birbiriyle kardeş olduğu ve iyi geçinmesi gerektiği, Müslümanlar için bu dünyanın boğuculuğu ve burada huzur bulunamayacağı, zamanın bozukluğu nedeniyle Müslümanların zor durumda ve karışıklık içinde olduğu vb. vurgulanmıştır.

Metinde tek örneği olan *Müsülmanlık* (KB 5488), ülkeyi düzene sokma yöntemlerinden söz edilen bir parçada [“Ögdülmiş İligke İl İtgü Törüsün Ayur” KB D-LXXII 5467-5631; Arat, 1979a: 543-559] yer almıştır. Söz konusu beyite göre Müslümanlığın açılması ve şeriatın yayılması, iyi bir kişi ve iyi bir ad sahibi olmayı sağlamaktadır.

3.6. Eser Adları

Kutadgu Bilig’de 2 eser adı kullanılmıştır⁹¹:

Qur’an: “Kuran-ı Kerim” (Arat, 1979b: 292).

“fesağ fişķ üni kör uğıtmağ kiçe / anı ‘ilm-ü *ķur’an*⁹² üni az çıça” (KB 6483) (Arat, 1979a: 640).

ķutađķu Bilig: *Kutadgu Bilig*.

⁹⁰ Kutadgu Bilig dizininde, metindeki “müsülman müsülman bile ol ķadaş / kadaşķa katılma ulam edģüleş” (KB 5490) (Arat, 1979a: 546) beytinde geçen “müsülman” sözcüğü için üç kullanım belirlenmiştir (Arat, 1979b: 323).

⁹¹ Bu sayıya, Kutadgu Bilig’i karşılayan özel ad işlevli örnekler dâhil edilmemiştir.

⁹² ķur’an: *ķurķan* (satır altında Arap harfleriyle *ķur’an*) → A16 (Arat, 1979a: 640/6483 numaralı dipnot).

“kitab atı urdum *ḳutaḏḡu bilig*⁹³ / ḳutaḏsu oḳıḡlıḳa tutsu elig” (KB 350) (Arat, 1979a: 49).

Ḳur’an, İslam dininin kutsal kitabıdır. Metinde tek kullanımı belirlenen (KB 6483) sözcüğün geçtiği beyit, “zamanın deḡiştiiḡi, dñnyanın bozulduḡu, Müslümanların karıştıḡı, Müslüman mallarının yağmalandıḡı, fesadın ve haramın arttıḡı vb.” söylenerek kimi şikâyetlerin dile getirildiḡi bir bölümde (KB 6451-6494; Arat, 1979a: 637-641) yer almaktadır. Buna göre belirtilen olumsuzluklarla birlikte artık “ilim ve Kur’an sesi” de yeterince duyulmamaktadır. Söz konusu gelişmeleri kıyamet (“uluḡ kün”) belirtileri arasında sayan Yusuf Has Hacib, Tanrı’dan bunları ortadan kaldırmasını diler.

Metinde ikisi manzum ve mensur ön sözlerde (KB A22-23, B30) olmak üzere toplam dört kez kullanılan *Ḳutaḏḡu Bilig*, çalışmamıza konu olan eserdir. Yusuf Has Hacib, bu kullanımlardan örneḡin Buḡra Han’ın övüldüḡü bölümde (“Yaruḳ Yaz Faşlın Uluḡ Buḡra Hın Ögdisin Ayur” KB D-IV 63-123; Arat, 1979a: 23-29), eserini bir hediye olarak nitelendirir ve Buḡra Han’a sunulan pek çok hediye arasında, kendisinininkini ebedî olması açısından ayrı bir yere koyar (KB 112-113). Diḡer bir parçada ise (“Kitab Atı Yörüḡin Yime Awuçḡalıḡın Ayur” KB D-XI 350-397; Arat, 1979a: 49-54) kitabın adını bu şekilde koyduḡunu belirterek kitabının “okuyana kutlu olmasını ve onun elinden tutmasını” ister (KB 350).

3.7. Dil Adları

Kutaḏḡu Bilig’de 4 dil adı geçmektedir:

‘**Arabça**: “Arapça, Arap dili” (Arat, 1979b: 22).

“*arabça* tejikçe kitablar öküş / biziḡ tilimizçe bu yumḡı uḡuş” (KB B73) (Arat, 1979a: 10).

Tejikçe: “Farsça” (Arat, 1979b: 434).

“*arabça tejikçe*⁹⁴ kitablar öküş / biziḡ tilimizçe bu yumḡı uḡuş” (KB B73) (Arat, 1979a: 10).

Türkçe ~ Türki: “Türkçe” (Arat, 1979b: 481).

“muḡar meḡzetü aydı *türkçe* meşel / başında keḡürmiş bu köḡçin saḡal” (KB 1798) (Arat, 1979a: 197).

“... iranlıḡlar şahname-i *türki* atamışlar...” (KB A21) (Arat, 1979a: 2).

⁹³ *ḳutaḏḡu* → *ḳudaḏḡu* (sıtr altında Arap harfleriyle *ya’ni huçeste*) A7 (Arat, 1979a: 49/350 numaralı dipnot).

⁹⁴ tejikçe: *tecik-çe* → A1; *tejikçe* → C13 (Arat, 1979a: 10/73 numaralı dipnot).

Kutadgu Bilig'de birer kez kullanılan ‘*Arabça* ve *Tejikçe*, sonradan eklendiği kabul edilen manzum ön sözdeki bir beyitte (KB B73) yer almıştır. Bu beyitte, her iki dille yazılan kitapların çokluğu ve bu kitapların bütün hikmetleri içerdiği belirtilmektedir. Arapça ve Farsçanın dönemsel ve bölgesel etkinliği, bu yönüyle esere de yansımıştır.

Türkçe, metinde 9 örnekte kullanılmıştır. İki tanesi ön sözlerde bulunan (KB A31, B75) bu kullanımların beşi (KB 273, 319, 667, 880, 1798, 1826); dinlenmesi, okunması, uyulması vb. öğütlenen Türkçe atasözlerinin örneklenmesiyle ilgilidir. Türkçenin metindeki son kullanımı (KB 6617), Yusuf Has Hacib’in kendine seslenerek öğüt verdiği son bölümde (“Kitab İdisi Yusuf Uluğ Hacib Öziñge Pend Birür” KB E-III 6605-6645; Arat, 1979a: 650-654), onun “Türkçe söz”ü nasıl kullandığına ilişkin bir değerlendirmedir. Metinde bir kez geçen (KB A21) *Türki* ise mensur ön sözde, *Kutadgu Bilig* için İranlıların kullandığı *Şahname-i Türki* adında bulunmaktadır.

3.8. Metinde Özel Ad İşleviyle Kullanılan Adlar, Unvanlar, Lakaplar, Sıfatlar

Kutadgu Bilig'de özel ad işleviyle kullanılan 28 örnek belirlenmiştir:

‘**Atık**’: “Eski, kadim (sahâbenin en eskisi olan Ebû Bekir Sıddık’ın lakabıdır)” (Arat, 1979b: 36).

“‘*atık* erdi aşnu kamuğda oza / bayatka bütüglü köñgöl til tüze” (KB 51) (Arat, 1979a: 22).

Ayinü’l-Memleke⁹⁵: *Kutadgu Bilig* için kullanılan adlardan biri.

“... maçin melikiniñ hükemaları *ayinü’l-memleke*⁹⁶ tidiler...” (KB A19, A20) (Arat, 1979a: 2).

Bayat: kadim (Tanrı)” (Arat, 1979b: 66).

“apa yazdı erse *bayat* kınadı / bu dünyağ tünek kıldı erlig idi” (KB 3520) (Arat, 1979a: 353).

Çomaq: “Müslüman” (Arat, 1979b: 132).

“bu munça isinmek azu tımlımağ / tilek iki boldı ay ersig *çomaq*” (KB 4701) (Arat, 1979a: 471).

Edebü’l-Müluk: *Kutadgu Bilig* için kullanılan adlardan biri.

“... çinliğlar *edebü’l-müluk*⁹⁷ atadılar...” (KB A19) (Arat, 1979a: 2).

⁹⁵ Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizininde *ayin* “Örf, âdet, tarz” (Arat, 1979b: 47) başlığı altında verilmiştir.

⁹⁶ *ayinü’l-memleke*: *ayinül-memleket* → A7-8; *eminü’l-memleke* → C13 (Arat, 1979a: 2/19-20 numaralı dipnot).

Enîsü'l-Memalik: “Enîsü'l-memâlik (Maçinlilerin *Kutadgu Bilig*'e verdikleri ad).” (Arat, 1979b: 150).

“çiniler edebü'l-müluk tip ayar / maçınlar *enisü'l-memalik* atar” (KB B28) (Arat, 1979a: 6).

Faruḳ: “Haklıyı haksızdan ayırmakta pek mâhir olan, Hz. Ömer'in lâkâbı” (Arat, 1979b: 166).

“basa *fâruḳ* erdi kişi ödrümi / tili köngli bir teg buḍun ködrümi” (KB 53) (Arat, 1979a: 22).

Ġafur⁹⁸: “Mağfîret eden, acıyan” (Arat, 1979b: 169).

“kuluṅ men idim sen maṅga ay *ġafur* / mini yarlıkağıl yazuḳum keçür” (KB 6511) (Arat, 1979a: 642).

Ḥabîb: “Sevgili, Hz. Peygamber” (Arat, 1979b: 171).

“bular ehl-i beyt ol ḥabîbka ḳadaş / *ḥabîb* sawçı ḥaḳḳı üçün sew adaş” (KB 4339) (Arat, 1979a: 436).

Ḥaḳḳu'l-yakîn⁹⁹: “İnsanın kendi nefsinde ispatlanmış bilgi” (Arat, 1979b: 173).

“ay iç taş biligli ay *ḥaḳḳu'l-yakîn*¹⁰⁰ / közümde yıraḳ sen köngülke yakîn” (KB 11) (Arat, 1979a: 18).

Ḥalîḳ¹⁰¹: “Yaradan, yaratıcı; Allah” (Arat, 1979b: 174).

“törümiş neṅg erse yoḳalḡu turur / törütügli *ḥalîḳ*¹⁰² ne ḳolsa ḳılır” (KB 692) (Arat, 1979a: 85).

Ḥaydar: “Haydar, Hz. Ali” (Arat, 1979b: 177).

“özüm *ḥaydar* erse yaşın teg ḳılıçlıḡ / ya rüstemleyü men ajunda çawıḳtım” (KB 6549) (Arat, 1979a: 646).

⁹⁷ edebü'l-müluk: *edeb-bül-müluk* → A6 (Arat, 1979a: 2/19 numaralı dipnot).

⁹⁸ Sözcük (El-Ġafür), esmayihüsnadan biridir ve Türkçenin tarihî yazı dillerinde “örtgen, yazuḳ örtgen, yarlıkağan örtgen, yarlıkağan, ulaşı yarlıkağan; yarlıgayıcı” (Ata, 2007: 139, 140) gibi karşılıkları bulunmaktadır.

⁹⁹ Terim, “kalp ile sezilip bizzat duyulan ve basiretle müşahade olunarak yaşanmak suretiyle hasıl olan bilgi mertebesi” biçiminde tanımlanmaktadır. Bu mertebeye ulaşan kimselere ise “ehl-i marifet ve arif” denir (Karaman, 2010: 220, 221). *Kutadgu Bilig*'de, bu sözcüğün Tanrı'ya hitaben ve onun yerine kullanıldığı anlaşılıyor. Nitekim geçtiği beyit, “Teṅgri ‘Azze ve Celle Ögdisin Ayur” bölümündedir ve bu beyit de Türkiye Türkçesine “Ey içi dışı bilen, ey hakku'l-yakîn; gözden uzaksın, fakat gönüle yakınsın.” (Arat, 1991: 12) biçiminde çevrilmiştir.

¹⁰⁰ ḥaḳḳu'l-yakîn: *ḥaḳul-yakîn* (satur altında Arap harfleriyle *ḥaḳḳu'l-yakîn*) → A1(Arat, 1979a: 18/11 numaralı dipnot).

¹⁰¹ Sözcük (El-Ḥalîḳ), esmayihüsnadan biridir ve Türkçenin tarihî yazı dillerinde “törütgen, törütügli; yaratğan; yaradıcı” (Ata, 2007: 142) gibi karşılıkları bulunmaktadır.

¹⁰² ḥalîḳ: *ḥalîḳ* → A24 (Arat, 1979a: 85/692 numaralı dipnot).

İdi: “Sâhip; Rab, Tanrı” (Arat, 1979b: 187, 188).

“cefalığ ajundın kötürdüm köngül / vefalığ *ığimke* sığındım amul” (KB 3790) (Arat, 1979a: 381).

Kerim¹⁰³: “Kerim” (Arat, 1979b: 241).

“bayattın kolu birsü yazuqlarım / du‘ a birle bolğay keçürgey *kerim*¹⁰⁴” (KB 5667) (Arat, 1979a: 563).

Menğü: “Sonsuz, ebedî” (Arat, 1979b: 313).

“neteg tapnuğay men bu ol çın sözüüm / aya *menğü*¹⁰⁵ muñgsuz bu muñgluğ özüm” (KB 3055) (Arat, 1979a: 314).

Muñgsuz¹⁰⁶: “Tasasız, kedersiz” (Clauson, 1972: 351).

“neteg tapnuğay men bu ol çın sözüüm / aya menğü *muñgsuz* bu muñgluğ özüm” (KB 3055) (Arat, 1979a: 314).

Pendname-i Müluk¹⁰⁷: *Kutadgu Bilig* için kullanılan adlardan biri.

“... ba‘ zıları ma *pendname-i müluk* timişler...” (KB A22) (Arat, 1979a: 2).

Rab: “Rab, Tanrı” (Arat, 1979b: 374).

“sini teg basutçı mañğa birdi rab¹⁰⁸ / umar men tilese tilek birge tip” (KB 5612) (Arat, 1979a: 557).

Resul: “Resûl, Hz. Muhammed” (Arat, 1979b: 374).

“dürud ol öğürmiş *resülka* selam / yine işleriñge selam hem ulam” (KB B7) (Arat, 1979a: 4).

Sawçı: “Elçi, peygamber” (Arat, 1979b: 384).

“sewüg *sawçı* ıdı bağırsağ ıdı / buğunda talusı kişide keçi” (KB 34) (Arat, 1979a: 20).

Şahname: “Şehname” (Arat, 1979b: 414).

“iranlığlar *şahname* tirlir muñğar / turanlığ kutağgu bilig tip uçar” (KB B30) (Arat, 1979a: 6).

¹⁰³ Sözcük (El-Kerim), esmayihüsnadan biridir ve Türkçenin tarihî yazı dillerinde “uluğ kerim; yağı, keremlüğ, kerim; keremlü” (Ata, 2007: 144, 145) gibi karşılıkları bulunmaktadır.

¹⁰⁴ kerim: idim → C9 (Arat, 1979a: 563/5667 numaralı dipnot).

¹⁰⁵ menğü: menggü → B4, C13 (Arat, 1979a: 314/3055 numaralı dipnot).

¹⁰⁶ Sözcük, esmayihüsnadan “El-Gani” karşılığındadır (Ata, 2007: 140).

¹⁰⁷ Sözcük, Kutadgu Bilig dizininde *pendname* “pendnâme” (Arat, 1979b: 373) madde başı altında verilmiştir.

¹⁰⁸ rab: rab → A28 (satır altında Arap harfleriyle *rab*) (Arat, 1979a: 557/5612 numaralı dipnot).

Şahname-i Türki¹⁰⁹: *Kutadgu Bilig* için kullanılan adlardan biri.

“... iranlıklar *şahname-i türki* atamışlar...” (KB A21) (Arat, 1979a: 2).

Törütgen¹¹⁰: Türeten, ortaya çıkarıcı; Yaradan, Tanrı.

“atam erdiñg artuğ bağırsak ağı / seniñde bağırsak *törütgen*¹¹¹ tağı” (KB 1243 (Arat, 1979a: 141).

Uğan¹¹²: “Kadir, Tanrı” (Arat, 1979b: 489).

“biligli bayat ol bilir bu işig / uğuğlı *uğan* ol uçar bu işig” (KB 1531) (Arat, 1979a: 170).

Yalawaç: “Elçi, peygamber” (Arat, 1979b: 517).

“yuluğ kıldı malı, teni, canını / *yalawaç* sewinçi tiledi köni” (KB 52) (Arat, 1979a: 22).

Yaratğan¹¹³: Yaradan, Tanrı.

“törütgenni bulsa törümüñ seniñ / *yaratğanı* bulsa yaratmış seniñ” (KB 4743) (Arat, 1979a: 475).

Zinetü'l-Ümera¹¹⁴: *Kutadgu Bilig* için kullanılan adlardan biri.

“... meşriklıklar *zinetü'l-ümera*¹¹⁵ tip aydılar...” (KB A20-21) (Arat, 1979a: 2).

Zü'l-celal¹¹⁶: “Celâl sahibi, Allah” (Arat, 1979b: 565).

“uluğluğ iğisi uğan *zü'l-celal* / yaratğan törütgen me kadir kemal” (KB B2) (Arat, 1979a: 4).

Aslen başka kavramları da karşılayan kimi sözcükler, *Kutadgu Bilig*'de özel ad işlevinde kullanılmıştır. Eserde geçen bu nitelikteki örnekler arasında Tanrı'ya atfen Tanrı yerine kullanılan adlar ve sıfatlar (*Bayat, Haliğ, Kerim, Ğafur, Hağku'l-yağın, İdi, Menğü, Muñsuz, Rab, Uğan, Zü'l-celal; Törütgen, Yaratğan*) ve *Kutadgu Bilig*'e karşılık olmak üzere kullanılan adlar (*Ayinü'l-Memleke, Edebü'l-Müluk, Enisü'l-Memalik, Pendname-i Müluk, Şahname, Şahname-i Türki, Zinetü'l-Ümera*) başta gelmektedir. Diğer örnekler ise yine İslami

¹⁰⁹ Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizininde *şahname* “Şehnâme” (Arat, 1979b: 414) başlığı altında verilmiştir.

¹¹⁰ Sözcük, esmayihüsnadan “El-Hâlik” karşılığındadır (Ata, 2007: 142).

¹¹¹ törütgen: töredgen → A29 (Arat, 1979a: 141/1243 numaralı dipnot).

¹¹² Sözcük, esmayihüsnadan “El-Kâdir” karşılığındadır (Ata, 2007: 143).

¹¹³ Sözcük, esmayihüsnadan “El-Bâri” karşılığındadır (Ata, 2007: 138).

¹¹⁴ Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizininde *zinet* “Ziyet, süs, bezek” (Arat, 1979b: 564) başlığı altında verilmiştir.

¹¹⁵ *zinetü'l-ümera*: *sinedü'n ümer-a* → A8; *zinü'l-ümera* → C13 (Arat, 1979a: 2/19-20 numaralı dipnot). Sözcük, *Kutadgu Bilig* dizininde *zinet* “Ziyet, süs, bezek” (Arat, 1979b: 564) başlığı altında verilmiştir.

¹¹⁶ Sözcük (*Ez-zu'l-celâl ve'l-ikrâm*), esmayihüsnadan biridir ve Türkçenin tarihî yazı dillerinde “uluğluğ iğisi tağı ağırlamak eyesi, uluğluğ eyesi tağı ikrâm eyesi; ululuk issi dağı ağırlamak issi” (Ata, 2007: 152, 153) gibi karşılıkları bulunmaktadır.

terminoloji içinde yer alan kimi kavramlar [peygamber (*Ḥabib, Resul, Sawçı, Yalawaç*), halifeler (*‘Atik, Faruğ, Ḥaydar*) ve diğerleri (*Çomak*)] için kullanılmıştır¹¹⁷.

Tanrı'yı ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'i ifade eden sözcüklerin metindeki kullanımları için şu örnekler verilebilir: Bayat (KB 756, 1922, 3503, 4777, 5082 vd.), Kerim (KB 5667), Ğafur (KB 6511), Ḥaḫḫu'l-yaḫin (KB 11), Ḥalıḫ (KB 692), İdi (KB 24, 1151, 2228, 3790, 4762 vd.), Meṅgü (KB 3055), Muṅgsuz (KB 3055), Rab (KB 116, 1786, 2159, 3341, 5986 vd.), Uḡan (KB B2, 6, 1531), Zü'l-celal (KB B2); Törütgen (KB 15, 1242, 1243, 4743, 4744), Yaratḡan (KB 4743); Ḥabib (KB 4339), Resul (KB B7), Sawçı (KB 34, 1200, 1348, 3905, 4838 vd.), Yalawaç (KB C3, 52, 56, II). Tanrı için kullanılan örneklerden Bayat ve Uḡan, *Kutadgu Bilig*'de bu kavramı karşılayan standart sözcüklerdir (Clauson, 1972: 385). *Kutadgu Bilig*'de birer kez kullanılan 'Atik (KB 51), Faruğ (KB 53) ve Ḥaydar (KB 6549) ise sırasıyla Hz. Ebubekir'in, Hz. Ömer'in ve Hz. Ali'nin lakaplarıdır (Çakan, 1991: 64; Fayda, 1995: 176; DİA, 1998: 24). Bunlardan 'Atik ve Faruğ, dört halifenin övgüsünün yapıldığı bölümde ("Tört Şahabeniṅ Ögdisin Ayur" KB D-III 49-62; Arat, 1979a: 22-23) yer almaktadır. Bu beyitlerde, Hz. Ebubekir'in ve Hz. Ömer'in kimi yanları (Hz. Ebubekir'in Tanrı'ya inanması, gönlünün ve dilinin düzgün olması, her şeyini feda etmesi; Hz. Ömer'in seçkin bir insan oluşu, gönlünün ve dilinin birliği, doğru dine temel olması vb.) ön plana çıkarılarak övülmüştür. Metinde Ḥaydar (Hz. Ali) ise "yıldırım kılıçlı" olarak betimlenmiş; buna karşın dünyanın geçiciliği ve ölümün kaçınılmazlığı karşısında bir çıkar yol olmadığı vurgulanmıştır. "Müslüman" karşılığında kullanılan Çomak (KB 4701), EDPT'de "çomak, kısa, kalın sopa; gürz, topuz" (Clauson, 1972: 422, 423) biçiminde tanımlanmıştır. Şen'e göre çomak, İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasında önemli rol oynadığı bilinen dervişlerin "ucu topuz biçimindeki" asalarıyla ilişkilendirilebilir. Şen, bu sözcükte ad aktarması olduğunu da belirtmiştir (Şen, 2011: 482). Divan'da da bu sözcük için "Uygurlara ve bütün kâfirlere göre Müslüman" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 164) karşılığı bulunmaktadır.

Eserde, *Kutadgu Bilig* için kullanılan adların tümü [Ayinü'l-Memleke (KB A20), Edebü'l-Müluk (KB A19, B28), Enisü'l-Memalik (KB B28), Pendname-i Müluk (KB A22),

¹¹⁷ Örneğin "bir şey aziz ve kıymetli olmak, cömert olmak, iyi ve ahlâklı olmak, kerem sahibi olmakta üstün gelmek anlamlarındaki" bir kökten türeyen ve *Kutadgu Bilig*'de Tanrı anlamına gelen *Kerim*, Kur'an'da, türlü anlamlarla "Cibril'in, Hz. Muhammed'in, Kur'an'ın, bitkilerin, rızkın ve mükâfatın sıfatı olarak" kullanılmıştır. Sözcük, iki ayette de Tanrı'nın sıfatıdır (Karagöz, 2010a: 372, 373). *Kutadgu Bilig*'de yine Tanrı için kullanılan ve kökü, "terbiye etmek, yetiştirmek, ıslah ve tamir etmek, yönetmek, sorumluluk almak, toplamak..." gibi kavramları karşılayan *Rab* sözcüğünün Kur'an'daki anlamları da bu sözcüğün Tanrı'nın ve insanların sıfatı olduğunu gösterir. Rab, Kur'an'da "melik ve sahip, yaratma, hidâyet etme, yedirme, içirme, şifa verme ve bağışlama anlamında Allah'ın sıfatı; ihtiyaçları gideren efendi, malik anlamında insanın sıfatı; itaat edilen, sözü geçen, otorite sahibi, reis, efendilik ve üstünlüğü kabul edilen kişiler" gibi kullanımlara sahiptir (Karagöz, 2010b: 541). Bu tür örneklere, Türkçe köklerden yapılan *Törütgen, Muṅgsuz, Sawçı* gibi türetmeler de eklenebilir.

Şahname (KB B30), Şahname-i Türki (KB A21), Zinetü'l-Ümera (KB A21, B29)] esere sonradan eklendiği kabul edilen manzum ve mensur ön sözlerde yer almıştır. Türlü toplumların, kişilerin vb. esere verdiği bu adlardan *Kutadgu Bilig*'in pek çok ülkede tanındığı ve okunduğu anlaşılmaktadır. Bu adların bir bölümü de eserin hükümdara ve diğer devlet yöneticilerine öğütler veren, onları eğitip edep sahibi olmalarını sağlayan bir kaynak olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim devlet yöneticilerini hedef alan “büyük ölçüde dönemin beşeri bilimlerine dayalı edep eğitimi”, İslami gelenekler arasındadır. Bu doğrultuda 9. yüzyıldan itibaren Kelile ve Dimne gibi “ahlaki-siyasi-nasihat” kitaplarının Arapçaya çevirisi ve sonrasında yönetici kesime hitaben bu yönde özgün eserlerin yazılmasıyla bir edebî tür ortaya çıkmıştır ve Türk edebiyatında bu tür, “nasihatname veya siyasetname” biçiminde adlandırılmaktadır (Turan, 2011: 554, 555).

Sonuç ve Değerlendirme

Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Kutadgu Bilig*; dilsel, kültürel ve tarihsel değeri yanında yazıldığı dönemin söz varlığının belirlenmesi açısından da önemli bir kaynaktır. Hacimli bir metinden oluşan eserin söz varlığının bir bölümünü, özel adlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda metnin Arat yayını (Arat, 1979a) taranmış ve türlü alt gruplara ayrılabilen toplam 125 özel ad belirlenmiştir. *Kutadgu Bilig*'de değişik sıklıklarla kullanılan ve eserin yazma nüshalarında da değişik biçimleri örneklenebilen bu sözcükler arasında, eserdeki ana ve yardımcı kişilere ek olarak türlü hükümdar, peygamber, halife, bilgin, efsanevi kahraman vb.ye ilişkin kişi adları; şehir, ülke, bölge için kullanılan yer adları; gezegen, yıldız, burç adları; kavim, ulus, boy adları; eser adları; dil adları; din ve mezhep adları ile bunların mensuplarını bildiren sözcükler, ayrıca başta Tanrı ve İslam peygamberiyle ilgili olmak üzere özel ad yerine kullanılan bu işlevdeki kimi adlar, unvanlar, lakaplar ve sıfatlar da bulunmaktadır. Eserdeki özel adlar, Türkçe ad çekim ekleri almaları yanında, söz konusu adların bir bölümünden Türkçe yapım ekleriyle sözcük de türetilmiştir. Ayrıca bu tür sözcüklerle yapılan farklı dillere özgü türetmeler ya da tamlamalar, Türkçe örneklerle bir arada kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'deki özel adların karşıladığı tarihsel, kültürel, dinsel, efsanevi vb. kavramların metnin malzemesini oluşturan öğeler arasında yer alarak metne ve onun iletisine doğrudan ya da dolaylı yoldan katkı sağladığı düşünülmelidir. Kullanılan özel adlar açısından eserin Türklerin geçmiş hayatına ilişkin öğelerden, İslami, tarihî ve mitolojik kaynaklardan beslendiği; Yusuf Has Hacib'in değişik niteliklerdeki ve konumlardaki kişileri, yakın ya da uzak coğrafyayı, buralarda yaşayan kimi toplumları, onların dillerini ve diğer çevresel öğeleri metne yerleştirdiği görülmektedir.

Türk ve İslam geleneklerinde yeri olan, ayırt edici kimi özellikleriyle tanınan hükümdarlar, peygamberler, halifeler, tarihsel, efsanevi ve mitolojik kahramanlar, metin içinde yeri geldikçe kullanmış; bu kişilere ve özelliklerine göndermeler yapılmıştır. Bu kapsamda örneğin Karun'un zenginliği, Nuşirevan'ın adaleti, İskender'in hâkimiyeti, Şeddad'ın cennet bahçesi, İsa'nın göğe çıkması, Lokman ve Hz. Nuh'un uzun ömrü, Tonğa Alp Er, Hz. Ali ve Rüstem'in yiğitliği vb. yazarın iddalarını gerekçelendirmek, düşüncelerine dayanak oluşturmak amacıyla simge olarak kullandığı öğelerdir.

Metinde geçen şehir, ülke, bölge, ulus, kavim, boy adları ile buralarda oturan kişilere ilişkin sözcükler, Yusuf Has Hacib'in hem yaşadığı yerden hem de yakın ve uzak coğrafyadan kimi öğelere eserinde yer verdiğini; farklı yerlerin ve etnik unsurların eserde işlendiğini göstermektedir. Yazarın değindiği yer adları arasında Türklerin geçmiş tarihinden (Ötüken), Karahanlı coğrafyası ile yakın ve uzak bölgelerden (Balasagun, Kâşgar, Türkistan, Çin, Habeş, Hıtay, İla, Maçin) örneklerle birlikte çevre uluslara mensup kişiler (Çinli, Hintli, İranlı, Turanlı, Rumi) bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de geçen ulus, boy vb. adları da benzer bir nitelik göstermekte; hem Türkler hem de yabancı etnik gruplar (Türk, Yağma, Çiğil, Tavgaç; Tejik, Ad), metinde yer almaktadır. Eserde, bu nitelikteki kavramların belirgin özellikleri ve bunlarla ilişkilendirilen başka öğeler (Çin, Maçin ve Tejik âlimleri; Ötüken beyi; Hıtay kervanı; Rumi kızı; Tavgaç kumaşı; Habeşlilerin koyu renkli tenleri; Ad kavmi, Şeddad ve cennet bahçesi vd.), işlevsel olarak kullanılmıştır.

Kutadgu Bilig'de kendisine özel bir bölüm ayrılan, kimi örnekleri de metnin değişik yerlerinde görülen gezegenler, yıldızlar ve burçlar, özel adların sayıca önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Eserde; sözü edilen gök cisimlerinin nitelikleri üzerinde durulduğu, gökyüzündeki yerlerinin ve sıralarının ayrıntılı olarak belirtildiği ve sınıflandırıldığı görülür. Bu kavramların metindeki varlığı, Yusuf Has Hacib'in gök cisimlerini ve onların hareketlerini geçmişle bağlantılı kültürel bir motif olarak kullandığını göstermektedir.

Eserde, başta Tanrı olmak üzere İslam peygamberi, halifeleri ve İslam dininin kutsal kitabı gibi dinî öğeler sıkça yer almıştır. Söz konusu kavramların kimi zaman da belli adlar, sıfatlar, unvanlar ve lakaplarla karşılandığı görülür. Bu öğelerin kullanımı; *Kutadgu Bilig*'in bir İslami dönem metni olmasına ve bu geleneği yansıtmaya, İslamiyet'in temel kavramlarına ve öğretilerine sıkça yer vermesine, ayrıca belli bölümlerinde söz konusu kavramları işleyen klasik bir nazım biçimiyle yazılmasına bağlanmalıdır.

Kutadgu Bilig'de, yalın ya da çekim ekli özel adlarla birlikte bir özel addan Türkçe yapım ekleriyle türetilmiş örnekler de kullanılmıştır: Arapça, Tejikçe, Türkçe; Çinli, İranlı, Turanlı; Müsülmanlık; Rüstemleyü. Eylemlerden ya da özel ad dışındaki köklerden Türkçe

eklerle türetilen örnekler ise genellikle özel ad işlevli sözcüklerde görülür: Sawçı; Muñgsuz; Törütgen, Uğan, Yaratğan; Yıldırık¹¹⁸, Yaşık¹¹⁹; Küsemiş¹²⁰, Ögdülmiş¹²¹... Ayrıca Türkçe yapımları ya da bu eklerle yapılan türetmeler, kimi zaman farklı dillere özgü biçimlerle bir arada kullanılmıştır: Çinlîğ, İrânîğ, Turanlığ ~ Çini, Rumi, Hindi, Hindu; Arapça, Tejikçe, Türkçe ~ Türki; Törütgen ~ Haliğ. Eserdeki özel adlar arasında Türkçe ad ya da sıfat tamlamaları örneklenmiştir: Buğdaybaşı; Bağırsuğun, Karamuş. Arapça ve Farsça söz dizimi kurallarına göre yapılmış tamlamalar ise özel ad işlevli örnekler arasındadır: Ayinü'l-Memleke, Edebü'l-Müluk, Enisü'l-Memalik, Zinetü'l-Ümera; Pendname-i Müluk, Şahname-i Türki...

Kaynaklar

- Ağca, H. (2004). İrem bağı. *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 3, s. 399, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289.
- Akarsu, B. (1998). *Wilhelm von Humboldt'da dil-kültür bağlantısı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksan, D. (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 217.
- _____ (1990a). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.
- _____ (1990b). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439/3.
- _____ (1996). *Türkçenin Sözcükleri*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Arat, R. R. (1979a). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 458.
- _____ (1979b). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 47, Seri: IV - Sayı: A12.
- _____ (1991). *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: II. Dizi - Sa. 20d.
- Ata, A. (2007). Türk Dilinde Esmâ-yı Hüsna. *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I 24-29 Eylül 2000*, s. 131-153, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 856/1.

¹¹⁸ “yaltrık (KB yıldırık) ‘as a star name. prob. Procyon’ < yaltrı- ‘shining, a shining object’” (Clauson, 1972: 922).

¹¹⁹ “yaşuk (KB yaşık) ‘is a commoner word for sun...’ < yaşu- ‘brigt, gleaming; brightness, gleam...’” (Clauson, 1972: 977).

¹²⁰ “Küsemiş ‘personel name’ < küse- ‘to wish, desire, long for...’” (Clauson, 1972:749).

¹²¹ “Ögdülmiş ‘the name one of the principal characters in KB’ < ögdil- ‘to be praised’” (Clauson, 1972: 104).

- Aydın, E. (2012). *Eski Türk Yer Adları, Eski Türk Yazıtlarına Göre*. Konya: Kömen Yayınları: 88.
- Barthold, W., Köprülü, M. F. (2004). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları: 596.
- Bayat, F. (2011). Kutadgu Bilig'de Orta Çağ Dünya Modeli. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009*, s. 87-96, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043.
- Bolay, S. H. (1988). “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 358-363, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bombaci, A. (1953). Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülahazalar. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* (Mélanges Fuad Köprülü), s. 65-75, İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, Ely House, London.
- Çakan, İ. L. (1991). “Atik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, s. 64, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dankoff, R. (2015). Kutadgu Bilig'in Metin Sorunları (Çev. E. Uçar). *Dil Araştırmaları*, 16, 269-286.
- DİA (1998). “Haydar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dilâçar, A. (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 340.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları: 603.
- Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1120.
- Fayda, M. (1995). “Faruk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, s. 176-177, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Genç, R. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi, Sayı 20.
- Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.

- Günay, Ü., Güngör, H. (2009). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Güz, N., Huber, E., Senemoğlu, O. ve Öztokat E. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Berke Vardar yönetiminde). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 638.
- Harman, Ö. F. (2000). “İrem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, s. 443, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- _____ (2003). “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 205-206, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- _____ (2007). “Nûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, s. 224-227, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İnan, A. (1991). Yusuf Hâs Hâcib Ve Eseri Kutadgu Bilig Üzerine Notlar. *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*, s. 39-52, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: VII. Dizi - Sa. 51.
- Karaağaç, G. (2001). Özel Ad Bilgisi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 593, 520-525.
- Karagöz, İ. (2010a). “Kerîm (Ekrem, Zü'l-İkrâm)”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 372-373, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 589.
- _____ (2010b). “Rab”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 541-542, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 589.
- Karaman, F. (2010). “Hakka'l-Yakîn”, s. 220-221, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 589.
- Kaya, M. (2000). “İskender”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, s. 555-557, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kırca, C. (1998). “Âd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, s. 333-334, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Korkmaz Z. (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- Ocak, A. Y. (1989). “Alevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 368-369, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Oğraş, R. (2004). “Hatâ”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 3, s. 254-255, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289.
- Okuyucu, C. (2004). “Habeş”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 3, s. 138-139, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289.
- Önler, Z. (2002). Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı Ve Siyaset Anlayışı. *Türkler*, C. 5, s. 179-186, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- _____ (2004). Kutadgu Bilig Üzerine Notlar. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14, 79-94.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları: 20.
- Pultar, M. (2007). *Yıldız Adları Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sertkaya, A. G. (2011). Kutadgu Bilig'in İngilizce Çevirileri. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009*, s. 461-470, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043.
- Sertkaya, O. F. (2004). Kutadgu Bilig'deki Dörtlükler Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14, 57-66.
- Şen, S. (2011). Kutadgu Bilig'de Geçen Çomak “Müslüman” Sözü Üzerine. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009*, s. 479-483, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043.
- Şener, H. İ. (2001). “Kârun/Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, s. 520, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 984.
- Taşgâlı, A. (1998). “Hoten”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, s. 251-253, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tekin, T. (1989). *XI. yüzyıl Türk Şiiri, Dîvânı Luğâtî't-Türk'teki Manzum Parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 541.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, XLV/2, 178, 23-78.

- Tokel, D. A. (2006). “Şeddâd”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C. 5, s. 382-383, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289.
- Topdemir, H. G. (2007). “Öklid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, s. 24-25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Turan, F. (2011). Kutadgu Bilig’de Sunulan Dünya Görüşünün Kaynakları. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009*, s. 553-563, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043.
- User, H. Ş. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen Yayınları: 32.
- Uzun, M. (2003). “Lokman/Türk edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, s. 206-208, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yavuz, K. (2011). Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler. *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009*, s. 615-632, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 1043.
- Yıldırım, N. (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi: 331.

ERZİNCAN AĞIZLARINDAKİ *OTUR-LAN-* VE *SUVAR-LAN-* ÜZERİNE

Arzu Sema ERTANE BAYDAR*

Geliş Tarihi : 19.10.2016

Kabul Tarihi: 29.12.2016

Öz

Türkçede konuşma dilinin etkisi ya da örneksime / bulaşma / analogi vb. nedenlerden dolayı bazı eklerin normal kullanımlarının dışına çıktıkları, bunlardan bazılarının sadece ağızlarda bulunduğu, bazılarının da standart dilde yer bulduğu bilinen bir durumdur.

Erzincan ve yöresi ağızlarında da bu tür kullanılışlarla karşılaşmaktayız. *otur-lan-* ve *suvar-lan-* fiilleri bunlardan bazılarıdır. *otur-* ve *suvar-* fiilleri isimden fiil türeten *+lAn-* ekini almaktadırlar. Bu normal şartlarda olmaması gereken bir durumdur. Çünkü *+lAn-* birleşik eki Türkçede isim kök ve gövdelerine gelen bir ektir. Ancak Erzincan ağızlarında bu türlü kullanılışlara rastlamaktayız.

Bu çalışmada Erzincan ve yöresi ağızlarında sıklıkla rastladığımız bu tür kullanılışlar ele alınacak ve bunların sebebi ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erzincan ve yöresi ağızları, *otur-lan-*, *suvar-lan-*, *+lAn* eki.

ON ERZİNCAN DIALAECTS *OTUR-LAN-* AND *SUVAR-LAN-*

Abstract

It is widely known that the effect of spoken Turkish, due to analogies, some affixes are misplace or misused and these mistakes are found sometimes in dialects or some are heard in standard Turkish.

These types of usages are encountered in dialectes used in Erzincan or in the vicinity of Erzincan. The verbs *otur-lan-* and *suvar-lan-* are two of them. *Otur-* and *suvar-* take the suffix *+lan-*, which makes gerund. This type of usage is not seen in standard language because *+lan-* is used with nouns base and stem. However, we often see the use of this affix in Erzincan dialect.

The present study is to reveal such usages frequently seen in Erzincan dialect of Turkish and in the vicinity of Erzincan and the reason for such usages will be questioned.

Key Words: Erzincan and the vicinity dialects, *otur-lan-*, *suvar-lan-*, *+lAn-* affix.

Giriş

Hem standart Türkçede hem de ağızlarda sıra dışı bazı ek kullanımlarına rastlanmaktadır. Bu durum bazen bir ekin işlevini artırmasıyla bazen de bir ekin işlevinin yetersiz kalmasıyla ya da isimlere gelen bir ekin fiillere de gelmesi vb. şekillerde

* Doç. Dr.; Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, arzusmabaydar@windowslive.com

olabilmektedir. Eklerin bu türlü kullanımları tuhaf gibi görünse de dilin kendi işleyiş mantığı içerisinde bu durumların bir nedeninin olması gerekmektedir.

Erzincan ve yöresi ağızlarında da *otur-lan-* ve *suvar-lan-* kelimelerinde böyle istisnai bir durumla karşılaşmaktadır. Bu sıra dışı kullanılışların elbette bir açıklamasının olması gerekmektedir. Çalışmada bu kullanılışların nedenleri tartışılacak ve varılan sonuç dikkatlere sunulacaktır.

otur- fiili ile *su+* ismi Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren takip edilebilen iki kelimedir. *otur-* fiili *olur*¹ şekli ile ve *su+* ismi de *sub* şekliyle Köktürkçe dönemine ait metinlerde görülmektedir. Köktürkçeden itibaren de bu kelimeler değişik şekillerde takip edebilmektedir.

olur- fiilinin aslında bir gövde olduğu hemen dikkatleri çekmektedir. Ancak bu kelimedeki çatı eki pekiştirme işlevinde kullanılmıştır. Türkçede bu tür kullanılışların olduğu da araştırmacıların malumudur. *ko-d-* < *ko-* (*koy-*), *to-d-* < *to-* (*doy-*) vb. yapılarda da *olur-* fiilinde olduğu gibi pekiştirme işlevli ekler vardır.²

olur- fiilinin *oltur-* ~ *oldur-* şekli de daha sonraki dönem metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu da kelimenin aslında bir gövde olduğunu net olarak ortaya koymaktadır.

su+ ismi de aynı *otur-* fiili gibi Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren takip edilebilen bir kelimedir. Köktürkçede *sub* şeklinde karşımıza çıkan kelimeye Uygur Türkçesinde *suw* / *suv* ve yine Karahanlı Türkçesinde de *suw* şeklinde rastlamaktadır. Daha sonraki dönemlerde de sondaki çift dudak /w/ sesinin normal olarak kelime sonunda düşmesi ile kelime bugünkü şeklini almıştır. Çünkü /w/ çift dudak ünsüzü /u/ da yuvarlak bir ses olduğu için /w/ sesi ya düşer ya da diş-dudak /v/ sesine dönüşür. Burada düşmüştür.

Erzincan ve yöresi ağızlarında çok sık kullanılan *otur-lan-* ile *suvar-lan-* fiillerinin nasıl oluştuğu hakkındaki düşüncelerimizi açıklamadan önce *otur-* ve *suvar-* fiilinin mevcut kaynaklarda hangi şekillerde geçtiklerine birkaç örnek verelim:

otur-

oltur ~ *oldur-* (DLT Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 775).

oltur- (NF Ata, 1998: 329-330).

¹ Clauson da eserinde kelimenin Uygurcada ve Uygurcadan önceki dönemlerde *olur-* şeklinde olduğunu kaydetmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sir Gerard Clauson (1972), *An Etymological Dictionary of Pre – Thirteenth – Century Turkish*, Oxford, s.150-151.

² Ercilasun *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*'nde *ko-d-*, *to-d-*, *ı-d-* kelimelerindeki *d*'lerin bugün *y*'ye döndüğünü ve pekiştirme işlevinde olduğunu ifade etmiştir. bk. Ahmet Bican Ercilasun (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay., s.183. Ercilasun'un ifadesi de bu ekin yapım eki işlevinde kullanılmadığını doğrulamaktadır.

oturmak (oltur-) (KT Yavuzarslan 2015: 947).

=ET. *oltar-* ~ (KT., Uyg.); *olur-* ~ *olğur-* (EUTS, 141); ~OT. *oltur-* ~ *oldur-* (DLT); Uyg.: *olğurt-* ‘*otur-mak*’; CC.: *olur-* = *oltur-*; *olturğuş* ‘*oturak*’

İKPÖ: *olur-* = *olğur-* (ES Gülensoy, 2007: 636-637).

Kelime *Derleme Sözlüğünde oturmak* şeklinde geçmektedir (Derleme Sözlüğü 1993: 3278). *Tarama Sözlüğünde* ise kelime madde başı yapılmamıştır.

suvar-

suwgar- (DLT Ercilasun – Akkoyunlu, 2014: 837).

suwar- ~ *suwğar-* (NF Ata, 1998: 384).

suvarmak (KT Yavuzarslan, 2015: 1109).

suvar- (ES Gülensoy, 2007: 817).

Tarama Sözlüğü de *suvar-* kelimesine yer vermiştir. Kelime *suvarmak (sıvarmak)* şekliyle bu sözlükte geçmektedir (Tarama Sözlüğü 1996: 3594-3598).

Kelime *suvarmak (su virmek)* şeklinde *Derleme Sözlüğünde* de madde başı yapılmıştır (Derleme Sözlüğü, 1993: 3702).

suvar- kelimesi bu şekliyle *Türkçe Sözlük*’te de yerini almıştır (Türkçe Sözlük, 2005: 1824).

Söz konusu bu kelimelerin şimdiki kullanım şekillerini almalarında araştırmacıları tereddütte bırakacak bir durum yoktur. Ancak bunların Türkçenin öteden beri isimlerden fiil türeten ve en sık kullanılan eklerinden biri olan +*lan-* ekini almaları izaha muhtaçtır.

Erzincan ve Yöresi Ağızlarının sözlük bölümünde ne *otur-* ne de *oturlan-* fiili madde başı yapılmıştır. Çalışmada *suwar-* kelimesi madde başı yapılmış; ancak *suvar-lan-* kelimesine rastlanılmamıştır (Sağır, 1995: 426). Kelime *Erzincan Masallarında* da *suvarmak* şeklinde geçmektedir (Kara, 1996: 621).

otur- fiili burada alışılmışın dışında bir ek almıştır. Normalinde *otur-t-*, *otur-t-tur-* vb. şeklinde çatı eklerini alabilen kelime +*lan-* isimden fiil türeten birleşik ekini de almıştır. Bu durumun olabilmesinin bir nedeni şudur diye düşünmekteyiz.

otur- fiili her ne kadar ek almışsa da aldığı ek pekiştirme işlevindedir. Bu ekin kelimenin anlamında herhangi bir değişiklik yapmadığı da ortadadır. Kelimedeki ek, bir çatı eki işlevinde değil de pekiştirme amaçlı kullanılınca, bir çeşit geniş zaman sıfat fiili gibi algılanmış

ve ardından +lAn- eki getirilmiştir diye düşünülebilir. Yani *oltur-* / *olur-* / *otur+** buradan *otur+lan-** şekli oluşmuştur diye değerlendirilebilir. Bunu *suvar+lan-** da desteklemektedir.³ Çünkü *suvarlan-* fiilinde sıfat fiile şekilce benzeyen isimden fiil türeten +Ar < +A-r birleşik eki vardır. Bu yüzden de bu kelimelerdeki ekler (*otur-* daki çatı eki, *suvar-* daki isimden fiil türeten ek) sıfat-fiil eki olarak değerlendirilmiş ve bundan dolayı *otur-* ve *suvar-* fiillerine isme gelen yapım eki getirilmiştir denilebilir. Hatta Erzincan ve yöresi ağızlarında ve Erzurum ili ağızlarında bunlar gibi /r/ sesi ile biten başka kelimelere de bu ek getirilmektedir: *ayrılan- Ayrı odamız var odamıza getürdük. Ey eyi geçiniyeler. Hep ayırlandılar.* (Sağır, 1995: 136-351), *ayrılan-, götürlen-, süpürlen-, yuğurlan-.*⁴ Bu örnekler de bu ihtimali desteklemektedir. Ancak mesele bu kadar basit değildir. Çünkü Erzincan ağızlarında /r/ sesi ile bitmeyen kelimelere de +lAn- eki getirilebilmektedir: *ezillen- Bêle olacağ. Bu ezillenecek., değışlen- Esgî zengünnük, esgî din. Şindi değışlendi* (Sağır, 1995: 136-296-355) gibi. Özellikle de *değışlen-* fiili Erzincan ağızlarında sıklıkla kullanılmaktadır.

Erzincan ağızlarında çok sık kullanıldığı bilinen ancak Erzincan ve Erzurum ağızları çalışmalarında yer almayan *oturlan-* ve *suvarlan-* fiilleri dışındaki yukarıdaki fiiller söz konusu çalışmaların *Fiilden Fiil Türeten Yapım Ekleri* başlığı altında bulunmaktadır.

Çalışmanın başında amaç sadece *oturlan-* ve *suvarlan-* fiilleri üzerinden konuyu ele almak iken çalışma sırasında aynı yapılı diğer örneklere de ulaşıncı çalışma bu fiilleri de kapsamıştır. Yine bu çalışma *oturlan-* ve *suvarlan-* fiilleri üzerine oturtularak -diğer fiilleri de kapsayacak şekilde- bu durum izaha çalışılmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi +lAn- eki ilk bakışta bir sıfat-fiil eki üzerine getirilmiş gibi görünse de bu türlü kullanılışların nedenini açıklamakta bu tespitin yeterli olmayacağı kanaatine varılmıştır. Bunun dışında da en güçlü ihtimal olan örneksime / bulaşma / analogi kalmaktadır. Yani örneksime yoluyla ve elbette konuşma dilinin de etkisiyle isimlerden fiil türeten bir ek olan +lAn- ekinin fiillere de getirildiği düşünülmektedir. Örneksime hakkında önemli olduğu düşünülen bilgiler aşağıda verilmiştir:

Örneksime, iki şey arasındaki bilinen bir benzerlikten henüz bilinmeyen bir benzerliğe ulaşma yoludur. Dilde var olan bir ses, biçim, birleşik söz veya söz dizimi yapısına benzetilerek, bu yapı örnek alınarak, yeni biçim veya söz dizimi yapılarının elde edilmesine örneksime denir. Örneksime, dil kurallarının temelidir (Karaağaç, 2013: 624-626). Karaağaç (2013: 626),⁶ daha sonra örneksime maddesini *Gerçek örneksime* ve *Yanlış örneksime* diye ikiye ayırmış ve

³ Bunu destekleyen bir kelime de *belir-* fiilidir. Bu fiil de isimlere gelen ekleri alabilmektedir. Detaylı bilgi için bk. Nevzat Özkan (1999), “İsme Gelen Ekleri de Alabilen Bir Fiil Gövdesi: *belir-*“, *TDAY Belleten* (1996), Ankara: TDK Yay., s.213-220.

⁴ Gemalmaz bu örneklerin yanına *birçok yerde* diye de not düşmüş; yani bu kelimelerin Erzurum ağızlarında çok sık kullanıldığını ifade etmiştir. bk. Efrasiyap Gemalmaz (1995), *Erzurum İli Ağızları*, 2. bs., Ankara: TDK Yay., s.258.

konumuzla ilgili olan *Yanlış örneksme* hakkında da Şunları söylemiştir: *Genellikle dilin sözlü ve dolayısıyla hızlı kullanımında ortaya çıkan yapılarıdır. Sözlü dilde, yeni bir anlatım birimine duyulan anlık ihtiyaçlarla ve yanlışlıklar sonucu ortaya çıkan yapılarıdır. Bu yapıların dilin öz geleri arasında olanları, zaman zaman kalıcılaşıp sözlüğe de girebilmektedirler.*

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere örneksme / analogi / bulaşma dilde çok sık karşılaşılan bir durumdur. Kimi zaman bu örneksmeler *gerçek* kimi zaman da *yanlış* Şekillerde ve çok değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde *ortam, eşit, bağımsızlık, özgür koşut* vb. kelimeler yanlış örneksme yoluyla oluşturulmuşlar ve bunların çoğu da dilde kalıcı olabilmislerdir.⁵ Erzincan ve yöresi ağızlarında görölen ve çok sık kullanılan *otur-*, *suvar-*, *değiş-*, *konuş-* gibi kelimelere isme gelen +*lan-* ekinin gelebilmesini nedeninin de örneksme olduğu düşünölmektedir.

Sonuç

Türkçede pek çok nedenden dolayı alışılmışın dışında ek kullanımlarına rastlanılabilmektedir. Bunlardan bazıları sadece ağızlarda kullanılırken bazıları standart dilde de yer bulabilmektedir. Bu türlü kullanılışlar ister ağızlarda ister standart dilde olsun bunların dilin kendi iç işleyiş mantığı içerisinde bir nedeni vardır. Erzincan ve yöresi ağızlarında da isimden fiil türeten +*lan-* ekinin fiillere de geldiği sıkça görölen bir durumdur. Bizce bu durumun nedeni örneksmedir. Dilin en önemli özelliklerinden biri olan örneksme ile çeşitli kelimeler türetilmektedir ve dil bu yöntemle sıkça başvurmaktadır. Ancak bu örneksmeler bazen doğru bazen de yanlış Şekillerde kendini göstermektedir. *otur-lan-*, *suvar-lan-* gibi fiiller de yanlış örneksme yoluyla oluşmuşlardır.

Kaynaklar

Ata, A. (1998). *Nehcü'l Ferādis III Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK Yay.

Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre – Thirteenth – Century Turkish*, Oxford.

Derleme Sözlüğü (1993). 2. bs., Ankara: TDK Yay.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). *Divānu Lugāti't-Türk*, Ankara: TDK Yay.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları*, 2. bs., Ankara: TDK Yay.

⁵ Daha geniş bilgi için bk. Günay Karaağaç (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay., s.138-139, Günay Karaağaç (2013), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay., s.624-626.

- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözlüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Kara, R. (1996). *Erzincan Masalları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), II. C.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Özkan, N. (1999). “İsme Gelen Ekleri De Alabilen Bir Fiil Gövdesi: *belir-*” , *TDAY Belleten*. Ankara: TDK Yay.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- Tarama Sözlüğü* (1996). Ankara: TDK Yay.
- Topaloğlu, A. (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Türkçe Sözlük* (2005). Ankara: TDK Yay.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Yavuzarslan, P. (2015). *Kamus-ı Türkî*, 2. bs., Ankara: TDK Yay.

İZZEDDİN ÇALIŞLAR'IN *BÜYÜK ROMAN: SON CARIYE, İLK SULTANIÇE*'SİNDE TARİHSEL ÜSTKURMACA UNSURLARI

Ömer ÖĞÜNÇ*

Geliş Tarihi: 22.09.2016

Kabul Tarihi: 27.12.2016

Öz

Tarihsel üstkurmaca ilk kez Linda Hutcheon tarafından *A Poetics of Postmodernism* adlı eserinde tanımlanmıştır. Postmodern bir açıdan bakıldığında, tarihsel üstkurmaca eserleri kendi yazım sürecini açığa çıkaran ve tarihî olayları yansıttığını iddia eden eserlerdir. Tarihsel üstkurmaca Batı edebiyatında 1980'lerden başlayarak bir teknik olarak sıkça kullanılmıştır. Bu anlatım biçiminde gerçek ve kurgu arasındaki ayrım sorgulanıp reddedilirken, tekil boyuttaki tarihsel bilgi ve gerçek gibi kavramlar yazarlar tarafından tartışmaya açılmıştır. Aslında, yazma sürecinin önem kazanmasıyla, tarihsel üstkurmaca tarihçi ile yazar arasındaki farkı da ortadan kaldırmıştır. Hayden White'ın tarih yazımı konusundaki teorik tartışmaları da tarihsel üstkurmaca'nın yeni bir anlatım türü olarak gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu teknik Türk yazarlar tarafından benimsenirken, tarihsel üstkurmaca örneği sayılabilecek bazı eserler de yazılmıştır. Bu makale, İzzeddin Çalışlar'ın *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe* (2011) eserinde tarihsel üstkurmaca özelliklerini ve Türk tarihinin tarihsel üstkurmaca'da kullanımını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel üstkurmaca, tarihî gerçek, İzzeddin Çalışlar, *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe*.

A CRITIQUE OF HISTORIOGRAPHIC METAFICTION IN İZZEDDİN ÇALIŞLAR'S *BÜYÜK ROMAN: SON CARIYE, İLK SULTANIÇE*

Abstract

Historiographic metafiction is a term originally coined by Linda Hutcheon in *A Poetics of Postmodernism*. In a postmodernist approach, works of historiographic metafiction are self-reflexive works that pretend to reflect historical events. Historiographic metafiction was widely used as a technique in Western literature beginning from the 1980s. As the distinction between fact and fiction was questioned and challenged in this type of narrative, historical knowledge and reality as singular concepts were downplayed by writers. In fact, historiographic metafiction diminished the distinction between a historian and a writer due to the writing process itself. Hayden White's theoretical discussions about history writing also contributed to the development of historiographic metafiction as a new type of narrative. While the technique was adopted by Turkish writers, there are a few works that can be considered as examples of historiographic metafiction. So, the aim of this study is to analyse the elements of historiographic metafiction in

---

* Yrd. Doç. Dr.; Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, omer_ogunc@hotmail.com.

İzzeddin Çalışlar's *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe* (2011) and the use of Turkish history in historiographic metafiction.

Key Words: Historiographic metafiction, historical fact, İzzeddin Çalışlar, *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe*.

Giriş

Tarihsel üstkurmaca, 1960'lardan itibaren Batı edebiyatında ortaya çıkmaya başlayan postmodern bakış açısının etkisiyle, tarih yazımı ve kurgu arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir yazım biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Yeni Tarihselci eleştiri akımının önem kazandığı 1980'li yıllarda değişen bakış açısının etkisiyle bir edebiyat metninin değerlendirilmesinde yeni yaklaşımlar benimsenmiştir. Miller bu yeni yaklaşım hakkında şöyle der:

Herkesin bildiği üzere, son yıllarda edebiyat çalışmaları, dile yönelik kuramsal bir yaklaşımdan uzaklaşarak ani ve neredeyse evrensel bir dönüşüm geçirdi. Tarih, kültür, toplum, siyaset, sınıf ve cinsiyet koşulları gibi sosyal bağlamdaki konuları birbirine bağlayan bir eğilim ortaya çıktı. (1991: 313)

Bu akımla birlikte tarih ve tarih yazımına yönelik olarak geliştirilen yeni yaklaşım ise tarihsel üstkurmaca bağlamında tartışılır. Postmodern eserlerde sıkça karşılaşılan gerçekçi kurgunun sorgulandığı ve yazım sürecinin açığa çıkarıldığı teknik özellikler, daha sonradan ortaya çıkan tarihsel üstkurmada tarih anlatımını bir kurgu olarak ele alma şeklinde kendini gösterir. Çoklu bakış açısının bir sonucu olarak tarihsel gerçeklik kavramının yerini çoklu gerçeklikler alır ve gerçek ile kurgu birbirine karışır. Kurgusal anlatım biçimi sayesinde tarihsel olay içindeki gerçeklikler anlatım yönteminin nasıl şekillendiğini ortaya koymada kullanılır. Kendi kurgusallığını ortaya koymaya çalışan postmodern metin yazımı, tarih yazımının da benzer yaklaşım nedeniyle kurgulanabildiğini ve tarihsel açıdan tek bir gerçeklik yerine, postmodern bir bakış açısıyla çoklu gerçeklikler yaratılabileceğini ortaya koyar.

Tarihsel üstkurmaca, üstkurmaca tekniği gibi postmodern yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hayden White, Louis Montrose, Stephen Greenblatt ve Catherine Gallagher gibi Yeni Tarihselci akımın öncülüğünü üstlenen eleştirmenler arasında kabul edilen Kanadalı yazar ve eleştirmen Linda Hutcheon bu yazım tekniğini *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction* eserinde detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu tekniğin postmodern akımla birlikte anılma sebebi; tarihsel bir metnin yazılma biçimiyle oynanması, metnin kendini sorgular hâle gelmesi, postmodern parodi sayesinde bu sürecin açıkça ortaya koyulması ve tek bir gerçekliğin varlığı noktasında kendini çürütmesidir. Gallagher ve Greenblatt'ın belirttiği gibi,

tarihçiler genellikle bir gerçeklik durumu üretmekten çok, tarafsızlık kuralını korumak için geçmişle aralarında epistemolojik bir ayırım yaratmaya daha

çok özen göstermişlerdir. Bu nedenle, edebiyat eleştirmenlerinin, tarihî hikâyeler aracılığıyla dile getirmesi tuhaf görünebilir. (2000: 49)

Bu bağlamda, tarihsel üstkurmaca tarihin neden-sonuç ilişkisine dayalı mutlak sonuçlara erişmeyi amaçlayan yanını sorgular ve tarihselliğın metinsel boyutunu vurgular. Bir başka deyişle, “tarihî hikâyelerin kendi minyatür bütünselliği daha büyük tarihlerin süreklilik akışını ister istemez kesintiye uğratar. Hikâye sayesinde anlatının yapısında bir farklılıkla, anlaşılabilir bir kesintiyle karşılaşılır. Böylelikle hikâye tarihi açığa çıkarmış olur” (Gallagher ve Greenblatt, 2000: 50). Tarihsel üstkurmaca açısından bakıldığında, tarihsel gerçeklik kurgudan öteye gidemez. Kendi içinde hikâyeleşen tarihsel anlatımlar, bu yapı derinlemesine incelendiğinde tarihsel metindeki gerçek kavramı ile ilgili şüpheler uyandırır.

Hutheon'ın tarihsel üstkurmaca ile ilgili görüşlerine geçmeden önce, tarih ile edebiyat arasındaki metinsel ilişkiyi irdemesi bakımından Hayden White'ın görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. White'ın temel görüşü, tarih yazımının yöntem bakımından edebi yazım ile benzerlikler taşıdığı ve tarihsel anlamların oluşturulmasında anlatım şeklinin son derece önemli olduğuna dayanır. Anlatım şekli ve kurgulama üzerine yapılan vurgu bilinen anlamda bilimsel ve tarafsız bir tarihsel gerçekliğin var olmasını imkânsız hale getirir. *Tropics of Discourse* eserinde White, tarih yazımını şu şekilde anlatır:

Tarihsel hikâyeler [...] geçmişte yaşanan olaylara, [...] gerçek olay örgüleri ile kurgularımızın geleneksel yapıları arasındaki mecazi benzerlikleri kullanarak anlamlar yüklemeyi başarır. Bunu yaparken de nedensellik ilkelerine sığınarak bir anlamlandırma yaratır. (1978: 91)

Bir başka deyişle, tarihsel metinler ve kurgusal metinlerin oluşturulma yöntemleri birbiri ile benzerlik gösterir. Bu bakış açısına göre, tarihî bir olayın anlatımı, o konuda karşılaşılan bir masal, öykü ya da romandan yöntem açısından bir farklılık taşımamaktadır. Fineman'ın da belirttiği gibi, “hikâye formatıyla birbirine bağlanan önemli tarihî olayların yazımında bu tarihî olaylar tarihî bir önem kazanmıştır, çünkü bu olaylar hikâye anlatımına uyum sağlamışlardır ve hikâye anlatımı da tarihî önemini buradan kazanmaktadır” (1989: 54). Bir başka kıyaslama da tarihçi ile edebiyat metninin yazarı arasında yapılmalıdır. Gerçek ile kurguyu yöntemsel olarak birbirine yaklaştıran tarihçilerdir, çünkü White'a göre tarihçiler de bir bakıma kendi tarihsel olaylarını ya da olay örgülerini kurgulamaktadır. White, tarihçiler için şöyle der:

Bazı olayları anlaşılabilir bir hikâye oluşturmak için bir araya getirmesiyle tarihçi, bu olaylara, kavranması ve anlaşılması mümkün olan bir olay örgüsünün niteliklerini yüklemiş olur. Tarihçiler eserlerini kurgunun gerçeğe

çevrilmesi olarak düşünmek istemeyebilir, ancak bu da çalışmalarının sonuçlarından biridir. (1978: 91-92)

Geçmişteki olaylara ilişkin muhtemel durumları araştıran, inceleyen ve bu çalışması sonucunda kendi tarihsel gerçeğini ve yorumunu ortaya koyan tarihçi, tarafsızlık ve nedensellik ilkelerine bağlı kalsa bile, kendi tarihsel metnini kurgulamış olur. Thomas da tarihçileri tanımlarken “tarihçiler geçmişi tarafsız ve bilimsel bir şekilde değerlendirmez, tam aksine bugünkü bakış açısıyla inşa ederler” der (1989: 195). Buradan çıkarılabilecek sonuç göstermektedir ki tarihçi, tıpkı edebiyat yazarı gibi kendi gerçekliğini yaratmaktadır.

Bu bağlamda, Hutcheon tarafından ortaya koyulan tarihsel üstkurmaca tartışmasını ele almak, bu makalenin teorik boyutu açısından son derece yerinde olacaktır. Hutcheon tarih kavramını “sorunlu” (1988: 87) bir mesele olarak görür. Bu sorunun çıkış noktası olarak da postmodern akım kapsamında eleştirilen ve günümüz teorik tartışmalarını etkileyen sonuç odaklı, bütünlüğü amaçlayan, akıl ve mantık gibi mutlak kavramları ilke edinmiş ve tümevarım yöntemini kullanarak gerçeği keşfetmeye çalışan bakış açısını gösterir. Zaten postmodernizm içerisinde sorgulanan temel kavram, sözü geçen bu yöntemlerin ulaşmaya çalıştığı tekil boyutta bir gerçeklik kavramıdır ve Yeni Tarihçiler de aynı yolu izleyerek kendi eleştirel bakış açıları içine başta sosyal ve kültürel olmak üzere yeni boyutlar dâhil etmiştir. Dolayısıyla, tarihsel üstkurmaca da postmodern teknikler aracılığıyla tekil gerçeklik kavramını tarihsel metinler içerisinde sorgular. Tarihselliği sorunlu bir mesele yapan bu tekil gerçekliktir. Hutcheon’a göre “tarihsel bilginin kesin olmayan, belirsiz yapısı kesinlikle postmodernizmin keşfi değildir” (1988: 88). Benzer şekilde tarihsel bir gerçekliğin ontolojik durumunun sorgulanması ya da tarafsızlığından şüphe duyulması da yeni yaklaşımlar değildir. Aksine, tarihsel gerçekliğin kesin olmayan ve değişken yönünden bahsetmek “tarihsel bilgiyi reddetmek” anlamına da gelmez (Hutcheon 1988: 88). Brannigan’a göre “yeni tarihselciler gizli bir anlaşma kaynağını ya da komplocuyu belirlemeye çalışmaz, ancak herhangi bir tarihî olay, gidişat, durum veya belge yeni tarihselcilere göre mutlaka güçlü bir mitin içinde yer almaktadır” (1998: 76). Bu bakımdan, “yeni tarihselcilik edebiyat ile tarih arasındaki bu ilişkiyi edebiyat çalışmalarının merkezine getirmeyi başarmıştır. [...] Ayrıca, metnin tarihsel değişim sürecinin bir parçası olduğunu, hatta tarihsel değişime yol açabileceğini kabul etmektedir” (Brannigan, 1998: 203). Postmodern tarih ve edebiyat yazımı yöntem açısından şu şekilde kıyaslanabilir:

Hem tarih hem de kurgu söylemdir ve her ikisi de geçmişi anlamamızı sağlayan anlamlandırma sistemlerinden oluşur. Bir başka deyişle, anlam ve biçim *olaylarda* değil, geçmişteki olayları şimdiki tarihsel *gerçeklere* dönüştüren *sistemlerdedir*. Bu yaklaşım ‘doğru kavramından aldatıcı bir

kaçış' değil, insan yapılarının anlamlandırma işlevini kabul etmektir (Hutcheon, 1988: 89).

Bu durumda postmodern yaklaşım bir taraftan tarihsel kavramları önemli ve belirleyici yönleriyle doğru yerine oturturken, bir taraftan da tüm yönleriyle tarihsel bilgi kavramını sorgulamaktadır. Tartışmanın asıl vurgulamak istediği nokta “tek, esas ve üstün bir tarihsel gerçeğin” olamayacağıdır (Hutcheon, 1988: 89). Edebiyat metni ile tarih metnini yazım şekli itibarıyla karşılaştıran bu yaklaşım sonucunda görülmektedir ki her iki metin türü de yazarın toplumsal, kültürel, ekonomik, siyasi ve ideolojik alt yapısından etkilenmektedir. Özellikle tarihsel gerçekleri tarafsız bir şekilde ortaya koyması gereken tarih metinleri, her ne kadar bu gerçekleri saptırma gibi bir amaç içinde olmasa dahi, metni oluşturma sürecinde yazarın bakış açısının da etkisiyle tekrar tekrar kurgulanmaktadır. Dolayısıyla, ortaya çıkan sonuç tek bir tarihsel gerçeklikten ziyade, farklı bakış açısı ve yaklaşımlarla kurgulanmış olan tarihsel bir metindir. Hutcheon'ın da belirttiği gibi, “tarih, yazma eylemi de dâhil olmak üzere, ideolojik ve sistemli bir inceleme olmadan ortaya koyulamaz” (1988: 91). Bir edebiyat eserinde olduğu gibi, tarihsel bir metinde de, yazım sürecine ve yazarın bakış açısına şüphe içerisinde yaklaşmak gerektiği açıktır. Daha önce ifade edildiği gibi, bu sorgulayıcı yaklaşım, geçmişteki olayların ve durumların varlığını değil, tarihsel gerçeğin tarafsız bir şekilde ortaya koyulmasını sorgular.

Tarihsel üstkurmacada yazım tekniği, postmodern bakış açısıyla tarih yazımını sorgularken, postmodern edebiyat eserlerine özgü teknikleri de yansıtır. Tarihsel metin ile edebiyat eserinin kesiştiği ve tarihsel bilginin metin içinde kurguya dönüştüğü nokta da burasıdır. Hutcheon'a göre “postmodern tarih ve kurgu yazımında, tarihselin öğretici ve koşullu tartışmalarla bilinçli olarak sorgulanması, böylece tarafsızlık, yansızlık, nesnellik ve saydamlık gibi tarihsel bilgiye özgü ifadelerin temel varsayımlarının reddedilmesi söz konusudur” (1988: 92). Gerçek ile kurgu arasındaki bu çekişme sonucunda hem tarih yazımında hem de kurguda anlatımın kendisine dayanak olarak kabul edeceği, tartışmasız görülen bir boyut kalmaz. Zaten postmodern bakış açısıyla oluşturulan metinler böylesine güvenilir ve dayanak olabilecek bir boyutu ya da temeli önce oluşturur ve sonrasında da ortadan kaldırır. Postmodern yaklaşım, geçmişe dair bilgiye nasıl ulaşabildiğimiz ile ilgili soruları yeniden ele alma üzerine odaklanır. Böylece, doğru kabul edilen tarihsel bilgiyi ve gerçekleri sorgulamış olur. Sonuçta, geçmişte yaşanan olaylar tarihinin bakış açısıyla açıklanmakta ve kurgulanmaktadır. Burada sorgulanan konu geçmişteki olayların varlığı değildir. Hutcheon'ın belirttiği gibi sorulması gereken ve tarih yazımına yöneltilen postmodern bakış açısı sayesinde tarihsel üstkurmacada sorulan soru şudur:

Bugün, geçmiş *nasil* bilebiliriz? Daha da önemlisi o geçmişe dair *ne* bilebiliriz? [...] Bazı postmodern romanların açıkça görülen üstkurmaca yapısı kendi içlerindeki oluşturulma, düzenlenme ve seçim süreçlerinin

doğruluğunu kabul eder, ancak bunlar her zaman tarihsel açıdan karar verilmiş eylemler olarak sunulur. Tarihsel bilginin geçmişte temellendirilme süreci sorgulanır ve aynı zamanda bundan faydalanılır. Bu anlatım türünün tarihsel üstkurmaca olarak adlandırılmasının sebebi bu yaklaşıma ve yöntemeye dayanmaktadır (1988: 92).

Böylece tarihsel üstkurmaca, tarihsel gerçek ile kurgu arasındaki ayrımı reddeder. Aynı zamanda bu bakış açısı, tarihin gerçekliğe tek başına erişemeyeceğini gösterir. Bunu yaparken de daha önce değinildiği gibi tarih ve kurgunun yalnızca söylemler olduğunu, yani yazarlar ve tarihçiler tarafından meydana getirilen yapılar ve anlamlandırma sistemleri olduğunu vurgular.

Bu postmodern yaklaşımla birlikte edebi ve tarihsel metin arasındaki ayrım sorgulanırken, iki tür arasındaki benzerlikler daha fazla önem kazanmıştır. Ayrıca, tarihsel metin incelendiğinde metinsel kurgulama tekniği nedeniyle, tarihsel bir eserde geleneksel metin yazım yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, tarihsel gerçek için vazgeçilmez olan tarafsızlık ve yansızlık gibi kavramların, yazarın aktif rolü nedeniyle tarihsel metin kapsamında tartışmalı hale geldikleri görülmüştür. Hutcheon'a göre

her ikisi de gücünü tarafsız bir doğrudan ziyade gerçeğe benzerlikten almıştır; dilbilimsel yapılar olarak tanımlanmış ve anlatım biçimi açısından son derece gelenekselleşmişlerdir. Birbirine benzer şekilde metinler arası ilişkiler kurulmuştur; geçmişte yazılmış metinler üstkurmaların kendi karmaşık metinsellikleri içinde kullanılmıştır (1988: 105).

Buna göre, tarihsel metinler yazarları tarafından kurgulanırken, tıpkı bir edebiyat eserinde olduğu gibi gerçeklik kavramının yeniden yaratıldığı ve böylece tarihsel gerçeklik kavramının yerini metinsel ve kurgusal bir yapının aldığı açıktır. Bu metinsellik ve kurgulanmışlık durumları da tarihsel üstkurmaca olarak adlandırılan edebiyat türü kapsamında – postmodern yaklaşımın da etkisiyle – ele alınmış ve yazarlar tarafından hem tarihsel gerçeklik kavramı sorgulanmış, hem de okuyucular için metinlerin kurgusal yönüne göndermeler yapmak suretiyle tarihsel metinlerin yazım süreci açığa çıkarılmıştır. Böylelikle, tarihsel üstkurmaca tekniğiyle yazılan eserlerde geçmiş ile bugün, gerçek ile kurgu ve tarihsel ile anlatım birbirine karıştırılarak sorgulanmalarının önü açılmıştır.

Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe'de Tarihsel Üstkurmaca

Bu çalışmada ele alınan İzzeddin Çalışlar'ın *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe** (2011) adlı romanı yakın dönem Türk edebiyatında, Batı edebiyatlarında karşılaşılan postmodern yaklaşımla ve tarihsel üstkurmaca tekniğiyle yazılmış bir eser olması bakımından

* Buradan itibaren eser ismi olarak *Büyük Roman* kullanılacaktır.

son derece önemlidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanmış olayların kurgulandığı *Büyük Roman*'da Çalışlar, tarihsel olaylara, kişilere ve gerçeklere yeni bir pencereden bakarken, tarih ile kurgunun iç içe geçtiği anlatım tekniğiyle bu roman tarihsel üstkurmaca özelliklerini taşıyan bir eser olarak incelenecektir. Tarihsel üstkurmaca özelliklerinin incelenmesi yazarın derinliğini ve kuramsal açıdan Batı edebiyatındaki değişimleri eserinde yansıttığını ortaya koymaktadır. *Büyük Roman*'ın tek eser olarak incelenmesi, olay örgüsü içinde farklı karakterlerin bir araya getirilme sürecinde birbirinden bağımsız hikâyelerin anlatılması ve zaman-mekân kavramları sürekli değişirken okur ile yazar arasındaki ilişki de postmodern edebiyatın farklı yönlerini incelemeyi mümkün kılması nedeniyle yerinde olacaktır. Tarih, kurgu, tarihsel gerçek ve doğru gibi kavramları sorgulamasıyla *Büyük Roman*, sayısız tarih kitabı ve araştırmasına konu olmuş, her düzeyden okulda ders olarak okutulan ve Türkiye siyasetinde de sürekli tartışılmış bir tarihî dönemi okuyucularına yeni bir bakış açısıyla sunuyor. Bu eserde okuyucunun zihnindeki tarih ve tarihî gerçek algısının üzerine sorular sorulurken bir taraftan da kurgulanan yeni tarihî olaylarla bu soruların şaşırtıcı yanıtları veriliyor. Dolayısıyla, bu çalışmada amaç, Çalışlar'ın *Büyük Roman*'ında görüldüğü gibi tarihsel üstkurmacanın Türk edebiyatında benimsendiğini ve yakın tarihimize olan ilginin edebiyatımızda tarih-kurgu kapsamında yeni açılımlara olanak tanıdığını göstermektir.

İzzeddin Çalışlar *Büyük Roman*'ın arka kapağına yazdığı kısa yorumda eserinin konusunu şöyle anlatıyor:

1941 yılında Boğaziçi yalılarından biri olmadık bir buluşmaya ev sahipliği yapar: Kaderinde kadın olarak yaşamak olan bir İstanbul beyefendisi, saraydan kalma son soytarı, ilk kuşak sosyalistlerden bir şair, din değiştirip kardinalliğe kadar yükselmiş emekli bir rahip ve son padişaha karşı platonik aşkını kalbinden atamamış Çingene bir cariye... Okur bir zorunlu ikametten doğan sıra dışı ilişkilere tanık olurken, yalıdaki hareketlilik dönemin cumhurbaşkanı İnönü'ye kadar uzanır. Tarihe geçmemiş, kurgusal bu sivil darbe girişimi öyküsü, romana uyarlanmış bir sitkom olarak da nitelenebilir. 'Konuk oyuncular' arasında Mustafa Kemal, Vahideddin, Tefvik Fikret, Midhat Paşa da var... (2011)

Yakın tarihi edebiyata yansıtırken okuyucuyu zamanda yolculuğa çıkaran *Büyük Roman*'da başkarakter, Osmanlı'nın son döneminde saraya getirilen ve son Osmanlı padişahı Sultan VI. Mehmet Vahdettin'e âşık olan Azamet isminde bir cariyedir. Romanda yoğun askeri ve siyasi gündem arka planda kalırken, Azamet'in kişisel arzuları üzerinden yepyeni bir tarihsel kurgu okuyucuya sunuluyor. Karakterlerin isimlerini taşıyan on iki bölümden oluşan roman,

çoğunlukla 1941 yılında yaşanan olayları ele almasına rağmen, kronolojik bir sıralama gözetmeksizin 1876 yılına kadar uzanıyor, 1880'li yıllardan 1930'ların sonuna kadar olan farklı dönemlere değiniyor ve 2000 yılındaki olaylarla son buluyor. Mithat Paşa, Vahdettin, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal gibi tarihî karakterlerin arasına Azamet, Füzüzi, Halim/Halime, Sude Bacı, Müslim Azmi/Kardinal Duposte ve Şefik K. gibi kurgu karakterler dâhil edilerek gerçekte kurgu tamamen birbirine karışıyor. Ayrıca, roman boyunca masalsi bir tonda anlatılan olaylar roman sonunda tarihî belgelere dayanarak anlatılmış gibi sunuluyor. Böylece, okuyucunun izleğindeki gerçek ve kurgu ayrımı tamamen ortadan kalkarken, tarihsel gerçek ve kurgu kavramları sorgulanıyor. Anlatılan olaylar sayesinde romanın geçtiği tarihî dönem yeniden yazılıyor.

Büyük Roman'da anlatılan karakterleri 1941 senesinde bir araya getiren olay örgüsü, romanın başkarakteri Azamet'in Osmanlı sarayına bir cariye olarak getirilmesiyle başlıyor. Oysa romanın başlangıcında anlatılan olaylar, tüm karakterlerin romanın sonunda toplandıkları olayların hemen öncesinde geçiyor. Bir başka deyişle, en baştan itibaren kronolojik bir anlatım sırası gözlenmiyor. Romanda yeniden yazılan tarihin ana konusu, Azamet'in Osmanlı'yı tekrar ayağa kaldırma hayali, şu şekilde anlatılıyor:

Her şeyin değişme zamanı gelmişti. Her şeyin ortaya çıkacağı, dünyanın gidişatını değiştirecek güne az bir vakit kalmıştı. Kimi zaman küçücük bir hareket bile dünyayı değiştirmeye yeterdi. Azamet Hanım bu ziyareti bir fırsat, dahası şans, hatta işaret olarak kabul etti. Ailenin özellikle uzak kanatlarından yalhya düşecek tüy, Zümrüdüanka'nın dirilişine katkıda bulunacaktı (Çalışlar, 2011: 9).

Azamet için bu önemli günlere ulaşmak kolay olmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini sarayda geçirirken, Vahdettin'e karşı giderek büyüyen sevgisi önce hayranlık ardından aşka dönüşmüştü. Bu süreçte, dönemin tarihî olayları ve savaş koşulları Azamet'in zihninde pek de fazla yer almıyordu. Azamet o dönemi şöyle anımsıyor:

On dokuz yıl önce her şey ne kadar farklıydı. Savaşlar, ihtilal, işgal, herkesin hayatı nasıl da değişmişti. Ama Azamet'inki sanki daha çok değişmişti. Geçen zaman, ona bir misyon yüklemişti. Sanki dünyaya gelme sebebi bugün yapacak olduklarıydı. Keşke bu fırsat biraz daha gençken eline geçseydi (Çalışlar, 2011: 10).

Bu noktaya kadar romandaki anlatım tarihî bir sürece tanıklık etmektedir. Oysa Azimet'un Osmanlı sarayında Azamet olma süreci anlatılırken kullanılan ve daha sonra da sık sık tekrar edilen ifade, romandaki tarihî kurguyu bir anda masalsi bir havaya çevirirken, gerçek ile kurgu da birbirine karışır:

Azimet'un Azamet oluşunun hikâyesindeki ayrıntılar hep gizli kaldı. Sebebi muhtelif. [...] Ne kadarı doğrudur bilinmez. Bilmiyoruz. Bilinmiyor. Yazanı da olmamış, görüp yaşayanı da yok artık. Yine derler ki diyenler, Azamet bu yüzden haremdeyken eriyle hiç halvet olmamış (Çalışlar, 2011: 14).

Azamet'in hareme gelişindeki kesin detaylar ile daha sonraki saray yaşantısı hakkındaki bilgi eksikliği ve bu eksikliğin kaynak gösterilmeden tamamlanması gerçek ile kurgu arasında roman boyunca karşılaşılan belirsizliğin bir göstergesidir. Özellikle "Bilmiyoruz. Bilinmiyor. Yazanı da olmamış, görüp yaşayanı da yok artık. Yine derler ki diyenler [...]" kalıbı, bilgi ve kaynak eksikliğinin kurmaca ile tamamlandığı yerlerde kullanılır (Çalışlar, 2011: 38, 64, 92, 145, 162, 169). Bu kullanım sayesinde, romandaki anlatıma göre tarihi gerçek olarak sunulan olaylar kurgu ile tamamlanır.

Bu bağlamda romandaki ilk örnekte, sultanla tanışma çabalarının sonucunda dâhil olduğu heyetin bir görevi olarak sultanla tesadüfen aynı odada bulunan ve heyecandan bayılan Azamet, kendine geldiğinde sultanın özel ilgisiyle tekrar kendinden geçer (Çalışlar, 2011: 21). Azamet'in Vahdettin'e yakınlaşmak için gösterdiği bu çabalar sırasında, başka bir heyetin geldiği haber verilir. Haberci Vahdettin'e şöyle seslenir: "Efendi hazretleri, Almanya İmparatoru'na yapacağınız ziyaret için şimendiferinizi Sirkeci Garı'nda hazır. Ordu temsilcisi Mustafa Kemal Bey de maiyetinize girmek için orada bekliyorlar" (Çalışlar, 2011: 21). Bu gelişme Azamet için olumlu değildir ve "Almanya'dan da, II. Wilhelm'den de, Mustafa Kemal'den de nefret e[der]" (Çalışlar, 2011: 21). Romanda, Mustafa Kemal ilk kez burada, 1917 yılında anlatılan olaylarda karşımıza çıkar, ancak kendisinden daha sonra da bahsedilmektedir.

Azamet ile Vahdettin arasında bu şekilde başlayıp ara verilen ilişki 1920 yılında ve yine tesadüfen ikinci karşılaşmalarıyla devam eder. Savaş yıllarının ardından siyasi yönden çıkmaza giren Vahdettin bu karşılaşmada çaresiz ve Azamet'in ilgisine muhtaç durumdadır. Azamet'in büyük bir cesaretle son derece kutsal ve ulu bir kişi olarak gördüğü sultana yaklaşması ve ikili arasındaki yakınlaşma şu şekilde anlatılır:

Azamet hamamdan çıkmış, acele adımlarla namazını kılmaya odasına doğru giderken, yüce hakanını o aynı köşede yere diz çökmüş buldu. Fesini yerde, başını ellerinin arasında görünce olduğu yerde donakaldı. Önce, sessizce huzurdan çekilmekle onu avutmak arasında bocaladı. Sonra karşı konulmaz bir güç onu Vahideddin'in kutsal vücuduna göre doğru itekledi. [...] Kadife sesiyle 'Müsterih olunuz efendi hazretleri' dedi (Çalışlar, 2011: 17).

Her ne kadar bu roman karakteri Vahdettin'e duyduğu hayranlıkla tereddüt içinde yaklaşırsa da, sultanın cevabı dönemin askeri ve siyasi durumuyla ilgilidir. Vahdettin sanki birilerine danışır gibi sorar: “Yunanlılar saldırıyor. Gölcük yaylasıyla Bozdağ düştü. Ali Rıza aynı Cemal gibi çekilip işten yakayı sıyırmak istiyor. Bu, Meclis-i Mebusan'ın iflası demek. Rauf'la Vasıf, vükelayla içeride bekliyor. Onlarla ne konuşayım şimdi?” (Çalışlar, 2011: 17).

Biraz duraksadıktan sonra Azamet'in eline, başmabeyinciye iletmek üzere bir not tutuşturur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından gelen işgal yıllarında, Azamet tarihî bir olaya tanıklık ederken notta şöyle yazmaktadır: “Bütün milletvekillerine selam. İşin ve durumun ağırlığını ben de onlar kadar anlıyorum. Gereğine göre bir sadrazam seçeceğim. Onun yetkisine el uzatarak arkadaşlarının seçimine karışamam. Ancak, ona, çoğunluk grubuyla anlaşmasını tavsiye edeceğim” (Çalışlar, 2011: 18).

Bu notu iletmek üzere Azamet'e veren Vahdettin bir yandan da bütün siyasi durumu zihninden geçiriyor, Azamet de tüm dikkatini sultana vererek onun fısıltılarını dinliyordu:

İşgalciler, Hürriyet ve İtilafçılar, Nigehbancılar... Ferit'i iş başına getirsem mi? Meclisi dağıtmak şart. Onlar bile Ankara'dakileri destekler oldu. Yahu, ben onları idare edip, buyrukların benden geçmesini istemedim mi? Bu Mustafa Kemal ne parlak bir gençti oysa... Onu evlendirmemekle hata ettik hata! 'Kuvayı Milliye dışında hiçbir yetki, sözde tarihin buyurduğu görevden ulusu altyokamayacak!' diye yazmış bu sefer de... Bütün milletin iradesini üzerlerine almış olan vekillerin kararını sabırsızlıkla bekliyormuş... Nasıl olur da uyduruk bir Heyet-i Temsiliye kurup Dersaadet'i yıkabilir? Bir de utanmadan 'Buyruk Padişahımızdır' diyor. Şuna bak... Laf! (Çalışlar, 2011: 18).

Sultanı böylesine sinirlendiren durumun sebebi elindeki bir telgraf kağıdı ve kağıdın üzerinde yazan, Azamet'in gizlice okuduğu yeni bir hükümet kurulacağına dair mesajdı. Telgrafın altında “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına Mustafa Kemal” ibaresini gördüğünde Azamet, yıllar önce sultanı görmesine engel olan ismi hatırladı (Çalışlar, 2011: 19). Bu bölümde görülen karşılaşma, tarih ile kurgunun bir arada sunulduğu önemli bir örnektir. Bir tarafta Balkanlardan getirilip saraya yerleştirilen ve sultanın ilgisini çekmeye çalışan cariye Azamet, diğer tarafta ise Osmanlı'nın son günlerinde padişahın yaşadığı siyasi ve askeri kriz iç içe anlatılmıştır. O dönemde hem günlük hayata, hem de devlet yönetiminde en önemli konu durumunda olan siyasi belirsizlik ve devletin geleceği gibi konular, Azamet'in masum denebilecek çabaları arasında sıradanlaşmıştır. Böylece, tarihsel tartışmaların merkezinde yer alan ilişkiler kenara bırakılmış ve yepyeni bir bakış açısıyla Azamet'in hikâyesi ele alınmıştır.

Büyük Roman'da olayların geçtiği büyük yalı da Azamet'in Vahdettin'e yakınlaşma çabaları sonucu kendisine tahsis edilmiştir. Balkanlarda çingene olarak yaşadığı zamandan kalma yeşim taşını rüşvet yapan Azamet, Vahdettin'den "saray dışında bir malikâneye yerleşmek" ister (Çalışlar, 2011: 24). 1921 yılında yapılan bu isteğe sultan hemen olumlu yanıt verir ve "sağlayınız" der (Çalışlar, 2011: 24). Sarayda geçtiği anlatılan bu olay sonunda Vahdettin, kim olduğunu bilmediği bir kişiye bir yalı verilmesini emrederken, devletin o günkü durumu üzerinden şöyle düşünür: "Kim bilir kimdi? Hangi aile ferdi? Hangi saray mensubu? 'Ne fark eder ki? Şu cılız devlet bir vatandaşını daha mesut edebilecekse etsin'" (Çalışlar, 2011: 24). Böylelikle son Osmanlı padişahı, kime tahsis ettiğini ancak bir yıl sonra öğrenebildiği yalıyı Azamet'e, işgal komutanının izniyle sağlar. Yalıyı ilk ve son kez ziyaretinde, "Azamet'in 'Efendimiz nasıl rahat buyurursa...' reveransına karşı padişah başını eğ[er], bulunduğu durumdan memnun olduğunu" belirtir (Çalışlar, 2011: 11). Azamet için hayatının en büyük olayı yaşanırken, Vahdettin devletin geleceğini düşünmekten kendini alamaz:

Bir de kendi bıraktığı izleri düşündü... Acaba kendi torunları Vahdeddin ismini bu şehirde hangi izlerle anacaktı? [...] Ertuğrul Gazi'nin vasiyetinin sonuna gelindiğinden korkuyor ama böyle bir nihayete ihtimal de veremiyordu. Nasıl olurdu ki? Osmanlısız bir dünya olamazdı. İyi de, çarsız bir Rusya da düşünülemezken, pekâlâ olmuştu işte... (Çalışlar, 2011: 11).

Vahdettin bu derin düşünceler içinde kendinden kalıcı bir iz bırakmak ister ve Azamet'e "bu havuzu kaldırıp yerine bir çam fidesi dikseniz ya..." der (Çalışlar, 2011: 12). Son Osmanlı Sultanı ile Azamet bundan sonra bir daha görüşmezler, ancak Azamet kendini sultanın saray dışındaki gözdesi olarak gördüğünden ve geleneklere göre yeniden hareme dönemeyeceğinden hayatını bu yalıda geçirir. Vahdettin'in aklına geldiğinde istediği üzere, 1922 yılında yalıdaki havuz yıkılıp yerine bir çam dikilir. Vahdettin adına kalıcı bir iz gibi burada kalan çam ağacı roman boyunca, 1941 yılına gelindiğinde aradan kaç yıl geçtiğini anlatmak için bir referans noktası olarak kullanılır. Böylece Azamet'in Vahdettin'e duyduğu hayranlık sürekli göz önündedir. Ayrıca, Azamet'in Osmanlı'yı yeniden hayata geçirmek için başlattığı kurmaca darbe de, romandaki diğer karakterlerin toplandığı bu yalıda başlar. Böylece, Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayıp 1941 yılına kadar uzanan olaylar dizisi de hem tarihî hem de kurmaca yönleriyle okuyucuya sunulur. Artık romanda tek bir tarihî gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Kurmaca olayların içine yerleştirilen karakterler ve tarihî gerçekler, Çalışlar'ın kendi seçtiği ve yarattığı ayrıntılarla tarihin yeniden yazılışını anlatır.

Büyük Roman'ın sonundaki kurmaca darbeye gelmeden önce, tarihî olaylarla iç içe geçmiş başka karakterler de anlatılır. Bunların en önemlisi, hiç şüphesiz önce Müslim Aziz, sonra da Kardinal Duposte olarak karşımıza çıkar. Müslim'in hikâyesi, *Büyük Roman*'da

“Duposte” başlıklı altıncı bölümde ve doğduğu 1876 yılından itibaren ele alınır. Bu hikâyede Sultan Abdülaziz’in, daha ziyade Mithat Paşa olarak bilinen Ahmed Şefik Midhat Paşa’nın da karıştığı siyasi mücadele sonucu öldürüldüğü günden başlayarak Müslim’in Katolik kilisesinde kardinal olma süreci anlatılır. Tarihî olaylar ile kurmaca başarılı bir şekilde içe içe geçmektedir. Romanın altıncı bölümü, Sultan Abdülaziz ile Mithat Paşa arasındaki mücadelenin sonucunu şu şekilde tasvir eder:

Dört gündür V. Murad Han’la süren hanedana son vermek elindeydi. Fakat, olur da böyle bir şey yapıp tahta geçerse, çok geçmeden kendi sonunun da hakını gibi olacağını biliyordu. [...] Bir saat önce onun emriyle padişahın damarlarına ustura vuran üç pehlivan, bir saat sonra da kimseden emir almadan kendisine aynını yapar, üstelik tarih önünde de haklı çıkarlardı (Çalışlar, 2011: 87).

Osmanlı’nın çöküş döneminde yenilikçi fikirleriyle öne çıkan ve Batılılaşma yanlısı girişimleriyle dikkat çeken Mithat Paşa, *Büyük Roman*’da Osmanlı sultanı öldürüldükten hemen sonra kendi iç dünyasına kapanmıştır. Yaptığı siyasi hamlenin sonuçlarını ve bundan sonra atacağı adımları düşünürken bir taraftan da o güne kadar yaptığı hizmetleri ve devleti güçlendirmek için tamamlanan projeleri aklından geçiren Mithat Paşa, Abdülaziz’in yeniliklere karşı çıkışını öldürülmesi için haklı bir gerekçe olarak görür:

Balkanlarda patlak verip duran isyanları bastırmanın bir aracı orduysa, diğeri de Osmanlı’nın garptan daha garbi olmasıydı. Garptaki gibi bir mebusan meclisi kurulmasına ramak kalmış, Kanun-i Esasi neredeyse hazırlanmıştı. Ama Aziz Han ne zaman durmuş ve ona ‘Destur! Önce Girit ve Sırbistan İslamlaştırılacak, sonra garbileşmeye devam edilecek! Meclüs de neymiş? Sen Taht-i Osmani’yi taksim etmek mi istersün?’ demiş, işte o zaman bileklerindeki damarlar kaşınmıştı (Çalışlar, 2011: 88).

Tarihsel olarak bakıldığında I. Meşrutiyet’in ilanından hemen önceki kısa dönemi konu alan bu olaylar, Osmanlı’nın batılılaşma çabalarını ve devleti ayakta tutmak için çırpınışlarını anlatır. *Büyük Roman* başlangıçta Vahdettin’in yaşadığı çaresizliğin öncesine böyle uzanır. Mithat Paşa’nın Sultan Abdülaziz’i öldürttüğü bu olay ise romana sultanın cenaze töreninden sonra bağlanır. Sultanın cenazesinden kendi evine gelen “ıflah olmaz bir Midhat Paşa muhalifi” Şemseddin Azmi, kız kardeşinin doğum yaparken ölmesi üzerine öksüz kalan yeğenine, “anında siyasi bir karar” alarak “bu [...] gâvurlaşma sevdasına inat senin ismin Müslim ola, ey bahtsız yavru” der ve çocuğa Müslim ismini koyar (Çalışlar, 2011: 90–91). Bir başka deyişle, Müslim’in hikâyesi gelişmeye başlarken, tarihsel olaylar ile kurmaca bir araya getirilir.

Böylece Müslim'in isminin belirlenmesi, Osmanlı tarihindeki en karmaşık siyasi olaylardan biriyle ilişkilendirilir. Sultan Abdülaziz, Mithat Paşa, Pertevniyal Valide Sultan, sonradan cenazede karşımıza çıkan şehzade Abdülmecid gibi tarihî kişilerin arasına giren Şemseddin Azmi, yıllar sonra Azamet'in kendisinin sandığı yalıya gelip mirasçı olduğunu belirtecek ve Azamet'i kendince Osmanlı'yı ayağa kaldırma vaktinin geldiğine inandıracak Müslim'in isim babası olur. Şemseddin Azmi'nin kendi hikâyesi de bostan bekçiliğinden başlayıp, bir hayırseverin yardımıyla okuma yazma öğrenmeye ve bir yandan arzuhalcilik yaparken bir yandan da mesnevi hocası olmaya kadar uzanır (Çalışlar, 2011: 92). Okumanın önemini kendi hayatından bilen Şemseddin Azmi, Müslim'i kendi yetiştiremeyeceği için Derviş Ahmed dergâhına götürüp eğitim almasını sağlar. Yıllar sonra, doğumuna dair dayısının anlattıkları ise “dayısının zannettiğinde çok daha zeki, yaşıtlarından çok daha akıllı, sorduğu sorularla dergâhtaki hocaları bile ketenpereye getirecek kadar cin fikirli” Müslim'in aklından çıkmaz:

Bak Müslim evladım, senin dünyaya geldiğin gün Sultan Abdülaziz'i toprağa vermiştik. Onun katline sebep olan hain, seneler sonra bu suçtan yargılandı ve idama mahkûm edildi. Arabistan'da Taif'e sürüldü. Evvelsi gece de muhafızları tarafından boğularak öldürüldüğünü haber aldım. Bundan çıkaracağım hisse şu olmalı: Herkes layığını bulur... (Çalışlar, 2011: 93).

Böylece genç Müslim kendi doğumu ile Mithat Paşa ve Abdülaziz arasındaki bağlantıyı öğrenir. Ancak, dergâhta hocaların zekâsıyla başa çıkamadığı Müslim'in eğitimi için dayısı, Sultan Abdülaziz'den yadigâr kalan ve Mithat Paşa'nın yenileşme projesinin bir ürünü olan Mekteb-i Sultani'yi uygun görür. Mithat Paşa ve onun yeniliklerine karşı olmasına rağmen, Müslim'in daha iyi yetişmesi için Batılı anlayışla eğitim veren bir kurumu seçer. Müslim'i kaybetme korkusu da hep aklının bir kenarındadır: “Ama ya papazlar aklına girer de, takvadan uzaklaşıp, şu Frenk illerinde yaşayıp da gazete çıkartan boyunbağlı Osmanlı gençleri gibi, hürriyetçi fikirlere kapılırsa...” (Çalışlar, 2011: 94). Her ne kadar okul müdürü, “Katolik mi? Ne münasebet beyim! Burası Devlet-i Osmani'nin bir sultanisi. Burada Frenk müderrisler var fakat hepsi fünün öğretiyor. [...] Tam bir disiplin altında, garbden daha garbi talebeler yetiştiriyoruz” (Çalışlar, 2011: 94) diyerek dayısını sakinleştirse de, Müslim okuldan arkadaşları Mehmed Tevfik'in ailesinde gördüğü “Rum iken Müslümanlığa geçme” örneğinden etkilenmiş ve belki de bu olayların neticesinde Vatikan'a kadar uzanan bir maceraya atılmıştır (Çalışlar, 2011: 95).

1884 yılında geçen bu olayların ardından, Müslim'i 1940 yılında “Santa Piedro katedralinin güney kanadındaki ikiz binalardan Santa Marta meydanına bakanın ikinci katındaki penceresiz 14. yüzyıl kitaplığında” görürüz (Çalışlar, 2011: 98). Burada toplanan kardinaller,

Kardinal Duposte olarak bilinen Katolik din adamının bir mason olup olmadığını tartışmak üzere buradadır. Kardinal Vitrius'un yaptığı araştırma sonucunda Galatasaray Lisesi Müdürü'nden aldığı 2 Temmuz 1940 tarihli mektup şöyle der:

Talebiniz üzerine yaptığımız sicil kaydı incelemesinde, tarafımıza birer suretini yollamış olduğunuz İsviçre'nin Freiburg Normes ve Malta'nın Purificiena manastırlarına transfer kayıtları görülen şahsın, 1884 yılında 123 okul numarası ve Müslim Azmi ismiyle lisemize kayıtlı öğrenci olduğu, Osmanlı hükümeti'nin verdiği bursla, öğrenimine devam etmek için Paris'teki Collège Julian'a transfer edildiği anlaşılmıştır. Bu bilgi 12 Nisan 1940 tarihli Vatikan Dışişleri Bakanlığı'nın Dilekçesi üzerine verilmiştir (Çalışlar, 2011: 101).

Bu mektup sayesinde, tarihî olaylara yapılan göndermeler ve kurgu karakterlerin arasına bir de resmi belge eklenmiş olur. Romanda daha önce de iletilmek üzere notlar ve sözlü talimatlar kullanılmıştır, ancak resmî bir dilekçe formatında yazılan bu mektup romanda gerçek ile kurguyu tamamen birbirine karıştırmaktadır. Toplantıya katılan Vitrius'un "ben o adamın [Kardinal Duposte] buraya Papayı öldürmek için geldiğine inanıyorum" sözleriyle duyulan iddia üzerine, Kardinal Duposte adıyla Vatikan'a kadar uzanan Müslim Azmi kardinallik görevinden kendi isteğiyle emekli olur (Çalışlar, 2011: 101). Bu emeklilik haberi de yine resmi bir gazete olan *Osservatore Romana* aracılığıyla, yukarıda bahsedilen toplantıdan bir hafta sonra ilan edilir: "La Valetta Santa Sofia Katedrali'nin Majör Arşöveki Kardinal Duposte kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır" (Çalışlar, 2011: 101). Müslim Azmi karakteri ile 1876'da başlayan tarihî süreç, Kardinal Duposte unvanıyla görevinden kendi isteğiyle emekliye ayrıldığı 1940 yılına kadar uzanır. Yıllar sonra memleketine dönüşü ise adeta bu uzun sürenin özeti gibidir: "Emekli Kardinal Müslim Azmi, Midhat Paşa'nın Avrupa'yla bütünleşme politikası doğrultusunda Abdülaziz'in emriyle inşa olunan Sirkeci Garı'nda trenden indiğinde, Türkçeyi eskisi gibi konuşabileceğinden emin değildi" (Çalışlar, 2011: 141). Tarihî ve kurgu olaylar ile kişilerin bir arada sunulduğu bu hikâye, arada kullanılan resmi belgeler olmasına karşın romanda daha önce bahsedilen masalsı anlatımla diğer hikâyelere bağlanır: "Müslim'in Malta çarşısından Malta kardinalliğine giden yolda ne virajlar aldığına dair bilgimiz yok. Bilmiyoruz. Yazanı da olmamış, görüp yaşayanı da yok artık. Yine de derler ki diyenler [...]" (Çalışlar, 2011: 102). Böyle başlayan anlatım şekli, Müslim'in Vatikan'a yolculuğunu biraz gerçek biraz da hikâye olarak sunar. Gerçek ile kurgunun birbirine karıştığı bu hikâye de tarihsel üstkurmacanın önemli bir örneğidir. Müslim'in hikâyesi ilginç olmakla birlikte, *Büyük Roman*'da önemli bir yer oynamaya devam eder. Öncelikle, dayısından miras kalan konakta kendisini kadın sanan ve bu yüzden Halime ismiyle çağrılmak istenen Halim karakteriyle

eşcinsel bir ilişki yaşar (Çalışlar, 2011: 142). Onun gelişine kadar konağı kendisinin sanan Azamet de Müslim'in gelişini Osmanlı'nın ayağa kalkması için bir işaret olarak görür. Bu durumu Füzüzi'ye ilk kez şöyle anlatır: “Artık işaret geldi. Zümrüdüanka yeniden kanat çırpacak. Osmanlı soyunun sürmesi, imparatorluğun yeniden şahlanması ve cihanın en büyük noksanının tamamlanması için beklenen gün geldi. Artık başımızdaki başıbozuklardan kurtulacağız. Bunun işaretini aldım” (Çalışlar, 2011: 48). Ayrıca, Müslim'in Papa XII. Pius's hitaben yazdığı 13 Ekim 1941 tarihli “itirafname” konulu mektup da hem gerçek ile kurguyu bir araya getiren, hem de Müslim'in Katolik kilisesinden af dilediğini gösteren bir belge olması bakımından önemlidir (Çalışlar, 2011: 125).

Müslim'in yanı sıra kişisel hikâyesi ile tarihsel olaylara bağlanan bir diğer ilginç karakter ise Halim'dir. *Büyük Roman*'da Halim karakteri, karşımıza ilk kez 1938 yılında çıkar. Halim'i romanda ilginç kılan yönü, anne rahmindeyken ölen ikizinin, Halim'in sol kalçası içinde kalarak otuzlu yaşlarına kadar vücudunda durması ve bu dönemde neden olduğu acı nedeniyle Halim'in doktora başvurması üzerine bir ameliyatla alınması sonucu Halim'in girdiği yeni ruh hâliyle kendini artık bir kadın sanmasıdır. Tıpkı Müslim'de olduğu gibi, Halim'in hikâyesinde de kurgu ile gerçeği birbirine karıştıran Cenevre'deki Gust-Ador Enstitüsünün 12 Ocak 1939 tarihli resmi tetkik raporudur: “Halim A. K.'nın ikizi, ana rahminde takribi dört buçuk aylıkken ölmüş, rahimde plasenta ayrışması gerçekleştirmediğinden [...] diğer bedene yapışmış ve bünyevileşmiştir. [...] Cenin basit bir operasyonla alınmış olup yara dikilmiştir. Hastanın tüm fonksiyonları tam ve sağlıklıdır” (Çalışlar, 2011: 63). Doktorun “Mösyö Halim, tebrikler... Bir çocuğunuz oldu!” (Çalışlar, 2011: 70) sözleri üzerine uyuşturucunun da etkisiyle kendini kaybeden Halim, bu olaydan sonra kadın olduğunu düşünmeye başlar, kadın gibi giyinip davranır, Halime olarak çağrılmak ister ve onun varlığına daha fazla dayanamayan aile üyeleri tarafından, pek de istenmeyen uzak bir akrabalarına, yani Azamet'in yalısına gönderilir.

Aslında Halim karakterini yalıdaki komik ve eğlenceli ilişkilerinin öncesinde, İstanbul'da doktora gittiği ilk gün de önemli kılmaktadır. 1938 yılında geçen bu gün, aile üyeleri “simsiyah giyinmiş, kanepelere dizilmiş” (Çalışlar, 2011: 59) hâlde, “ne yapacaklarının bilememenin sıkıntısı” içinde beklemektedir (Çalışlar, 2011: 59). Ailenin beklediği, Mustafa Kemal'in cenazesinin İstanbul'dan geçişidir. Bu sebeple İffet hala “dar caddelerde halkın durması ve geçmesi men edilmiş, ancak müsait yerler halka tahsis olunmuş” derken, Balkan gazisi Memduh Bey de “bir yer buluruz nasıl olsa... Allah kimseyi başsız komasın” der (Çalışlar, 2011: 59). Bütün aile Atatürk'ün ölüm haberiyle üzüntü içindeyken, Halim'in üzünlüğü yukarıda bahsedilen sağlık sorunu nedeniyle farklıdır:

İki haftadır ağzını bıçak açmıyordu. İçinde bulunduğu bunalımın sebebi diğerlerininkinden, aynı kentte yaşayan yüz binlerce, aynı memleketteki on yedi milyon kişininkinden farklıydı. [...] İlk vapurla Moda'ya gidecek, bir hafta önce aldığı randevuya yetişecekti. Bütün bu olan biten onu durdurmamalıydı. Çünkü kendininki ölüm değil, ölüm-kalım meselesiydi (Çalışlar, 2011: 59).

Bu duygular içinde, onu İsviçre'deki tanıdığı bir başka doktora yönlendirecek doktor randevusuna yetişmeye çalışan Halim, yol boyu Atatürk'ün ölümüne ağlayan insanların arasından geçerek kendi derdine derman bulma umuduyla acele eder: “Karaköy meydanına ulaşmak için karşıya geçmesi gerekiyordu. Ama yapamadı. Heykel gibi duran askerler izin vermedi. Divanyolu hıncahınç insanla doluydu. Kimse kıpırdamıyor, öylece duruyordu” (Çalışlar, 2011: 59). İnsanların “Atam!” yakarılarını duyan Halim, gürültüyle uçan uçakların, geçiş yapan subayların ve atların ardından sonunda insanların önüne atlamak istedikleri top arabasını da görür: “Arabaya en yakın oydu bir an. Göz hizasından geçen plakayı okudu: ‘Atatürk'ün top üstünde nakline konulan sehpa, 19/11/1938’” (Çalışlar, 2011: 60). Duygu selinin ortasında kalan ve insanların acısıyla irkilen Halim, bacaklarının arasından geçip yola atılan altı yaşlarındaki çocuğu tutamaz. Bu ortamda kendi acısını unuttur ve kortejin geçişini yapıp cenazenin Yavuz zırhlısına doğru götürülmesini izler. Ulusal düzeyde büyük bir acının ve hüznün yaşandığı bu tarihi güne tanıklık eden Halim, daha sonra Moda'daki randevusuna ve oradan da ameliyat olacağı Cenevre'ye gider. *Büyük Roman*'ın kendini bir kadın zanneden erkek karakteri Halim, böylece Atatürk'ün cenaze geçişine de katılmış olur. Halim romanın kurgusu içinde Azamet'in yalısına doğru macerasına devam ederken, tarih ile kurgu karışmaya devam eder.

Büyük Roman'daki tarihsel üstkurmacanın başarılı anlatımı eserin sonunda zirveye çıkmaktadır. Doğru işaretleri aldığına karar veren Azamet, yanına Müslim, Halim, üvey ağabeyi Şefik ve Füzüzi'yi alarak, tıpkı falcı Sude Bacı'nın haber verdiği gibi (Çalışlar, 2011: 79), Osmanlı'yı ayağa kaldırmak için öncelikle İstanbul'un dört bir yanındaki önemli şahsiyetlere dağıtılmak üzere bir bohça dolusu mektubu Füzüzi'ye verir (Çalışlar, 2011: 132). Fakat geçen zaman ve değişikliklere kendi küçük dünyası içinde kapalı kalan Azamet'in çağrısına, nasıl olduysa İstanbul'daki “Roman tayfası,” “çalparacı, dümbelekçi, zilci, çömlekçi, dibekçi,” “Derbent kerhanelerinin ünlü pezevengi Zülüflü Lütü” başta olmak üzere bir “amele denizi” koşup gelir (Çalışlar, 2011: 145). Yalıda kalanların Osmanlı ve hilafet üzerine ateşli ve coşku veren konuşmaları sonrasında toplanan halka Azamet şöyle seslenir: “Ey ahali! İşte mahşerin beşlisi [Azamet, Müslim, Halim, Şefik ve Füzüzi]... İşte hakiki hâkimiyeti milliyet, işte yeni Taht-ı Osmani” (Çalışlar, 2011: 151). Bu sözler üzerine bir anda harekete geçen

kalabalık 1941 yılında ve savaşın en sancılı zamanlarında İstanbul'da büyük bir karışıklığa yol açar. Dönemin tarihî olaylarından biri gibi anlatılan ve oldukça komik bir hâl alan bu durum şöyle tasvir edilir:

Kıptilerden Recep'in sancağı kapmasıyla 'Yürüyün bre!' diyerek salondan çıkması bir oldu. Birbirini ezercesine sancağın peşine takılan grup, 'Halifenin sancağı başa gelii! Kahrola Ankara Hükümeti! Yaşasın Sosyalüz Osmanlı' sesleriyle önce orta salondan, sonra yalı kapısından dışarı çıktı. Kimi 'sosyopat,' kimi 'sosyalak,' kimi 'sepyalist' diyordu ama neyse... 'Ölmeh vaa, dönmeh yoa' diye bağıra çağıra, sahilden Beylerbeyi'ne doğru ilerlemeye başladılar. Yatsı namazından çıkanlarla büyüyen akın, arada sırada önder değiştirerek Üsküdar'a vardığında beş yüz kelleyi aşmış, o gece son seferini yapan *İnbisat* vapurunu tıklım tıkış doldurarak, Taksim'e doğru hareketlenmişti. Yalı sakinleri o saatte geceyi hasarsız ve eksiksiz atlatmanın rahatlığıyla yataklarına çekildi. Füzüzi [...] hamama inip çıkarken dışarı bakmadığından, Taksim'den gecenin karanlığına doğru yükselmekte olan alevlerin kızılığını fark etmedi (Çalışlar, 2011: 151).

Azamet'in Sultan Vahdettin'e aşkıyla başlayan hikâyesi, yanındaki karakterlerle birlikte büyük bir düşü gerçekleştirme çabasıyla son bulur. Ancak, romanda kurgulanan bu olaya, tarihî bir karakter olan o zamanki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de dâhil olur. Taksim'in ateşe verildiği o gece, trenle İstanbul'a gelmekte olan İnönü, bir yandan da savaş yıllarının zorluğunu ve ülkeyi bu zor durumdan kurtarmanın çarelerini düşünmektedir (Çalışlar, 2011: 157). Bu arada, önce on yıl geçmeden bozulmaya yüz tutan ve ses yapan tren hattını sonra da Struma gemisi içinde Filistin'e geçmek üzere bekleyen Yahudileri, Niksar depreminin geride bıraktığı yıkımı, İngiltere ile Almanya arasında sıkışıp kalmış hâlini düşünmek İnönü'nün uyumasına engeldir (Çalışlar, 2011: 158). Bu derin düşüncelere dalmışken masa başında uyuyakalan İnönü, trenin Gebze'de durmasıyla uyanır. Kompartımanında Emniyet Müdürü Sabri Bey ile yaptığı görüşme şöyle anlatılır:

O gün, orada, o ikisinin ne konuştuğunu bilmiyoruz. Bilinmiyor. Günlüğüne yazanı da olmamış, görüp de yaşayanı da yok artık. Yine de derler ki diyenler [...] [Sabri Bey] değil İstanbul'a doğru ilerlemek, [İnönü'yü] bir an önce lokomotifini makasa alıp, Ankara'ya geri dönmeye ikna etmiş (Çalışlar, 2011: 162).

Dönemin tarihî sorunları arasına eklenen bu kurgusal yolculukla, İnönü de Azamet'in sosyalist Osmanlı planlarından haberdar olur. Sabri Bey ayaklanma girişimini anlatırken, resmî

tarihten bir kesit sunar ve bu yaklaşım ile romandaki kurgu birbirine tamamen birbirine karışmış olur:

Taksim’de kalabalık bir grup meydanı işgal edip, etrafı ateşe vermiş. İrticai bir harekete benziyor. Üç yüz kişi gözaltına alındı. Sorgulamaları sürüyor. Şimdiye kadar öğrenebildiğim, başında Osmanlı sülalesinden birinin bulunduğu. Bolşevik unsurlar içeren ve kökü Vatikan’a uzanan beynelmilel bir hilafet teşkilatlanması olduğuna kaniyim. İşin rengi tam anlamıyla ortaya çıkmadan şehre girmenizi istemedim (Çalışlar, 2011: 163).

Bunun üzerine İnönü Ankara’ya geri dönerken emniyet müdürlüğü de gazetelere bu olayla ilgili yayın yasağı getirir (Çalışlar, 2011: 164). Tüm fotoğraf ve yazılı notlar imha edilirken, Taksim’deki ihtilal girişimi tarihe geçmez. Sonuç olarak Sabri Bey bu dosyayı sağlam kanıtlara vardırılmaz ve soruşturmayı sonlandırır: “Taksim’de adli bir vaka tesbit edilememiş olup, soğuktan üşüyen Çingenelerin ısınmak maksadıyla ateş yaktığı anlaşılmıştır” (Çalışlar, 2011: 165).

Gerçekten olup olmadığı bilinemeyen bu olayla ilgili olarak tüm bilgi ve belgelerin yok edildiği belirtilirken eldeki tek kanıt Sabri Bey’in yazdığı rapordur. Ancak romanın son bölümünde okuyucuyu şu ifade karşılar:

Emniyet Umum Müdürü Sabri Bey’in, yalıya varıp Azamet, Halime, Şefik, Füzüzi, Müslim ve hatta belli mi olur Sude Bacı’yla bile görüşmüş olma ihtimali var. İhtimalden kasıt, görüp de yaşayanı olmaması. Bilmiyoruz. Bilinmiyor. Yazanı da olmamış, kayıt düşeni de. ‘Yine de derler ki diyenler’ diyerek kaptırıp gidecek dedikodu bile yok (Çalışlar, 2011: 169).

Bu yorumdan sonra *Büyük Roman*’da, postmodern anlatım tekniğinin en belirgin yönlerinden biri olan, yazarın/anlatıcının yazma/anlatma eylemi sırasında okuyucuya hitap ettiği görülür. Metnin yazım aşamasında bilinç kazandığı bu yöntemle metin farkındalık kazanır: “Her neyse sizi daha fazla bekletmeden özgün metni sizlerle paylaşayım da, yazar ve okur olarak bunca ortak zahmet bir son bulsun” (Çalışlar, 2011: 170). Anlatıcının kardeşi ve romandaki son bölümün adı Rükneddin, 2000 yılında öğrenci olduğu sırada aldığı ikinci el eşyanın içinde, tesadüfen bu olayla ilgili resmi tutanakları bulmuş, aceleyle zarfları açarken mühürleri kırmış ve belgelerin geriye dönük takip edilmesini imkânsız kılmıştır (Çalışlar, 2011: 169). Yine de anlatıcı “EUM S [Emniyet Umum Müdürü Sabri]” (Çalışlar, 2011: 170) imzalı beş tutanağı resmî formatında sunmuştur. Böylece tarihsel olaylar ve kişiler ile kurgu tamamen birbirine karışmıştır. 2010 başlığını taşıyan son bölümde de gördüğümüz üzere, anlatıcı “bu beş zanlının tutanağından yola çıkarak yaptığım araştırmalar sonunda ortaya bu metin çıktığında” derken (Çalışlar, 2011: 173), *Büyük Roman*’daki anlatıcı kendi tarihsel gerçekliğini kurgulamış,

böylece yarattığı hikâye aracılığıyla tarihsel üstkurmacanın Türk edebiyatında yazılmış başarılı örneklerinden birini sunmuştur.

Sonuç

Sonuç olarak, bu çalışma Batı edebiyatında Hayden White ve Linda Hutcheon tarafından kuramsal olarak geliştirilen tarih yazımı, üstkurmaca ve tarihsel üstkurmaca tartışmaları ışığında Çalışlar'ın *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe* eserini incelemiştir. Ve eser'in belirttiği gibi, "Yeni Tarihselciler tarih çalışmalarında yeni yöntemler bulduklarını ve tarih ile kültürün birbirini nasıl tanımladığı konusunda yeni bir farkındalık yarattıklarını ifade edebilirler" (1989: xiii). Tarih yazımının incelendiği bu kuramsal yaklaşımın önemli temsilcileri olan White ve Hutcheon'un genellikle Batı edebiyatında örnekleri bulunan eleştirileri, yakın zamanda yazılmış bir Türk edebiyat eserinin incelenmesinde kullanılmıştır. Bu inceleme, Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak 1941 yılına ve anlatıcı sayesinde 2010 yılına kadar gelen uzun bir tarihsel üstkurmaca olduğunu göstermiştir. Meşrutiyet'in ilanı, Balkan savaşları, I. Dünya Savaşı ve sonrası, Mithat Paşa, Osmanlı sultanlarından Abdülaziz, Abdülmecid, Vahdettin ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü yanında Papa XII. Pius başta olmak üzere birçok tarihî karakter romanda yaratılan kurmaca dünya içinde kendilerine yer bulmuştur. Makalenin başında da değinildiği üzere, tarihsel üstkurmacada amaç, tarihsel olayların ve gerçeklerin varlığını sorgulamak değil, bu gerçeklerin kişisel bakış açısıyla oluşturulduğunu ortaya koymaktır. Çalışlar da kapağına "Tarihî roman" ibaresini uygun gördüğü *Büyük Roman* eserinde tarih ile kurgu arasındaki bu çarpık ilişkiden yola çıkmış ve kendi tarihsel kurgusunu oluşturmuştur. Osmanlı sarayındaki son cariyelerden birinin ilk sultaniçe olma hayali, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyılın ilk yarısındaki birçok tarihî olayın yeniden kurgulanmasıyla mümkün olmuştur. Böylece tarih yazımında üstkurmaca yöntemi kullanılarak yazarın bakış açısına uygun olan yeni bir kurgu yaratılmıştır.

Kaynaklar

- Brannigan, J. (1998). *New Historicism and Cultural Materialism*. Londra: Palgra ve Macmillan.
- Çalışlar, İ. (2011). *Büyük Roman: Son Cariye, İlk Sultaniçe*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Fineman, J. (1989). "The History of the Anecdote: Fiction and Fiction". *The New Historicism*, 38, 49-76.
- Gallagher, C. ve Stephen G. (2000). *Practising New Historicism*. Chicago ve Londra: Chicago UP.

- Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. New York ve Londra: Routledge.
- Miller, J. H. (1991). Presidential Address 1986: The Triumph of Theory, the Resistance to Reading and the Question of the Material Base. *Theory Now and Then*. Ed. J. Hillis Miller. Durham: Duke UP. 309-327.
- Thomas, B. (1989). The New Historicism and Other Old-Fashioned Topics. *The New Historicism*. Ed. Harold Veenser. Londra: Routledge. 182-203.
- Veenser, H. (1989). Introduction. *The New Historicism*. Ed. Harold Veeder. London: Routledge. ix-xvi.
- White, H. (1978). *Tropics of Discourse*. Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins UP.

TANZİMAT YAZARLARINA GÖRE ENDÜLÜS'ÜN YIKILIŞ SEBEPLERİ

Mehmet Ali GÜNDOĞDU*

Geliş Tarihi: 20.11.2016

Kabul Tarihi: 31.12.2016

Öz

Kaleme aldıkları eserlerde Osmanlı Devleti'nin çöküşüne bir çözüm bulma arayışında olan Tanzimat yazarları, bir ilham kaynağı olarak tarihe yönelmişlerdir. Bu vesile ile toplumsal ve siyasi konular hakkında düşündükleri noktaları tarih perspektifinden, devletin sansürüne takılmadan rahatça ifade edebilme imkânı bulmuşlardır. Ziya Paşa'nın çevirisinden sonra Endülüs'ü keşfeden yazarlar, bu yüksek medeniyet tarihinden pek çok dersler çıkarmışlar, yıkılış sebepleri üzerinde önemle durmuşlardır. Şemseddin Sâmî'nin *Seydi Yahya*'sı, Türk Edebiyatı'nda Endülüs'le ilgili yazılan ilk kurgusal eserdir. Abdülhak Hâmid'in Endülüs'le ilgili beş piyesinden ikisi doğrudan çöküş sürecini anlatmaktadır. Muallim Naci ve Sâmî Paşazâde Sezâi de kaleme aldıkları eserlerle konuya ilgisiz kalmamışlardır.

Bu makalede, Tanzimat yazarlarının üzerinde önemle durdukları Endülüs'ü çöküşe götüren sebepler ele alınacaktır. Bu sebepler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde idareciler ve halka yöneltilmiş tavsiye ve uyarılar olarak da değerlendirilebilir. Zaten Tanzimat yazarlarının bu didaktik metinlerinde, belli hedeflere ders verme amacı oldukça açıktır. Çalışmada yöntem olarak, yazarların kurgusal ve edebî eserleri değerlendirilmiş ve konu hakkındaki tespitleri açıklanmıştır. Çöküşü doğuran sebepler tasnif edilerek ortak başlıklar çıkartılmış ve eserler arasında karşılaştırma yapılarak ortaya konmuştur. Yazarların yıkılışa sebep olarak gördüğü bu alt başlıklar; yöneticilerin liyakatsizliği ve sorumsuzluğu, ittihadın yerini ihtilaf ve tefrikanın alması, kesâd-ı ahlak, kahramanların yetersizliği, vatanına ihanet edenler, yanlış tevekkül ve düşmanın baskı ve zulmüdür.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Edebiyatı, Endülüs tarihi, Abdülhak Hâmid Tarhan, Muallim Naci, Şemseddin Sâmî, Sâmî Paşazâde Sezâi, Endülüs'ün çöküş sebepleri, tarihî süreç

THE REASONS OF THE COLLAPSE OF ANDALUSIA ACCORDING TO THE AUTHORS OF THE TANZİMAT

Abstract

The writers of the Tanzimat, who have been in search of a solution to the collapse of the Ottoman State in their literary texts, have turned to the history as a source of inspiration. In this way they have found an opportunity to emphasize easily the points that they have thought about the social and the politic subjects with the historical perspective and not being prevented by the censor of the state. The writers who discovered Andalusia after Ziya Pasha's translation, have taken many lessons from the history of this high civilization and have given importance to the reasons of its collapse. *Seydi Yahya* of Şemseddin Sami was the first fictive text about Andalusia in Turkish

* Dr.: Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı mezunu. maligundogdu@yahoo.com

Literature. Two of Abdülhak Hâmid's five theatral plays related to Andalusia have directly explained the collapse period of Andalusia. Muallim Naci and Sâmi Paşazâde Sezâi were also interested in this subjects with their literary texts.

In this article it is explained the reasons of the collapse of Andalusia that Tanzimat authors have emphasized. These reasons may also be thought of the advices and warnings to the directors and the public in the Ottoman State. In these literary didactic texts, the purpose of giving lessons to certain targets is already very clear. As a method of this study, the fictional and literary works of the authors were reviewed and the findings about the subject were revealed. Marking some main points the reasons for the collapse are categorized and they are presented with a comparative method. These subtitles which Tanzimat authors have seen as reasons of the collapse are lack of capacity and responsibility of the directors, taking place controversy and disagreement instead of unity, immorality, inefficiency of heros, betrayers of their homeland, resignation misunderstood and oppression and cruelty of enemy.

Key Words: Tanzimat literature, the history of Andalusia, Abdülhak Hâmid Tarhan, Muallim Naci, Şemseddin Sâmi, Sâmi Paşazâde Sezâi, the reasons of the collapse of Andalusia, historical process

1. Giriş

Son yüzyılında bütünüyle bir çöküş sürecine giren Osmanlı Devleti'nde, hem yöneticiler hem de aydın yazarlar bu kötü gidişe bir çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bu durum, özellikle etkisini edebiyat sahasında göstermiş, geçen yüzyıllarda dışa kapalı bir görüntü sergileyen edebiyat eserleri toplumsal ve siyasi konulara açılmıştır. Dönemin yazarları kötü gidişe çare ararken tarihe yönelmişler ve geçmişteki olaylardan gündeme ait dersler çıkarmaya çalışmışlardır. “Geçmiş geleceğin aynasıdır” felsefesinden yola çıkan yazarlar, özellikle İslam tarihinde olan bir kısım olayları kurgusal ve edebî eserler vasıtasıyla halkın nazarına sunmuşlardır. Bu bağlamda Ziya Paşa'nın Viardot'tan yaptığı “*Endülüs Tarihi*” adlı çevirisi, yazarların ilgisini bu “büyük” fakat “bahtsız” medeniyetin serencamına çevirmiştir. Tarihçilere göre ayakta kaldığı 700 yıl boyunca Endülüs medeniyeti, Avrupa'da ortaya çıkacak bilim ve sanayinin temelini oluşturmuş ve bunun ardından sessizce tarih sahnesinden çekilmiştir.¹ İşte Tanzimat yazarları, bir zamanların bu yüksek medeniyet tarihinin, Osmanlı Devleti'nin o günkü büyük sorunlarına çözüm önerileri sunmakta olduğunu fark etmişlerdir.

Tanzimat Dönemi'nde Endülüs tarihine duyulan ilginin bir sebebinin, “millet” ve “vatan” fikrine yabancı olan Osmanlı toplumunun zihninde “hayalî bir cemaat” teşkilinin olduğu iddia edilebilir. Benedict Anderson'ın millet fikrinin doğmasında “dil” ve “yazı”nın, özellikle de “roman” ve “gazete”nin önemine değindiği üzere, Tanzimat aydınlarının edebî eser yoluyla Osmanlı toplumunu “teba”dan “millet”e dönüştürerek aynı toprakları paylaşan hayalî

¹Bilgi için bk. (Budak, 2016)

bir birlik oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir (Anderson, 2015, s. 20,21,26,27,39). Ancak bu dönemde bu maksatla ortaya atılan “Osmanlılık” fikri, gayrimüslimleri ayrılıkçı fikirlerden vazgeçiremediği gibi, Müslüman aydınları da “ittihad-ı İslam” düşüncesinden uzaklaştırmamıştır. Hatta dönemin aydınları “Osmanlılık” siyasetini “ittihad-ı İslam” idealine bir basamak olarak görmüşlerdir.² Dolayısıyla Endülüs’le ilgili eserler bu devirde daha ziyade “ittihad-ı İslam” fikrine kuvvet vermiş ve “millet-i İslam” düşüncesini halkın bilinçaltında yerleştirmiştir. Abdülhak Hâmid hakkında pek çok çalışma kaleme alan İnci Enginün de, Hâmid’in Endülüs’le ilgili piyeslerini, onun “ittihad-ı İslamcı” kimliğini gösteren eserler olarak tanıtır. (Enginün, 2002, s. 8) Bu nedenle Endülüs’e duyulan ilgiyi yine Anderson’ın “dinsel cemaat teşekkülü” amacı ile açıklayabiliriz. (Anderson, 2015, s. 51,70) Tanzimat aydınları bu eserler vasıtasıyla birbiriyle kenetlenmiş bir “İslam milleti” ve İslam’ın hâkim olduğu bir “vatan” fikrini topluma benimsetmeye çalışmışlardır. (Gündoğdu, Fall/2016) Ancak onlar Fetih Dönemi Endülüs’ünü topluma olumlu örnek model olarak gösterirken, Çöküş Dönemi’ni birlik ve beraberliğini kaybeden, vatanına sahip çıkamayan Müslüman bir devletin “hazin sonu” olarak yansıtmışlardır.

Yazarlar, Abdülhak Hâmid’in üç piyesi dışında Endülüs Devleti’nin çöküş sürecini, kurgusal ve edebî eserlerde işlemişlerdir. *Endülüs Tarihi*’ni okuyan Osmanlı aydınlarının, inkıraz dönemini yaşamakta olan Osmanlı Devleti’nin vaziyeti ile Endülüs’ün “Tevâif-i Mülûk” Dönemi arasında benzerlikler bularak “ibret” dersleri çıkarmaya çalıştıkları görülmektedir. (Ayvazoğlu, 2015, s. 119) Konu hakkındaki eserler incelendiğinde, yazarların Endülüs Devleti’ni çöküşe götüren hataları kamuoyunun nazarına sundukları, bu vesile ile devletin ve halkın aynı hataları yapmasını engellemeye çalıştıkları ve bazı noktalarda toplumda ortak bir bilinç oluşturmaya amaçladıkları açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Mir’at’ın Ramazan 1279 (Şubat 1863) tarihli birinci sayısında iktisadî meselelerin tartışıldığı “Esbâb-ı Servet” başlıklı muhavere, Kâmil Endülüs’ün çöküş sebepleri üzerinde durduktan sonra, “*Böyle vakâyî-i sâlifeye teessüf ve teessürün ne fâidesi olur? Asıl bize lâzım olan Endülüslüler ahvâlini der-pîş-i nazar-ı intibah etmektir.*” der. (Ayvazoğlu, 2015, s. 120) Yazarlar Endülüs tarihi üzerinden, özellikle dönemin hükümetine siyasi tenkit ve tekliflerini serbestçe dile getirmişler, böylece sansüre takılmaktan kurtulmaya çalışmışlardır.

Edebiyatımızda Endülüs’e duyulan ilgi Tanzimat yazarlarıyla sınırlı kalmış gibidir. (Ayvazoğlu, 2015, s. 124) II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde, yine bir Tanzimat aydını olan Sâmi Paşazâde Sezâi dışında, 1966’ya kadar, konu hakkında kalem oynatan yok denecek kadar azdır. (Uğurcan, 2004, s. 100) Dolayısıyla bu makalenin kapsamına, Ziya Paşa’nın

² Konu hakkında bk. (Gündoğdu, İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatı’na Yansıması (1839-1908), 2016)

çevirisinden sonra Endülüs'ün çöküşüyle ilgili kurgusal ve edebî eserler kaleme alan ikinci nesil Tanzimat yazarları girmektedir. Bu yazarlar kaleme aldıkları eserlerde geniş bir perspektif ile Endülüs'ü çöküşe götüren sebepler üzerinde durmuşlardır.

2. Tanzimat Yazarları Tarafından Kaleme Alınan Endülüs'ün Yıkılışı Hakkındaki Eserler

Ziyâ Paşa'nın çevirisinden sonra Türk Edebiyatı'nda Endülüs'le ilgili yazılan ilk eser, Şemseddin Sâmî'nin 1875'te basılan Seydi Yahya'sıdır.³ (Enginün, 2000, s. 38) Nesir şeklinde kaleme alınan bu piyes, muhtevasını Endülüs'ün çöküşü ile ilgili tarihî gerçeklere dayandırır. Eserde, tarihteki gerçek bir şahsın, son Endülüs hükümdarlarından Molla Ebû Hasan'ın ikinci karısından olan oğlu Seydi Yahya'nın hikâyesi anlatılır. Ancak Seydi Yahya, tarihe Endülüs'e ve İslam'a ihanet etmiş ve düşmana yardımcı olmuş bir kişi olarak geçmiştir. (Ziya Paşa, 2004, s. 365, 391) Şemseddin Sâmî bu hıyaneti böyle bir İslam büyüğüne yakıştıramadığı için hayalî bir senaryo ile onu temize çıkarır. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 15) Seydi Yahya, Endülüs'ün elindeki son kalelerden biri olan Raze'yi kahramanca savunur ve esir düşer. Bu kurgu içerisinde yazar, Endülüs'ü çöküşe götüren sebeplere de değinir.

Tanzimat yazarları içerisinde konuyla ilgili en çok eser kaleme alan yazar, şüphesiz ki Abdülhak Hâmid'dir. Onun Endülüs'le ilgili kaleme aldığı beş piyesten ikisi doğrudan çöküş sürecini anlatır. 1876 yılında kaleme aldığı *Nazife* piyesinde Hâmid, kendisine âşık Ferdinando'yu zalimlikle suçlayıp intihar eden ve Çöküş Dönemi'nin güçlü kadınlarından Nazife'nin son anlarını anlatır. Nazife ile Ferdinando'nun manzum tarzındaki diyalogu vasıtasıyla Endülüs'ün çöküş sebepleri üzerinde durur.

Hâmid'in, Bebek'te Lüsüyen Hanım'ın ihtar ve ısrarıyla yazdığı son piyesi *Abdullahü's-Sagîr*'de, (Enginün, 2000, s. 343) Endülüs'ün son meliki Abdullahü's-Sagîr'in sefil hâli anlatılır. İşretle meşgul olan Abdullahü's-Sagîr ile Karolina konuşurlar. Birbirlerine âşık olurlar. Abdullahü's-Sagîr ile Karolina ve Abdullahü's-Sagîr'in annesi Sıdika Hatun ile olan konuşmalarda Hâmid yine Endülüs'ün çöküş sebepleri üzerine fikir yürütür. Fetih Dönemi Endülüs'ü hakkındaki piyeslerinde Ziya Paşa'nın çevirisine büyük ölçüde bağlı kalan Hâmid, bu iki piyeste bazı isimler dışında bütünüyle kurgusal bir anlatı oluşturmuştur. Dolayısıyla Hâmid'in bu piyesleri yazmaktaki amacının Osmanlı Devleti'ne siyasi ve sosyal tenkit ve tekliflerini sanat eseri vasıtasıyla iletmek olduğu anlaşılmaktadır.

Şemseddin Sâmî ve Abdülhak Hâmid'den sonra Muallim Naci'yi de Endülüs tarihi cezbetmiştir. (Enginün, 2006, s. 522) 1882 tarihinde yayınlanan ve 226 beyitten oluşan *Musa*

³ Ancak Âgâh Sırrı Levend, Şemseddin Sâmî'nin "*Mezâlim-i Endülüs*" adlı basılmamış bir piyesinin daha bulunduğunu kaydetmektedir. (Levend, 1969, s. 70)

Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet manzum hikâyesinde Naci, Endülüs Devleti'ndeki son kale Gırnata'nın düşman eline geçmesini anlatır. Genel olarak, dinî ve millî birliği bozulan devlette “zeval”in kaçınılmaz olduğu mesajını veren bu manzum hikâyenin kahramanı, Musa adında “yiğit” bir komutandır. Musa tarihte gerçek bir şahsiyettir. Ziya Paşa tercümesinde Musa'nın kahramanlığını detaylı olarak anlatmıştır. (Ziya Paşa, 2004, s. 397-402) Naci manzumesinde Ziya Paşa'nın eserindeki Musa hakkındaki bilgileri kendine ait bir kurgu içerisinde tahkiye etmiştir. Bu tahkiye esnasında ve özellikle de eserin başındaki uzun girizgâhta Endülüs'ün çöküş sebeplerine sıklıkla değinmiştir.

İkinci nesil Tanzimat yazarlarından olan Sâmi Paşazâde Sezâi'nin sefâret görevi ile gittiği İspanya'daki gözlemlerine dayanan, Endülüs'ü ve Endülüs'ün çöküş sebeplerini anlattığı iki edebî yazısı vardır. Birisi *İclal* kitabının içine aldığı, 1921 tarihinde *Vakit*'te çıkan, edebî tasvirlerle dolu “Gırnata” başlıklı yazısı; diğeri de 1914 yılında hatıra tarzında kaleme alınan ancak 1927'de *Yeni Kitap*'ta yayınlanan “El-Mescidü'l-Câmia: Elhamra” başlıklı yazısıdır. “Gırnata”da Sezâi Endülüs medeniyetine İslam adına sahip çıkarak bakar. Çöküş nedenleri üzerinde durur. “Elhamra” ise bir gezi yazısıdır. Önceki makaledeki duygusal titreşimler ve “kaybettiğimiz İslam beldesi” tarzındaki bir sahipleniş burada yoktur. Onun yerine “Arapların kaybettiği nostaljik bir belde” tarzında, objektif gözlem notları vardır. Sezâi, burada “*Melik Birinci Abdurrahman'ın inşasına ibtida ve onu takip eden mülûkun itmam ettiği*” caminin büyüklüğünü, garip olarak, “*Roma'daki o meşhur Saint Pierre Kilisesi*”ne benzetir. Bu benzetmede, açık bir şekilde benzetilenin üstünlüğü, yani çöken bir medeniyetin üzerinde kurulan galip Batı medeniyetinin ezici yumruğu, yapılan tasvirler arkasında hayale görünür. “*İçinde Şark'a mahsus başka bir âlem, ukbâyı düşünür gibi azîm bir sükûnet; derûnunda uluhiyetnü mâ sekiz yüz altmış sütunu, yirmi iki kapısı, her biri şaheser olan savymaalari, maksureleri, Müslüman olmayanların bile secdeye varacağı mihrabı*” olan böyle bir “*camiyi kiliseye tahvil etmişler; mihrabı, o bulunmaz nadire-i sanatı kaldırarak, yerine Şarlken'in dediği gibi, her kilisede bulunan bir kilise mihrabı yapmışlar*”dır. Sezâi cami içindeki sütunları, “*yüksele yüksele peyveste-i ulûhiyet olmak isteyen dualar, feryatlar, ah ü eninlerin yedi asır aralarında uçtuğu, beyaz bir ormana benzeyen sütunlar*” olarak tarif eder. (Sâmi Paşazâde Sezâi, 1927; Kerman, 2003, s. 142)

3. Endülüs'ün Yıkılış Sebepleri

Endülüs'ün yıkılışıyla ilgili yazılan eserlerde topluma ders verme amacı oldukça belirgindir. Didaktik bir anlatım tarzı içerisinde yazarlar, bir zamanların büyük medeniyetini yıkıma götüren sebepler üzerinde uzunca durmuşlardır. Bu açıklamalarda hedef bazen devlet yöneticileri, bazen askerler, bazen din adamları, bazen ilim ehli, bazen de toplumun aşağı

tabakasıdır. Yazarlar toplumun bu farklı katmanlarına değişen ton ve vurgularla seslenmişlerdir. Bu sebepler, şu alt başlıklar altında incelenebilir:

3.1. Yöneticilerin Liyakatsizliği ve Sorumsuzluğu

Ziya Paşa eserinde Endülüs'ün yıkılış sürecini anlatırken en çok yöneticilerin liyakatsizliği ve sorumsuzluğu üzerinde durur. Molla Ebû Hasan halk tarafından sevilmemektedir. İki karısından doğan çocukları liyakatsiz oldukları halde birbirleriyle saltanat mücadelesine girişmişlerdir. Bir oğlu Abdullahü's-Sagîr, zevk ü sefa içerisinde gününü gün etmekle meşguldür. Diğer oğlu Seydi Yahya ise, düşmanla gizli pazarlıklar gerçekleştirmektedir ve vatanını satarak karşı taraftan neler koparabileceğini düşünmektedir. Halk içinde sevilen ve sözü dinlenen İmam En-Nasr, bu sebeple Ebû Hasan'ın yerine kardeşi Ez-Zağal'a destek verir. (Ziya Paşa, 2004, s. 364-373) İlk başlarda düşmanla kahramanca savaştan Ez-Zağal, Abdullahü's-Sagîr'in bir darbe ile Elhamra'yı ele geçirmesinden sonra düşmanla anlaşır, elindeki yerleri Ferdinando'ya verir ve Fas'a gider. "Vatanını düşmana satmış olduğu" suçlamasıyla Fas kralı tarafından gözlerine mil çekilir ve dilencilik yapmaya başlar. (Ziya Paşa, 2004, s. 396) Abdullahü's-Sagîr ise sorumsuzluk hâli içinde, yerleştiği Elhamra'da zevk ü sefasından taviz vermez. Ancak düşman kapıya dayanınca aklı başına gelir. Bir müddet mücadele ettikten sonra kaleyi teslim eder. (Ziya Paşa, 2004, s. 427-433)

Abdülhak Hâmid, Ziya Paşa'nın naklettiği bazı olaylardan yola çıkarak *Abdullahü's-Sagîr* piyesini yazar. O, "kazanma ve kaybetmede insanların sorumluluğunu, özellikle devlet adamının sorumluluğunu ihmal etmez. Bunu, özellikle Abdullahü's-Sagîr'in suçlandığı bağlamda dile getirir." (Uğurcan, 2004, s. 92) Bir kurgu içerisinde Endülüs'ün son melikinin sefil hâlini ve devleti çöküşe götüren sebepleri ortaya koyar. Genel olarak baktığımızda Hâmid'in Endülüs'le ilgili piyeslerinde; "kendi saadetini bile halkın isteğine feda edebilecek Abdurrahmanü's-Sâlis gibi hükümdarların yerini, Abdullahü's-Sagîr gibi kendi nefsinin düşünenler alınca devletin yıkılışı kaçınılmaz olur." (Enginün, 2006, s. 531) Hâmid'in *Tarık ve Tezer* piyeslerinde devletin kurulmasının ve zirveye yükselmesinin sebepleri ne ise, Endülüs medeniyetinin yıkılışını anlattığı *Abdullahü's-Sagîr* ve *Nazife* piyeslerinde de bunların tam tersidir. Hâmid'e göre devleti kuran ve yükselten sebeplerin içinde belki de en önemlisi "muktedir, âdil ve ittihadı sağlayabilen yöneticilerin olması"dır. Bu tespitin aksi ile, devleti yıkan sebeplerin içinde de en önemlisi, "liyakatsiz, zalim ve tefrikaya sebep olan yöneticiler"dir. Hâmid'in bu tespitlerinde muhakkak ki hedefi Osmanlı Devleti'ndeki yöneticilerdir.

Hâmid liyakatsiz yöneticilere ilk örneği *İbn Musa* piyesinde Halife Süleyman ile verir. Yükselme Dönemi içindeki bir gerilemeyi anlatan bu piyeste Halife, Tarık ve Musa'nın

kazandığı muvaffakiyetleri kıskanır ve ülkeyi ateşe atar. (Tarhan, 2002, s. 358, 366) Ancak Halife Süleyman'da liyakatsizlikten çok hırs ve haset vardır. O, Musa sülalesini kıskandığı için halifeliğin hakkını veremez. Hâmid'in çöküşü anlatan piyesindeki Abdullahü's-Sagîr'de ise, tasvirlerden anlaşılacağı üzere "hırs" ve "haset"ten ziyade "liyakatsiz olma durumu" ya da "sorumsuzluk" vardır. Piyenin başında o, vatanını düşmana teslim etmiş, hiçbir şey olmamış gibi bir tepede işret ile meşguldür. Yanına gelen bir İspanyol fahişesine aşık olur ve onunla evlenmek ister, "*Olmaz mı acep biraz sevişsek?... / Ben dağ tepesinde, sen fekte!...*" der. Halk düşman elinde katlolunurken, o Karolina'ya serenad söyler: "*Ruhum bana sen de gel, refik ol; / Mâzideki mâh-peykerâne, / Mihr ü mehe, ahterâna nisbet, / Şâdân yatayım da nûr içinde, / Sen kabrimi nûr edersin elbet?*" (Tarhan, 2002, s. 481) Bu kadar sefilliğe fahişe Karolina bile şaşırır.

"Ben nerde, bugün vazife nerde" diyen Abdullahü's-Sagîr'deki sorumsuzluk hâli, (Tarhan, 2002, s. 471) Şemseddin Sâmî'nin Seydi Yahya'sındaki sorumluluk duygusunun tam tersidir. Yahya, kuşatma altındaki halkın sefil hâlden son derece ıstırap çeker: "*Bu kadar halkın kanına girmek!... Ah! İnsan hakkı! Ne büyük şey! Yarın rûz-ı mahşerde mesuliyet var! Ne cevap verebileceğim? Of ne güç şey!...*" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 22) Ayrıca bir "hâin" sebebiyle kalenin düşman eline geçmesinden sonra da, Yahya zindanda sürekli olarak kendisini suçlar ve affedemez: "*Of! Ne büyük kabahatler!... Ne affolunmaz günahlar! Ah! Mahşer günü hatırımdan ayrılmıyor!... Mîzan gözümün önünde tecessüm etmiş duruyor!... Bir kavme reis olmak, bir belde idare etmek; bir sürü koyuna çoban olmaya benzemezmiş!... Âh! Ubbâd hukuku affolunmaz!*" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 76, 77) Osmanlı yöneticilerini ikaz etmek maksadıyla söylenmiş olduğu açık olan bu ifadelerdeki sorumluluk hâlinin zerresi bile Hâmid'in Abdullahü's-Sagîr'inde yoktur.

Piyeste Abdullahü's-Sagîr'in "zillet ve meskenet"i Karolina'nın ağzından şiddetle tenkit edilir. Karolina, "*Kavmin ediyor figan u feryâd... / Evladını etmiyor musun yâd? / Hâlâ mı bu tarz-ı hod-serâne?*" diyerek halkı acı çekerken onun içki içip kayıtsız kalmasını eleştirir. Ancak Abdullahü's-Sagîr bu itham karşısında hiç gocunmaz: "*Feryad-resim benim terâne, / Hiç âkil olan yaşar mı mahzun?...*" (Tarhan, 2002, s. 458) Abdullah kavminin düşman elinde inlemesine hiç üzülmez, ancak Karolina'nın kendisini reddetmesine üzülür ve ağlamaya başlar. Karolina onun bu "zillet"ine çok şaşırır: "*Sıbyan gibi ağlıyor hayâsız! / Tûfan gibi ağlasan, riyasız / Şayeste bu züll-i inhizâmâta!*" der. Abdullahü's-Sagîr cennete ulaşmaktan bahsedince Karolina, böyle mukaddesatı ifade eden kelimelerin ona çok uzak olduğunu, onun hor ve hakir olduğunu söyler: "*Yok şimdi, ne hanedân ne hişân, / Kavmin, vatanın senin perişan!... / Lütüyla sen*

onların geçin de, / Gâib o mukaddesât içinde, / Hep meclis-i vaslı kıl tahayyül!...” (Tarhan, 2002, s. 462)

Abdullahü’s-Sagîr’e İstanbul’a sığınabileceğinin hatırlatılması üzerine, padişahın kendisini himaye etmediğini söyler. Annesi Sıdika Hatun onun bu himayeyi hak etmediğini, saltanat günlerini zevk ü sefa içerisinde geçirdiğini vurgular: “*Sen hendeği eyledinse mesken, / Sultan neden eylesin tenezzül?... / Etmez mi idin o cenk ederken, / Rakkaselerinle sen tagazzül?... / İbkâ mı için sefâhetinde, / Bir müsrife etmeliydi imdâd?...*” (Tarhan, 2002, s. 483)

Görüldüğü gibi Hâmid, bir yönetici için liyakatsizliği ve sorumsuzluğu doğuran bütün olumsuzlukları Abdullahü’s-Sagîr tipinde toplamıştır. Ancak olumsuzluklar sadece onda değildir, bütün yöneticilerde “zaaf hâli” hâkimdir. Sıdika Hatun’un “*Hasmız bugün ecnebi değılsek. / Bir devlet-i hasm edip teessüs, / Mahvoldu bizimki!*” sözleri üzerine Karolina, “*Biz çekilsek, / Bir diğeri zaptederdi mutlak; / Metrûk idi çünkü taht-ı devlet... / Gördük karakuş yerinde laklak: / Uçmuştu hü mâ-yı baht-ı devlet. / Boş bulduk o âşiyânı aldık.*” (Tarhan, 2002, s. 476) diyerek devleti idare edebilecek liyakatte kimsenin kalmadığını vurgular. Hâmid’in bu ifadelerinde Osmanlı devlet adamlarına dokundurma çok açıktır.

Hâmid *Nazife* piyesinde de Endülüs’ün çöküşünü düşmanın kuvvetinden ziyâde idarecilerin hatasına verir. Nazife, Kral Ferdinando’ya şöyle haykırır: “*Molla bize etmeseydi bîdâd, / Mevla size eylemezdi imdâd.*” (Tarhan, 2002, s. 517)

Ziya Paşa’nın eserinde, Gırnata’nın düşmesi olayında, Musa adında bir komutanın bütün ikazlarına rağmen, başta melik olmak üzere diğer yöneticiler basiret gösteremezler ve sadece kendi menfaatlerini düşünürler: “*Nefsanî zevklerinin devamını isteyen mecliste hazır bulunanlar red ve kabule dair bir söz söylemediler. Çoğunluğun Musa’nın fikrinin hilafında olduğu anlaşıldı. Aman dilemekle şehrin teslimine karar verildi.*” (Ziya Paşa, 2004, s. 402) Ziya Paşa Endülüs’ün yok oluşundan o mecliste bulunan bütün yöneticilerin mesul olduğunu vurgular: “*Mecliste Musa’nın söylediği sözlerin duruma uygun olduğunu herkes kalben tasdik etmiş ise de, bu Abdullahü’s-Sagîr’in malum olan şüphesinden dolayı şu zamanda uygulanmasının mümkün olmadığını bildiklerinden susmayı tercih etmiş olduklarına delalet ederse de, böyle bir şahsın meşrebine hizmet için sekiz yüz senelik Arap devletinin bakiyyesi olan İslam hükümetinin yok oluşuna razı olmuş olduklarından, bu vefasızlıkla hamiyetsizlik ayıbından kurtulamazlar.*” (Ziya Paşa, 2004, s. 403)

Muallim Naci, *Musa Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet* manzum hikâyesinde Ziya Paşa’nın verdiği bu bilgileri kurgu içinde anlatır. Musa mecliste yaptığı konuşmadan sonra kimseden kendisine destek bulamaz. Bütün yöneticiler hayret ve korku içerisinde: “*Gördü Musa ki müncemid kanlar / Olamaz kendine refik anlar / Sarmış ezhânu haşyet ü hayret / Ehl-i*

mecliste kalmamış hareket" (Karaca, 1992, s. 162) Ancak bu "zaaf hâli" çok önceden beri hemen bütün yöneticilerde hâkimdir: "*Oldu muhtel idâre-i devlet / Tab'-ı erbâb-ı hall ü akd-i ümûr / Oldu zevk ü sefâhate mecbur*", "*Hep serâsime devlet erkânı / Kim düşünsün iâde-i şânı / Bahr-i zevke reîs cân atıyor / Gerçi devlet sefinesi batıyor*" (Karaca, 1992, s. 154) İlim erbâbı yerine dalkavuklar, hiyanet erbâbı himâyet edilir olur. Her vali başına buyruk hareket etmeye başlar. Endülüs Emevi Devleti yıkılır. (Uğurcan, 2004, s. 95)

3.2. İttihâdın Yerini İhtilaf ve Tefrîkanın Alması

Tanzimat yazarları Endülüs'ü yıkan en önemli sebeplerden birisi olarak yöneticiler, askerler ve halkın içine düşen tefrîkayı gösterirler. Gırnata'da baş gösteren karışıklıklar Molla Ebû Hasan zamanında; baba, oğul, yeğen ve kardeşler arasındaki bir iç savaşa dönüşür. Molla Ebû Hasan ve Abdullahü's-Sagîr taraftarları birbirlerine girerler.

"O gün akşama kadar şehrin yolları savaş katliamı cesetler ve kanlarla aşına ve dolu olduğu halde galip ve mağlup belli olmaz". "Ertesi gün tekrar savaş yapmak üzereler"dir. "Tam bu sırada halk arasında itibarı ve nüfuzu çok yüksek olan İmam Nasr bu durumu görür" ve "iki tarafın da liderlerini yanına çağırarak, 'Siz kimin için böyle düşman gibi birbirinizle dökülmeye layık olan muhterem kanlarınızı kendi ellerinizle kimin yolunda akıyorsunuz? Bir takımınız inatçı bir ihtiyar için (Molla Ebû Hasan) –ki bundan sonra ne elinde kılıç tutmaya ve ne memleket işlerini iyi bir biçimde idare etmeye kadir değildir. Bir takımınız da karı kılıklı bir bencil için –ki ne cesaret ve gayreti ve ne de fazilet ve hamiyeti olmadığının yanında hem bir kadının noksan aklının tasarrufu altında (Aişe Hatun), hem de din ve devletinizin amansız düşmanı olan Kaştale kralının himayesine ve hükmüne mağlup olmuş ve boyun eğmiştir. Allah için şunları bırakın!'" diyerek Ez-Zağal'ı işaret eder. (Ziya Paşa, 2004, s. 372-373)

Ez-Zağal, önce devletin birliğini sağlar. Ancak kısa zaman sonra Abdullahü's-Sagîr ile yeniden savaşa tutuşur. Bu sefer Ez-Zağal yenilir ve çekilir. Düşman ise tefrika neticesinde yalnız kalan Abdullahü's-Sagîr'in üzerine yürür ve Gırnata'yı teslim alır.

Muallim Naci, *Musa Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet* manzum hikâyesinin bazı bölümlerinde Endülüs'ün bir zamanlar hangi sebeplerle yükseldiğini anlatır. Burada en ziyade devleti parlatan gücün "ittihat" olduğunu vurgular: "*Bir zaman eylemişti ehl-i sefer / Seyf-i İslam'ı zib-i tâk-ı zafer / Sebebi ittihâd-ı millet idi*" (Karaca, 1992, s. 162) Recâizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lim-i Edebiyat*'ına da giren şu beyitler, Endülüs'ün Yıkılış Dönemi'yle Osmanlı Devleti'nin son dönemleri arasında benzerlikler kurularak birlik ve beraberliğe dikkat çekiliyor olması bakımından önemlidir: (Ayvazoğlu, 2015, s. 120-121) "*Akl u din ittihâdı âmir idi / Sözü efrâd-ı milletin bir idi / Millet-i bahtiyar yek-dil olur / Çünkü âmâle öyle nâil olur / İttihad olsa*

tab'-ı millette / Hiç olur mu zeval devlette" (Karaca, 1992, s. 151) Naci'ye göre "ittihat", milletin hep beraber aynı maksada yönelmesi, aynı davayı konuşması, gönüllerin ve sözlerin birleşmesidir. Bunun sürekliliği sağlandığı ölçüde bir millet ayakta kalacaktır. İhtilaf ise yıkıcıdır: "*Mülke âfet şikâk-ı millettir / Ruh-ı mülk ittifak-ı millettir / Ayrılan millet ittihadından / Kessin ümmîdini muradından / İttihad olmasa vatan yaşamaz / Çünkü can olmayınca ten yaşamaz*" (Karaca, 1992, s. 152) Naci'ye göre "ittifak" milleti ayakta tutan ruhtur. İhtilaf neticesinde bu ruh ölürse; millet dağılır, vatan da elden çıkar. İhtilaf ve "*şikâk-ı millet*" varsa hiçbir maksat gerçekleşmeyecektir. Devletin kuvveti ve halkın izzeti de yine birlik ve beraberliğe bağlıdır. Birliğini kaybeden milletler zillet ve esaret altında kalacaklardır: "*Kuvvet ü izzet ittifak iledir / Za'f u zillet de iftirâk iledir*". Naci'nin bu ifadelerdeki hedefi muhakkak ki birbirinin kuyusunu kazmakla meşgul olan son devir Osmanlı paşalarıdır.

Endülüs medeniyeti ittihat neticesinde parlak bir devir yaşadktan sonra hevâ ve heves Müslümanlara hâkim olmaya başlar: "*Bir hevâya kapıldı her bir ser / İttihadın yerinde yeller eser!*" Müslümanlar kendi heveslerine tâbi oldukça ittifakı bozup nifaka meylederler. Mal ve rütbelerin paylaşılabilmesi parçalanmayı netice verir: "*Verdi mansıb ser-âmedâna firîb / Oldular birbiriyle zıdd u rakîb*" Bunun neticesinde devletin nasıl çöktüğünü Naci şöyle anlatır: "*İttihad olmayınca mülk-ârâ / Kudret ü kadri başka yerde ara / Fikr eden azdı kârın âhîrini / Çekemezdi mülük birbirini / Memleket iş bu keşmekeşte iken / Fırsata muntazır olan düşmen / Eyleyip tiğ-i intikâmını tîz / Oldu âteş-firûz-ı harb ü sitiz / Girdi kesretle mülk-i İslam'a / Bulduğun gayret etti i'dâma / Za'f-ı İslam bin beliyeye ile / İhtilâlât-ı dahiliyye ile / Düşmanın etti maksadın teshil / Bunca mâsum kanı oldu sebîl / Bilemem der-kemîn iken düşman / İhtilâlât-ı dâhiliyye neden / Mütezil olunca pâ-yı sebât / Çıktı elden birer birer kasabât*" (Karaca, 1992, s. 155)

"*İhtilâlât-ı dahiliyye*" neticesinde İslam mülkü elden çıkmış geriye sadece Gırnata kalmıştır. Ancak orasının da elden çıkacağı bellidir. Çünkü Müslümanlar, akıllarını başlarına almayıp aralarındaki birliği sağlayamamaktadır. Nefis ve hevalar, düşman yaklaşmasına rağmen azmaya, tefrika çıkarmaya devam etmektedir. Hâlbuki düşman şehri işgal etse kimseye merhamet etmeyecektir. Müslümanlar, "*Yezid*" kadar zâlim bir düşmanın elinde telef olacaklar, her yer "*Kerbelâ*" gibi olacaktır. Vatanın "*en şerefli mabedine çan asacak*"lardır. "*Merd-i gayur*" olan, böyle bir memlekette yaşamak istemeyecektir. Yapılması gereken tek şey, İslam'ı boğmaya çalışan düşmana karşı birlik olup "*seyf-i ikdâmi*" çekmek ve "*âfitâb-ı İslam'ı*" parlatmaktır. (Karaca, 1992, s. 159-161)

Naci'nin manzum hikâyesinde ortaya koyduğu bu fikirler, birlik ülküsünü kaybeden bir devletin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu anlatmak amacıyla dile getirilmekte ve Osmanlı

Devleti'ni idare edenleri de birliğe davet etmektedir. Ülkenin yıkılması, balık baştan kokar atasözüne uymaktadır. İdareciler arasında haset ve çıkar çekişmeleri, düşmana istediği fırsatı vermiştir. Aralarında birliği kuran Hristiyanlar karşısında Müslümanlar gerilemiştir. (Enginün, 2000, s. 40)

Sâmi Paşazâde Sezâi de, "Gırnata" başlıklı edebî makalesinde, önce Endülüs'ün diğer İslam topraklarından ayrı düşmesinin sebepleri üzerinde fikir yürütür. "*Kurtuba'da hilâfetin sukut etmesi*"nden sonra Endülüs medeniyetinin diğer İslam memleketlerine uzak kalarak kendi içine kapanıp ilim ve sanatla meşgul olmasını, Abbasîlerin İslam âlemindeki ittihadı sağlayamamalarına verir. Ona göre; "*Dünyanın fethettikleri aksamını tamir ve ihya eyledikleri hâlde İslamiyet'in emrettiği ittihat ve vahdete tâbi olmayarak kendi kendilerini tahrip ve ifna eden Abbasîlerin kusurlarıyla beraber, vücud-ı insaniyet için lâzım olan devlet-i âliyesi inkıraz bulmuş, bütün Şark Sadi'nin kalbine sığınarak bu akıbet-i deha-sûza şairin mersiyesinde ağla*"maktadır. Bu gelişme İslam dünyasının bölünmesine sebep olurken, bir taraftan da ilimde geçici bir yükselişe sebep olmuştur. "*Hulefâ-yı Abbasiyenin bir zaman cihanşümül olan nüfuzları şehrin dâhiline münhasır ve Bağdat surlarının altında münkesir olarak harice çıkamıyorken, bu halîfeler saraylarına kapanarak ilim ve fenne hasr-ı hayal etmişler*" ve "*ilim ve fenni Harunü'r-Reşid ve Me'mun halîfeler zamanındaki kemâle îsal eyle*"mişlerdir. Sezâi'nin bu açıklamaları, bir devletin yükselişinde en önemli unsurun ilim ve medeniyet mi, yoksa birlik ülküsü mü olduğu sorusunu gündeme getirir. Sezâi, bu makalede sanki birlik ülküsünü devletin devamlılığı için daha önemli görmektedir.

Müslümanlar, yüksek bir medeniyet, kültür ve ilim meydana getirmişler, fakat aralarındaki birliği sağlayamamışlardır. "*Zamanında her biri medeniyet-i sahîhaya birer merkez olan ve tevhid-i kalb etmedikleri için bilahare düşman eline düşen Kurtuba'dan, Valansiya'dan, İşbiliye'den İslam son merhalesine son melce addettiği Gırnata'ya sığınmışlardır.*"

Sezâi Gırnata'ya sığınan medeniyetin çöküşünün İstanbul'un fethine tesadüf etmesini ilginç bulur. Dünyanın bir ucunda ihtilaf ve tefrika neticesinde parçalanan bir Müslüman devlet batarken, diğer ucunda birlik ve beraberliğini tam olarak sağlayan başka bir Müslüman millet cihan devleti olma yolunda hızla ilerlemektedir: "*Bu büyük millet devre-i mesâibinin sonlarında zalâm-ı ye's içinde boğulurken bir gün, bir mucize-i necâtın tulûunu temaşa eder gibi veche-i ümidini mihrab-ı Şark'a doğru çevirerek İlahî bir his ile durur.*" "*O gün Müslüman ettikleri ve darülfünunlarında birçok ulemasını yetiştirdikleri Türklerin muazzam hakanı İkinci Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği haberini almışlardır.*" Bundan sonrası ise Endülüs için "*sukût-ı ebedî*"dir.

Sezâî Endülüs'ün son hükümdarı Abdullahü's-Sagîr'in ağladığı, İspanyalıların “*Arabın âh ettiği yer*” dedikleri tepede düşünceye dalar. Bu mevzinin “*kendisine bir Şarklı Müslümanın baktığını görür gibi dur*”duğunu ve “*Hamlet'e görünen tayf gibi*” onu “*çağırarak bir şeyler söylemek istediği*”ni ifade eder. “*Nikâb-ı siyahla mestur bir kadın hayalı*” gözünün önünde canlanır. Bu kadın, Abdullah'a “*Vatanını erkek gibi müdafaa edemedin, şimdi kadın gibi ağla!*” diyen annesi Ayşe'dir. “*Bu'd-ı nâmütenahîde bir mahşer-i akvâm ile yedi asr-ı medeniyetin âfâk-güzâr-ı hicret olduğu*” görülür. Kadın üzerindeki “*siyah nikâbı*” açtıktan sonra, bir eliyle o “*mahşer-i akvâmi*” göstererek “*Bu gördüğün millet ilim ve marifette, saltanat ve hükümete kemâli ve ikbali ihraz etmişti. Bugün onların mevcudiyet-i milliyelerini sisler içinde, âfâk-ı hicranda bir hayal eden, aralarından hiç ayrılmayan nifak ve şikaktır.*” der. (Sâmi Paşazâde Sezâî, 1921; Kerman, 2003, s. 286-290)

3.3. Kesâd-ı Ahlak

Tanzimat yazarları, Endülüs'ün çöküşünü doğuran sebeplerin arka planında milletin ahlakının bozulmasını öne sürerler. Onlara göre eğer toplumda ahlak olgusu kalkarsa birlik ülküsü de bozulur, liyakatli yönetici bulmak da zorlaşır.

Muallim Naci manzum hikâyesinin başında milletin içine bu “illet”in nasıl girdiğini anlatır: “*Vakf-ı ten-perverî olup küberâ / Buldu tengî ma'îşet-i fukarâ / Az zamanda sefâhet âsârı / Oldu a'sâb-ı millete sâri*” Zengin ve varlıklı olanlarda rahatına ve keyfine düşkünlük arttıkça, toplumun alt tabakası sefâlet içerisinde kalır. Bu hal devam ettikçe zamanla önemli işler, sanatlar sahipsiz kalır. İnsanlar öğrenmeye kendilerini yetiştirmeye çalışmazlar. Böylece toplumda ve devlet adamları arasında kötü ahlak hızla yayılır ve ülkeyi içinden çökertir. “*Kaldı erbâb-ı ma'rifet bî-kes / Kimsede kalmadı kemâle heves / Bozup ahlâkı devlet erbâbı / Oldular inkırâzın esbâbı*” (Karaca, 1992, s. 154)

Naci, birlik ülküsünün kalkmasını da ahlakın bozulmasına bağlar: “*Sebebi ittihâd-ı millet idi / Düşmana lerze-bahş-ı dehşet idi / İnhidâmı o ber-terîn tâkın / Eseridir fesâd-ı ahlâkın*”. Ahlakın kötüleşmesi ve birlik ülküsünün kaybolması neticesinde “*kıvâm-ı milliyet*” bozulacak ve toplumun geleceği kararaacaktır. Kısa zaman sonra ülkede ne mal mülk kalacaktır ne de insanların hürriyeti..: “*Bozulunca kıvâm-ı milliyet / Ne memâlik kalır ne hürriyyet*” (Karaca, 1992, s. 162)

Abdullahü's-Sagîr piyesinde Abdülhak Hâmid de ahlakın bozulmasını, çöküşün işareti olarak gösterir. Onun Abdullahü's-Sagîr'in annesi Sıdika Hatun'a söylediği ifadelerle göre, Endülüs'te yöneticiler ve âlimler ellerindeki imkânları devletin malını yağma etmek için kullanmışlardır. Siyasete fesat karışmış, faziletin yerini rezillik almıştır. Dolayısıyla içinden böyle çürüyen bir devlete kim saldırsa yenecektir. Bu iş İspanyalılara nasip olmuştur. Ancak asıl

suçlu, ülkeyi ahlak fesadına sürükleyen yöneticiler ve halktır: “*Erkân mı? Edip ne varsa yağma, / Onlar bütün oldular firarî. / Sirkat, batacaksa devlet amma, / Bir sirkat imiş bu ızdırarî! / İspanyalı gelmeden çok evvel / Olmuş idi münhezim bu devlet / Bir kaht-ı rical-i zî-kıyâset, / Yektâ sebebi kesâd-ı ahlâk. / Olmuş idi sâha-i siyaset / Bir ma'reke-i fesâd-ı ahlâk, / Bir sahn-ı fezâyih ü rezâil / Bir meşher-i manevi-i emrâz*” (Tarhan, 2002, s. 477)

Sâmi Paşazâde Sezâi de Endülüs'ün çöküşünde ahlakın bozulmasını önemli bir etken olarak sayar. O, Elhamra Sarayı'nı, “*Endülüs, eski Şam, Bağdat, bütün Arabistan, zırhlı, miğferli askerleriyle, harbe, kahramanlığa teşvik eden şairleri, âteşin hatipleri, medeniyetin âmilleri olan âlimleriyle, sonraları fesad-ı ahlâktan esir olan halkı ile uzaktan uzağa sisler içinde bir rüya, bir serap gibi*” görür. Endülüslülerin “*hakikattan uzaklaşa uzaklaşa bir rüya-yı behiştîye dal*”arak vatanını, medeniyetini “*o zamanki haşin ve mutaassıp İspanyalılara terk ve teslim*” etmeyi hak ettiklerini söyler. (Sâmi Paşazâde Sezâi, 1927; Kerman, 2003, s. 145)

3.4. Kahramanların Yetersizliği

Tanzimat yazarlarına göre Endülüs'ün fethi sürecinde, önemli yararlılıklar gösteren kahramanlar ortaya çıktığı gibi; çöküş sürecinde de böyle kahramanlar yetişmiştir. Ancak bunlar eski parlak devirlerdekilere göre “talihsiz kahramanlar”dır. Ölüme meydan okuyarak yiğitçe haykırdıkları sözler “tenperver”, “ahlaksız” ve “hamiyetsiz” devlet adamları ve halkın karşısında, taşlara çarpıp dağılan su taneleri gibi kaybolur. Yüreklerinden hararetle çıkan nutuklar, zevkine düşkün katılmış kalpleri ile onları dinleyen insanları ateşlemeye yeterli olmaz. Durum böyle olunca “kaçınılmaz son” süratle yaklaşır. Bu kahramanları bekleyen netice ise ya “hazin bir ölüm” ya da “ıstıraplı bir esâret”tir.

Ziya Paşa'nın eserinde Gırnata'nın müdafaasında Musa adındaki bir kahraman halkı ve devlet adamlarını gayrete getirmeye çalışır. İlk toplantıda, “*Ne devletimizde zilleti seçmeye mecbur edecek derecede kudretsizlik ne de milletimizde aile ve çocuklarını din düşmanlarının yok edici ellerine bırakacak kadar şahsiyetsizlik vardır.*” tarzında hamâset içeren sözleriyle başlayan konuşması ile sultanı ve diğerlerini ikna eder. Ancak kalede erzak tükenip halk isyana kalkınca tertip edilen toplantıda kimseyi ikna edemez. Bu toplantıda Musa'nın sözleri artık gerçekleri ifade etmektedir: “*Krala eman dilemek fikrinde bulunan gayretsizler, güyâ selâmetleri ve haram olarak biriktirdikleri mallarının korunması bu şekilde hâsıl olur zannedip nice ümmet-i Muhammed'in helâkına rıza gösterirler.*” Burada Musa'nın fesâd-ı ahlaka uğramış bir milletin içinde oldukça yalnız olduğu gerçeği, bütün çıplaklığı ile ortaya çıkar. Ağır hükümler içeren anlaşma maddeleri geldiğinde de Musa, “*Ahiret köprüsüne kadar kanlarımızı döküp mertliğimizi gösterelim.*” dese de arkasından hiç kimse gelmez. (Ziya Paşa, 2004, s. 397, 401, 425)

Muallim Naci manzum hikâyesinde Musa'nın bu vaziyet karşısında şansı olmadığını ifade eder. Çünkü artık eski Endülüs çok gerilerde kalmıştır. Yükselmeyi netice veren sebepler dağılmıştır. Düşmanların arasında tam bir ittifak, kendilerinin arasında ise garaz vardır. Bu sebeple kuvvetli düşmanın karşısında kendileri zayıftır. Bu şartlar altında Musa, elinde olan bütün imkânları kullanarak direnir. Ancak muvaffak olamaz. Kalenin düşmana teslim edilmesini de kabul etmez. Kılıcını kuşanır, atına atlar. Tek başına kaleden çıkarak düşmanın üzerine hücum eder. Pek çok düşman askerini kılıçtan geçirir. Sonunda atından düşer ve şehit olur. Naci'ye göre o hayatını kaybetmiştir; ancak izzetini ve şerefini kurtarmıştır. (Karaca, 1992, s. 156-164)

Şemseddin Sâmî'nin Seydi Yahya'sı da yıkılış Dönemi'nin "talihsiz kahramanlar"ındandır. Raze Kalesi'ni düşmana karşı "kahramanca" savunan Yahya halkın aç ve sefil olmasıyla zor günler geçirmektedir. Her şeye rağmen Seydi Yahya kaleyi teslimi düşünmez. Zira teslim olunması hâlinde halkın İspanyollar tarafından kılıçtan geçirileceğini bilir. Ancak vicdanlı bir insandır ve bilhassa çocukların açlıktan ölmelerine şahit olması, ona kâbuslu anlar yaşatır, hatta kaleyi teslimi tavsiye eden hayâletler görür. İnci Enginün'e göre, Hamlet'e görünen ve doğruyu ona anlatan da bir hayâlettir; ama burada görünenin kimin hayaleti olduğu belirtilmediğinden, Seydi Yahya'nın ruh dengesinin bozulduğu anlaşılır. (Enginün, 2000, s. 38-39) Mezarlık ve hayal sahneleri çekilen ıstırabın ne derece şiddetli olduğunu gösterir. Ölüm kaçınılmazdır. Bir ihtiyar Yahya'ya bir mezar göstererek, bu mezarın Seydi Ahmed'e ait olduğunu, onun kahramancasına mücadele edip on dokuz kişiyi kurtardığını ve son kalan bir kişiyi de kurtarmak için şehit olduğunu anlatır. Yahya da aynı Ahmed gibi, İslam davası uğruna şehit olmak istemektedir. Ya bir huruç hareketiyle düşmana saldıracak ve düşman kılıcı ile şehit olacak; ya da hür yaşayıp açlıktan kalede ölecektir. Ancak şahit olduğu olaylar vicdanını tahrik etmektedir. Vatanı ve dini için ölümü göze alır, fakat diğerlerinin çektiği sıkıntılar; açlıktan ölen çocuklar, kadınlar ve ihtiyarlar vicdanına dokunur. İki seçenek arasında sıkışıp kalmıştır: "*Neye karar vermeli? Hiçbir şeye karar veremem! Çünkü iki şeyin imkânı vardır: biri muhasarayı temdid, diğeri şehri teslim etmek. Birinci takdirde kâffe-i ahâlinin açlıktan telefî, ikinci takdirde düşmanın kılıcından geçmesi lâzım gelir.*" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 28) Sâmî, Yahya'nın bu zor durumunu metafizik öğelerle destekler. Bir hayal ona görünerek, kaleyi teslim etmesini, yoksa açlıktan ölenlerin katilinin kendisi olacağını söyler. Ancak bu telkinlere kanmaz. Bu hayalin "*rahmanî*" değil, "*şeytanî*" olduğunu ifade eder. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 31)

Çöküş Dönemi'ndeki "talihsiz kahramanlar"ın düşmanın elinden kolayca kurtulabilme şansları yoktur. Onlar ya ölecekler ya da hapsedileceklerdir. Yahya'nın vatan savunması için söylediği bazı sözler, Namık Kemal'in *Vatan* piyesinde İslam Bey'in söylediklerine benzer.

Yahya vatanını ve dinini bırakmaz, ancak kızını feda eder ve kölesi Osman'a emanet eder. "Ahiret sağ olsun! Hepimiz oraya gideceğiz." der. Osman'ın kralın ona yardımcı olacağını, ailesini alıp Afrika'ya geçebileceğini söylemesi üzerine, "Hayır, hayır! Vatandaşlarımız düşmana teslim ettikten sonra kendimi kurtarıp çekilmek bana haramdır! Hayat gözümde o kadar büyük değildir!" diyerek onu reddeder. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 33-34) Bu ifadeler Hâmid'in *Abdullahü's-Sagîr* piyesinde, Endülüs'ün son meliki Abdullah'ın yaptıklarının tam tersidir. Çünkü Abdullah da aynı bu durumda kalmış; ancak vatanını düşmana bırakarak Fas'a gitme müsaadesi almıştır. Hâmid piyesinde böyle bir "ihânet" neticesinde, Abdullah'ın ne kadar "zelil ve düşkün" kaldığını anlatır. İşte Yahya da böyle yapsa, aynı Abdullah gibi olacak hem dostun gözünde "hâin", hem de düşmanın gözünde "güvenilmez" olarak kalacaktır.

Yahya'nın arkadaşları da kaleyi teslim etme fikrine yanaşmazlar. Özellikle Abbas buna şiddetle karşı çıkar. Seydi Yahya da aynı fikirdedir. Ancak halkın açlıktan ölmesinin sorumluluğu içini kemirmektedir. Neticede halkı huzuruna davet eder. Bütün halk hep bir ağızdan teslim olmayı isteyince yapacak başka bir şey kalmaz. Yahya, kendisi gibi teslim karşılığı olan arkadaşlarıyla iç kaleye çekilir. Bir ihânet neticesinde esir düşer ve hapse atılır.

Çöküş devrinin yalnız kalmış bir kadın kahramanını Abdülhak Hâmid *Nazife* piyesinde anlatır. Ferdinando'nun eline esir düşen Nazife, ölüme giden yolda doğru bildiklerini çekinmeden haykırır: "Kimsem yok ise diyanetim var. / Mevcud ise bende bir meziyyet, / Ancak o da gayret ü hamiyet, / Memnun olurum sevinse İslam, / Mahzun olurum kalırsa me'yûs. / Kıldın anı sen kederle me'nûs. / Metbûumuz etti işte hicret!" (Tarhan, 2002, s. 513)

Kral onu fikrinden vazgeçirmeye çalışır. Ancak Nazife ölümü göze almıştır. Krala kesinlikle iltifat etmez: "Öldür beni, yahut et serâzâd, / Çeşmimde tüter likâ-yı İslam". (Tarhan, 2002, s. 514) Kral, onun İspanya'da artık İslam'ı ihyaya kudretinin olmadığını söyler. Bu sebeple onun rahatının kendi yanında olacağını ifade eder. Aslında bu sözler gerçeğin ta kendisidir. Ancak kahramanın bunu kabullenme gibi bir şansı yoktur. O asaletinin gereğini yerine getirecek ve ölümü gülererek karşılayacaktır. Bu hasleti kral da takdir eder: "İfâ-yı vazifedir muradı, / Şahsen beni eyliyor da tahkir, / Hiç görmüyorum ben anda taksir! / Yüksekte iken olup bir alçak, / Bir köy kızının zebunu olmak! / Layık değil, amma oldu, eyvah! / Takdir-i esaret etmiş Allah." (Tarhan, 2002, s. 520) Ayrıca Ferdinando, Nazife'yi "Bir harika-i sümüvv-i fikret / Bir bârika-i ulüvv-i fitrat!" olarak tasvir eder. Bu aynı zamanda bir İslam kızının İslam'dan getirdiği faziletlerin de methidir. Kral böyle bir kıza dokunursa başına ne işler açılacağını hesap eder: "Gayretlenerek Hudâ-yı kakhâr, / Mahvımla eder adâlet izhâr!" (Tarhan, 2002, s. 521)

Son perdede Ferdinando artık onu serbest bırakmaya karar vermiş gözüdür: “*Artık bana karşı olma muğber, / Azminde seninleyim beraber, / Ben gam çekeyim, sen ol safâ-yâb, / Ahval onu eylemekte icâb. / Git kavmini eyle bundan âgâh: / Nefsimle bugün mücâhedem var.*” (Tarhan, 2002, s. 523)

Nazife kraldaki bu değişime şaşırarak beraber sözünü esirgemez. İspanyolların Müslümanlardan farkını anlatır. Kendi ataları Endülüs’ü almışlar ve mamur etmişlerdir. İspanyollar ise zulmederek almışlar ve koca medeniyeti yıkmışlardır. Nazife bir İslam kızıdır ve bir “*İslam kızı hak yolundan sapma*”yacaktır. (Tarhan, 2002, s. 524) Ancak bu esnada kral nefsiyle mücadele etmektedir. Nazife tam gidecekken kral ona durmasını emreder. Nazife’ye İspanyalıları tahkir ettiği için fikrinden caydığını, burada kalması gerektiği söyler. Nazife eline aldığı hançerle kendisini vurur. Neden böyle yaptığını soran Ferdinando’ya “*Vazifem! İcâb-ı hamiyetimin!*” diyerek cevap verir ve ölür. Ferdinando, yaptığına pişman olur. (Tarhan, 2002, s. 525)

3.5. Vatana İhânet Edenler

Tanzimat yazarları kaleme aldıkları eserlerde Endülüs’ün çöküş sürecinde vatana ihânet edenlerin önemli rol oynadıklarına dikkat çekmişlerdir. Hâinler, düşmanın işini kolaylaştırmış, devletin yıkılışını hızlandırmıştır.

Ziya Paşa’nın eserinde vatana ihânet edenlerin başında Seydi Yahya gelir. O, önceleri Hristiyan olup sonradan ihtidâ eden bir kadının oğludur. Ziya Paşa’ya göre vatana ihânet etmesiyle kendi soyunun gereğini yapmıştır. Kraliçe İzabel’in güzel yüzüne aşık olan Yahya, düşmanla anlaşarak önce Beyza şehrini düşmana teslim eder. Sonradan amcası Ez-Zağal’ı da aldatarak krala tabi eder: “*Nice İslam beldesinin savunulmadan esârete düşmesine neden olu*”r. “*Bir müddet sonra da Hristiyanlığı kabul ederek Gırnata’nın istilâsı sonucunda bazı hizmetlerde kullanılı*”r. “*Duruma bakıldığında ya kendinin İzabel’in aşkı ile meftun olmuş veyahut soyunda olan kaçıklık yüzünden aslına rücu etmiş olması ihtimallerinden biri gerçekleşmiştir.*” (Ziya Paşa, 2004, s. 391)

Ziya Paşa’nın ve pek çok tarihçinin eserinde “hâin” olarak anlatılan Seydi Yahya, Şemseddin Sâmî’nin piyesinde kahramandır. Şemseddin Sâmî bu hıyaneti böyle bir “İslam büyüğü”ne yakıştıramadığı için hayalî bir senaryo ile onu temize çıkarır. Eserin başındaki “İfade-i Meram” bölümünde bunu kendisi şöyle anlatır: “*Şimdi Yahya’nın avâkıb-ı hâli tarihe tevafuk etmez diye itiraz olunmamalıdır. Çünkü zaten başlıca maksadım –evvel ahir beyninde münasebet aldırmadığım- öyle bir ricâli –kendisine hiç yakıştıramadığım- öyle bir lekeden kurtarmaktır.*” (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 15)

Piyeste Seydi Yahya, “hâin” olmadığı gibi, kendisi ihânete uğrayan bir “mağdur”dur. Şemseddin Sâmî, Seydi Yahya'nın yanında onunla beraber iç kaleye çekilen bir hâini anlatır. Düşmanlar onu para ile kandırmışlardır. Sâmî, hâin Zeyd'in düşüncelerini dile getirerek “vatanı satan” bir kimsenin iç dünyasını tasvir eder:

“Vatan uğrunda ölelim! Vatana feda olalım! Vatan muhataradadır!... Of! Puf!... (Sesini değiştirerek) Ee? Ne olmuş?... Vatan! Vatan dediğin nedir? Şu toprak mı? Sanki küre-i arzın üstünde toprak kıtlığı varmış!... Burası zapt olundu, peki! O evet burasını beğenmezsem, istediğim yere gider yaşarım; yeter ki fülüs olsun, fülüs!... Vatan da odur, hamiyet de o!... Dünya demek para demektir! Dünyada yaşamak ister misin, para toplamanın yolunu bulmalı! Paran yok mu?... Yaşamak boş! Ölmeli!... Bu kadar!... (Dolaşıp düşünerek) Yirmi bin taler!... Puuuu!... Ömrüm oldukça yerim, yine bitmez!... Yirmi bin taler!...” (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 46)

Bu ifadeler Namık Kemal'in *Celaledin Harzemşah* piyesindeki Cabir'i hatırlatır. O da para karşılığında Celal'i satmış ve böyle bir İslam kahramanından İslam âlemini mahrum bırakmıştır. (Namık Kemal, 2005, s. 290-295) Ayrıca Kemal onun vesilesiyle paranın küçük insanlara neleri yaptırabileceğini anlatmıştır. Burada da Sâmî, Zeyd karakteri ile bir kere daha, “paranın esir aldığı” ve “vatanını, dinini sattığı hasis bir tip”i canlandırır. Zeyd düşman ile anlaşarak, nöbet sırasında halkın küme küme götürülmesini sağlar. Seydi Yahya'nın cebinden kale anahtarını çalar ve efendisiyle arkadaşlarını düşmana teslim eder.

Seydi Yahya'nın uğradığı ihânet bununla bitmez. Esir olduktan sonra, İspanyolların suçlu suçsuz ayırmadan attıkları bir hapishaneye konur. Orada vatana ihânet suçundan yatan Pedro adlı biri vardır. Kader, vatanını teslim etmemek için çalışanla hâini aynı yerde, aynı hücrede buluşturmuştur. Pedro, Yahya'yı bir iftira yüzünden hapse düştüğüne inandırır. Sinsice bir plan yaparak ondan elbiselerini ister. Yahya, bir talihsiz yardım arzusuyla ona kesesini ve mührünü de verir. Yahya'nın kılığına bürünerek hapisten kaçır. Pedro bu yeni hüviyetle İspanyol kral ve kraliçesinin hizmetine girer. Fakat kendisine hep bir hâin gözüyle bakılır ve güven duyulmaz. Seydi Yahya'yı tanıyan arkadaşları da buna inanamazlar ve onun kızını neden görmek istemediğine akıl erdiremezler. Osman'ın sözleri bu şaşkınlığı gösterir: *“Seydi Yahya! Seydi Yahya!... O kadar hamiyet, o kadar insaniyet, o kadar cesaret sahibi olan Seydi Yahya zindan kapısını görür görmez hamiyeti ayakaltına alarak düşmana dehâlet eyledi! İnsaniyeti unutarak cesaretini vatandaşlarının aleyhinde, düşmanlarının uğrunda istimal etmeye başladı!... Hamiyetin bir misâl-i mücessemi iken, hıyanetin bir suret-i mücessemesi kesildi! Bu son senelerde düşmanın zapt ettiği şehirlerin çoğu onun kılıcı sayesinde zapt olunmuştur! Ah!*

Zaman! Zaman her şeyi değiştirmeye kadirdir!... Hani o Seydi Yahya'nın eski hamiyeti?" (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 94-95)

Kızı Halime de babasının kim olduğunu Yusuf'tan öğrendikten sonra onu eleştirir: "A! Yok yok! O adamın kızı olmak istemem!... Düşmana hizmet edip de vatanın aleyhinde silah tutan bir adamın kızı!... Hayır! Değilim! Seydi Yahya pederim değildir!" Bu sözlere karşı Yusuf, Seydi Yahya'nın işinin ne olduğunun anlaşılmadığını, kendisinin vatana pek çok hizmetler ibraz ettiğini, fevkalâde hamiyet gösterdiğini kıza anlatır. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 102)

On altı yıl sonra Yahya hapisten çıkar. Pedro'nun kılığında kızını görmeye gelince gerçek anlaşılır. Seydi Yahya durumu krala bildirir. Kral ve kraliçe de aslında Seydi Yahya'nın bu durumuna hiçbir zaman anlam verememişlerdir. Kraliçe İzabella, "Bizim için kendi milleti, kendi vatani aleyhinde bulunur!" der. Ferdinando, "Düşmanlarına hizmet ederek vatanının, milletinin mahvına çalışan bir adam hâin değil de nedir? ..Herkes kendi vatanına, kendi milletine hizmet ederse, ona sadakat derler; düşmanına hizmet ederse, hıyanet derler!" diyerek onun tavrını hoş karşılamadığını ortaya koyar. (Şemseddin Sâmî, 2004, s. 124) Pedro yeniden zindana atılır. Yahya da kızını, eski kölesi Osman'ı ve onun oğlu Yusuf'u alarak bundan böyle yaşamak istedikleri yere gider. Şemseddin Sâmî'nin bu kurgu ile Osmanlı toplumunda vatana sadakat bilincini oluşturmaya çalıştığı ve bunun için de ihânetin fena neticelerini ortaya koyduğu söylenilebilir.

Muallim Naci de manzum piyesinde vatana ihânet teması üzerinde durur. "Ne demektir vatan nedir nâmus / Anlayan kalmamış hezâr efsûs!" (Karaca, 1992, s. 160) diyerek Endülüs'ün son zamanında vatana sadakat hasletinin insanlarda kalmadığını vurgular. Sadakat kalmadığı gibi, önemli işlerin başına da hep "hâinler" geçmiştir: "Ser-i kâra geçince hâinler / Öyle yüz buldu kim müdâhinler / Oldu mukbil hıyânet ashâbı / Kaldı müdbir sadâkat erbâbı" (Karaca, 1992, s. 154)

Yazarların eserlerinde Endülüs'ün çöküşünün direk fâili olabilecek şahıs, şüphesiz ki son sultan Abdullahü's-Sagîr'dir. Gırnata'yı düşmana teslim eden Abdullahü's-Sagîr'i, kendi vatanına "ihânet" eden bir karakter olarak, Hâmid kaleme aldığı piyesinde tasvir eder. İspanyol fahişesi Karolina bile onun hâin olduğunu yüzüne söyler: "Madem ki hâin-i vatansın, / Senden hele validen utansın!" (Tarhan, 2002, s. 463) Validesi de oğlunu kavmine ihânetle suçlar ve onun nikâha değmeyeceğini vurgular: "Öz kavmini sevmeyince insan, / Menkûhe nedir, bilir mi? Heyhat!" (Tarhan, 2002, s. 473) Burada kişinin kendi vatanına sadık olması evlilikte eşlerin birbirine sâdik olmasına benzetilmiştir. Vatanına ihânet eden, evlilik akdi olan nikâha da sâdik olmayacaktır. Abdullahü's-Sagîr yüzüzce hâin ithamını kabullenir: "Lanet dahi yağsa milletimden, / Ben kurtulamam bu illetimden!" (Tarhan, 2002, s. 468)

Sıdika Hatun, Endülüs'ün eski kahramanlarını methederek, Abdullahü's-Sagîr'in atalarına sâdik olmadığını ve seleflerinin yoluna ihânet ettiğini imâ eder: “*A'dâya feda için mi Tarık / Etmîşti bu mülkü feth ü teshîr? / Fatih, Arap oldu, hem de bâni, / Mimar-ı sinâ'at u diyanet; / Meşhur o meâbid ü mebâni, / Âsâr-ı metânet ü resânet;*” (Tarhan, 2002, s. 480)

İçinde Abdullahü's-Sagîr, annesi ve Karolina'nın bulunduğu gemi Fas kıyılarına ulaştığında, sahildekiler Abdullahü's-Sagîr'i kabul etmezler ve onu kovarlar. Sıdika Hatun, Abdullahü's-Sagîr'in vatanına ihânet neticesinde düştüğü vaziyeti şöyle anlatır: “*Bir yanda hakaret-i Nasarâ, / Bir yanda itâb-ı ehl-i îman!*” Abdullahü's-Sagîr ise, sahildeki kalabalığa karşı kendini savunur: “*Hep sulh için eyledim ben ikdâm. / Harbetsem olurdu perişan! / Bâki mi kalırdı dîn ü mezheb? / 'Kan dök' mü diyor Hudâ-yı zî-şân? / Hamdeyleyiniz ki sağsınız hep!*” (Tarhan, 2002, s. 482) Kalabalık ise, onun Endülüs sultanı olarak vatan ve din yolunda ölmesi gerektiğini ifade eder. Bu olaya şahit olan Karolina, “*Âvâz-ı umumî-i cemaat, / İndimde odur sadâ-yı vicdan,*” (Tarhan, 2002, s. 485) diyerek oradaki insanların vicdanlarını dinlediklerini ve doğru hareket ettiklerini ifade eder.

Kalabalık, hâin olarak gördüğü Abdullahü's-Sagîr'i Fas'a almasa da, annesi Sıdika Hatun'u baş göz eder. Sıdika Hatun bu teklifi kabul ederek şöyle der: “*Ben eylemek üzre hatm-i enfâs, / Elbet kalırım; ne lâzım i'lâm! / İslam ilidir bu hutta-i Fas, / Evladımdan eazzdır İslam!*” Sıdika Hatun, “*hayırsız evlad*”ından ayrılırken ona nasihatler verir. O, vatanına ihânet etse de, hiç olmazsa dinine ihânet etmemelidir. Bu sebeple her şeyden önce İslam dininde devamlı olmalıdır: “*Dinen ne olursa olsun, ancak / Seccadene konmasın çelipâ!*” Ayrıca İslam'ın gerektirdiklerini son nefese kadar yapmalıdır. Ona, “*Meşgul-ı hayat-ı müslimîn ol,*” der. (Tarhan, 2002, s. 486)

3.6. Yanlış Tevekkül

Bazı yazarlar Endülüs'ün çöküşünü “yanlış tevekkül” anlayışına verir. Endülüslüler düşmanla canlarını dişlerine takarak sabır ve gayretle savaşmamışlardır. Gâlip gelmek için imkân dâhilindeki bütün yolları denemeden vatanlarını düşmana teslim etmişlerdir.

Ziya Paşa'nın eserinde Abdullahü's-Sagîr, yanlış tevekkül anlayışına örnektir. Ferdinando ile yapılan anlaşma maddelerini meclise karşı savunurken, “*Kaderde bu durumun benim zamanımda ortaya çıkması yazılmış. Ben babama ettiğim kötülüğün cezası olarak bu belâyâ lâyıkım.*” der. Musa'nın bütün uyarılarına rağmen gayrete gelmez. Düşmanla son kerteye kadar mücadele etme yoluna gitmeden Gırnata'yı teslim eder.

Hâmid'in piyesinde de yine Abdullahü's-Sagîr, konuşmasında yanlış tevekkül örneğini sergiler. İşretle meşgulken yanına Karolina gelir ve onunla konuşmaya başlar. Suçlayıcı bir dille

onu tahkir eder: “*Pençende mukadderât-ı ümmet; / Hep nefesine eyledindi hizmet!*” diyerek onun Müslümanları düşünmek yerine hep kendi nefisini kayırdığını hatırlatır. Abdullah bu ithamlara kayıtsız bir dille, “*Takdir-i Hüda...*” diyerek cevap verir. Ancak karşısındaki düşkün bir İspanyol ve gayr-i Müslim dahi olsa, o kadar da aptal değildir. Bunun bencillik ve tembellek için bir bahane olduğunu anlar; “*Takdir olamaz bu sû-i tedbir; / Hep sû-i idare seyyiâtü!*” diyerek onun yanlış kararlarla bu kötü sona ulaştığını vurgular. (Tarhan, 2002, s. 456)

Konu hakkındaki diğer makalesinde Endülüs’ün çöküşünü ihtilaf ve nifaka veren Sâmi Paşazâde Sezâi, “Elhamra” başlıklı gezi yazısında, çöküşün sebebini yanlış tevekkül anlayışına verir. Endülüs medeniyetinin “*elim ve zelil tevekküller*”le yıkıldığını ifade eder. Ancak bunu garip olarak bütün bir Şark medeniyetinin mahsulü gibi gösterir. “*Şark’ın en büyük derdi olan böyle elim ve zelil tevekküllerle Endülüslüler târümâr ve âsâr-ı medeniyetleri hâk-i sâr olmuş*”tur.

Sezai ilginç bir şekilde yanlış tevekkül anlayışı ile “*Lâ-galibe illallah*” inancını birleştirir. Yanlış tevekküle bu inancın sebep olduğunu savunur. Endülüs melikleri tarafından Elhamra Sarayı’nın her tarafına “*Lâ-galibe illallah*” yazılmasını yanlış bulur. Bunu “*sû-i tevil*” ederek, “*Mağlup ola ola Gırnata’da tutunmaya çalışan Endülüs melikleri, galiba, galibiyetten büsbütün ümitlerini kesmişler ki, resim ve heykel yerine sarayın bütün duvarlarında, her sofasında, her odasında eski hatt-ı kûfi ile yalnız ‘La-gâlibe illallah’ yazıl*”mıştır. Ona göre; “*hiçbir zaman Cenabı Hak yalnız ben gâlibim sizler mağlupsunuz, yalnız ben mevcudum, sizler ma’dumsunuz buyurmamış*”tır. “*Hiçbir resul böyle bir haber getirmemiş*”tir. “*Hâlık’ın ahlâkıyla tahalluk ediniz denilmiş*”tir. Yıkılan Endülüs’ün “*düşmanları galip değil de nedir ya?*” (Sâmi Paşazâde Sezâi, 1927; Kerman, 2003, s. 145) Burada garip olarak Sezâi, “*Lâ-galibe illallah*” ifadesinin sarayda her yere yazılmasının gerçek anlamını bilmez ya da bilmemezlikten gelir. Hâlbuki şatafatlı saraylarda satvet içerisinde oturan meliklere gurur gelmemesi; en büyük ve kudretli olanın yalnız Allah olduğunun hatırlanması için bu ifade yazılmıştır. İkinci olarak da, akıbet noktasında herkesin ölümlü olduğu ve bâkî olanın yalnız Allah olduğu vurgulanmaktadır. (Paça, 2012)

3.7. Düşmanın Baskı ve Zulmü

Endülüs’te en son kurulan Benî Ahmer Devleti, uzun süre ayakta kalır. Zaman zaman İspanyollara karşı başarılı savaşlar da yapar. Düşmanın kuvvetini kıran, kendi aralarındaki mücadelelerdir. Ancak Molla Ebû Hasan zamanında, Kastilya kraliçesi İzabel ile Aragon kralı Fernando’nun evlenmesi ile iki devlet birleşir ve güç kazanırlar. Ordularını da birleştirip Endülüs’e saldırırlar. Ele geçirdikleri kalelerdeki Yahudi ve Müslüman halka zulmederler. Bu zulüm, dilden dile Endülüs’te dağılır ve korku herkese sirayet eder. Bundan sonra düşmanın

kuşattığı kalelerdeki halk en çok bu zulümden çekinmeye başlar. En son Gırnata'nın düşmesi de bu korku neticesinde olur. Düşmanın zulmetmesinden korkan halk ve yöneticiler onunla anlaşma yoluna gider. (Ziya Paşa, 2004, s. 366-368,427)

Abdülhak Hâmid'in piyesinde Nazife, Ferdinando'nun Endülüs'e baskı kurduğunu, pek çok kanlar döktüğünü ve canlar yakarak hakaret ettiğini kralın yüzüne haykırır: “*Nezdimde yine adü gibisin! / Kanlar dökerek bu şehre girdin, / Canlar yakarak hevaya verdin, / Mollamıza bin hakaret ettin, / Tagribine de cesaret ettin!*” (Tarhan, 2002, s. 512)

Ancak Ferdinando bu ithamları kabul etmez ve kendini savunur. Son Endülüs meliki Abdullahü's-Sagîr'in halkı kendisinden uzaklaştırdığını, memleketi harabeye döndürdüğünü, kendisinin ise âdil olduğunu öne sürer. Nazife, Abdullahü's-Sagîr'i savunmaz; ancak o, en azından nâmuslarına dokunmamıştır: “*İslam anı istemezdi; amma / Ecdadına itibar ederdi, / Şahsen bizi etmediyse tahlis, / Namusumuzu ederdi teşhis. / Birkaç sene harb ile, hayâ kıl, / İslam'ı kırıp, döküp, geçen yıl / Sen şehre alay alay girince, / Namusumuza dokundun önce!*” (Tarhan, 2002, s. 516)

Nazife, Abdullahü's-Sagîr'in bir zamanlar kendi halkına yaptığı zulmün karşılıksız kalmadığını söyleyerek, Ferdinando'nun da yaptığı zulmün karşılığını bulacağını ima eder: “*Rabbin seni eyledi muvaffak. / Ancak şunu eyleyim ki ifham: / Metbûumuz Es-Sagîr-i vehhâm / Hiç olmayarak muîn-i ümmet, / Kaldı anı dağdâr-ı nakmet. / Zâlim o kadar edince bîdâd / Allahıma düştü dâd-ı feryad, / Bir sâikayı meded-res etti... / Gitti ise Molla böyle gitti...*” (Tarhan, 2002, s. 517)

Sonuç

Tanzimat yazarları, sansürden kurtulmak için devlet adamları ve topluma vermek istedikleri mesajları iletmekte tarihe, özellikle de Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma çok yakın olaylara sahne olmuş Endülüs tarihine ilgi duymuşlardır. Abdülhak Hâmid, *Nazife* ve *Abdullahü's-Sagîr* adlı piyesleri ile; Şemseddin Sâmi, *Seydi Yahya* adlı piyesi ile; Muallim Naci, *Musa Ebu El-Gazzan Veyahut Hamiyet* manzum hikayesiyle; Sâmi Paşazâde Sezâi, iki edebî makalesiyle Endülüs'ün çöküş sürecini anlatmışlardır. Yazarlar devleti çöküşe götüren sebepleri eserlerinde önemle vurgulamışlar ve buradan Osmanlı Devleti için çeşitli dersler çıkarmışlardır. Bu sebepler içerisinde yazarlar en çok, milletin birlik ve beraberliğinin bozulmasını ve bunun yerini ayrılık ve düşmanlığın almasını öne çıkarmışlardır. Naci hikâyesinde bir zamanlar Endülüs'ü yücelten değerlerin ittihat, adalet ve ilmin gücü olduğunu ve sonunda onu yıkan sebeplerin ise ihtilaf, sefahat ve zulüm olduğunu ifade etmiştir. Hâmid, *Abdullahü's-Sagîr* piyesinde, Endülüs'ü yıkan en önemli sebebin yöneticilerin sadece kendi

nefislerini düşünmesi olduğunu vurgular. Endülüs bir zamanlar ittihat, fedakârlık ve adalet ile yükselmişken; sonradan ihtilaf, tefrika, zulüm ve bencillik sebebi ile yıkılmıştır. Devleti yıkan düşmanlardır; ancak Hâmid'e göre, yukarıda sayılan sebeplerden dolayı, iyice zayıflayan bu devlete hangi düşman saldırırsa muhakkak yenecektir. Çünkü aslında devlet içinden çürümüştür. Toplum içinde ve yöneticilerin arasında ahlak, edep ve fazilet kalmamış, yerini rezilliğe bırakmıştır. Sezâi de Endülüs'ün çöküşünü diğerleri gibi birlik ve beraberliğin sağlanamamasına verir. Ancak bir sonraki edebî makalesinde Sezâi, Endülüs'ün çöküşünü Şark'a mahsus tevekkül anlayışına verir.

Tanzimat yazarları eserlerinde Endülüs'ün yıkılışına karşı koyan “talihsiz kahramanlar”ı da tasvir etmişlerdir. Bunlar, kaçınılmaz sona karşı hayatı pahasına karşı koyan ya da böyle zor bir süreçte faziletini ve şerefini ezdirmeyen “cesur kahramanlar”dır. Ancak onlar “kesâd-ı ahlâk”a girmiş bir toplumun için yalnız kalırlar ve gösterdikleri fedakârlık kurtuluşa sebep olamaz. Akıbetleri ya ölüm ya da hapiste sıkıntı çekmek olur. Naci'nin hikâyesindeki Musa, böyle kahramanlardan birisidir. O, kaleyi düşmana teslim etmemek için büyük bir mücadele verse de, yapabileceği çok fazla bir şey yoktur; çünkü devlet ve toplum içinden çürümüştür. Ancak o yine de kaleyi teslim razı olmaz, düşmanla savaşarak şehit olur; hayatını kaybeder, fakat şerefini kurtarır. Sami'nin Seydi Yahya'sı da, elde kalan son kalelerden birisini canı pahasına korur. Neticede esir alınır ve hapse atılır. Hâmid'in *Nazife* piyesi, galip kral Fernando'ya direnen bir kadın kahramanı anlatır. O, kendine aşkını ilan eden krala, hiçbir şekilde iltifat etmez ve kendini ezdirmez. Kralın vazgeçmeyeceğini anlayınca bıçağı karnına saplar, namusunu kurtarır.

Yazarlar çöküş sürecindeki hainlerden de bahsederler. Ziya Paşa'nın eserinde Seydi Yahya, Endülüs'teki pek çok kalenin düşman eline geçmesine sebep olan bir “hain”dir. Ancak Şemseddin Sâmî'nin piyesinde Seydi Yahya, bir hâin değil, aksine “kahraman”dır; hatta hainlerin ihanetine uğrayarak hapiste zulme uğramış bir “mağdur”dur. Piyeste, iç kaleye sığınan kahramanları düşmana teslim eden Zeyd, bu hainlerdendir. Onu ihânete sevk eden sebep, para hırsıdır. Ona göre değerli olan, vatan değil, paradır. Bir diğer hain Pedro ise, Yahya'yı kandırarak onun adını ve mührünü kullanır; pek çok kalenin düşman eline geçmesine sebep olur. Ancak onun bu ihanetini, düşman kralı Fernando dahi hoş görmez ve onu hapse attırır. Neticede hain, hem kendi milleti tarafından hem de düşman tarafından sevilmez. “Vatanına ihanet eden” bir diğer karakter de Hâmid'in piyesindeki Abdullahü's-Sagîr'dir. O, Endülüs'ün son sultanıdır. Ancak daima kendi nefisini düşündüğü için, milletini ve vatanını hiçe sayar. Çevresinde hiç kimse, ne annesi, ne halkı, ne de sığınmak istediği Fashılar onu severler ve kabul ederler. Ancak sadece bir fahişe onunla evlenmeyi kabul eder.

Ziya Paşa'nın çevirisinden sonra başlayan Endülüs'ün çöküşünü anlatan bu eserlerde yazarlar tarihten aldıkları bir kısım olayları çeşitli kurgular içerisinde halkın nazarına arz etmişlerdir. Bu eserlerde topluma ders verme eğilimi açıkça kendini belli etmektedir. Didaktizmin hâkim olduğu bu metinler vasıtasıyla yazarlar, devleti çöküşe götüren sebepler üzerinde uzunca durmuşlar ve toplumda ortak bir bilinç oluşturmaya çalışmışlardır.

Kaynaklar

- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Ayvazoğlu, B. (2015). 'Endülüs... Güzel Endülüs!' Türk Edebiyatı'nda Endülüs Tarihi ve Medeniyeti. B. Ayvazoğlu içinde, *Saatler, Ruhlar ve Kediler* (s. 117-127). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Budak, M. A. (2016, Ocak). Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim Ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(23), 163-176.
- Enginün, İ. (1995). *Abdülhak Hâmid'in Mektupları* (Cilt 2). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2000). *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2000). *Araştırmalar ve Belgeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Enginün, İ. (2002). Tarık, İbn Musa, Tezer, Nazife, Abdullahü's-Sagîr Hakkında. A. H. Tarhan içinde, *Abdülhak Hâmid Tarhan Tiyatroları 5* (s. 7-30). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). Abdülhak Hâmit Tarhan. İ. Parlatır, İ. Enginün, A. B. Ercilasun, Z. Kerman, A. Uçman, & N. Çetin içinde, *Tanzimat Edebiyatı* (s. 411-555). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Enginün, İ. (2006). *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gündoğdu, M. A. (2016, Mayıs 31). İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatı'na Yansıması (1839-1908). *Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi*. İstanbul.
- Gündoğdu, M. A. (Fall/2016, Kasım 20). Namık Kemal'in Şiirlerinde “Millet”, “Şehitlik”, “Maksat” ve “Vatan” Kavramları. *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 245-264. doi:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9957

- Karaca, A. (1992). Muallim Naci'nin Musa Bin Ebi'l-Gazân yahut Hamiyyet Adlı Eseri. *Türkoloji*, X, 143-164.
- Kerman, Z. (2003). *Sâmi Paşazâde Sezâi Bütün Eserleri 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kerman, Z. (2003). *Sâmi Paşazâde Sezâi Bütün Eserleri 2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, Â. S. (1969). *Şemseddin Sâmi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Namık Kemal. (2005). *Celaleddin Harzemşah*. (O. Öcal, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Paça, A. (2012, Ağustos). Medeniyetlerin Kaderi Yahut... "Lâ Gâlibe İllallah". *Genç Dergisi*(71).
- Sâmi Paşazâde Sezâi. (1921, Teşrin-i Sani 19). Gırnata. *Vakit*(1416), s. 3-5.
- Sâmi Paşazâde Sezâi. (1927). El-Mescidü'l-Câmia: Elhamra. *Yeni Kitap*(7), 12-17.
- Şemseddin Sâmi. (2004). *Seydî Yahyâ*. (A. K. İslam, Dü.) Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2002). *Abdullahü's-Sagîr*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2002). *İbn Musa Yahut Zâtü'l-Cemal*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarhan, A. H. (2002). *Nazife*. (İ. Enginün, Dü.) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uğurcan, S. (2004). Türk Edebiyatı'nda Endülüs İmajı, Fetih-Yükselme-Bozgun. *İslamiyât*, 7(3), 89-104.
- Ziya Paşa. (2004). *Endülüs Tarihi*. (Y. Ödük, K. Masumi, & F. Şahin, Dü) İstanbul: Selis Kitaplar.

TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA GÖÇ OLGUSU

Yasin Mahmut YAKAR*

Geliş Tarihi : 02.02.2016

Kabul Tarihi: 04.11.2016

Öz

Hiçbir insan yaşadığı yeri, yani vatanını nedensiz yere terk etmek istemez. Ancak ekonomik kaygılar, savaş, doğal afetler vb. zorunlu nedenler, insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmalarına neden olabilir. Göç kavramı Türkçe Sözlük'te "Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret." (2011: 954) olarak tanımlanır. 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş, milyonlarca Suriye vatandaşının farklı ülkelere göç etmelerine neden olmuştur. Bu ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye'de 15.01.2016 itibarıyla İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 269.193'ü 10 ildeki 25 barınma merkezinde olmak üzere toplamda 2.540.784 Suriyeli mülteci bulunmaktadır (http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 Son Erişim Tarihi: 20.01.2016).

Edebî eserler, insanı ve insan etrafında şekillenen olayları konu edinirler. Bu çerçevede, edebî eserlerde göç olgusunun konu edildiğini ve insanda neden olduğu travmalara yer verildiğini görmek mümkündür. Bu çalışmada Çiğdem Sezer tarafından kaleme alınan *Juju* ve Gülsevin Kırıl'ın yazdığı *Umut Sokağı Çocukları* adlı eserler, göç olgusunun çocuk edebiyatına yansımaları bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, doküman analizi deseniyle yapılmıştır. Çalışmada veriler toplanırken iki kaynaktan yararlanılmıştır. Önce çalışmanın kuramsal çerçevesini çizmek amacıyla literatürdeki göç ve göçün edebiyata ve özellikle çocuk edebiyatına yansımaları ilgili çalışmalar taranmış, bu tarama sonucunda elde edilen veriler fişlenerek kayda geçirilmiş ve tasnif edilmiştir. Çalışma için toplanan veriler, betimsel olarak analiz edildikten sonra daha derinlemesine bilgi edinebilmek amacıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. Çalışma sonucunda, göç olgusunun ve göçmen durumuna düşmüş/düşmek zorunda kalmış insanların gerek geride bıraktıkları hayatlarının, gerek karşılaştıkları yeni topluma ait kültürel kodlara uyum sağlamaya çalışırken yaşadıkları zorlukların, gerekse geleceğe ait hayallerinin çalışmaya konu olan eserlere yansdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç olgusu ve Türk çocuk edebiyatı, Umut Sokağı Çocukları, Juju.

MIGRATION PHENOMENON IN TURKISH CHILDREN'S LITERATURE

Abstract

No one would leave his/her own home for nothing. However, such obligations as economic concerns, war, natural disasters would certainly cause people to leave their homeland. The concept of migration in Turkish

* Yrd. Doç. Dr.; Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, myyakar@erzincan.edu.tr.

Dictionary refers to “the act of moving of individuals or societies from one country to another, one settlement to another for economic, social or political reasons, moving, emigration” (2011, p. 954). The civil war that broke out in 2011 in Syria caused millions of Syrian citizens to leave their country and migrate to other countries. One of these countries is Turkey. According to official data, totally 2.540.784 refugees are in Turkey, 269.193 of which are based in 25 camps in 10 different cities as of 15.01.2016 (http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 date of access: 20.01.2016).

Literary works deal with man and the events around him. In this respect, it is possible to see migration and its traumas in man in literary works. In the present study, the works Juju written by Çiğdem Sezer and Umur Sokağı by Gülsevin Kırıl were examined in terms of effect of migration on children’s literature. Document analysis design was used in the study. Two sources were employed in data collection. First, in order to form theoretical background of the study, the previous studies on migration and its effect on literature and specifically children’s literature were examined then the data obtained as a result were indexed and classified. Following descriptive analysis, the data were passed through content analysis to get detailed information. The results of the study suggest that phenomenon of migration, the lives left behind of the people that are forced to migrate, the difficulties experienced in adaptation to cultural conduct of the new community that they are engaged in and their future dreams are all reflected in the works examined in this study.

Key Words: Migration and Turkish Children’s Literature, Umur Sokağı Çocukları, Juju.

1. Giriş

Hiçbir insan nedensiz yere yaşadığı yeri, yani vatanını terk etmek istemez. Ancak ekonomik kaygılar, savaş, doğal afetler vb. zorunlu nedenler, insanların yaşadıkları yerlerden ayrılmalarına neden olabilir. *Türkçe Sözlük*’te “Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret.” (2011: 954) olarak tanımlanan göç kavramı, Uluslararası Göç Örgütü tarafından “Uluslararası bir sınırı geçmek veya bir devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleri.” (IOM, 2009: 22) ifadeleriyle karşılanmaktadır. Göçlerin en önemli nedenlerinden biri de savaştır. Nitekim 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş, milyonlarca Suriye vatandaşının farklı ülkelere göç etmelerine neden olmuştur. Bu ülkelerden biri de Türkiye’dir. Türkiye’de 15.01.2016 tarihi itibarıyla İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre 269.193’ü 10 ildeki 25 barınma merkezinde olmak üzere toplamda 2.540.784 Suriyeli mülteci bulunmaktadır (http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 erişim tarihi: 20.01.2016). Göç ve göçün oluşturduğu sorunlar/etkiler doğal olarak sanatın

birçok alanına yansımaktadır. Edebiyat da bu alanlardan biridir. Bu anlamda göç olgusunun edebiyata ve çocuk edebiyatına yansımaları önem taşımaktadır.

Edebî eserler, insanı ve insan etrafında şekillenen olayları konu edinirler. Bu çerçevede, edebî eserlerde göç olgusu ve göç eden insanların yaşadığı travmalara yer verildiğini görmek mümkündür. Bu çalışmada Çiğdem Sezer tarafından kaleme alınan Juju ve Gülsevin Kırıl'ın yazdığı Umut Sokağı Çocukları adlı eserler, göç olgusunun çocuk edebiyatına yansımaları bağlamında incelenmeye çalışılacaktır.

Ülke sınırları içinde yaşanan uzamdan başka bir uzama yapılan yer değiştirme “iç göç”, başka bir ülkeye yerleşmek amacıyla yapılan yer değiştirme ise “dış göç” (Er, 2015: 43) olarak nitelendirilir. Göçün tarihi aslında insanlığın tarihiyle özdeşdir. İlk insanlar Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın cennetten dünyaya gönderilişi bu bağlamda insanoğlunun göç serüveninin ilki olarak kabul edilebilir. Bununla beraber göçün insanların hayatını derinden etkileyen birtakım sonuçlar getirdiği de bilinmektedir. Ayata'ya (2008: 98) göre göç, tüm toplumları etkileyen, insanlığın tarihiyle özdeş bir olgudur. Bir insanın doğup büyüdüğü bir ortamdan başka bir ortama göçmesi çeşitli zorlukları beraberinde getirir. İnsanın doğup büyüdüğü, yaşadığı mekânı terk edip başka bir şehre ya da memlekete gitmesinin farklı nedenleri olabilir. Nitekim Kırgız Karak, (2014: 229) göç için yapılan her başlangıcın önceleri hep masum duygularla başladığını, göç etmeyi kafasında tasarlayan kişinin bulunduğu yerde belirli sebeplerden karşılayamadığı ihtiyaçlarını başka yerlerde giderebilme umudu taşıdığını belirtmektedir. Göç olgusunun çeşitli nedenlerinin var olduğunu vurgulayan bir başka görüşe göre ise göç etme nedeni bağlamında farklı göç tiplerinden bahsedilebilir. Bunlar ilkel, zorlayıcı, zoraki ve serbest/özgür göçtür. İlkel göç ekolojik ve coğrafi nedenlerle yapılırken, zorlayıcı göç devlet baskısıyla gerçekleşir. Zoraki göç ise yine otoriter bir unsurun baskısına karşın bireylerin tercih hakkının bulunduğu göç türüdür. (Petersen, 1970: 291'den akt. Kaygalak, 2009: 12).

Yapılan her göç ister istemez insan üzerinde etkiler bırakır. Bunun en temel nedeni mekânın insan hayatı üzerindeki etkisidir. Mekân ve buna bağlı olarak insanın içinde bulunduğu kültür, insanın hayatını ve hayata bakış açısını şekillendirir. Sivri ve Kuşça'ya (2015: 10-11) göre mekân, “insan için, onu çevreleyen nesnel bir ortam olmanın ötesinde, duygusal bağlarla anlamlandırıldığı, varoluşunu bütünleştirdiği yaşamsal bir unsurdur. Kök salmak, aidiyet hissetmek gibi mekân ve insan ilişkisini imleyen fiiller ise mekânı, kimlik meselesinin de temelini oturtur. Bu açıdan, eğer bir göç hâli söz konusu olursa, insan bambaşka bir çevre, yaşama ortamı ve toplumla yüz yüze kalır. Bu durum esasında göçün insan yaşamı üzerinde yarattığı travmanın da bir bölümünü teşkil eder.”

Göç eden insanların gitmek zorunda kaldıkları yerlerde aidiyet duygusunun etkisiyle kendileri gibi göçmen durumunda olan insanları bulmalarının ve aralarındaki yardımlaşmayı ön plana almalarının da temel nedeni budur. Bu çerçeveden bakıldığında mekânın insan üzerindeki etkisinin sanılanın çok daha ötesinde olduğu görülür. Çünkü bireyin, içinde yaşadığı toplumsal, kültürel kodlarının olduğu eski uzamdan, alışık olmadığı yabancı kültürel kodlarla dolu bir uzama geçmesi onda bir şok etkisi yaratır ve bu etki bireyin kimliğini de ikiye böler. Birey, kendi toplumsal, kültürel belleğinde eski uzama ait kimliğini taşıırken, aynı zamanda içinde yaşadığı yeni uzamın kültürel kodlarıyla da (çatışarak ya da benimseyerek) etkileşime geçerek yeni bir kimlik edinir (Sivri, 2015: 229). Bu yeni kimlik edinme süreci beraberinde birey için birçok sıkıntının da başlangıcı sayılabilir. Alışmaya çalıştığı yeni kültürel kodlarla dolu toplumda bir taraftan eski kültürel kodlarla hayatını sürdürmeye çalışırken, bir taraftan da sürekli olarak yeni hayatının kültürel kodlarına maruz kalır. Sivri ve Kuşçu, (2015: 11) bu durumu ülkeler, kentler, diller ve evler arasında savrulan bireyin yeni bir aidiyet, yeni bir kimlik yaratma çabası olarak niteler.

Göçün ve buna bağlı olarak bireyin eski mekânla yeni mekana ait kültürel kodlar arasında düştüğü ikilemin birey üzerinde bir travmaya neden olması da kaçınılmazdır. Sürgündeki insanları güven duygusundan yoksun kılan nedenin sadece kendi toplumsal, kültürel belleklerine yabancı bir uzamda olmalarının değil, içinde buldukları uzamın toplumsal yapısının onlar üzerinde kurduğu siyasi, ekonomik, dilsel, kültürel ve ulusal baskılar olduğunu belirten Sivri (2015: 230), bu baskıları en ağır biçimde üzerinde hissedilen sürgün bir insanın, aynı zamanda 'öteki'leştirilerek içinde bulunduğu toplumsal yapıyla iletişim kanallarının da zayıflatıldığına dikkat çeker.

Bütün bunlarla birlikte, sürgün insan kendini dışlanmış olarak hisseder ve yıllar da geçse içinde bulunduğu uzamla uyum sorunu yaşamaktan kurtulamaz. Bu nedendir ki, sürgündeki insanların hayalleri, bir pusulanın kuzeyi göstermesi gibi, hep kendi ülkelerine, yani eski yaşadıkları uzama doğru yönelir ve yukarıda da bahsettiğimiz ikili kimlik yapısı bu yönelmeyle birlikte daha da belirgin hâle gelir (Sivri, 2015: 230).

Göç ve göçün beraberinde getirdiği sıkıntılar, aile bireyleri içerisinde en çok çocukları etkiler. Çünkü çocuklar yetişkinlere göre dış etkenlere karşı daha savunmasızdır. Çocuklar, bir yandan doğal gelişim dönemlerine ilişkin sorunları çözme çabası içindeyken, diğer yandan toplumun beklentileri ile ailelerin isteklerini bağdaştıramamanın gerginlikleri, yeni toplumda kabul görmemenin ezikliği ve başarısızlığı ile karşılaşmakta, özetle çok yönlü baskılarla baş etmek zorunda kalmaktadırlar (Vatansever ve Aral, 2000: 221). Bilgili (2000: 205), son iki yıl içerisinde ailesi veya akrabası ile kentte olumsuz sosyal ve ekonomik şartlar altında göç

etmiş/ettirilmiş, ailesi veya akrabası ile birlikte uygun olmayan konutlarda kalan, güç koşullar altında yaşamını devam ettiren ve sokakta çalışma/sokakta yaşama potansiyel riskini taşıyan 18 yaş altı çocukları göç çocukları olarak tanımlamaktadır. Bu çocuklara, buldukları ortam, yaşadıkları çevre, çalışma hayatının içinde olma zorunluluğu, ebeveynin ilgisizliği ve kentin o yaşta çekici görünen yanları yüzünden ‘sokak ve sokakta çalışma’ cazip gelmekte ve sonuçta bu çocuklar; sokak çocukluğu, suç işleme ve suça maruz kalma potansiyelini taşımaktadırlar (Bilgili, 2000: 203). Bu açıdan göçle beraber yaşanan travmanın çocuklar üzerindeki etkisinin çocuğun fiziksel ve ruhsal gelişimine etki edeceği görülmektedir.

İnsan üzerinde bu kadar yoğun etki bırakma potansiyeline sahip göç olgusunun, amacı insanı insana anlatmak olan edebiyata yansımaması elbette mümkün değildir. Akgün (2015: 81), edebiyat ürünlerinin toplumsal yaşamı işleyen salt birer belge niteliğindeki eserler olmadığına dikkat çeker. Ancak bu durumun edebî ürünlerin, toplumların ortak duygu ve düşüncelerinin yansıdığı, toplum hafızasında ve vicdanında yer etmiş kimi olayların kendisine temsil imkânı bulduğu bir zemin olmasına engel olmadığını da belirtir. Buradan yola çıkarak göç olgusunun edebî eserlere önemli oranda yansıdığı, hatta “göç edebiyatı”, “göçmen edebiyatı” “muhacerat edebiyatı”, “mehcer edebiyatı”, “sürgün edebiyatı” ya da “diaspora edebiyatı” (Akgün, 2015: 76) gibi birtakım kavramsal tartışmaların gündeme geldiği görülmektedir. Akgün’ün (2015: 76) dikkatiyle 19. yüzyıldan itibaren göç olgusunun destanlarda konu, şiirlerde tema, romanda konu/izlek olmasının çok ötesinde bağımsız bir edebiyat olarak gelişme gösterdiğine tanık olunur. Bu çerçevede Türk edebiyatında iç göç ve bunun getirdiği sonuçların yazarlarımız tarafından hikâye ve romanlarımızda işlendiği görülmektedir. Bununla birlikte 1960’lı yıllardan itibaren yoğun olarak yurt dışına göç verilmesine rağmen bu durumun edebî eserlerimizde aynı oranda işlendiğini söylemek güçtür.

Göç olgusunun edebiyatımıza yansısıyla ilgili olarak literatür incelendiğinde çalışmaların daha çok iç veya dış göçle mekan değiştiren insanların yaşadıkları travmaya odaklandığı görülür. Kırsaldan büyük şehirlere göç eden veya çalışmak amacıyla yurt dışına giden insanların yaşadıkları sıkıntıların ve uyum zorluklarının bu çalışmalarda başat unsur olduğu dikkat çeker. Akgün (2015), edebiyatımızda göç ve göçmen edebiyatını incelediği çalışmasında göç olgusunun edebiyatımızdaki yansımalarının *Göç Destanı*’na kadar gittiğini belirtir ve sosyal olayların, bunun içinde göçün de edebiyata mutlaka konu olarak yansıdığı tespitini yapar. Bilir Ataseven (2015), Türkiye’den Avrupa’ya yaşanan iş gücü göçünü ve bu göç etrafında oluşan edebiyatı irdelediği çalışmasında göçün çok katmanlı bir sosyal olay olduğuna dikkat çekerek, entegrasyon ve uyumla ilgili çalışmaların daha geniş kapsamlı bir bakış açısıyla ele alınması gerektiğini örnek metinlerden yola çıkarak vurgular. Kırgız Karak, 2014 tarihli ve edebiyata yansıyan göç olgusunu konu alan çalışmasında, göç ve beraberinde

getirdiği sosyal ve bireysel travmaların edebiyata yansıdığını belirtir. Göç olgusunu, ait olunan topraklara geri dönüşün çocuk ve gençlik edebiyatına yansımaları bağlamında ele alan Perk Er (2013) ise, göçü konu alan eserlerde göç edilen ülkelerde yaşanan sıkıntıların ve geri dönüş yapıldıktan sonra Türkiye’de karşılaşılan sorunların yansıtıldığı tespitini yaparak, her iki durumun da aslında sorunlarla dolu olduğuna dikkat çeker.

İlgili literatürde de görüldüğü üzere doğrudan çocuk edebiyatı kapsamındaki eserlerde göç olgusunu inceleyen çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Burada dikkat çeken bir diğer nokta da yapılan çalışmalarda hep Türkiye’den yurt dışına gidenlerin yaşadıklarının yansıtıldığı eserlerin konu alınmasıdır. Bunun yanında az da olsa yurt dışına gidenlerin Türkiye’ye dönüşte yaşadıklarının yer aldığı edebî eserlerin de incelendiği görülmektedir. Hâlbuki son dört yıldır Türkiye son derece yoğun bir göçmen akınıyla karşı karşıyadır. Bu durumun çocuk edebiyatı kapsamındaki eserlere yansımalarıyla ilgili herhangi bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Bu çerçevede çalışmada Suriye’deki iç savaştan dolayı göç eden ailelerin ve çocuklarının yaşadıklarının anlatıldığı eserlerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu yolla ilgili literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir. Çalışmanın bu açıdan önem taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmada aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Suriye’deki iç savaştan dolayı göç edenlerin savaş nedeniyle ülkelerinden kaçış süreci çocuk edebiyatı eserlerine nasıl yansımıştır?
2. Suriye’deki iç savaştan dolayı göç edenlerin geride bıraktıkları hayatları ve ona duyulan özlemleri çocuk edebiyatı eserlerine nasıl yansımıştır?
3. Suriye’deki iç savaştan dolayı göç edenlerin karşılaştıkları yeni hayata uyum süreci ve yaşadıkları travmalar çocuk edebiyatı eserlerine nasıl yansımıştır?
4. Suriye’deki iç savaştan dolayı göç edenlerin geleceğe ait umut ve hayalleri çocuk edebiyatı eserlerine nasıl yansımıştır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Deseni

Çalışma, doküman analizi deseniyle yapılmıştır. Araştırılması hedeflenen olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini içeren doküman analizi tek başına bir araştırma deseni olabileceği gibi, diğer desenlerle birlikte kullanıldığı durumlarda ek bilgi kaynağı olarak da kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 187). Aynı zamanda gözlem ve görüşmeye gerek kalmadan veri toplamaya olanak sağladığı için doküman analizi çalışma açısından işlevseldir (Bowen, 2009: 27). Çalışmada göç olgusunun çocuk kitaplarına yansımaları araştırıldığı için doküman analizi desenin kullanılması uygun olacağı düşünülmüştür.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışmada Çiğdem Sezer'in kaleme aldığı *Juju* ve Gülsevin Kırıl'ın yazdığı *Umut Sokağı Çocukları* adlı eserler incelenmiştir. *Juju*, Kasım 2015'te Bilgi Yayınevi tarafından Ankara'da basılmıştır. Öykü türünde ve 71 sayfadan oluşan eser, resimsizdir. Eserde, Suriye'deki iç savaştan kaçıp önce bir kampa yerleştirilen, ardından kampta tanıştıkları üniversite öğrencisi Cengiz'in yardımıyla babası bir apartmanda kapıcı olarak iş bulan *Juju*'nun gözünden ailenin ve *Juju*'nun savaş öncesi yaşamları, savaşı algılayışı, savaştan kaçışları, hayalleri ve umutları anlatılmaktadır.

Umut Sokağı Çocukları ise 2015 yılında Günışığı tarafından İstanbul'da basılmıştır. Öykü türündeki eser 131 sayfadan oluşmaktadır. Sadi Güran tarafından resimlenen eserde, ülkelerindeki savaştan kaçan Mahmut ve ailesinin İstanbul'a göç edişleri ve burada yaşadıkları, hem aile bireylerinin gözünden, hem kaldıkları otelin bulunduğu mahallede yaşayanların gözünden hem de iç savaştan kaçanlarla ilgili bir yazı dizisi hazırlamak üzere Türkiye'ye gelen gazeteci Danny'nin gözünden takip edilmektedir.

2.3. Verilerin Toplanması

Çalışmada veriler toplanırken iki kaynaktan yararlanılmıştır. Önce çalışmanın kuramsal çerçevesini çizmek amacıyla literatürdeki göç ve göçün edebiyata ve özellikle çocuk edebiyatına yansısıyla ilgili çalışmalar taranmış, bu tarama sonucunda elde edilen veriler fişlenerek kayda geçirilmiş ve tasnif edilmiştir. Ardından Çiğdem Sezer'in kaleme aldığı *Juju* ve Gülsevin Kırıl'ın yazdığı *Umut Sokağı Çocukları* adlı eserler hem araştırmacı tarafından, hem de kodlama güvenilirliğini sağlayabilmek amacıyla bir alan uzmanı ve bir nitel araştırma uzmanı tarafından kodlanıp fişlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Çalışma için toplanan veriler betimsel olarak analiz edildikten sonra daha derinlemesine bilgi edinebilmek amacıyla içerik analizine tabi tutulmuştur. Yapılan kodlamalar "savaş nedeniyle ülkeden kaçış süreci, geride bırakılan hayat ve ona duyulan özlem, karşılaşılan yeni hayata uyum ve yaşanan travmalar ve geleceğe ait umut ve hayaller" olmak üzere dört başlık altında kategorilendirilmiştir.

Çalışmanın verileriyle ilgili kodlamalar yapılırken kodlamaları yapanlar arasındaki güvenilirliği sağlayabilmek amacıyla ölçülen olgunun geçen zaman içinde aynı biçimde ölçülebilmesi anlamına gelen zamana bağlı güvenilirlik ve aynı zaman içinde birden fazla araştırmacının bir olgu ya da olayı aynı biçimde ölçmesi anlamına gelen gözleme bağlı güvenilirlik testi yapılmıştır (Yıldırım ve Şimşek 2011, 260). Miles ve Huberman'ın (1994)

formülüne göre, zamana bağlı güvenilirlik testinin sonucu .92, gözleme bağlı güvenilirlik testinin sonucu ise .81 olarak elde edilmiştir. Bu sonuç çalışmanın kodlama anlamında güvenilir olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bulgular ve yorumlar kısmında alıntılarının ardından belirtilen ifadelerden USÇ, *Umut Sokağı Çocukları* adlı eseri; Ju ifadesi ise *Juju* adlı eseri belirtmektedir. Virgülden sonraki rakamlı ifade ise incelenen eserlerden alıntı yapılan sayfayı göstermektedir.

3. Bulgular

3.1. Savaş Nedeniyle Ülkeden Kaçış Süreci

Suriye'deki iç savaş, 15 Mart 2015'te başlamıştır. Açık kaynaklardan elde edilebilecek bilgilere göre bu süreçte yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş, milyonlarca insan da ülkelerini terk ederek mülteci durumuna düşmüştür. Çalışmada incelenen eserlerde de savaşın ve göç etmek zorunda kalmanın nedenleri, yaşanan yerden kaçış süreci ve bunların zorluklarıyla ilgili birçok unsura rastlamak mümkündür. Bunlardan ilki kaçış sürecinin zorluğudur. Bu durum şu cümlelerle aktarılır: *“Suriye’den kaçarken kar yağıyordu. Çok üşümüştüm o zaman da. Ellerim mosmor olmuştu. Teslime bayılmıştı. Annem çok ağlamıştı Teslime öldü diye.”* (Ju, 19).

Her iki eserde de savaşın özellikle çocuklar üzerindeki etkisi açıkça görülür: *“Okulumuzun yanındaki pazar yerinde bomba patladı. Sınıf arkadaşlarımdan beşi orada öldü. Bizi burada öldüremezler ama yine de gece olunca korkuyorum. Caddeden kamyonlar geçince korkuyorum.”* (Ju, 12) ifadeleri çocuk gözünden savaşın korkunçluğunu ve çocukta oluşturduğu travmayı göstermektedir. Savaş, çocukların belleklerinde onarılması zor izler bırakmaktadır: *“Kitaplardaki canavarlar gibi ağızdan ateş çıkaran ejderhaya dönüştü Fatımaların evi. Ateş gökyüzüne kadar çıktı. Bulutlar da yanacak sandım. Sonra ateş azaldı, söndü. Fatıma öldü. Annesi öldü. Üç kardeşi öldü. Nenem öldü.”* (Ju, 10) cümlelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Savaş, çocukların kurdukları hayalleri, çizdikleri resimleri de etkilemektedir. *Umut Sokağı Çocukları* isimli eserde Hasan'ın terk etmek zorunda kaldıkları evlerini duvarları yıkılmış, sokak kapısı yerinde olmayan ve pencereleri kırık şekilde resmetmesi bunun göstergesidir. (USÇ, 18). Savaşın, iç karışıklığın çocukta oluşturduğu etki de şu satırlardan takip edilebilir: *“Suriye’deyken, kapımıza silahlı insanlar gelmişti ve biz çok korkmuştuk.”* (Ju, 6).

Savaştan kaçmak, göçmen durumuna düşmek, günlük hayatın birçok rutinini etkilediği gibi insanın birçok temel ihtiyacını bile gidermesine engel olabilir: *“Evimizde her gece dişlerimizi fırçalar, haftada iki kere yıkanırđık. Giysilerimiz tertemiz olurdu. Yatağımız da. Suriye’den kaçarken günlerce yollarda kaldık. Hiç yıkanmadık. Yüzümüzü bile yıkayamadık. Dişlerimi fırçalamaya üşenirdim bazen. Öyle istedim ki evimizde olup dişlerimi fırçalamayı.”*

Herkes pis kokuyordu. Başta çok midem bulandı ama sonra alıştım kokuya. Ben de kokuyordum. Tuvalete bile gidemiyorduk istediğimiz zaman. Teslime sıkışıp altına kaçırmişti da kıyafetlerini değiştirememişti annem. Ağırılık yapıyor diye her şeyi bırakmıştık yolda.” (Ju, 20)

Savaştan kaçan mültecilerin hepsi umut ettikleri can güvenliğini elde edememekte, *Juju* adlı eserde anlatıldığı gibi gerek deniz yoluyla gerekse kara yoluyla iltica etmeye çalışanların aralarından hayatlarını kaybedenler de olmaktadır. (Ju, 9).

Bu denli büyük bir savaş ve beraberinde getirdiği mülteci sorunu sadece çocukların değil, yetişkinlerin de dikkatini çeker. Göçmenlerin yaşadıklarıyla ilgili araştırma yapmak üzere Türkiye’ye gelen gazeteci Danny’nin sosyal medyadaki paylaşımlarında savaşın en çok çocukları vurduğunu savunması ve buna arkadaşının da destek vermesi bu noktada dikkat çeker (USÇ, 43). Savaş ortamına bir şekilde tanıklık eden çocukların yaşadıkları yetişkinlerin de gözünden kaçmaz. Bu durum şu satırlardan takip edilebilir: *“Bu kadar küçük bir çocuğun bombayı bilmesini, bombalanan evler görmesini aklım almıyor.” (USÇ, 112)*

3.2. Geride Bırakılan Hayat ve Ona Duyulan Özlem

İnsanların yaşadıkları yere ilişkin güçlü aidiyet duyguları vardır. Bir şekilde yaşadığı mekândan ayrılan insan, geride bıraktığı her varlığı özlemeye başlar. Özellikle yakınları olan insanları bırakıp göç etmek durumunda kaldırsa bu durum daha da belirginleşir. Göç eden insanlar, çoğu zaman geride bıraktıkları hayatlarını özlerler: *“Annem eski yaşantımızı anlatmaya başlıyor. Gözleri nemleniyor, bazen sesi çatallanıyor, ama durmuyor. Konuştukça sanki o günleri yakalayacak, yeniden yaşayabilecekmiş gibi soluksuz anlatıyor. Evimizi, kasabamızı, nasıl kalabalık bir aile olduğumuzu, teyzemlere, amcamlara yaptığımız akşam ziyaretlerini, soba başında koyulaşan sohbetleri, kuzenlerimizle oynadığımız oyunları anlatıyor; uyuyakalan çocukların uydukları evde gecelediğinden söz ediyor.” (USÇ, 72).* Bu çerçevede özel günler olan bayram sabahları da özlemle hatırlanır: *“Aklıma, kasabamızdaki bayram sabahları geliyor. Arife günü evi köşe bucak temizlemesine rağmen, annem bayram sabahı erkenden kalkar, kapının önünü bir kez daha süpürürdü. Bahçedeki sebzelere, çiçeklere su verir, kapının önünü de ıslatırdı. Uyandığımda mis gibi toprak kokardı. Ben kalktığımda annem katmer yapmaya başlamış olurdu.” (USÇ, 21).*

Sadece geride bırakılan günlük hayat değil, özellikle çocukların geride bıraktıkları eğitim hayatları, arkadaşlıkları da sıklıkla akıllarına gelmektedir. Çocukların okullarını, arkadaşlarını özlemeleri, öğretmenlerinin yaptıkları ödevlere, sınav kâğıtlarına yazdıkları övgüleri sık sık hatırlamaları bu noktada dikkat çeker (USÇ, 74).

Arkadaşlardan, okuldan ayrılmama isteği çoğu zaman çocukların göç etmeye karşı olumsuz tutum almalarıyla sonuçlanır (Ju, 5). Özellikle arkadaşlar, çocuklar için göç etmeme isteğinin en önemli sebebidir: *“Kaçarken köpeğimi bulamadım diye ne çok ağlamıştım. Annem, ‘Üzülme, zaten yanımızda götüremezdik’ diye beni teselli etmeye çalışmıştı. Ayrıldığıımız gün bizi sınıra götüren kamyonete binmek istememiş, ayak sürümüşüm.”* (USÇ, 25).

Çocukların geride bıraktıkları hayatlarının, dostluklarının, evlerinin, oyuncaklarının çizdikleri resimlere de yansıdığı görülmektedir. Çocuklar, resim çizerken evlerini, bahçelerini, bahçelerindeki ağaçları resmetmektedirler. (USÇ, 18).

Göç ederek yaşadıkları yerlerden ayrılan insanlar, her ne kadar geride bıraktıkları hayatlarına büyük bir özlem duysalar da geri dönüşün o kadar kolay olmadığını, dönülse de hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını da farkındadırlar: *“Ama artık Fatıma yok. Nenem yok. Bizim sınıftaki Muhammed, Heva, Abdullah, Aylan yok. Öğretmenimiz bile savaşmaya gitti. O zaman eve niye dönelim?”* (Ju, 13).

3.3. Karşılaşılan Yeni Hayata Uyum ve Yaşanan Travmalar

Yaşadıkları yerleri terk ederek göçmen duruma düşmüş insanlar, yerleştikleri/yerleştirildikleri yeni yerlerde karşılaştıkları toplum ve bu toplumun kültürel kodlarıyla uyum sorunu yaşayabilirler. Bunlardan ilki yeni yerleştikleri yerdeki toplumun göçmenleri ‘öteki’ olarak kategorize etmesidir: *“Bize burada mülteci diyorlar. Başka ülkelerden gelince böyle oluyormuş.”* (Ju, 5). Karşılaşılan bir diğer sorun da iletişim eksikliğidir. Çünkü kendi dilinin konuşulmadığı bir yere yerleşmek zorunda kalan göçmen ilk anda iletişim sorunu yaşamaktadır: *“Türkçeyi öğrendim epeyce. Teslime de öğrendi biraz. Annemle babam çok az biliyorlar.”* (Ju, 14).

Göçmenlerin yerleştikleri yerlerde karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi de maddi sorunlardır. Temel ihtiyaçlarını karşılayacak maddi imkânlardan mahrum insanlar sıkıntılar yaşayabilmektedir. Örneğin kaldıkları otele para ödeyemedikleri için otelci tarafından kovulmakla tehdit edilen Mahmut ve ailesinin yaşadıkları dikkat çekicidir: Otelci *“... paranız yok diyor, elleriyle dışarıyı işaret ediyor.”* (USÇ, 19). Bunun üzerine aile reisi Mahmut, *“Savaşın, yabanın gözü kör olsun. Ah, biraz paramız olsa onlara bunu yaşatır mıydım! Ama kolay mı buralarda iş bulmak?”* (USÇ, 62) cümleleriyle bu sorunu dile getirir. Günlerce aramasına rağmen kendine uygun bir iş bulamayan Mahmut ve ailesinin yaşadıkları çaresizlik şu cümlelerle devam eder: *“Dün de gitti iş aramaya, önceki gün de, önceki gün de...”* (USÇ, 19). Tüm uğraşlara rağmen iş bulamayan Mahmut’un eşi sonunda çocuklarıyla beraber dilencilik yapmak durumunda kalır (USÇ, 24). Maddi sıkıntılar ülkelerinde maddi durumları iyi olan insanları bile yeni hayatlarında sıkıntıya düşürmüştür: *“Suriye’deki mahallemizin bakkalı*

Abdül Amca'yı İstanbul'da dilenirken görmüşler. Çok iyi adamdı. Paramız az olsa da çok şeker verirdi bize. Bakkalında her şey vardı." (Ju, 21).

Göçün beraberinde getirdiği maddi sıkıntılar, insanların yaşam düzeyini de etkilemektedir. Suriye'de nispeten iyi bir yaşam standardına sahip olan Juju ve ailesinin, babanın kapıcılık yaptığı sitenin bodrumunda bir evde oturmaları, sadece bir oda ve bir de mutfaktan ibaret olan bu evde Juju'nun kardeşi Teslime'yle mutfağın köşesindeki yatakta birlikte yatmaları bunun bir göstergesi niteliğindedir. (Ju, 12).

Yoğun olarak gerçekleşen göçmen akını, ülkeler ve toplumlar üzerinde de etkili olmaktadır. Göçmenlerin yoğunlaştığı yerlerdeki insanlar, göçmenleri ucuz işgücü oluşturmaları nedeniyle işsiz kalmalarının sebebi olarak görmektedirler: *"Gelin de işimizi elimizden alın dedi babam. İşten atıldığından beri savaştan kaçıp buraya gelenlerin hepsine düşman."* (USÇ, 37). Göçmenlere yapılan maddi yardımların birçok insanın tepkisini çekmesi de şu satırlardan anlaşılmaktadır: *"Devlet her şeyi veriyor size. Utanmadan dileniyorsunuz bir de. Arsızsınız, arsız."* (Ju, 47).

Göçmenlerin yaşadıkları toplum tarafından istenmemeleri ve bunun sonucu olarak aşağılama ve hakaretlere maruz kalmaları da dikkat çekici durumlardandır: *"Burada Evin ve Evrim adlı ikiz kız kardeşler var. On numarada oturuyorlar. Beni sevmiyorlar. Buğra var bir de. Benimle yaşıt. On bir numarada oturuyor. Geçen gün dövdü beni. Önce bisikletime çarptı kendi bisikletiyle. Yere düşünce saçımı eline dolayıp çevirdi. Ayağa kalktım. Kendimi koruyacaktım. Ben korkak bir kız değilim. Ama o ikiz kızlar, Evin ve Evrim, kollarımdan tuttular beni. Buğra, elindeki sopayı indirdi başıma."* (Ju, 21). İnsanların sokakta oynayan göçmen çocuklarına tahammül edememeleri de yine karşılaşılan olaylardandır. Bir komşularının sokakta oynayan göçmen çocuklara *"Başımıza bela oldunuz zaten. Nerden geldinizse oraya gidin!"* (Ju, 17) diyerek onları aşağılaması bu noktada dikkat çekicidir.

Göçmenler Türkiye'ye giriş yapınca görevlilerin onlara yaptıkları yardım şu satırlardan takip edilebilir: *"Yine de şanslıydık. Türkler bizi kampa yerleştirdiler. Orada az da olsa yıkanıp temizlendik. Bize temiz giysiler de verdiler. İlk gün şehriye çorbası vardı yemekte."* (Ju, 20). Göçmenlere herkes aynı gözle bakmamaktadır. Onların çaresiz durumlarını görüp yardım edenlere de rastlamak mümkündür. Apartman komşularının okul alışverişine gidince göçmen ailelere de yardımda bulunmaları şu cümlelerle anlatılır: *"Irmak ve annesi alışverişe gitmişler. Bana da bir hırkayla bir defter almışlar."* (Ju, 14). Komşuluk ilişkileri dolayısıyla göçmenlerle daha yakın ilişkiler kurup evlerine davet edenler de (USÇ, 130) olabilmektedir.

3.4. Geleceğe Ait Umut ve Hayaller

Göç ederek yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalanların en büyük hayalleri terk ettikleri/etmek zorunda kaldıkları evlerine dönebilmektir. Araştırmaya konu olan eserlerde de bu durum şu cümlelerle yer alır: “*Mutlaka geri döneceğiz. Dönünce, Havva okula başlayacak, ben de beşinci sınıftan devam edeceğim. Çok çalışacağım ve büyüyünce doktor olup yaralıları, hastaları iyileştireceğim.*” (USÇ, 72). Özellikle arkadaşlar bu anlamda en çok özlenen varlıklar konumundadır: “*Suriye’de Fatıma’yla okulumuza gitmek istiyorum. Onunla aynı yatakta yatıp karnımız ağrıtıyana kadar gülmek istiyorum.*” (Ju, 29).

Terk edilen topraklara dönme umudu bazen azalır ancak geri dönüş isteği “*Belki bir gün döneriz ülkemize.*” (Ju, 7) cümlesinden de anlaşılacağı gibi her zaman göçmenlerin aklındadır. Bütün bunlara rağmen geri dönmenin zorluğu ve dönülünce eski hayatın bir daha bulunamama ihtimali de insanları ürkütmektedir: “*En büyük isteğim evimize dönmek. Keşke savaştan önceki gibi yaşayabilsek. Ama savaş bitse, memlekete geri gitsek bile, aynı hayali kuramayacağız. Kayıplarımızı, yaşadıklarımızı nasıl unutturuz!*” (USÇ, 72).

4. Tartışma ve Sonuç

Yaşadıkları yerleri terk ederek/etmek zorunda kalarak göçmen durumuna düşen insanlar, bir taraftan kaçabildikleri için kendilerini şanslı hissetmekte, bir yandan geride bıraktıkları hayatlarını özlemekte, bir taraftan da karşılaştıkları yeni toplumsal hayata uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Bu durumu her iki eserde de görmek mümkündür.

Savaşın veya iç karışıklıkların çocuk üzerinde oluşturduğu etkiler hem çocukta korku oluşturmakta, hem de savaş ortamından kaçsa bile çocuğun belleğinde silinmesi zor izler bırakmaktadır. Bunun yanında göç edilirken çekilen sıkıntılar, çocuğun şahit olduğu patlamalar, ölümler, yaralanmalar da çocuğun sadece günlük yaşamını değil, hayallerini de etkilemektedir. Savaştan etkilenenler sadece çocuklar değildir. Yetişkinler de savaştan ve savaşın getirdiği sorunlardan etkilenmektedirler. Kimi yetişkinlerin kendi yaşadıkları, kimilerininse savaşa şahit olan çocuklar üzerindeki gözlemleri savaşın hem korkunçluğunu hem de çocuklar üzerindeki etkilerini görmelerini sağlamaktadır. Bu durum savaşın oluşturduğu sorunların insan üzerinde bıraktığı yoğun izlerden kaynaklanabilir.

Göçmen durumuna düşen insanların geride bıraktıkları hayatlarını özlemeleri de sık rastlanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem günlük yaşantı, hem de bayram gibi özel günler bu bağlamda ön plandadır. Özellikle çocuklar açısından bakıldığında çocukların eğitim hayatlarını, okullarını ve öğretmenlerini özledikleri görülmektedir. Bu durum göçmen çocukların eğitim hayatlarının sekteye uğramasının bir sonucudur. Çocuklar, oyun oynadıkları,

beraber vakit geçirdikleri arkadaşlarını da aynı şekilde özlemektedirler. Çocukların göç etmeye karşı çıkmalarının en önemli nedeni arkadaşlarından, oyun çevrelerinden ayrı kalma korkusu olarak düşünülebilir. Bütün bunların doğal bir sonucu olarak göçmen durumundaki insanlar, sürekli geçmişi hayal etmekte ve geri dönme düşleri görmektedirler. Ancak bunun kolay olmadığını, dönseler bile eski hayatlarına ait birçok unsurun değiştiğinin/yok olduğunun da farkındadırlar. Bunun temel nedenlerinden biri de göç etmeden önce savaş ve iç karışıklıklara dair yaşadıkları ve şahit oldukları olaylar olabilir.

Göçmenler, göç ettikten sonraki yeni hayatlarında birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bunlardan ilki toplumun gözünde “öteki” olma durumudur. Bu durumu pekiştiren en önemli etken de dil bilmemekten kaynaklanan iletişim eksikliğidir. İletişim kuramayan, toplum tarafından kabul görmeyen göçmenler, maddi sorunlar da yaşamakta, iş bulamamakta, geride bıraktıkları hayatlarında sahip oldukları yaşam düzeyine özlem duymaktadırlar. Bunun beraberinde ister yetişkin isterse çocuk olsun göçmenlerin sürekli olarak aşağılama, hakaret hatta şiddete maruz kalmaları da onlardaki ötekileşme algısını artırmaktadır. Bunun temel nedeninin göç edilen toplumun, göçmenleri ucuz iş gücü ve suç işleme potansiyeli olan insanlar olarak görmelerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu yönüyle çalışmada elde edilen bulgular; Bilir Ataseven (2015) ve Kırgız Karak’ın (2014) çalışmalarında elde ettikleri bulgularla örtüşmektedir. Ancak, toplumdaki herkes göçmenler hakkında böyle düşünmemekte, doğrudan ya da dolaylı olarak onlara yardım edenler de bulunmaktadır.

Göçmen durumuna düşen insanların en büyük hayalleri bir gün bıraktıkları hayatlarına geri dönmektir. Bu yetişkinler için olduğu kadar çocuklar için de geçerlidir. Yetişkinler, evlerine, sevdikleri insanların yanına dönmeyi hayal ederken; savaşa, ölümlere tanıklık etmiş çocuklar doktor olup insanlara yardım etme hayali kurmaktadırlar. Bu durum çocukken yaşananların belleklerde bıraktığı etkiyi göstermesi bakımından önemlidir. Ancak her şeye rağmen hem yetişkinler, hem de çocuklar geri dönüşün zor olduğunun, geri dönülse de eskisi gibi bir hayatı bulmanın mümkün olmadığını farkındadırlar. Savaşın getirdiği yıkım ve acıların bunun en önemli nedeni olduğu söylenebilir. Nitekim Perk Er de 2013 tarihli çalışmasında benzer bulgulara ulaşarak aynı noktaya vurgu yapar.

Göç olgusunun ve göçmen durumuna düşmüş/düşmek zorunda kalmış insanların gerek geride bıraktıkları hayatlarının, gerek karşılaştıkları yeni topluma ait kültürel kodlara uyum sağlamaya çalışırken karşılaştıkları zorlukların gerekse geleceğe ait hayallerin çalışmaya konu olan eserlere yansıdığı görülmektedir. Bununla beraber göçmenler, geri dönüşün hiç de kolay olmayacağını, dönülse bile hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağını farkındadırlar.

Kaynaklar

- Akgün, A. (2015). “Edebiyatımızda Göç ve Göçmen Edebiyatları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Göç Dergisi*, 2(1), 69-84.
- Ayata, Y. (2008). “Türk Edebiyatında Dış Göç: Bir Dış Göç Romanı Olarak Çırpıntılar”, *Turkish Studies*, 3(2), 97-122.
- Bilgili, A. E. (2000). “Göç Çocukları ve Kent”, *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı*, 203-210.
- Bilir Ataseven, F. (2015). “Türkiye’den Avrupa’ya Göç ve Göçmenlerin Ürettikleri Metinler”, *Göç Dergisi*, 2(1), 59-68.
- Bowen, G. A. (2009). “Document Analysis As A Qualitative Research Method”, *Qualitative Research Journal*. 9/2. 27-40. <http://emeraldinsight.com> (Son Erişim Tarihi: 26.12.2015).
- Er, A. (2015). “İtici ve Çekici Faktörler Bağlamında İç Göç: Gaye Hiçyılmaz’dan Fırtınaya Karşı”, *Göç Dergisi*, 2(1), 43-58.
- IOM. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. (Ed. Bülent Çiçekli). Cenevre.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin Mültecileri Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kıral, G. (2014). *Umut Sokağı Çocukları*. İstanbul: Günışığı Kitaplığı.
- Kırgız Karak, Ş. (2014). “Edebiyatta Yankılanan Bir Seda: Göç”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 51, 229-243.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. California: SAGE Publications.
- Perk Er, D. (2013). “Çocuk ve Gençlik Edebiyatında ‘Geri Dönüş’ Teması”, *Turkish Studies*, 8(13), 1317-1327.
- Sezer, Ç. (2015). *Juju*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sivri, M. (2015). “Şiirde Sürgünün İzdüşümü: Özkan Mert’in ‘Ülkesinden Ayrılan Bir İşçinin Türküsü’ ve ‘Bir Mültecinin Mektubu’ Şiirlerine Göstergibilimsel Bir Yaklaşım”, *Göç Dergisi*, 2(2), 229-248.

Sivri, M. ve Kuşça, S. (2015). “Bin Parçaya Bölünmüş Yüz” Dünyasının Sınırları Genişlemiş Bir Dil, Bellek ve Mekân Sürgünü Nedim Gürsel’de Sürgünlük ve Göçebelik Hâlleri”, *Göç Dergisi*, 2(1), 9-24.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713 (Son Erişim Tarihi: 20.01.2016).

TDK. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vatansever, N. ve Aral, N. (2000). “Göçmen Olan ve Olmayan Ailelerin On-On İki Yaş Grubundaki Çocuklarının Anne-Baba Tutumları ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi”, *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı*, 220-231.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ANADOLU SAHASI TÜRK MASALLARINDA DUA MOTİFİ

Metin EREN*

Geliş Tarihi: 29.01.2016

Kabul Tarihi: 11.09.2016

Öz

Sözlü kültür ürünleri hayatın bütün yönlerini kuşatan bir yaygınlığa sahiptir. Bu ürünler farklı alt başlıklar altında incelenirler. Anlatmaya dayanan bir tür olan masal, Türk sözlü kültürünün en önemli geleneksel türlerindedir. Masalların temel özellikleri olağanüstü unsurların varlığı, gerçekle ilginin zayıflığı, kalıplaşmış ifadeler barındırmasıdır. Masal, gerçek olanla hayali olanın kolayca iç içe geçtiği bir türdür. Bu kolaylık masalın reel olanla çok yönlü temasını gözlerden kaçırarak bir özelliktir aynı zamanda.

Dualar dinî bilincin düzenli yansımaları olan ibadet hayatının değişmez bir parçasıdır. Dualar, insanoğlunun ulaşamadığı isteklerin ve güç yetiremediği engellerin varlığının verdiği çaresizliği yansıtan inanç alanına ait kavramlardır. Aynı zamanda dualar sözlü kültür ürünlerinin konuşmalık türlerindedir. Bu yönleriyle hayatın her aşamasında gündelik konuşmanın bilinçli/bilinçsiz bir parçasıdır.

Dil/kültür alanına ait unsurlar masal gibi anlatmaya dayanan türlere de farklı şekillerde yansır. Dualar da bu olgunun bir parçasıdır. İnanç alanına ait görülen bu tür ve ifadeler, dinsel olanla ilgisiz görülen masallarda da sıklıkla rastlanır. Anadolu sahası Türk masallarında dualar hem dinsel alanın özelliklerini sergiler hem de Türk halkının gündelik yaşamında onları kullanım özellikleri ile var olur. Dil, kültür ve inanç alanları bu örneklerde iç içe geçer. Çalışmada bu geçişlilik Anadolu sahası Türk masalları örnekleme çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü kültür, dil, masal, dua, inanç,

PRAYER MOTIFS IN ANATOLIA FOLK TALES

Abstract

Oral culture genres has a prevalence that encompassing all aspect of life. These genres studied under different subtitles. Folk tales which is a genre based on of narrative is one of the most traditional type of Turkish oral culture. Main features of the folk tale is existence of extraordinary elements, weakness of truth and contain formulaic expressions. Folk tales is a genre that interpenetration with fantasy and real elements easily.

Prayer is a stable and unchanging part of worship life reflecting religious consciousness. Prayers are the concepts of faith field reflecting desperation, presence of obstacles can not be beyond the reach of human desire and power to do. Prayerse are also verbal genres of oral culture. They are part of daily conversation as conscious / unconscious with these aspects.

Elements of language / culture reflects in different ways to the genres that based on narration. Prayers are also part of this phenomenon. These genres and expressions are frequently found in the folk tales that they seen irrelevant with religious field. Prayers in Anatolian Turkish folk tales are shows characteristics of religious field and both shows how Turkish people use them in daily life. Language, culture and faith fields are interpenetration

* Yrd. Doç. Dr.; Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, metinere1976@gmail.com

in this example. In this study, this transition will be analyzed in the context of Anatolian Turkish folk tales.

Key Words: Oral culture, language, tale, prayer, curse, belief.

Giriş

Dualar, Türk halk edebiyatının konuşmalık türler kısmında yer alan sözlü kültür ürünlerindedir. Bireysel ve toplumsal boyutları olan dua, çekirdek anlamı ve yaygın kullanımı ile din alanına aittir. Bununla birlikte birçok dua veya dua formundaki ifadeler gelenekselleşerek konuşma dilinin önemli bir parçası hâline gelmiştir. Bu boyutuyla da halkbilim çalışmalarının bir parçasıdır.

Kelimenin semantik ve terim anlamlarıyla ilgili şu bilgiler konunun belirgin kılınması açısından gereklidir: “Dua kelimesi, "çağırma, seslenmek, istemek; yardım talep etmek" manasındaki da'vet ve da'va kelimeleri gibi mastar olup, "küçükten büyüğe, aşağıdan yukarıya vaki olan talep ve niyaz" anlamında isim olarak da kullanılır. Ayrıca Allah'a sunulacak talepleri sözlü veya yazılı olarak dile getiren metinlere de dua denilir. İslam literatüründe ise Allah'ın yüceliği karşısında kulun aczini itiraf etmesini, sevgi ve tazim duyguları içinde lütuf ve yardımını dilemesini ifade eder.” (Cilâcı, 1994: 529) Ragıb El-İsfahani El-Müfredat isimli, kelime ve kavramlarla ilgili klasik kabul edilen eserinde “dua kelimesinin nida ile anlam yakınlığı olmakla birlikte ıstılahî manadaki duada daima tazim ve tazimle birlikte istekte bulunma anlamının mevcut olduğuna dikkat çeker.” (Parladır, 1994: 530-531). Terimin anlamına ilişkin açıklamaların iki boyutunu vurgulamak gerekir: Talep etme, isteme ve bunun bir hiyerarşi içerisinde gerçekleşmesi gerekliliği.

Dua, bir eylem olarak metafizik bir karakter gösterir. İzutsu duayı “Kalbin Allah ile konuşması” olarak tanımlar.¹ Yukarıda da belirtildiği gibi duada bir hiyerarşi söz konusudur ve hiyerarşiyi belirleyen dinsel kabullerdir. Dua, yaratılandan yaratıcıya dönük istekleri içerir. Kimi zaman bu istekler sahip olunması istenilen bir şeye kavuşmayı içerir; bazı durumlarda ise olumsuz bir durumdan kurtulmaya dönük bir talep dile getirilir. Her iki durumun ortak noktası yetersizlik, çaresizlik olarak ortaya çıkar. Bu özellikler duanın genel niteliği ile ilgilidir. Dinsel şuurun derinliğine erişmiş kabul edilen kişilerin “Allah” ile dua aracılığı ile kurmaya çalıştıkları bağın özellikleri hakkında çok farklı değerlendirmeler mevcut (Uludağ, 1994: 535-536) olmakla birlikte bu husus çalışmanın sınırları dışında olduğu için sadece değinilmekle yetinilecektir.

Türk halk kültüründe duanın yeri ve önemini değerlendirirken Türklerin dinî yaşamlarını da dikkate almak gerekir. Türklerin İslam öncesi dinsel hayatlarında da duanın varlığını gösteren sınırlı da olsa bilgi vardır (Roux, 1998: 187-190). Türklerin İslam öncesi

¹ bk. İzutsu'dan Bayraktar 2007: 5.

inanç sistemlerinde önemli bir yeri olduğu kabul edilen şamanlar ile ilgili yapılan çalışmalarda, şamanların uygulamalarında duanın önemli bir yeri olduğu belirtilse de onların dualarının “evrensel” dinlerdeki gibi düzenli bir yapısının olmadığı ifade edilmektedir (İnan, 1954: 120). Duaların çoğunlukla esrime hâlinde iken icra edilmesi, onların kayıt altına alınmasını da güçleştirmiştir (İnan, 1954: 120-121; Bayat, 2006: 169-172).

Anadolu Türklerinin önemli bir kısmı İslam dinine mensuptur ve İslam dininin farklı yorumları ve özellikle de tasavvuf Türklerin din anlayışını biçimlendirmede belirleyici bir konumda olmuştur. İslam dininde ise dua ibadet hayatında oldukça merkezî bir konumdur. Bu çerçevede İslam’daki dua yaklaşımının ve dua ile ilgili kabullerin Anadolu Türkleri için de belli ölçüde bir geçerlilik taşıdığını varsaymak gerekir.

Sözlü kültür ürünlerinin en yaygınlarından biri olan masal, din/inanç unsuruna dayanmamaktadır. Masalların en önemli özellikleri onların gerçekle bağlantısının zayıflığı ve hayal ürünü eserler olmalarıdır (Boratav, 1969: 80). Bu özelliklerine karşın masallar dil/bilinç bağlantısı nedeniyle kültürü yansıtır. Belli bir kültürel çevrede yetişen ve yaşayan anlatıcı anlatısını yaşadığı kültürel çevrenin değerlerine uygun bir şekilde biçimlendirir. Bu nedenle de sözlü anlatının aynasında kültürel olan tespit edilebilir.

Bu çalışma dua motifinin Anadolu sahası Türk masallarında kullanımını incelerken; dua motifinin kullanımı ile yaşanan gerçeklik arasındaki geçişliliğe de odaklanmaktadır. Çalışmada Anadolu sahasında masalla ilgili yapılan tüm çalışmalar kullanılmamıştır. Coğrafi bölgeleri temsil edecek şekilde her bölgeden en az bir ilden derlenmiş masallar bu çalışmada kullanılmıştır. Bununla birlikte masalla ilgili ilk akademik çalışmalar Doğu Anadolu Bölgesi’nde yoğunlaştığı için bu alandan daha fazla masal metni kullanılmıştır. Çalışma kapsamında örneklem olarak seçilen masallarda tespit edilen dua ifadeleri işlevlerine göre tasnif edilmiş; dua ifadeleri, kullanım bağlamları ve Türk halkının gündelik yaşamıyla yeri geldikçe karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Masal türü kültürel gerçekliği birebir yansıtmaya iddiası ve niteliği taşımasa da kültürel gerçekliğin inanç boyutuyla halk masallarına yansımalarının boyutları belirlenmeye ve incelenmeye çalışılmıştır.

Masal metinlerinde dua motifi, kullanıldığı metin içerisindeki bağlama göre şu alt başlıklar şeklinde tespit edilmiştir:

1. Çocuksuzluk ve Dua

Çocuksuzluk Türk halk anlatılarında, özellikle de Türk halk hikâyelerinde, önemli motiflerden biridir. Türk halk hikâyelerinin önemli bir kısmının başlangıcında çocuğu olmayan padişah, vezir veya beyler vardır (Alptekin, 1997: 195, 196, 200, 202, 206, 212, 219, 232, 239).

Türk destanlarında da tespit edilen motiflerden biri olan çocuksuzluğu ortadan kaldıran eylemlerden biri de duadır (Ögel, 1995: 94; Yıldız, 2009: 76-88). Dede Korkut anlatılarından “Dirse Han Oğlu Boğaç Han” da başlangıcı itibarıyla çocuksuzluk motifi üzerine kurulmuştur. Dirse Han’ın çocuk isteğinin yerine gelmesi için yaptığı eylemlerden biri de dua etmek ve kendisi için dua edilmesini sağlamaktır (Ergin, 1997: 81).

İnsanoğlunun varlık arzusuna dönük en ciddi tehditlerden biri olarak kabul edilen çocuksuzluk motifi Anadolu sahası Türk halk masallarında da tespit edilmektedir. Çocuksuzluğun ortadan kaldırılmasına dönük birçok eylem gerçekleştirilir. Çocuk arzu eden çiftin veya kişinin çocuğu olması için yerine getirdiği uygulamalardan birisi de dua etmektir. Çocuğu olmayan çift veya çiftlerden biri Allah’a dua eder. (Boratav, 2007: 179-180; Sakaoğlu, 2002: 318; Günay, 1975: 418; Seyidoğlu 1999: 13; Şimşek, 1990: 574; Önay, 1995: 240; Bakırcı, 2000: 264; Göde, 2011: 276; Akyol, 2010: 420; Erşahin, 2011: 472; Alay, 2005: 193; Tunç, 2008: 182; Öcal, 1999: 214; Kumartaşlıoğlu, 2006: 411). Sadece bir masalda dua edilen için “Tanrı” sözcüğü kullanılmıştır.² Birçok masalda dua eden kişiler, herhangi bir özellik belirtmeden sadece bir çocuklarının olmasını ister.³ Bu motif Stith Thompson’ın Motif Index of Folk Literature isimli eserinin “T. Cinsiyet” başlığının “T526. †T526. Dua ile Hamile Kalma” alt başlığı altında yer alır.⁴

Çocuksuzluk motifinin olduğu masalların önemli bir kısmında, sorunlarına çözüm aramak üzere yola çıkan padişah veya vezire yolda karşılaştıkları bir derviş tarafından verilen elmayı yeme sonucunda çocuksuzluk ortadan kalkar. İncelenen masalların birinde elma motifi dua motifi ile birleştirilerek verilmiştir (Alptekin, 2002: 233). Ali Berat Alptekin’in Taşeli Masalları adlı incelemesindeki bir masalda çocuğu olmayan çift, hocaya kendileri için muska yazması için gider. Hoca onlar için dua eder (2002: 382).

Masalların bazılarında, özellikle bir kız çocuğu istenir: Çocukları olmayan bir karı-koca her akşam namazından sonra “Ne olur Allah’ım bize bir kız evlat ver.” şeklinde dua eder, çiftin duaları kabul olur ve istedikleri gibi bir çocukları olur (Akyol, 2010: 420). Kız çocuğu olmasını isteyen kişiler ve bu isteğin masallardaki bağlamları farklılıklar gösterir. Bir Balıkesir masalında padişah, “Nasıl olursa olsun bir kız evladı olması için Allah’a dua eder. Padişahın dev bir kızı

² Akyol, 2010, 427. Bu çalışma incelendiğinde yalnızca bir masalda Tanrı sözcüğünün kullanılması, diğer masalarda Allah sözcüğünün kullanılması dikkat çekmektedir. Kaynak kişi Cemil Daydır’ın, emekli ilkokul öğretmeni ve ön lisans mezunu olduğu bilgisi, bu kullanımın kişisel bir tercih ve eğitimi oluşunun bir sonucu olduğu çıkarımına ulaştırmaktadır.

³ Çocuğu olmayan padişah Allah’a kendisine bir çocuk vermesi için dua eder (Önay, 2005: 249). Çocuğu olmayan adam, çocuğunun olması için Allah’a dua eder (Göde, 2011: 276). Tanrım ne olursun bana bir çocuk ver. Kız, oğlan ayırt etmeyeceğim (Akyol, 2010: 420).

⁴ https://www.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Motif_Index.htm, (Son Erişim Tarihi: 12.06.2016) Bu çalışmada Motif Index of Folk Literature’a yapılan atıflar bu elektronik kaynaktan alınmıştır ve kısaca Motif Index olarak anılacaktır.

olur (Kumartaşlıoğlu, 2006: 411). Muğla'dan derlenen bir masalda, çocukları olmayan iki elti ayın on dördünde dua ederler: “Küçük elti: “Ahhahh, elti şu ayın on dördü gibi kızım olsa.” der (Akyol, 2010: 475-476). Bir başka Muğla masalında çocuğu olmayan padişahın “Tanrım ne olursun bana bir çocuk ver. Kız, oğlan ayırt etmeyeceğim. Kız da olsa bir çocuğum olsun. Hiç gücenmeyeceğim.” şeklinde duası kabul olur (Akyol, 2010: 427). Kız çocuğu isteme ve dua ile ilgili farklı bir motif bir Muş masalında tespit edilmektedir. Bu masalda kız çocuk isteği çocuksuzlukla ilgili değildir. Altı erkek kardeş bir kız kardeşlerinin olması için Allah'a dua ederler (Yavuz, 2006: 212).

Birçok masalda çocuk isteği masal türünün özelliklerine uygun şekilde olağanüstü unsurlarla donatılır. Bu masalarda, dua eden masal kişilerinin duaları kabul olur ve bu kişi veya kişilerin sıra dışı özellikte çocukları olur. Bu farklı şekil veya kılıklardaki çocuklar masalların olay akışının şekillenmesini sağlarlar. Bazı masalarda “Gülünce yanaklarında güller açsın, ağlayınca gözlerinden inciler süzölsün.” (Akyol, 2010: 420) şeklinde olumlu bir istek dile getirilirken kimi masalarda doğa-insan-toplum ilişkisinde olumsuz bir kategori oluşturan, olumsuz temsil niteliğindeki canlılar çocuk olarak istenilir, doğar veya gönderilir. Masalarda çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin sıra dışı istekleri arasında yaygın olarak “yılan, karayılan, akrep” bile olsa bir çocuklarının olması vardır (Günay, 1975: 127; Sakaoglu, 2002: 318; Seyidoğlu, 1999: 13; Tunç, 2008: 182; Öcal, 1999: 214; Bakırcı, 2000: 264; Alay, 2005: 193; Öney, 1995: 264).⁵

Bu örneklerde çocuk isteğinin olağanüstülük gösteren unsurlarla pekiştirilmesi söz konusudur. Bu isteği güçlendirme amaçlı kullanılan varlıklar ise çeşitli açılardan olumsuz özelliklere sahiptir. Yılan, fare, sığa, keçi, köpek çoğunlukla olumsuzluk taşır; nohutlukla vurgulanan küçüklük, dev oluşun ifade ettiği aşırı büyüklük Türk toplum muhayyilesinde ve genel olarak halk anlatılarında olumlu çağrışımlara sahip değildir. Bu durum aynı zamanda

⁵ https://www.ualberta.ca/~urban/Projects/English/Motif_Index.htm (Erişim tarihi: 13.06.2016) Motif Index'te “T554. †T554. Woman gives birth to animal (Kadın bir hayvan dünyaya getirir)” ve “T555. †T555. Woman gives birth to a plant (Kadın bir bitki dünyaya getirir)” başlıkları altında verilen bu masalarda edilen bazı dualarda yılan dışındaki varlıkların da adı geçer: Çocukları olmayan bir çift Allah'tan evlat ister. Hamile kadın bir fare doğurur (Günay, 1975: 418). Çocuğu olmayan çoban Allah'tan bir kabak bile olsa bir çocuk vermesi için dua eder (Şimşek, 1990:574). Çocuğu olmayan adamın çocuk isteği üzerine aniden bir “sığa” ortaya çıkar ve adamın çocuğu olduğunu söyler (Şimşek, 1990: 600). Çocuğu olmayan kadın “kazan kafalı kazma dişli” bile olsa bir çocuğu olması için Allah'a dua eder (Şimşek, 1990: 635). Çocuk sahibi olamayan fakir bir ailenin duası kabul olur ve kadın, bir sığa doğurur (Doğan, 2006: 54). Çocuğu olmayan bir kadın Allah'a nohut kadar da olsa bir çocuk vermesi için dua eder. Bir gün nohut kırarken nohutlardan birisi dile gelir ve kadının evladı olduğunu söyler (Tunç, 2008: 155). Çocuk sahibi olamayan kadın dev de olsa kendisine bir çocuk vermesi için Allah'a dua eder (Bakırcı, 2000: 267). Bir Niğde masalında çocuğu olmayan kadın Allah'tan kendisine ister insan isterse hayvan olsun bir çocuk vermesi için dua eder. Duası kabul olan kadının keçi şeklinde bir çocuğu olur (Bakırcı, 2000: 305). Balıkesir'den derlenen bir masalda çocukları olmayan bir karı koca “Ey Allah'ım, bize bir evlat ver, ver de nasıl olursa olsun, bizim de dumanımız tütsün.” şeklinde dua ederler. Duaları kabul olan çiftin keçi şeklinde evlatları olur (Kumartaşlıoğlu, 2006: 446). Muğla'dan derlenen bir masalda ise çocuğu olmayan kadın “Kendi kendine Allah'ım bana köpek eniği bile olsa da bir çocuk verse razıyım.” duası kabul olan kadın köpek şeklinde bir çocuk doğurur (Akyol, 2010: 405).

anlatıların bu kısmı izleyen epizotlarına hazırlık niteliğindedir. Muğla'dan derlenen bir masalda ise çocukları olmayan iki elti ayın on dördünde dua ederler: "Küçük elti: "Ahahah! Elti, şu ayın on dördü gibi kızım olsa" der. Büyük elti: "Ahahah! Elti, olsa da keşke eşek suratlı olsa." şeklinde dua ederler. Allah, ikisinin de dualarını kabul eder (Akyol, 2010: 475-476). Bu örneklerde dua edenlerin çocuk sahibi olmaya dönük güçlü istekleri ve ümitsizlikleri duanın olumsuz unsurları da içerecek şekilde ifade edilmesiyle kendisini gösterir. Motifin kullanımına dair yukarıdaki örnekler incelendiğinde çocuksuzluk çerçevesinde dua edenlerin, toplumun farklı kesimlerinden insanları içerdiği görülmekle beraber kadınlar dua edenlerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu durum kısırlığı kadına bağlayan geleneksel yaklaşımın sonucu olarak da değerlendirilebilir. Kısırlıktan kurtulma ile ilgili geleneksel uygulamalar incelendiğinde tedaviye dönük her türlü eylemin kadınlar bağlamında gerçekleştirildiği görülmektedir (İnan, 1995: 167-168; Kayalı, 2010: 15, Türbedar, 2011: 33-35).

Çocuksuzluk kapsamında dua motifinin kullanımında tespit edilen özelliklerden biri de duaya adağın eklenmesidir. Adak inancı ve uygulaması Türk halk kültüründe önemli bir yere sahiptir; adak adama inanç ve eyleminin yapılma nedenlerinden birisi de çocuksuz kişilerin, çocuk sahibi olma isteğidir (Boratav, 1999: 156: 183-184; Tanyu, 1967: 75-76; Karakoç, 2010: 75). Çocuğu olmayan padişah, Allah'a kendisine bir çocuk vermesi için dua eder. Padişah duasının kabul olması durumunda "kapısının önüne bir gözünden yağ, bir gözünden bal akan ve fakirlerin faydalanacağı bir çeşme" yaptırmayı da adar. Duası kabul olan padişah adağını yerine getirir (Göde, 2011: 276). Çocuğu olmayan adam, çocuğunun olması için Allah'a dua eder. Aynı zamanda bir kurban keser. Adamın karşısına çıkan Hızır, eşiyle yemesi için bir elma verir. Elmayı yiyen çiftin bir çocukları olur (Göde, 2011: 276). Bilge Seyidoğlu'nun Erzurum masalları başlıklı incelemesinde çocukları olmayan bir çift "Allah bana bir tane evlat versin, kız verirse ilk önce kurt gelirse kurda vereceğim." şeklinde dua eder ve adakta bulunur (Seyidoğlu, 1999: 49).⁶

Bir masalda çocuklar doğduktan sonra adak eksik yerine getirildiği için dua eden kişi cezalandırılır. Türk efsaneleri arasında adağın yerine getirilmemesinin cezalandırılması ile ilgili çok sayıda anlatı vardır.⁷ Çok zengin olan Gündeşlioğlu'nun hiç çocuğu yoktur. Allah'a "Allah'ım bana bir zürriyet ver. Bütün malımı yok et!" der. Duası kabul olan Gündeşlioğlu, adağını yerine getirmeyince malı yok olur (Erşahin, 2011: 415). Adak motifinin masallardaki kullanımını bir inanç unsuru olarak adağa dair gerçek yaşamdaki uygulamalar ve inançlarla oldukça benzerdir.

⁶ Varyantları için bk. Akyol, 2010: 427; Erşahin, 2011: 472.

⁷ Verilen adak sözünün yerine getirilmemesinin sonucu olarak taş kesilme ile ilgili efsaneler için bk. Saim Sakaoğlu, Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1980:43, 66, 112, 120

2. Dua ve Şekil Değiştirme

Şekil değiştirme Türk halk anlatılarının farklı türlerinde yaygın var olan bir motiftir (Aslan, 2004: 38). Şekil değiştirme Türk halk anlatılarının farklı türlerinde olmakla birlikte, özellikle de masalarda sıklıkla tespit edilen mitolojik nitelikteki motiflerdendir. Stith Thompson'un Motif Index'inde şekil değiştirmelerle ilgili kısım "Magic-Büyü" başlığı altında yer alır. D0-D699 aralığına yerleştirilen "Transformation-Dönüşüm" alt başlığı bu çalışmanın verilerini içerir. Şekil değiştirme nedenleri ve süreçleri anlatılarda farklılık gösterir. Masalarda sıklıkla yer alan motiflerden olan şekil değiştirmenin kimi kullanımları dua motifi ile ilişkilendirilmiştir. Bu motif, bazı masalarda cansız bir nesnenin dua ile insana dönüşmesi veya insanın cansız bir nesneye dönüşmesi şeklinde tespit edilmektedir. Motif Index'te "D430" "Bir nesnenin insana dönüşmesi" alt başlığı altında yer alır. Anadolu sahası masalarında bu olgu şu örneklerde görülmektedir: Bir kız, babasının kendisine getirdiği hediyelerden bir bebek yapar ve can vermesi için Allah'a dua eder (Akyol, 2010: 434). Adıyaman'dan derlenen bir masalda, ihtiyar mağaradaki bir tahta parçasına okur, tahta parçası güzel bir kıza dönüşür. Tekrar dua ettiğinde kız tahta parçasına dönüşür (Doğan, 2006: 174). Cinlerin okuduğu dua ile bir nesne insana dönüşür (Bakırcı, 2000: 265). Üç kardeşten büyüğü tahtadan bir kız temsili yapar ortancası elbise diker, hoca olan küçük kardeşin duasıyla heykel canlanır (Sakaoğlu, 2002: 499; Seyidoğlu, 1999: 210; Alptekin, 2002: 358; Erşahin, 2011: 502-503; Ayyıldız, 2001: 303). Huri kızlarının dua etmesiyle Allah pamuk çuvalını güzel bir kıza çevirir (Alptekin, 2002: 416). Alptekin'in derlemelerinde yer alan bir başka masalda ise perilerin duası kabul olur ve veremli bir kız güzel bir kıza dönüşür (2002: 420).

Dua ile insana dönüşmenin yanında dua ile canlı veya cansız nesnelere dönüşme örnekleri de vardır. Motif Index'te "D100-199 İnsanın Hayvana Dönüşmesi" ve D200-299 İnsanın Bir Nesneye Dönüşmesi" alt başlığında bulunan bu motife şu örnekler verilebilir: İki kardeşten biri dilek ile kara bir taş olurken diğer kardeş kuşa dönüşür (Alptekin, 2002: 466). İyi-kötü zıtlığı üzerine kurulan bir masalda "Arap Kızı", Yumurta Kızı'nı aldatarak ağacın üzerine çıkar ve kızın elbiselerini giyer. Çıplak kalan "Yumurta Kızı", utandığı için Allah'a dua ederek kuş olmak ister. Allah'ın emriyle kuş olur uçar (Doğan, 2006: 308). Van'dan derlenen "Mahmut ile Maymun Kız" masalında öğrendiği dua ile insanın hayvana dönüşmesi motifi vardır. Masalda "okuma" ile şekil değiştirmenin "cadılar dershanesinde" öğrenildiği ifade edilmektedir (Önay, 1995: 330-331).

Şekil değiştirme ile ilgili bir diğer örnek bir başka canlıya, özellikle geyik, eşek, dönüşen insanın dua ile tekrar insana dönüşmesi şeklindedir. Motif Index'in "D300-399" alt başlığı bu konu ile ilgili motifleri içerir: Kız kardeş "Allah'ım, ne olur geyik olan kardeşimi

insana çevir. Beni bütün kötülüklerden korusun, bana sahip çıksın.” şeklinde dua eder. Allah duasını kabul eder. Geyik, insana dönüşür (Akyol, 2010: 257). Abdest alıp namaz kılan, ardından dua eden kız kardeşin duası kabul olur ve geyiğe dönüşmüş erkek kardeşi tekrar insan kılığına dönüşür (Tunç, 2008: 210). Dua eyleminin öncesindeki uygulamalar da dinsel nitelikteki uygulamalardır. Dua edilmeden önce abdest alınması ve namaz kılınması bütünsel bir ritüel eylemin varlığına işaret eder.

Bazı masallarda şekil değiştirme ölmüş bir kişinin tekrar canlanması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ölmüş kişinin dirilmesi/dirilmesi ile ilgili anlatıları halk zihninde besleyen ve inancın bir parçası olan örnekler kutsal kitaplardan menkıbelere birçok kaynaktan yer almaktadır: "... Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim..." (Kur'an-ı Kerim Meali, 2006: 55, 3/49), "...Yine benim iznimle doğuştan körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Hani benim iznimle ölüleri de (hayata) çıkarıyordun." (Kur'an-ı Kerim Meali, 2006: 125, 5/110). Menakıbnamelerde de bu motif sıklıkla yer almaktadır.⁸ Bu husus masalların bir kısmında şekil değiştirmenin bir parçası olarak ölümlerin dirilmesi motifinin dua motifi ile birleştirilmesinin inanç zeminine dair bir veri ve iki durum arasında bir bağlantı sunar. Bir kızın duasıyla ölmüş iki kardeş tekrar canlanırlar (Sakaoğlu, 2002: 500). Muğla'dan derlenen bir masalda devin öldürüp kemiklerini dağınık olarak bir tarafa attığı kardeşinin kemiklerini bir araya getiren diğer kardeş dua eder ve kardeşi canlanır (Akyol, 2010: 251). Oğlunun bedeni parçalanmış olan padişaha, gelini ölünün parçalarını dikkatle bir araya toplamasını ve "Bismillahirrahmanirrahim" dedikten sonra "Ya Rabbi, sen ahır zaman peygamberinin hetırına, sen buni eyileşdir." duasını etmesi tavsiyesinde bulunur. Padişah, tavsiyeleri yerine getirir. Padişahın duası kabul olur ve oğlu iyileşir (Önay, 1995: 326). Derviş kılığına girmiş adam beşikteki torununun başını keser ve bıçağı kızının cebine bırakır. Suçlu görülen kadının kolları kesilir. Oğlunun cesedini yanına alarak yola çıkan kadın çok susar ve Allah'a yalvarır. Kadının karşısına bir akarsu çıkar, sudan içen kadının kesilmiş kolları ve oğlunun kesilmiş başı yerine gelir (Önay, 1995: 392). Bu masalda dua motifine bağlı olarak anlatılan parçalanmış bir beden bütünlüğüne ve ölünün dirilmesi, su ve dua motifleri ile bütünlüştürülmüştür. Anlatıdaki bu izlek kısmi olarak inanma unsurunun türün belirleyici özelliği olduğu bazı efsanelerde tespit edilir (Bazancir, 2010: 104-108).

Masalların bazılarında dua ile şekil değiştirme içine düşülen zor bir durumdan kurtulmak ya da kötülük yapan kişinin cezalandırılması isteğinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

⁸ Bir keramet unsuru olarak ölünün dirilmesi-dirilmesi aynı zamanda Türk halk kültürünün önemli kaynaklarından olan menakıbnamelerde tespit edilmektedir. Bu durum halk kültüründe bazı motiflerin geçişgenliğini gösteren örneklerden biridir. Bu masal örneklerinde bu motifin dinî bir unsurla birlikte kullanılmış olmasına dikkat edilmelidir. Menakıbnameler ve ölünün dirilmesi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992: 75-79, 86, 87, 91, 94.

Bu örneklerde şekil değiştirmeyi sağlayan duaların bir kısmı tür olarak bedduadır: Gözleri çıkarılmış kızın gözleri daha sonra yerine besmele ile yerleştirilir ve okunur, üflenir. Kızın gözleri görmeye başlar (Seyidoğlu, 1999: 172). Kız, kendisini haksız yere öldürtmek isteyen padişahın babasına “beline kadar taş ol” diyerek beddua eder. Padişah taş kesilir (Tunç, 2008: 195). Arap kızı, yeni doğan çocukları köpek encikleriyle değiştiren çocuklara kötülük eden koca karıya “Taş ol da otur olduğun yere, kara taş ol da otur yerine!” diyerek beddua eder. Koca karı da taş olur (Kumartaşlıoğlu, 2006: 247). Adamın “taş ol” bedduası üzerine padişah taş kesilir (Erşahin, 2011: 441-442). Padişahın oğlu babasını öldüren arkadaşına beddua eder ve oğlan taş olur (Erşahin, 2011: 626). Beddua sonucu taş kesilme motifi Anadolu efsanelerinde de oldukça sık rastlanan motiflerdendir (Sakaoğlu, 1980: 112, 117, 128, 130, 136). Beddua sonucu taş kesilme sadece anlatıların bir parçası değildir; aynı zamanda toplumsal yaşamda inanca da konu olmaktadır (Sakaoğlu, 1980: 76). İnanç ve anlatı bu örneklerde birbirini besleyen bir etki yapmaktadır.

Kahramanmaraş’ta derlenen bir masalda Keloğlan’ın bedduasıyla padişahın gözü kör olur (Erşahin, 2011: 555).

İncelenen bazı masalarda dua içine düşülen olumsuz durumu tekrar eski hâline çevirmek veya daha iyi bir duruma dönüştürmek için bir araç olarak kullanılır: Kocasının iffetinden şüphelendiği için kollarını kestiği kadının duası kabul olur ve Allah biri altından diğeri de gümüşten iki kol verir (Günay, 1975: 291). Taş olan oğlan dua sonucunda eski hâline döner (Erşahin, 2011: 606).

İncelenen bazı masalarda beddua eden masalın kötü kahramanıdır ve bu beddua sonucu iyi kahraman şekil değiştirir. Bütün örneklerde şekil değiştirme kızın erkeğe dönüşmesi şeklindedir ve anlatının bütünlüğü içerisinde bu olumlu bir değişiklik olarak görülür: Kızı kovalayan devler, kızı yakalayamayınca “Kız isen erkek, erkek isen kız ol.” şeklinde beddua ederler (Sakaoğlu, 2002: 168). Kızı kovalayan hayalet, onu yakalayamayınca “Kız isen oğlan, oğlan isen kız ol.” der. Kız oğlana dönüşür (Akyol, 2010: 498). Kahramanmaraş’tan derlenen bir varyantta ise total devin bedduasıyla kız erkeğe dönüşür (Erşahin, 2011: 218).

Boratav’ın derlediği bir masal örneğinde kahramana dev, karınca ve bülbül olma duaları öğretilir. Öğretilen dualar onun dev, karınca ve bülbül kılıklarına bürünerek zorluklardan kurtulmasını sağlar (Boratav, 2007: 217, 218, 219).

Büyüsel olanın dua ile birleştirildiği örneklerden birinde Keloğlan, hocadan öğrendiği dua ile insanları birbirine yapıştırır (Seyidoğlu, 1999: 219).

3. Dua ve Zorluklardan Kurtulma, İyi Temenniler

Duanın bir motif olarak masalarda tespit edildiği örnekler arasında zor işlerin başarılması ve olağanüstü olayların dua aracılığı ile gerçekleşmesi örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Gülanber Hanım'ın çekmecesini getirmeye giden anlatı kahramanının karşısına ihtiyar bir dede şeklinde çıkan Hızır "Allah işini rast getire, inşallah başarırısın." şeklinde dua eder (Seyidoğlu, 1999: 100). Zor bir işle karşılaşan Keloğlan sorunu nasıl çözeceğini düşünürken karşısına çıkan Hızır, onun için "Ya Rabbi! Bu kulunun dileğini kabul et." şeklinde dua eder. Hızır'ın duası kabul olur ve Keloğlan olağanüstü güçlere sahip olur (Doğan, 2006: 241). "Eyinnik" iki gözü görmez hâlde iken çıktığı ağaçta Allah'a dua eder. Karşısına çıkan "Hızırlar"ın duasıyla gözleri tekrar görmeye başlar (Alptekin, 1999: 290). Bu masalda dua motifinin bir parçası olarak ortaya çıkan "Hızır" Türk halk kültüründe inanç temelli önemli motiflerdendir. Hızır, halk muhayyilesinde dua ile bağlantılıdır. Bu bağlantıya değinmeden önce genel olarak Hızır'ın İslam kaynaklarındaki konumdan kısaca söz etmek gerekir. Hızır, İslam'ın temel kaynaklarından Kur'an-ı Kerim'de ima ile veya hadislerde açıkça anılan isimlerdendir. Kur'an-ı Kerim'de adı geçmemekle birlikte tefsirciler Kehf suresinde anılan "ilahi rahmet ve ilme mazhar olmuş Allah'ın kulu" (Çelebi, 1998: 406) olarak anılan kişinin Hızır olduğu yorumunu yaparlar. Hızır ile ilgili bilgiler hadis kitaplarında da yer almaktadır: "Başta Buhari ve Müslim olmak üzere Tirmizi, İbn Mace ve Ahmed b. Hanbel'in hadis kitaplarının çeşitli bölümlerinde geçmekte. Bunlarda Kehf süresindeki bilgiler tekrar edildiği gibi başka bilgiler de verilmektedir." (Çelebi, 1998: 406). Temel İslam kaynaklarında kendisinden söz edilen Hızır, mutasavvıflar tarafından genellikle veli olarak kabul edilmiştir. "Hızır'ın hayatta bulunduğunu söyleyen mutasavvıflar pek çok sufi ve velinin, hatta sıradan kişilerin onu gördüklerine, kendisinden öğüt ve dua aldıklarına, bazı durumlarda Hızır'ın onlara yol gösterdiğine, yardımcı olduğuna ism-i a'zamı öğrettiğine dair birçok menkıbe rivayet ederler." (Uludağ, 1998: 410). İslam kaynaklarındaki kabul ve yorumlar Hızır'ı zamanla halkın gündelik ve dinî hayatında merkezi bir konuma ulaştırmıştır. Hızır'ın Türk halkının algısındaki şekli ve etkisi ile ilgili Süleyman Uludağ'ın şu tespitleri önemlidir: "Hızır genellikle ak sakallı, nuranî yüzlü, uzun boylu, merhametli, cana yakın ve tatlı dilli bir kimse şeklinde tarif edilmiştir. Bazen de yoksul, üstü başı dağınık, elbisesi kirlî; kendisi hasta, zayıf, aciz; hatta zaman zaman nefret edilecek kadar çirkin biri gibi görünür ve insanları dener; böyle perişan bir kişiliğe bürünerek sadaka ve yardım isteyebilir. 'Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil' sözü bu inancın eserdir. Bu durumda ona yardım edenlere dua edince bunların malları ve servetleri bereketlenir, sağlıklı bir hayat yaşarlar; onu aşağılayıp bedduasını alanlar ise perişan olurlar." (Uludağ, 1998: 410). Hızır'ın İslam öncesi Türk kültür geleneğindeki karşılığı "Ak sakallı, gök sakallı kocalar"dır. "Ak sakallı kocalara" yüklenen anlam ve işlevler Hızır ile önemli ölçüde örtüşür. Altay destan

çevresi gibi İslam dininin etkilerini göstermediği Türk topluluklarında bile bu tipin bulunması Hızır tipinin anlam ve işlevlerinin farklı isimlerle var olduğunu gösterir (Ögel, 1995: 89-91).

İyilik-dua ilişkisini örnekleyen aşağıdaki masallar bu duruma örnektir. Bu masallarda zor durumda olup da yardım isteyen kişiler Hızır olarak adlandırılırsın veya adlandırılmasın onun özelliklerini gösterirler. Anlatı, hayat ve inancın birbiriyle koşutluğu aşağıdaki örneklerde de tespit edilebilir: Bu masal örneklerinde derviş, ihtiyar veya Hızır kendilerine yardım eden kişilere dua ederler. İncelenen örneklerde çoğunlukla da iyilik de bulunan masal kahramanları kızdır: İki kız su doldurmak için gittikleri çeşmede kendilerinden su isteyen bir ermiş ile karşılaşılır. Kötü kız adamı tersler iyi kız ise su verir. Derviş de iyi kıza “güldükçe güller açması, ağladıkça inciler dökülmesi, bastığı yerlerde çimen bitmesi” için dua eder (Tunç, 2008: 226). Bingöl’den derlenen bir masalda yaşlı adam kılığındaki Hızır, kendisine iyi davranan kadına “Kızım, sen git işine bak. Yerim güzel, Allah senden razı olsun. Sağ olasın kızım!” ifadeleriyle dua eder (Alay, 2005: 200).

Kişi namaz kılar ve namazın ardından dua eder. Denizden çıkan balık kendilerini de Allah’ın yarattığını belirterek genci sırtında suyun karşı tarafına geçirir (Önay, 1995: 401). Uzun bir yolculuktan sonra yiyecek hiçbir şey bulamayan adam Allah’a yalvarır. Bir süre sonra karşısına çıkan bir evin sahibi adama kuru bir ekmek verir (Önay, 1995: 460).

Tehlikeli veya içinden çıkılması güç durumlardan kurtulmak için duaya başvurulması ile ilgili masal motifi örnekleri de vardır: Kuyuda kalan genç çaresiz kalınca Allah’a yalvarır (Seyidoğlu, 1999: 121). Kadın bindiği gemideki erkeklerin niyetlerinin kötü olduğunu anlayınca “Ey iyiyi ve doğruyu bilen Allah’ım! Sen dara düşen kullarının dualarını kabul edersin. Ya beni bunlardan kurtar, ya da canımı al.” şeklinde dua eder. Kadının duası kabul olur kısa bir süre sonra çıkan fırtınada gemi parçalanır ve kadın kurtulur (Doğan, 2006: 207). Bir kişinin duasını kabul eden Allah, insanlara zarar veren devin canını alır (Göde, 2011: 213). İdamaya götürülen kardeşler bir şiir (sihir, dua) okuyarak kurtulurlar. Her biri bir anda dünyanın bir tarafına gider (Erşahin, 2011: 256). Bilmediği hâlde ebelik yapması istenen kız abdest alıp namaz kılar ve Allah’a dua eder (Seyidoğlu, 1999: 14). Gül Hanım kocasını bulmak için çıktığı uzun yolculukta ümitsizliğe kapılınca Allah’a yalvarır (Şimşek, 1990: 608). Gül Hanım ile peri padişahının oğlu, “ifritlerin elinden kurtulmak için ettikleri duanın ardından bir çift güvercin olup uçarlar (Şimşek, 1990: 609). Güvercinlerin duası kabul olur ve yaşlı kadın güzel bir genç kıza dönüşür (Şimşek, 1990: 734).

Masallarda, zor şartlarda dünyaya gelen masal kahramanlarına yardım eden olağanüstü varlıklar, aynı zamanda onlar için iyi dileklerde bulunurlar. Zorluklarla dünyaya gelen masal kişilerinin tamamı kızdır.

Fakir bir ailenin bir kız çocuğu olur. Ak sakallı bir ihtiyar, kızın anasına bir tas şerbet içirip dua eder ve kız ağlayınca gözlerinden inciler dökülür, gülünce yanaklarından güller açılır, bastığı yerde çimen biter (Doğan, 2006: 59). Peri kızları kötü muameleye maruz kalan kızın doğumuna yardım ederler ve “Yürüdükçe çayır çimen bitsin. Ağladıkça gözünden inci mercan saçılınsın. Güldükçe yanağında güller açılsın.” derler. Hadi sana Allah uzun ömürler versin.” şeklinde dua ederler (Bozlak, 2007: 293). Maraş’ta bir çobanın hanımının doğumuna yardım eden melekler, dünyaya gelen kızın güldüğünde yüzünün sağında kırmızı, solunda beyaz gül açılan, yüzünden dökülen su altın olan bir dünya güzeli olması için dua ederler; ayrıca kızın koluna çıkarıldığında öleceğini söyleyerek bir muska yazıp takarlar (Erşahin, 2011: 300).

Bu örneklerin önemli bir kısmında dua motifi kahramana dua eden figürlerin varlığı ile bir bütünlük kazanır. Bu figürler Hızır, melek, derviş, ak saçlı ihtiyar, papaz gibi dinsel veya peri örneğinde olduğu gibi yaşanan gerçeğe ilgisiz hayali, olağanüstü figürlerdir.

Masalarda dua motifi ile bağlantılı kimi iyi dilek ifadeleri de yer alır: Van’dan derlenen bir masalda “İhtiyar, kendi başına gelen kötülüklerin masal kahramanı Mirza Mehmet’in başına gelmemesi temennisinde bulunur.” (Önay, 1995: 293). Erdemli’den derlenen bir masalda geleneklerle de birleştirilecek bir durum masalda şu şekilde dile getirilir: “Köyün büyükleri önce dua ediyorlar; çocuğun yaşının uzun olması, anasına, babasına, milletine hayırlı olması için.” (Bozlak, 2007: 209). Erdemli’den derlenen bir başka masalda alın yazısını değiştirmek için yola koyulan kişi için “Allah rast getire.” dileğinde bulunulur (Bozlak, 2007: 205). Erdemli’den derlenen bir diğer masalda anlatıcı, sabah olduğunu belirttikten sonra bir masal içi arasöz ifadesi ile “Allah hayırlı sabahlar ede.” şeklinde dua eder (Bozlak, 2007: 273).

Güzel anlar ve durumlar için kullanılması uygun görülen bir dilek ve dua kalıbı, Van’dan derlenen bir masalda evlilik örneğinde şu şekilde vurgulanır: “Sele: Allah hayırlı etsin, her zaman gününüz bele olsun.” (Önay, 1995: 420).

İncelenen masallardan yalnızca birinde İslam dışında bir figüre atıf yapılmıştır: Papazın duasından sonra Keloğlan’ın kayıp koyunları toplanır (Önay, 1995: 342).⁹

⁹ Kültürel yapı ile uyumlu görünen genel örneklerin yanında bu masalda duanın papaz tarafından yapılmış olması bu incelemedeki genel bulguların dışında bir örnek olarak dikkat çekmektedir.

4. Dua ve İnanç Uygulamaları

Masallarda dua motifinin inanç alanına ait diğer uygulamalarla birlikte kullanıldığı örnekler de vardır. Bu örneklerde dua ile namaz veya yatır ziyaretleri ile dua etme birlikte kullanılmaktadır. Bu kullanım Türk halk kültürünün verileri ile de uyumludur. Yatırlar, türbeler ve ziyaret yeri kabul edilen mahallerde dua etmek yaygın ve geçerliliğine inanılan bir uygulamadır (Tanyu, 1967: 69, 76). Van'da derlenen bir masalda kızın çıkarılan gözleri yerine konulmadan önce bir ziyaret yerine gidilir ve orada dua edilir (Önay, 1995: 303). Zor durumda kalan kişiye, zor durumdan kurtulması için bir ziyaret yerine gitmesi, giderken bazı yiyecek maddeleri götürmesi ve orada dua etmesi tavsiye edilir (Önay, 1995: 339). İslam dininin kaynaklarına göre yapılan değerlendirmelerde namazın kendisi “dua” olarak yorumlanır (Parladır, 1994: 531). Bu değerlendirmenin yanında Anadolu halkının günlük yaşamında namaz ve dua iç içe geçmiştir. Masallarda dua motifi ile ilgili tespit edilen örneklerin bir kısmında bu olgunun bir yansıması görülür: Üç yolcu istekleri için dua etmeden önce “ikişer rekât” namaz kılarlar (Şimşek, 1990: 623). Kişi namazdan sonra dua eder (Önay, 1995: 295, 380). Kişi namaz kılar ve namazın ardından dua eder. Denizden çıkan balık kendilerini de Allah'ın yarattığını belirterek genci sırtında suyun karşı tarafına geçirir (Önay, 1995: 401). Padişah, devleri öldürüp geri geldikten sonra namaz kılar ve ardından dua eder (Önay, 1995: 447). Gülmez Padişahın en küçük oğlu dev ülkesine varmadan önce abdest alıp namaz kılar ve dua eder (Alptekin, 1999: 267). Şehzade öldürülmeden önce abdest alır, namaz kılar ve dua eder (Boratav, 2007: 232).

Ali Berat Alptekin'in Taşeli Masalları çalışmasında masal kahramanı uzun zamandır yağmur yağmayan köyde yağmur duası eder ve köye yağmur yağar (2002: 290). Yağmur duası Anadolu'da yaygın inanç uygulamalarındandır (Acıpayamlı, 1963).

Ölüm nedeniyle ölü yakınlarına destek olmayı içeren taziye ziyaretleri dinî bir görev olarak kabul edilir. Taziye ziyaretlerinde ölü yakınlarına onları teskin edici ve içeriği dua olan kimi sözler söylenmesi bir gelenektir. Van'da derlenen bir masalda böyle bir durumda ne söylenmesi gerektiği öğretici bir kalıp içerisinde şu şekilde ifade edilir: “Söle: Allah rehmet etsin, Allah bi daha bele gün gösdermesin.” (Önay, 1995: 420).

5. Masal Sonunda Dua

Masal türünün genel özelliklerinden biri de masalın başlangıç ve sonunun türe özgü formellere sahip olmasıdır. Bitiş formelleri olarak adlandırılan masal sonu formellerinin belirgin nitelikleri arasında yaygın iyi dilekler yer alır. Bu dualar masal türünün mutlu son tablosunun etkisini dinleyicileri içerecek şekilde genişleten bir özellik gösterir. İncelemenin bu kısmında dua niteliği belirgin bitiş formelleri değerlendirilecektir.

Bitiş formellerinin iyi dilek ve dua kalıpları farklılıklar gösterir. Bu sözlü kültür ifadelerinin bir kısmı dinleyenlerin ölmüş anne ve babaları için iyi dilekleri içerir. Bir vaka olarak ölüm ile dua ilişkisi evrensel bir olgudur. Türk halk kültüründe ölüye yönelik tazim arkaik özelliklere sahiptir. İslam öncesi Türk inanç sisteminde önemli bir yeri olan atalar kültürüne göre yaşayanların ata ruhları ile bağlantısı bir şekilde devam etmektedir: Bu inanca göre, ataların, öldükten sonra ruhlarının yaşadığına, manevi varlıklarının yeryüzünde kalarak toplumla ilişkilerini olumlu veya olumsuz devam ettirdiğine inanılır (Örnek, 1988: 94-95). İslam dininin ölmüş kişilere dua edilebileceği anlayışı İslam öncesi atalar kültürünün yeni dinsel ve kültürel çevreye aktarılması için kısıtlı da olsa bir imkân sunmuştur. Yeni kültürel çerçeve ölüye tapınmaya dönük ritüeller içermese de ölüye saygı içeren söz ve davranışların devamına olanak sağlamıştır. İslam'ın kabulü sonrası Türk halk inançlarında ölünün ruhunun yaşayanlara yarar sağlama veya zarar vermesinden çok, ölü kişinin ruhunun yaşayanların kendisi için dua ve iyi eylemlerde bulunmasını istediği şeklinde yaşayan bir ruh anlayışına sahiptir (Eren, 2010: 292). Türk halk kültürü ölmüş yakınlarla duanın yaygın kullanımı ile ilgili örneklerle doludur. Adıyaman'dan derlenen masallarda masal sonu duaları arasında dinleyen kişilerin anne babalarına dönük iyi dilekler yaygın olarak tespit edilmektedir: “Hak yerini buldu, dinleyenlerin anne babasının yeri cennet olsun.” (Doğan, 2006: 175).¹⁰ Van'da derlenen bir masal “Rahmet olsun baban” (Kasımoğlu, 2010: 555) ifadesiyle sona ermektedir. Bazı masalarda yer alan temenniler dinleyenlerin ölmüş yakınlarına dönük daha genel ifadeler barındırır: “Böylece kötülük yapan cezasını çekti./ Masalım da bir avuç üzümle bitti./ Allah ölümlerinizin üzerinde esirgemesin rahmeti.” (Doğan, 2006: 182). “Masalım selametle bitti. Selamet dinleyenlerin cediti üzerine olsun.” (Doğan, 2006: 227).

Dinleyicilerin ölmüş yakınlarına dua içeren bitiş formelleri olduğu gibi dinleyicilerin kendilerine uzun ömür dilekleri içeren formeller de vardır: Umay Günay'ın Elazığ ve çevresinden derlediği masalarda bunun örneklerine rastlanır: “Muhammeden selavât, Allah ömrünüze bereket, canınıza sıhhat versin.” (Günay, 1975: 278). “Kadın biraz şeytan: “Benim oğlum sır sahibi bunlar değirmen olmuşlar.” diyor. Bir taş alıyor yuvarlıyor, değirmeni ortadan yarıyor. İkisi de ölüyorlar, sizlere de Allah ömür versin.” (Günay, 1975: 420). “Avcı Mehmet'in oğluyla bu kız evleniyor. Avcı Mehmet'in oğlu padişah oluyor. Yiyor, içiyor, muradına geçiyor, siz de geçersiniz. Allah size de uzun ömürler versin.” (Günay, 1975: 436). Van'dan derlenen

¹⁰ Adıyaman masallarında anne-babaya dönük iyi dilekleri içeren dua örnekleri bazı farklılıklarla bir kalıp içerisinde yer alır: “Masalım selametle sona erdi, selamet dinleyenlerin anne babasının kemikleri üzerine olsun.” (Doğan, 2006: 178, 233)., “Masalım selametle bitti. Rahmet, dinleyenlerin anne babasının üzerine olsun.” (Doğan, 2006: 186, 221), “Masalım selametle bitti. Allah, cemaatin anne babasına rahmet eylesin.” (Doğan, 2006: 215), “Masalım selametle sona erdi, selamet dinleyenlerin anne babasının ruhları üzerine olsun.” (Doğan, 2006: 260).

bir masalda ise anlatıcı masalı “Cenabi Allah cümlesinin ömröni uzatsın, herli ömörler versin. Bizlere de.” (Önay, 1995: 493) şeklinde anlatısını bitirir.

Masalların bir kısmında dinleyicilere huzur, emniyet, mutluluk dilekleri iletilir. İncelemede tespit edilen özelliklerden birisi de bu temennilerin bir kısmının belli yöre masallarında yoğunlaşmış olmasıdır. Saim Sakaoğlu'nun Bayburt-Gümüşhane masalları incelemesinde “safa vermek, safa sürmek”, “sağlık” ve “selamet” temennilerini içeren ifadeler dua kalıbı içerisinde yer alır: “Safasında, aleminde yaşar. Allah size de safanızı versin.” (Sakaoğlu, 2002: 495).¹¹ Benzer bir kullanım yukarıda dinleyenlerin ölmüş yakınlarına dönük duaları barındıran Adıyaman yöresi masallarından yapılan alıntılarda da vardır (Doğan, 2006: 175, 177, 182, 186, 215, 221, 233, 260).

Belli dua ve temenni kalıplarının belli bir yörede tekrarına Adıyaman ve çevresinden derlenen masallarda rastlanmaktadır: “Masalım selametle sona erdi. Selamet dinleyenlerin üzerine olsun.” (Doğan, 2006: 211). “Masalım selametle bitti, selamet bütün cemaatin üzerine olsun.” (Doğan, 2006: 273). Bu yöre masallarında kullanılan bu dua kalıbının farklı örneklerine bu bölümün başında farklı bir bağlamda çok daha fazla örnek verildi.

Yazar, masallarda tespit edilen bu yinelenmenin nedenlerinin masal anlatıcıları veya masalın anlatıldığı çevre dikkate alınarak incelenmesi gerektiği kanaatindedir: Gümüşhane-Bayburt ve Adıyaman masalları içerisinde benzerlik gösterdiği tespit edilen masalların bir kısmı aynı anlatıcılardan derlenmiştir (Sakaoğlu, 2002: 291, 346, 367, 417; (Doğan, 2006: 175, 182, 202, 221; 215, 219; 233, 235). Anlatıcı, kendi söz kalıplarını farklı masallarda yinelemektedir. Kalıpların bir kısmı belli bir yörede yoğunluk kazanmaktadır. Masalların sözlü kompozisyon teoriye uygun bu yapısının kişi-çevre bağlamlarında daha geniş bir ölçekte incelenmesi Türk halk anlatılarının sözlü yapısının anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

Masalların bir kısmında dinî ifadelerin daha yoğun olduğu dualar vardır: “Bu meselem de burda bitti. Allah’a amanat olasız. Allah iman, Guran’la cümlemizi hasıl etsin.” (Kasımoğlu, 2010: 566) “Efendim, gönüller şad oldi. Menim meselem de burda sona erdi. Efendime söylim, Allah’a amanat olun. Cenab-ı Hak iki dünyanızı mamur etsin.” (Kasımoğlu, 2010: 576). “Bizim bu meselemiz de burda sona erdi. Allah sizden, bizden, cümle Müslümanlardan razı olsun.” (Kasımoğlu, 2010: 600). Bu örneklerdeki ifadeler aynı masal anlatıcısına aittir. Anlatıcıların

¹¹ “Biz bıraktık geldik, onlara mesel, size sağlık; onlar yedi içti, dünyadan göçtü, siz de yiğün için dünyada safa sürün, Allah nasip etsin.” (Sakaoğlu, 2002: 346). “Bu hikâye burada oldu tamam. Allah size selametlik versin, ben bırakıp geldim.” (Sakaoğlu, 2002: 291, 417). “Onlar orada yaşamakta olsunlar, ben o vakit onları bıraktım geldim. Onlara mesel, size sağlık, onlar yedi içti, dünyadan göçtü, siz de yiğün için dünyada safa sürün. Allah muradınızı versin.” (Sakaoğlu, 2002: 367).

kendi anlatım hususiyetlerinin farklı masallarda tekrar ediyor oluşuna yukarıda değinilen sözlü-kompozisyon teorisinin bir özelliği olması çerçevesinde yaklaşmak gerekir.

Masal sonu duaların en yaygın örneği “murat alıp murat vermek” temennisinin dua formundaki kullanımınıdır. Nüanslar gösteren bu kalıbın Anadolu sahası Türk masallarındaki örnekleri arasında dinleyicilere dönük iyi dilekleri içeren örnekleri oldukça yaygındır: “Onlar orada murat alıp verirler, sizlere de Allah murat verip murat almak nasip etsin.” (Sakaoğlu, 2002: 317, 355, 412, 515).¹² “Murat alıp vermek” şeklinde biten masalların bir kısmında güzel temenniler, dualar anlatıcının kendisini de dâhil edecek şekilde genişler. Kimi örneklerde anlatıcı-dinleyici birliğini ifade eden birinci çoğul şahıs ifadeleri vardır: “Kahi kırk gün kırk geceden toy düğün yapılırlar. Ne kedder memlekette aj varsa doyurular. Üsti başı yırtıl varsa giydiri. Kesarçı kızından murad ali murat veri. Allah ümmet-i Muhammed’in muradını versin bizim de üstün.” (Eren, 2001: 275).¹³

Masalların bir kısmında anlatıcı dua ifadelerini kendine yöneltir: “Allah ümmet-i Muhammed’in muradını vere, bizim de üstüne. Damdan üç tene elma düştü. Biri hekayeyi diyene, biri cemaati dinleten biri de bana üçünü de alıram özüm.” (Eren, 2001: 330). “Cenab-ı Hak sizin de iki dünyada muratlarınızı versin, benim de ahret muradımı versin.” (Kasımoğlu, 2010: 590). “Yer içer muratlarına ererler. Gökten üç elma düştü biri bu masalı düzüp koşana biri dinleyenlere biri de bana.” (Seyidoğlu, 1999: 74, 181). “Eller ermiş muradına, biz de gelelim Cennet-i Âlâ’nın tahtına.” (Alptekin, 2002: 237).

Bazı masallarda çok tekil örnekler tespit edilmektedir: “Bizim hekayamız da burada bitdi. Allah sizi esirgesin.” (Önay, 1995: 417). “Güccük olan varıyo diyo ki, hiç döşmeyin gardaşım diyo. Ben benim isdediğim gızı getirdim, Allah sizi mesut etsin diyo. Gırh gün gırh gice düğün bayram idiyollar, yiyip içihyiring altına geçiyollar.” (Öcal, 2001: 381).

¹² Murat alıp vermek ile ilgili temenniler çeşitli nüanslar gösterir. “Onlar yer içer muratlarına ererler. Siz de yiyin, için, muradınıza erin.” (Seyidoğlu, 1999, 19, 25, 31, 42, 253). “Onlar ermiş muradına, siz de muradınıza erseniz.” “Allah herkesin muradını böyle kabul etsin.” (Doğan, 2006: 209, 213). “İhtiyarı af ediyor, bacısını da baş vezire veriyor, kırk gün kırk gece toy düğün ediyorlar. Gene kendi padişah olarak baş vezirle beraber vazifesine devam ediyor. Yiyor, içiyor, muradına geçiyor. Darısı da sizlerin başına.” (Günay, 1975: 517). “Onnar muratlarına erir yerin dibine girirler. Allah sizi de muradınıza erdürsün.” “Onnar yedi işdi yerin dibine geçdi. Siz de yiyin için muradınıza erin.” (Ayyıldız, 2001: 274, 350). “Orda yediler, içdiler muratlarına geçdiler. Allah herkesin muradını versin.” (Önay, 1995: 272). “Allah sizin de muradınızı versin.” (Kasımoğlu, 2010: 370, 767). “Kırk gün kırk gece düğün yapıp kızını bu gece nikahlar. Allah muratlarını versin.” (Özçelik, 2001: 473).

¹³ Bu kısım ile ilgili örneklerde de nüanslar vardır: “Kırk gün kırk gece toy düğün ediler. Onlar eri muradına Allah bizim de muradımızı versin onların üzerine.” (Eren, 2001: 226, 239). Bunnar muratlarına ererler. Cenâb-i Mevlâ cümlesini erdirsin; bizleri de beraber.” (Önay, 1995: 206). “Cenabi Allah cümlesini muradına erdirsin; bizleri de bereber.” (Önay, 1995: 285). “Onlar yer içer muratlarına ererler, biz de yiyip içip muradımıza erelim.” (Seyidoğlu, 1999: 50, 56, 83, 134, 149, 164, 190, 203, 211, 225, 241, 257, 281, 286, 290, 293, 300, 324, 328; Şimşek, 1990: 574, 583, 652, 669, 686, 763). Eller ermiş muradına, biz de erelim muradımız, göğden bir galbur elma gırmızı, gırmızı, yanal, bi tenesi söyleyenin, gerisi de dinleyenin.” (Alptekin, 2002: 321, 383, 393, 400, 408, 420, 434, 445, 452, 457); onlar ermiş muradına, biz de erelim muradımıza (çıkalım kerevetine)(çıkalım tahtına) (Boratav, 2007: 120, 144, 154, 159, 178, 208, 214, 233, 242, 254).

Çok az rastlanan birkaç örnekte ise kötü sona uğrayan kişilerin yaşadıklarından kaçınma temennisi vardır. Bu masallar klasik masallardan farklı bir sona sahiptir: “Cenabi Allah kimsenin başına getirmesin. Bu gıssa da burda sona erer.” (Önay, 1995: 522). ”Ya Rabbi, ben yanlış yapmışım. Senin yazgın geçerlidir. Hatamı, özümlü kabul ediyorum. Sen beni affet.” diyerek Allah’a yalvarır. Kıza teşekkürde bulunur. Yer içer muradına göçer.” (Bakırcı, 2000: 286).

İncelenen örnekler, masalarda yer alan bitiş formellerinin dua özelliği gösteren ifadeler bakımından oldukça zengin olduğunu ve bu ifadelerin genel olarak masallara has mutlu son sahnesini iyi temennilerle zenginleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Masalarda dua motifinin kullanımı, anlatı ve yaşanan hayatın iç içe geçtiğini göstermektedir. Masal gibi olağanüstü unsurların sıradan bir şekilde var olduğu bir anlatı türünde; inanç alanına ait dua motifi, hem masal türünün kendi özellikleri çerçevesinde kullanılmaktadır hem de gündelik hayatta duanın kullanım şekli ve durumlarına uygun olarak anlatıda yer almaktadır.

Dua motifinin Anadolu sahası Türk masallarında kullanımı, din alanına ait abdest, namaz ve dua gibi şekilsel unsurların masalların yer yer realist, çoğu zaman olağanüstü dünyasındaki motiflerle aynı bağlam içerisinde işlev kazanmasına dair çok sayıda örnek sağlamaktadır. Çocuksuzluk motifinin, insanoğlunun “var olma isteği”nde ortaya çıkardığı bilinçdışı olumsuz etki, dinî-mitik bir dizi eylem ve varlığın etkisiyle ortadan kaldırılır. Allah’a yakarma gibi dinsel boyutu açık eylemler yanında Hızır, derviş ve aksakallı gibi hem dinsel hem de mitsel göndermelere sahip varlıklar da anlatılarda yer alır. İnsan görünümüne sahip olmazsa da insanların davranış kalıplarını sergileyen bir varlığın ailelere çocuk olarak katılması masalın olağanüstüne açık anlatı yapısına uygundur. Bu motifleri barındıran masalarda çelişik görünen unsurların anlatı sonunda uyumlu bir nitelik kazanması söz konusudur. Bu olağanüstülükler temel bir sorunun anlatıdaki karşılığıdır: Masal kahramanlarını dış görünüşü aşmaya iten bir dizi sınamanın ardında şekil-öz/ kabuk-hakikat arasında var olduğu düşünülen çelişik/örtüşme vardır. Yılan olarak dünyaya gelen varlığın masalın sonunda güzel/yakışıklı bir insana dönüşmesi, insanoğlunun varlık ve varlığın gelecekte alacağını düşündüğü dinsel/mitsel kategorilere de uygundur. Dinlerin, dünya-cennet ikilemi veya örtüşmesinin izdüşümünü çocuksuzluk hazırlayıcı motifine sahip bu anlatılarda görebiliriz.

Dua motifinin masalarda sıklıkla kullanıldığı bağlamlar arasında “şekil değiştirme” de yer alır. İncelenen masalarda şekil değiştirmeler açık tehlikelerden kurtulma isteğinin, yaratma eylemine öykünmenin veya cezalandırmanın sonuçları olarak ortaya çıkarlar. Şekil değiştirme

motifinde “dua” çoğunlukla “büyü” ile eş anlamlı olarak kullanılır. Gözlem ve görüşme yöntemleriyle sınınamamış olsa da, Anadolu sahası Türk kültür çevresinin İslam dini eksenli inanç yapısı veri alınarak, anlatıcıların değişimleri büyü yerine dua ile izah etmelerinin dinin büyü ile ilgili olumsuz yaklaşımıyla ilişkili olduğunu varsayabiliriz. İncelenen anlatılardaki değişimlerin örnekleri din alanından ziyade mitolojinin sembolik anlatı dünyasına aittir.

Dua motifi, çoğu masalda ise dua kavramının etimolojisine ve kültürel kabulüne uygun şekilde istek-çaresizlik zıtlıklarını ortadan kaldıran ve fiziksel, ruhsal, sosyal yetersizlikleri yok eden bir unsur, bir motif olarak masalarda yer alır. Dua ve beddualara ait söz kalıpları Anadolu sahası Türk masallarında, dil/kültür ilişkisinin bir yansıması olarak sözlü kültürün gündelik yaşama yansımasını örnekleyecek şekilde dilsel bir işlevin parçası olarak kullanılmıştır.

Her zümreden masal kişisi dua ile ilintilidir: Çocuğu olmayan padişahlar, zulme uğrayan genç kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar. Bununla birlikte duayı en sık kullananlar kadınlardır. Sosyokültürel olanı örtük temsil ettiği düşünülen bu husus masalların geleneksel sosyal ve bireysel gerçekliği yansıtan önemli bir anlatı türü oluşunu da pekiştiren bir veridir.

Türklerin İslam öncesi ve özellikle İslamî dönem din kabulleri, inançları ile gündelik yaşamda dua ve bedduaların kullanım amaçları, şekilleri ve aynı zamanda farklı halk anlatıları önemli ölçüde benzerlik taşımaktadır.

Bu inceleme masalarda inanç alanına ait kavramların, yaşanan gerçekliğin kendi bağlamı ve anlatının tür bağlamı içerisinde kullanıldığını göstermekte bu çerçevede daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerekliliğine dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- Akyol, E. (2010). *Muğla Masalları Metin – İnceleme*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alay, O. (2005). *Bingöl Masalları (İnceleme – Metin)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alptekin, A. B. (1997). *Türk Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. (2002). *Taşeli Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aslan, N. (2004). Şekil Değiştirme Motifinin Anlatılarımızdaki Bazı Yansımaları Üzerine, *Millî Folklor*. S. 64, s. 37-43.

- Ayyıldız, F. (2001), *İspir Pazaryolu Yöresi Masalları (Metin İnceleme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bakırcı, N. (2000). *Niğde Masalları*, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bayat, F. (2006), *Anahatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayraktar, F. (2007), *Dua-Kader İlişkisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Bazancir, R. (2010). *Bingöl Efsaneleri*, Van: Yüzüncü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1999). *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: K Kitaplığı.
- Boratav, P. N. (2007), *Zaman Zaman İçinde*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bozlak, Ü. (2007). *Erdemli Masalları*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cilâcı, O. (1994). "Dua", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9, s. 529-530.
- Çelebi, İ. (1998). "Hızır", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 17, s. 406-409.
- Doğan, A. (2006). *Adıyaman Yöresi Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Elçin, Ş. (1998). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eren, M. (2001). *Bitlis Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eren, M. (2010). *Van Gölü Havzası Ölüm Gelenekleri ve Türk Kültür Ekolojisi İçerisindeki Yeri*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erşahin, İ. (2011). *Kahramanmaraş Masalları Üzerine Tip ve Motif Araştırması*, Erzurum: Erzurum Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Göde, B. (2011). *Amasya Masalları (Araştırma – İnceleme – Metin)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Günay, U. (1975). *Elazığ Masalları (İnceleme)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karakoç, A. (2010). *Şanlıurfa Adak ve Ziyaret Yerleri*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kasımoğlu, H. (2010). *Van Yöresine Ait Türk Halk Masalları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kayalı, N. (2010). *Mersin Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri*, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kumartaşlıoğlu, S. (2006). *Balıkesir Masallarında Motif ve Tip Araştırması*, Balıkesir: Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öcal, A. (1999). *Karakuyu Köyü (Boğazlıyan Yozgat) Çevresi Masalları (İnceleme Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önay, Y. (1995). *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Örnek, S. V. (1988). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Özçelik, M. (1993). *Afyonkarahisar Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Parladır, S. (1994). İslam'da Dua. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9, s. 530-535.
- Roux, Jean-P. (1998). *Türklerin ve Moğolların Dini*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002). *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1999). *Erzurum Masalları*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şimşek, E. (1990). Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırması, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. (2001). Yukarı Çukurova Masallarında Motif ve Tip Araştırmaları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tanyu, H. (1967). *Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Tunç, T. (2008). *Manisa Masalları Üzerine Bir İnceleme*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Türbedar, Ö. (2011). *Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uludağ, S. (1994). Tasavvufta Dua Anlayışı. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, s. 535-536.
- Uludağ, Süleyman (1998). “Hızır”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 17, s. 409-411.
- Yavuz, Ş. (2006). *Muş Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yıldız, N. (2009). Türk Destanlarında. “Çocuksuzluk”. *Millî Folklor*, 82, s. 76-88.

DELİ DELİ OLMA FİLMİNDE ÂŞIKLIK GELENEĞİ

Ezgi METİN BASAT*

Geliş Tarihi : 14.11.2016

Kabul Tarihi: 23.12.2016

Öz

Bu yazıda, 2009 yılında çekilmiş olan *Deli Deli Olma* isimli sinema filmi örneğinden hareketle sinema ve halk bilimi ilişkisi incelenmektedir. Film, halk bilimsel unsurların kullanımı ve bağlamına ilişkin dikkat çekici örnekler sunmaktadır. Özellikle filmin bağlamını oluşturan bölge, âşıklık geleneğinin önemli temsilcilerinin yetiştiği bölgelerden biridir. Bu nedenle filmde âşıklık geleneğinin biçim ve içerik açısından dikkat çekici unsurlarının kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada Alan Dundes'in "Doku, Metin, Konteks" başlıklı makalesinde dikkat çektiği üç madde filmdeki örnekler üzerinden incelenmiştir. Söz konusu bu örneklerde halk bilimsel unsurların farklı bir metindeki dönüşümlerinin izini sürmek mümkündür. Âşıklık geleneğinin biçim ve içerik özelliklerinin filmin temelinde yerleştirildiği ve bunlar üzerinden mizahi bir dil oluşturulduğu görülmektedir. Bu nedenle filmin alt metinlerinin anlaşılmasında seyircinin algısı oldukça önemlidir. Buradan hareketle çalışma halk bilimi disiplininin farklı alanlarda kullanım biçimlerini sözü edilen film üzerinden irdelemektedir. Bunun yanı sıra çalışmada farklı alanlardan beslenen sinemanın, halk bilimsel unsurları aktarma ve dönüştürme biçimlerinin halk bilimi çalışmalarına katkısı vurgulanmaktadır. Bütün bunlar göz önünde tutularak çalışmada, örnek film özelinde halk bilimsel unsurların farklı metinler içinde yeniden ve farklı üretim biçimlerine dönüştüğü irdelemektedir. Bunun yanı sıra halk biliminin farklı disiplinlerle ilişkisi de makalenin tartışma alanlarından biridir.

Anahtar Kelimeler: sinema, halk bilimi, âşıklık geleneği, mizah, bağlam.

MINSTREL TRADITION IN THE FILM "DELİ DELİ OLMA"

Abstract

In this study relationship between cinema and folklore is examined with reference to the film *Deli Deli Olma* made in 2009. The film represents remarkable examples related with usage and context of components of folklore. Particularly, the region which forms context of film is one of the places where important representatives of minstrel tradition grow. Therefore it seems remarkable components in terms of form and context of minstrel tradition are used in the film. In this study three items on which attention is drawn in the article 'texture text contex' by Alan Dundes are examined through the examples in the film. It is possible to trace the mark of

* Dr.; Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü doktora programı mezunu, ezgimetinbasat@gmail.com

transformation of the elements of folklore in a different text. Placing of formal and contextual features of minstrel tradition to the base of the film and creation of a humorous language is seen. Herewith the sense of audience is essentially important in understanding of subtext of the film. From this point of view, the usage of folklore in different fields is scrutinized in the study via film mentioned above.

Furthermore the contribution of the way of transfer and transform of folklore elements by cinema which is feeded by different fields are emphasized here. Within all these observations, transformation to newly and different form of manufacture of folklore elements in different texts is scrutinized in this study. Apart from all these the relationship of folklore with different disciplines is another argument of this study.

Key Words: cinema, folklore, minstrel tradition, humor, context

Giriş:

Tandırbaşı hikâyelerinden beyaz perdeye uzanan süreçlerinde anlatıların, günümüzde üç boyutlu görüntü ve ses tekniklerini kullanan sinema aracılığıyla yeni bir boyut kazandığı söylenebilir. Bugün tüm dünyada çok sayıda izleyiciye ulaşan *Yüzüklerin Efendisi*, *Narnia Günlükleri* gibi sinema uyarlamalarında ve *Merlin*, *Supernatural*, *Beawulf* gibi dizilerde sözlü anlatıların görsel bir metne dönüşümlerinin izleri kolayca sürülebilir. Sözlü anlatıların oluştukları bağlam, üretildikleri dil ve yapısal özellikler, görsel-işitsel bir tür olan sinema ile bütünleşmektedir. Bu nedenle Gülseren Güçhan'a göre sinema ve toplumu buluşturan çalışmaların daha geniş bir bakış açısına, tarih, psikoloji, antropoloji vb. disiplinlerin ilke ve yöntemlerinden yararlanmaya gereksinimi vardır (Güçhan, 1993: 60). Görsel bir metin olarak düşünüldüğünde filmin bağlamı, kullanılan dil ve metnin kendisi, halk bilimsel unsurların kullanımı ve yansıtılış biçimleri açısından önemli veriler sunmaktadır. Sedat Veyis Örnek'e göre sinema, halk biliminin görsel kaynakları arasındadır. Sinema alanında, Anadolu gerçeklerini, halk yaşamının özgün yanlarını, geleneksel değerleri, özellikle kutsal alanda etkinliğini sürdüren töre ve âdetleri konu edinen başarılı yapıtlar vardır. Örnek'e göre sinemanın sağladığı olanaklardan yararlanarak çarpıcı bir anlatım kazanan bu ürünler hem ele alınan konuların organik bütünlükleri ve "otantik" olma titizlikleri hem de yerel özellikleri yansıtılmalarıyla halk bilimini doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgilendirirler (Örnek, 2014: 59). Bütün bunlar göz önünde bulundurularak çalışmada *Deli Deli Olma* filmi örneği özelinde halk bilimsel unsurların sinema metninde kullanılış ve yerel özelliklerin metne yerleştirilme biçimleri incelenecektir. Filmde kullanılan dil, filmin bağlamı ve filmdeki öyküler;

piyano-bağlama, baba-kız, yerli-yabancı olma gibi ikili göstergelerin halk bilimsel unsurlarla ilişkileri üzerinden çözümlenecektir.

2009 yılında çekilmiş olan ve yönetmenliğini Murat Saraçoğlu'nun yaptığı *Deli Deli Olma* filminin senaryosu Hazel Sevim Ünsal tarafından yazılmıştır. Tarık Akan'ın ve Şerif Sezer'in başrollerini paylaştığı filmin öyküsü kısaca şöyledir: 93 Harbi sırasında Rusya'dan göçe zorlanan, Malakan kavminden kalan tek yaşlı Mişka'dır. Köyün huysuz ihtiyar kadını Popuç ise oğlu Şemiştan, gelini Figan ve torunlarıyla birlikte yaşamakta ve Mişka'dan nefret etmektedir. Ancak torunu Alma ve dedesi gibi sevdiği Mişka arasındaki ilişki filmin ana öyküsünü oluşturmaktadır. Bir zamanlar köyün değirmenini işleten Mişka, artık köyde un öğütülmediği için geçim sıkıntısı çekmektedir. Popuç ise köydeki tek bakkal dükkânının sahibidir. Alma, Şemiştan ve diğer köylüler Mişka ve Popuç arasında kalmışlardır. Köyün öğretmeninin Alma'nın müzik yeteneğini fark etmesi ve onu konservatuvar sınavına hazırlamak istemesiyle ana öykü yan öykülere bağlanmaktadır.

Yukarıda konusu özetlenen film, öykünün geçtiği bağlam, kültürel unsurlar ve sözlü gelenek içinde oldukça önemli bir yeri olan âşıklık geleneğini kullanım biçimleriyle halk bilimi açısından dikkate değer veriler sunmaktadır. Söz konusu bu verilerin bağlamla bütünlük oluşturacak biçimde sunulmasının, filmi halk bilimsel unsurların tanıtımın ya da yapay bir biçimde senaryonun alt metne yerleştirme düşüncesinden çok daha öteye taşıdığı söylenebilir. Sözlü kültürün bağlamıyla birlikte filmin bütününe yayılması ve birbirine bağlanmış biçimleri dikkat çekicidir. Bir başka ifadeyle filmde halk bilimsel unsurların işlevsel kullanılmasından ziyade, ana öykünün bağlamını oluşturan parçalar olarak yerleştirilmesi öykünün biçim aldığı bağlamı bütünsel bir bakışla yansıtabilmektedir.

Alan Dundes, herhangi bir halk bilgisi unsurunun, dokusu, metni ve onun çevre şartlarıyla tahlil edileceğini, bunlardan sadece birinin temel alınarak tarif edilmesinin mümkün olmadığını ifade eder. Dundes'tan aktarırsa, halk bilgisinin sözlü formlarında dokuya ait özellikler dil ile ilgili özelliklerdir. Herhangi bir halk bilgisi türünde daha da önemli olan ise dokuya ait özelliklerin, o türün bir örneği olarak başka bir dile çevrilmesinin zorluğudur. Bundan dolayı kalıplaşmış sabit türlerin dokusu çeviri imkânına özü itibarıyla engel olabilir (Dundes, 2003: 71). Dundes'in halk bilgisi ürünlerinin dokusu olan ve başka bir dile çevrilmesinin zorluğuna dikkat çektiği dil, çalışmanın örneğini oluşturan *Deli Deli Olma* filmi için de oldukça önemli bir yere sahiptir. Film çekimlerinin büyük bir kısmı, Kars'ın Eşmeyazı köyünde çekilmiştir. Bunun yanı sıra filmde Malakanların göç sahneleri Ani Harabeleri'nde, Mişka'nın evi ise Kars kalesinin yakınında bir değirmende çekilmiştir. Filmin bağlamı göz önünde bulundurularak filmde kullanılan dil de buna göre biçimlenmiştir. Başka bir dilde anlamını

kaybedecek olan *deli deli olma, yeke kişi, ürekte dedem* gibi dilsel ifadeler hem bölgenin halk bilgisi unsurlarında yer alan dokuyu yansıtmaları hem de filmin dokusunu oluşturması açısından önemlidir. Filmin çekim öncesi notlarında da yönetmenin temel meselesinin okuma ve karakter analizi kadar bölgedeki Terekeme ağzının doğal biçimde söylenmesi olduğu belirtilmektedir.¹

Mustafa Sözen, filmdeki konuşmalarda kültürel kodların, seçilen sözcüklerle ve bunların söyleniş şekilleriyle önem taşıdığını ifade eder. Kars yöresi dili, kültürü ve geleneği filmdeki konuşmalarda açıkça gözlemlenebilir. Mişka'nın *Yeke kişi* olarak adlandırılması, Pobuç'un, kahvede köylünün birisine "Geçen gün Yeke kişiden alma (elma) almışsın efendi. Bizim almalarımız karnına azar mı oldu ki ondan alma almışsın" biçimindeki ifadeleri örnek olarak gösterilebilir. Buradaki konuşmalar yöresel özellikler taşımakta ve seyirciye kültürel doku hakkında birçok bilgi aktarmaktadır (Sözen, 2013: 2100). Bütün bunların yanı sıra bu aktarım bilgi vermektense ya da kültürel dokunun bir taklidinden çok bağlamın kendiliğinden yansıması biçiminde sunulmaktadır. Bütün bunlardan hareketle sözü edilen filmde âşık edebiyatını oluşturan biçim ve içerik özelliklerini incelemek mümkündür. Filmde âşıklık geleneğinin yapısını biçimlendiren türlerin yanında lebdeğmez, doğaçlama şiir söyleme ve atışma gibi önemli unsurlarla ilgili dikkat çekici örnekler bulmak mümkündür.

Mani ve Koşma

Dundes bir halk bilgisi ürününü incelerken dikkat edilecek ikinci unsurun metin olduğunu belirtir. Dundes'a göre halk bilgisi ürününün metni esas itibarıyla bir masalın bir versiyonu veya tek bir anlatımı, atasözünün yeniden söylenmesi, bir halk türküsünün okunmasıdır. İnceleme amacına yönelik olarak metin onun dokusundan bağımsız olarak ele alınabilir. Bunun yanında doku bir bütün olarak çevrilemezken, metin çevrilebilir. Ancak başka kültürün mensupları için yalnız başına metin hemen hiç anlamı olmayan bir şeydir (Dundes, 2003: 72). Dundes'ın ifadesinden hareketle *Deli Deli Olma* filminde de iki tür halk bilgisi ürünü dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki Kars'ta önemli bir yeri olan âşıklık geleneğinde kullanılan metinler, ikincisi ise Mişka'nın kendi kültüründen Alma'ya aktardığı manidir. Örneğin Şemistan, film boyunca evde lebdeğmez çalışmakta ve şu dördlüğü iğneyi dudağına batırmadan söylemeye çalışmaktadır:

Le le de ki öleceğiz

Ecel hoş geldin hoş geldin

Datlı canı vereceğiz

¹ https://sadibey.com/dosyalar/Basin_Bultenleri/D/Deli_Deli_Olma_04.doc.sitesinden alınmıştır. (Son Erişim Tarihi: 16.10.2016)

Ecel hoş geldin hoş geldin.

Şemistan'ın bağlama ile çalıştığı koşma metninin âşık edebiyatı metinlerine uygun biçimde oluşturulmuş bir dördlük olduğu görülmektedir. Halk edebiyatı türlerinde belirli bir şekil, konu ve özellikleri bulunan en yaygın nazım şekli koşmadır (Artun, 2014: 130). Örnekte de görüldüğü gibi gerek uyak düzeni gerek 8'li hece ölçüsü açısından Şemistan da koşma nazım biçimini kullanmaktadır. Bunun yanı sıra köyün Yeke Kişi'si de kendi sözlü geleneğinde yer alan bir maniyi söylemektedir. Burada maninin de âşık edebiyatında kullanılan nazım şekillerinden biri oluşu dikkat çekicidir. Yeke Kişi de sözlü olarak aktarılan bir maniyi, önce kendi dilinde aktarmakta ve ardından "yani diyerem ki" diyerek sonradan edindiği kültürel bağlamındaki dille ifade etmektedir:

Bir sarmaşık olsaydım

Sıkıca tutunsaydım bir yere

Sökülüp atılmasaydım

Köklerimi salsaydım derinlere

Bir sarmaşık olsaydım

Dolaşsaydım gövdemi döne döne

Günlerce aynı yerde kalsaydım

Hareketsizlikten uyusaydım

Mense ayrık otuyam

Her çıktığı yerden sökülen

Sarmaşık olmak isteyip de basit bir ot bilenen

Yukarıda örneklerde de görüldüğü gibi Şemistan'ın bağlama ile söylediği dördlüğe karşılık olarak Mişka'nın babasından kendisine aktarılan mani, piyano ile aktarılmaktadır. Her ikisinin de kendi sözlü geleneklerinden öğrendikleri ve kendi kültürel bağlamlarının bir ürünü olan enstrümanları kullanışları da doku ve metnin yansıtılışı açısından önemlidir. Sözen ise bu durumu filmin müzikleri üzerinden değerlendirir ve Mişka'nın olduğu sahnelerde batı sazlarıyla minör ağırlıklı ezgiler kullanılmışken, Pobuç ve köylülerin oldukları sahnelerde, otantik enstrümanlar, daha hafif ve eğlence duyumsaması veren ezgiler kullanıldığını, müziğin burada kültürel belirtici işleviyle kullanıldığını belirtmiştir (Sözen, 2003: 2102).

Filmde Şemistan'ın kendi kültürel bağlamı içinde ortaya çıkardığı ürün ile Mişka'nın her iki kültürü de deneyimleyen biri olarak iki dilde de aynı metni üretebilmesi metin ve bağlam

ilişisini yansıtması açısından da dikkat çekicidir. Dundes, yukarıda sözü edilen makalesinde halk bilgisi ürününün incelenmesinde üçüncü aşamanın kontekst yani şartlar ve çevre olduğunu belirtir. Ona göre halk bilgisi ürününün konteksti bir ürünün içinde aktüel olarak yer aldığı özel bir sosyal durumdur. Konteksti derleme mecburiyetinin bir sebebi de hususi bir durumda, hususi bir metnin niçin kullanıldığını ciddi bir girişimde bulunmak için böyle bir bilginin gerekliliğinden dolayıdır. Kendi tabii ortamında oluşan kontekst, metni etkileyebilir fakat esas itibarıyla soyut olarak yayımlanmış örneklerin böyle bir etkisi yaygın değildir. Halk bilgisi türlerinin tamamı için kontekstin derlenmesi hayati değerdedir, ama kontekstin derlenmesi atasözleri, jest ve mimikler için bir mecburiyettir (Dundes, 2003: 77-82). Dundes'in şartlar ve çevreye ilişkin dikkati üzerinden filmde âşıklık geleneğinin yansıtılış biçimi incelenebilir.

Âşık Atışmaları ve Lebdeğmez

Doku, metin, bağlam ve ulusal sinema kavramları üzerinden *Deli Deli Olma* filmi incelendiğinde halk bilgisi ürünlerinin sinema filmi aracılığıyla yeni ve görsel bir metne dönüşebildikleri görülmektedir. Burada bağlamın ve onu oluşturan kültürel dokunun filmin temel meselesi olmaktan çok öykünün zeminine yerleştiriliş biçimi önemlidir. Bütün köyü bir araya toplayan âşık atışmaları, Popuç ve Mişka, köy halkı ve Popuç ve sembolik olarak da piyano ve bağlama atışmasına dönüşmektedir. Bu ikilikler içinde geleneksel bir müzik eğitimi içinde ustalaşmaya çalışan bir baba ile müzik eğitimi almak için konservatuvara gitmek isteyen kızı Alma'nın öyküsü de birlikte ilerlemektedir. Bütün bunlardan hareketle gördüklerimizin alt metinlerinin filmin biçimlenmesinde ve anlamın oluşmasında önemli bir yeri olduğu söylenebilir. James Monaco'nun belirttiği gibi genelde sinemanın yan anlamlarına dair duyumumuzun seçilmiş görüntülerle önceleyen ve sonra gelen görüntülerin varsayılan ilişkilerine bağlı olması gibi kültürel yan anlamlara dair duyumumuz da parçanın bütünlü ve ilişkili ayrıntıların idealarla varsayılan ilişkilerine bağlıdır. Anlamının çoğu gördüğümüzden ya da duyduğumuzdan değil ama görmediğimizden ya da daha doğru bir deyişle gördüğümüzle görmediğimizden devam eden ilişkisinden gelir (Monaco, 2002: 164).

Filmde âşıklık geleneğinin iki önemli özelliğinin öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki âşık atışması ikincisi ise lebdeğmezdir. Âşıklık geleneğini oluşturan en temel özelliklerden biri, âşık karşılaşmalarıdır. Âşık karşılaşmaları, en az iki âşığın dinleyici huzurunda veya herhangi bir yerde karşı karşıya gelerek, birbirlerini sazda ve sözde belli prensipler içinde denemesi esasına dayanmaktadır (Günay, 1993: 47). Atışmalarda âşıklar birbirlerine saz şairliği konusunda yeterli olmadığını iddia eden şiirler söylerler. Bu tür şiirlerde rakibi beğenmeme, kendini daha yetenekli görme gibi tavırlar takınırlar (Artun, 2014: 94). Bu nedenle atışmalar, âşıkların söz ustalıklarını ve doğaçlama şiir söyleme yeteneklerini sergileme biçimleri açısından oldukça

önemlidir. Filmin mizahi üslubunu belirleyen lebdeğmez ise yine âşıklık geleneği içinde önemli bir yere sahiptir. Dudak ünsüzleri olan b, m, v, p yer almadığı ayaklarla yapılan deyişmeler olan lebdeğmez gelenekte tüketmece ya da daraltmaca gibi isimlerle de anılır. Burada âşıklar bu zor ayaklardan biri veya birkaçıyla hünerlerini göstermek isterler (Artun, 2014: 121). Bu bilgilerden hareketle ilk olarak Şemistan'ın öyküsüne bakıldığında filmin mizahi üslubunu da biçimlendiren lebdeğmez ve âşık atışmaları dikkat çeker. Örneğin, Şemistan'ın dudakları arasına koyduğu iğneyle çalışması ve onu her defasında dudaklarına batırışı, kahvedeki atışma sırasında doğaçlama şiir söyleyemeyişi köy halkının kendisiyle dalga geçmesine neden olmaktadır. Filmin bu sahnelerinde âşıklık geleneğinin yapısını oluşturan âşık fasılları, atışma, ayak vermek, lebdeğmez gibi unsurların kullanım biçimleri dikkat çekicidir. Kahvedeki ilk fasılda Şemistan lebdeğmezi başaramaz ve dudağı kanayarak çıkar. Gelenek açısından oldukça önemli bir hüner gösterisi olan lebdeğmezin önemi ise film içinde mizahi bir üslupla seyirciye aktarılır. Burada diğer âşıkların Şemistan'a "özünü rezil etme sen", "bu işleri başkasına bırak", "get dükkânında otur, paşa paşa, çayla şekerini sat" biçimindeki alaycı sözleri de doğaçlamanın ve lebdeğmezin gelenek içindeki önemini yansıması açısından önemlidir. Ancak buradaki mizah algısı için geleneğin sözü edilen özelliklerinin seyircinin belleğinde de yer etmiş olması oldukça önemlidir. Monaco'nun belirttiği gibi her insan, bir görsel imgeyi idrak ve teşhis edebilir. Ancak bununla birlikte en basit görsel imgeler bile farklı kültürlerce farklı biçimde yorumlanır. Bu nedenle sinemada insanların bu görüntüleri okuması gerekliliği söz konusudur (Monaco, 2002: 151). Söz konusu olan filmin çözümlenebilmesi ve mizah unsurlarının algılanmasında bu görüntülerin okunması oldukça önemlidir. Örneğin, filmde tüm köy halkını bir araya getiren bağlaman köy kahvesi olduğu görülmektedir. Tarihsel süreç içinde âşıklık geleneğinin en önemli icra mekânları kahvehaneler olmuştur. Özellikle âşık kahvehaneleri hem geleneğin icra edildiği hem de yeni âşıkların yetiştirildiği bir ocak işlevi görürler. Gündüz saatlerinde diğer kahveler gibi işleyişini sürdüren kahvehanede âşık programı akşam saatlerinde başlar ve dört-beş saat kadar devam ederdi. Bu süre izleyicinin ilgisi oranında daha kısa ve uzun olabilir (Düzgün, 1998: 209). Filmde köy kahvesi iki defa âşık atışmasına sahne olmuştur. Sözü edilen her sahnede de köyün Metin öğretmeni, çocuklar, Popuç, Mişka, Fidan, Alma ve diğer köy halkı bu atışmayı dinlemek üzere kahvede bir araya gelmişlerdir.

Ayak Verme

Âşıklık geleneğinde izleyiciler de ortaya konulacak manzumenin şekillenmesinde aktif rol oynamaktadırlar. Bu icracı âşıklara ayak verme biçiminde gerçekleşmektedir. Dinleyiciler, karşılaşmada sunulacak şiirlerin kimi zaman redifleri de içine alacak biçimde kafiyeye yapılarını belirleyerek âşıklara bildirirler. Âşıklar verilen kafiyeye uygun şiirler söylerler. Ayak vermek belli bir dinleyici grubunun tekelinde olmamakla birlikte, âşıklar daha çok dinleyiciler arasında

bulunan usta âşıkların, saygın kişilerin, yönetici veya araştırmacı konumunda olanların, bilim insanlarının verdikleri ayakları dikkate alırlar. Ayak verme uygulamasının temelinde de karşılaşma yapan âşıkların hazırlıksız şiir söyleme yeteneğini ölçme kaygısı vardır (Düzgün, 2010: 329). Geleneğin yukarıda sözü edilen özellikleri akılda tutularak, ilk sahnede başarısızlığı yaşamamak için Şemistan'ın başka yollara başvurma nedenlerini anlamak mümkündür. Örneğin, bir sonraki atışmada Allahyar mahlaslı âşık ayak verecektir. Şemistan, kızı Alma'nın da arkadaşı olan *Tavşan* lakaplı çocuğa para vererek ayağın ne olduğunu öğrenmesini ister. O da kahvedekileri dinler ve geçen defa başarılı olan aşığın "ana" sözcüğünü ayak olarak vereceğini öğrenir. Ancak âşık toplantısında verilecek ayağı bildiği için kendine güvenerek ortaya çıkan Şemistan'ı bir sürpriz beklemektedir. Kar yağışı nedeniyle kızına gidip dönemeyen Allahyar'ın yerine başkasının *ayak vermesi* gerekmektedir. Burada filmde mizahi bir üslup da kullanılarak gelenek için doğaçlama şiir söylemenin önemine bir kez daha işaret edildiği görülmektedir. Bu yeteneğe yapılan vurgu, Şemistan'a diğer âşıklardan birinin "iyi düşünmesini geçen sefer gibi olmamasını" hatırlatışıyla daha da güçlenmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi atışmaların yapıldığı ortamlarda usta âşıkların ya da o ortamda yaşça büyük kişilerin ayak verdiği bilinmektedir. Filmde de kahvedekilerden yaşça büyük olan Mişka'nın *ayak vermesi* istenmektedir. Burada Mişka aracılığıyla âşıklık geleneğinde önemli bir yeri olan "gönülden söz söyleme" hatırlatılmaktadır. Şiirde kullanılacak olan *ayak*'ı "güzel" olarak veren Mişka Şemistan'a yürekten söylemesini işaret ederek, "üreğinle söylersen yaparsın niye yapamayasın, yok millete korku olsun diye söylersen hem iğneyi batırırsın hem de unutursun" ifadesi de ona geleneğin özünü anımsatması açısından dikkat çekicidir. Burada bağlamın kişilerin kültürel kodlar üzerinde yorum yapabilmelerinde, bu kodları değerlendirebilme ve uygulayabilmelerindeki önemi de ortaya çıkmaktadır. Çünkü farklı kültürel kodlara sahip olan Mişka piyano çalmaktadır. Popuç'a borcunu ödeyemediği için borcuna karşılık da baba yadigârı piyanosunu Popuç'un evinde götürerek bırakır. Ancak köyde farklı nedenlerden dolayı birbirine borçlanan farklı kişiler arasında piyanonun borç karşılığı verildiği görülür. Piyano, borç karşılığında evden eve gezerken ortaya komik görüntüler çıkmaktadır. Burada film boyunca nereye konulacağı ve ne yapılacağına bir türlü karar verilemeyen piyano ve Mişka'nın bir anlamda öteki olmayı temsil ettikleri görülmektedir. Âşıklık geleneğinin önemli isimlerinin yetiştiği bir bağlam olan Kars'ta, müzik kültürü açısından piyano yabancıdır. Bu nedenle âşık atışmasını kaçırmayan halk, borç karşılığı verilen piyanoyu ne yapacağını bilemeyerek yüklük, folluk ve samanlık gibi amaçlarda kullanmaktadır. Söz konusu bu uyumsuzluktan kaynaklı komik algısı ise bağlam ve kültürel kodların birlikteliğini yansıtmaları açısından dikkate değerdir. Âşık atışmalarını dinlemek için kahvede hazır bulunan ve bundan keyif alan köy halkı, piyanoya ve onun sunduğu müziğe karşılık gelecek bir alt metne sahip değillerdir. Bu da onların

piyano karşısındaki yabancılıklarını komik bir duruma dönüştürmektedir. Örneğin, Mişka'nın borcuna karşılık Popuç'a götürdüğü piyano Popuç için "cin işi"dir. Bu nedenle o da piyanoyu başka birine borç karşılığı vermek ister. Tam da bu sırada Alma, Mişka, Popuç ve Şemistan arasında geçen diyaloglar kültür kodları ve bağlamın uyumsuzluğu açısından dikkat çekicidir:

Alma: Nene piyanodur bu. Beethoven piyano alabilmek için kaç yıl ona buna hizmet eder bilersen mi sen

Pobuç: Mitofın kim ben onu bunu bilmem Kaldır götür bu cin işini

Şemistan: Ya tamam tamam Mişka emmi. Ben götürer sataram. Yav ana aslında bele şeylerin kıymetini bilmek lazım. Bak metofın bunun için nasıl sıkıntı çekmiş

Figan: Metofın kimmiş?.

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi Beethoven'ı bilmeden, onu hiç dinlemeden onun üzerine konuşmak bağlam ve kültürel kodlar arasında bir kopukluğa ve uyumsuzluğa neden olmaktadır. Bunun tam tersi ise filmde yukarıda da sözü edildiği gibi köyün yaşlı kişisi olarak Mişka'nın âşık atışması için ayak verişinde ve Şemistan'a geleneğin özü olan yürekten ve doğaçlama şiir söylemeyi hatırlatmasında görülür. Köydekilerden farklı kültür kodlarına sahip olan Mişka uzun süredir yaşadığı bağlamın birçok kültürel unsuruna uyum sağlamış, sözlü geleneğini deneyimlemiş ve de köyün yaşlı, ileri gelenlerinden birisi olarak köylüler tarafından kabul görmüştür. Bu nedenle köyün Yeke Kişi'si, Şemistan'a geleneğin özünü hatırlatabilir ve köyün yaşlılarından birisi olarak ayak verebilmektedir. Bulunduğu bağlamın dışında kültürel kodlara sahip olduğu filmin daha ilk sahnesinde izleyiciye aktarılan Mişka, bağlama yerine piyano çalmakta, paskalya kutlamakta, yaşadığı bağlamın kültürel dokusuyla birlikte kendisiyle gelen kültürel belleği de taşımaktadır. Ancak bunun yanında bu belleği aktaracağı kimse kalmamasına rağmen torunu gibi sevdiği Alma bu belleğin aktarıldığı kişidir. Burada Mişka'nın kuzeninin ölüm törenini gizlice izleyen köylülerle olan diyalogu onun âşık kahvesine gelişinde, türküye ayak verişinde, köyün büyüğü olarak saygı görüşünde bağlam ve kültürel kodların deneyimlenmesi açısından dikkat çekicidir. Bu deneyimden kaynaklı olarak Mişka, köyün yabancısı değil, köyün saygı duyulan büyüklerinden biri olarak kahvede bulunurken, Batılı tarz müziği deneyimlemeyen köy halkı piyanoya gereken özeni gösterememektedir. Film boyunca piyanoyla yansıtılan müzik kültürünün modern eğitim sistemini temsil eden Metin öğretmen, kendi kültürel bağlamında çalmayı öğrendiği Mişka ve filmin kısa bir sahnesinde odada kimsenin bulunmadığı bir anda televizyonda gördüğü Alma dışında hiç kimse tarafından deneyimlenmediği görülür. Piyano ve bağlama arasındaki ikiliğin tersten okunuşu ise Şemistan ve Alma'nın sanatçı olma yolculuklarında görülmektedir. Çünkü Mişka'nın köyde ne yapılacağı bir türlü bilinmeyen piyanosu, Alma'nın kent merkezinde alacağı müzik eğitimi açısından

oldukça önemlidir. Köyün öğretmeninin sınava girmeden önce Alma'ya "senin o çocuklardan hiçbir farkın yok, bunu unutma" açıklaması da bu zıtlığı yansıtması açısından dikkat çekicidir. Çünkü bu defa Alma Batı tarzı müzik eğitimi alacağı kente öteki olarak gelmiştir. Konuya iki farklı kuşak açısından bakıldığında ise sözlü geleneği yansıtan âşıklık ile modern eğitimi yansıtan konservatuvarın baba-kız üzerinden aktarıldığı görülmektedir. Bu nedenle Şemistan'ın âşık atışmasında verilecek ayağı öğrenmesi için çocuklardan birine şeker vererek onu kahveye gizlice gönderişiyle, kızı Alma'nın dedesi gibi sevdiği Mişka'nın piyanosuna zarar vermemesi için komşularının evinin önündeki karları küremesi bu durumu yansıtması açısından önemlidir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi *Deli Deli Olma* filmi kültürel bellek üzerine dikkat çekici veriler sunmaktadır. Filmde gerek bağlamın yapısal özellikleri gerek yerel mizah anlayışının aktarımında dengeli bir bütünlük sağlandığı da görülmektedir. Burada kültürel doku, metin ve bağlamın Yeke kişi üzerinden sunumu da oldukça önemlidir. Çünkü o kendi kültürel belleğinin yanına sonradan yerleştiği bağlamı da ekleyen kişidir ve her ikisinde de önemli bir aktarıcı görevindedir. Buradan hareketle sinemanın bağlamsal açıdan yansıttıkları ve bunları yansıtır biçimleri de önem kazanmaktadır. Karakaya'nın da belirttiği gibi tematik yapı ve konu ne olursa olsun her sinema filmi içinden çıktığı ülkenin ulusal değerlerinin ve kültürünün bir uzantısıdır. Sinema sanatı, yaratıcısının içinden yetiştiği kültürün bir parçası olarak ortaya çıkar. Mısır'lı bir senaristin Virjinya'da gecen bir hikâyeyi ne kadar kâğıda dökebileceğini, Türk Sineması içinde film yapan bir yönetmenin Yukatan yerlilerini ne denli anlatabileceğini tartışmak bile yersizdir. Ancak tüm bunlar sanatın ve sinemanın evrenselliğini gölgelemez. Tam tersi evrensel değerlere ve estetik olgunluğa ulusal olandan yola çıkılarak ulaşmak olanaklıdır (Karakaya, 2004: 62).

Sonuç

Sonuç olarak, *Deli Deli Olma* filmi örneğinden hareketle sinemanın kültürel belleği görsel bir metne dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Bu dönüşümün ise aktardığı belleği yeniden erişime açtığı ve bu belleğin daha fazla insanla paylaşılmasına imkân tanıdığı görülmektedir. Örnek film üzerinden değerlendirildiğinde filmdeki mizah algısının oluşabilmesi için âşıklık geleneğinin yapısal özelliklerinin seyirci tarafından biliniyor olması oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra Mişka'ya başsağlığına giden köy halkının onun kendi geleneklerine uygun biçimde hazırladığı cenaze yemeğini anlamayışlarındaki şaşkınlığın sergilendiği gibi kültürel değerlerin paylaşımına yönelik vurgu da dikkat çekici görünmektedir.

Buradan hareketle sinemanın halk bilimi çalışmaları için görsel bir metin olarak dikkat çekici veriler sağladığı söylenebilir. Ancak bunun yanı sıra halk bilimi alanına ait olan birikimin de sinema metinleri için önemli alt metinler sağladığı görülmektedir. Bu nedenle bu birlikteliği

yönelik farkındalık geliştirmenin, kuramsal çözümlemelere bütüncül bir bakışla yaklaşmanın, günümüz kültür çalışmaları açısından gerekli ve önemli olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Kaynaklar

- Artun, E. (2014). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı-Edebiyat Tarihi\Metinler*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Dundes, A. (2003). “Doku, Metin, Konteks” (M. Ekici, Çev.), Ö. Oğuz vd.,(Ed.) *Halkbiliminde Kuramlar Yaklaşımlar I* (ss. 67-91). Ankara: Milli Folklor Yay.
- Düzgün, D. (2010). “Âşık Edebiyatı”, Ö. Oğuz vd.,(Ed.) *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* (ss.283-338). Ankara: Grafiker Yay.
- Düzgün, D. (1998). “Erzurum’da Âşık Kahvesi Geleneği”, M. Özarslan, Ö. Çobanoğlu (Ed.), *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı* (ss. 205-224). Ankara: Feryal Matbaacılık.
- Güçhan, G. (1993). “Sinema Toplum İlişkileri”, *Kurgu* (12), ss.51-71.
- Günay, U. (1999). *Türkiye’de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karakaya, S. (2004). “Küreselleşme Kültürel Yayılmacılık ve Ulusal Sinemalar”, *Muğla Üniversitesi SBF Dergisi, Bahar* (12), ss. 64-66.
- Monaco, J. (2002). *Bir Film Nasıl Okunur? Sinema Dili, Tarihi ve Kuramı, Sinema, Medya, Mutlimesya Dünyası*, (E. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Oğlak Yay.
- Örnek, S. V. (2014). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu Yay.
- Saraçoğlu, M. (Yönetmen). (2009). *Deli Deli Olma*, [Film], Kars: Aydın
- Sözen, M. (2003). “Estetik Bir Öğe Olarak Sinemada Ses Tasarımı ve Örnek Bir Film Çözümlemesi”, *Turkish Studies Summer* (8), ss. 2097-2109.

KARS'TA 1950-1954-1957 MİLLETVEKİLİ SEÇİMLERİ VE DEMOKRAT PARTİ

İlyas TOPÇU*
Nebahat ORAN ARSLAN**

Geliş Tarihi : 10.05.2016

Kabul Tarihi : 23.12.2016

Öz

1946'da Demokrat Partinin kurulması Türk siyasi hayatında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 1946 seçimlerinde bazı nedenlerden dolayı pek varlık gösteremeyen Demokrat Parti, bundan sonraki üç seçimde de üst üste galip gelerek 1950-1960 yılları arasında tek başına iktidarda kalabildi. Fakat DP, ülke genelindeki başarısını Kars'ta bir türlü yakalayamadı DP, ilk başlarda Kars'a bakanlar göndererek seçim çalışmalarını yürütmeye çalıştı. İstenilen netice elde edilemeyince 1950 seçimlerinden sonra Cumhurbaşkanı Bayar, 1954 seçimlerinden sonra da Başbakan Menderes Kars'a geldi. Bu ziyaretlere rağmen 1950-1954 ve 1957'de yapılan üç genel seçimde de DP Kars'tan milletvekili çıkarmayı başaramadı.

Anahtar Kelimeler: Kars, Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi, Seçimler.

1950-1954-1957 PARLIAMENTARY ELECTIONS AND DEMOCRAT PARTY IN KARS

Abstract

The establishment of the Democrat party in 1946 was the beginning of a new era in Turkish Politics. The Democrat Party, after the failure in the 1946 elections for some reasons, stayed in power alone between 1950-1960 through prevailing in three elections in a row. However the Democrat Party could not achieve that success across the country in Kars. At the beginning the Democrat Party tried to carry out the election campaign in Kars through sending ministers to Kars. Nevertheless, after the failure to obtain the desired result, the President Bayar has come to Kars following the 1950 elections, and moreover the prime Minister Menderes has visited Kars after the 1954 elections. Despite those visits, the Democrat Party could not gain deputies from Kars in three elections held in 1950, 1954 and 1957.

Key Words: Kars, Democrat Party, Republican People's Party, Elections

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye'nin iç politikasında hızlı gelişmeler yaşanmaya başladı. Halkın yıllardır süregelen tek parti idaresinden dolayı yaşadığı hoşnutsuzluk, II. Dünya Savaşı'nın ekonomik sıkıntılarıyla had safhaya ulaştı. Türkiye savaşa

* Yrd. Doç. Dr.; Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ilyastopcu@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr.; Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, nebahatarслан@hotmail.com

dâhil olmadı ama savaşın tüm sıkıntılarını yaşadı. Ekmeğin karneye bağlanması, şeker yerine üzüm ve incir gibi tatlandırıcılar kullanılması ve karaborsanın artması nedeniyle halk tüm bunların sorumlusu olarak Cumhuriyet Halk Partisi idaresini görmekteydi (Çolak, 2002: 74).

II. Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'de dış politikayla ilgili önemli gelişmeler yaşandı. Savaşın “demokrasi cephesinin” zaferiyle sonuçlanması Türkiye'de çoğulcu demokrasi yönünde gelişmelerin hızlanmasına sebep oldu. Türkiye'nin Sovyet istekleri karşısında Batı'nın (ABD'nin) desteğine olan ihtiyacı da Batı tipi siyasi sisteme geçişte önemli bir rol oynadı. İsmet İnönü'nün bizzat dahil olduğu gelişmeler sonucu 1945 yılından itibaren Türkiye'de çok partili demokrasi yolunda hızlı adımlar atılmaya başlandı (Kürkçüoğlu, 1980: 322). Türk liderleri, Amerikan siyasal ve askeri desteğinden ve Marshall yardımından tam olarak faydalanmak için, Amerikalıların çok önem verdiği siyasal ve ekonomik ülkelere (demokrasi ve serbest girişim) daha dikkatli bir şekilde uymanın Türkiye için yararlı olacağını anlamışlardı. İşte bu nedenle Türkiye'de 1945 sonrasındaki siyasal ve ekonomik değişimin uluslararası kökleri olduğu söylenebilir (Zürcher, 1995: 304-Kocabaş, 2011: 22).

CHP'nin 17 Haziran 1945 milletvekili ara seçimlerinde aday göstermemesi, partinin çok partili siyasi hayat konusundaki bakışında çok katı olmadığını gösterdi (Haytoğlu, 2002: 783). Ayrıca Türkiye, Birleşmiş Milletlere üye olunca demokratikleşme yolunda önemli adımlar atılması gereği de ortaya çıktı. Bu cemiyet demokrasi temeli üzerine inşa edilmişti. Savaşın sonunda Almanya'ya ve yandaşlarına savaş ilan eden Türkiye'de düşünce, vicdan, örgütlenme özgürlüklerinin kısıtlanmasına, tek partili düzenin sürmesine hoşgörüle bakılamazdı (Çavdar, 1995: 393).

Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti tarafından hazırlanan Toprak Reformu tasarısı 1945 yılının Ocak ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken, tasarı kanunlaşmadan 3 gün önce, 7 Haziran 1945 tarihinde İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü¹ ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes imzalarıyla Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu'na verilen ve Türkiye'nin demokrasi tarihine “Dörtlü Taktir” diye geçen önerge, parti içi çatlama ve ardından gelen kopuşun başlangıcı oldu (Özdemir, 2002: 879). İnönü taktirciler hakkında, “*Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilâtlarını kursunlar ve ayrı parti olarak mücadeleye girişsinler*” diyerek taktire karşı alınacak kararı da belirtiyordu. 12 Haziran 1945'te CHP Meclis Grubunda kapalı oturumda görüşülen taktir reddedildi. Gerekçe olarak da; kanun değişikliğine ait teklif yerinin meclis,

¹ “1890 İstanbul doğumlu olan Fuat Köprülü V. Dönem (ara seçim), VI. ve VII. dönemler Kars milletvekilidir. (TBMM Albümü, 1920- 2010, 2010: 404). Demokrat Parti'nin kuruluşundan hemen önceki 23 Şubat 1943 seçimlerinde Kars'ta 780 oy alarak, 7. Dönem Kars milletvekili olarak meclise girmişti. (TBMM Arşivi Fuat Köprülü, Özlük Dosyası).

tüzük değişiklikleri ile ilgili ise kurultayları olduğu, dolayısıyla takririn görüşülmesine gerek görülmediği belirtiliyordu (Özüçetin, 2002: 778).

15 Haziran 1945'te 4919 sayılı yasa ile Türkiye'de parti kurmayı hükümetin iznine bağlayan Dernekler Yasası'nda değişiklik yapılarak yeniden serbestlik sistemine dönüldü (Yılmaz, 2008: 150). Bu süreçte tavrircilerin yeni bir parti kurarak fikirlerini tartışmaya açmaları beklenirken, 7 Temmuz 1945 tarihinde sanayici Nuri Demirağ Millî Kalkınma Partisini (MKP) kurmak için İçişleri Bakanlığına başvurdu (Duman-Birsel, 2012: 301). Bu parti, Türkiye'de siyasi parti kurma yasağı kaldırılınca kurulan ilk partidir (Karpat, 2012: 514).

Takrire imza atan milletvekillerinden Adnan Menderes ile Fuat Köprülü Vatan Gazetesi'nde muhalif yazılar yazmaya başlamışlardı. Menderes ve Köprülü'nün yayımlanan makaleleri, CHP yönetiminin tavrircilerle ilgili somut bir tavır takınmasına zemin hazırladı. Partinin bilgisi dâhilinde olmayan faaliyetlerin, doğrudan parti disiplinini zedeleyici olduğu gerekçesiyle, Menderes ve Köprülü Parti Disiplin Kuruluna sevk edildi. "Partinin iç durumunu bozmak için partide kaldıkları" gerekçesiyle de 21 Eylül'de partiden ihraç edildiler (Bakan ve Özdemir, 2013: 377). Ardından Celal Bayar, Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na kısa bir mektup göndererek 26 Eylül 1945 tarihinde İzmir milletvekilliğinden istifa etti (Fersoy, 1971: 103). 2 Aralık 1945'te de CHP'den istifa etti (Aydemir, 2013: 127). Dörtlü Takriri imzalayan Refik Koraltan ise, Vatan Gazetesi'ne arkadaşlarının ihracının parti tüzüğüne aykırı olduğunu iddia edince 27 Kasım 1945 tarihinde partiden ihraç edildi (Yücel, 2001: 50).

Milletvekilliğinden de istifa eden Bayar, 3 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracağını açıkladı (Koçlar, 2002: 754). Bu açıklamayı izleyen birkaç gün içerisinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Celal Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne çağırdı ve birlikte yemek yediler. İki lider politikacı bu yemekte, savaş sonrası dünyada Türkiye'nin yalnız kalmaması için çok partili yaşama geçilmesinin kaçınılmaz olduğu fakat daha önceki olumsuz deneyimler nedeniyle bu konuda dikkatli olunması gerektiği konularında fikir alışverişinde bulundular. Ayrıca dış politika konusunda polemiklere girilmemesi, CHP iktidarının yeni kurulacak partiye engeller çıkarmaması da görüşülen konular arasındadır. Böylece İsmet İnönü, Türkiye açısından çok önemli sonuçlar vermesi beklenen demokrasi devresine kontrollü bir muhalefetle girmeyi planladığını göstermiş oluyordu. Bu görüşmenin ardından 7 Ocak 1946 tarihinde Bayar, Koraltan, Menderes ve Köprülü'nün önderliğinde Demokrat Parti (DP) kuruldu². Partinin genel başkanlığına da Celal Bayar seçildi (Çavdar, 1995: 402).

² "Kurulduğu günden itibaren yoğun bir ilgi ve taleple karşı karşıya kalan DP, halk arasında "Demir Kırat" olarak adlandırılmıştır. "Demir Kırat" kısa sürede Türk siyasetinde "46 ruhu" olarak bilinen mücadelenin ve demokrasinin simgesi haline gelecektir." (Bulut, 2009: 74).

MKP ve DP'den başka, çok partili siyasal yapıya geçişle beraber meydana çıkan, ancak siyasal hayatta fazla iz bırakmayan ve kısa ömürlü olan birçok parti kuruldu. Sadece 1946 yılında Sosyal Adalet Partisi, Liberal Demokrat Partisi, Çiftçi ve Köylü Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi, Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Arıtma Koruma Partisi, İslam Koruma Partisi ve Yurt Görev Partisi kuruldu (Çavdar, 1995: 398).

2- 1946 Seçimleri

1946 genel seçimlerinden önce çıkartılan kanunla iki dereceli seçim sistemi, tek dereceli seçim sistemine dönüştürüldü. Fakat “açık oy gizli tasnif” yönteminin kullanılmasına devam edildi ve denetim adli birimler yerine idari birimlerce yapıldı. Bu nedenle sonuçlar üzerinde uzun süren tartışmalar yaşandı (DİGM, 2008: 12). DP, kuruluşundan sonra girebileceği ilk mahalli idare seçimleri mevzuatını anti demokratik bularak boykot etti ve iktidarı meşruiyet sorunu ile baş başa bıraktı. 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan mahalli seçimlerde bunlar yaşanırken, 21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili genel seçimlerine CHP'nin dışında çok partili siyasal yaşamın ilk partisi olan Milli Kalkınma Partisi (MKP) ile 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti katıldı (DİGM, 2008: 12). Türkiye tarihinin ilk tek dereceli, açık oy, gizli tasnif ve basit çoğunluk ilkelerine göre yapılan seçimi 21 Temmuz 1946'da gerçekleştirdi (Akın, 2002: 912). “Hileli seçimler” olarak tarihe geçen 1946 seçimlerini CHP kazansa da, DP'nin de ciddi bir başarı sağladığı söylenebilir (Yücel, 2002: 836).

DP, 465 milletvekilliği için 273 aday gösterdi ve bunlardan 66'sını Meclis'e sokmayı başardı. DP'nin örgütlenme fırsatı bulamadığı için seçime katılmadığı 16 il; *Çorum, Kırşehir, Niğde, Malatya, Gümüşhane, Rize, Bingöl, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Ağrı, Kars, Van ve Hakkari* idi. Batı Anadolu şehirlerinde iyi sonuç alan DP'nin kazandığı 12 il; *Edirne, İstanbul, Çanakkale, Muğla, Burdur, Afyon, Bilecik, Bolu, Kastamonu, Sinop, İçel ve Kayseri*'ydi. CHP ise, kırsal kesim ile Karadeniz, Doğu, Orta ve Güneydoğu Anadolu'dan destek almıştı. DP'lilere atfen basında yer alan haberlerde, seçimlerin özellikle il merkezlerinde CHP'li hükümet bürokrasisinin baskısı altında yapıldığı, bazı bölgelerde seçim mazbatalarının değiştirildiği, bu yüzden toplu hâlde istifa edecekleri bile söyleniyordu (Özdemir, 2002: 882).

21 Temmuz 1946 seçimleri neticesinde DP'nin seçimlere girmediği Kars'ta, CHP 10 milletvekilliğinin tamamını kazandı. Bu dönemde Kars'tan TBMM'ye girmeye hak kazanan milletvekilleri: Fevzi Aktaş, Mehmet Bahadır, Akif Eyidoğan, Aziz Samih İlater, Şerafettin Karacan, Esat Oktay, Zihni Orhon, Abdurrahman Sürmen, Tezer Taşkiran ve Hüsamettin Tuğaç'tır (TBMM Albümü, 1920- 2010, 2010: 479-480).

Demokrat Parti, seçimlerde görevli gözlemcilerinin gönderdiği raporlara dayanarak, seçim sonuçlarına itiraz etti fakat bu iddialar yerinde bulunmayarak reddedildi. İtirazların devam etmesi karşısında İnönü: “Ortada bizi telaşa düşürecek bir şey yok...parti teşkilatımız iyi çalışmış ve seçimi kazanmışızdır.” dedi (Yılmaz, 2008: 229).

İktidar ile muhalefet arasında 1946 genel seçimleri ile başlayan ve Hürriyet Misakı'nın ilanı ile artarak devam eden gerginlik neticesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 7 Temmuz'da Bayar ile 8 ve 9 Temmuzda da Başbakan Recep Peker ile görüştü ve 11 Temmuzda bir beyanname yayınladı. Gazetelerde bir gün sonra yayınlandığı için tarihe “12 Temmuz Beyanname” olarak geçen belgede İsmet İnönü her iki partiye de eşit mesafede olduğunu belirterek; hükûmete kendisini kayırmayacağını, muhalefet ile beraber yaşamak zorunda olduğunu açıkça bildiriyordu (Fersoy, 1971: 230-231).

İki parti arasında yaşanan bu sıkıntılı sürecin ardından seçim kanunu üzerinde görüşmeler yapıldı ve nihayet 16 Şubat 1950 tarihinde CHP ve DP'nin üzerinde uzlaştığı seçim kanunu yeniden düzenlendi. Millet Partisi³ ise kanun tasarısına karşı olumsuz bir tavır takındı. Millet Partisi, 1946 seçimlerinde ve ondan sonraki seçimlerde suç işleyenler cezalandırılıp iş başından uzaklaştırılmadıkça yapılacak yeni kanunların samimiyetle tatbik edileceğine inanmadığını söylüyordu⁴. DP ve CHP iş birliği ile çıkartılan bu seçim kanunu, *tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif ve her ilin bir seçim çevresi kabul edildiği “çok oy alanın seçilmesi” ilkelerine dayalı, yargının denetim ve yönetiminde bir seçim sistemi* getirmekteydi. Yeni seçim kanunu, seçim sürecini yargının yanı sıra seçmenin denetimine de açtı. Bu doğrultuda, seçmen kütükleri halkın incelemesine açıldı, seçim artık hükûmet işi olmaktan çıkarılıp halkın ve siyasi partilerin yürüteceği bir etkinlik olarak tanımlandı. Seçimin yürütülmesi esnasında hükûmet görevlilerinin kötü eylemleri seçim suçları arasına dâhil edildi ve seçim uygulamaları hakkında şikayet ve itiraz olanakları sağlandı. Seçim kanunu kabul edilmesinden bir ay sonra, seçimlerin yenilenmesi kararıyla TBMM dağıldı (Güngör, 2010: 194). Yeni seçim kanunu ile: *en az beş ilden aday gösterebilen muhalefet partilerinin radyodan yararlanmalarını, Yüksek Seçim Kurulunun oluşturulmasını, seçimlerin yargıç güvencesi altında yapılmasını, idare amirleri, memurların, askerî kişilerin ve milletvekillerinin görev yaptıkları yerin seçim bölgesindeki seçim kurullarına seçilememeleri, siyasi parti ve bağımsızların sandık başlarında gözlemci*

³ DP kurucuları ile anlaşamayıp DP'den ayrılanlar ile DP'den çıkarılanların, hem bizzat muhalefet partisi olan DP'ye, hem de iktidar partisi olan CHP'ye karşı oluşmuş bir cephenin mümessili olarak kurdukları partidir. DP'nin ikinci büyük kongresinden evvel, TBMM'nin sekizinci döneminde DP'nin iktidara karşı yeterli derecede muhalefet yapamadığı gerekçesiyle siyasal hayattaki yerini aldı. Fahri başkanlığa Mareşal Fevzi Çakmak, genel başkanlığa da Hikmet Bayur, getirilmiştir. (Çaylak ve Nişancı, 2009: 322).

⁴ “Seçim kanununun onaylanmasından bir süre sonra, 1 Mart 1950'de, CHP tarafından çıkartılan bir kanunla Türk büyüklerine ait türbeler ziyarete açıldı. Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'in türbeleri açılırken Plevne Kumandanı Gazi Osman Paşa'nın türbesinin de onarılması istendi.” (Burçak, 1998: 40).

bulundurabilmeleri, oyların kapalı yerde verilmesi, seçim sonuçlarının hemen açıklanması gibi yenilikler getiriliyordu (Geçikli, 2010: 82).

3- Kars'ta 1950 Milletvekili Seçimleri

Cumhuriyet tarihinin ilk tek dereceli, genel, gizli, eşit oy, yargı denetiminde açık tasnif, basit çoğunluk kuralları ile yapılan 14 Mayıs 1950 seçimlerinde, Türk halkı Demokrat Partiyi tartışmasız bir şekilde iktidara taşıdı. İktidarın devri konusunda kısa süren bir tereddüt evresinden sonra, İnönü, Bayar'ı Çankaya Köşkü'ne davet etti; iktidarın sandıktan çıkan partiye devrinin koşullarını görüştü. İnönü-Bayar ikilisinin itidalli davranışları geçiş gerilimini azalttı (Akın 2002: 913).

1946 seçimlerinden sonra başlayan partiler arası gerginlik, 12 Temmuz Beyannamesi ile İsmet İnönü'nün konuya müdahale etmesinin ardından biraz normalleşmişse de 1950 seçimleri bu gerginliklerin gölgesinde gerçekleştirildi. Türk siyasi hayatında "beyaz ihtilal" olarak da adlandırılan 14 Mayıs 1950 seçimleri ile halk, beklentilerine çözüm öneren denenmemiş muhalefeti seçti. Demokratik bir seçim sonucunda, kavgasız ve kansız bir şekilde iktidarın el değiştirmesi demokratik ihtilal olarak değerlendirilmektedir (Bulut, 2009: 76).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılacak milletvekili seçimleri için Kars'ta CHP tarafından aday gösterilen 10 kişinin bulunduğu liste şu şekildedir: Fevzi Aktaş (8. Dönem milletvekili), Latif Aküzüm (avukat), Sırrı Atalay (yargıç), Mehmet Bahadır (8. Dönem milletvekili), Abbas Çetin (avukat), Veyis Koçulu (tüccar), Esat Oktay (8. Dönem milletvekili), Tezer Taşkiran (8. Dönem milletvekili), Hüsamettin Tugaç (8. Dönem milletvekili), Hüseyin Cahit Yalçın (8. Dönem milletvekili).

Aynı seçimler için DP'nin adayları: Emin Akıncı (emekli kurmay Albay), İsmail Alaca (avukat), Zeki Aras (tüccar), Turgut Babaoğlu (serbest hekim), Fazıl Baykal(çiftçi), Nevruz Gündoğdu (çiftçi-tüccar), Ahmet Kağan (doktor), Kemal Tuğcu (doktor), Ali Topçu (yüksek orman mühendisi), ve Fahri Yemen'dir. Müstakil adaylar ise, Ali Ataman, Neşet Akmanlar, İbrahim Altıer, Mehmet Budak, Ali Erdem, Mustafa Tombul'dur (Kars Gazetesi, 1950: 1).

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlere ülke genelinde 7 parti katıldı: CHP bütün illerde, DP Hakkari hariç bütün illerde, Millet Partisi 22 ilde, Millî Kalkınma Partisi 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul'da seçimlere girdi (Yücel, 2002: 837). Katılım oranı %89.3 olan 14 Mayıs 1950 seçimlerinin sonuçları özetle şöyleydi: CHP 3.176.561 (%39,9) oy ile 69 milletvekili çıkardı. DP 4.241.393 (%53,3) oy ile 416 milletvekili çıkardı. MP ise 250.414 (%3.1) oy ile 1 milletvekilliği kazanırken, toplam oyları 267.955 (%4.8) olan bağımsızlardan 1 tanesi

milletvekili seçildi (TÜİK, 2012: 9). CHP'nin aldığı yüzde kırka yakın oy aslında büyük başarı idi. CHP'nin seçimden önceki iki yılda izlediği akıllı liberal politikalar bu başarıyı getirdi. Şayet seçim 1948'de yapılmış olsaydı CHP bu oyların ancak yarısını alabilirdi (Yücel, 2002: 837).

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Kars'ta toplam seçmen sayısı 156.502'dir. Bunların içerisinde oyunu kullananların sayısı ise 139.749'dur (DİGM, 1951: 225). 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde Kars'ta CHP, Demokrat Parti'den 22.449 oy fazla alarak tam liste hâlinde seçimleri kazandı. Bu suretle 10. Dönem TBMM'de Kars'ı temsil edecek olan 10 milletvekilinin tamamı CHP'dendi. Yeni teşekkül etmiş olan MP, Kars'ta son derece azınlıkta kaldı (Kars Gazetesi, 1954: 1). Kars İl Seçim Kurulu tarafından Başbakanlık Yüksek Makamına gönderilen 05.19.1950 tarihli yazıda 5545 sayılı milletvekili seçimi kanununun 117. Maddesi gereğince Kars ilinden milletvekili seçilen 10 kişiye ait liste şu şekildedir: Fevzi Aktaş, Latif Aküzüm, Sırrı Atalay, Mehmet Bahadır, Abbas Çetin, Veyis Koçulu, Esat Oktay, Tezer Taşkiran, Hüsamettin Tuğaç ve Hüseyin Cahit Yalçın'dır (BCA, 030.10.77.511.11.).

Kars'ta seçimlerin Demokrat Parti aleyhine sonuçlanmasında en önemli etkenlerden biri, il teşkilatının yeni kurulmuş olmasıdır. Seçim sürecine yaklaşıırken henüz ilçelerde teşkilatlanma fırsatı bulamayan ve seçmene ulaşamayan DP'nin, il ve ilçe merkezlerinde iyi organize olmuş CHP karşısında başarılı olması ihtimali zaten çok zayıftı. Ayrıca dönemin yerel gazeteleri incelendiğinde, henüz yeni kurulmuş olan DP ile ilgili sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır. Buradan hareketle 14 Mayıs seçimleri öncesinde ve sonrasında yerel basın desteğini arkasına alamadığını belirtmek gerekir. DP'nin il ve ilçe kongreleri ile ilgili haberlerin gazetelerde ayrıntılı olarak 1952 yılından itibaren aktarılmaya başlandığı görülmektedir. Bu haberlerde de çoğunlukla parti kongrelerinde yaşanan problemler ve hizipleşme önemli yer tutmaktadır. Şöyle ki, 23 Mayıs 1952 tarihinde yapılan DP il kongresinde yaşanan gerginlik ve problemler nedeniyle genel merkezden konuyu incelemek üzere müfettiş gönderildiği görülmektedir. Erzurum Milletvekili Mustafa Zeren ve Rıfki Salim Burçak tarafından yapılan incelemeler neticesinde il idare kurulu görevden alındı ve yerine geçici olmak kaydıyla Zeki Aras başkanlığındaki heyet görevlendirildi (Kars Gazetesi, 1952: 1). 14 Mayıs seçimlerini kaybeden DP il teşkilatı, kaybedilen seçimi değerlendirmek ve 1954 seçimlerine hazırlanmaktan çok parti içerisinde yaşanan hizipleşmelerle uğraşmak zorunda kaldı.

1950 seçimlerinden sonra Kars'ta istisnai bir durum yaşandı. CHP'li idare kurulu ile aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle Kars milletvekillerinden bazıları arasında ortaya çıkan fikir ayrılığı sonucunda CHP Kars Milletvekillerinden Latif Aküzüm, Abbas Çetin ve Veyis Koçulu

CHP'den istifa ederek⁵ 18.03.1952 tarihinde DP'ye geçtiler (Kars Gazetesi, 1952: 1). İstifa gerekçelerinde: “bu partide hâlen şef sisteminin devam ettiğini, namuslu ve dürüst vatandaşların fişlere raptedilip süründürüldüklerini, zümreci ve parçalayıcı zihniyetin Halk Partisinde benimsendiğini, son Kars il kongresinde bizzat genel sekreter Gülek'in mazinin ve halin suçluları ile el birliği ederek eski zihniyeti hortlatmaya çalıştığını” beyan etmekteydiler. Diğer taraftan İkinci Gazetesi'ne beyanatta bulunan milletvekilleri “Bu partide memleket davaları uğrunda samimiyetle çalışmanın imkânsız olduğunu anlamış bulunuyoruz. Buna artık tahammülümüz kalmadı.” şeklinde açıklamalarda bulundular. Kars milletvekillerinin bu istifası her iki partide de geniş tepki yarattı (İkinci Gazetesi, 1952: 1). Bu istifalar sebebiyle Zafer, Ulus, Kudret ve Vakit gazetelerinde bu hususta yazılar neşredildi. Zafer Gazetesi'nde “Halk Partisi'nde yeni çöküntüler” manşetli yazı ile istifalar hakkında detaylı bilgiler verilmekteydi (Kars Gazetesi, 1952: 1)⁶.

14 Mayıs seçimlerinde Türkiye genelinde büyük bir başarı sağlayan Demokrat Partinin, Kars'tan istediği neticeyi elde edememesi hayal kırıklığına neden oldu. 1950-1960 yılları arasında Kars'ı kazanmak adına sürekli olarak üst düzey ziyaretler yapıldı. Çoğu zaman bakanların ve milletvekillerinin gelip birtakım incelemeler yaptığı şehre, Cumhurbaşkanı ve daha sonra da Başbakan kalabalık bir heyetle birlikte geldi. İlk olarak 29 Eylül 1952 Salı günü Cumhurbaşkanı Celal Bayar beraberinde Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Reis Vekili Celal Yardımcı, Kars Milletvekilleri Abbas Çetin ve Latif Aküzüm, Hava Orduları Komutanı Orgeneral Muzaffer Göksenin, Zerbank (Ziraat Bankası) ve Etibank Genel Müdürleri ile Kars'a geldi. Biri askerî diğeri sivil iki uçakla Kars'a gelen Cumhurbaşkanı Kars Valisi Niyazi Akı, Tuğgeneral Nurettin Baransel, vilayet erkânı, CHP ve DP il idare kurulu teşkilatları ve kalabalık halk kitlesi karşıladı. Şehir merkezine geçtikten sonra hazır bekleyen kalabalığa hitap eden Bayar:

“Çok muhterem vatandaşlarım. Tarihi şehrinizi ikinci defa ziyaret ediyorum. 1936 senesinde bir kere daha aranızda bulunmuştum. O zaman feyizli topraklarınızla büyük azminiz nazarı dikkatimi celp etmişti. Sizleri temin ederim ki bu hudut bölgemizde ve tarihi şeamet dolu Karşlıların asil huzurunda heyecan hudutsuzdur. Sizin iyiliğiniz için lazım olan malumatı edinmek maksadıyla gelmiş bulunuyorum. Müşahedelerim neticesinde varacağım hükümleri hükûmete bildirmek suretiyle noksanlarınızın telafisine delalet edeceğim...” dedi.

⁵ Abbas Çetin'in Ankara'ya varışının ertesi günü Kars DP başkanlığına gelen bir telgrafta “18.03.1952, CHP'den istifa ettik, Demokrat Partiye geçtik. Hepinizi sevgilerimizle selamlarız. (Latif, Abbas, Veyis)” deniliyordu (Kars Gazetesi, 1952: 1)

⁶“İstifa olaylarının ardından Kars gazetesinde günlerce bu konuyla ilgili köşe yazıları neşredildi. Bu köşe yazılarının yanı sıra, istifalar hakkında halkın düşünceleri ve ulusal basında olayın akisleri ile ilgili yazılara yer verildi.”

Bayar'ın ardından vilayet balkonundan Celal Yardımcı ve sonra da Kemal Zeytinolu halka hitap ettiler. Konuşmaların ardından refakatindekilerle beraber birtakım incelemelerde bulundular (Ekinci Gazetesi, 1952: 1). 30 Eylül sabahı Cumhurbaşkanı Celal Bayar, refakatindekilerle beraber ve basın mensupları olduğu hâlde Murgul maden havzasını gitmek üzere şehirden ayrıldılar (Ekinci Gazetesi, 1952: 1). Maden havzasındaki tetkiklerden sonra vilayet merkezine dönen Bayar'ı uğurlamak için Vali konağının önünde ve hava meydanında bekleyen Kars halkı Cumhurbaşkanına sevgi gösterilerinde bulundu. Ve Bayar saat 11.40'ta Kars'tan ayrıldı (Ekinci Gazetesi, 1952: 1).

4- 1954 Seçimleri

5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu, üzerinde birtakım değişiklikler yapılarak 1954 ve 1957 seçimlerinde de kullanıldı. 40.000 nüfusu 1 milletvekilinin temsil etmesi ile 22 olan seçmen yaşı da bu kanunda aynen yer aldı. Mevcut seçim yasasına göre, illerin çıkaracağı milletvekilleri sayıları, 40.000 nüfusa 1 milletvekili düşecek şekilde hesaplandığında, nüfus artışına paralel olarak milletvekilleri sayıları 1950'de 487 iken, 1957'de 610'a yükseldi. 1946-1957 yılları arasında yapılan seçimlerde, *tek dereceli liste usulü çoğunluk seçim sistemi* uygulandı. Bu sisteme göre, kullanılan oyların salt çoğunluğunu alan parti, o seçim bölgesindeki tüm milletvekillerini kazanıyordu (DİGM, 2008: 12).

1954 seçimlerinden önce DP seçim kampanyasını 1950-1954 arası dört yıllık hizmetleri üzerine oturttu. Kalkınmayı ve köylüye sağlanan desteği vurgulayarak seçmenlerden oy istedi. CHP'liler ise Petrol Kanunu'nun yeni bir kapitülasyon olduğunu belirterek, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişinden duydukları rahatsızlığı dile getirdiler ve Menderes'i ciddiyetsizlikle itham ettiler. CHP'nin sönük geçen seçim kampanyasının aksine DP, 1954 seçimlerinden önce son derece renkli ve hareketli bir kampanya yürüttü (Yücel, 2001: 105). Bu dönemde CHP'nin kaynaklarına el konulması için iki önemli yasa kabul edildi ve bu parti yayın organı olan Ulus gazetesinden bile mahrum bırakıldı (Geçikli, 2010: 121). CHP Genel Merkezi'nin seçim sonrası hazırladığı rapora göre CHP seçimler için 158 bin lira harcarken DP'nin kasasından 1.5 milyon lira çıktı (Burçak, 1998: 216).

1954 yılı DP Kars teşkilatı içerisinde hizipleşmelerin iyice belirginleşmeye başladığı yıldır. DP başkanı Zeki Aras'ın tertibiyle Hasan Uysal partiden ihraç edildi. Bunun üzerine Hasan Uysal DP genel merkezine telgraf çekerek Kars DP teşkilatındaki hizipleşmeden ve faal üyelerin sırf baştakilere şahsi ihtirasları yüzünden kasten partiden ihraç edildiklerini, Zeki Aras ve etrafındakileri destekleyecek kimselerin parti içerisinden mühim mevkilere getirildiğini bildirdi. Bunun üzerine DP başkanı Zeki Aras'ın mevkisini tamamen şahsi işleri için bir vasıta yaptığı ve gelen emirleri hiçe sayarak, demokrasiyi bir kılıç gibi kullandığı kanaatine varılarak

genel başkanlık tarafından haysiyet divanına verildi. Ayrıca, Kars DP il başkanlığından uzaklaştırıldı (Kars Gazetesi, 1954: 1). Bir ay sonrasında ise DP yoklamalarının tüzük ve talimatnameye muhalif olarak neticelendirilmesi vilayette tepkilere neden oldu. DP genel idare kuruluna çekilen yıldırım telgraflar neticesinde ise genel merkez konuyu incelemeye aldı. Yoklamaya girip kazandırılmayan Tevfik Araslı 31 Mart 1954 tarihinde genel idare kurulu tarafından telefonla aranarak acil olarak Ankara'ya çağrıldı (Ekinci Gazetesi, 1954: 1). 1955 ve 56 yılı içerisinde de hizipleşme sorununun giderilememiş olması sebebiyle bu konu ile meşgul olması için genel merkezden parti müfettişi gönderildi (Ekinci Gazetesi, 1954: 1). 1954 yılında DP içerisinde yaşanan sıkıntılar nedeniyle ocak kongrelerinin çoğunun yapılamadığı görülmektedir. Bazı kongreler üyelerin gelmeyişi sebebiyle ertelenirken, bazıları da çok az delegenin katılımıyla yapılabildi (Kars Gazetesi, 1954: 1). 1955 yılı kongrelerinin de aynı şekilde yapıldığını söyleyebiliriz.

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılacak genel seçimlerinde CHP'den Kars milletvekilliği için adaylık isteyen 21 kişilik liste şu şekildedir: Fevzi Aktaş, Zarf Akman, Fuat Araslı, Sırrı Atalay, Halil Avşar, Mehmet Bahadır, Mecit Baykal, Remzi Çakır, Hasan Erdoğan, Turgut Göle, Kemal Güven, Mehmet Hazer, Rasim İlker, Esat Oktay, Hüsamettin Tuğaç, İbrahim Us, Rıza Yalçın, Osman Yeltekin ve Ali Yeniaras (Gaziyurt Gazetesi, 1954: 1). Yapılan inceleme ve değerlendirmeler neticesinde 11 kişi elenerek listeye son hâli verildi. Buna göre 2 Mayıs 1954 seçimlerine CHP şu isimlerle katıldı: Sırrı Atalay (CHP genel idare kurulu üyesi Kars Mebusu), Fevzi Aktaş (Kars Mebusu), Remzi Çakır (Sarıkamış eski belediye reisi), Hasan Erdoğan (doktor), Turgut Göle (avukat), Kemal Güven (Cumhuriyet müddeiumumisi), Mehmet Hazer (kaymakam), İbrahim Us (hâkim muavini), Rıza Yalçın (İğdır CHP ilçe başkanı) ve Ali Yeniaras (avukat) (Kars Gazetesi, 1954: 1).

Mart ayının sonlarına doğru yapılan parti yoklaması neticesinde DP de adaylarını belirledi. Bu oylamanın sonucuna göre 1954 seçimlerinde DP'nin milletvekili adayları: Veyis Koçulu (9. Dönem Kars mebusu), Abbas Çetin (9. Dönem Kars mebusu), Latif Aküzüm (9. Dönem Kars mebusu), Org. Muharrem Mazlum İşkora (eski ordu komutanlarından), Ali Topçuoğlu (yüksek orman mühendisi), İlhan Aksu (avukat), Nevruz Gündoğdu (eski belediye başkanı), Kemal Kaya (Ünye Cumhuriyet Müddeiumumisi), Fevzi Yeşilkaya (nahiye müdürü) ve Tezer Taşkiran (9. Dönem Kars mebusu)'dan oluşmaktadır (Birlik Gazetesi, 1954: 1).

2 Mayıs 1954 genel seçimleri için Cumhuriyetçi Millet partisinin⁷ Kars aday listesi ise: Ali Ataman, Cengiz Ekinci, İsmail Hakkı Alaca, Mehmet Polat, Mehmet Turan, Musa Akdemir,

⁷ Millet Partisi'nin kapatılmasının ardından eski partinin üyeleri 10 Şubat 1954 tarihinde Cumhuriyetçi Millet Partisi adı ile yeni bir parti kurarak genel başkanlığına da Ahmet Tahtakılıç'ı getirdiler. (Burçak, 1998: 137) Genel merkezin

Musa Doğan, Mustafa Yeniaras, Niyazi Kaya ve Zeki Aras'tan müteşekkildi (Ekinci Gazetesi, 1954: 1).

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerden Demokrat Parti, Cumhuriyet tarihinin rekor oy oranıyla galip çıktı: %56.6 oy alan Demokrat Parti, 503 milletvekilliği adayını meclise sokmayı başardı. CHP ise %34.8 oranla meclise ancak 31 milletvekili sokabildi. Uygulanmakta olan çoğunluk sistemi DP'ye milletvekilliklerinin neredeyse tamamını kazandırdı: %56.6 oy karşılığında milletvekilliklerinin %93'ünü aldı (Yücel, 2002: 838). Kars'ta CHP 79.426, DP 61.573 ve CMP ise 18.400 oy aldı (DİGM, 1966: 28-29).

Kars İl Seçim Kurulu tarafından Başbakanlık Yüksek Makamına gönderilen 08.05.1954 tarihli yazıda 5545 sayılı milletvekili seçimi kanunu gereğince Kars il seçim çevresinde yapılan seçimde milletvekilliğine seçilen 10 şahıs namına aynı kanunun 66/8/117 son fıkrası gereğince tanzim edilen tutanakların birer sureti kendilerine verilip, ikişer sureti de Ankara'ya gönderildi. Bu listeye göre 2 Mayıs 1954 seçimlerinde Kars milletvekili olmaya hak kazanan şahıslar ve toplam sayısı 177.954 olan seçmenden aldıkları oy miktarı şu şekildedir: Kemal Güven 79.410 oy, İbrahim Us 75.980 oy, Sırrı Atalay 85.470 oy, Remzi Çakır 77.358 oy, Mehmet Hazer 79.236 oy, Turgut Göle 83.948, Hasan Erdoğan 79.623, Ali Yeniaras 77.250, Fevzi Aktaş 77.995 ve Rıza Yalçın 77.369 oy (BCA, 030.10.78.517.15.).

Parti teşkilatında yaşanan sorunların vilayetteki olumsuz etkileri 1954 seçim sonuçlarında görülmektedir. DP'nin yerel basında yeterince destek bulamamasının da fazlasıyla bu sonuçlarda etkileri vardır. Şehir merkezinde DP kurulmadan önce yayın hayatına başlayan ve tek gazete olan "Kars Gazetesi" ile 1952'de yayın hayatına başlayan "Ekinci Gazetesi"nin DP'yi sert bir şekilde eleştirmesinin halk üzerinde önemli etkiler bıraktığı rahatlıkla ifade edilebilir. Parti teşkilatında yaşanan sorunlara ilaveten 1950 ve 1954 seçimlerinde yerel basın desteğini arkasına alamayan DP, ülke genelinde yakaladığı başarıyı Kars'ta yine yakalayamadı. 1955 yılında yayın hayatına başlayan "Demokrat Kars" ve "Hüryurt Gazetesi" bu eksikliği gidermek için uğraştıysa da, aşağıda görüleceği üzere 1957 seçimlerinde ülke genelinde yaşanacak oy kaybı, Kars'a da fazlasıyla yansiyacaktır.

5- 1957 Seçimleri

1954 seçimlerinin ardından yaşanan krizler, başta Menderes olmak üzere Demokrat Partilileri oldukça yıpratmıştı. İktidar yorgun düşmüş, Menderes aşırı derecede sinirli ve çevresine karşı kırıcı olmaya başlamıştı. Diğer taraftan muhalefet partileri, 1958 seçimlerine tek

---

emriyle Demokrat Parti'den ihraç edilen Zeki Aras başkanlığındaki DP Kars idare kurulu üyeleri Kars'ta 13 Mart'ta Cumhuriyetçi Millet Partisi Kars teşkilatını kurdular. (Kars Gazetesi, 1954: 1).

liste halinde girmek için görüşmeler yapıyorlardı. Demokrat Parti, muhalefete fazla hazırlanma fırsatı tanımadan 27 Ekim 1957’de erken seçimlere gitti. Seçimlerde muhalefet partilerine önceki seçimlerde de olduğu gibi yine CHP öncülük etti⁸. 1957 seçimlerine kadar meydan mitingleri ve kahve toplantılarından öteye gitmeyen seçim çalışmalarına 1957 seçimleri ile birlikte ev toplantıları da eklendi. 1957 seçimleri, bayrak, afiş ve el ilanlarının o güne kadar görülmedik biçimde kullanıldığı seçim oldu. 1957 seçimlerine CHP, CMP, DP, HP ve VP katıldı (TÜİK, 2012: 4).

1957 genel seçimleri için Kars’ta DP’nin aday listesi, Abbas Çetin, Latif Aküzüm, İsmail Alaca, İsa Taşdemir, Mecit Gezer, Celal Nuri Koç, Veyis Koçulu, Alaaddin Metan, Haşim Dursunoğlu, Zeki Aras, Rüştü Öktem ve Zarif Akman’dan oluşmaktaydı (Hürriyet Gazetesi, 1957: 1).

27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak genel seçimler için Kars’ta partilerin çalışmaları Ekim ayında hız kazandı. 1950 ve 1954 seçim çalışmaları kapsamında Kars’a Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve bakanlar gelmişlerdi. Bu defa Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve yanında bir gurup milletvekili 14 Ekim 1957 tarihinde Kars’ı ziyaret ettiler. Uçak Kars’a inmeden saatler öncesinde vilayetin her köşesinden binlerce vatandaş Menderes’i karşılamak için hava alanında hazır bulundular. Uçağın inmesiyle beraber kurbanlar kesildi ve coşkulu tezahüratlarla Başbakan Adnan Menderes karşılandı. Kalabalıklar arasında zor ilerleyen Menderes, Kars Belediyesi binasına geçti. Burada da coşkulu bir kalabalık kendisini beklemekteydi. Belediye balkonuna çıkıp halkı selamlarken “Yaşa!”, “Var ol Aziz Başvekilimiz!” sedaları yükselmekteydi. Önce Ağrı Mebusu Kasım Küfrevi kısa bir konuşma yaptı, ardından Maliye Bakanı Hasan Polatkan konuştu ve sonra da Menderes mikrofonu geçerek:

“Serhad vilayetin kahraman bekçileri aziz Karşılılar, bize gösterdiğiniz bu muazzam tezahürata teşekkür etmek için kelime bulamıyorum. Huzurunuzda kabahatliyim, kabahatim de yedi senedir Kars’a gelmeyişi ve bu şirin vilayete bir eser hediye etmeyişimdir. Mamafih bunda biraz da milletvekillerinizin kabahati vardır, çünkü bir gün olsun Başvekâlet kapısını açıp tek bir talepte bulunmadılar. Daha doğrusu bizleri teşvik etmediler. Bundan sonra ben de bu hareketlerinizin karşılığını sözle değil inşallah icraatla ispat edeceğim. Akşamın bu saatlerinde ve soğuk bir havada sizleri daha fazla ayakta bekletmemek için

⁸ “1957 seçimleri arifesinde CHP seçim stratejistleri İsmet İnönü’ye ısrar ediyorlardı: “Önümüzde seçim var... Bu seçimde iktidarı deler geçeriz ama, hiç değilse bir kez, gazetecilerin bulunduğu bir ortamda dinden, Allah’tan bahsedin!... Görürsünüz nasıl bir yankı bulacaktır.” İnönü’de Bayar ve Koraltan gibi Atatürk ekolünden geliyordu. Böyle bir konuşma yapmasına imkân yoktu. Hiçbir cevap vermemiş ve gittikleri son toplantıda da dini konuşma yapmadan ayrılmıştır.” (Bozdağ, 2007: 98).

sözlerime burada son verir, hepimizi ayrı ayrı gözlerinizden öperim.” diyerek konuşmasını sonlandırdı.

Sürekli ve şiddetli alkışlar arasında Menderes ve arkadaşları belediyeden ayrılarak Vali konağına geçtiler. Ertesi gün Trabzon'a gitmek üzere Kars'tan ayrılırken, gelişlerinde olduğu gibi gidişlerinde de coşkun tezahüratlarla uğurlandılar. Hareketlerinden evvel Demokrat Parti binasının önünde halkı dinleyen Menderes, seçimden 3 gün sonra tekrar Kars'a geleceğini ve iki gün kalacağını, bizzat Karşlıların dertleriyle meşgul olacağını ve 27 senelik ihmalin acısını çıkaracağını beyan ederek Kars'tan ayrıldı (Hüryurt Gazetesi, 1957: 1).

Hürriyet Partisi'nin⁹ 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak genel seçimler için belirlediği Kars adaylarının isimleri 8 Ekim tarihinde açıklandı. Hürriyet Partisi'nin adayları: Hadi Uçar, Mehmet Akdan, Muzaffer Şamiloğlu, Mehmet Çankaya, Nesim Ersoylu, Osman Esenkul, Fahrettin Kaya, Cafer Türkel, Musa Atalay ve Mehmet Taris'tir (Kars Gazetesi, 1956: 1).

Seçimlere katılım oranı %76.6 olarak gerçekleşti. Demokrat Parti'nin oyları yüzde ellinin altına düştü ve %47.3'te kaldı. Cumhuriyet Halk Partisi ise oy oranını %40.6'ya kadar yükseltti. Çoğunluk sistemi yürürlükte olduğundan, oy oranlarına göre milletvekili sayılarındaki adaletsizlik bu seçimlerde de göze çarpıyordu; DP 424 milletvekili, CHP 178 milletvekili kazandı (Yücel, 2002: 840).

Tablo 1: 1950,1954 ve 1957 Ülke Genelinde Seçim Sonuçları

Partiler	1950			1954			1957		
	Oy	Oran	M.vk	Oy	Oran	M. vk	Oy	Oran	M. vk
AP	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CHP	3.176.561	39,9	69	3.161.696	34,8	31	3.753.136	40,6	178
CKMP	-	-	-	-	-	-	-	-	-
CMP	-	-	-	434.085	4,8	5	652.064	7,0	4
DP	4.241.393	53,3	416	5.151.550	56,6	503	4.372.621	47,3	424
HP	-	-	-	-	-	-	321.471	3,5	4
KP	-	-	-	57.011	0,6	-	350.597	3,8	-
MP	250.414	3,1	1	-	-	-	-	-	-

⁹ DP'den ihraç edilen ve istifa eden milletvekilleri 19 Aralık 1955 tarihinde Hürriyet Partisi kurdular. Partinin Kars teşkilatı ise bir dönem Kars Valiliği yapmış olan Hadi Uçar tarafından kuruldu. (Kars Gazetesi, 1956: 1)

TİP	-	-	-	-	-	-	-	-	-
YTP	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bağımsız	383.282	4,8	1	137.318	1,5	2	4.994	0,1	-

(Kaynak: TÜİK, 1966: 7 ve TÜİK Milletvekili Genel Seçimleri verilerinden derlenmiştir.)

1957 genel seçimlerinde Kars'taki seçmen sayısı 192.569'dur. Partilere verilen oylar hesap edildiğinde ortalama 40.000'e yakın seçmenin oy kullanmadığı görülmektedir (Birlik Gazetesi, 1957: 1). 1957 seçim sonuçlarına göre Kars'ta CHP 90.368 oy, DP 56.742 oy, CMP 1.161 oy ve HP 6.068 oy aldı. Bu sonuçlara göre CHP Kars'tan tek liste olarak kazandı ve bütün adaylarını meclise sokmayı başardı (DİGM, 1966: 28-29).

Kars'ta 1957 Milletvekili Seçimi'nde DP'nin başarısız olmasının ardından, müteşebbis heyet olarak DP idare heyetine getirilen şahıslar arasında geçimsizlikler su yüzüne çıktı (BCA, 030.01.45.269.7). Kars Valisi Hilmi Dağcıoğlu'nun 07.07.1958 tarihinde Dâhiliye Vekili Namık Gedik'e gönderdiği telgraf, parti içerisinde hizipleşmelerin olduğu noktayı gözler önüne sermektedir. Vali telgrafta:

“Kars vilayeti son seçimlerinde müteşebbis heyet olarak Demokrat Parti idare heyetine getirilen şahıslar arasında ufak tefek geçimsizlikler mevcuttur. Bu defa kongreler başlaması için tebligat yapıldıktan sonra birbirilerine itimatları olmayan iki hizip şiddetli mücadeleye başlamışlardır. Birinci gurup il idare kurulu ikinci başkanı İsmail Alaca, diğeri Belediye Reisi Yusuf Erenğüç ve taraftarlarıdır. Burada bulunan muhalefet parti mensupları İsmail Alaca tarafını desteklemektedirler. Müteşebbis il idare kurulu başkanı Nüsret Metan tazyikle istifa ettirildi. İki gün içerisinde yirmiyi müteceviz ihraç kararı verilip, merkezin tasdikinden geçmeden tebligat yapıldı. Bugün de Kars merkez kazası parti başkanı ıskat edilerek huzursuzluk fazlasıyla merkezden ve mülhakattan makama acı şikayetler devam etmektedir. Mahalli seçimleri sabote edecek bu hali derhal önlemek mümkündür. Bunda müessir olacağım. Yalnız bu havaliden olmayan iki mebusun bir parti müfettişinin acele gönderilmesini yüksek takdir ve tasviplerinize saygı ile arz ederim (BCA, 030.01.145.269.7.)” demektedir.

11 Mayıs 1958 tarihinde Kars DP İl Başkanı Kemal Kaya'ya bir gazetecinin sorduğu mevcut hizip tamamen müspet bir neticeye bağlanabilecek mi sorusuna:

“Parti teşkilatımızda grupçuluk yüzünden bu güne kadar devam eden geçimsizlik tamamen önlenmeye çalışılacaktır. Biz de geçici bir idare kuruluyuz, aynı zamanda parti tüzüğünün hükmüne hürmeten kongrenin devamını sağlamak için ihdas edilmiş bir

müteşebbis heyetiz. Yapacağımız kongrelerde parti tesanütünün sağlam temellere istinadını bir vazife addetmekteyiz. Dürüst ve adilane siyasi prensipler içerisinde bucak, ilçe ve il kongrelerinin tahakkukuna hürmet etmek prensibimizdir. Eminim ki hizip müsebbibi guruplardaki arkadaşlarımızdan birçoğu il idare kuruluna seçilebilecektir. Bu şekilde bir gurubun diğerine olan tahakkümü sona ermiş olacaktır” şeklinde cevap verdi (Demokrat Kars Gazetesi, 1959: 1).

1957 seçimlerinin kaybedilmesinin ardından başlayan sıkıntılı sürecin çalkantısı atlatıldıktan sonra kongre çalışmalarına yeniden başlandı.

1950-1960 yılları arasında Demokrat Partinin iktidar olduğu yıllar içerisinde ülke genelinde yapılan üç milletvekili genel seçimleri sonucunda DP Kars'ta milletvekili çıkaramadı ve hep CHP'nin gerisinde kaldı. Tablo 3'te 1950-1954 ve 1957 genel seçimlerinde Kars'ta seçime katılan partilerin aldığı oy ve kazandığı milletvekili sayıları verilmektedir. Tablo incelendiğinde göze çarpan en önemli husus DP'nin oylarıdır. CHP üç seçimde de oylarını sürekli artırırken, DP, 1950 seçimlerinde aldığı 54.112 oyu, 1954 seçimlerinde 61.573'e çıkarabilmiştir. 1957 seçimlerinde ülke genelinde olduğu gibi Kars'ta da DP'nin oyları ciddi bir şekilde düşmüştür. Şöyle ki; 1950 seçimlerine kıyasla 1954 seçimlerinde DP'nin oyu 7.461 oy artmıştır. Bu artışta, Kars'a yapılan üst düzey ziyaretlerin, partinin il ve ilçe teşkilatlarının örgütlenme sürecini tamamlamış olması sebebiyle biraz daha çalışabilme imkânı ve fırsatı yakalayabilmiş olmasının ve ülke genelinde yaşanan olumlu gelişmelerin etkisi vardır. 1957 seçimlerinde ise oylarını artırmak bir yana, 1954 seçimlerinde DP'ye oy veren 4.831 kişinin kararını değiştirdiği ve DP'ye oy vermediği görülmektedir.

Tablo 3: 1950, 54 ve 57 Seçimlerinde Partilerin Kars'ta Aldıkları Oylar ve Milletvekili Sayıları

Partiler	1950			1954			1957		
	Oy	Oran	M.v.k	Oy	Oran	M.v.k	Oy	Oran	M.v.k
DP	54.112	41.3	-	61.573	38.6	-	56.742	36.8	-
CHP	76.561	58.8	10	79.426	49.8	10	90.368	58.6	12
CMP	-	-	-	18.400	11.5	-	1.161	0.8	-
HP	-	-	-	-	-	-	6.068	3.9	-
Bağımsız	917	0.2	-	2.335	0.2	-	-	-	-

(Kaynak: DİGM, 1966: 28-29)

Sonuç

1946-1960 yılları arasında, DP'nin Türk siyaset sahnesinde olduğu dönemde dört genel seçim yapıldı. 12 Temmuz 1946 seçimlerinde meclise girmeyi başaran DP, 14 Mayıs 1950, 2 Mayıs 1954 ve 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde büyük zaferler elde etti. Fakat bu seçimlerin hiçbirisinde Kars'tan milletvekili çıkarmayı başaramadı. Dört genel seçimde de CHP, Kars'ta milletvekilliklerinin tamamını kazandı.

Demokrat Parti kuruluncaya kadar Kars'ta CHP dışında herhangi bir parti teşkilatı mevcut değildi. Demokrat Parti kurulduktan kısa bir süre sonra ülke genelinde il ve ilçe teşkilatlanmaları için çalışmalara başladı. Yapılan araştırmalar neticesinde DP Kars teşkilatının ne zaman ve kim tarafından kurulduğu tespit edilemese de, 1950 yılından itibaren Kars'ta kongreler yaptığı görülmektedir. DP Kars teşkilatını kuramadığı için 1946 seçimlerinde Kars'tan aday göstermedi. Bundan sonraki yıllarda yapılan üç genel seçimde de Kars'tan aday gösteren DP, CHP karşısında olumlu bir netice elde edemedi ve 1950,1954,1957 milletvekili genel seçimlerini CHP tam liste hâlinde kazandı. CHP'nin vilayetteki başarısı kadar DP'nin başarısızlığı da bu sonuçların alınmasında önemli bir yere sahiptir. DP Kars teşkilatının kurulmasından kısa bir süre sonra teşkilatta yaşanan sorunlar ve bu sorunların yerel basında DP aleyhine sürekli işlenmesi, seçmen nazarında olumsuz intibah uyandırmıştır. 1955 yılına kadar vilayet merkezinde çıkan gazeteler DP aleyhinde yayınlar yapmaktaydılar. Bu tarihten sonra kurulan iki gazete "Demokrat Kars" ve "Hüryurt" DP'nin resmî yayın organı gibi haberler yapsalar da 1957 seçimlerinde sonuç değişmedi. Parti artık yıpranmış ve tüm yurt genelinde oylarda ciddi bir düşüş başlamıştı. Partinin yıldızının parladığı, ülke genelinde başarılı sonuçlar aldığı bir dönemde Kars'ta CHP karşısında başarı yakalayamayan DP'nin böyle bir dönemde bu başarıyı yakalaması zaten beklenemezdi.

Kaybedilen 1950 seçimlerinden hemen sonra Kars'ı kazanmak için DP'liler şehre sürekli ziyaretlerde bulundular. 1952'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kalabalık bir heyetle yaptığı ziyaret olumlu etkiler yaratsa da seçim sonuçlarını DP lehine değiştirmede ve 1954 seçimleri CHP'nin zaferiyle sonuçlandı. 1954 seçimlerinden sonra şehre yapılan ziyaretler artmakla beraber, 1957 seçimlerinden hemen önce Başbakan Adnan Menderes de Kars'a geldi. Partinin il teşkilatı içerisinde yaşanan hizipleşmenin zirveye ulaştığı bu yıllarda, Menderes'in ziyareti de Kars'ta DP'nin mağlubiyetini engelleyemedi. DP Türkiye siyaset sahnesindeki son milletvekili seçiminde de Kars'tan milletvekili çıkarmayı başaramadı.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10.77.511.11.

BCA, 030.10.78.517.15.

BCA, 030.01/45.269.7.

Resmî Belgeler

DİGM, (1951). İstatistik Yıllığı, Ankara: Yayın No: 332.

DİGM, (2008). Milletvekilleri Genel Seçimleri 1923-2007, Ankara.

DİGM, (1996). 1950-65 Milletvekili ve 1961-64 Cumhuriyet Senatosu Üye Seçim Sonuçları, No: 513, Ankara.

TÜİK, (2012). Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Yayın No: 3685, Ankara.

TBMM Albümü, (2010). 1920- 2010, 1. Cilt, 1920-1950, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, No: 1, Ankara.

Gazeteler

Birlik Gazetesi

Demokrat Kars Gazetesi

Ekinci Gazetesi

Gaziyurt Gazetesi

Kars Gazetesi

Hüryurt Gazetesi

Diğer Kaynaklar

Ahmad, F. (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (çev. Yavuz Alogan) İstanbul.

Akın, M. H. (2012). "Laiklik Sözleşmesi Temelinde Gülümlü Muhalefet: Serbest Cumhuriyet Fırkası", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7, Sayı 2, s. 46-62.

Akın, R. (2002). "Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayat Geçiş ve Demokrat Parti Yılları (1945-1960)", *Türkler*, 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 911-922.

Aydemir, Ş. S. (2013). *Menderes'in Dramı*, 14. Basım, İstanbul.

- Bakan, S. - Özdemir H. (2013). Türkiye’de 1946-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri: Cumhuriyet Halk Partisi Demokrat Parti’ye Karşı, *CÜ, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, Sayı: 1, s. 373-397.
- Bozdağ, İ. (2007). *Darağacında Bir Başbakan Menderes... Menderes... Menderes*, Truva Yayınları: İstanbul.
- Bulut, S. (2009). “27 Mayıs 1960’dan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, s. 73-90.
- Burçak, R. S. (1998). *On Yılın Amları (1950-1960)*, Ankara.
- Çavdar, T. (1995). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, Ankara.
- Çaylak, A. Nişancı, Ş. (2009). “Türkiye’de Çok Partili Siyasal Sürece Giriş: Demokrasiye Geçiş mi Siyasal Rejimin Restorasyonu mu?”, *Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi İç ve Dış Politika*, Ankara: s. 303-331.
- Çolak, F. (2002). Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950), *Türkler*, 17, Ankara: s. 774-782.
- Fersoy, O. C. (1971). *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Mayaş Matbaacılık.
- Geçikli, R. M. (2010). *1946-1960 Yılları Arasında Erzurum’da Siyasi Hayat*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Güngör, S. (2010). “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, s. 193-208.
- Haytoğlu, E. (1997). “Türkiye’de Demokratikleşme Süreci ve 1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, Denizli: s. 46-56.
- Haytoğlu, E. (2002). “1945’te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişte Bir İlk: Milli Kalkınma Partisi”, *Türkler*, Ankara: s. 783-797.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul.
- Kılınçkaya, D. (2012). “Serbest Cumhuriyet Fırkasının Toplumsal Tabanı ve Cumhuriyet Halk Partisi”, *Hacettepe Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 8, Sayı 15, s. 3-18.
- Kocabaş, S. (2011). *TC Devleti Tarihi 5, Menderes Dönemi Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol (1950-1960)*, İstanbul.

- Koçlar, B. (2002). “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükûmet Muhalefet İlişkisi”, *Türkler*, 16. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 754-764.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1980). “Dış Politika nedir? Türkiye'nin Dünü ve Bugünü”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 35, 1, s. 309-335.
- Özdemir, H. (2002). “Demokrasiye Geçiş ve Menderes Dönemi”, *Türkler*, 16, Ankara: s. 878-900.
- Özüçetin, Y. (2002). “Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu”, 1946 Seçimleri, *Türkler*, 16, Ankara, s. 765-773.
- Şentürk, A. (2012). “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Necmettin Sadak”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. 157-180.
- Yılmaz, E. (2008). *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950*, İstanbul.
- Yücel, M. S. (2001). *Demokrat Parti*, İstanbul.
- Yücel, S. (2002). “Menderes Dönemi (1950-1960)”, *Türkler*, 16. Ankara, s. 835-854.
- Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev: Yasemin S. Gönen, İstanbul.

SİVİL TOPLUM BAĞLAMINDA II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE (1908-1918)
ÖĞRETMEN CEMİYETLERİ VE TERAKKİ-İ MAÂRİF
VE İTTİHÂD-I MUALLİMİN CEMİYETİ

Serkan ERDAL *

Selçuk AYDIN**

Geliş Tarihi: 09.06.2016

Kabul Tarihi: 16.11.2016

Öz

Sivil toplum; bireysel özgürlükleri ve bireylerin temel haklarını korumaya çalışan, aynı zamanda gönüllülük prensibine dayalı örgütlenmelerin esas alındığı, toplumun devlet politikalarını denetleyip yönlendirebildiği, aktif bir yurttaşlık bilincine sahip olmayı gerektiren bir gelişmişlik düzeyi olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda sivil toplum, devletle birey arasında bir denge unsuru vazifesi görmektedir. Sivil toplum kavramının çekirdeğini bireylerin devlet karşısındaki konumunu belirleyen bir takım örgütlenmeler oluşturmaktadır. Sivil toplum örgütleri aracılığıyla birey, devletle ilişkilerini temel bir düzende tuttuğu gibi, temel hak ve özgürlüklerini koruyarak devletin politikalarını doğrudan veya dolaylı bir şekilde yönlendirmeye çalışmaktadır.

II. Meşrutiyet dönemi de bu anlamda Osmanlıda sivil toplum anlayışının yaygınlık ve bu yönde sivil örgütlenmelerin yoğunluk kazandığı bir zaman dilimidir. Bu çalışmanın amacı da II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan sivil toplum anlayışını ve bu anlayışın somut yansımalarına örnek olabilecek öğretmen cemiyetleriyle Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti'ni sivil toplum kavramı bağlamında analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil Toplum

TERAKKİ-I MAÂRİF, İTTİHÂD-I MUALLİMİN AND TEACHERS' COMMUNITIES
DURING THE 2ND CONSTITUTIONAL PERIOD (1908-1918)
IN TERMS OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

Abstract

Civil society is defined as a level of development that tries to protect individual rights and fundamental rights of individuals; also it is grounded on voluntariness based organizations. In civil society, the society can control and direct government policies and it requires having an active citizenship consciousness. Within this context, civil society serves as an equilibrant between the state and individual. The core of the civil society notion consists of a set of organizations which determine the position of individuals against the state. An individual tries to –directly or indirectly- lead government

* Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, serkan.erdal@atauni.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, selcuk.aydin@atauni.edu.tr

policies by protecting fundamental rights and freedoms as well as keeping the relations with the state in a fundamental order, via the civil society.

The Second Constitutional Period, in this sense, is a time period in which civil society understanding gained generality in the Ottoman Empire and in which civil organization occurred in this way. The aim of this study is to analyze the civil society understanding and the Terakki-i Maârif and İttihâd-ı Muallimin Society as well as Teachers' Communities, which can be an example of a tangible representation of this understanding within the context of civil society notion.

Key Words: Civil Society, Non-Governmental Organizations, Civil Society in Ottoman Empire

Giriş

Sivil toplum, Batı Avrupa'da XVIII. yüzyılda yaşanan köklü değişimlerin sonucunda toplum hâlinde yaşamanın mümkünüğünü anlamaya dönük düşüncelerin ürünü olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Bununla beraber, sivil toplum kavramı tarihsel süreç içerisinde çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü içeriğine kavuşmuştur.¹ Sivil toplum kavramının geçirdiği dört temel aşama olduğu ifade edilmektedir. İlk aşama da, tebaanın bir devletin üyesi olmakla özdeşleşen anlamından kurtulması yer alır. Bu aşama, sivil toplum içerisindeki toplumların devletten bağımsızlaşmasını savunan bir içeriğe sahiptir. İkinci aşama ise, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazandığı en azından bu yönde arayışların olduğu evreye denk düşer. Aslında bir nevi devletle sivil toplum arasındaki ayrımın iyice belirginleşmeye başladığı, sosyal eşitlik, sivil özgürlükler ve sınırlı bir anayasal hükümetin oluşmasına dair gelecek adına ümitlerin yeşerdiği bir aşamadır. Üçüncü aşama ise, bağımsız ve özgür bir sivil toplum anlayışının yerini egemen devlet anlayışına bıraktığı, sivil toplumun içerdiği özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı, devlet müdahalesinin bu çatışmaları önleyici faktör sayıldığı bir anlayışı yansıtır. Son aşama ise, üçüncü aşamaya tepki olarak, devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş boğacağından korkulmaya başlandığı noktayı ifade eder. Sivil toplumun, devlet gücü karşısında yok olacağı korkularının sonucunda, çoğulcu ve kendi kendine organize olmuş, devletten özerk bir alan olarak sivil toplumun korunması ve yenilenmesi üzerinde durulmuştur.²

Bugün geldiğimiz noktada ise sivil toplum kavramı, “gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma”³ olarak anlam kazanmıştır. Bu yapılanmanın temel odak noktasında, yasal düzen veya ortak kurallar dizgisi gibi özgürlüklerin ve bir takım özerkliklerin güvencesi

¹ İlyas Doğan, *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*, Astana Yayınları, Ankara 2013, s. 75.

² Ali Murat Yel, “Sivil Toplum ve Demokrasi”, *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008, s. 146-147.

³ Ali Yaşar Sarıbay, *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 58-59.

olan kurumsallaşmış bir temel söz konusudur. Bu, hem devlet iktidarını sınırlayan, hem de bu iktidarın hukuka dayandığı sürece meşru bir karakter kazanmasını sağlayan bir gücü bünyesinde barındırır. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk bir alan olmakla beraber, devlete karşı yabancılaşmayı zorunlu kılmayan, onunla çoğu zaman içi içe, ekonomik ve sosyal açıdan birçok toplumsal öznenin rol oynadığı bir alan olarak anlaşılmaktadır.⁴

Şerif Mardin, sivil toplum kavramını karmaşık, merkezi bir nüveden çıkarak gittikçe geniş yankılarla anlam kazanan oynak bir nirengi noktası olarak değerlendirmektedir. Kavramın olumlu olduğu kadar olumsuz kullanımlarına da dikkat çeken Mardin, kavramın zengin bir içerikte olmasının nedeninin de bu ikili bakış açısından kaynaklandığını olumsuz kullanımının ise bizim ülkemizde daha çok Osmanlı Devleti'nde yerini arayanların, Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısında bir eksikliğe işaret etmek için kullanıldığını belirtir.⁵

Osmanlı Devleti'nde tam anlamıyla batılı anlamda olmasa da sivil toplum kavramının ve sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkışı Osmanlı Devleti'nin yenileşme ve modernleşme süreciyle paralellik arz eden bir mahiyettedir. Osmanlı'nın yenileşme ve modernleşme bağlamında ortaya koyduğu tavır sivil toplum kavramının Batı'dan farklı ve daha yavaş bir tarihsel seyir izlemesine vesile olmuştur. Batı'da sivil toplum kavramının izlediği seyri belirleyen temel etmenlerin başında burjuvazinin iktidar/otorite karşısında kendisine alan açma isteğinin yansıması olarak ortaya çıkarken, Osmanlı Devleti'nde durum oldukça farklı bir karakterde kendisini göstermiştir. Klasik dönemin devlet ve birey arasındaki karşılıklı sorumluluklar üzerine bina edilmiş ilişkisi Tanzimat'la birlikte değişmeye başladığı gibi bu değişimin dinamiğini belirleyen de birey değil devletin kendisi olmuştur. Kuldan tebaaya, tebaadan da vatandaşa geçiş sürecini devlet bürokrasi eliyle gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durumun doğal yansıması da Osmanlı'da sivil toplum kavramının tarihi seyrini doğrudan etkilediği gibi, söz konusu süreci de yavaşlatmıştır. Her ne kadar sivil toplum kavramı Batı'dan farklı ve daha ağır bir seyir izlese de; Tanzimat'la başlayıp, Kanun-i Esasi'yle devam eden bu süreç de II. Meşrutiyet oldukça önemli bir zaman dilimidir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın Batılılaşma, modernleşme ve yenileşme çabaları beraberinde sivil toplum kavramının çekirdeğini oluşturan bir takım kurumsal yapıların da ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde medreseler, tarikatlar, vakıflar gibi "geleneksel" sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra; özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal

⁴ İlyas Doğan, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 2

⁵ Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 18.

partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal akımlar gibi “modern” sivil toplum unsurlarının da önemli ölçüde geliştiğini görmekteyiz.⁶

1. II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1911) Öğretmen Cemiyetleri

Türkiye’de eğitim-öğretimle ilgili dernek veya cemiyetlerin kuruluş tarihi her ne kadar Tanzimat Dönemi’ne kadar götürülse de öğretmen örgütlenmeleri II. Meşrutiyet’le birlikte ortaya çıkmıştır.⁷

23 Temmuz 1908 tarihinde⁸ Dârülfünûn ve Dârülmualimîn mezunları tarafından, “mekâtib ve maârif-i Osmâniye’nin terakkisine ve efrâd-ı millet arasında fikr-i maârifin tamim ve neşrine, muallimin arasında râbita-yı ittihâd ve muhâdenet teminine, hukuk-u mualliminin muhâfazasına ve siyanetine” çalışmak amacıyla⁹ İstanbul’da Cağaloğlu’nda¹⁰ kurulan Encümen-i Muallimîn, II. Meşrutiyet Dönemi’nde ilk öğretmen cemiyeti olarak kabul edilmektedir.¹¹ 16 Ağustos 1908 tarihinde yapılan ilk toplantıda cemiyetin fahri başkanlığına Emrullah Efendi, fiili başkanlıklarına da Said Bey ve Mustafa Asım Efendi getirilmiştir. 26 Ağustos 1908 tarihinde idare heyeti üyelerinin seçimi dolayısıyla Dârülfünûnda yapılan¹² toplantı sonucunda da cemiyetin birinci reisliğine Emrullah Efendi, ikinci reisliğine Said Bey, üçüncü reisliğine İsmail Hakkı Bey, kâtib-i umumiliğine Vehbi Bey ve muhasebeciliğine de Servet Bey seçilmişlerdir. Derslerin gruplara ayrılması, öğretmen maaşlarına zam yapılması, öğretmenliğin özel bir meslek olarak algılanması ve ihtiyaç duyulan mahallere yapılacak öğretmen atamalarında cemiyetin

⁶ Ömer Çaha, *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*, Plato Film Yayınları, İstanbul 2008, s. 146.

⁷ Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye bu dönemde kurulan belli başlı eğitim cemiyetleridir. Bu cemiyetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Karacavuş, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.; Emine Gümüşsoy, “*Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye*”, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 2, Aralık 2007.

⁸ Encümen-i Muallimin nizamnamesinde cemiyetin kuruluş tarihinin 10 Temmuz 1324/ 23 Temmuz 1908 olduğu belirtilmiştir. Fakat Tanin gazetesinin 2 Ağustos 1324/ 15 Ağustos 1908 Cumartesi tarihli nüshasında Dârülfünûn ve Dârülmualimin mezunları adına birkaç kişi Dârülfünûn ve Dârülmualimin mezunlarını “*teşkil edilecek olan Encümen-i Muallimin hakkında müdavele-i efkâr etmek üzere*” Pazar günü Yanko’nun Yenikapı’da bulunan bahçesinde yapılacak toplantıya davet etmiştir. Yine Tanin gazetesinin 6 Ağustos 1324/ 19 Ağustos 1908 Çarşamba tarihli nüshasında ise “*teşekkül eden Encümen-i Muallimin’in mukarreratını müzakere ve imza etmek üzere*” aynı gün saat 14.00’da Dârülfünûnda yapılacak toplantıya Dârülfünûn ve Dârülmualimin mezunları davet edilmiştir. Bu davetlerde geçen “*teşkil edilecek*” ve “*teşekkül eden*” ifadelerinden hareketle cemiyetin 16 Ağustos 1908 tarihinde Yenikapı’da Marko’nun bahçesinde yapılan toplantı sonunda kurulduğu fakat cemiyetin kurucularının Meşrutiyet’in iadesinden esinlenerek 10 Temmuz 1324 tarihini sembolik olarak kullandığı ortaya çıkmaktadır. bk. *Tanin*, 2 Ağustos 1324/ 15 Ağustos 1908; 6 Ağustos 1324 / 19 Ağustos 1908.

⁹ *Encümen-i Muallimin Nizâmnamesi*, Dersaadet 1324, s. 2.

¹⁰ Encümen-i Mualliminin nizâmnamesinde açık adres belirtilmeksizin cemiyetin idarehanesinin Cağaloğlu’nda olduğu belirtilmiştir. Cemiyetin açık adresi ise Nuruosmaniye’de, Şeref Sokağı’nda El-adl gazetesi bitişiğindedir. (*Hukuk-u Umumiye*, 22, 23, 24 Teşrin-i sani 1324/ 5, 6, 7 Aralık 1908) El-adl gazetesinin idare hanesi Şeref Sokağı’nda 37 numaralı dairedir. Bu durumda Encümen-i Mualliminin idarehanesi 36 veya 38 numaralı dairelerden biridir.

¹¹ Yahya Akyüz, “Türkiye’de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge İle Unutulmuş Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, No: 1-4, C. 3, Ankara 1971, s. 110. Fakat Nafi Atuf, 1911 yılında Edirne’de kurulan Mahfel-i Mualliminin Türkiye’de kurulan ilk muallim cemiyeti olduğunu iddia etmektedir ki bu iddia doğru değildir. (Nafi Atuf, *Türk Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, İkinci Kitap, İstanbul 1932, s. 111.)

¹² *Servet-i Fünun*, 12 Ağustos 1324/ 25 Ağustos 1908.

görüşlerine başvurulması, Encümen-i Muallimin vasıtasıyla elde edilen bazı kazanımlardır. Bu kazanımların elde edilmesinde hiç şüphesiz ki cemiyet yöneticilerinin Maârif Nezâreti ile ilişkileri özellikle de Emrullah Efendi'nin Meclis-i Maârif Heyet-i İlmiye Reisi sıfatını taşıması etkili olmuştur. Ancak bu durum bazı öğretmenler arasında Encümen-i Mualliminin “*nezaret erkânının riyasetleri altında in'ikad etmesi hasebiyle hiçbir vakit mualliminin siyanet-i hukukuna muvaffak olamayacağı*” ve dolayısıyla Maârif Nezâreti ile herhangi bir bağı olmayan yeni bir cemiyetin kurulması gerektiği fikrini doğurmuştu.¹³ Bu durumun bir sonucu olarak öğretmenlerin mesleki, hukuki ve toplumsal statülerinin iyileştirilmesi noktasında Encümen-i Mualliminin üzerine düşen sorumluluğu yerine getiremediğine inanan öğretmenlerin girişimleri sonucunda¹⁴ başkanlığını Mercan İdadisi Fransızca muallimi Zeki Bey'in¹⁵ yaptığı Muhâfaza-i Hukuk-u Muallimin adıyla yeni bir cemiyet kurulmuştu. İstanbul'daki idadi, rüşdi, iptidai mekteplerde görev yapan yaklaşık 300 öğretmenin üye olduğu cemiyetin amacı “*muhâfaza-i hukuk-u muallimin ve neşr-i maârifî temin*” etmektir.¹⁶ Zeki Bey'in girişimleriyle Encümen-i Muallimden de üç üyenin katıldığı bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantının sonunda da Encümen-i Mualliminin fesh edilmiş¹⁷ Muhâfaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti ile Encümen-i Muallimin birleşerek 27 Aralık 1908 tarihinde Cemiyet-i Muallimin adıyla yeni bir cemiyet kurulmuştur.¹⁸ Başkanlığını Zeki Bey'in yaptığı cemiyetin, kâtib-i umumiliğine Maliye ve Mekteb-i Mülkiye Coğrafya-yı İktisadi ve Umrânî muallimliğinde bulunmuş olan Burhanettin ve muhasipliğine de Heybeli Numune müdürü Cemil Bey getirilmiştir.¹⁹

¹³ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, İstanbul 2 Mayıs 1335 – 919. s. 23.

¹⁴ Arzu M. Nurdoğan, “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, İstanbul 2007, s. 70.

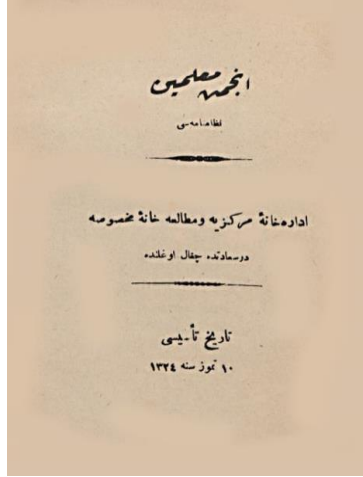
¹⁵ 1869 yılında İstanbul’da doğan Zeki Bey, Galatasaray Sultanisi’ni bitirdikten sonra Düyûn-u Umumiye İdaresi Mühimme Odası üçüncü kâtipliğine tayin edilerek memuriyet hayatına başlamıştır. 3 Kasım 1892 tarihinden 4 Eylül 1900 tarihine kadar Mülkiyenin idadi kısmında, 14 Eylül 1900 tarihinden öldürüldüğü gün olan 11 Temmuz 1911 tarihine kadar da Mercan İdadisi Fransızca muallimliği görevinde bulunmuştur. Henüz lise yıllarında gazeteciliğe başlayan Zeki Bey, önce hocası Murad Bey’in sahibi olduğu Mizan gazetesinde, daha sonra da Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın yayın organı olan Şehrah gazetesinde yazılar yazdı. 11 Temmuz 1911 tarihinde uğradığı silahlı saldırı sonucu öldürüldü. Zeki Bey’i öldürenler yakalanmış olsa da cinayetin neden işlendiği bir sır olarak kalmıştır. İttihad ve Terakki Fırkasına muhalif olduğu için İttihatçılar tarafından öldürüldüğü iddia edilmiştir. (Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923) Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ve Mekteb-i Mülkiye Mezunları*, C. III, Ankara 1968-1969, s. 407-408. Zeki Bey’in öldürülmesiyle ilgili basında çıkan haberler için bk. “Makriköy’ü Cinayeti”, *İkdam*, 29 Haziran 1327 / 12 Temmuz 1911, “Bir Cinayet-i Müessife” *Tanin*, 29 Haziran 1327 / 12 Temmuz 1911.

¹⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maârif Nezâreti Evrak Odası*, (BOA, MF. VRK), Dosya No: 27, Gömlek No: 86.

¹⁷ Kandilli İnâs Sultanisi Tarih öğretmeni Vehbi Bey, Emrullah Efendi’nin “*muallimler için bir cemiyet mutlaka lazımdır. Onlar tefrikaya meydan verdilerse bizler bari idame ettirmeyelim*” diyerek Encümen-i Mualliminin feshedilmesini kabul ettiğini ifade etmektedir. (*Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 24.) Bazı araştırmacılar Emrullah Efendi’nin bu tavrından dolayı birleşmenin bizzat Maârif Nezâretinin teşvikiyle gerçekleşmiş olabileceğine dikkat çekmiştir. Fakat burada dikkatlerden kaçan asıl nokta tam da bu tartışmaların yaşandığı dönemde Emrullah Efendi’nin Kırkkilise mebusu olarak Meclis-i Meb’ûsân’a seçilmesidir. Mebus olduktan sonra bu tür işlerle uğraşamayacak olması Emrullah Efendi’nin Encümen-i Muallimini fesh etmesinde etkili olmuş olabilir.

¹⁸ BOA. MF. VRK. Dosya No: 27 Gömlek No: 86.

¹⁹ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 24-25.

Encümen-i Mualliminin Nizamnâmesi

Zeki Bey, dönemin Maârif Nazırı Abdurrahman Bey'e gönderdiği bir mektupta cemiyetin amacının “*maarif-i umumiyyenin neşr ve tamimine hizmet*” etmek olduğunu ve bu konuda ellerinden geldiği oranda Maârif Nezâretine yardımcı olmaya çalışacaklarını ifade etmiştir. Zeki Bey mektubunun devamında nezaretten, ilköğretimin yurt genelinde yaygınlaştırılmasını, bütçenin el verdiği düzeyde öğretmen maaşlarının adil bir şekilde artırılmasını, maddi durumu iyi olmayanları koruyup kollamak şartıyla orta ve yükseköğretimin paralı hâle getirilmesini, aşar ve emlak gibi vergilerin bir kısmının eğitime aktarılmasını, taşradaki eğitime ayrılan bütçenin yerinde kullanılması ve bütçesi yeterli gelmeyen yerlere yardım edilmesini, ücretsiz yatılı okulların açılmamasını talep etmiştir.²⁰ Ayrıca, “*eğitim-öğretim yöntem ve tekniklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ve örgütün karar ve faaliyetlerinin halka duyurulması*”²¹ amacıyla Mir'ât-ı Maârif adıyla on beş günlük bir mecmua yayınlamıştır.²² Mes'ud Remzi Bey'in sahibi, Namık Ekrem Bey'in de müdürü olduğu Mir'ât-ı Maârif'in yayınlanması bir anlamda “*kime niyet kime kısmet*” kabilinden bir gelişmedir. Şöyle ki, henüz Cemiyet-i Muallimin kurulmadan önce 29 Kasım 1908 tarihinde Encümen-i Muallimin üyesi Mes'ud Remzi Bey, “*terakki-i maarife hadim ve mualliminin vasıta-yı naşir-i efkârı olmak üzere*” Mir'ât-ı Maârif adıyla bir gazetenin çıkarılması için gerekli mercilere müracaat ederek gazetesi için yayın izni almıştı.²³ Fakat tam da bu sırada Encümen-i Mualliminin kendisini feshederek Cemiyet-i Muallimine dâhil olmasıyla Mir'ât-ı Maârif de Cemiyet-i

²⁰ BOA. MF. VRK. Dosya No: 27 Gömlek No: 86.

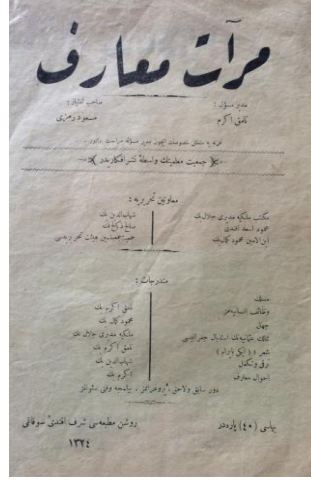
²¹ Nurdoğan, “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”, s. 73.

²² Mir'ât-ı Maârif, 31 Kânun-i evvel 1324 / 13 Ocak 1909. Mecmuânın ilk sayısı 13 Ocak 1909, ikinci sayısı 29 Ocak 1909, üçüncü sayısı 10 Şubat 1909, dördüncü ve son sayısı da 1 Mart 1909 tarihinde yayınlanmıştır. Dolayısıyla mecmuanın yayın akışı düzenli değildir.

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemi, (BOA, DH. MKT), Dosya No: 2674 Gömlek No: 101.

**Muhâfaza-i Hukuk-u Muallimin Cemiyeti
ve Cemiyet-i Muallimin'in Reisi Zeki Bey**

**Cemiyet-i Muallimin'in Yayın Organı
Mir'ât-ı Maârif Gazetesi**

Mualliminin yayın organı olarak 13 Ocak 1909 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.²⁴

Türk eğitim tarihinin ilk öğretmen cemiyetlerinden olan Cemiyet-i Mualliminin ömrü çok kısa sürmüştür. Vehbi Bey'in ifadesine göre, Zeki Bey'in 31 Mart Vak'ası'nı bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu tarafından tutuklanmasıyla birlikte cemiyetin faaliyetleri de sona ermiştir.²⁵ Fakat cemiyetin kuruluşu ile ilgili çok enteresan bir iddia da o dönemde Me'zûnîn-i İdâdiye İttihâd ve Tefeyyüz Cemiyetinin kurucularından ve Zeki Bey'in Mekteb-i Mülkiyeden öğrencisi Ahmet Halit Bey'e²⁶ aittir. Ahmet Halit'in iddiasına göre Cemiyet-i Muallimin adıyla bir cemiyet kurulamamıştı. Çünkü "*Zeki Bey, merhum, Mizancı Murat Bey'in adamı olduğundan o zamana göre ismi (Mimli) idi. Bu sebeple ona müsaade verilmedi. Böylece teşebbüs geri kaldı.*"²⁷ İhtiyatlı yaklaşmak koşuluyla bu iddiayı destekleyecek bazı deliller mevcuttur. Şöyle ki, cemiyetin yayın organı olarak faaliyet gösteren Mir'ât-ı Maârif mecmuası ilk sayısında "*Cemiyet-i Mualliminin vasıta-yı naşir-i efkârî*" olduğunu açık bir şekilde belirtmişken, diğer sayılarında bu ibareyi kullanmaması bu adla bir cemiyetin kuruluşuna izin verilmemiş olduğu ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Fakat Ahmet Bey'in iddiasını destekleyecek

²⁴ Hukuk-u Umumiye gazetesi 1 Şubat 1909 tarihli nüshasında Mir'ât-ı Maârif'in yayın hayatına başladığını okuyucularına duyurmuştur. (*Hukuk-u Umumiye*, 19 Kânun-ı sani 1324/ 1 Şubat 1909)

²⁵ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 25. O dönemde Mekteb-i Mülkiye'de öğrenci olan ve Zeki Bey'i tanıyan Ahmet Hilmi (Kalaç)'da 31 Mart hadisesinden sonra Murat ve Zeki Bey gibi İstanbul'un bazı tanınmış simalarının tutuklandığını fakat Zeki Bey'in kısa bir müddet sonra tahliye edildiğini ifade etmektedir. (Ahmet Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, Yayın Yeri Yok, 1960, s. 45.)

²⁶ Ahmet Halid Yaşaroğlu 1891 yılında Kemaliye'de doğdu. Mercan İdadisi'ni başarıyla tamamladıktan sonra Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt yaptırmış ve 1911 yılında mülkiyeden mezun olmuştur. Sırasıyla Medâris-i İlmiye, Bakırköy Numune Mektebi tarih-coğrafya muallimliği, 1913 yılında Mekteb-i Mülkiye tarih muallimliği ve 1914 yılında da Barbaros Numune Mektebi müdürlüğü, 1918 yılında Bahriye Mektebi tarih muallimliği görevini yürüten Ahmet Halid Bey, 1919 yılı Nisan ayında Türk Kadını Dershanesi ve Asri Mektep adlı özel bir okul kurmuştur. 1946 yılına kadar çeşitli eğitim kurumlarında görev yapan Ahmet Halid Bey, 12 Eylül 1951 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Mücellidoğlu Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1909-1923) Mekteb-i Mülkiye Mezunları (Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele Devri Mülkiyelileri)*, C. IV, Ankara 1968-1969, s. 1397.

²⁷ Ahmet Halid Yaşaroğlu, "Meşrutiyetten Sonra İlk Talebe Cemiyeti-İlk Muallimler Cemiyeti, *Öğretmen*, C. III, S. 25, Kasım 1949, s. 8.

en önemli delil mekâtib-i âliye ve idadiye muallimleri ve bu okullardan mezun olanlar tarafından kurulan cemiyetlerin “*hakk-ı ictimâ*”ya dair bir kanun bulunmadığından dolayı devlet tarafından tanınmayacak olmasıdır.²⁸

Osmanlı'nın Avrupa'daki en önemli şehirlerinden biri olan ve aynı zamanda Türk, Yahudi, Rum, Bulgar, Ermeni ve Dönmeler'in oluşturmuş olduğu çok kültürlü yapısıyla II. Meşrutiyet döneminin cemiyet hayatı açısından bir başka hareketli merkezi de Selanik'tir.²⁹ Meşrutiyet'in iadesiyle başlayan yapısal dönüşümle birlikte Selanik'te, üyeleri arasında herhangi bir ortak çıkarı ve programı olmayan sadece Meşrutiyet'in kendilerine sunmuş olduğu imkânları değerlendirmek amacıyla birçok kulüp, dernek ve cemiyet kurulmuştur.³⁰ Bunlardan birisi de 1908 yılı Eylül ayı içerisinde kurulan Cemiyet-i Muallimindir.³¹ Dil, din ve ırk farkı gözetmeksizin Selanik'te muallimlik yapan herkesin üye olabildiği bu cemiyet “*muallimlerin refah-ı maddisine, terakkiyat-ı zihniyelerine ve tamim-i maârife hizmet etmek*” amacıyla kurulmuştu. Bunun yanı sıra cemiyet, emekli olan üyeleri arasında yardımlaşma ve dayanışmayı devam ettirmek ve gece dersleri vermek gibi gerek hayırlı gerekse vatani bir takım sorumluluklar da üstlenmiştir.³²

Selanik'te kurulan bir başka öğretmen cemiyeti ise Bulgar İttihad-ı Muallimin Cemiyetidir. Selanik'teki Bulgar muallimlerin öncülüğünde 8 Ağustos 1909 tarihinde³³ kurulan cemiyetin amacı “*muallimlerin ma'nen ve maddeten teali ve terakkisine hizmet*” etmektir.³⁴ Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sadece bir hafta önce kurulan cemiyete, gerek hükümetin ve Maârif Nezâretinin görev ve yetkilerini kullanmak istemesinden gerekse zamanla Bulgar muallimleri arasında bir sendika teşkiline sebebiyet verebileceğinden dolayı kanunun ilgili maddesi gereğince sakıncalı görülerek ruhsat verilmemiştir.³⁵

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi*, (BOA, MF. MKT), Dosya No: 1098 Gömlek No: 40.

²⁹ bk. Mark Mazower, *Salonica: City of Ghosts Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Perennial, London 2005; Meropi Anastasiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çeviren: Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.

³⁰ G. Haupt, “Rapport annuel de la Fédération socialiste Ouvrière de Salonique (Juillet 1909- Juillet 1910)”, *Le Mouvement social*, No:45, Le socialisme et la question coloniale avant 1914 (October-December, 1963, s. 131.

³¹ Bağçe dergisi, “*Beynelmilel Muallimler Sendikası*” adıyla bir öğretmen örgütünün kurulduğunu ve kurulan bu cemiyete İslam, Hıristiyan, Musevi ve ecnebilerin de üye olabileceğini belirtmiştir. (Bağçe, 9 Eylül 1324/ 22 Eylül 1908) Fakat örgütün “*sendika*” olarak nitelendirilmesini doğru bulmayan İttihâd ve Terakki gazetesi, bu teşekkülün cemiyet olduğunu ifade etmiştir.

³² *İttihâd ve Terakki*, 18 Eylül 1324/ 1 Ekim 1908.

³³ Bu tarih cemiyetin mühründe kazılmış olan tarihtir. Fakat Selanik'teki Bulgar muallimleri, Makedonya'daki bütün meslektaşlarını Bulgar İttihad-ı Muallimin adıyla bir cemiyet kurmak amacıyla 15 Ağustos 1909 tarihinde yapılması düşünülen bir toplantıya davet etmiştir. (*Yeni Gazete*, 5 Haziran 1325/ 18 Haziran 1909) Cemiyetin nizamnamesinin 65. maddesinde ise “*nizamnamenin 14 Ağustos 1326 tarihi itibariyle*” yürürlüğe gireceği belirtilmiştir. Cemiyetin nizamnamesi için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye Dairesi*, (BOA, DH. MUI), Dosya No: 113, Gömlek No: 54. Cemiyetin nizamnamesinin Türkçe transkripsiyonu için bk. N. Fahri Taş, *Bulgar İttihad-ı Muallimin Cemiyeti, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C: 7, S: 1-2, Ankara 1997, s. 131-149.

³⁴ BOA. DH. MUI, Dosya No: 113, Gömlek No: 54.

³⁵ BOA. MF. MKT. Dosya No: 1170 Gömlek No: 75; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye İdare*, (BOA, DH. İD), Dosya No: 132 Gömlek No: 6. 28 Temmuz 1911 tarihinde düzenlenen Sofya Sosyalist Kongresi, cemiyete izin

Hakkında pek fazla bir bilgi olmasa da bu dönemde Heybeliada'da Mekteb-i Bahriye-yi Osmânî öğrencileri tarafından “*Muallimin-i Bahriye Kulübü*” adıyla bir cemiyet daha kurulmuştur.³⁶

Erenköy İnâs Sultanisi Riyaziye öğretmeni Ahmet Bey ise Bursa'da kurulan ve bu çalışmanın da konusu olan *Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin* bir şubesini İstanbul'da açmak istemiş fakat başarılı olamamıştır. Buna rağmen 1910 yılında gerekli mercilerden izin alarak *Neşr-i Maârif ve Teâvün-i Muallimin* adıyla bir cemiyet kurmaya muvaffak olan Ahmet Bey, Beylerbeyi'ndeki evini cemiyet merkezi olarak kullanmış, çevre illerde de teşkilatlanmak için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak üye sayısı çok az olan bu cemiyet kısa bir süre sonra kendiliğinden kapanmıştır.³⁷

Kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte 1911 yılı Ocak veya Şubat ayında Nafi Atuf (Kansu)³⁸ ve Mehmet Vehbi (Saridal)³⁹ Beylerin öncülüğünde Edirne'de Mahfel-i Muallimin adıyla bir cemiyet kurulmuştur.⁴⁰ Mahfel-i Mualliminin kuruluş amacı “*ilmi ve fenni umumi dersler vermek, gece dersleri açmak, köylere muallim yetiştirmek, leyli ve nehari mekâtib-i*

---

verilmemesini şiddetle eleştirerek, İttihat ve Terakki hükûmetinin politikaları hakkında II. Enternasyonal'e iletilmek üzere bir muhtıra düzenlemeyi kararlaştırmıştır. (*Yeni İkdâm*, 17 Temmuz 1327/ 30 Temmuz 1911; *Tanin*, 17 Temmuz 1327/ 30 Temmuz 1911)

³⁶ *Yeni Gazete*, 20 Kânun-i evvel 1324 / 2 Ocak 1909.

³⁷ *Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*, s. 25. Taylan Filiz ise Yahya Akyüz'ü referans göstererek cemiyetin Bursa'da kurulduğunu ifade etmektedir ki bu bilgi doğru değildir. (Taylan Filiz, *Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 10.) Üstelik Yahya Akyüz böyle bir iddia da bulunmamaktadır.

³⁸ 1890 yılında Mekke'de doğmuştur. Babasının adı Aziz annesinin adı ise Emine'dir. İlk ve ortaöğrenimini Edirne'de tamamlayan Nafi Atuf, daha sonra Mekteb-i Mülkiye'yi bitirmiştir. Bulgarların Edirne'yi işgaline kadar Edirne İttihat ve Terakki Mektebi müdürlüğü ile Edirne Maiyet memurluğu görevini yürütmüştür. Edirne'nin geri alınması üzerine Dârülmualiminin müdürü olarak tekrar Edirne'ye atanmıştır. Sırasıyla Bursa ve İstanbul kız ve erkek öğretmen okullarında, Dârüşşafakada, Ticaret Mekteb-i Âlisinde ve Darüleytamlarda görev yapmıştır. Darülfünûn Fen Terbiye Müzesi müdür muavinliği yaptığı sırada bu görevi bırakarak 1 Ocak 1921 tarihinde Anadolu'ya (İnebolu'ya) geçmiştir. Matbûât Müdüriyet-i Umumiyesi baş tercümanlığı görevindeyken Hâkimiyet-i Milliye gazetesi yazı işleri müdürlüğüne atanmıştır. 19 Temmuz 1921 tarihine kadar yürüttüğü bu görevden ayrılarak Ankara ve Kayseri liselerinin müdürlüğünü yapmıştır. Milli Mücadele'den sonra Edirne Maârif Müdürlüğüne atanmış ve Kayseri'den ayrılmıştır. Ancak Ankara'ya geldiğinde Maârif Vekâleti Orta Tedrisat Müdürlüğüne ataması yapılmıştır. 20 Kasım 1923 tarihinde Maârif Vekâleti müsteşarlığına atanmış, yapılan seçimlerde Erzurum milletvekili olarak parlamentoya katılınca bu görevinden ayrılmıştır. 3. 4 ve 5. dönemlerde Erzurum, 6. dönemde Giresun, 7 ve 8. dönemlerde de Kırklareli milletvekili olarak meclis çalışmalarına katılmıştır. (*Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi*, (TBMM Arşivi), Devre No: VIII. Sicil No: 693, Defter No: 669, Zarf No: 37)

³⁹ 1302 (1886) yılında İstanbul'da doğmuştur. Baba adı Ahmet Raşit, ana adı Ayşe Sıdka'dır. İlk ve orta eğitimini Ayasofya Merkez Rüştiyesinde, lise eğitimini de Mercan İdadisinde tamamlamıştır. Balkan Savaşları'nın sonuna kadar Edirne Sultanisinde iktisat ve hukuk bilgileri öğretmenliği yapmıştır. Savaşın sonra sırasıyla Beyrut, Şam ve İstanbul'da öğretmenlik yapmıştır. 1915–1919 yılları arasında Berlin Üniversitesi Felsefe Fakültesinde felsefe, iktisat ve hukuk eğitimi almıştır. 1919 yılında Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul Yüksek Ticaret Mektebinde iktisat dersleri vermiştir. 1920–1923 yılları arasında Büyük Millet Meclisi İktisat Vekâletinde Ticaret Genel Müdürlüğü görevini yürütmüştür. İki çocuk babası olan Mehmet Vehbi, Almanca, Fransızca ve Arapça bilmektedir. 27.06.1969 tarihinde vefat etmiştir. (*Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi*: Dosya No: M. 0060930; *TBMM Arşivi*: Dosya No: 1232).

⁴⁰ Nafi Atuf ve Mehmet Vehbi Beyler tarafından yayınlanan Sa'y ve Tettebbu dergisinin 22 Şubat 1911 tarihli ilk sayısında Mahfel-i Mualliminin nizamnamesi yayınlanmıştır. (*Sa'y ve Tettebbu*, 9 Şubat 1326 / 22 Şubat 1911) Buradan hareketle örgütün Ocak ayı sonları, Şubat ayı başlarında kurulmuş olma ihtimali yüksektir.

hususiyeye-i ibtidaiye açılması için çalışmak ve teşvikte bulunmak gibi suretlerle ülkeye hizmet” etmektedir.⁴¹

Bu dönemde İstanbul’da kurulan bir başka öğretmen cemiyeti de Konferans Cemiyetidir. 27 Temmuz - 3 Ağustos 1911 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen Dârümuallimin Kongresi’nde⁴² alınan karar doğrultusunda kurulan cemiyetin amacı “siyaset-i rûz-merreye asla temas etmeyerek yalnız memleketin muhtaç olduğu nesh-i fazilet ve irfan-ı ruhu ahaliye telkih (aşulamak)” etmektedir.⁴³ Bu amaç doğrultusunda çeşitli konferanslar düzenleyen cemiyet, bu konferans metinlerini de kitap hâlinde bastırmıştır.⁴⁴

Dönemin bir başka öğretmen cemiyeti de Bursa’da kurulan Muallimler Yurdu’dur. Fahri başkanlığını Abbas Hilmi Paşa’nın yaptığı ve Bursa Darümuallimin Müdürü Ethem Nejat’ın öncülüğünde 1913 yılı Kasım ayı içerisinde kurulan bu cemiyetin amacı ise; “muallimleri aynı fikir ve aynı gaye-i milli ile birleştirmek, tarz-ı terbiyede bir vahdet temin eylemek, terakkiyat-ı terbiyeye ve ilmiyeden birbirlerini gerek muhasebe ve gerek mübahase ve konferanslarla haberdar etmek ve bahusus muallimleri kahvane hayatından çekip kurtarmak”tır. Muallimler Yurdunun her zaman açık bulunacağı, bütün gazete ve dergilere abone olunacağı hatta çay ve nargile bulundurulması öğretmenler için kahvehanelere alternatif bir mekân oluşturulması istenmiştir.⁴⁵ Bu özelliği Muallimler Yurdunun tam bir öğretmen derneğinden ziyade öğretmenler lokali olarak değerlendirilmesine yol açmıştır.⁴⁶

9 Nisan 1918 tarihinde İstanbul’da kurulan Muallimin Cemiyeti ise Meşrutiyet döneminin son öğretmen örgütüdür. “Muallimleri yekdiğerine tanutmak, ilmi, içtimai ve iktisadi ihtiyaçlarını temin etmek” amacıyla kurulan cemiyetin heyet-i idaresi Ahmet Hamdi, Bedii, Hüseyin Ragıp, İrfan Emin ve Malik Beylerden oluşmaktadır.⁴⁷

⁴¹ Yahya Akyüz, *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1839-1950)*, Ankara 2012, s. 195.

⁴² Kongre programı için bk. “Darümuallimin Kongresi’nin Programı”, *Renin*, 14 Temmuz 1327/ 27 Temmuz 1911. Etem Nejat’ın kongre ve dönemin basının kongreye ilgisizliği üzerine kaleme aldığı makale için bk. “Darümuallimin Kongresi”, *Tanin*, 22 Temmuz 1327/ 4 Ağustos 1911.

⁴³ “Darümuallimin Kongresi”, *Tanin*, 23 Temmuz 1327/ 5 Ağustos 1911.

⁴⁴ Konferans Kütüphanesi adıyla bastırılan bu eserlerin ilki 7 Mart 1913 tarihinde Satı Bey tarafından Darülfünunda verilen, Vatan Fikri, Terbiye-i Vataniye, Vezâif-i Vataniye, Müdafaa-i Milliye ve Prusya’nın İntibahı ve Fichte’nin Nutukları adlı beş konferansın bir araya getirilmesinden oluşmuştur. İkincisi ise İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) tarafından 27 Nisan 1913 tarihinde yine Darülfünun’da verilen “Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?” adlı konferans metnidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Konferans Kütüphanesi I, *Vatan İçin*, Dersaadet 1329; Konferans Kütüphanesi II, *Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?*, Dersaadet 1329.

⁴⁵ “Muallimler Yurdu”, *Yeni Fikir*, Kânun-i evvel 1329/ Aralık 1913, Sayı: 18, s. 586.

⁴⁶ Mehmet Salih Erkek, *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921*, İstanbul 2012, s. 17.

⁴⁷ BOA. DH. EUM. 6. Şube, Dosya No: 53 Gömlek No: 78. Vakit gazetesi ise cemiyetin kurucularının ve geçici heyet-i idaresinin Beşiktaş Barbaros Numune Mektebi müdürü muallim Ahmet Halid (reis), Süleyman Kanuni Numune Mektebi müdürü Rafet Avni Bey (reis-i sani), Barbaros Numune Mektebi muallimlerinden Mustafa Fehmi Bey (kâtib-i umumi), Çıracık Mektepleri müdür-ü umumisi Asım Bey (muhasebeci), Ticaret Mektebi müdür muavini Hüsnü Bey, Köprülü Numune Mektebi müdürü Fevzi Bey, Süleymaniye İnas Mektebi müdürü Sadullah Bey ve Mecidiye Numune Mektebi müdürü Seyfettin Beyden oluştuğunu belirtmiştir. (*Vakit*, 19 Mart 1335/ 19 Mart 1918)

2. Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti

Bursa, çeşitli kademelerde öğrenim gören 164053 öğrencisi, dokuz kütüphanesi ve üç matbaasıyla Meşrutiyet döneminin önemli bir eğitim ve kültür merkeziydi.⁴⁸ Bu özellik Meşrutiyet'in iadesiyle başlayan önce yapısal sonra da toplumsal değişimlerin kısa süre içerisinde Bursa'da karşılık bulmasına ve eğitim-öğretimle ilgili bir takım cemiyetlerin kurulmasına katkı sağlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde eğitim alanında Bursa'da kurulan ilk cemiyet Cemiyet-i Maârif-i Hayriyyedir. 1908 yılı Eylül ayında kurulan bu cemiyet adından da anlaşılacağı üzere bir hayır cemiyetidir.⁴⁹ Aynı tarihlerde Museviler tarafından kurulan Tamim-i Lisan-ı Osmânî Cemiyet-i Museviyesi ise, Musevilere Türkçe öğretmek, gece dersleri vermek ve Musevi aileler arasında Türk dilinin kullanımının yaygınlaşmasını sağlamayı amaçlamıştır.⁵⁰ Bu dönemde Bursa'da kurulan bir başka hayır cemiyeti de Terakki-i İnâs Cemiyet-i Hayriyyesidir. Uzun yıllar Bursa'da Maârif Müdürlüğü yapmış olan Azmi Bey'in öncülüğünde, Maârif Muhasebecisi Mehmed Reşat, Binbaşı Enver, Hasan Tahsin, Vehbi ve Hasan Fehmi Beyler tarafından, “kız çocuklarının eğitimine katkı sağlamak” amacıyla kurulmuştur.⁵¹ Kamu yararına hizmet ettiği için Şura-yı Devlet'çe tanınan cemiyete 25 Kasım 1909 tarihinde ruhsat verilmiştir.⁵²

23 Temmuz 1909 tarihinde⁵³ Bursa'da⁵⁴ kurulan en önemli öğretmen örgütü ise Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetidir. Hacı Mustafa Efendi'nin başkanlığında⁵⁵

⁴⁸ *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâme-i Resmîsi*, 1325, Def'a: 34, Bursa Vilayet Matbaası, s. 340.

⁴⁹ *İttifâk*, 30 Ağustos 1324/ 12 Eylül 1908.

⁵⁰ *İttihâd ve Terakki*, 7 Eylül 1324 / 20 Eylül 1908,

⁵¹ *Hukuk-u Umumiye*, 31 Kânun-i sani 1324 / 13 Şubat 1909.

⁵² *BOA, DH. MUI*. Dosya No: 43 Gömlek No: 10.

⁵³ *Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâmnamesi*, Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası, 1325, s. 2. Bu tarih cemiyetin tüzüğünde ve mühründe kullanılan tarihtir. Nizâmnamenin birinci maddesinde bu tarih kutlu, yüce anlamına gelen “*yevm-i mübeccel*” kavramıyla ifade edilmiştir. Bu tarih cemiyetin gerçek kuruluş tarihi olabileceği gibi Meşrutiyet'in iadesinin birinci sene-i devriyesine tesadüf etmesinden dolayı sembolik olarak da kullanılmış olabilir. Cemiyet tarafından yayınlanan beyannamede de cemiyetin kuruluş tarihi 23 Temmuz 1909'dur. (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bab-ı Âli Evrak Odası, (BOA, BEO)*, Dosya No: 3779 Gömlek No: 283402) Fakat Yahya Akyüz, cemiyet yetkililerinin 15 Haziran 1910 tarihinde Meclis-i Mebusan'a göndermiş olduğu bir telgraftan hareketle cemiyetin 1910 yılı Haziran ayından önce kurulduğunu iddia etmiştir. (Yahya Akyüz, *Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)*, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)*, S: 22, Ankara, Güz 2007, s. 27.) Arzu M. Nurdoğan da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan kayıtlara atıfta bulunarak cemiyetin 15 Haziran 1910 tarihinde kurulduğunu ifade etmiştir. (Nurdoğan, “Türkiye'de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”, s. 76.)

⁵⁴ Taş ise 1997 ve 2002 yıllarında kaleme aldığı makalelerde ısrarla Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin, Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin bir şubesi olduğunu iddia etmiştir. (Taş, *Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti*, s. 147; N. Fahri Taş, “Osmanlı Devleti'nde Azınlık Cemiyetlerinin Kurulması ve Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 4, S: 1, Erzincan 2002, s. 75.) Fakat bu iki cemiyetin kuruluş tarihleri göz önüne alındığında bu iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin kuruluş tarihi nizâmnamesinde açıkça 23 Temmuz 1909 olarak belirtilmiştir. Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin nizâmnamesinin 65. maddesinde geçen “*nizâmname-i hazıra 14 Ağustos 1326 tarihinden itibaren mevki-i icraya vaz edilir*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere cemiyet 27 Ağustos 1910 tarihinde kurulmuştur. Bu durumda yaklaşık bir yıl önce kurulan Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetini Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin bir şubesi olarak kabul etmek mümkün değildir.

⁵⁵ *Ertuğrul*, 10 Temmuz 1326/ 23 Temmuz 1910.

Bursa’da görev yapan ilkokul öğretmenleri tarafından kurulan bu cemiyetin amacı; “*ih̄tiyâcât-ı hâzıra ve âtiyeye göre maârifin tamim ve terakkisine ve mualliminin menşe’ ve müddet-i hidmetleri itibariyle hukuk-u meşrûa ve sarihalarının muhafazasına*” hizmet etmektir.⁵⁶

Cemiyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra cemiyet yetkilileri öğretmenlere hitaben iki beyanname yayınlamıştır. Yayınladıkları bu beyannamelerde öğretmenlerin maddi ve manevi sorunlarına dikkat çekilmiş, cemiyetin kuruluş gerekçeleri ayrıntılı bir şekilde dile getirilmiştir. 11 Ekim 1909 tarihinde yayınlanan birinci beyannamede:

“Terakkiyat-ı medeniye-i hazıranın esası olan maârifin ÷lkemizde lâıyıkı vechle neşr ve tamimi evvel emirde erbabının yani neşr ve tamimine hadim olan mualliminin öteden beri giriftar oldukları muzik-i ihtiyaç ve zarurettten kurtarılmalarına, onların dahi meslek-i saire eshabı gibi insaf ve muadelet dairesinde vazifeye mukabil bir hakka nail edilmelerine vabeste olduğu derkârdır. Şimdiye kadar muallimin takat-ı beşer fevkinde birçok vezaif ifasıyla mükellef oldukları halde ona mukabil bir hakka malik değildi (!) Kuvvet-i lâyemut derecesinde aldıkları muhassasât adeta müteğallibenin bir lütf-u mahsusı, bir ihsan-ı müstelzim ’ül şükranı idi.

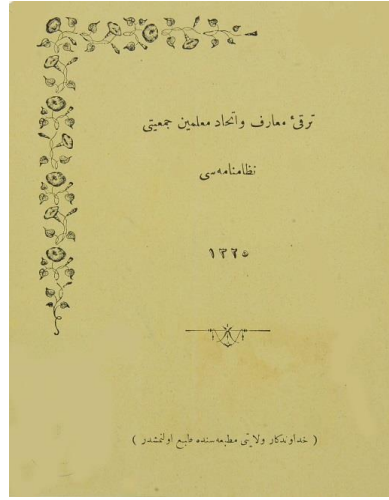
Muallimin bir gûna mükâfata nail olmamaya, bir ümid-i terakki beslemeğe mahkûm, hatta ekseriyet üzere hukuk-u tabiiye-i beşeriyeden dahi mahrum idi. Bütün gayretleri, semere-i sa’yleri bir takım erbab-ı cehil ve nadaninin hesap ve menfaatine idi. Taleb-i hakk için hiç biri şakk-ı şefe edemezdi. Çünkü hak nedir? İzâ’e-i hukuktan ne gibi neticeler çıkar? Bunları bilen, bilmek isteyen yok idi.

Maksat zairde talim ve terbiye, hakikatte ise umumun cehili olduğundan muallimler, tabakat-ı beşeriye arasında bir sınıf-ı mahsus ve bir sahib-i meslek değil, tenvir-i efkâra hadim olmaları hasebiyle adeta erbab-ı istibdadın dest-i melaneti altında mahv-ı mültezim bir güruh idi. Bu gibi ahvalin netayic-i zaruriyesinden olan yeis ve fütur-u daimi muallimleri, talim ve terbiyelerini dūş-i tahammüllerine aldıkları evlad-ı vatanın tenvir-i ezhanı için çalışmalarına o yolda sarf-ı zihin ve amal-i fikir etmelerine müsait bulundurmuyordu. Denilebilir ki bütün sa’y ve verzişleri bir boğaz kavgasından ibaret olup ifade ve istifade cihetleri akıllarının işi bile değildi ve olamazdı. Bunun için bittabi bütün evlâd-ı vatan ve dolayısıyla aziz vatan mutazarrır ve rahnedar oluyordu. Bu ahvalin devamı vatan düşmanı olan müstebidinin mukteza-yı menafi-i hasiseleri olmakla hilâfında hareket; müstelzim-i mücazat ve ukubet en dehşetli ceraimden madun idi.

İşte bu suretle sine-i sadpare-i vatana indirilmekte bulunmuş olan darabat-ı muhribaneye devr-i meşrutiyet nihayet vermiş ve artık bilumum efrad-ı millete halet-i ihtizara

⁵⁶ *Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâmnâmesi*, s. 2.

yaklaşmakta bulunmuş olan vatanın iade-i kuvva-yı hayatiyesi esbabına tevessülde serbest-i tam bahş eylemiş idi. Bu serbestiden bil-istifade sınıf-ı muhtelifeye salık erbab-ı hamiyet uhdelerine terettüb eden vezaif-i vatanperverinin ifasına mübaderet ederek vatana cidden nafi hizmet ifasına kifayet edecek derecede cemiyetler teşkiline muvaffak oldukları maal-mesârr görülmüş olmakla vatanın ruhu mesabesinde olan maarifin dahi derece-i matlubede terakkisi için müntesibin-i maarifin yani biz muallimlerin dahi bir cemiyet tesisıyla müttefiken hareket etmeleri vücubu tahakkuk etmiş idi. Binaenaleyh 10 Temmuz sene 325 yevm-i mübeccelinde içtima eden Bursa heyet-i talimiyesi Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin namıyla bir cemiyet tesisine muvaffak⁵⁷ olduğu ifade edilmiştir.

Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti'nin Nizâm-nâmesi

12 Aralık 1909 tarihinde yayınlanan ikinci beyannamede ise, ülkemizin kalkınmasında eğitimin önemi ve eğitimin ülke genelinde yaygınlaştırılması için her ferdin çaba sarf etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Öğretmenlerin ise bu işe rehberlik etmelerini “*vatanın bilhassa kendilerinden beklediği bir hizmet-i mukaddese*” olarak görerek sorumluluklarına dikkat çekilmiştir. Öğretmenlerin üzerine düşen sorumluluğu layıkıyla yerine getireceğini fakat mevcut şartların öğretmenlerden beklenen sorumlulukları yerine getirmede yetersiz olduğu ve bu durumun devam etmesi halinde öğretmenlik mesleğinin bir isimden ibaret olacağı ve toplumun eğitim öğretim işlerinden mahrum kalacağı belirtilmiştir. Bir mesleğin ilerlemesi o mesleğe yönelik toplumsal teveccühle orantılı olmasına rağmen öğretmenler için böyle bir durum söz konusu olmadığı, mevcut ekonomik şartların yapmış oldukları hizmetlerle ters orantılı olmasından dolayı da öğretmenlik mesleğine olan ilginin her geçen gün azaldığı ifade edilmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak eğitim ve öğretim işlerinin ehil olmayan kişilerin eline geçeceği, çözüm bulunmadığı takdirde de tamamen bozulacağına dikkat çekilmiştir.

⁵⁷ BOA. BEO, Dosya No: 3779 Gömlek No: 283402.

Beyannamenin son kısmında ise öğretmenlerin problemlerinin çözümü için yine öğretmenlerin harekete geçmeleri gerektiği herhangi bir taraftan yardım beklemeksizin ele ele vererek beraber çalışmak suretiyle, ülkenin geleceği açısından büyük bir tehlike arz eden bu durumu ortadan kaldırmak en uygun yol olarak görülmüştür. Bunu sağlamak için üyelerini öğretmenlerin oluşturduğu, eğitim-öğretim faaliyetlerinin gelişmesine ve öğretmenlerin ilerlemesine yardımcı olmak amacıyla Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin Cemiyetinin kurulduğu tekrar edilmiştir.⁵⁸

Öğretmenlik mesleğinin itibarının korunması ve öğretmenlerin - gerek görev başında gerekse emekli olduktan sonra - ekonomik durumlarının iyileştirilmesi için bir takım teşebbüslerde bulunan cemiyet yetkilileri yaşamış oldukları mağduriyetleri Meclis-i Mebûsân başkanlığına çektikleri bir telgrafla gündeme getirmişlerdir. Meclis-i Mebusan'a çekilen telgraf şöyledir:

“Ey muhterem vükelâ-yı millet! O kürsü-yü mukadderat-ı millette geçen seneki gibi maarif nazırı beyin müphem müphem izahat ile fasıldan fasıla geçiliyor. Nazır Bey mevcut muallimlerin adedi ile münhal muallimlikler hakkında tafsilât veriyor da terk-i meslek edenlerin aded ve esbabından hiç bahsetmiyor. Hüseyin Cahid Bey'in, Varteks Efendi'nin dedikleri vechle ortada program yok. İhtiyaç keşfedilmemiş, hedef tayin olunmamış iken bunca müfettişler, müdürler tayini zaid değildir. Teftiş, tesis ve ıslahtan sonra olmaz mı, işte o müphem izahlar neticesi değildir ki tedrisat devr-i sabıka rahmet okutturacak derecede tedenni etti. Evlad-ı vatanın muazzez hayatlarının ölüsünden kim mes'ul olacak. Tecrübe zamanında değiliz. Muallimler sınıflara taksim edilerek maaşları vükela-yı millet huzurunda tayin etsin. Çünkü bu meslekte adaletsizlik hükümfermadır. Biz biçare muallimler artık amele ücretiyle çalışamayız. Hukuk-u sariha-i meşruamızı kanun dairesinde aramakta muzdar kaldığımızdan evvel emirde kuvve-i neşriyenin nazar-ı dikkatini celbetmek üzere arz-u hal ederiz.”⁵⁹

**Terakki-i Maarif ve İttihad-ı Muallimin
Cemiyeti'nin Mührü**

⁵⁸ BOA. BEO, Dosya No: 3779 Gömlek No: 283402.

⁵⁹ Sabah, 1 Haziran 1326 / 14 Haziran 1910; Muhâcir, 5 Haziran 1326 / 18 Haziran 1910.

Cemiyet yetkililerinin Meclis-i Mebusan'a çekmiş olduğu bu telgraf beraberinde bir takım tartışmalara da sebep olmuştur. Muhacir gazetesi, telgrafın son kısmını uygun bulmamakla birlikte cemiyet yetkililerinin serzenişlerine hak vermiştir. Merkezle taşra muallimleri arasındaki maaş farkına dikkat çeken gazete İstanbul'da görev yapan öğretmenlerin 300 kuruş maaş alırken taşradakilerin 65 kuruş maaşla görev yaptıklarını ve bu farkın ortadan kaldırılması için Maarif Nazırı'nın müdahale etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Selim Sabit ve Hüseyin Hilmi imzasıyla Muhacir gazetesinde yayınlanan bir yazıda da aynı problemler gündeme taşınmıştır. Eğitim öğretim faaliyetlerindeki birçok probleme dikkat çekilen yazıda eğitim-öğretim dönemi bittiği hâlde öğretmen ihtiyacı olan bazı yerlere henüz kadro tahsis edilmediği ve derslerin vekâleten yürütüldüğü, asaleten görev yapan öğretmenlerin ise maaşlarını tamamen alamadığı belirtilmiştir. Öğretmenlerin her türlü olumsuzluğa rağmen vatanın ihtiyaç duyduğu en ulvi ve en mukaddes mesleğini yaptıkları fakat buna rağmen en doğal haklarından dahi mahrum oldukları dile getirilmiştir. Öğretmen maaşları arasındaki farklılığa da dikkat çekilen yazıda öğretmenlerin mesai ücretleri karşılaştırılmış, merkezde görev yapan bir öğretmene mesai ücreti olarak 100 para verilirken taşradakilere 75 kuruşun az görüldüğü ifade edilmiştir. Buna rağmen eğer bu durum devlet bütçesinden kaynaklanan bir sorunsuz öğretmenler olarak “*kirli yaka ve yırtık paçayla aynı zamanda da büyük bir zevkle*” vatanları için hizmet edebileceklerini belirtmişlerdir. Aksi takdirde söz konusu ayrımcılığın bir an önce ortadan kaldırılarak merkez ve taşrada çalışan öğretmenlerin maaşlarının yeniden düzenlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Sadece öğretmenler arasında değil mektepler arasında da eşitsizlik olduğuna dikkat çekilen yazıda 250 mevcutlu bir ibtidai mektebin 450 kuruşla idare edildiğini, aynı derecede bulunan iki mektepten birinin aylık ödeneğinin 700 diğerinin 7000 kuruş olduğu dile getirilmiştir.

Yazının son bölümünde öğretmenlerin kaybolan meşru haklarının arandığı ve haklarını elde edebilmek için her türlü yasal yollara müracaat edileceği ifade edilmiştir.⁶⁰

3. Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin İstanbul'da Şube Açma Girişimi ve Cemiyetin Sonu:

Cemiyetin taşra örgütlenmesi ile ilgili herhangi bir somut delil bulunmamaktadır. Buna rağmen cemiyetin 1910 yılı Temmuz ayı ortalarında Bursa'da bir kaza kongresi toplandığı ve bu kongrede yapılması düşünülen liva kongresi için delege seçimi yapıldığı bilinmektedir.⁶¹ Kaza kongresinden çok kısa bir süre sonra da Bursa'ya bağlı kazalardan gelen murahhasların da katıldığı bir liva kongresi toplanmıştır. Cemiyet reisi Hacı Mustafa Efendi'nin öğretmenlik

⁶⁰ *Muhacir*, 16 Haziran 1326 / 29 Haziran 1910.

⁶¹ *Ertuğrul*, 3 Temmuz 1326 / 16 Temmuz 1910.

mesleğinin önemi ve kutsallığı üzerine yapmış olduğu açılış konuşmasından sonra öğretmenlerin haftada veya on beş günde bir olmak üzere bir araya gelerek ilkokullarda eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl ve ne şekilde verilmesi gerektiğine dair fikir alışverişinde bulunmaları ve bunun neticesinde ortaya çıkan çözüm önerileri hakkında ayrıntılı rapor hazırlanması meselesi müzakere edilmiştir.⁶²

1910 yılı Ocak ayının sonları Şubat ayının başlarında⁶³ ise Darümuallimin muallimlerinden Kemal Bey, Beylerbeyi Rüşdiyesi muallimlerinden Ahmet Hamdi, Feyziye Rüşdiyesi muallimlerinden Sezai, Ayasofya Rüşdiyesi muallimlerinden Remzi, Beykoz Rüşdiyesi muallimlerinden Ömer Lütfü, Numune Rüşdiyesi muallimlerinden Said ve Mahmudiye Rüşdiyesi muallimlerinden Hüseyin Hilmi Bey tarafından Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin İstanbul'da bir şubesi açılmıştır. Fakat İstanbul Valiliği, yapmış olduğu inceleme sonucunda cemiyet nizamnamesinin 20. maddesinin Maârif Nezâretinin görev ve yetkilerine müdahale eden hükümler ihtiva ettiğini nezarete bildirmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti gerek Bursa'daki merkezin gerekse İstanbul'da kurulan şubenin Cemiyetler Kanunu'nun 3. maddesine⁶⁴ aykırı olduğu gerekçesiyle İstanbul ve Hüdavendigâr valiliklerine resmî bir yazı göndererek bu cemiyetler hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılmasını talep etmiştir.⁶⁵ Aslında Meclis-i Mebûsân başkanlığına çekilen ve Maârif Nezâretinin uygulamalarını eleştiren telgraftan sonra Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin kapatılma süreci başlamıştı. Cemiyet nizamnamesini inceleyen Maârif Nezâreti 15 Haziran 1910 tarihinde Şura-yı Devlete gönderdiği tezkirede Meclis-i Mebûsân'a gönderilen telgrafın "*kuvve-i icraiye'nin salâhiyetine müdahale*" anlamına geldiğini ayrıca cemiyet nizamnamesinin 2, 4, 7, 10, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 22, 23. maddelerinin de açık bir şekilde Maârif Nezâretinin "*hukuk ve salahiyet-i kanuniyesine*" müdahale amacı taşıdığını bildirmiştir. 29 Haziran 1910 tarihinde de sadareten Dâhiliye ve Maârif Nezâretlerine gönderilen resmî yazıda Bursa'da kurulan Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin "*tarz-ı teşekkülü*

⁶² Ertuğrul, 10 Temmuz 1326/ 23 Temmuz 1910.

⁶³ 2 Şubat 1910 tarihli Muhacir gazetesi, Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyetinin İstanbul şubesinin kurulduğunu okurlarına aktarmıştır.

⁶⁴ Cemiyetler Kanununun ilgili maddesi şöyledir: "*Ahkâm-ı kavanine ve adab-ı umumiyeye mugayir bir esas-ı gayr-i meşrûa veya asayiş-i memleket tamâmiyyet-i mülkiye-i devleti ihlâl ve şekl-i hazır hükümeti tağyir ve anâsır-ı muhtelif-i Osmâniye'yi siyaseten tefrik maksadına müstenid olmak üzere cemiyetler teşkili câiz değildir.*" (Mecmua-i Kavanin-i Cedide-i Osmaniye, Cilt: 1, No: 23, Dersaadet 1327, s. 9.)

⁶⁵ BOA, MF. MKT, Dosya No: 1148, Gömlek No: 48. Sabah gazetesi ise "*cemiyet nizamnamesinde heyet-i mualliminin temin-i terakki ve sairesini tekeffül etmek için nezâret-i aidesi nezdinde teşebbüsatta bulunmak, maârif için para almak gibi ahkâm-ı kavanine münâfi mevad olduğu bunun ise cemiyetler kanununa gayr-i muvafik bulunduğu cihetle mezkûr cemiyetin tasdiki câiz olamayacağı vilâyete tebliğinin*" kararlaştırıldığını okurlarına duyurmuştur. (Sabah, 17 Haziran 1326 / 30 Haziran 1910.)

ahkâm-ı kavanine mugayir” görüldüğünden dolayı Cemiyetler Kanunu’nun 3. maddesi gereğince kapatılmasına karar verilmiştir.⁶⁶

Sonuç

Çıkış noktasını “*hürriyet, müsâvât, uhuvvet*” sloganının oluşturduğu II. Meşrutiyet Dönemi, o zamana kadar edilgen bir görünüm arz eden Osmanlı toplumunun etken bir hâle gelmesinde ve Osmanlı vatandaşları arasında modern anlamda olmasa da sivil toplum kavramının çekirdeğini oluşturacak sivilimsi yapıların oluşmasında son derece önemli katkılar sağlamıştır. Yapısal ve toplumsal anlamda yaşanan bu değişimin doğal bir sonucu olarak sivil toplum kavramının kısmen temelini teşkil eden cemiyet, dernek, kulüp gibi bir takım tüzel kişilikler oluşturulmuştur. Ancak bu tüzel kişiliklerin kuruluşu hiçbir yasal sınırlamaya tabi tutulmadığı gibi herhangi bir anayasal güvencesi de yoktur.

Sivil toplum kavramı bağlamında ortaya çıkan bu sivilimsi yapılar Osmanlı toplum yapısında II. Meşrutiyetle yoğun bir şekilde hayat bulurken, kısa süre içerisinde hem kamusal hayata, hem de idarenin yetki ve sorumluluklarına müdahil olmak istemeleriyle birlikte bir takım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Sivil toplum kavramı devletten bağımsız ve özerk bir alan olarak devletle ilişkileri düzenleyen bir anlama sahiptir. Bu noktada sivil toplumun gelişmesi ve kalıcı bir hâl alması için sivil toplumun gelişmişlik noktasında kat ettiği mesafeyi bireylerin ve devletin de alması gerekmektedir. Özgürlükçü ve çoğulcu bir yapının tesis edilebilmesi hususunda hem devletin hem de sivil toplumun özünü oluşturan örgütlenmelerin algı düzeylerinin paralellik arz etmesi aynı zamanda toplumsal ve siyasal yapının da belirli bir gelişmişlik seviyesine ulaşması gerekmektedir. Batı sivil toplum kavramını toplumsal yaşantısında işler hale getirmek için oldukça uzun ve meşgaleli bir süreçten geçerken, Osmanlı’da bu durum daha kısa bir zaman zarfında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum ise sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkinin sağlıklı ve işler bir hâlde hayat bulmasını engellemiştir.

Sivil toplumun çekirdeğini oluşturan bu yapıların sosyal, siyasal ve kamusal alana müdahale etmeleri, en azından bir denge unsuru olarak idarenin karşısında yer almaları klasik Osmanlı yönetim yapısının hiç de alışık olmadığı yeni bir durumdur. Bu yeni duruma devletin verdiği cevap ise 16 Ağustos 1909 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu’dur. Bu kanun ile devlet, bir takım sivil toplum kuruluşlarına resmî bir statü tanırken, diğer taraftan bazı sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerine ise son vermiştir. Bu yeni duruma ilişkin alışılmış bir

⁶⁶ BOA, BEO, Dosya No: 003779, Gömlek No: 283402. Cemiyetin kapatılmasıyla ilgili dönemin Maârif Nâzırı İsmail Hakkı Bey’in Dâhiliye Nezâretine gönderdiği resmî yazı için bk. BOA, DH. İD. Dosya No: 132 Gömlek No: 6. Muhâcir gazetesi cemiyetin ilim ve irfan sahibi kişiler tarafından kanunlara uygun bir şekilde kurulduğunu ve hükûmetin de cemiyeti tanıdığını ifade ederek yaşanan bu durumun meşrutiyete uygun olmadığını belirtmiştir. (Muhâcir, 26 Haziran 1326 / 9 Temmuz 1910.)

stratejiye başvuran devlet kontrol edebileceği veya yeri geldiğinde kullanabileceği sivil toplum kuruluşlarının yaşamasına müsaade ederken, kendisi için problem oluşturma ihtimali olan sivil toplum örgütlerini ise yasaklamıştır. Bu durum aslında sivil toplum kavramının özüyle çelişki arz etmektedir. Devletten bağımsız, özerk bir alan olması gereken sivil toplum bizzat devlet eliyle düzenlenmeye çalışılmıştır.

Yine de II. Meşrutiyet'in bireylere sunduğu özgürlükçü ortam bir nokta da sivil toplum bağlamında kısa süreli olsa da sivil örgütlenmeler şeklinde canlı bir yapının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sivil örgütlenmelerin temel amacı üyelerine bir takım ekonomik ve sosyal kazanımlar elde etmek olduğu gibi, kendi mesleki alanlarını ilgilendiren hususlarda karar alıcılara bir takım politikalar önererek sürece ortak olmak istemişlerdir.

II. Meşrutiyet'in sağladığı görece özgürlükçü ortamla hayat bulan bu yapıların başında gelen muallim cemiyetlerinin ortak amaçları ise daha çok öğretmenlerin yaşadıkları ekonomik problemlere çözüm bulmak ve öğretmenlerin yaşam standartlarını yükseltmektir. Yine bu cemiyetler, öğretmenlik mesleğinin diğer memurluklardan farklı olarak özel bir statüye kavuşturulmasını da kuruluş amaçları arasına yerleştirmişlerdir. Öte yandan eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, kalitesinin artırılması, eğitim ve öğretim alanında uygulanabilecek politikaların belirlenmesi hususunda ilgili makamlarla birlikte çalışmak kurulan bu cemiyetlerin esas amaçlarını oluşturmuştur.

Bu çalışmanın ana temasını oluşturan Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti ise öğretmenlerin yaşadıkları maddi ve manevi sorunları ortadan kaldırmayı kendisine amaç olarak seçmiştir. Bununla birlikte öğretmen maaşlarının standart olmaması, maaşlerini sağlamada yetersiz olması ve Maarif Nezaretinin okullar için ayırmış olduğu bütçelerin farklı olması gibi problemlerin çözümü cemiyetin diğer amaçları arasındadır.

Cemiyet ülke kalkınmasında eğitimin oynayacağı rolün öneminden hareketle, özellikle öğretmenlik mesleğinin hukuki olarak bir takım güvencelere kavuşturulmasını, eğitimin yaygınlaştırılmasını ve mesleğin sorunlarının çözümü noktasında öğretmenlerin bir araya getirilmesini amaçlamıştır. Ayrıca öğretmenlik mesleğinin Osmanlı klasik memur sınıfı içinde değerlendirilmesinden duyulan rahatsızlık gündeme getirilmiş ve öğretmenliğin “*özel bir statüye*” sahip olması gerektiği ifade edilmiştir.

Sonuç olarak kendi meslekleri üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak ve mesleklerinin içeriğinin iyileştirilmesi gibi talepler zaman zaman dönemin siyasi iktidarının politikalarıyla çatışınca Terâkki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti kapatılmıştır. Buna rağmen Terâkki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti II. Meşrutiyet Dönemi'nde sivil toplum mantığıyla hareket eden cemiyetlere iyi bir örnektir.

بیاننامہ

مسلكداشملر !

ترقیات مدنیة حاضرہ تک اساسی اولان معارفک اولکہ مزید لایق وجہله نشر وتعمیمی اول امرده اربابنک یعنی نشر وتممیمه خادم اولان معلمینک اوتهدن بری کرفتار اولدقلری مضیق احتیاج و ضرورتدن قورنارملرینه. آنلرک دخی مسالک ساثره اصحابی کبی انصاف وممدت دائره سنده وظیفه یه مقابل برحقه نائل ایدلرینه وابسته اولدیغی دزکاردر . شمدی یه قدر معلمین طاقت بشر فوقنده بر چوق وظائف ایفاسیله مکلف اولدقلری حالمه آکا مقابل برحقه مالک دکلدی (!) قوت لایموت درجه سنده آلدقلری مخصصات عادنا متقلبه تک بر لطف مخصوصی ، بر احسان مستلزم الشکرانی ایدی . معلمین برکونا مکافانه نائل اولمامغه ، بر امید ترقی بسا.مه مک محکوم ؛ حتی اکثریت اوزره حقرق طبیعیه بشریه دن دخی محروم ایدی . بتون غیرتلی ، ثمره سعیرلی بر طاقم ارباب جهل ونادانینک حساب ومنفعتنه ایدی . طلب حق ایچون هیچ بری شق شفه ایدمزدی . چونکه حتی نه در ؟ اضاعه حقوقدن نه کبی نتیجه لر چیقار ؟ بونلری بیلن ، بیلک ایسته ین یوق ایدی . مقصد ظاهرده تعلیم وتربیه ، حقیقته ایسه عمومک جهلی اولدیغندن معلملر ؛ طبقات بشریه آره سنده بر صنف مخصوص وبر صاحب مسلك دکل ؛ تنویر افکاره خادم اولملری حسابیله عادنا ارباب استبدادک دست مله تی التنده محوی ملتزم برکروه ایدی . بوکبی احوالک نتایج ضروریه سندن اولان یأس وفتور دائمی ؛ معلملری ؛ تعلیم وتربیه لرنی دوش تحملرینه آلدقلری اولاد وطنک تنویر اذھانی ایچون چالیشده لرینه ، او بولده صرف ذهن وعمال فکر ایتملرینه مساعد بولاندیر میوردی . دینله بیلرکه بتون سعی وور زشلی بر بوغاز غوغاسندن عبارت اولوب افاده واستفاده جهتلی عقللرینک ایسی بیله دکلدی . واوله مازدی . بونک ایچون بالطبع بتون اولاد وطن وطولایسیله عزیز وطن متضرر ورخنه دار اولیوردی بواحوالک دومی وطن دشمنی اولان مستبدینک مقتضای منافع حسیسه لرلی اولمغه خلافتده حرکت ؛ مستلزم مجازات وعقوبت، اک دهشتلی جرائمدن معدود ایدی .

ایشته بوصورله سینة صدیاره وطنه ایندی رلکده بولنش ارلان ضربات مخربانه به دور مشروطیت نہایت ویرمش وآرتق بالعموم افراد ملتہ حالت احتضاره یا قلاشمقده بولنش ارلان وطنک اعاده قوای حیاتیہ سی اسبابه توسلده سربستی تام بخش ایلش ایدی . بوسربستیدن بالاستفاده صنوف مختلفه یه سالک ارباب حمیت عہدہ لرینه ترتیب ایدن وظائف وطن پرورینک ایفاسنه مبادرت ایدرک وطنه جدأ نافع خدمات ایفاسنه کفایت ایدمک درجه ده جمعیتلر تشکیلنه موفق اولدقلری مع المسار کورلمش اولمغه وطنک روحی مثابه سنده اولان معارفک دخی درجه مطلوبه ده ترقیسی ایچون منتسبین معارفک یعنی بز معلملرک دخی بر جمعیت تأسیسیله متفقاً حرکت ایتملری وجوبی تحقق ایتش ایدی . بناء علیہ ۱۰ تموز سنہ ۳۲۵ یوم مہجاندہ اجتماع ایدن بروسه ہیئت تعلیمیہ سی [ترقی معارف واتحاد معلمین] نامیلہ بر جمعیت تأسیسنه موفق اوله رق نظامنامه سنک بالتنظیم کوندریله چکنی اولجه بر بیاننامه ایله بیلدیرمش ایدی .

ہمنہ تعالی ایشته بودفعہ مذکور نظامنامه ترتیب وجمعیتلر نظامنامه سی موجبہ حکومتجه دخی معاملہ لازمہ سی ایفا ایدیلرک مقدار کافی نسخ مطبوعہ سی بالجلہ ولایات ، لوا وقضا شعبہ لرینه کوندردیکی کبی بر نسخہ سی دخی طرف معارف پروریلرینه کوندرلمش اولمغه مندرجانہ کورہ ہیئت ادارہ کزی بالتشکیل ایسه مباشرتکردن ما فوق مرکزلی خبردار ایتمکزی حمیت وطن پروریکزدن بکلر عزیز قردہ شملر .

اخطار

قضا شعبہ لرینه عائد اولان نظامنامه لرک محلرینه سرعت ممکنہ ایله ارسال متمنادر .

۲۸ ایلول سنہ ۳۲۵

Terakki-i Ma'ârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Tarafından 11 Ekim 1909

Tarihinde Yayınlanan Beyanname

عموم
۱۶

(وتواصو بالحق . . .)

محترم مسلكداشار !

وطن عزیزمیزك ترقیات مادیه و معنویه سی ؛ تربیه عمومیه نك تكاملنه وابسته اولدینی و نوتكاملك حصولی دخی آنحقی معارفه لزومی درجه سنده اهمیت ویرلمکله قابل اوله جینی درکار بولندیغندن هرشیدن اقدم انظار عمومیه نك بوجهته منعطف اولسی ، بوقطه مهمه نك اساس ترقی و مبدأ تمالی اتخاذ ایدلسی لازم کلدیکی مسلماناندر .

عموم ایچون باعث سعادت و سلامت اولان شواساسی تقویه ایتمکله معارفك تأمین انتشارینه خدمت ایتمک ، بواصر مهمه الدن کلدیکی قدر صرف غیرت اینك هر فردك اهم وظائفتندن اولدینی معلوم ایسه ده بوبابده اك زیاده وظیفه دار اولان معلمینك هرکسدن اول تشبثات لازمه ده بولنلریله بو طریقه رهبر عمومیك وظیفه سی ایفا ایلاری وطنك بالخاصه کندیلرندن بکلدیکی برخدمت مقدسه در .

بالعموم معلمین بو خدمت موجب المفخرتی هر درلو فداکارلقه ایفادن چکینمیجه جکلری مسلم اولمقله برابر مع التأسف احوال حاضره لری کندیلرندن انتظار اولنان بوکجی خدمات مهمه وشامله نك ایفاسنه مانع اولدینی کی بوندن بوبله دخی احوال حاضره لرینك دوامی تقدیرنده یقین زمانده وطن ؛ صنف معلمینك بالکتر اسمنه مالک اولوب حقیقته ده بو عنصر مفیددن کلیاً محروم قاله جینی محققدر . چونکک : هر مسلکک تعالیسی کندیسنه اولان رغبت عمومیه ایله متناسب اولوب معلمك مسلکینك ایسه حد ذاته کی مشکلاتیه برابر مکافات ، ترقی و تفیض وانسانك اك زیاده محتاج و مضطر قالدینی زمانده امدادینه بیسه جک تقاعدیه حق لری بک محدود و خدمت لری ایله غیر متناسب بولنسنه بناء بوکا اولان رغبت کیتدیکی تناقص ایتمکده بونک نتیجه سی اوله رق امر مهم تعلیم و تربیه ناهاللر الله کچمکده اولدیغندن شمیدین برچاره سته باقلمدینی حالده عاقبت اربابنك بتون بتون محو و مضمحل اولسی بک طبیعیدر .

بوبابده کی چاره نك بشقه لری طرفندن کشف ایدلسی بکلکمک مجربی تجربیه به قالفشتمق قدر عبث اولدیغندن هیچ بر طرفدن امدادک ورودینی بکلیمه ریک بالمله معلمینك دست بدست وفاق اوله رق توحید مساعی صورتیه وطن ایچون بونک تهلیکک دیمک اولان احوال معروضیه چارده ساز اولماری اسلم طریق کورلمش و بناء علیه امور معارف و احوال معلمینك ترقی و تکاملنه خادم اولمق و اعضای طبیعی سی معلمیندن عبارت بولنقی اوزره بر جمعیتك وجودی درجه وجودیه حسن ایدلمش اولمقله صورت تشکل و اداره سی نظامنامه مخصوصی ایله ایضاح و تعیین اولنان (ترقی معارف و اتحاد معلمین جمعیتی) ساحه وجوده کلشدر .

بو جمعیت خیریه نك بتون آمالی ترقی وطن نقطه مهمه سنه معطوف اولدیغندن نظامنامه سی آکا کوره ترتیب و تنظیم ایدلمش و تدریجی صورتده مواد مندرجه سنك تمامیله تطبیقنه و قونقره لری انمقاندنه تعدیل و اصلاحنه چالیشیه جینی درکار بولنمش ایسه ده بوکره معارف نظارتیه قلمه آلوب شورای دولنجه در دست تدقیق بولندیقی استخبار قلنان معارف عمومیه قانونه درج ایدلمک اوزره نظامنامه مندرجه مندرج و جمعیتمیزك وظائفته عائد اولوب اسن الأساس عد اولنه بیله جک مواد حقنده مقامات عانده سنندن استرحامات مخصوصه ده بولنقی مرکز عمومیجه تذکر ایدلمش اولمقله بالعموم رفقای مسلکیمز طرفندن مواد مذکوریه متعلق وارد خاطر اوله جق مطالعاتک سریعاً مرکز عمومی به بیلدیملری و هر حالده حصول موفقیتمیز ایچون دعاخوان اولوب تواصی بالحق ایله مظهر فیوضات ایلتری نیتیا تیه تسطیر بیاننامه به ایتدار قلمشدر عزیز قرداشلر .

— مهر حقنده ایضاحات —

مراکز و شعباتمیزك اکثریسنندن توارد ایتمکده اولان محردانده کی مهر رسمیلرک رشکلده اولماسی نظامنامه منک اولبابده کی ماده مخصوصه سنك احکامنه مغایر بولنمش اولمقله اطرادی محافظه ایچون فیما بعد حک ایتدیریله جک مهر لریک مرکز عمومیك مهری قطع سنده اولسنه دقت ایدلسی و شوقدرکه ولایات ایله الویه مستقله مرکز لرنده (بروسه) یرینه ولایت ویا لوانک بالکتر اسمی و (مرکز عمومی) یرینه دخی (ولایت مرکزی) ویا (لوا مرکزی) یازلسی والویه ملحقه ایله قشارده ایسه (بروسه) یرینه مربوط بولندقلری بالکتر ولایتک ویا خود مستقل لوانک اسمی (و مرکز عمومی) یرینه لوا ویا قضانک اسمنه (شعبه سی) لفظنک علاوه سنه اعتنا قلمسی متمنادر .

فی ۲۹ تشرین ثانی سنه ۱۳۲۵

Terakki-i Ma'ârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Tarafından

12 Aralık 1909 Tarihinde Yayınlanan Beyanname

Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâmnâmesi

1. Madde: Memâlik-i Osmâniye'de resmî ve hususi bi-l-umûm mekâtib muallimlerinden mürekkep ve merkez-i umumisi Bursa olmak üzere 1325 senesi 10 Temmuz yevm-i mübeccelinde - Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti - namıyla bir cemiyet teessüs etmiştir.

2. Madde: Cemiyetin maksad-ı teşekkülü ihtiyâcât-ı hâzıra ve âtiyeye göre maârifin tamim ve terakkisine ve mualliminin menşe' ve müddet-i hizmetleri itibariyle hukuk-u meşrûa ve sarîhalarının muhafazasına hizmet etmektir.

3. Madde: İşbu cemiyetin tesisinden hükümet haberdar edilecek ve her türlü icrâât ve muâmelâtında cemiyet-i kavânîn-i mevzûa dairesinde hareketle mükellef bulunacak ve hiçbir gûna makasid ve efkâr-ı siyasiye ile iştilal etmeyecektir.

Cemiyetin Suret-i Teşekkülü ve İdaresi

4. Madde: Cemiyet bir merkez-i umumi ile müteaddid merâkiz ve şubâttan müteşekkil olup vilâyât merâkizinde ve evliye-i müstakilede bir merkez ve her liva ve kazada dahi birer şube bulunacak ve bilumum nevâhi ve kurâ heyet-i talimiyeleri kazalara, kazalar livalara, livalar vilâyâta ve vilâyât dahi merkez-i umumiye tabi olacaktır.

5. Madde: Bilcümle muallimin cemiyetin a'zâ-yı tabiyesinden olup maâşlarının % 1'ini cemiyete terke mecbur olacaklar ve vatanın terakki-i maârifi namına bu cemiyete girmek isteyen zevât-ı saire dahi hakk-ı intihâba mâlik cemiyetin a'zâ-yı fahriyesi olmak üzere kabul edilecekler ve ihtiyâri olarak ta'yîn edecekleri mebâliği muntazaman te'diye etmekle mükellef bulunacaklardır.

6. Madde: Kaza şubâtı hasılât-ı umumiyelerinin rub'unu livalara, livalar merâkize ve merâkiz dahi merkez-i umumiye gönderecektir.

7. Madde: Heyet-i idare rey'i hafî ile intihâb olunmak şartıyla merkez-i umumiyede dokuz, merâkizde yedi, liva şubelerinde beş ve kaza şubelerinde üç kişiden ibaret olup bu heyet dahi içlerinden rey'i hafî ile reis, kâtip ve veznedâr olmak üzere üç zât intihâb edeceklerdir ve cümlesi aynı reye mâlik olacaklardır. İşbu heyetler bir sene müddetle ifâ-yı vazife edecek ve heyet-i cedidenin zaman-ı intihâbı Teşrîn-i evvel bidayeti olacaktır. Şu kadar ki, merkez-i umumi idare heyeti, umumi kongre azâsı tarafından rey'i hafî ile merkez-i umumi heyet-i talimiyesinden intihâb olunacaktır.

8. Madde: Heyetten birinin istifâ veya diğeri suretle infikâkı takdirinde aynı şerâitle yerine diğeri intihâb olunur.

9. Madde: Heyet-i idare haftada lâakal bir defa ictimâ' edecek ve bir ictimâda bulunmayanlar bir gûna itiraza hakk ve salâhiyetleri olmayacak ve bilâ-ma'zeret üç ictimâda isbât-ı vücûd etmeyenlere müsta'fî nazarıyla bakılacaktır.⁶⁷

10. Madde: Umumi kongrede rey'i hafî ile müntehib merkez-i umuminin İstanbul'da bir vekili bulunup her hususta merkez-i umumi ile nezâret beyninde cereyân edecek muâmelâtı takip etmeğe memur olacaktır.

11. Madde: Her şube ancak mâ-fevki bulunan şube ve merkezlerle muhâbere edebilir. Şu kadar ki, ahvâl-i fevkalâde de şubât doğrudan doğruya merkez-i umumi ile muhâbere etmeğe salâhiyettar ise de aynı zamanda mâ-fevk şube veya merkeze de ma'lûmât vermeğe mecburdur.

12. Madde: Cemiyetin her türlü umuru müntehib heyet-i idare tarafından rü'yet ve ekseriyet-i ârâ ile kârâr-gîr olan mevâdd defter-i mahsûsuna kaydedilip zîri heyet tarafından imzalanacaktır. Karar kuyûdu ve evrâk-ı sâire cemiyet a'zâ ve erkânına dâimâ keşide olduğu gibi taleb-i vuku'unda istenilen şeyin kopyası dahi memur-u mahsûsuna mürâcaâtla alınır.

13. Madde: Merâkiz ve şubâtca isti'mâl olunacak mühür aynı şekil ve kıt'ada olmakla beraber ait olduğu merkez veya şubenin ismini dahi hâvî bulunacaktır. İşbu mühür heyet tarafından mahtûm bir mahfaza derûnunda hıfz edilerek ekseriyet huzurunda açılır ve ekseriyet ile kârâr-gîr olan mevâdd hakkında isti'mâl edilir.

14. Madde: Vâridât-ı umumiye merâkiz ve şubâtta veznedâr ma'rifetiyle ahz ve kabz olunup mukabilinde bir makbuz verilir ve işbu makbuz kopan ve koçanlı olup her iki cihetine de verilen meblağla veren zâtın isim ve sıfatı derc olunarak zîri cemiyetin resmî ve veznedârın zât-ı mührüyle mahtûm olunur.

15. Madde: Veznedâr kabz olunan mebâliğin miktarını her ictimâ'da heyete bildirecek ve cibâyet olunan vâridât yekûnu 500 kuruşu tecavüz ettiği takdirde heyetin mes'uliyeti tahtında olmak üzere arzu ettikleri emin bir mahalde hıfz ve temniye ettireceklerdir.

16. Madde: Cemiyetin şimdilik mahal-i sarfı muhâberât ve kırtasiye masârifi ile kongre veya teftişe göndereceği zevâtın harc-i râhlarından ibâret olup bilâhare îcâb-ı hâle göre heyet-i idarenin kararıyla menfaat-ı cemiyete ait husûslara sarf olunur.

Cemiyetin Vezâifi

17. Madde: Cemiyet meslek-i ta'lime intisâb edeceklerin evvel emirde taraf-ı hükümetten muallim yetiştirmek üzere açılan mekâtibin şubât-ı mahsûsasından neş'et etmiş olmalarına ve meslek-i ta'lime hin-i duhûllerinde mensup oldukları şubâtın en dûn derecesinden bedâi ile sınıfı dâhilinde kat'-î merâtib eylemesine çalışacaktır. Erbâb-ı ihtisâs ind-el-îcâb muallimliğe kabul edilebilecektir.

⁶⁷ Lede-l-iktizâ her merkez ve şubede bilumum a'zâ-yı cemiyet ictimâ-yı umumiye davet olunacaktır.

18. Madde: Cemiyet menşe'leri itibariyle her sınıfta bulunan mualliminin sınıfları dâhilinde kat-î merâtib ederek arzu ettikleri takdirde bil-ımtihân isbât-ı ehliyet edenlerin ale-l-derecât mâfevk sınıfa terfilerine yani bir ibtidâî muallimi rüşdi, i'dâdî, âli muallimi olabilmelerine tevessül edecektir. (Fevkalâde hizmetleri meşhud olanlar taltîf olunacaklardır.)

19. Madde: Cemiyet memâlik-i Osmânîye'nin her noktasında bulunan ibtidâî, rüşdi, i'dâdî ve mekâtib-i âliye muallimleri maâşâtı beyninde bir nisbet-i âdîle gözetilmesine dikkat ve her sınıfta bulunan muallimlerin sınıf itibariyle maâşlarının müsâvî olmasına itina ve aynı derecede bulunan mekteplerdeki mualliminin adeden müsâvî olmasına gayret edecektir. (Kanunen dahi musarrah olduğu vechle maâşât hususunda mahall-i baîde müstesnadır.)

20. Madde: Muallimin ve memurinden esbâb-ı muhakka nifâk ve şikak, âdâb ve menâfî-i milliyeye mugayir ef'âl ve akvâl ve vezâifede tekâsül ve terâhîye mebni üç defa nezâretce memuriyeti mahall-i âhire nakl ve tahvîl edilenlerin meslek-i ta'limden ihrâcına ve aksi takdirde muhâfaza-i hukuku esbabına cemiyet son derece gayret edecektir.

21. Madde: Vazifelerinin müşkülâtına mebni hizmet-i ta'lim ve terbiyede bulunanların şimdikinden daha az bir müddette hakk-ı tekaüde nâil olabilmeleri esbâbına cemiyet tevessül edecektir.

22. Madde: İhtiyâcât-ı hâzıra nokta-i nazarından cemiyet bil'âhire tanzîm edeceği programa göre mekteplerin ahvâlini teftiş ve mualliminin tedrisâtını tenkid ve bu suretle usûl-i tedris ve terbiyenin ıslah ve tevhidine çalışacaktır.

23. Madde: Bundan böyle intihâb ve tayin edilecek maârif müfettişleri ile sâir mühim memurinin meslek-i ta'limeden yetişmiş erbâb-ı vukuftan olmalarına i'tinâ' ve dikkat olunacaktır.

24. Madde: Bilâ-tefrîk cins ü mezheb memâlik-i Osmânîye'de bulunan bilcümle mekâtib-i resmiye ve husûsiye muallimleriyle müttehiden çalışarak mekâtib-i mezkûrenin ihtiyâcât-ı hâzıraya göre ıslahına ve te'min-i devam ve terakkileri esbâbına tevessül olunacaktır.

Kongreler

25. Madde: Her sene vilâyet, liva ve kaza merkezlerinde hususi ve tensib edilecek bir mahalde de umumi kongre akd edilecektir.

26. Madde: Kaza kongreleri: Haziran ibtidâsında, kaza rüşdiye ve ibtidâiye muallimlerinden teşekkül edip netice-i mukarrerât re'y-i hâfî ile müntehib bir mebûsa tevdîan liva kongresine i'zâm ve irsâl edilecektir.

27. Madde: Liva kongreleri: 15 Haziran'da merkez livada bulunan i'dâdî, rüşdi ve ibtidâi muallimleriyle kazalardan gelen mebûslardan teşekkül edecek ve netice-i mukarrerâtı re'y-i hâfî ile müntehib bir mebûsa tevdîan Temmuz ibtidâsında ictimâ' edecek vilâyet

kongresine i'zâm ve irsâl eyleyecektir. (Vilâyet merkezlerinde de kendi sancakları namına bir liva kongresi akd olunacaktır.)

28. Madde: Vilâyet kongreleri: Merkez-i vilâyet heyet-i ta'limiyesiyle livalardan gelen mebûslardan teşekkül ederek netice-i mukarrerâtı re'y-i hâfî ile müntehib bir mebûsa tevdiân Ağustos ibtidâsında akd olunacak umumi kongreye i'zâm ve irsâl eyleyeceklerdir.

29. Madde: Bazı esbâb-ı mecburenden dolayı kongreye mebûs gönderemeyecek mahaller, kongre mahalinde bulunup ahvâl-i mahalliyeye vâkıf ve mü'temin bir zâtı tevkil ederek ittihâz edecekleri mukarrerâtı ona göndereceklerdir. (Bir zât hiçbir zaman iki yerden vekâlet deruhte edemeyecektir.)

30. Madde: İşbu ta'limâtınâmenin ıslah ve ta'dîli ancak her sene ictimâ' edecek umumi kongrelere ait olduğu gibi tefsir ve izâhı dahi merkez-i umumiye aittir.

Zeyl

Umumi kongrenin in'ikadına değin merkez-i umumi vazifesini Bursa heyet-i merkeziyesi ifa edecektir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Mektûbî Kalemî

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Muhaberât-ı Umumiye Dairesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maârif Nezâreti Evrak Odası

Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Sürelî Yayınlar

Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi

Bağçe

Ertuğrul

Hukuk-u Umumiye

İkdam

İttifâk

İttihâd ve Terakki

Kara Harp Okulu Bilim Dergisi

Mecmûa-i Kavânîn-i Cedide-i Osmânîye

Mir'ât-ı Maârif

Muhâcir

Öğretmen

Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (OTAM)

Renin

Sabah

Sa'y ve Tettebbu

Servet-i Fünûn

Tanin

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Vakit

Yeni Asır

Yeni Fikir

Yeni Gazete

Yeni İkdam

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Y. (1971). “ Türkiye’de İlk Öğretmen Kuruluşları Hakkında Orijinal Bir Belge İle Unutulmuş Bir Kaynak”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, No: 1-4, C. 3, Ankara, s. 109-119.

Akyüz, Y. (2007). “Doğuşunun Yüzüncü Yılında Türkiye’de Öğretmen Örgütlenmesinin İlk On Yılına Bakışlar (1908-1918)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 22, Ankara, Güz, s. 1-50.

- Akyüz, Y. (2012). *Türkiye’de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1839-1950)*. Ankara: Pegem Akademi.
- Anastassiadou, M. (2001). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, (Çeviren: Işık Ergüden). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Avrupa Bizi Nasıl Tanıyor?*. (1329). Konferans Kütüphanesi II, Dersaadet.
- Çaha, Ö. (2008). *Sivil Toplum Aydınlar ve Demokrasi*. İstanbul: Plato Film Yayınları.
- Doğan, İ. (2002). *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*. İstanbul :Alfa Yayınları.
- Doğan, İ. (2013). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. Ankara: Astana Yayınları.
- Encümen-i Muallimin Nizâm-nâmesi*. Dersaadet 1324.
- Erkek, M, S. (2012). *Bir Meşrutiyet Aydını Ethem Nejat 1887-1921*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gümüşsoy, E. (2007). “Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 173-192.
- Haupt, G. (1963), “Rapport au Bureau Socialiste International Mouvement socialiste en Turquie d’Europe 1910” *Le Mouvement social*, No: 45, Le socialisme et la question coloniale avant 1914, October-December, s. 124-128.
- Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*. (1325). Def’a: 34, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa.
- Kalaç, A, H. (1960). *Kendi Kitabım*. Yeni Matbaa. Yayın Yeri Yok.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset Makaleler I*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mazower, Mark, (2005), *Salonica: City of Ghosts Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, Harper Perennial, London.
- Muallimler Cemiyeti 335-919 Senesi Heyet-i Umumiye Risalesi*. (1335-919). İstanbul. s. 23-25.
- Mücellidoğlu, A, Ç. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1860-1923) Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiye-Mekteb-i Mülkiyye-i Şahane ve Mekteb-i Mülkiye Mezunları, C. III*. Ankara: Mars Matbaası.
- Mücellidoğlu, A, Ç. (1968-1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (1909-1923) Mekteb-i Mülkiye Mezunları (Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele Devri Mülkiyelileri), C. IV*. Ankara: Mars Matbaası.
- Nafi Atuf, (1932), *Türk Maârif Tarihi Hakkında Bir Deneme*. İkinci Kitap, İstanbul.

Nurdoğan, A. M. (2007). “Türkiye’de Öğretmenlik Mesleğinde Sosyal Dayanışma Fikrinin Doğuşu: Muallim Cemiyetleri (1908-1914)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 17, s. 65-81.

Sarıbay, A. Y. (2000). *Kamusal Alan Diyalojik Demokrasi Sivil İtiraz*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Taş, N. F. (1997). “Bulgar İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti”. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, C: 7, S: 1-2, Ankara, s. 131-149.

Taş, N. F. (2002). “Osmanlı Devleti’nde Azınlık Cemiyetlerinin Kurulması ve Bulgar İttihâd-ı Muallimîn Cemiyeti”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C: 4, S. 1, Erzincan, s. 65-87.

Terakki-i Maârif ve İttihâd-ı Muallimin Cemiyeti Nizâm-nâmesi. (1325). Hüdavendigâr Vilâyeti Matbaası.

Vatan İçin. (1329). Konferans Kütüphanesi I, Dersaadet.

Yaşaroğlu, A. H. (1949). “Meşrutiyetten Sonra İlk Talebe Cemiyeti-İlk Muallimler Cemiyeti”, *Öğretmen*, C. III, S. 25, Kasım, s. 8-9.

Yel, A. M. (2008). “Sivil Toplum ve Demokrasi”. *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*. Kaknüs Yayınları, İstanbul, s. 141-158.

Tezler

Filiz, T. (2005). *Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Örgütlerinin Eğitim Sorununa Bakışı (1920-1935)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. İstanbul.

Karaçavuş, A. (2006). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE KÜLTÜR AKTARIM ARACI OLARAK FİMLERDEN YARARLANMA

Adem İŞCAN*

Geliş Tarihi : 17.11.2016

Kabul Tarihi: 23.12.2016

Öz

Yabancı bir dil beraberinde her zaman yabancı bir kültürü de getirir. Bireylerin dili daha iyi anlayabilmeleri için dilini öğrendikleri ülkenin kültürel özelliklerini öğrenmeleri oldukça önemlidir. Ders kitapları ya da dil öğretiminde kullanılan diğer yazılı materyaller hedef dilin kültürel özellikleri konusunda oldukça dar bilgi içeriğine sahip olduklarından bu konuda farklı materyallere ihtiyaç duyulmaktadır. İşitsel ve görsel araçların yabancı dil öğretiminde etkin olarak kullanıldığı ve dil öğrencilerine bütün temel dil becerilerinin geliştirilmesinde son derece faydalı olduğu bilinen bir gerçektir. İşitsel-görsel bir sanat olarak film -millî ruhu yansıtan düşünce ve duygularla şekillenen- toplumun kültürel ve estetik imgelerini gerçekçi bir şekilde yansıtır. Güçlü kurguya, zengin toplumsal ve kültürel unsurlara sahip Türk filmleri pek çok yönden Türk kültürünü ve toplumunu yansıtan araçlardır. Bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kültür aktarım aracı olarak filmlerden yararlanma konusu çeşitli yönleriyle ele alınmış, ayrıca yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımında kullanılabilecek filmlerle ilgili etkinlik örnekleri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil, Türkçe öğretimi, kültür, film.

Abstract

UTILISING FROM MOVIES AS A MEAN OF CULTURAL TRANSMISSION IN TURKISH LANGUAGE TEACHING AS A FOREIGN LANGUAGE

A foreign language always appears with a foreign culture. It is mostly noticeable that an individual learns the cultural characteristics of a country whose language he learns in order to comprehend the language of that country. As student books or other written materials used in language teaching has a restricted content, it is required to have various materials. It is a well-known fact that the effective use of visual and auditory tools in foreign language teaching is very useful for the development of all the main language skills. Movies as a visual-auditory art reflect the cultural and aesthetics images of a society which is shaped by the ideas and feelings reflecting the national sense. Turkish movies which have an effective fiction and a variety of cultural and social factors are the means which reflect Turkish society and culture from various aspects. In this study, it has been dealt with the use of movies as a mean of cultural transmission in Turkish language teaching as a foreign language from different perspectives, moreover, some samples of the activities have been suggested in order to use the cultural transmission to the foreigners in language teaching.

Key Words: Foreign language, Turkish language education, culture, movie.

* Doç. Dr.; Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, adem.iscan@gop.edu.tr

Giriş

Dil, bir toplumun anlaşma vasıtası olduğu gibi aynı zamanda bir kültür taşıyıcısı ve kültür aktarıcısıdır (Özbay, 2002: 15). Kültürün derinliklerinde dilin etkilerini, aynı dili konuşan insanların bütün eserlerinde o dilin dünyayı yorumlama biçimini belirlemek mümkündür (Kırkkılıç, 2002: 9). İkinci bir dili öğrenme, başka bir kültürü öğrenmenin ve onu tam anlamıyla algılamamanın en kolay ve mükemmel yoludur.

"Ana dilimizi öğrenirken onun düşünme ve değer sistemleriyle çevremizi algıladığımız gibi yabancı bir dil öğrendiğimizde de değişik değer sistemleri, algılama ve düşünme biçimleriyle tanışırız. Yabancı bir dil edinme, ana dilimizdeki kavramların, anlatımların karşılığını o dilde bulup kullanma değildir. Çeşitli toplumların dünyaya bakış açlarına, düşünme ve değer sistemlerine açılan bir kapıdır yabancı dil. Bir toplumun ya da bir toplumun bireylerinin çeşitli etkinliklerini, davranış biçimlerini kavrayabilmenin yolu, o toplumun dilini öğrenmek, bilmekten geçer. Kültürler arası etkileşimlerin hızla arttığı günümüzde bir ya da birkaç yabancı dil öğreniliyor. Yabancı bir dil ya da diller, bize bu dillerin dünyayı algılama biçimlerini ve değer sistemlerini tanıttığından, hem o dillerin kültürleriyle donanmış kişilerle her alanda daha iyi iletişim kurabilmemizi sağlıyor, hem de kendi düşüncemizi geliştiriyor, çevremizi genişletiyor, bunun da ötesinde kültürler arasında değişik ve aynı olan yanlar kendi varlığımızın, kendi benliğimizin bilincine daha iyi varmamıza ve kendi konumumuzu daha iyi belirlememize yardımcı oluyor." (Ozil,1991: 96)

Hızla küreselleşen dünyada ülkeler arası yakın etkileşimin doğal sonucu olarak yabancı dil öğretimi daha fazla önem kazanmıştır. Her dilin farklı bir kültüre açılan kapı olduğu doğrudur; özellikle medeniyetler arası yoğun etkileşim, öteki kültürleri de tanımayı bir tür zorunluluk hâline getirmiştir. Bireylerin dili daha iyi anlayabilmeleri için dilini öğrendikleri ülke hakkında kültürel özelliklerin öğrenilmesi oldukça önemlidir. Ders kitapları ya da dil öğretiminde kullanılan diğer yazılı materyaller hedef dilin kültürel özellikleri konusunda oldukça dar bilgi içeriğine sahip olduklarından bu konuda farklı materyallere ihtiyaç duyulmaktadır.

Dil ve kültürün ayrılmaz parçalar olduğu, dil öğrenmede kültüründe öğrenilmesi gerektiği yadsınamaz bir olgudur. Kramsch'a (1993) göre yabancı dil/ikinci dil öğrenenlerin mutlaka hedef dilin kültürünü de öğrenmesi gerekir. Çünkü ona göre kültürel bağlam öğrenilmeden dil öğrenilemez. Byram ve Morgan (1994) da aynı şekilde kültür öğreniminin dil öğreniminin ayrılmaz bir parçası olduğu görüşündedir. Bu nedenle öğrencilerin kendi kültürleriyle hedef dilin kültürü arasındaki farklılıkların bilincinde olması önemlidir.

Öğretmenler bazen dil programlarında yer alan kültürel konularla ilgili ders anlatımını gereksiz görürler. Onunla uğraşmak onlara göre zaman kaybından başka bir şey değildir. Bunun yerine dil öğretiminde dil bilgisi ve kelime öğretimi konularına ağırlık verirler. Dil programlarının çoğunda kültür, dil ve edebiyatla birlikte üç önemli unsur olarak yer almasına rağmen ders kitaplarındaki uygulamaların tutarsız olması ve öğretmenlerin kültür öğretimiyle ilgili bilgi eksikliği nedeniyle kültür bu unsurların en zayıf halkası olarak görülmektedir.

Öğretmen, kültürü dil öğretiminin ayrılmaz bir parçası olarak düşünüyorsa dil sınıflarında kültür konusunu ele almak zorundadır. Kültürü öğretmenin yollarını araştırmak, böylece kültür öğretimi öğrenciye kolaylaştırmak için çaba göstermek öğretmenin sorumluluğundadır. Öğretmen, kültür öğretimine yönelik materyaller bulmalı ya da öğrencinin faydalanacağı materyaller geliştirmelidir.

Miladinoviç'e (2013) göre öğrenciler dilin oluşumundaki kültürel bağlamlar hakkında bilgi sahibi olmadan dil konusunda uzmanlaşamaz. Dil bilgisi, bir dilin öğrenilmesinde tek başına yeterli değildir. Her durumda başarılı bir iletişim kurmak için kültürel unsurların öğrenilmesi zorunludur.

Dil öğretim uzmanları son 20-30 yıldır kültürler arası iletişim konusu üzerinde durmaktadır. Kramsch'a (1995) göre bu gelişme siyasi, eğitimsel ve ideolojik faktörlerden kaynaklanmaktadır. Kültürler arası konular, öğrencilere farklı iletişim ve etkileşim alanlarında bilgiler vererek dil öğretimini daha önemli hâle getirir.

Kültür öğretimi sadece geleneklerin ya da değerlerin öğretimi değildir. Bu değerlerin, geleneklerin nasıl oluştuğunu, nelerden etkilendiğini de yorumlamak gerekir. Morgan, (2004) kültürel yorumlama sürecini tartışırken öğretmen ve öğrencilerin kültürel öğelerin nasıl ve niçin meydana geldiğini düşünmeleri gerektiğini vurgular. Öğretmenler öğrencilerin hedef kültüre yönelik bilgilerini artırmak için hedef kültürün yaşam tarzını -değerler ve tavırlarla birlikte- öğretmelidir. Hedef kültürün öğrenimi öğrencilere hedef toplumun dolaylı bir üyesi olarak onlarla tanışma fırsatı verir. Hall ve diğerlerine (1996) göre kültür, bir isimden çok eylemdir. Kültürel formların veya uygulamaların anlaşılması için onun sosyal ilişkilerin bir parçası olarak içinde bulunduğu rolü anlamak gerekir (Akt.,Tognozzi, 2010)

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türk kültürünün öğretimi

Yabancılar Türkçe öğretimi, Türk kültürünün öğretilmesi amacını taşımaktadır. Çünkü dil, kültür aktarıcısıdır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinin ana dil olarak öğretilmesinden farklı ve zor yönü, Türkçeyi öğrenen yabancıların Türk kültürüne olan uzaklığıdır. Yabancı dil öğrenen kişi o dile ait kültürün içine girmektedir (İşcan, 2011: 32).

Dil öğrenmek sadece gramer kurallarını öğrenmekle gerçekleşmez. Yabancı bir dili öğrenmenin en güzel yolu kültür aktarımı ile gerçekleşir. Çünkü kültür, bir milletin her şeyini kapsar. Bir dili öğrenmek için de dili konuşan topluluğun her şeyini (tarihini, coğrafyasını, yaşantısını, değerlerini, yemeklerini, vs.) bilmek gerekir.

Dil öğretimini gerçekleştirirken bu kültürel öğelerin malzeme olarak kullanılması gerekir. Diğer türlü, dil öğretimi değil de kuralların ezberlenmesi gerçekleşir. Bu da zamanla unutulmaya sebep olur (Okur ve Keskin, 2013: 1638).

Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımının yapılmadığı durumlarda iletişimde birtakım sorunlar doğmaktadır. Örneğin öpüşme, Türk kültüründe samimiyeti, yakınlığı ve dostluğu ifade etmektedir. Türkiye’de genellikle selamlaşırken iki yanaktan öpülür. Ancak Kore’de aynı cinsten iki kişinin birbirini yanağından öpmesi hoş karşılanmamaktadır. Buna karşın İran ve Arap ülkelerinde insanlar birbirlerini üç defa yanaktan öpmektedirler (Bölükbaş ve Keskin, 2010: 228). Bu örneklerde de görüldüğü üzere kültürel farklılıklar insanlar arasındaki iletişimi etkilemektedir. Bu nedenle Türkçeyi yabancı dil olarak öğretirken kültüre ait bu özellikleri aktarmak Türkçenin daha sağlıklı bir şekilde öğrenimine de katkı sağlayacaktır.

Kültür, çeşitli materyaller yoluyla aktarılabilir. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan metinler, kültür aktarımının en önemli araçlarıdır. Kelimeler boş semboller değildir, onların arka planında bir kültür dünyası vardır. Bu kültür dünyası bilinmeden kelimeler tam anlamıyla kavranamaz, bu açıdan yabancılara Türkçe öğretiminin temel ilkelerinden biri; dil ile birlikte kültürün de verilmesidir (Barın, 2011: 46). Bu nedenle kelimelerin örülmesiyle oluşan metinlerin; kültür aktarımının önemli bir parçası olduğu göz ardı edilmemeli ve metinlerin seçiminde rastgele bir tutum izlenmemelidir (Kalfa, 2013: 168).

Yazılı metinlerin dışında sözlü kültür ürünlerinin kullanılması da Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesinde önemlidir. Sözlü kültür ürünleri, öğrenme ortamını renklendirirken kişinin öğrendiği dille ilgili farkındalık kazanmasını sağlayabilmektedir. Türk kültürünü yansıtan efsaneler, fıkralar, deyimler, atasözleri, maniler ve bilmeceler gibi sözlü geleneğin ürünleri, Türkçeyi öğrenen yabancı öğrencilerin dikkatini çekmekte, Türk kültürünü aktarmada önemli roller üstlenmektedir. Suriyeli mültecilere Türkçe öğreten elemanların sözlü kültür geleneğinden ustaca yararlanmaları bu açıdan büyük bir önem taşımaktadır (Gün, 2015:123-124).

Yabancılara Türkçe öğretiminde amaç, yalnızca birtakım kelimeleri öğretmek değildir. Kişiyi dili, Türk kültürünü yeterli ölçüde kazandırmaktır. Çünkü Türkçeyi severek, isteyerek öğrenen bir yabancı, Türkiye'nin kültür elçisi durumuna gelmektedir. Dolayısıyla, yabancılara Türkçeyi öğretirken hem dilimizi zorlaştırmadan öğretmeli ve sevdirmeliyiz hem de

oluşturacağımız metinlerde (Temel düzeyde birçok metin oluşturulmak zorundadır. Türk çocuğuna vereceğiniz en basit metinler bile bir yabancıya anlayamayacağı birçok güçlük doludur.) Türk kültürünü iyi yansıtmalıyız. Daha sonra ise, orta düzeyden itibaren seçeceğimiz klâsik ve çağımızı yansıtan metinleri, öğrencilere vermemiz gereken dil bilgisi yapılarını da göz önüne almak suretiyle ders ortamına uyarlarken de bu duruma özen göstermeliyiz. Bunları yaparken de günümüz Türk insanının çevresiyle kurduğu iletişim birinci planda olmalıdır. Çünkü dil öğretimi, yaşantıların kazandırılması demektir (Barın, 2003: 312-313).

Kültürü oluşturan unsurları düşündüğümüzde öğretmek için karşımıza çok geniş kapsamlı bir birikim, uygulama ve yaşantılar çıkacaktır. Bu nedenle yabancıya Türkçe öğretimi esnasında kültürümüzü oluşturan bütün unsurları vermek mümkün olmayacaktır. Ülker'in Byram ve Risager'den yaptığı aktarıma göre yabancı dil öğretiminde kültür aktarımının büyük önemi vardır; fakat kültür çok kapsamlı bir olgu olduğu için ve yabancı dil öğrenenler yine de daha çok dilin dizgesel yapılarına odaklı olduklarından kültür başlığı altında öğrenciye verilebilecek olan şeyler öğrencinin dili anlamasına yardımcı olacak nitelikte olmalıdır. Tarih, günlük yaşam ve rutinler, alışveriş, yiyecek-içecek, gençlik kültürü (moda, müzik vb.), okul ve eğitim, coğrafya, aile yaşantısı, sosyal şartlar, festivaller, gelenek-görenekler, turizm ve seyahat, iş hayatı ve işsizlik gibi konular yabancı dil öğrenenlere kültür bağlamında öncelikle öğretilmesi uygun olan konulardır (Ülker, 2007: 16-17).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde önemli olan unsurların başında iletişimsel yetiyi kazandırmak gelmektedir. Tahsin Aktaş'a göre (2004: 46); iletişimsel yeti, "Bir dil toplumu ile iletişim kurmak için gerekli bilgilere ve bunların kullanılması için gerekli becerilere sahip olma anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle dildeki göstergelerin değişik ortamlarda, yerinde ve zamanında anlamlı olarak kullanılmasını gerektirmektedir." Aktaş konu ile ilgili olarak bu yetinin yalnızca dil bilimsel ve toplum bilimsel iletişim ve etkileşim kurallarını değil, aynı zamanda iletişim olayları etkileşim işlemlerinin bağlam ve içeriğinin temelini oluşturan kültürel kuralları ve bilgileri de içerdiğini belirtmektedir.

Kültürler arası yaklaşımla yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yaparken kültürel unsurların gerek öğretim esnasında gerekse kullandığımız materyallerde bulunması elzemdir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta hangi kültürel unsurların aktarımının yapılacağıdır. Yani biz yabancı dil olarak Türkçe öğretimi yaparken hangi kültürel değerlerimizi aktaracağız? Geçmişte kalmış kültürel değerlerimizi mi yoksa sokakta yaşayan ve son yıllarda yabancı kültürlerden çok fazla etkilenecek olmuş kültürel unsurları mı aktaracağız? Kültür aktarımını dil eğitiminin bir parçası olarak değerlendiren Aslan'a göre (2007: 118); bu aktarımın ölçüsü iyi ayarlanmalıdır. Kültür aktarımı hem öğrenilen yabancı dilin ait olduğu toplumlara tanıtıcı

nitelikte olmalı hem de başka kültürlerin özelliklerini sunan bir yapıda olmalıdır. Türkçe öğretimi esnasında kültürler arası yaklaşımdan hareketle aktarılabacak olan kültürel unsurlarda bir sıra gözetilmeli ve kendi kültürümüze ait olan unsurların kullanım sıklığına göre yer verilmesine dikkat edilmelidir (Demir ve Açık, 2011:57-58).

Filmlerin yabancı dil öğretimi kültür aktarımındaki işlevi

Öğrencilerin hedef dilin kültürünü öğrenmeleri için etkili yollardan biri de hedef kültürle ilgili film izlemeleridir. Watson (1990), “Eğitimde Film ve Televizyon” adlı kitabında bütün kitle iletişim araçlarının -özellikle televizyon ve filmlerin- çok önemli çevresel faktörleri de içeren kültürün aktarılmasında çok önemli araçlar olduğunu belirtir. Öğrencilerin, film izleyerek hem hedef kültürü anlama becerileri gelişir hem de hedef kültürü besleyen diğer alanlara ilgisi artar. Thorold (1994), öğrencilerin hedef dille ilgili film izlemesiyle o kültüre ait tarih, felsefe, dil bilim, psikoloji, sosyoloji, coğrafya ve güzel sanatlar alanlarında da bilgi birikimi artar (Akt., İstanto, 2009).

Bir kültür eğitimcisi olarak öğretmen, uygun filmlerin seçiminde ve sınıf etkinlikleri oluşturma konusunda yaşamsal bir rol oynar. Bütün filmler kültürel değerleri ve coğrafya, sosyodil bilim, sosyoekonomik, sosyopolitik ve eğitim gibi kültürü oluşturan diğer unsurların öğretimine uygun değildir. İstanto (2009), hedef kültürün öğretimine yönelik filmlerin seçiminde şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini söyler:

1. Öğrencinin dil seviyesi dikkate alınmalıdır. Düşük seviyedeki öğrenciler için alt yazılı filmlerin izletilmesi daha uygun olur.
2. Yüksek seviyedeki dil öğrencileri için içerik kültürel açıdan daha karmaşık konuların işlendiği filmler tercih edilmelidir.
3. Hedef dilin /konuşma dilinin ön plana çıktığı filmler yüksek düzeydeki öğrenciler için daha uygundur.
4. Filmin çekildiği mekânların hedef dilin konuşulduğu ülkenin farklı bölgelerinde çekilmiş olması farklı kültürel özelliklerin öğretilmesi açısından önemlidir.

Filmler sadece dil öğretiminde kullanılan önemli bir araç değildir. O ayrıca, kültürler arası öğrenmede de kullanılan etkili bir araçtır. Kültür, iletişimden büyük ölçüde etkilenir. Bu nedenle filmler öğretmenlere farklı diyalektlerin, yazı şekillerinin, geleneklerin ve göreneklerin, tabuların ve diğer kültürel unsurların derste etkinliklerle öğretilmesinde yardımcı olur. Birçok film, kültürler arası iletişim konusunda mükemmel örnekler içerir.

Filmler aracılığıyla kültürler arası iletişim, öğrencilere diğer insanların eylemlerini anlamalarına ve onlarla empati kurmalarına yardımcı olur. Ayrıca filmler aracılığıyla kültürler arası yanlış anlamaları ve kavram yanılgıları en aza indirgenmiş olur (Roell, 2010).

Kültürel bakış açısı, insanların yaşam tarzları, gelenekler, inançlar, değerler ve dünyaya bakış açılarıyla ilgilidir. Kültürel bakış, bir kültürden diğerine değişir. Bir kültürde normal olarak görülen ve kabul edilebilen bir şey, diğer kültürde garip ve kabul edilemez görülebilir. Farklı kültürlerle sahip insanların birbirlerini yanlış anlamaları onların dil bilgisi ya da kelimeleri yanlış kullanmalarından kaynaklanmaz. Bunun nedeni onların konuşmalarını farklı tarihi görüşler, farklı kültürel değerler ve farklı ideolojilerin şekillendirmesidir. Kültürel farklılıkların bilincinde olma, kültürler arası iletişimin başarısına ya da başarısızlığına bağlıdır (Zhang, 2011).

Dil kullanımı ve kültürel bakış, kültürel kabuller ve ideolojiler arasındaki ilişki ışığında hedef dili konuşan kişilerin diliyle ilgili analizler ve değerlendirmeler yapma, öğrencilerin hedef dili ve kültürü anlamalarında yardımcı olur. Ayrıca dil aracılığıyla önemli değerlerin ve ideolojilerin, tavırların hedef toplumdaki anlamını kavramalarına yardımcı olur. Belirli sosyal normların ve ideolojilerin şekillendirdiği filmler, yerel konuşucuların genellikle -toplumsal gerçeklik içinde – sosyal yaşam davranışlarını tasvir eder.

Dil ve kültür öğretimi; durumlu, etkileşimli, karşılaştırmalı ve yorumlayıcı öğrenmeyi içerir. Durumlu öğrenmede, bilişsel becerilerin yanı sıra, aşamalı olarak bir anlamının gerçekleşmesine dayanan bir süreç söz konusudur. Etkileşimli öğrenmede, öğrencileri dilin sosyal çevrelerde nasıl kullanıldığı öğrenilir. Karşılaştırmalı öğrenmede kendi kültürüyle hedef dilin kültürü arasındaki kültürel farklılıklar öğrenilir. Yorumlayıcı öğrenmede ise, yanıtlayıcı, ilişkisel ve dinamik bir yorumlama ve anlama süreci vardır. Öğrenciler dil çalışmalarıyla sosyokültürel gerçekliği anlamaya çalışır. Filmler bu konuda gerçek yaşam durumlarıyla dil bilim ve dil ötesi unsurlarla mükemmel bir yardımcıdır. Nitelikli filmler, görsel ve sözel unsurlarla gerçek yaşamı sunar. Böylece diğer öğretim materyallerine göre öğrencinin dikkatini daha güçlü olarak yoğunlaştırır (Zhang, 2011).

Tognozzi (2010), dil sınıflarında kültür öğretimi için uygun bir film sahnesi seçiminde öncelikli olarak öğrencilerin kendi yaşamlarıyla ilişkili olmasına dikkat edilmesi gerektiğini söyler. Ona göre filmdeki konuşma dilinin zorluk düzeyi ve karakterlerin diyalektiği önemli olarak görülmesine rağmen sahnelerin çok kolay anlaşılması için uğraşmak şart değildir. Tognozzi (2010), filmler aracılığıyla dil ve kültür öğretimi için tasarladığı ve uyguladığı proje etkinliklerinin izleme ve yeniden inceleme, dinleme ve yeniden dinleme ve bazı dil zorluklarının üstesinden gelmek için tekrarlanan görev ve ödevlerden oluştuğunu söyler. Sahnelerin vurgu, tonlama, beden dili, jest ve mimik, tutarsızlıklar ve faydalı taraflarıyla

incelenmesi sonucunda öğrenciler hedef kültür ve dille ilgili büyük bir iletişim bağlamıyla karşılaşmış olacaktırlar.

Film seçiminde şu özelliklere dikkat edilmelidir:

1. Film sahnesi 1,5-2 dakikadan uzun olmamalıdır.
2. Sahnede genellikle diyalog tercih edilmeli ve bu diyaloglarda iki kişiden fazla karakter olmamalıdır.
3. Sahne hedef kültür ve toplumun gerçek yaşamlarından izler taşımalıdır.
4. Karakterlerin jest ve mimikleri izleyen tepkisine uygun olmalıdır.

Bu unsurlar öğrencinin hedef dildeki gerçek yaşam iletişimini derinlemesine anlamasını sağlayacaktır.

Yabancı dil öğrencileri bir beceride kazandıklarını diğer becerilere aktarmakta zorlanırlar. Dolayısıyla öğrencilere dil becerileri arasındaki ilişkiyi kavratmak ve onları sentezlemeleri için öğretim etkinliklerine ihtiyaç duyulur.

Yabancılara Türkçe öğretiminde kültür aktarımı konusunda filmlerden yararlanma

Film, işitsel-görsel bir sanat olarak -millî ruhu yansıtan düşünce ve duygularla şekillenen- toplumun kültürel ve estetik imgelerini gerçekçi bir şekilde yansıtır. Film, gerçek yaşamı, popüler kültürü ve sanatı yansıtan bir aynadır.

Yabancı dil öğretiminde, sadece öğretmen ve ders kitaplarının kullanıldığı durumlarda işitsel ve görsel araçlar büyük önem taşımaktadır. Yabancılara Türkçe öğretiminde hedef kitlenin özelliklerini de dikkate alarak seçilecek filmler hem derse olan ilgiyi artıracak hem de dilin doğal kullanımının sınıf ortamına girmesiyle birlikte dil becerilerinin daha sağlıklı gelişmesine sebep olacaktır (Yılmaz ve Diril, 2015).

Yabancılara Türkçe Öğretiminde filmlerin kullanımı her seviyede (A1, A2, B1, B2, C1,C2) ve her türde (kelime öğretimi, okuma-anlama, dinleme, dil bilgisi vb.) en önemli etkiye sahip vazgeçilmez metottur (Gülseven, 2014).

Yapılan akademik çalışmalarda kullanılması gerektiği ifade edilen, yabancılara Türkçe öğretirken görsel ve işitselliği olan “kısa ve uzun metrajlı filmlerden yararlanma metodu”; hem dil öğreticilerine Türkçeyi öğretirken kolaylıklar sağlayacak hem de öğrencilerin Türkçeyi öğrenme düzeylerinin yükselmesine katkıda bulunacaktır. Nitelikli filmler diye ifade edebileceğimiz; Türk kültürünü ve evrensel duyguları verebilecek, Türkiye'nin tanıtımının yer

aldığı, Türkçenin düzgün ve doğru kullanıldığı filmleri öğrenciyle paylaşmak yabancılara Türkçenin öğretiminde katkı sağlayacaktır. Bunun yanında filmleri seyredirken ve filmleri izledikten sonra yapılacak etkinliklerle öğretilen bilgiler pekiştirilecektir (Ünlüler Arabacı, 2015).

Güçlü kurguya, zengin toplumsal ve kültürel unsurlara sahip Türk filmleri pek çok yönden Türk kültürünü ve toplumunu yansıtan araçlardır. Türkçe filmler, gerçek dil çevresinde zengin kültürel çağrışımlar sağlar. Türkçe filmlerin izlenmesi öğrencilerde;

- * Türkçeye karşı dil hassasiyetinin kazanılması,
- * Dinleme ve konuşma becerilerinin gelişmesi,
- * Bilgi dağarcığının ve kültürel birikimlerinin artması,
- * Türkçe öğrenmeye daha istekli olmaları gibi birçok faydalı nitelik kazandıracaktır.

Filmlerin seçimi

Yabancılara Türkçe öğretiminde öğrencilere izlenecek filmlerin seçimi son derece önemlidir. Bu konuda en önemli sorumluluk öğretmenlere düşmektedir. Filmlerin seçiminde dikkat edilecek hususlar şunlardır:

1. Öncelikle seçilecek Türk filmi öğrencinin dil seviyesine ve eğitim amacına uygun olmalıdır.

2. Filmlerin alt yazılı ya da alt yazısız olarak izletilmesi, öğrencilerin seviyelerine göre tercih edilmelidir. Örneğin A1 ve A2 seviyesindeki öğrenciler için alt yazılı filmler, B1 ve üzeri seviyedeki öğrenciler için alt yazısız filmler izletilmelidir. Böylece filmlerin anlaşılması daha da kolaylaşacak ve öğrencinin hedef kazanımları gerçekleştirmelerine bir adım daha yaklaşılabilecektir.

3. Filmin içeriği önceden kontrol edilmeli, cinsellik veya şiddet içeren unsurlar yer almamalıdır.

4. Video filmi ile yapılacak etkinliğin süresi en fazla bir ders saatinin yarısı kadar yani; bir dersi 40 dakika kabul edersek 20 dakika olmalıdır. Video filmine bağlı olarak yapılacak olan aktiviteler toplamda 20 dakika olmalıdır. Derste kullanılacak olan video filminin uzunluğu da bu durumda en fazla on dakika olmalıdır (Taşdemir, Bilkan ve Can, 2004: 79).

5. Öğrencilerin ilgileri, kültürleri, yaşam tarzları, inançları dikkate alınmalı izletilecek video filmleri buna göre planlanmalıdır. İlginç video filmleri, dersi olumlu etkileyecektir (Arslan ve Âdem, 2010).

6. Filmin konusu/teması karmaşık olmamalıdır.
7. Öğretmen film öncesi, film sırası ve film sonrası etkinlikler hazırlamalıdır. Etkinlikler olmadan sadece filmin izlenmesi bizi bu konuda başarıya götürmeyecektir.
8. Filmdeki Türkçe günlük konuşma dilinin tüm özelliklerini yansıtmalıdır. Argo ve deyimlerin fazlaca yer almamasına dikkat edilmelidir. Çünkü Türkçenin özel kullanımlarının filmde fazlaca yer alması öğrencide kafa karışıklığına neden olacaktır.
9. Karakterlerin konuşmalarında Türkçenin ağız özellikleri de fazla olmamalıdır. Aksi takdirde öğrenciler filmi anlamakta zorluk çekebilir.
10. Seçilecek Türk filmleri biçim ve içerik yönünden farklı öğretim ve beceri alanlarının (konuşma, yazma, okuma, dinleme, dil bilgisi, sözcük öğretimi ve kültür öğretimi gibi) geliştirilmesine yönelik olmalıdır.

Yabancılara Türkçe öğretiminde Türk kültürünün aktarılmasında yalnızca film izletilmesi hedefe ulaşmamızda yeterli değildir. Bunun için film öncesi, film sırası ya da film sonrasına yönelik etkinlikler hazırlanmalıdır.

Kültür aktarımına yönelik Türk filmleriyle ilgili etkinlik örnekleri

Babam ve Oğlum filmiyle ilgili kültür öğretimine yönelik etkinlik örneği

İMDB (Internet Movie Database) sitesinden 8.7 gibi çok yüksek bir puan alan “Babam ve Oğlum” filmi, Türk kültürünü yansıtan öğeleri, diyaloglarıyla, 1980 darbesinin insanımız üzerindeki etkisini konu alan içeriğiyle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde Türkçenin dil yapıları ve kültür öğretiminde kullanılacak filmlerden biridir.

Etkinlik Adı: Filmdeki kültürel unsurları değerlendirme etkinliği

Yönerge: Bu etkinliğin yapılması için filmin tamamının izlenmesi gerekir. Filmin izlenmesinden önce öğretmenin filmdeki kültürel unsurlarla ilgili öğrenciyi bilgilendirmesi gerekir. Sonra öğrencilere bu unsurlara dikkat ederek filmi izlemeleri gerektiği söylenir. Film izlendikten sonra öğrencilere filmdeki Türk kültürüne ait unsurları değerlendirebilecekleri sorulardan oluşan bir çalışma kâğıdı verilir. Çalışma kâğıdında öğrencinin seviyesine göre ipuçları verilebilir. En sonunda öğrencilerin yanıtları sınıfla birlikte değerlendirilir.

Çalışma kâğıdı örneği

1. Filmde, askerî darbenin Türk kültürüne ve toplumsal hayata etkisi ne şekilde olmuştur? (*Hapis yatma, yargılanma, işkence görme, doğum esnasında eşini kaybetme gibi...*)

2. Aile ilişkileri açısından filmde gördüğünüz Türk kültürüne ait unsurlar nelerdir? (*Aile içerisindeki küslük, geniş aile, annelerin aile bütünlüğünü sağlamaya çalışması, zor günlerde ailenin bir araya gelmesi, babanın ölen evlada ağıtı gibi...*)

3. Türkçenin kullanımı konusunda filmde duyduğunuz Türk kültürel unsurlar nelerdir? (*Şive, deyimler gibi...*)

4. Fiziksel özellikler açısından Türk kültürünün rolü hakkında filmde hareketle neler söyleyebilirsiniz? (*Ellere kına yakılması; erkeklerin bıyığı, kasketi, şapkası, çizmesi, yeleşti; kadınların altın bilezik takıları, fötr şapkaları, şalvarları, yazmaları; çocukların okul kıyafeti ve çantaları gibi...*)

5. Komşuluk ilişkileri bakımından Türk kültürünün etkisi hakkında filmde neler fark ettiniz? (*Öksüz bebeği komşuların emzirmesi, yolda kalmış ya da zor durumda olan insanlara koşulsuz yardım, cenaze evini yalnız bırakılmaması gibi...*)

6. Türk köy kültürü hakkında filmde gördüğünüz özellikleri yazınız. (*Köy çocuklarının traktör merakı, kadınların tarlada çalışması, iş yapması ve traktör kullanması, eşeğe ve ata binmek, ahşap evler gibi...*)

7. Eğlenme ve dışarıda vakit geçirme anlamında filmde Türk kültürüne ait neler fark ettiniz? (*Kahvehane, nargile, rakı ve balık sofrası gibi...*)

8. Ataerkil aile yöntemi hakkında, filmde Türk kültürüne ait neleri fark ettiniz? (*Babaların erkek çocuk istemesi, babanın yolda herkesten önde gitmesi, evin babasından herkesin çekinmesi ve korkması, torunlara dedenin isminin verilmesi, son sözü babanın vermesi gibi...*)

9. Filmde, kuşak çatışmasına ilişkin Türk kültüründe neler fark ettiniz? (*Babaların kendi evlatlarına davranış farklılığı, baba ve oğlunun meslek görüşlerindeki farklılık, babaların hayata bakış açılarının farklılığı gibi...*)

10. Türk kültürüne ait filmde gördüğünüz diğer unsurlar nelerdir? (*Bakkal, Kur'an-ı Kerim'e el basılması, yer yatağı, Amerikan kültürünün Türk kültürü üzerindeki etkisi gibi...*)

11. Filmde, Türk kültürü ve dili açısından sizi en çok etkileyen öge ya da öğeler nedir?

Hababam Sınıfı filmiyle ilgili kültür öğretimine yönelik etkinlik örneği

Film İMDB (Internet Movie Database) (Türkçesi: İnternet Film Veri Tabanı) sitesinde 9.5 puanla en iyi Türk filmleri arasında 1. sıradadır. Filmde Türk eğitim sistemine eleştirel bir gözle ve mizahi açıdan yaklaşmıştır. Hababam Sınıfı'nda üç şeyin yergisi yapılmaktadır: kopyanın, ezberin ve uydurma saygının. (Sönmez, 2011) Türk eğitim sistemini mizahi bir dille

anlatan film bu niteliğiyle yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılabilir yardımcı ders materyallerinden biri olarak düşünülmektedir.

Etkinlik adı: *Kültürel unsurları keşfetme etkinliği*

Yönerge: Hababam Sınıfı filmi Türkiye’de hâkim olan eğitim algısını çok net yansıtan öğelerle dolu bir filmidir. Dolayısıyla bu etkinlikte daha çok eğitim unsurlarıyla ilgili öğrencilerde farkındalık oluşturacak öğeler kullanılmalıdır. İdeal öğretmen rolündeki Mahmut Hoca ve öğrenci profilindeki Hababam Sınıfı öğrencilerinin diyaloglarından oluşan birkaç dakikalık sahneler izletilir. Daha sonra öğrencilere bu sahnelerin yorumlanmasına ilişkin sorular sorulur. En sonunda öğrencilerin yanıtları değerlendirilir.

Değerlendirme soruları

1. Mahmut Hoca sizce nasıl bir öğretmendir?
2. Mahmut Hoca’nın öğrencilere yaklaşımını nasıl buldunuz? Siz olsaydınız, nasıl davranırdınız?
3. Öğrencilerin davranışları hakkında neler söylersiniz?
4. Bu diyaloglardan hareketle Türk eğitim sistemi ile ilgili neler söylersiniz?

Sonuç

Yabancılar Türkçe öğretiminde, Türk kültürüne ait unsurların belirlenerek, seviyelere uygun becerilerde verilmesi, öğrenmeye büyük katkı sağlayacaktır. Metinlerin dilimizi ve kültürümüzü en iyi şekilde yansıtmaya dikkat edilmesi gerekir. Dile ait parçalar olan dil bilgisi, temel beceriler ve o dile ait kültürel unsurların harmanlanarak verilmesi ile hedeflenen öğrenme başarıya ulaşabilir (Kutlu, 2015: 706).

Hedef kültürle bütünleştirilmiş yabancı dil dersleri öğrencilerin öğrenmekte oldukları dili ve o dili konuşan toplumu daha kapsamlı bir şekilde anlamalarını amaçlamaktadır. Bu vesileyle yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrenciler için Türk kültürünü öğrenmek göreceli bir kavram olmaktan öte aksine gerekli bir aktivitededir (Koçer, 2013: 32).

Yabancı dil olarak Türkiye Türkçesi öğretiminde kültürler arası yaklaşımdan hareketle kullanacağımız metinlerin kültür aktarımı açısından dikkatli bir şekilde incelenmesi ve aktarılacak kültürel unsurların titizlikle seçilmesi gerekmektedir. Kültür aktarımı yapmak adına bütün kültürel unsurların verilmesi daha doğrusu günümüzde işlevine az rastlanan kültürel unsurların ya da kendi içinde bile çelişen kültürel unsurların verilmesi yabancıların da çelişkiye düşmesine neden olacağından metinlere konulacak kültürel unsurların günümüz şartlarında olmasına dikkat edilmelidir. Kültür aktarımı yaparken bağlama uygun olmasına, kültürü

öğreterek anlaşmayı sağlamanın amaç edinilmesine dikkat edilmelidir (Demir ve Açık, 2011: 70-71).

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin en önemli amaçlarından biri, Türk toplumunun kültürel unsurlarını tüm yönleriyle öğrencilere aktarmaktır. Günümüzde kültürel unsurların yansıtılmasında en önemli araçlardan biri de hiç şüphesiz filmlerdir. Dolayısıyla, kurgu ve içerik bakımından Türk tarihini ve kültürünü en iyi şekilde yansıtan Türk filmleri de yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin en önemli araçlarından biridir.

Nitelikli Türk filmleri; zengin içeriği, kültürel dikkatleri, gerçekçi yapısıyla ve hepsinden önemlisi iyi bir yabancı dil öğretim yardımcısı olarak öğrencilerin en yakın arkadaşıdır. Türk filmleri, yalnızca dil öğretimine katkıda bulunmaz. Ayrıca, Türk toplumunun gerçek yaşamını da yansıtır.

Yabancılara verilen Türkçe derslerinde kullanılacak Türk filmlerinin seçimi dikkat edilmesi gereken bir konudur. Bu konuda öğretmenlerin sorumlulukları ve üstleneceği görev oldukça önemlidir. Ayrıca filmlerin kullanımında yapılacak etkinlikler de yine eğitimcilerin dikkat etmesi gereken diğer bir husustur.

Yabancılara verilen Türkçe derslerinde temel hedefe ulaşılması için, nitelikli Türk filmlerinden mutlaka yararlanılması gerekir. Filmler aracılığıyla Türkçe derslerinde istenilen verimi alabilmek için de Türkçe öğretmenlerinin bu konuda gerekli bilgi ve beceriye sahip olmaları gerekir. Bu nedenle Türkçe öğretmenliği lisans programıyla, yabancılara Türkçe öğretimi programlarında bu konuya ayrıntılı olarak yer verilmelidir (İşcan, 2011:946-947).

Kaynaklar

- Aktaş, T. (2004). “Yabancı Dil Öğretiminde İletişimsel Yeti”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, Konya, Sayı 12, s. 45-58.
- Arslan, M. ve Adem, E. (2010). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Görsel ve İşitsel Araçların Etkin Kullanımı”. *Dil Dergisi*, 147, ss. 63-86.
- Aslan, Y. (2007). “Yabancı Dil Eğitiminde Dikkat Edilmesi Gereken Noktalar”. *Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi*, Ankara.
- Barın, E. (2003). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Temel Söz Varlığının Önemi”. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 13-1, 311-317.

- Barın, E. (2011). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde İlkeler”. *Türk Yurdu* 286, (2011): 44-47.
- Byram, M. & Morgan, C. (1994). *Teaching-and-Learning Language-and-Culture*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Bölükbaş F. ve Keskin F. (2010). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metinlerin Kültür Aktarımında İşlevi”. *Turkish Studies*, S: 5(4), s. 221-235.
- Demir, A. ve Açık, F. (2011). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Kültürler Arası Yaklaşım ve Seçilecek Metinlerde Bulunması Gereken Özellikler”. *TÜBAR XXX*, s. 51-72.
- Gülseven, Ü. (2014). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Filmlerin Önemi ve Kullanımı. 3rd International Conference On Language And Literature “Turkish in Europa”. Tirana/Albania, Proceedings Book, 404.
- Gün, M. (2015). “Yabancılara Türkçe Öğretimi Veren Elemanların Adıyaman İli Çadır Kent Bölgesinde Türkçe Öğrenen Suriyeli Araplara Türk Kültürü Aktarımına İlişkin Görüşleri”. *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, C.5., s. 119-138.
- Istanto, J. (2009). “The use of films as an innovative way to enhance language learning and cultural understanding”. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, 6(1), 278-290.
- İşcan, A. (2011). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Filmlerin Yeri ve Önemi”. *Turkish Studies*, Y. 6, S. 3, s. 939-948.
- İşcan, A. (2011). “Türkçenin Yabancı Dil Olarak Önemi”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S.2(4), s.29-36.
- Kalfa, M. (2013). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sözlü Kültür Unsurlarının Kullanımı”. *Millî Folklor*, Yıl: 25, Sayı: 97, 167-177.
- Kırkkılıç, A. (Ed.) (2002). *Türk Dili Yazılı Anlatım ve Kompozisyon Bilgileri*, Erzurum: Aktif Yayınevi.

- Koçer, Ö. (2013). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenen Öğrencilerin Hedef Kültürle Bütünleştirilmiş Dersler Sonrasında Görüşlerinin İncelenmesi”. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3 (2), 25-35.
- Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Kramsch, C. 1995. “The Cultural Component of Language Teaching”. *Language, Culture and Curriculum* 8 (2): 83–92. <http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-01-2/beitrag/kramsch2.htm>.
- Kutlu, A. (2015). “Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürün Araç Olarak Kullanımı: Gazi Yabancılar İçin Türkçe Öğretim Seti Örneği (B1-B2 Seviyesi)”. *K.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23 (2), 697-710.
- Miladinovic, M. (2013). “Culture in the foreign Language Learning Classroom. *AFS Intercultural Programs. Connecting Lives, Sharing Cultures*”. ICL Blog, July 5, 2013. Retrieved from: <http://www.afs.org/blog/icl/?p=3533>.
- Okur, A., Keskin, F. (2013). “Yabancılar Türkçe Öğretiminde Kültürel Öğelerin Aktarımı: İstanbul Yabancılar Türkçe Öğretim Seti Örneği”. *Turkish Studies*, 1619-1640.
- Ozil, Ş. (1991). *Dil ve Kültür, Çağdaş Kültürümüz Olgular ve Sorunlar* (içinde), İstanbul: Cem Yayınevi.
- Özbay, M. (2002). “Kültür Aktarımı Açısından Türkçe Öğretimi”. *Türk Dili*, 602, 112-120.
- Roell, C. (2010). “Intercultural Training With Films”. *English Teaching Forum*, 48 (2): 2- 15.
- Sönmez, S. (2011). *Rıfat Ilgaz*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Taşdemir, E., Bilkan, N., Can, H. (2004). *Türkçe Öğretim Teknikleri*. İzmir: Dilset Yayınları
- Tognozzi, E. (2010). *Teaching and Evaluating Language and Culture Through Film*. *Italica*, 87(1), 69-91.

- Ülker, N. (2007). *Hitit Ders Kitapları Örneğinde Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı Sürecine Çözümleyici ve Değerlendirici Bir Bakış*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlüler Arabacı, P. (2015). “Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yararlanılan kısa ve uzun metrajlı filmlerin Kırgızistan bağlamında değerlendirilmesi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4(2), 83-97.
- Yılmaz, F. ve Diril, A. (2015). “Filmlerle Yabancılara Türkçe Öğretimi: Beyaz Melek Film Örneği”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 10, s. 223-240.
- Zhang, L. (2011). “Teaching Chinese Cultural Perspectives Through Film”. *L2 Journal*, 3(2), 201-231.

ORTAOKUL 2. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA BECERİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE EĞİTSEL OYUNLARIN BAŞARI VE KALICILIĞA ETKİSİ*

Mehmet GEDİK**

Geliş Tarihi : 08.08.2016
Kabul Tarihi : 16.11.2016

Öz

Bu çalışmanın amacı, ortaokul 2. sınıf öğrencilerinin okuma becerilerinin geliştirilmesinde eğitsel oyunlardan faydalanılmasının başarı ve kalıcılığa etkisini ortaya koymaktır. Araştırma deneysel yöntem içerisinde yer alan ön test–son test kontrol gruplu modelinden olup yarı deneysel bir nitelik taşımaktadır. Araştırmanın çalışma grubu Erzurum ili Palandöken ilçesinde bulunan farklı sosyoekonomik bölgelerdeki okullardan random (rastgele) yöntemle seçilmiş üç okuldaki öğrencilerden oluşmaktadır. Deney (eğitsel oyun) grupları, birinci okuldan 33, ikinci okuldan 30 ve üçüncü okuldan 22 toplamda 85 öğrenci; kontrol gurupları ise birinci okuldan 35, ikinci okuldan 33 ve üçüncü okuldan 22 toplamda 90, genel toplamda 175 altıncı sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Araştırmada okuma becerisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Veriler araştırmacının hazırlamış olduğu "Okuma Becerisi Başarı Testi" (OBBT) ile toplanmış ve uygulama sonucu elde edilen veriler, SPSS 18.00 kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Ayrıca kontrol ve deney gruplarının başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile uygulanmış ön ve son testlerin analizi bağımsız gruplar için, "bağımsız t testi" kullanılarak yapılmıştır. Sonuç olarak eğitsel oyunlarla öğretim tekniğinin öğrencilerin okuma becerisinin geliştirilmesinde mevcut öğretim programı yaklaşımlarına göre daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, eğitsel oyunlar, okuma, başarı, kalıcılık

THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL PLAYS ON ACHIEVEMENT AND PERMANENCE IN THE IMPROVEMENT OF 2TH GRADE STUDENTS' READING SKILLS

Abstract

The aim of this study is to examine the influence of using educational games on achievement and permanence in the 6th grade students' reading skills. The study includes experimental method; however as it is based on a control group that includes pre and post test it is a quasi-experimental study. The experimental group of the study consists of students of three schools which were chosen randomly among different schools that have different socio-economic regions in Erzurum, Palandöken. Experiment groups were consisted of 85 students, 33 of them were from the first school, 30 of them were from the second school and 22 of them were from the third school; on the other hand the control groups were consisted of 90 students, 35 of them were from the first school, 33 of them were from the second school and 22 of

* Bu makale *Ortaokul 2. Sınıf Öğrencilerinin Temel Dil Becerilerinin Geliştirilmesinde Eğitsel Oyunların Başarı ve Kalıcılığa Etkileri* adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr.; Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü, mehmetgedik@siirt.edu.tr

them were from the third school. There were 175 6th grade students in total. In the study, the research was conducted to improve reading skill. Data were collected via “Reading Skills Achievement Test” (OBBT) which was prepared by the researcher.

The data that were collected from the study were analyzed by using SPSS 18.00 and evaluations were done. In addition, the analysis of pre and post tests for independent groups were done by using ‘independent t test’ to compare the success of control and experiment groups. As a result, it is revealed that teaching with educational plays is more influential in the improvement of students’ reading skills when compared to other teaching approaches.

Key Words: Secondary school, educational plays, reading, success, permanence

Giriş

Okuma Becerisi

Bilginin hızla üretildiği ve bir o kadar hızda tüketildiği bir çağda yaşamının gereği olarak bilgiye ulaşmak, onu anlamak/anlamlandırmak ve gelecek nesillere gereği gibi ulaştırmak okumanın önemini her geçen gün daha da artırmaktadır. Tarihî sürece bakacak olursak dinleme becerisinin ortaokul Türkçe öğretim programına girişi 1981’de olmuştur. Konuşma becerisine ise 1949’da “Sözle İfade” başlığı altında değinilmiştir. Oysa okuma alanı 1924 tarihli ilköğretim programında yer almıştır (Temizyürek ve Balcı, 2006). Bu durum da bize eğitimcilerin okuma becerisinin önemine diğer dil becerilerine nazaran daha önce vardıklarını göstermektedir. Bunun en temel nedeni insanın bilgi edinme yollarının başında okumanın gelmesidir. Ayrıca günümüz eğitim sistemi özellikle okuma üzerine kurulmuştur. Millî eğitim programında yer alan tüm dersler okuma ile doğrudan ilişkilendirilmiştir.

Okuma bireyin önceden tanımlanmış çeşitli sembolleri takip ederek analiz ve sentez yapabilme sürecindeki bir beceri ve kavrama eylemi olarak tanımlanabilir. Özbay “Okuma bir bakıma gördüğünü anlama faaliyetidir.” (2005: 2) derken 2005 Türkçe Dersi Öğretim Programı’nda okuma becerisi şöyle tanımlanmaktadır: “Yazılı dilsel ürünlerden ses ve görme organlarının birlikte çalışması ile edinilen işaret ve sembollerin beyinde yorumlanarak anlam kazanması sürecidir.” (MEB, 2005: 20). Unutulmamalıdır ki okuma, anlama becerilerinin ikincisini, “Öğretim programlarının ise omurgasını oluşturmaktadır.” (Köksal, 2001: 1). Çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanan okumanın farklı yönlerden ele alınmasına karşın bir beceri ve kavrama eylemi olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır.

Kısaca "Ana dili öğretiminde önemli bir yeri olan okuma eğitim ve öğretiminin amacı okuyan, okuduklarını anlayan, yorumlayıp eleştirebilen öğrenciler yetiştirmektir. Gelecekte iyi konuşan, düşünerek dinleyen, yaratıcı bir zekâyla yazı yazabilen kişilerin yetişmesi bu becerilerin geliştirilmesine bağlıdır.” (Gökçe, 2012: 826). Ayrıca okumayı fizyolojik, psikolojik

ve toplumsal yönleri olan bir süreç olarak gören Sever (2004: 13), okumayı dört temel noktaya ayırarak incelemiştir. Bunlar;

Okuma bir iletişim sürecidir.

Okuma bir algılama sürecidir.

Okuma bir öğrenme sürecidir.

Okuma bilişsel, duyuşsal ve devinişsel boyutlu bir gelişme sürecidir.

Öğrenciler okuduklarını çözümlmek için düşünme becerilerini kullanacaklar ve böylece kendi kişisel düşünsel çizgilerini geliştirecek, kanıtları değerlendirecek, çıkarımlarda bulunacak ve mantıklı sonuçlar çıkaracaklardır. Tüm bu aktiviteleri yapabilmek için okul ve ders sürecinde yapılan okumaların, öğrenciye ve kişilere yeterli olmadığını, okuma etkinliklerinin bir alışkanlık hâline getirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür. Ders kitaplarının yanında gazete, dergi, makale, broşür, kitap, ansiklopedi gibi yazılı materyallerin okuma stratejileri kullanılarak okunması, metnin kavranması, anlaşılması, analiz edilmesi ve aktif bir şekilde bilgi öğrenilmesinde yardımcı olur (Özensoy, 2011). Unutulmamalıdır ki gelişen ve değişen dünyada insanların gelişebilmesi için çok yönlü okuma yapabilmesi zorunludur. Bu alışkanlıkları öğrencilere kazandırabilmek okula ve öğretmene düşmektedir.

Eğitsel Oyun ve Türkçe Dersinde Eğitsel Oyunun Kullanımı

Bu beceriyi kazandırırken öğretmenlerin en önemli yardımcısı tabii ki eğitsel oyunlar olacaktır. Çünkü ders esnasında sıkılan ilkokul/ortaokul çağındaki çocukların algılaması sevindikleri ve yapmaktan sürekli mutlu oldukları eğitici oyunlar kullanılarak en üst seviyeye çıkarılır. Hatta öğrencinin oyun oynama isteği, ister bilinçli olsun ister bilinçsiz olsun onu öğrenme isteğine yöneltmiş olacaktır. Unutulmamalıdır ki çocuğun hayatında oyuna gerekli yeri veren her yetişkin/eğitimci çocuğun eğitiminde yapılması gerekenlerin yarısını yapmış olur. Çünkü oyunla hem bedenin hem de ruhun kendini ifade etmelerine kapı aralamış oluruz (Bilgin, 1991:123).

Öğretmen merkezli klasik eğitimin yetersizliği anlaşıldıktan sonra, öğrenci merkezli, yenilenen eğitim oluşumlarında öğrencilerin dikkatini sürekli tutma, derse karşı tutumlarını olumlu hâle getirme ve öğrenmeyi daha eğlenceli hâle sokma isteği doğmuştur. Öğrenciyi eğitirken keyifli zaman geçirmesini sağlamak, böylece konuların zihinde kalıcılığını artırmak birçok bilinçli eğitimcinin önceliği olmuştur. Ayrıca oyun yalnızca bilginin kazandırılmasında değil, alışkanlıkların da kazandırılmasında da etkilidir. Duruma bu pencereden bakarsak, eyleme dönük alışkanlıklar, bilginin de denenerek edinilmesini sağlayacaktır. Kısaca, çocukların yaşamına alışkanlıklar oyunla girer. Çünkü oyun, çocuğun yaratma ortamıdır. Çocuk oyuna

sadece büyüklerinden gördüğünü aktarmakla kalmaz, ona kendinden de katar. Kendi yaşantısını oyuna yansıtır (Seyrek ve Sun, 2003: 8).

Bir öğretmenin hedef kitlesi öğrencileridir. Öğrenciler öğretmenin anlattıklarını özümseyememiş ve hayatlarında kullanamamışlarsa o bilgi öğrenilmiş sayılmaz. Bunca önem verilen okuma becerisinin eğitilen bireylere kazandırılmasında geleneksel öğretmen merkezli eğitim sisteminin sürekli kullandığı anlatma, dikte etme gibi daha çok ezbere dayanan bilgi depolama yöntemlerini kullanarak yapmanın imkânı yoktur. Bu nedenle oyunun bir eğitim aracı olup, başta anaokulu, ilkokul ve ortaokul olmak üzere okuma becerisinin geliştirilmesinde kolaylıkla kullanılabilmesi görülmektedir. Çünkü oyunla öğretimin amacı, oyunun zevk ve yarışma duygusundan yararlanarak, oyuna katılanların fiziksel ve zihinsel yeteneklerini geliştirmenin yanında okuma becerisini de istedik seviyeye getirmektir.

Literatürde beden, fen bilgisi, okul öncesi, sosyal bilgiler ve Türkçe eğitimi konusunda eğitsel oyunların kullanıldığı bir çok çalışmaya rastlanmıştır. Türkçe eğitimi alanında olanlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Kara (2010), yabancılara konuşma, yazma, anlama ve dilbilgisi derslerinde oyunun etkilerini, Şahin (2013), oyunların sokakta çalışan çocukların dil bilgisi başarı ve tutumlarına etkisini incelerken Aydın (2014), eğitsel oyunların çoklu zekâ bağlamında dil öğretimine katkılarını araştırmıştır. Ayrıca Gülsoy ve Uçkun (2013), kelime hazinesine eğitsel oyunların etkisini, Kalfa (2014), eğitsel oyunların yazma becerisine etkisini incelemişlerdir. Bu araştırma eğitsel oyunların okuma becerilerine yönelik başarı ve kalıcılığını incelediği ve alanda ilk olduğu için önemlidir.

Yöntem

Bu bölümde araştırmanın desenine, çalışma gurubuna, uygulama süreci, deney gruplarına yönelik işlemler, okuma becerisine yönelik uygulamalar ile verilerin toplanması ve analizine ait bilgilere yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Bu araştırmada deney ve kontrol gruplarının oluşturulması bakımından yarı deneysel desen kullanılmıştır. Grupların seçiminde dersin öğretmeninden alınan bilgiler ve ders notları doğrultusunda başarı düzeyleri eşit sayılabilecek her üç okulda iki sınıf belirlenmiş, bu sınıflar arasında kura çekilmiş, biri deney diğeri kontrol grubu olarak seçilmiştir. Bu tür yarı deneysel desen uygulamalarına eşleştirilmiş desen adı verilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2010: 206).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu Erzurum ili Palandöken ilçesinde bulunan okullardan

araştırmacının öğretmenlik yaptığı okul ile random (rastgele) yöntemle farklı iki okul seçilmiştir. Deney (eğitsel oyun) grupları, ilk okuldan 6-C sınıfı (33 kişi), 2. okuldan 6-A sınıfı (30 kişi) ve 3. okuldan 6-D sınıfı (22 kişi) toplamda 85 öğrenci; kontrol grupları ise ilk okuldan 6-E sınıfı (35 kişi), 2. okuldan 6-B sınıfı (33 kişi) ve 3. okuldan 6-F sınıfı (22 kişi) toplamda 90, genel toplamda 175 altıncı sınıf öğrencisinden oluşmaktadır.

Uygulama Süreci

Araştırmada başarı durumu birbirinden farklı okullardan alınan öğrenciler bulunduğu ve çalışma gruplarının oluşturulmasında grup eşleştirme tekniği kullanıldığı için ilgili değişkenlere ait grup ortalamaları bakımından birbirine benzer iki grup oluşturulur (Büyüköztürk, 2014).

Uygulama on iki hafta sürmüştür. Belirlenen sınıfların derslerine giren Türkçe öğretmenleri ile görüşülerek sınıf öğrencilerinin genel durumları hakkında bilgi alınmıştır. Seçilen sınıflarda uygulama öncesi öğrencilerin konuya ilişkin ön bilgilerini belirlemek için birer ön test uygulanmıştır. Uygulama sonrasındaki aşamada alanla ilgili değişim düzeylerini tespit edebilmek amacıyla da son test yapılmıştır. Uygulamadan iki hafta sonra ise kalıcılık testleri uygulanmıştır.

Deney Gruplarına Yönelik İşlemler

Deney grupları için yapılan etkinlik aşamaları şunlardır:

Çalışma yapılacak tüm öğrencilere deney süreci hakkında bilgi verildi.

Deney sürecine katılan tüm öğrencilere ön testler yapıldı.

Öğrencileri dersin merkezine almak amacıyla eğitsel oyun etkinliklerinin ders içindeki sırası öğrencilerle belirlendi.

Okuma metinlerinde yapılacak okuma etkinliğinin hangi eğitsel oyunla yapılacağına öğrencilerle karar verildi.

İkinci sınıf Türkçe dersinde üçüncü tema olan “Kişisel Gelişim” temasında kitap yazarları tarafından belirlenen metinlerde (Karabıyık, 2011) okuma becerisi için araştırmanın amacı doğrultusunda geliştirilen eğitsel oyunlar uygulandı.

Deneyin yürütüleceği ortaokul 2. sınıf Türkçe dersi teması (Kişisel Gelişim) ve ders kitaplarındaki metinler ve etkinlikler belirlendi.

Eğitsel oyun etkinliklerinde kullanılacak gerekli araç-gereçler araştırmacı tarafından sınıflara götürüldü.

Belirlenmiş temanın metinleri ve kazanımları eğitsel oyunun başarı ve beceri geliştirme

uygulamalarında bağlayıcı ve destek noktası olmuştur. Her derste önce temanın becerilere yönelik metinleri okuma etkinliğinde örnek alınmıştır.

Deney ve kontrol gruplarında yapılacak etkinlikler araştırmacı tarafından araştırmanın amaçları ile ilgili yöntemler ve kazanımlar doğrultusunda hazırlanmış, hazırlanan bu etkinlikler Deney 1 grubunda araştırmacı tarafından, Deney 2 ve Deney 3 gruplarında ise ders öğretmenleri tarafından uygulanmıştır. Uygulama yapılmadan önce öğretmenlere eğitsel oyunlar hakkında genel bilgi verilmiş, uygulama sürecinde dikkat edecekleri hususlar belirtilmiş ve uygulamada oynayacakları oyunlar örneklerle gösterilmiştir.

Okuma Becerisine Yönelik Uygulamalar

Deney 1 grubundaki öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmek amacı ile ilk önce araştırmacı tarafından kitaptaki okuma parçası “Sol Ayağını Kullanan Adam” adlı metin kullanılarak geliştirilen “Arkamdan Oku” etkinliği uygulanmıştır. Deney 2 ve Deney 3 gruplarındaki öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmek amacıyla hazırlanan “Arkamdan Oku” etkinliği de araştırmacının gözetiminde kendi sınıf öğretmenleri tarafından uygulanmıştır.

Bu oyun bitiminde dikkatli okumanın önemi anlatıldıktan sonra yine aynı metin doğrultusunda geliştirilen “Sıradaki Okusun” etkinliği uygulamada her bir deney grubu için kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Veriler, ÖSYM'nin hazırlamış olduğu okuma anlama sorularından ilgili ünite kazanımlara uygun olarak araştırmacı tarafından seçilmiş ve oluşturulan "Okuma Becerisi Başarı Testi" ile elde edilmiştir. OBBT ile toplanmış veriler, SPSS 18.00 kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Kontrol ve deney gruplarının başarı düzeylerini karşılaştırmak amacı ile uygulanmış ön ve son testlerin analizi bağımsız gruplar için, “bağımsız t testi” kullanılarak yapılmıştır.

Bulgular

Deney ve kontrol gruplarının “Okuma Becerisi Başarı Testi” ön test, son test ve kalıcılık sınavlarından almış oldukları sınav notlarının veri analizi aşağıdaki gibidir.

OBBT'nden Elde Edilen Puanların Bağımsız -t Testi Analiz Sonuçları:

	Testler	Gruplar	N	Ortalama	SS	t	p
1. Grup	Ön başarı	Kontrol	35	57,85	15,01	-,94	,136
		Deney	33	61,06	12,85		
	Son başarı	Kontrol	35	69,28	16,98	-3,63	,00
		Deney	33	81,66	9,97		
	Kalıcılık	Kontrol	35	58,85	14,30	-3,29	,01
		Deney	33	68,78	10,00		
2. Grup	Ön başarı	Kontrol	22	55,45	14,30	-,10	,92
		Deney	22	55,90	15,93		
	Son başarı	Kontrol	22	65,90	13,41	-4,40	,00
		Deney	22	81,13	9,11		
	Kalıcılık	Kontrol	22	55,90	11,40	-3,66	,00
		Deney	22	67,04	8,54		
3. Grup	Ön başarı	Kontrol	33	59,24	14,63	,46	,18
		Deney	30	57,66	11,79		
	Son başarı	Kontrol	33	72,87	11,66	-4,10	,01
		Deney	30	83,16	7,59		
	Kalıcılık	Kontrol	33	64,39	11,02	-1,37	,02
		Deney	30	67,66	7,27		

OBBT ön testlerinden elde edilen bulgu ve yorumlar için gösterilen verilere bakıldığında biri kontrol diğeri deney grubu olmak üzere her okuldan alınan iki değişik sınıf türüne ait ön test puanları arasında $p < 0,05$ için anlamlı fark olmadığı görülmüştür $t(66) = 0,94$, $p = 0,13$; $t(42) = 0,10$, $p = 0,92$; $t(61) = 0,46$, $p = 0,18$; $p > 0,05$). Bu durum, çalışma öncesi grupların bir birine denk olduğunu göstermektedir.

OBBT son testlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre

biri kontrol diğeri deney grubu olmak üzere her okuldan alınan iki farklı gruba ait öğrencilerin son test sınavından almış oldukları puanlar arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür $t(66)=3,63, p=0,01; t(42)=4,40, p=0,00; t(61)=4,10, p=0,01; p<0,05$).

OBBT kalıcılık testlerinden elde edilen bulgular incelendiğinde elde edilen sonuçlara göre biri kontrol diğeri deney grubu olmak üzere her okuldan alınan iki farklı gruba ait öğrencilerin kalıcılık test sınavından almış oldukları puanlar arasında anlamlı fark olduğu görülmüştür $t(66)=3,29, p=0,01; t(42)=3,66, p=0,00; t(61)=1,37, p=0,02; p<0,05$).

Kısaca “Okuma Becerisi” için her üç okuldaki kontrol ve deney gruplarına uygulanan ön test ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık görülmezken son test ve kalıcılık testi ortalama puanları arasında deney grupları lehine anlamlı bir farklılık görülmüştür.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Araştırmada ortaokul 2. sınıf öğrencilerinin okuma becerisini geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Eğitsel oyunlarla eğitim verilen deney gruplarına ve mevcut programın tavsiye ettiği tekniklerin kullanıldığı kontrol gruplarına yapılan çalışmalarda son testten elde edilen veriler, iki grup arasındaki dinleme becerisi üzerine değişimin eğitsel oyunların kullanıldığı deney gruplarının lehine olduğu tespit edilmiş, okuma becerisini geliştirmede eğitsel oyunların daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada, eğitsel oyunların öğretme ve öğrenme sürecinde yer almasının öğrencilerin temel dil becerilerinin gelişmesinde önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Yani Türkçe dersinde oyunların kullanımı programın öngördüğü yöntemle göre daha başarılı olduğu görülmüştür. Bu sonuç, Pehlivan (1997), Özcan (2001), Aycan, Türkoğuz, Arı ve Kaynar (2002); Taşlı (2003), Yıldırım (2004), Obut (2005), Özasan (2006), Altınbulak, Emir ve Avcı (2006); Bakar, Tüzün ve Çağıltay (2008); Çangır (2009), Saracaloğlu ve Aldan Karademir (2009), Malta (2010), Coşkun, Akarsu ve Kariper (2012), Karamustafaoğlu ve Kaya, (2013) tarafından da ortaya konulmuştur. Araştırma bulgularını destekleyen bu sonuçlar, eğitsel oyunların akademik başarıyı olumlu etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Araştırma sonucunda ulaşılan bulgular sıralanan araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir.

Eğitsel oyunlarla eğitim verilen deney gruplarına ve mevcut programının tavsiye ettiği tekniklerin kullanıldığı kontrol gruplarına yapılan çalışmalarda kalıcılığın sağlanmasında eğitsel oyunların daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Nicel veriler dışında araştırmacı ve dersleri takip eden, uygulamada bire bir bulunan öğretmenlerin gözlemlerinden de çeşitli sonuçlara varılmıştır. Bunlar:

Eğitsel oyunun uygulama sürecinde öğrenciler arasında kurallara uymama, mekân

darlığı ve bazen öğrencilerin gürültü yapması gibi problemler oluşmuştur. Bu sonuç Çangır (2009)'ın bulduğu sonuçlarla paralellik göstermektedir.

Araştırmacının ve ders öğretmenlerinin tespiti ile öğrenciler ve eğitimciler eğitsel oyunla ilk kez tanışmış olmalarına rağmen dersi eğlenceli buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca derse katılımın diğer derslere oranla da fazla olduğu görülmüştür. Bu sonuç Çangır (2009)'ın bulduğu sonuçlarla paralellik göstermektedir.

Araştırma sürecinde deney gruplarını oluşturan ve yöntemi eğlenceli bulan öğrenciler ve eğitsel oyunları uygulayan bazı öğretmenler ders zamanının yetmemesinden şikâyet etmiştir. Bazen öğrencilerin teneffüse dahi çıkmak istemedikleri görülmüştür. Bu sonuç Zengin (2002), Çangır (2009)'ın sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Uygulama yapan öğretmenler eğitsel oyunları beğenmiş ve derslerinde tekrar uygulayacağını belirtmişlerdir. Bu sonuç Çangır (2009)'ın araştırması ile paralellik göstermiştir.

Öğretmenler eğitsel oyunları derslerinde kullanmayı çok istediklerini ama yetiştirmeleri gereken bir programın olduğundan şikâyette bulunmuşlardır. Bu sonuç Çangır (2009)'ın araştırmasında da görülmüştür.

Araştırma sürecinde bazı öğretmenlerin deney gruplarında uygulanan eğitsel oyunları diğer yöntemlere destekçi olacak şekilde de uygulamak istemeleri eğitsel oyunların diğer yöntemlerle uygun şekilde kullanılabilir bir yöntem olduğunu göstermiştir.

Bu sonuçlar ışığında şu önerilerde bulunulabilir:

Eğitsel oyunların diğer temel dil becerilerine ve dil bilgisi alanına etkilerini görmek amacı ile çalışmalar yapılabilir.

Eğitsel oyunlar ile yapılacak çalışmalar farklı sınıflar için de uygulanabilir.

Eğitsel oyunların ders dışında çocuğun okumasını ne yönde etkilediği de araştırılabilir.

Öğrenme yalnızca sınıfta/okulda olmadığından eğitimin sürekliliğini sağlamak amacıyla öğrencilerin akranlarıyla bahçede oynayabilecekleri oyunları ve anne-babaların ev ortamında çocukların sosyal becerilerini ve dil becerilerinin gelişimini desteklemeleri için eğitsel ev oyunları hazırlanabilir.

Eğitsel oyunların sosyal becerilerden iletişim becerisi, duygularını ifade etme becerisi, problem çözme becerisi, empati becerisi gibi becerilere yönelik olarak hazırlanabilir.

Ayrıca eğitsel oyunların kullanımının ilkökul ve ortaokul ve lisede öğrenim gören öğrencilerinin derse olan tutumlarına olan etkisi de araştırılabilir.

Kaynaklar

- Altınbulak, D.; Emir, S. ve Avcı, C. (2006). “Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitsel Oyunların Erişi ve Kalıcılığa Etkisi”. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 35-51.
- Aycan, S.; Türkoğuz, Ş.; Arı, E. ve Kaynar, Ü. (2002). “Periyodik Cetvelin ve Elementlerin Tombala Oyun Tekniği ile Öğretimi ve Bellekte Kalıcılığının Saptanması”. V. *Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi*, Bildiri Kitabı. ODTÜ, Ankara.
- Aydın, T. (2014). “Dil Öğretimi ve Oyun-Çoklu Zekâ Teorisi Işığında”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, ss. 71 -83.
- Bakar, A.; Tüzün, H. ve Çağıltay K. (2008). “Öğrencilerin Eğitsel Bilgisayar Oyunu Kullanımına İlişkin Görüşleri: Sosyal Bilgiler Dersi Örneği”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 27-37.
- Bilgin, B. (1991). *İslam ve Çocuk*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Büyükoztürk, Ş. (2014). *DeneySEL Desenler*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Büyükoztürk Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö. E.; Karadeniz, E. ve Demirel, F. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Çangır, M. (2009). *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Eğitsel Oyun Yönteminin Uygulanma Durumu (Tuzla Örneği)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Coşkun, H.; Akarsu, B. ve Kariper, İ. A. (2012). “Bilim Öyküleri İçeren Eğitsel Oyunların Fen ve Teknoloji Dersindeki Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi”. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13 (1), 93-109.
- Gökçe, E. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Kitap Okuma Alışkanlıkları. S. Sever (Ed.), 3. *Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s.823-833). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gülsoy, T. ve Uçgun, U. (2013). “6. Sınıf Öğrencilerinin Kelime Hazinesinin Geliştirilmesinde Eğitsel Oyunların Etkisinin İncelenmesi”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Sayı 8, Sonbahar, ss. 943-952.
- Kalfa, M. (2014). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Temel Düzeydeki Öğrencilerin Eğitsel Oyunlarla Yazma Becerilerinin Geliştirilmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat*

Araştırmaları Dergisi, Bahar (20), ss. 85-102.

Kara, M. (2010). “Oyunlarla Yabancılara Türkçe Öğretimi”. *TÜBAR-XXVII-Bahar*, ss. 407-421.

Karamustafaoğlu, O. ve Kaya, M. (2013). “Eğitsel Oyunlarla ‘Yansıma ve Aynalar’ Konusunun Öğretimi: Yansımali Konu Örneği”. *Araştırma Temelli Etkinlik Dergisi (ATED)*, 3(2), 41-49.

Karabıyık, F. (2011). *İlköğretim 6. Sınıf Türkçe Öğretmen Kılavuz Kitabı*, Ankara: Evren Yayıncılık.

Karasar, N. (2004). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Köksal, K. (2001). *Okuma Yazma Öğretimi*, Ankara: Pegem A Yayınevi.

Malta, S. E. (2010). *İlköğretimde Kullanılan Eğitsel Oyunların Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

MEB (2005). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu*, Ankara: MEB Yayınları.

Obut, S. (2005). *İlköğretim 7. Sınıf, Maddenin İçyapısına Yolculuk Ünitesindeki Atomun Yapısı ve Periyodik Çizelge Konusunun Eğitsel Oyunlarla Bilgisayar Ortamında Öğretimi ve Buna Yönelik Bir Model Geliştirme*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Özaslan, A. (2006). *Kelime Oyunları ile Kelime Dağarcığının Geliştirilmesinin Okuduğunu Anlama Düzeyine Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Özbay, M. (2005). *Bir Dil Becerisi Olarak Dinleme Eğitimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Özcan, T. (2001). *İlköğretim Türkçe Öğretiminde Oyunla Öğretim Yöntemi ve Uygulamalar*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Özensoy, A. U. (2011). “Eleştirel Okumaya Göre Düzenlenmiş Sosyal Bilgiler Dersinin Eleştirel Düşünme Becerisine Etkisi”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 7, Sayı 2, Aralık 2011, ss.13-25, Mersin.

Pehlivan, H. (1997). *Örnek Olay ve Oyun Yoluyla Öğretimin Sosyal Bilgiler Dersinde Öğrenme Düzeyine Etkisi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Saracaloğlu A. S. ve Aldan Karademir, Ç. (2009). “Eğitsel Oyun Temelli Fen ve Teknoloji Öğretiminin Öğrenci Başarısına Etkisi”. *VIII. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumu, Bildiri Kitabı*. 21-23 Mayıs, Osmangazi Üniversitesi: Eskişehir, 1098-1107.
- Sever, S. (2004). *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seyrek, H. ve Sun, M. (2003). *Okul Öncesi Eğitimde Oyun*, İzmir: Müzik Eserleri Yayınları.
- Şahin, E. Y. (2013). “Materyal Destekli Eğitsel Oyunların Sokakta Çalıştırılan Çocukların Türkçe Dil Bilgisi Başarı ve Tutumlarına Etkisi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı 28, Güz 2013, ss. 459-468.
- Taşlı, F. (2003). *İlköğretimde İngilizce Öğretiminde Oyun Tekniğinin Erişkiye Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Temizyürek, F. ve Balcı, A. (2006). *Cumhuriyet Dönemi İlköğretim Okulları Türkçe Programları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yıldıran, N. (2004). *Fen Bilgisi Dersinde Atomun Yapısı ve Periyodik Çizelge Konusunun Oyun ve Modellerle Öğretilmesinin Başarıya Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Zengin, H. K. (2002). *Eğitsel Oyunlar ve İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Kullanımı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Yayın İlkeleri ve Makale Yazım Kuralları

1. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED)*, bilimsel ölçütlerde hazırlanan Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili çalışma ve araştırmaları yayımlar. *TAED*'de yer alan yayımlar, kuramsal ve yöntemsel açıdan Türkiyat araştırmalarına katkı sağlayacak ve araştırmaların uluslararası düzeye erişmesine ortam hazırlayacaktır. Bu süreçte *TAED*, farklı sahalara taşıdığı Türkoloji araştırmalarına yeni bakış açıları ve yaklaşımlar kazandırmayı hedeflemektedir.

2. *TAED*; Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır. Dergimizde yayımlanan bütün makalelere tam metin hâlinde <http://e-dergi.atauni.edu.tr/ataunitaed/index> ve <http://turkiyatjournal.com/Anasayfa.aspx> adreslerinden ücretsiz ulaşılabilir.

3. *TAED*'e gönderilen yazılarda daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olma şartı aranır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri ise bu durumdan dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Bu ve benzeri yazılar, Yayın Kurulunun vereceği karar doğrultusunda işlem görür. Her sayıda derleme, çeviri ve kitap tanıtımına da yer verilebilir.

4. Derginin yazım dili **Türkiye Türkçesidir**. Ancak, Latin harfleriyle yazılmak kaydıyla öteki Türk lehçelerinde ve dünyaca yaygınlığı kabul edilen diğer dillerde de yazılar yayımlanabilir.

5. Gönderilen yazılar önce Yayın Kurulunca dergi yayın ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar önce yabancı dil özetlerinin kontrolü için dil editörlerine, daha sonra bilimsel açıdan incelenmeleri için alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir, Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde yazı, üçüncü hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara hakem adı açıklanmaz. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmeleri yaparlar.

6. Yayımlanmasına karar verilen yazılar sıraya konulur; ancak editörlük, güncellik ve gereklilik gibi dergiciliğe bağlı nedenlerle sıralamada bazı değişiklikler yapabilir.

7. Yazıların bilim ve dil sorumluluğu tamamen yazarlarına aittir. Yazar, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün yayın organı olan *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*'nde yayımlanmış yazısının telif haklarını Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne devretmiş olduğunu kabul eder.

8. Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan araştırma ve yayın etiğine uyulmalıdır.

9. Dergimizde yayımlanmak istenen bütün çalışmalar Turnitin intihal programında taramaktadır.

10. Dergide yayımlanan yazıların tamamı veya bir kısmı yayıncının yazılı izni olmadan herhangi bir yolla çoğaltılamaz; kaynak gösterilmek suretiyle alıntılanabilir.

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Başlık: Yazılara önce Türkçe hemen altına da İngilizce olmak üzere iki başlık konulmalıdır. Başlıklar en fazla 12 sözcükten oluşmalı ve tamamen **BÜYÜK HARF** ile yazılmalıdır.

2. Yazar adı ve adresi: Makaleler, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır. Bu nedenle gerek makale içerisinde gerekse dosya adında yazar isim / isimlerine yer verilmemelidir. Ancak yazardan yayımlanmak üzere makalenin son hâlini göndermesi istenildiğinde adını ve soyadını makalenin Türkçe başlığının hemen altına ve sağa dayalı olarak herhangi bir unvan belirtilmeden **koyu karakterle** yazması, soyadının sonuna koyacağı yıldız işareti (*) ile unvanını, görev yaptığı kurumu ve e-posta adresini dipnotta sırasıyla belirtilmesi beklenmektedir. (Yrd. Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, örnek@atauni.edu.tr gibi)

3. Öz: İsimden sonra en az 150 en fazla 200 kelime olacak biçimde makaleyi ifade eden Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Her iki özeti altında anahtar sözcüklere yer verilmelidir. **Öz** ve **Abstract** kısımları sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.

4. Makale Metni: Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemeli, **MS Word** dosyası olarak hazırlanmalı, bazı çalışma alanlarının özel durumları dışında yazı tipi olarak mutlaka **Times New Roman** kullanılmalıdır. Transkripsiyon ihtiva eden çalışmalarda **Oktay New Transkripsiyon** yazı tipinin kullanılması tavsiye edilir.

Makalelerde sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin Boyutu	Dipnot Boyutu	Paragraf Aralığı	Paragraf Girinti	Üst Kenar Boşluğu	Alt Kenar Boşluğu	Sağ Kenar Boşluğu	Sol Kenar Boşluğu	Satır Aralığı
11 punto	9 punto	6 nk	1,25	3	3	3	3	1,5

Makale; **Giriş** bölümü ile başlamalı, bu bölüm yazının hipotezi, kapsamı ve amacı üzerinde durulmalı; ara ve alt başlıklarla desteklenebilecek **Gelişme** bölümü veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalarla desteklenmeli; **Sonuç** bölümünde ise çalışmada varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır.

6. Zorunlu hâller dışında makalelerin yazımında mutlaka Türk Dil Kurumunun güncel Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

7. Makale İçi Başlıklar: Makalede, konunun işlenişine göre rakam-harf sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar oluşturulmalıdır.

8. Fotoğraf, Harita ve Tablolar: Metnin içinde kullanılan fotoğraf, plan ve tabloların sayfa yapısının dışına çıkılmaması hususunda dikkat edilmelidir. Bu tür belgeler baskı tekniğine uygun çözünürlükte olmalı ve birden fazla ise numaralandırılmalıdır.

9. Alıntı ve Göndermeler: Beş satırdan kısa alıntılar tırnak içinde verilmeli, beş satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1,5 cm içerde, 1 satır aralığıyla 10 punto ve *italik* yazılmalıdır.

Dergimizde genel olarak APA Atıf Sistemi uygulanmakla beraber kimi disiplinlerde **Dipnot** sistemi de kabul edilmektedir. Ancak yazardan, seçtiği atıf sistemine çalışma boyunca sadık kalması beklenmektedir.

Metin içinde APA Atıf Sistemi kullanıldığında şu hususlara dikkat edilmelidir:

• Alıntı ve göndermeler, metin içinde uygun yere parantez açılarak yazarın soyadı, alıntı ya da gönderme yapılan eserin yayın tarihi ve alıntının sayfa numarası belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü 1966: 20)

• Metin içinde gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın yayın tarihi ve sayfası yazılmalıdır.

Örnek: “Köprülü (1966: 17), bu konuda...”

• Apa Atıf Sistemi’nde aynı kaynağın metinde tekrar kullanılması hâlinde; *age.*, *agm.*, gibi kısaltmalar olmamalı, yine parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın tarihi ve alıntılanan sayfa belirtilmelidir.

• Yazarın aynı yıl yayımlanan birden fazla eseri kaynak gösterilmişse (Köprülü 1966a, Köprülü 1966b, ...) şeklinde harf kodlaması yapılmalıdır.

• Alıntı ya da gönderme yapılan kaynak iki yazarlı ise her iki yazarın da soyadı kullanılmalı, yazarlar ikiden fazla ise ilk yazarın soyadı belirtildikten sonra “*vd.*” ibaresi kullanılmalıdır.

Örnek: (Türkmen ve Cemiloğlu 2009: 20)

(Olca *vd.* 1998: 10)

• Metin içinde birden fazla kaynağa atıfta bulunuluyorsa kaynaklar notalı virgülle ayrılmalıdır.

Örnek: (Köprülü 1966: 10; Kaplan 2004: 15; Tanpınar 1969: 20; ...)

• Görülmeyen bir yayın kaynak gösteriliyorsa asıl kaynak da belirtilmelidir.

Örnek: (Köprülü 1931, Kaplan 2004'ten)

- Sözlü kaynak kullanılıyorsa parantez içinde kaynak kişinin adı ve soyadı belirtilmelidir.
- Yayın tarihi belli olmayan eserlerde ya da yazmalarda sadece yazar adı, yazar adı olmayan eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.
- İnternet kaynaklı alıntılarda internet adresi ve adrese son erişim tarihi hem metin içinde hem de kaynaklar kısmında belirtilmelidir.

Örnek: <http://tdkterim.gov.tr/bts> (Son Erişim Tarihi: 05.04.2011)

10. Kaynaklar: Kaynaklar bölümü makale metninin sonunda bulunmalı, sadece gönderme yapılan kaynaklara yer verilmeli ve yazar soyadına göre alfabetik sıralanmalıdır. Bir yazarın birden fazla eseri var ise sıralamada yayın tarihi dikkate alınmalıdır. Yazarın aynı yılda yayımlanan birden fazla eseri var ise kaynaklar a,b,c, şeklinde kodlanarak sıralamaya konmalıdır.

Örnekler:

Köprülü, Mehmet Fuat. *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966a.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Edebiyat Arştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966b.

Kaplan, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Arştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1969.

Türkmen, Fikret ve Mustafa Cemiloğlu. *Âşık Şevki Halıcı'dan Derlenen Halk Hikâyeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

Olca, Selahattin ve diğer. *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.

Oğuz, M. Öcal. "Sözel Belleğin Tarihe Tanıklığı ve Âşıkların İnanılan Biyografileri". *Milli Folklor*, 87 (Güz /2010): 5-12.

Naskali, Emine Gürsoy (haz.). *Altay Destanı Maaday Kara*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Eliade, Mircea. *Şamanizm*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Fenoglio, Irène ve Francois Georgeon (haz.). *Doğuda Mizah*. (Çev. Ali Berktaş) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.

- Arştırmada sözlü kaynaklardan yararlanılmışsa kaynak kişinin soyadı, adı, doğum yeri ve tarihi, mesleği, gerekli durumlarda diğer açıklayıcı bilgilere kısaca yer verilmelidir.

Örnek:

Özdemir, Fuat (Âşık Fuat Çerkezoğlu). 1950 Narman doğumlu, halk ozanı.

- Kullanılan kaynağın yayımlandığı şehir belirtilmemişse künyede bu bilginin bulunması gereken yere yyy (yayın yeri yok), yayımlandığı yer belirtilmemişse yy (yayıncı yok), yayın tarihine ilişkin bilgi yoksa ty (tarih yok) şeklinde kısaltmalar kullanılmalıdır.

Örnek:

Ergin, Muharrem (haz.). Şecere-i Terakime Türklerin Soy Kütüğü. yyy: Tercüman Yayınları, ty.